AKLAT NG BAYAN

BALARILÀ NG WIKANG PAMBANSÁ

LOPE K. SANTOS

ANG SIPÌNG ITO AY HINDI IPINAGBIBILI

BALARILÀ
NG
WIKANG PAMBANSÁ

BALARILÀ

NG

WIKANG PAMBANSÁ

Lope K. Santos

May introduksiyon ni
Galileo S. Zafra

PAMBANSANG KOMISYON PARA
SA KULTURA AT MGA SINING

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO

AKLAT NG BAYAN
Maynila
2019

Balarilà ng Wikang Pambansa
Lope K. Santos

Disenyo ng pabalat at aklat: Angeli Narvaez

Ang Pambansang Aklatan ng Filipinas CIP Data

Rekomendadong lahok:

Santos, Lope K.
Balarila ng wikang pambansa / Lope K. Santos .--
Manila : AKLAT NG BAYAN,2018.
pages ; cm
ISBN 978-621-8064-57-7

1. Filipino language – Grammar – Study and teaching.

499.2115 PL6059 2018 P820180079

Inilathala ng

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO
Gusali Watson, 1610 Kalye J.P. Laurel, San Miguel, Maynila 1005
Tel. (02) 736-2525 · (02) 736-2519
komisyonsawika@gmail.com · www.kwf.gov.ph

sa tulong ng grant mula sa

PAMBANSANG KOMISYON PARA SA KULTURA AT MGA SINING
633 Kalye Heneral Luna, Intramuros, 1002 Maynila
Tel. Blg. 527-2192 to 97 · Fax: 527-2191 to 94
Email: info@ncca.gov.ph · Website: www.ncca.gov.ph

The National Commission for Culture and the Arts is the overall coordination and policymaking government body that systematizes and streamlines national efforts in promoting culture and the arts. The NCCA promotes cultural and artistic development: conserves and promotes the nation's historical and cultural heritages; ensures the widest dissemination of artistic and cultural products among the greatest number across the country; preserves and integrates traditional culture and its various expressions as dynamic part of the national cultural mainstream; and ensures that standards of excellence are pursued in programs and activities. The NCCA administers the National Endowment Fund for Culture and the Arts (NEFCA).

NILALAMAN

MGA DAGDAG NA PANUTUHAN

Ang mga pamagát na pambalarilang sukat mábasa sa buóng Aklát na itó, na katumbás ng mga "grammatical terms" sa Inglés, ay mákikita sa mga Dahong-Dagdág na nasa-hulihán.

Si Lope K. Santos at ang Kaniyang Palatuntunang Pangwika

Galileo S. Zafra

Sa larang ng pagtataguyod ng wikang pambansa, maituturing na malakí ang ambag ni Lope K. Santos (LKS). Kinikilála siyáng "Ama ng Balarilang Tagalog" dahil siyá ang umakda ng *Balarilà ng Wikang Pambans*á (1939) na pangunahing batayan sa pagtuturò ng wikang pambansa sa mga pampubliko at pribadong paaralan.[1] Pagkaraang manungkulan ni Jaime C. de Veyra bílang direktor ng Institute of National Language (Surian ng Wikang Pambansa),[2] si LKS ang humalili at namatnugot sa tanggapan, 1941-1945.

Subalit bukod sa pagsulat ng *Balarila* at sa pamamanutgot ng Surian ng Wikang Pambansa (SWP), si LKS ay masigasig na gumawa ng mga saliksik, bumigkas ng mga talumpati, naglathala ng mga sanaysay at artikulong pangwika, at magiting na nanindigan para sa wikang pambansa lalo na noong unang hatì ng dantaon 20. Sa kabuoan, ang mga pag-aaral, sulatín, at pakikisangkot ni LKS sa larang ng wika ay maituturing na isang palatuntunang pangwika—serye ng mga pag-aaral, at patnubay at plano sa hinaharap—na nagkaroon ng malakíng impluwensiya noon at maaaring makabuluhan pa rin hanggang sa kasalukuyan.

Ilang Talâ sa Buhay ni Lope K. Santos

Sa paglingon sa ilang pangyayaring humubog sa maagang pagkahilig ni LKS sa pag-aaral ng wika at sa pag-uulat sa ibá pang pakikisangkot niya bílang manunulat, makata, historyador ng panitikan, mamamahayag, mambabalarila, politiko, lider-manggagawa, posibleng maitatag ang kaniyang awtoridad bílang isa sa mga pangunahing tagapagsulong ng wikang pambansa.

[1] Sa bisà ng Executive Order No. 263, "Authorizing the Printing of the Dictionary and Grammar of the National Language, and Fixing the Day from Which Said Language Shall be Used and Taught in the Public and Private Schools of the Philippines," itinakdang simulan ang pagtuturò ng wikang pambansa noong 19 Hunyo 1940.

[2] Pansinin ang nagbabagong opisyal na pangalan ng ahensiyang pangwika ng pamahalaan: National Language Institute (sa bisà ng Commonwealth Act No. 184, Nobyembre 13, 1936); Institute of National Language (sa bisà ng Commonwealth Act No. 333, Hunyo 18, 1938), at nang lumaon, Surian ng Wikang Pambansa. Sa pag-aaral na ito, gagamítin na lámang ang Surian ng Wikang Pambansa o SWP maliban kung sadyang tinukoy sa mga siniping bahagi ang National Language Institute o Institute of National Language.

Si LKS mismo ang nagsalaysay kung paano maagang nahubog ang kaniyang pagkahilig sa pag-aaral ng wika.[3] Ipinanganak siyá sa Pasig, dáting isang bayan ng Maynila, noong 25 Setyembre 1879. Ang kaniyang mga magulang ay sina Ladislao Santos at Victoriana Canseco Tumakay. Ang ama ay isang manlilimbag at nagtrabaho sa isang limbagan sa Guipit, Sampaloc, at pagkaraan, sa limbagan sa Sta. Ana. Sa Sampaloc na rin silá nanirahanan at si LKS, noong may limang taóng gulang pa lámang, ay nag-aral ng mga unang letra sa mag-asawang ipinakilalang Gorio at Felipa.

Ikinuwento ni LKS na isinasáma siyá ng kaniyang ama araw-araw sa imprenta para malayô sa maghapong pakikipaglaro sa ibáng batà sa kaniláng lugar. Sa imprenta, tinuruan siyá ng ayos ng mga kaha o lalagyan ng mga letra sa paglilimbag. Natutuhan din niya ang magsabog ng mga moldeng tapós nang ilimbag. Unti-unti, marami pang ibáng gawain sa imprenta ang kaniyang naobserbahan at natutuhan.

May mga nakatutuwang kuwento si LKS hinggil sa mga karanasan sa imprenta na nagpapahiwatig ng kaniyang maagang pagkawili at pagpapahalaga sa wika. Minsan, umano, napansin niya ang pagkasulat ng pangalan ng ama na "Ladislao." Ang bása niya dito ay "Ladisla-o." Binanggit niya kay Mang Casiano, ang kapangalawa ng kaniyang ama sa pamamahala sa imprenta, ang "malîng pagkasulat" ng pangalan. Isinumbong ni Mang Casiano ang anak sa ama: "Tingnan mo iyang anak mo, ibig pang maging marunong sa mga talagang maalam na sa pagsulat ng Wikang Tagalog. Bakit daw 'ao' iyon at hindi 'aw.'" Natawa na lamang daw ang dalawang nakatatanda. Binanggit din ni LKS na narinig niyang sinabi minsan ni Mang Casiano sa ama na siya raw ay "masyadong punahing batà, at lalabas na pilosopo" (Aspillera 1972, 6).

Ipinahihiwatig ng mga salaysay ni LKS na malakí rin ang impluwensiya ng ama sa kaniyang pagiging manunulat. Bukod sa pagiging manlilimbag, kilaláng makata at mandudula rin ang ama sa kaniláng lugar. Ayon kay LKS, maraming naisulat na dula ang ama, isa sa mga naalala niya ay may pamagat na "Ang Buhay ni Servillano" na ilang gabing ipinalabas noon sa Sta. Ana. Dahil maagang kinakitaan ng maayos na pagsulat ng mga letra, naididikta raw sa kaniya ng ama ang mga

[3] Maituturing na mapagkakatiwalaang sanggunian hinggil sa mga pangyayari sa búhay ni LKS ang aklat na *Talambuhay ni Lope K. Santos* (1972) na isinaayos ng isa sa kaniyang dalawang anak, si Paraluman S. Aspillera. Ipinaliwanag ni Aspillera kung paano nabuo ang aklat na may dalawang bahagi. Ang unang bahagi ay hango sa walong tape (kabilaan). Saklaw nitó ang pagsílang ni LKS hanggang sa mga taón ng kaniyang pagkakasakit. Ang dalawang anak ni Aspillera na nag-aaral noon sa Philippine Women's University ang halinhinang nagbantay at nag-udyok sa kaniláng Lolo Openg upang magkuwento sa harap ng tape recorder. Ang ulat mula sa tape recording ay sinimulan at natapos noong 1959, apat na taón bago bawian ng buhay si LKS. Ang ikalawang bahagi naman ay pagsasalaysay na ni Aspillera tungkol sa ama na may kasámang pagsipi sa mga sinulat ni LKS at ng ibáng tao tungkol sa kaniya. Hindi na natapos ni LKS ang pagsasalaysay ng kaniyang búhay dahil sa panghihina at karamdaman (Aspillera 1972, 3-4).

linya sa komedya. Dumating ang pagkakataón na kapag paminsan-minsan ay nauuntol sa pag-iisip ng idudugtong sa mga tula ang ama, si LKS na umano ang nagpupuno ng mga salitâ na madalas namang napapatama sa nais sabihin. May siyam na taóng gulang noon si LKS. Minsan naman, nang magpalabas ang kaniyang ama ng komedya sa Sta. Ana, si LKS ang napagtiwalaang magdikta ng mga diyalogo sa mga komedyante. Hindi pa siyá gaanong matatas noong una, ngunit nang lumaon at naging mabilis na sa pagdidikta, siyá na umano ang inilalagay sa ilalim ng kubol sa harap ng entablado sa mga totohanang palabas.

Patuloy na tumutulong-tulong si LKS sa ama sa imprenta. Isa sa mga nagpapalimbag sa kanila noon ay si Don Agustin Fernandez, may-ari ng Libreria Tagala, ang pinakamalakíng tindahan ng aklat noong panahong iyon. Nagpapalathala ito ng mga tula, awit, at komedya. Ikinuwento ni LKS na minsa'y napansin niyang ang isang ililimbag na awit, ang "Roberto y Diablo" ay walang prologo, paunawa, o paunang salitâ. Si LKS ang may tangan ng orihinal samantalang ang kaniyang ama ang nagbabasá sa molde upang tiyakin na tugma ang binabásang orihinal at ang nasa molde. Naisipan umano ni LKS na maglagay ng paunang salitâ—may walo o siyam na saknong. Hindi napansin ng ama na ang mga dagdag na saknong na kunwa'y naáa orihinal ay wala naman talaga sa orihinal dahil nakatuon lámang siyá sa nása molde.

Pagpapatúloy ng kuwento ni LKS, dumating isang araw si Don Fernandez upang tingnan ang mga natapos sa palimbagan. Nang masiyasat ang "Roberto y Diablo," tinanong ng may-ari kay Mang Islao kung siyá ang sumulat ng paunang salitâ. Mangyari palá, may daláng sariling prologo si Don Agustin. Nang mabása ang nakalakip na sa awit, nasiyahan na ito't hindi na ipinagamit ang báong prologo. Itinuturing ni LKS ang "kapangahasang" ito na simula ng kaniyang pagkahilig sa komedya, awit, at pagtula (Aspillera 1972, 9).

Ang ama ni LKS ay sumusulat din ng mga loa—mga "diskurso o ditso na binibigkas sa harap ng mga santo kung ipinagpuprusisyon sa isang bayan o nayon." Si LKS naman ay lumalabas bílang luwante at binibigkas ang mga tulang sinulat ng ama. Taón-taón siyáng gumaganap na luwante sa pista ni San Pascual Bailon na pintakasi ng Sapa, Sta. Ana. Sa murang edad, isa na ring duplero si LKS at lumalahok sa mga duplo sa ilang lugar sa Maynila tulad ng Singalong, Paco, Sta. Ana, Pasig, at Mandaluyong.

Naaalala rin ni LKS na isa sa ginawa nilá noon sa nilipatang palimbagan, ang Amigo del Pais, ay ang *Gramatikang Tagalog* ni Padre Mariano Sevilla.[4]

[4] Maaaring ang tinutukoy na gramatika ay ang *Lecciones de Gramatica Castellana en Tagalo* (E. A. Manuel 1994, 746). Ang *Lecciones* ay nailathala noong 1887. Kung ipinanganak si LKS noong 1979, mahihinuhang mga walong taóng gulang pa lámang si LKS nang nagkaroon siyá ng pakikipag-ugnayan kay Mariano Sevilla hinggil sa paglilimbag ng gramatika.

Diumano, si LKS ang tagadala at tagakuha ng mga pruweba sa bahay ng pari na násatapat ng Administracion Civil malapit sa Fuerza Santiago. Dahil madalas ang pagparoo't parito ni LKS sa pari, nakiláala siyá nitó't kinagiliwan dahil nakakau-kausap hinggil sa wikang Tagalog.

Ang mga talâng ito hinggil sa maagang pagkamulat ni LKS sa mga gawaing pampanitikan at pangwika, kasa-kasáma ang ama—sa palimbagan, sa pagtatanghal ng mga komedya, loa, duplo—kung paniniwalaan, ay maaaring makapagpaliwanag ng higit na masigasig at malalim na pagsangkot niya sa mga proyekto sa wika at panitikan nang mga sumunod na taón hanggang sa magkagulang.

Isang pangunahing peryodista, manunulat, makata, lingguwista, politiko, at lider manggagawa si Lope Kanseco Santos (25 Setyembre 1879—1 Mayo 1963). Simula noong 1900, naging peryodista si LKS sa ibá-ibáng makabayang pahayagan. Sumulat at namatnugot siyá sa mga pahayagang Tagalog tulad ng *Ang Kaliwanagan, Ang Kapatid ng Bayan, Muling Pagsilang, Ang Mithi, Watawat, Pagkakaisa, Mabuhay, Panahon Na, Ang Paggawa, Bayang Pilipino, Lipang Kalabaw, Palaso,* at *Sampaguita* (Tiongson at Picart 1994, 743; Aspillera 1972, 25-39).

Nakapaglathala na rin si LKS ng mga antolohiya ng mga tula. Kabílang dito ang *Puso at Diwa* (1908), *Mga Hamak na Dakila* (1945), *Sino Ka? Ako'y Si* (1946), at *Ang Diwa ng mga Salawikain* (1953). Kiniláala rin ang kaniyang mahabàng naratibong tula—ang *Ang Pangginggera* (1912). Napabantog din siyá bílang nobelista. Pinakatampok sa kaniyang mga nobela ang klasikong *Banaag at Sikat* (1906) na inakda niya noong 23 taóng gulang lámang siya. Ang ibá pa niyang mga nobela ay ang *Salawahang Pag-ibig* (1900), *Hindi Talaga ng Diyos* (1910), *Ang Selosa* (1925) *Kundangan* (1926), at *Alila ng Kapalaran* (1933) (Tiongson at Picart 1994, 743; Aspillera 1972, 54-71, 73-79). Ang mga karanasan niya bílang peryodista at manunulat ay tiyak na nakapagbigay sa kaniya ng mayamang datos hinggil sa katangian lalo na ng wikang Tagalog, ang pangunahing wika ng kaniyang panulat.

Kinikiláala rin siyáng pangunahing kritiko at historyador ng panitikan ng Filipinas. Ang kaniyang sanaysay na "Peculiaridades de la poesia Tagala" (1929) ay higit na malalim na paglalarawan at pagdidiskurso hinggil sa katangian ng panulaang Tagalog kompara sa sinulat ng mga misyonerong Español tulad nina Gaspar de San Agustin ("De la poesia tagala" sa *Compendio del arte de la lengua tagala*, 1703), Francisco Bencuchillo (*Arte poetico tagalog*, 1750), Joaquin de Coria (*Nueva Gramatica Tagalog*, 1872), at ni Jose Rizal (*Arte metrica del tagalog*,

1887). Bukod sa pagsasalaysay ng pag-unlad ng panitikang Tagalog sa sanaysay na "Tinging Pahapyaw sa Kasaysayan ng Panitikang Tagalog," nakapaglatag din si LKS ng balangkas ng kasaysayang pampanitikan na susundan ng ibá pang historyador ng panitikan. Sa "Apat na Himagsik ni Balagtas" (1955) naman, inilatag ni LKS ang mga batayan ng pagdakila sa awit na *Florante at Laura* at lalong pinatatag ang posisyon ni Balagtas bílang isa sa mga mohon ng panitikan ng Filipinas.

Inorganisa at pinamunuan din ni LKS ang ilang katipunan ng mga manunulat ng kaniyang panahon. Naging pangulo siyá ng Samahan ng mga Mananagalog (1908), Academia de Tagalistas (1911), Taliba ng Inang Wika (TANIW, 1955), at Alagad ni Bonifacio (1955); at pangalawang pangulo ng Kapulungan ni Balagtas. Ang mga samaháng ito ang nagtaguyod ng katutubong wika at panitikan sa mga panahong dumadaluyong ang banyagang kulturang hatid ng bagong mananakop.

Sumangkot din si LKS sa politika. Naging gobernador siyá ng Rizal (1910-1913), unang gobernador ng Nueva Vizcaya (1918-1920), at senador ng ika-12 distrito (1921-1922). Bílang senador, nagtaguyod siyá ng mga batas para sa kapakanan at kagalingan ng mga manggagawa. Siyá rin ang umakda ng batas na nagtakda ng Araw ni Bonifacio (Tiongson at Picart 1994, 743). Isa rin siyáng organisador. Itinatag niya at pinamunuan ang ilang samaháng pangmanggagawa. Kasáma niya si Isabelo de los Reyes na nagtatag ng Union Obrera Democratica (1902). Naging pangulo din siya ng Union del Trabajo de Filipinas at ng Congreso Obrero (Tiongson at Picart 1994, 743; Aspillera 1972, 41-53).

Ang Konteksto ng Pagkabuo ng Balarila ng *Wikang Pambansa*

Ang paglalathala ng *Balarila ng Wikang Pambansa* ay nakabatay sa dalawang batas. Una, ang Commonwealth Act No. 184, "An Act to Establish a National Language Institute and Define It's Powers and Duties" na pinagtibay noong 13 Nobyembre 1936. Sa Seksiyon 8, tinukoy kung sino ang may tungkuling bumuo ng gramatika: "Upon the proclamation of the national language by the President of the Philippines, it shall be the duty of the National Language Institute to prepare a dictionary and grammar of the national language." Sa Seksiyon 9 ng parehong batas, tiniyak ang panahon ng paglalathala at pagtuturo ng bubuoin pang gramatika ng wikang pambansa:

> **Not later than two years after the proclamation of the national language by the President of the Philippines**, the National Language Institute shall publish the dictionary and grammar of the national language

prepared as provided for in the preceeding section and the President of the Philippines shall issue orders to the Department of Public Instruction to the effect that, beginning with a day to be fixed by the President of the Philippines, such national language shall be used and taught in all public and private shools of the Philippines in accordance with the dictionary and grammar prepared and published by the National Language Institute. (akin ang diin)

Ikalawa, ang Executive Order No. 263, "Authorizing the Printing of the Dictionary and Grammar of the National Language, and Fixing the Day from which Said Language Shall Be Used and Taught in the Public and Private Schools of the Philippines" (nilagdaan noong 1 Abril 1940). Ipinag-utos dito ni Pangulong Manuel L. Quezon ang paglilimbag ng *A Tagalog-English Vocabulary* at gramatika ng wikang pambansa ng Filipinas na may pamagat na *Ang Balarila ng Wikang Pambansa*. Iniatas din nitó na simula 19 Hunyo 1940, ang wikang pambansa ng Filipinas ay ituturo sa lahat ng pampubliko at pribadong paaralan sa bansa.

Sa bisà naman ng Executive Order No. 134, "Proclaiming the National Language of the Philippines Based on the 'Tagalog' Language" (nilagdaan noong 30 Disyembre 1937), inaprobahan ni Pangulong Quezon ang paghirang sa Tagalog bilang batayan ng wikang pambansa ng Filipinas at ipinahayag na ang wikang pambansang nakabatay sa Tagalog ay ang wikang pambansa ng Filipinas. Bílang pagtalima sa Seksiyon 8 ng Commonwealth Act No. 184, hinarap na ng NLI ang tungkuling iniatang ng batas.

Paano nabuo ang *Balarila* na laging nakakabit sa pangalan ni LKS? Ang koleksiyon ni LKS mismo na "Mga Katitikan ng Pagpupulong ng Lupon ng Wikang Pambansa" (1938-1940) ay maituturing na mayaman at mapagkakatiwalaang sanggunian upang masubaybayan ang mga proseso ng pagbuo ng *Balarila ng Wikang Pambansa*.[5] Dahil ang mga dokumentong ito ay katitikan ng mga pulong

[5] Ang koleksiyong ito ay binubuo ng humigit-kumulang 272 katitikan, mula 20 Enero 1938 hanggang 19 Marso 1940. Maaaring hindi kompleto ang koleksiyong ito ng katitikan. Hal. noong Enero at Pebrero 1938 ay may tig-isang katitikan lámang na nása koleksiyon; Agosto 1938, dalawa. Wala namang katitikan mula Marso hanggang Hulyo 1938. Simula Setyembre 1938 hanggang Marso 1940 ay halos regular ang mga naitalâng katitikan; may apat hanggang limang katitikan bawat linggo.

Makikita sa bawat katitikan ang mga sumusunod: 1) ulo ng pahina na binubuo ng bílang ng katitikan (bagaman karaniwang blangko ito), lugar (UP Alumni Hall), at petsa; 2) mga dumalo at di-dumalo (bihirang-bihira na may lumiliban, kung minsan pa nga, ang pagliban ay dahil sa opisyal na layunin); 3) oras ng simula ng pulong (karaniwan ay alas-9 ng umaga); 4) talakayan; 5) oras ng pagtatapos ng pulong (karaniwan ay bago mag-alas-12 ng tanghali; 6) lagda nina Cecilio Lopez bílang Kalihim ("nagpapatunay na tumpak" ang katitikan) at Jaime C. de Veyra bilang Patnugot ("nagpapatibay").

Gumawa si Carolina L. Afan ng imbentaryo ng nilalaman ng Koleksiyong Lope K. Santos na nása Pambansang Aklatan. Bukod sa mga katitikan ng SWP hábang binubuo ang diksiyonaryo at *Balarila*, may binanggit si Afan na nasa koleksiyon din ang mga "talâ" (maaaring katitikan din) ng Taliba ng Inang Wika (TANIW) at Kapatirang Alagad ni Bonifacio—mga samaháng kinabibilangan ni LKS (Afan 1980, 84). Ipinahihiwatig ng impormasyong ito ang magiging masinop ni LKS sa pagtatabi ng mahahalagang dokumento lalo na sa mga institusyon at samaháng kaniyang sinangkutan.

at hindi talaga pag-uulat hinggil sa pagsulat ng *Balarila*, kailangang pumili ng mga detalye upang makalikha ng isang naratibo—isa sa maraming posibleng bersiyon lámang—hinggil sa pagbuo ng obrang pangwika ni LKS.

Sa pulong ng SWP noong 30 Setyembre 1938, iminungkahi ni Jaime C. de Veyra, direktor o patnugot noon ng SWP, na sa halip na isang tao lámang ang "manindigan sa harap ng Lupon sa paghahanda ng balarila at talatingigan" ay bumuo ng isang Tanging Lupon na ang mga miyembro ay sina Lope K. Santos bílang Tagapangulo, Cecilio Lopez, at Julian Cruz Balmaseda.[6] Ang tinutukoy na unang Lupon ay ang pamunuan noon ng Surian na binubuo nina: de Veyra, patnugot; Cecilio Lopez, Kalihim at Punong Tagapagpaganap; Felix S. Salas Rodriguez, Santiago A. Fonacier, Casimiro F. Perfecto, Isidro Abad, Zoilo Hilario, Lope K. Santos, at Jose I. Zulueta, mga kagawad. Ang mungkahi naman ni de Veyra ay ang pagbuo nga ng Tanging Lupon ng Gramatika at Diksiyonaryo. Ang miyembro ay sina Lopez, Balmaseda, at Santos. Sa pag-aaral na ito, ang unang lupon ay tatawaging Pangkalahatang Lupon; ang ikalawa naman, ang Tanging Lupon ng Gramatika at Diksiyonaryo o Tanging Lupon. Batay dito, may dalawang level ang pagsusuri sa anumang ipepresentang pag-aaral sa gramatika—pagsusuri ng Tanging Lupon, at pagkaraan, pagsusuri ng Pangkalahatang Lupon. Pansining nabuo ang Tanging Lupon noon na lámang katapusan ng Setyembre 1938, siyam na buwan na ang nakalipas mula nang maideklara ang wikang pambansa na nakabatay sa Tagalog.

Walang tiyak na ulat kung paano nagtrabaho ang Tanging Lupon ng Gramatika at Diksiyonaryo. May banggit lang sa isa sa mga katitikan na nagkaroon ng pagpupulong ang Tanging Lupon, at kung minsan, ibinibigay na lámang ni LKS kina Lopez at Balmaseda ang ilang bahagi o kabanata ng inihandang *Balarila* upang masuri at mabigyan nilá ito ng komentaryo. Lumilitaw rito na ang mga pag-aaral sa gramatika ay nagmumula talaga kay LKS. Ngunit hindi niya ibinigay ang sinulat niyang gramatika nang isang bagsakan lang. Baha-bahagi niya itong iniharap sa Tanging Lupon, at pagkaraan, sa Pangkalahatang Lupon.

May pahiwatig na hindi laging maayos ang trabaho at ugnayan sa loob ng Tanging Lupon. Sa pulong ng SWP noong 17 Hunyo 1939, ipinanukala ni LKS na ang Tanging Lupon sa Gramatika at Diksiyonaryo ay buwagin na. Una niyang tinukoy na dahilan ang di-pagtatagpo ng oras ng mga miyembro ng Tanging Lupon kung kayâ't hindi nadadaluhan ang kaniláng regular na pulong. Idinagdag

[6] Sa katitikan ng pulong noong 30 Setyembre 1938, hindi pa talaga nabanggit kung ano ang tawag sa Tanging Lupon na binubuo nina Santos, Lopez, at Balmaseda. Sa katitikan ng pulong noong 14 Hunyo 1939, mababanggit ang tungkol sa pagsusumite ni LKS ng pag-aaral na "Ang Palatitikan" sa Sub-Committee on the Grammar and Dictionary (tatawagin ito sa pag-aaral na ito na Tanging Lupon ng Gramatika at Diksiyonaryo). Sa nabanggit na katitikan unang nasumpungan ang pangalan ng binuong Tanging Lupon.

pa ni LKS na kung hindi sasang-ayon ang Pangkalahatang Lupon sa mungkahi niya, hihilingin naman niyang tanggapin na lámang ang kaniyang pagbibitiw bílang Tagapangulo ng Tanging Lupon. Hindi inaksiyonan sa pulong na iyon ang panukalang pagbuwag sa Tanging Lupon ni ang pagbibitiw ni LKS.

Sa sumunod na pulong, noong 19 Hunyo 1939, iginiit ni LKS ang kaniyang naunang mosyon ng pagbuwag sa Tanging Lupon at pagbibitiw niya bílang Tagapangulo. Idinetalye niya ang isa pang dahilan—ang napakalaking tungkulin niya bílang Tagapangulo: ang pagdalo sa araw-araw na sesyon ng Surian; paghahanda ng kaniyang papel hinggil sa gramatikang Tagalog sa gabi; at pakikipagpulong kina Lopez at Balmaseda. Ipinahayag din ni LKS ang pagdaramdam na sa kabila ng págod at panahong ibinuhos bílang Tagapangulo, ang mga pag-aaral at mungkahing inihaharap sa Lupon ay tinatalakay pa nang masinsinan na parang ang iniharap na mga pag-aaral ay hindi pa nasuri ng Tanging Lupon. Pero bukod sa personal na damdamin, totoo ang batayan ng pangamba ni Santos, pangambang hindi matapos ang gramatika pagsapit ng 31 Disyembre 1939, ang petsang itinakda ng batas. Kulang na sa anim na buwan para tapusin ang *Balarila*. Ang inaasahan at inaasam ni LKS, pagtiwalaan na lámang ang Tanging Lupon at iwasan na ang mabusising talakayan sa mga pag-aaral na inihaharap sa Pangkalahatang Lupon dahil, aniya, matamang napag-aralan na ito sa kanilang pangkat.

Ngunit mahihiwatigan na higit pa sa gipit na panahon, ang mas ikinababahala ni LKS ay ang malakíng implikasyon sa kabuoang sistema ng kaniyang naisulat na gramatika sa tuwing may puna at mungkahing pagbabago sa kaniyang pag-aaral. Ipinaliwanag ni LKS na ang lahat ng kabanatang natapos na niyang sulátin ay nakaayon sa isang eskema, at dahil dito, kapag may di-tinatanggap ang Pangkalahatang Lupon sa bahagi ng eskemang ito, kailangan din niyang baguhin ang mga ideang nailatag na sa borador ng gramatika.[7]

Naungkat din ang proseso sa level ng Tanging Lupon. Paliwanag ni LKS, dati siláng nagdaraos ng mga sesyon ngunit hindi nagkaroon ng katitikan ang kaniláng mga pulong. Pagkaraan ng ilang sesyon, nagbago sila ng pamamaraan. Binibigyan niya ng kopya ng kaniyang pag-aaral sina Lopez at Balmaseda para lapatan nilá ng komentaryo. Madalas umanong sabihin sa kaniya ni Balmaseda na abalang-abala ito sa diksiyonaryong pinamamahalaan at wala itong panahon para makipagtalakayan sa kaniya. Higit namang may pagkakataón si Lopez na

[7] Pinansin ng isang kagawad ng SWP, si Zoilo Hilario, na naiharap muna sana sa Pangkalahatang Lupon ang isang eskema ng gramatika na aprobado ng Tanging Lupon sa Gramatika at Diksiyonaryo bago ipinresenta sa Pangkalahatang Lupon ang ibá't ibáng bahagi ng gramatika ni LKS. Ipinaliwanag naman ni LKS na noong una, siyá ang naatasang mamahala sa diksiyonaryo at nagharap siyá ng eskema para sa diksiyonaryo na tinanggihan naman daw ng SWP. Pagkaraan, siyá na ang inatasang mamahala sa gramatika, at ang pamamahala sa diksiyonaryo ay napunta kay Julian Cruz Balmaseda. Ipinunto niya na bagaman hindi nagharap ng eskema si Balmaseda, ang proyekto nitóng diksiyonaryo ay umuusad.

makipagpalitan ng kuro-kuro. Matapos ang talakayan nilá, pinapamakinilya ni Lopez ang pag-aaral at binibigyan ng kopya ang ibá pang kagawad ng Pangkalahatang Lupon. Kayâ naman sa pagpapamudmod ni Lopez ng kopya ng pag-aaral ay ipinapalagay ni LKS na ineendoso na rin nitó ang pag-aaral bílang kasapi ng Tanging Lupon. Ngunit sa mga talakayan sa Pangkalahatang Lupon, lumilitaw na malî ang kaniyang palagay dahil nagaganap pa dito ang mahahabàng talakayan, at kasáma pa rin sa nagbibigay ng komentaryo si Lopez.[8]

Hindi tinanggap ng Lupon ang mosyon ni LKS na buwagin ang Tanging Lupon sa Gramatika at Diksiyonaryo.[9] Hindi rin naresolba sa pulong na ito ang pagbibitiw ni LKS. Sa sumunod na pulong noong 20 Hunyo 1939, muling ipinaalala ni LKS ang kagustuhan niyang magbitiw bílang Tagapangulo. Bílang tugon, ipinaliwanag ni de Veyra ang konteksto ng representasyon ng mga wika sa SWP. May dalawang kinatawan ang wikang Tagalog—sina LKS at Lopez. Ngunit nang may pumuna sa dobleng bílang ng kinatawan ng wikang Tagalog samantalang tig-iisa lámang ang sa ibáng wika, ipinaubaya ni Lopez ang representasyon ng Tagalog kay LKS. Tinanggap naman ni Lopez ang posisyong Kalihim at Pinunong Tagapagpaganap ng SWP. Kayâ kapag may katanungan tungkol sa wikang Tagalog, si LKS ang sinasangguni bílang kinatawan ng wikang ito, bagaman kung wala siyá o kapag may mga tanging pagkakataón, nasasangguni rin si Lopez. Kapag tuluyang nagbitiw si LKS bílang Tagapangulo ng Tanging Lupon, wala nang ibáng puwedeng humalili sa kaniyang tungkulin dahil nanunungkulan na si Lopez bílang Kalihim at Pinunong Tagapagpaganap ng SWP. Idinagdag pa ni Lopez na kung humalili man siyá sa proyekto ng pagbuo ng gramatika, kakailanganin niya ng hindi kukulanganin sa isang buong taón upang makasulat ng isang matino at makabuluhang gramatika. Ipinaalala niya ang taning ng batas—kailangang magkaroon na ng produkto pagsapit ng Disyembre ng taóng iyon.[10] Walang malinaw na kapasiyahan tungkol sa pagbibitiw ni LKS. Ngunit sa takbo ng paliwanagan, tíla wala nang ibáng posibleng pasiya kundi ang manatili si LKS sa kaniyang posisyon bílang Tagapangulo ng Tanging Lupon ng Gramatika at Diksiyonaryo.

[8] Wari'y upang ipaliwanag ang paminsan-minsan niyang pagtatanong sa pulong ng Pangkalatahang Lupon gayong bahagi na siyá ng talakayan ng Tanging Lupon, nilinaw naman ni Lopez na nagkakaiba lámang silá ng palagay ni LKS sa iilang bagay ngunit hindi sa napakahahalagang idea sa pag-aaral ni LKS.

Ang tíla di pagkakasundo ni LKS at Lopez ay humantong pa nga sa pagsulat ng hulí noong 17 Hunyo 1939 upang magbitiw bílang kasapi ng Tanging Lupon. Bahagi ng liham ni Lopez ay nakasaad ang ganito: "After the repeated accusations of the Chairman of the Sub-Committee on Grammar and Dictionary and despite my explanation, I realize the impossibility of working harmoniously with him, and for the sake of the proper progress of the work and the Institute, I hereby tender my resignation as member of said Sub-Committee." Hindi malinaw sa alinmang katitikan kung ano ang naging aksiyon sa liham na ito ni Lopez.

[9] Unanime ang boto ng Pangkalahatang Lupon na tumangging pahintulutan ang pagbuwag sa Tanging Lupon sa Gramatika at Diksiyonaryo.

[10] Ang talakayang iyon noong 20 Hunyo 1939 hinggil sa pagbibitiw ni LKS ay biglang nauwi sa pagsusuri ng Pangkalahatang Lupon sa pag-aaral na "Ang Palatuldikan" ni LKS. Maaaring tingnan ang ganitong biglang paglipat ng paksa ng pulong bílang taktika ni de Veyra upang putulin na ang usapin tungkol sa pagbibitiw yaman din lámang at wala namang ibáng opsiyon kundi ang magpatúloy si LKS sa pamamatnugot ng Tanging Lupon.

Lumilitaw sa mga katitikan na talagang naharap ng SWP bílang isang Lupon ang pagbuo ng gramatika noon na lámang bandáng Setyembre 1938. Mayroong 15[11] buwan na lámang upang matapos ang gramatika sa takdang petsa. Bukod sa mga pangunahing proyekto na gramatika at diksiyonaryo, kailangan ding mag-ukol ng panahon ng SWP sa ibá pang gawain tulad ng mga naumpisahan at patuluyang proyekto (hal. timpalak-panitik, paglalathala ng mga panayam sa wika at panitikan), pakikipag-ugnayan sa ibáng institusyon para paghandaan ang pagpapalaganap ng wikang pambansa (hal. sa mga institusyong pang-edukasyon, National Information Board, at himpilan ng radyo), pagpapalawak ng kasapian (hal. pagtukoy ng mga kagawad-pandangal at kagawad na kapitulong o "corresponding member"), pagtugon sa mga gawaing administratibo (hal. badyet), at iba pang karaniwang gawain ng SWP.

Bago buoin ang Tanging Lupon noong 30 Setyembre 1938, may isang pag-aaral pangwika na si LKS na iniharap sa Pangkalahatang Lupon noong 3 Setyembre. Ito ang "Tungkol sa mga Pagbabagong Anyo ng mga Panlaping Mang-, Pang-, Sang-, Sing-, Magkang-, at Iba Pang Hango sa mga Ito." Naging mahalagang paksa ito dahil sa hindi pa matiyak noon ng SWP kung ang wastong baybay ay "pangbansa" o "pambansa." Ang talakayan tungkol sa napakaespesipikong usaping pangwika na ito ay tumagal hanggang 15 Disyembre 1938. Halos tatlo at kalahating buwan itong tinalakay. Napakabusisi ng talakayan gayong kung tutuosi'y bahagi na ito ng ortograpiya at hindi ng gramatika. Sa katunayan, noong 15 Oktubre, inimbitahan pa sa talakayan ang mga kawaning teknikal ng SWP tulad nina Leopoldo Y. Yabes, Teodoro A. Agoncillo, Felizberto Viray, at Guillermo Y. Santiago Cuino. Nag-imbita rin ng mga may hilig sa panitikan, ponetika, at ortograpiyang Tagalog tulad nina Sofronio G. Calderon, Ricardo A. Reyes, J. Esperanza Cruz, Menandro Quiogue, G. K. Tolentino, Rosendo Ignacio, Sisenando P. Galang, Teo E. Gener, at Jose R. Calip. Layunin ng ganitong talakayan na makakuha ng ibá't ibáng komentaryo at mungkahi tungo sa pagbuo ng mga tuntuning magiging katanggap-tanggap sa nakararami.[12] Dahil halos matatapos na ng Disyembre nang magkasundo sa iisang paksang pangwika na ito, isang taón na lámang talaga ang natitirá para sa marami pang paksang panggramatika na kailangang iharap at talakayin sa level ng Pangkalahatang Lupon.

[11] Sa pulong noong 30 Setyembre 2018 na lámang nabuo ang Tanging Lupon ng Gramatika at Diksiyonaryo. Gayunman, may binabanggit sa katitikan ng pulong na ito na may "pinagtibay na kasunduan blg. 4 noong pulong ng ika-18 ng Hulyong nakaraan." Wala ang katitikang nabanggit sa koleksiyon ni LKS. Ngunit mahihiwatigan sa ibáng bahagi ng katitikan ng 30 Setyembre na ang napagkasunduan noong 18 Hulyo ay "isang tao lamang ang ma[ni]nindigan sa harap ng Lupon sa paghahanda ng balarila at talatingigan." Halos natitiyak nang ang "isang taóng" tinutukoy dito ay si LKS.

[12] Wala nang anumang impormasyon sa mga katitikan ng mga sumunod na pulong ng SWP na nagpapahiwatig na mauulit ang ganitong proseso. Sa mga sumunod na talakayan hinggil sa ibá-ibáng pag-aaral sa gramatika na inihaharap ni LKS at ng Tanging Lupon, tanging ang Patnugot, Kalihim, at mga Kagawad ng SWP na lámang ang dumadalo.

Matapos ang masinsinang talakayan sa panlaping pang- noong Disyembre 1938, marami pang ibáng paksa sa gramatika ang dapat pag-usapan. Ang mga paksang magkakasunod na tinalakay ayon sa mga natipong katitikan ay ang sumusunod: palatuldikang Tagalog, gitling, pantukoy, pagbubuo ng mga salitâ, pantig, palatitikan, panghalip, pang-uri, pang-angkop, pangngalan, pandiwa, pang-abay, pang-ukol, pangatnig, baybaying Tagalog, introduksiyon sa *Balarila ng Wikang Pambansa*, at introduksiyon sa mga sangkap ng pananalitâ. Maraming sesyon ang naukol sa panlaping pang- at palatuldikan—inabot ng anim na buwan para sa dadalawang paksa. Lumalabas na may siyam na buwan na lámang ang natitirá para sa marami pang paksa. Sa ganitong konteksto ng napakabagal na usad ng proseso maaaring unawain ang tangkang pagbibitiw ni LKS. Sa katunayan, maidaragdag sa mga nabanggit nang dahilan ng pagbibitiw ni LKS ay ayaw niyang siyá ang masisi ng publiko kung sakáling mabigo ang SWP na makapaglabas ng gramatika pagsapit ng Disyembre 1939. Kayâ naman, kapansin-pansing matapos ang mga eksena hinggil sa pagbuwag ng Tanging Lupon at pagbibitiw ni LKS noong Hunyo 1939, tuloy-tuloy at mabilis na ang mga talakayan ng Pangkalahatang Lupon. Kung rerepasuhin ang mga katitikan, halos karamihan sa mga sesyon ay tíla presentasyon na lámang ni LKS ng ibá't ibáng bahagi ng *Balarila*.

Natapos at inaprobahan ng Pangkalahatang Lupon ang *Balarila ng Wikang Pambansa* noong 15 Disyembre 1939. Noong 1 Abril 1940, pinagtibay ang paglilimbag ng *Balarila*.

Ano ang pakinabang at saysay ng pag-uulat hinggil sa pagkabuo ng *Balarila*?

Una, may mga kailangang ituwid tungkol sa kasaysayan ng pagbuo ng *Balarila*. O makapaglahad man lámang ng ibáng naratibo hinggil sa pagbuo ng *Balarila*. Halimbawa, lumitaw ang ganitong bersiyon ng mga nangyari:

> After the selection of Tagalog, Lope K. Santos joined the institute and presented his grammar, Balarila ng Wikang Pambansa, on which he had been working the past twenty years, as a possible official grammar to be adopted by the Institute. The members of the INL went through the grammar sentence by sentence. Unfortunately, Cecilio Lopez, who was no longer a representative for Tagalog, had no official voice in the deliberations and had to sit mutely by as Lope K. Santos imposed his grammar on the group. Apparently, the members of the INL accepted the grammar mainly for two reasons: it was the first grammar of Tagalog written in Tagalog, and it was available. The INL had only a short period

to complete a grammar; the deadline of two years had to be complied with. (Gonzalez 72)[13]

May himig na idinikta, ipinilit lang ni LKS ang kaniyang *Balarila* sa mga kasáma niya sa Pangkalahatang Lupon o sa SWP, na walang tining ang mga kagawad sa mga talakayan, at ang maiksing panahon para tapusin ang gramatika ang pangunahing dahilan kayâ tinanggap na lámang basta ang pag-aaral ni LKS, at hindi dahil sa anumang kabuluhan mayroon ang *Balarila*.

Ngunit pinabubulaanan ng mga katitikan ang siniping pahayag, kundi ma'y mga paratang na ito. Nabanggit nang ang talakayan sa unang paksang pangwika na iniharap ni LKS sa Pangkalahatang Lupon (ang hinggil sa panlaping pang-) ay tumagal nang mahigit tatlong buwan. Ang kaniyang inihandang pag-aaral ay pinag-anyaya pa para mabigyan ng komentaryo hindi lámang ng mga kagawad kundi maging ng mga hindi kabahagi ng SWP na may interes sa mga usaping pangwika. Matapos ang konsultasyon, ganito ang naitalâ sa katitikan: "Mr. Santos invited the attention of the conferring body to the need of holding similar conferences for free discussion and final settlement of the many controverted points in Tagalog grammar."[14] Ipinahihiwatig nitó na nasiyahan at nakita ni LKS ang kabuluhang sumangguni sa ibá para lutasin ang mga problema hinggil sa gramatika. Ang mismong pagkabuo ng Tanging Lupon ay nagpapatotoong handa si LKS na ipasailalim sa kolektibong proseso ang pagsusuri at pag-aayos ng *Balarila*.

Ikalawa, ang mga malîng palagay hinggil sa proseso ng pagbuo ng *Balarila* ay dahilan para pagdudahan ang produkto. Balikán ang kasisiping naratibo ni Gonzalez. Pinalilitaw na iginiit o idinikta lámang ni LKS ang kaniyang *Balarila* sa mga kasáma niya sa SWP. Tíla walang ibáng makabuluhan sa *Balarila* maliban sa ito ang unang balarilang Tagalog na nakasulat sa Tagalog, at tinanggap na lámang ito dahil tapos at handa na. Bukod pa sa mga pahayag ni Lopez, na siyáng informant ni Gonzalez, may mga ulat pang hindi natuwa si Pangulong Quezon sa sinulat ni LKS. Ang paglalathala ng grammar book na sinulat naman ni Lopez na may pamagat na *A Manual of the Philippine National Language* noon ding taóng 1940 ay maaaring magpahiwatig ng kawalan ng kasiyahan at tiwala sa *Balarila* ni LKS.

Ikatlo, may mapakikinabangang aral sa karanasan ng pagbuo ng *Balarila*.

[13] Batay sa paglalahad ni Gonzalez sa bahaging ito ng kaniyang aklat na *Language and Nationalism: The Philippine Experience Thus Far* (1980, 72-73), may personal siyáng komunikasyon kay Cecilio Lopez. Maituturing itong isang bersiyon ng kasaysayan ng pagbuo ng *Balarila* batay sa isa sa mga aktibong lumahok sa mga proseso sa SWP.

[14] Násaa katitikan ng pulong noong 22 Oktubre 1938 na tumalakay sa paksang panlaping pang- (sa pulong na dumalo ang mga teknikal na kawani ng SWP at iba pang manunulat na hindi kabahagi ng SWP).

May ilang prosesong nabanggit sa naratibo ng pagsulat ng balarila ni LKS—ang pagtatatag ng Tanging Lupon, ang panimulang pagsusuri ng Tanging Lupon sa mga baha-bahagi ng *Balarila*, ang paghaharap ng mga bahagi ng *Balarila* sa mas malakíng lupon para higit itong mabusisi, ang paghaharap ng eskema bago sana ang pagsulat ng kabuoan ng gramatika. May mga palatandaang hindi matagumpay na naipatupad ang mga hakbang na ito. Nabuo nga ang Tanging Lupon ngunit may ibáng mabibigat na gawain din ang mga kasapi nitó. Nása plano ang dalawang level na pagsusuri ng *Balarila*—sa level ng Tanging Lupon at Pangkalahatang Lupon ngunit gipit na sa panahon para lubusang maipatupad ang dalawang antas ng pagsusuri. Hindi na rin nakapagharap si LKS ng eskema ng *Balarila* kayâ mahirap nang magmungkahi ng malakíng pagbabago lalo't kulang na sa panahon. Maaaring balikán ang mga karanasang ito para makapag-isip ng higit na sistematiko, nakaplano, at makatotohanang proseso ng pagbuo ng gramatika. Ang proseso ay singhalaga ng produkto lalo na sa isang proyektong seryoso at maselan tulad ng pagbuo ng gramatika ng wikang pambansa.

Ang Pagtanggap sa *Balarila*

May mga ulat o kuwentong nagdedetalye kung paanong unang tinanggap ang *Balarila*. Isa na rito, nakaabot umano kay LKS ang balitang "nasindak 'sa pamumula ng mukha at paggalaw ng ilong ng Pangulo na karaniwang tanda ng pagkagalit nito'" sina de Veyra at Lopez nang iharap nilá ang naka-mimeograph na sipi ng *Balarila* kay Pangulong Quezon (1950, XIV5). Sa isa pang salaysay, pagkatapos naman daw na ilimbag ang *Balarila*, iniharap nina LKS ang kauna-unahang sipi ng aklat sa Pangulo. Binuksan ng Pangulo ang aklat at pagkaraang pasadahan ang ilang pahina, pagalít nitóng itiniklop ang aklat at nagwika sa may-akda: "Ano ba naman itong ginawa mo Lope, ni hindi ko ito maintindihan ah!" Tumugon naman si Santos: "Aba! Ginoong Pangulo … Iyan po nama'y hindi ko ginawa para sa inyo kundi para sa mga magtuturo at mag-aaral ng ating wika!" (Aspillera 1972, 86). May mga nagdugtong na rin sa sagútang ito nina Pangulong Quezon at LKS—na umano'y "itinapon ng Pangulong Quezon ang aklat sa harap ni Lope K. Santos," at kalauna'y naging sa "mukha ni Lope K. Santos" o "sa basurahan" (Aspillera 1972, 87). Ang ibá-ibáng bersiyon ng kuwento hinggil sa reaksiyon ni Quezon sa *Balarila* ay patunay na may bahagi ng kuwento na gawa-gawa lámang at hindi talaga dapat paniwalaan. Lilitaw ring may mga salaysay hinggil sa reaksiyon ni Quezon na kinasangkapan lámang upang pagdudahan si LKS at ang kaniyang *Balarila*.

Batid ni LKS ang mga puna, at paghamak pa nga, sa kaniyang *Balarila*. Siyá na mismo ang nagbanggit na di iilan, lalo na iyong mga opisyal ng Pamahalaan,

ang nagsasabing hindi nilá ito maunawaan, at sa halip na magpagaan ng pag-aaral ng wikang pambansa ay lalo pang nakapagpapabigat (Aspillera 1972, 90). Idinagdag pa niya ang puna maging ng mga magulang: "Sa katunayan—anang ilang magulang—ang mga anak naming nag-aaral sa mga kolehiyo at unibersidad ay bahagya nang makakuha ng notang 75% hanggang 80%, samantalang sa Ingles ay nakakukuha ng 90% at mahigit pa." Ang ganitong mga "paratang" ay inilarawan ni LKS na "hubad sa katwiran at katotohanan" (Aspillera 1972, 90).

Sa kaniyang mga sulatín at talumpati, paulit-ulit na ipinaliwanag ni LKS kung para kanino ang *Balarila* at kung paano ito dapat gamitin.[15] Paglilinaw ni LKS:

> Ang *Balarilang* iyan ay inihanda para sa mga guro nang talaga na magsisipag-aral ng pagtuturo ng Tagalog sa mga paaralan.... Hindi tungkulin ng Institute of National Language ang gumawa ng mga aklat na pang-mga-bata, kundi ng pang-mga-guro. Ang may tungkuling magpagawa ng mga aklat-Tagalog na pang-mababang paaralan ay ang Kagawaran at Kawanihan ng Pagtuturo at ang mga gurong nakapag-aral na sa *Balarila*. Ito ay siyang pinaka-Saligang Batas ng Wika, siyang pinakabatis na masasalukan o makukunan ng mga bagay-bagay na mailalagay sa mga aklat na pang-"elementary," at pati na sa mga pang-"high school." (Santos XIV, 4-5)

Para kay LKS, ang *Balarila* ay hindi ang mismong kagamitang panturo na ipamumudmod at ipagagámit sa mga mag-aaral. Batayan o sanggunian lámang ito ng mga guro at ibá pang maghahanda ng kagamitan sa pagtuturò ng wikang pambansa. Pinaaako rin ni LKS sa Kagawaran at mga Kawanihan ng Edukasyon ang gampaning maghanda o magpahanda ng mga aklat na pampagaan sa *Balarila*. Ang ginawa ni LKS ay ang maituturing na deskripsiyon ng wikang pambansa; naghihintay pa ito ng transpormasyon sa isang anyong mas madalîng maintindihan, bago ang diseminasyon o pagpapalaganap sa nakararaming mambabasá. Ngunit sa akala ng marami, ang sinulat ni LKS na *Balarila* ang siyá na mismong gagamítin ang mga Filipinong mag-aaral.

Ang mga negatibong pagtanggap sa *Balarila* ay inugat ni LKS sa mga di-makatwirang pananaw sa wika at sa pagtuturò at pagkatuto nitó. Ang mga suliranin sa pag-unawa ng *Balarila*, para kay LKS ay hindi dapat isisi sa *Balarila* kundi sa nagtuturò at nag-aaral. Sa nagtuturò, maaaring bunga ito ng di-angkop na pedagohiya o paraan ng pagtuturò, o resulta ng panggagaya lámang sa paraan ng pagtuturò ng English Grammar. Sa nag-aaral naman, puwedeng ang

[15] Tingnan ang mga sumusunod: "Ang Kasaysayan ng Mahahalagang Salitang Tagalog" (Santos 1950, XIV4); *Talambuhay ni Lope K. Santos* (Aspillera 1972, 89);

paniniwala na, dahil silá ay Tagalog na, hindi na kailangang pag-aralan pa ang mga batas ng wastong paggamit ng wika (Aspillera 1972, 90).

Tungkol sa hulí, may ipinaliwanag si LKS tungkol sa uri o kaantasan ng wika. Ayon sa kaniya, ang mga taal na Tagalog na nagpapalagay na hindi na dapat magpakahirap sa pag-aaral ng *Balarila* ay may malîng pananaw na ang kinamulatan at pambahay na pananagalog ay siyá ring makikita sa *Balarila* at sa paaralan. Pinag-ibá ni LKS ang wikang pangkaraniwan at wikang pangkarunungan, ang wika sa pang-araw-araw na talastasan at ang wika sa edukasyon. Sabi niya: "Kailangang mabatid ng lahat na habang nagpapalaganap tayo ng wikang Tagalog na magaan sa mga lalawigang di-Tagalog, ay inihahanda rin naman natin ang wikang iyan sa paraang makaagham o siyentipiko at sa **layong pangkarunungan**, na balang-araw ay di natin ikahihiyang ipakiharap o ipakipiling sa lalong mauunlad na wika sa sandaigdig" (akin ang diin; Aspillera 1972, 90). Samakatwid, bago pa ipagmalakí ng mga language educators na babád sa teoryang kanluran ang mga konsepto ng BICS (Basic Interpersonal Communication Skills) at CALP (Cognitive Academic Language Proficiency) ni Jim Cummins (isinulat niya noong 1979) ay naipahayag na ito ni Santos nang higit na mas maaga pa.

Mahalagang patingkarin ang mga hulíng pahayag na ito ni LKS—ang paghahanda o pagpapaunlad ng wika "sa paraang makaagham o siyentipiko at sa layong pangkarunungan." Nakapaloob sa pahayag ang maituturing na mga unang simula ng pagdidiskurso sa intelektuwalisasyon ng wikang pambansa—o ang paglinang sa wika para magámit na wika sa ibá't ibáng akademiko o intelektuwal na larang. Kung tutuosin, ang ginawang paglinang ni Santos sa wikang Tagalog na ginámit niya sa pagpapaliwanag ng gramatika ng wikang ito sa kaniyang *Balarila* ay maituturing na mismong halimbawa ng intelektuwalisasyon ng wikang pambansa. Ang pinagsumikapan ni LKS ay hindi lámang ang paglalarawan sa wikang Tagalog sa isang sistematiko at siyentipikong paraan kundi ang paglinang sa wikang Tagalog bílang wika ng larang na siyentipiko. Ang *Balarila* ay isa sa mga unang pag-aaral o sulatín na nasubok ang kakayahan ng isang wikang katutubo para sa diskursong intelektuwal. Sa layuning magámit ang Tagalog bílang wika ng karunungan, kinailangan ni LKS na luminang ng bagong bokabularyo upang mailarawan ang wikang pambansa sa konteksto ng disiplina ng lingguwistika. Sabi nga ni Bro. Andrew B. Gonzalez: "Providing a linguistic terminology for the national language is perhaps Santos's most lasting contribution to linguistics in the Philippines ...." (1980, 72). Sa kabila ng papuri, ang bagong bokabularyo ring ito ang isa sa magiging tampulan ng pagpuna o pagtuligsa, pagkutya pa nga, sa hanay ng mga nagdududa sa *Balarila*, kundi ma'y ganap na kaaway ng wikang pambansa.

Mga Pananaw ni LKS sa Wika

Sa isang artikulo noong 1950, pinansin ni LKS ang katatapos na talumpati ng Kalihim ng Pagtuturo noong panahong iyon (Santos 1950, XIV1).[16] Ang talumpating ito ay napabalita sa ilang pahayagang Ingles. Ayon sa balita, bumanggit umano ng mga salitâng-likha ang Kalihim upang patotohanang humihirap ang pag-aaral ng wikang pambansa gawa ng mga mananagalog na "purista." Kabílang sa mga salitâng ito ang "pahatid kawad na walang kawad" sa halip na *radio*; "salipawpaw," *aeroplano*; "salungpuit," *silla*. Nakakuha si LKS ng makinilyadong kopya ng talumpati, ikinompara ito sa ibinalita sa pahayagang Ingles, at hindi niya nakita rito ang una at hulíng salitâ. Ang talagang nakasulat sa talumpati ng Kalihim (na wala naman sa balita sa pahayagan) ay "talatinigan" para sa *diccionario* at "tiniwirin" para sa *radio*. Kung nása balita, pero wala naman sa talumpati, ano ang puwedeng isipin? Hinuha ni LKS, ang mga salitâng wala sa talumpati ngunit nása pahayagan ay inimbento lámang ng mga pahayagang Ingles. Ang ganitong "paghamak" sa wikang Tagalog ay iniugnay ni LKS sa ekonomikong interes ng pinagmulan ng paninira. Aniya:

> Sa mga pahayagang Ingles at sa mga magagaling nating mang-iingles ay talagang alam na naming may ilang di-nakalilingat sa alin mang pagkakataong maikapagsisingit nila ng mga lathalang panghamak sa wikang Tagalog. Kaipala'y sa pangambang kung ito'y lumaganap at umunlad nang totohanan sa Kapuluan ay maaari silang mangahigtan at mawalan o humina ang kanilang "job" at "business" na sakdal-lalakas na nga naman sa kasalukuyan. (Santos 1950, XIV2)

Sinagot din ni LKS ang obserbasyon ng Kalihim ng Pagtuturo na lalong humirap unawain ang wikang pambansa dahil sa paglikha ng mga salitâ sa halip na gumámit na lang ng mga salitâng mas malaganap noon. Ipinaliwanag niya ito sang-ayon sa kaurian ng mga salitâ ng mauunlad na wika. Paliwanag ni LKS, may tatlong uri o hugis ang mga salitâ: pangkaraniwan (*common, colloquial*), pampanitikan (*literary, polite*), at pangkadalubhasaan (*technical, scientific*). Sa unang uri, ipinapalagay ni LKS na puwedeng gumámit ng mga salitâng Español o Ingles. Ngunit para sa pagsasalitâ at pagsulat sa larang ng panitikan, at lalo na sa matataas na karunungan, "hindi maaaring magkasiya na lamang tayo sa mga salita at pananalitang pangkaraniwan" (Santos 1950, XIV4). Maaaring nangangahulugan ito na para kay LKS, para sa higit na matataas na layunin ng paggámit ng wika, kailangang mas maging maingat, mapili, mapaglimi.

[16] Ang talumpating ito ay binigkas na Kalihim sa Pagtuturo Hernandez sa isang pagdiriwang ng Rizal Civic League.

Sa pagpapaliwanag niya tungkol sa anyo at kahulugan ng mga salitâng nabanggit ng Kalihim, at napabalita sa pahayagang Ingles, lumitaw ang ibá pang pananaw ni LKS sa wika at sa pagpapaunlad nitó. Ang salitâng "talatinigan," halimbawa, ay itinuturing niyang salitâng "binuo" sa halip na "nilikha." Binuo ito sapagkat mga kilaláng salitâ ang ginámit—"talâ" at "tinig." May ilang katwiran si LKS kung bakit "talatinigan" ang dapat gamitin sa halip na *diccionario*—na kahiya-hiya ang wikang Tagalog kung walang maitutumbas; na magiging magulo kung sa bokabularyong Tagalog ay mapapahalo pa ang *diccionario* at *dictionary*; na alam at madalîng bigkasin ng marami ang "talatinigan" (Santos 1950, XIV7). Sang-ayunan man o hindi ang mga dahilang ito, ang importanteng bigyang-diin ay ang pagkakaroon ng mga katwiran para bumuo ng bagong salitâ sa halip na manghiram.

Tungkol naman sa nabanggit na salitâng salipawpaw, iwinasto niya na ito ay dapat na "salipapaw" mula sa mga salitâng "sasakyan," "lipad," "papawirin." Ito ang halimbawa niya ng paglikha, isang pamamaraang gagad sa wikang Ingles kapag umiimbento ng mga pangalan ng samaháng-kalakal, sasakyan, tanggapan, pagawaan gaya sa Caltex (California, Texas) o Pambusco (Pampanga Bus Company). Ang mahalaga pang naipaliwanag ni LKS ay ang layunin sa pagmungkahi ng salitang ito. Aniya:

> Ang nasabing salita ay hindi inisip at binuo upang kapagkaraka'y siyang gamiting pamalit sa aeroplano o airplane, kundi inilagay lamang bilang isang halimbawang matutularan ng mga manlilikha ng mga bagong salitang panakip sa alin mang pangangailangan ng wika. Unawaing mabuti: "pangangailangan" hindi sa "di na kailangan." (Santos 1950, XIV8)

> Inuulit naming [hindi] dapat kaligtaan ang paunawa at pasubaling ang paglikha ng bago ay gagawin lamang kung talagang kailangan, at hindi paiiralin agad sa lahat kundi <u>pagugulungin muna bilang balak at pagsubok lamang sa mga lipunang-wika</u>, upang masubok nga kung maaari at nababagay pairalin, o hindi nababagay. Kailanma'y hindi iniatas o iginiit ng mga pantas-wika ni niyang mga pinararatingan at pinapalibhasang mga "puristas" na palitan ng mga sariling likha nila ang mga salitang kuha sa Kastila, sa Ingles, sa Insik o sa iba pang banyagang wika, na kilala't palasak nang ginagamit saa't saan mang dako ng Kapuluan. (akin ang diin; Santos 1950, XIV8)

Mahalagang itampok ang idiniin dito ni LKS—na anumang lilikhaing bagong salitâ ay subok lámang. Hindi ito sapilitang paiiralin ng mga pantas-wika o ng lumikha ng salitâ. Sa kahulí-hulíhan, ang magpapasiya kung kailangan, nababagay, o katanggap-tanggap ay ang mga gumagámit ng wika.

Natunton naman ni LKS ang "pahatid kawad na walang kawad" sa pamagat sa isang pitak sa mapanukso at pampatawang *Lingguhang Lipang Kalabaw* (1915-1916). Paggagad umano ito sa Español na *telegrafia sin hilos* at sa Ingles na *message by wireless*. Hindi lubos maisip ni LKS kung paanong nabanggit ng Kalihim ng Pagtuturo ang pabirong salitâng ito sa isang pormal na talumpati. Ang hinala niya, ibinulong ang salitâng ito sa Kalihim ng mga táong may sakít na tinagurian niyang *Tagalofobia* o iyong pinaglalaruan ang wikang pambansa o kalaban ng wikang Tagalog.

Tinawag namang magaspang, pangit, bastos, salaulang salitâ ang "salung-puit." Hindi matunton ni LKS ang pinagmulan nitó kaya naniniwala siyang ang bintang na likha ito ng tinaguriang purista ay pagkutya lámang sa *Balarila* at sa wikang pambansa. Ipinunto ni LKS na marami namang mapagpipiliang salitâng taal na Tagalog tulad ng upuan, luklukan, likmuan. Sa *Balarila*, "silya" ang ginámit ni LKS, palatandaang tanggap din niya ang panghihiram ng mga banyagang salitâ lalo na kung ito ay malaganap na. Ipinagmalakí ni LKS na ang mga pantas-wika sa Tagalog ay "may karangalan ng asal, linis ng budhi, at 'common sense.'" (Santos 1950, XIV10)

Mga Paraan ng Pagpapayaman ng Wikang Pambansa

Isa sa mga halimbawa ng "fake news" sa wika ay ang malîng pagtukoy sa pinagmulan ng salitâng "balarila."

Sa aklat na *Sariling Wika: Balarila ng Wikang Pambansa* ni Cirio H. Panganiban na lumabas noong 1950 ay ganito ang paliwanag ng awtor tungkol sa pinagmulan ng salitâ:

> Ang *Balarila* ay nanggaling sa dalawang salitang Tagalog na "dila" at "balana."
>
> Alam natin na ang *dila* ay siyang mahalagang sangkap sa bibig ng tao na ginagamit upang makapagsalita.... Ang *balana* ay ang taong sinuman. Kaya ang *Balarila* ay dalawang salitang pinagsama at pinaikli na ang kahulugan

ay *dila ng balana (everybody's tongue*) at ito'y sangkap na magagamit ng sinuman upang makapagsalita nang maayos.

Ayon sa iba ang salitang *Balarila* ay nanggaling sa mga salitang "Bala ng dila" (*bullet of the tongue*). Ngunit ang *bala (bullet*) ay sangkap na pandigma, pumuputok at nakamamatay. Ang salita ay hindi ganito. May nagpapalagay na ang *Balarila* ay buhat sa mga salitang "balang sabi ng dila" ("*anything told by the tongue," or "as told by the tongue"*). Ngunit ang "balang sabi ng dila" ay ang kahit anong salita—wasto o hindi wasto, o ang kahit anong pagsasamasama ng mga salita—maging maayos o hindi maayos. Samakatuwid, ang Balarila ay di ang "balang sabi ng dila," sapagkat ang *Balarila ng Wikang Pambansa* ay ang sining ng maayos at wastong pagsasalita at pagsulat ng Wikang Pambansa ng Pilipinas. (sinipi sa Santos 1950, 21-22)

Sinulat ito ni Panganiban na noo'y patnugot ng Surian ng Wikang Pambansa at guro sa Far Eastern University (FEU). Inilathala ang aklat na pinagsipian ng mga pahayag noong 1950, may sampung taón pa lámang ang nakalipas nang lumabas ang *Balarila* ni LKS. Naipahiwatig din niya na may ibá't ibáng haka tungkol sa pinagmulan ng salitâ. Hanggang ngayon, malaganap pa rin ang di-tumpak na pag-uugat ng salitâng "balarila." Ganito ang payak na paliwanag ng isang lingguwista: "Pinagsanib niya ang dalawang salitang "bala" at "dila" at dahil sa pag-uugnay ng dalawa, ang d ay nagiging r."[17]

Ang paliwanag na násа aklat ni Panganiban ay noon pa pinabulaanan ni LKS. Isinalaysay niya na ang salitâng "balarila" ay isa sa mga bagong salitâng nalikha ng Samahan ng mga Mananagalog noon pang bandáng 1905-1906. Gáling ito sa mga salitâng "badya" o "babala" at "dila." Sinangguni ni LKS ang kahulugan ng mga salitâ sa bokabularyo nina Noceda at Sanlucar. Ang "badya" ay may kahulugang pagsasaad o paggagad; ang "babala," nasasabi ring "bala," ay may kahulugang kaatasan o utos.[18] Para kay LKS, ang pagtatambal ng mga salitâng badya o babala o bala sa salitâng dila ay angkop na kumatawan sa katangian at layunin ng isang gramatika—ang "paggamit ng dila sa pagsasalita … upang maipahayag ang ano mang ibig sabihin, na badya, gagad o hango sa bagay o isipang ibig ngalanan, tawagin o ipahayag" (Santos 1951, 21).

Bagaman matagal-tagal nang nalikha ang salitâng balarila bago pa man nasulat ni LKS ang *Balarila ng Wikang Pambansa*, hindi agad na lumaganap ang paggámit nitó. Tanging sina Mamerto Paglinawan (1911), Carlos Ronquillo,

17 Mababása ang ganitong paliwanag, halimbawa, sa "Ang Balarila ni LKS: Natatanging Klasiko" ni Nelly I. Cubar (1979, 18-45).

18 Sa edisyong 2013 ng *Vocabulario*, ganito ang mababása: "Badia, 1. Badya. pc. Gayahin. Tingnan ang *barya*." / "Babala. pc. Magsalita, magsabi, katulad din ng, *bala*."

at Rosauro Almario lámang raw ang bumanggit nitó. Ang ibá pang nagsulat ng diksiyonaryo o hinggil sa gramatika ay hindi gumámit ng salitâng balarila at sa halip, hiniram ang salitâng gramatika o di kayâ'y nag-imbento ng ibáng panumbas: Pedro Serrano Laktaw (1929, ginamit ang gramatika); Jose N. Sevilla (1939, salitikan); Huan Ebanghelista (1914, katatasan); Eusebio T. Daluz (1912); Rosendo Ignacio (gramatika); Jose Villa Panganiban (panalitaan) (Santos 1951, 22-23).

Halos pagtawanan ni LKS ang malîng haka tungkol sa pinagmulan ng salitâng balarila. Hindi umano maaaring manggaling ang salitâng balarila sa "dila ng balana" dahil ang salitâng "balana" ay isa ring bagong likhang salitâ, mas hulí pa kaysa sa balarila. Kung iisipin namang ang tinutukoy na "bala" ay ang bala ng Español, nakakatawa naman umanong mangahulugan ang balarila na pagputok ng dila, bukod pa sa magiging mestiso ang salitâ dahil kalahating Español (bala) at kalahating Tagalog (dila) (1951, 23-24). Ipinahihiwatig ng mga paliwanag na may sistema o batayan sina LKS sa pagbuo o paglikha ng salitâ, taliwas sa paniniwala, o malisyosong paratang, na basta na lámang nag-iimbento ng mga salitâ ang mga mananagalog na tulad ni LKS.

Sa koleksiyon ng mga artikulong sinulat ni LKS na pinamagatang "Kasaysayan ng Mahahalagang Salitang Tagalog," ipinaliwanag pa niya ang tungkol sa paglikha at ibá pang "batis at paraan" ng pagpapayaman sa wikang Tagalog.[19] Ang mga paraang ito ay ang sumusunod:

1. Pagbúhay o paggising sa di ginagámit na libo-libong salitâng taal na Tagalog, na nása matatandang Talatinigan, sa dati ring kahulugan, tungkulin at kauukulan[20]
2. Pagbibigay sa ilang salitâng gamit pa o hindi na sa kasalukuyan, ng bagong katuturan o tungkulin sa pangungusap
3. Paglikha ng mga bagong salitâng hango o batay sa anyo at diwa ng mga taal na salitâng Tagalog at alinsunod sa palabigkasang sarili bílang pantakip sa mga kakulangang kaipala'y ipinanghihiram pa natin sa ngayon (Santos 1950, I2)

Ang mga paraang ito ay tatlo lamang sa sampung paraang idinetalye niya

[19] Ang pag-aaral na ito ay lumabas bílang serye sa pitak na pumaksa sa "kasaysayan ng maraming salitang tagalog na katutubo at ilang likha kuha sa ibang wikang kapatid, o sa banyaga, na palasak nang ginagamit ngayon sa Wikang Pambansa." Ang pitak ay lumabas sa buwanang *Silanganan*. Ang ginámit na bersiyon sa kasalukuyang pag-aaral na ito ay ang kalipunan ng mga artikulong nása Koleksiyong Lope K. Santos ng Pambansang Aklatan. Binubuo ito ng 15 kabanata, at bawat kabanata ay nagsisimula sa numero 1 bílang unang pahina ng pahinasyon. Kayâ ang markang "I2" ay nangangahulugang Kabanata 1, pahina 2.

[20] Isa sa "matatandang Talatinigan" na tinukoy ni LKS sa kaniyang paliwanag ay ang *Vocabulario de la Lengua Tagala* nina Juan Jose de Noceda at Pedro de Sanlucar, 1753. (Santos 1950, I3)

sa panayam na may pamagat na "Mga Batis at Paraan ng Pagpapayaman Pa sa Wikang Tagalog na Pambansa."[21] Sa tatlong ito, higit niyang naipaliwanag ang ikalawa at ikatlong paraan.[22]

Sa pagbibigay ng bagong kahulugan sa mga dati at umiiral pang salitâ ay ibinigay niya ang ilang halimbawa:

Salitâ	**Dáting Kahulugan, Noceda at Sanlucar (pinasimple)**	**Bagong Kahulugan**
sining	pag-iisip	arte o art
soliranin; suliran	awit ng magdaragat; ikiran ng sinulid	problema o problem
timpalac	pagkakatipon ng marami	concurso o contest
paraluman	*brujula* sa Español; *compass* sa Ingles; gámit sa paglalayag sa karagatan o paglalakbay sa papawirin; patnubay na panligtas sa pagkaligaw sa daan	musa o muse

Ikinuwento ni LKS ang konteksto ng pagkabuo ng mga salitâ. Noong 1903, idinaos ang isang "concurso literario" na itinaguyod ng Club Internacional. Ang timpalak ay binuksan sa mga manunulat sa wikang Espanyol at Ingles lamang. Nagpadala ng liham ng pagtutol ang mga kasapi ng Kapulungan ng Wika (1903), hiniling nila sa tagapagtaguyod na isali ang mga manunulat sa wikang Tagalog. Ang tugon sa kanila ay ang "pagkaalam nilang ang wikang Tagalog ay wala pang matatawag na sariling panitikan." Patunay umano nito ay wala pang salitang pang-arte na katumbas halimbawa ng "verso, poeta, musa, arte, concurso, problema, literatura, drama, teatro, comedia, libro, periodico, diario, etc," nagpapatotoo ng "kadahupan ng Tagalog sa mga pangangailangan ng panitikan" (Santos 1950, II1).

Dahil totoong hiram lámang ang marami sa mga salitáng panliteratura noon, tinanggap ng pangkat nina LKS ang paratang at nag-isip ng paraan upang ito ay masalag. Naghanap sila noon ng mga salitâ mula sa *Vocabulario de la Lengua Tagala* nina Noceda at Sanlucar.[23] Sa loob ng isang linggo, nakahanap ang ilan sa kanilá ng mga pantumbas sa mga salitâng pampanitikan.

[21] Ang panayam na ito ay binigkas ni LKS noong 2 Disyembre 1936 at 14 Enero 1937 sa Villamor Hall, Unibersidad ng Pilipinas. Pansinin lang na sa pamagat ng panayam ni LKS ay inilarawan na niya ang wikang Tagalog na "pambansa." Ang wikang Tagalog ay opisyal na kikilanin bílang batayan ng wikang pambansa noon lámang 30 Disyembre 1937 sa bisà ng Executive Order No. 134.

[22] Ilan pa sa mga salitâng ang kasaysayan ay ipinaliwanag ni LKS bukod sa babanggitin sa papel na ito ay ang mga sumusunod: dula, makata, agham, aklat, antas, bansa, guro, katarungan.

[23] Ayon kay LKS, ito ang napili niláng diksiyonaryo dahil ito ang "tangi noong magaan-gaang makita sa mga aklatan at siya namang lalong maayos at mayamang talatinigan" (1950, II2).

Narito ang pinaikling paliwanag hinggil sa mga salitâng katutubo na nilapatan ng bagong kahulugan:

- sining: (pag-iisip) kapatid ng salitang "lining"; maaari nang batakin ang salita para tukuyin ang arte na nagtataglay ng diwa ng katalinuhan at kagandahan
- suliranin: (suliran—ikiran ng sinulid) ang ikiran ng sinulid ay may tungkuling umikid at kumalas ng sinulid, akma ang suliran para tukuyin ang bagay na nabubuhol at nakakalag sa pamamagitan ng talino at kasanayan
- timpalak: (timpalac—pagtitipon ng marami) may diwa ng "karamihang nagpapahigitan ng uri"; hinango sa Pasyon, "ingay na nagtitimpalak," bahaging naglalarawan ng paghahatid ng mga Hudyo kay Kristo sa Kalbaryo
- paraluman: (gamit sa paglalayag upang di maligaw) tulad ng compass, ang musa ay itinuturing na pumapatnubay sa diwa ng makata

Hindi basta-basta ang pagpili ng salitâ at pagpapalawig ng kahulugan. May batayan ang pag-uugnay ng dáting kahulugan ng mga salitâ sa bagong kahulugang ikinakabit dito. Ginagabayan ito ng lohika kung kayâ't maaaring madalîng mahikayat ang gagámit sa katumpakan ng panukala kapag naipaliwanag ang katwiran ng pagtutumbas.

Para naman sa pamamaraang paglikha, pinakatampok na halimbawa ang naipaliwanag nang salitâng "balarila." Nakaabot din kay LKS noon ang puna ni Pangulong Quezon nang unang ipakita sa kaniya ang naka-mimeograph pa lámang na aklat na *Balarila*. Sabi umano ni Quezon: "Ano ba't kung anong pangalan pa ang inilagay ninyo sa librong iyan, at di pa tinawag ng Gramatica rin yamang ito na ang kilala ng lahat at magaan pang bigkasin ng dila?" (Santos 1950, IV2).

Ang pagiging malaganap ng salitâ kahit pa ito ay hiram sa banyagang wika ang isa sa batayan ni Quezon kung katanggap-tangap ang isang salitâ. Bagaman naniniwala rin naman si LKS sa panghihiram bílang paraan ng pagpapayaman ng wika, may mas mabibigat na katwiran kung bakit ginámit niya ang isang likhang salitâ bílang panumbas sa gramatika at lumikha ng ibá pang salitâng panlingguwistika. Una, kung hindi hahanap ng salitâng Tagalog, alin ang gagamítin? Gramatika o grammar? Palipas na umano ang henerasyon ng mga aral sa Español; ibáng-ibá naman daw sa wikang Tagalog ang wikang Ingles. Bukod

dito, gamítin man ang gramatika o grammar, mangangailangan pang dugtungan ng pang-uring salitâng "Tagalog" tulad ng "gramatikang Tagalog" o "grammar na Tagalog." Ikalawa, ang pagkakaroon ng sariling pantawag ay pagtataguyod sa "karangalan ng ating Lahi at Wika" (Santos 1950, IV4). Para kay LKS, hindi maipagmamalakíng mayaman ang wikang Tagalog kung wala man lámang salitâ para tukuyin ang "katipunan ng mga batas at alituntunin sa paggamit ng wika" (Santos 1950, IV4). Ikatlo, kailangan hindi lang ng salitâng balarila kundi ng ibá pang salitâng pambalarila kung sakáling "gagawa tayo ng pagsusuri ng mga bahagi ng pangungusap, upang maipakilala at maturingan ang mula, diwa, uri, anyo, tungkulin at kapakanan ng bawat isa" (Santos 1950, IV4). Para kay LKS, "katawa-tawa" at "kahiya-hiya" kung ang gagamíting mga salitâ sa pagtalakay ng wika ay "articulo, nombre, apelativos, nominativo, singular, nombre adjetivo, grado positivo, conjuncion, copulativa, nombre sustantivo, adverbio de tiempo, at iba pa" o kayâ'y "article, nominative case, adjective, positive, conjunction, linking particle, common noun, neuter, adverb of time, etc." Dagdag pa ni LKS, ang labis na pagsandig sa mga salitâng banyaga ay walang maibibigay na liwanag at kaalaman sa wikang pambansang itinuturo at pinag-aaralan. Para na rin daw pinatunayan na hindi matututuhan ang Tagalog kung hindi muna mag-aaral ng Español at Ingles. Maaaring ang tinutukoy ni LKS dito ay hindi lang ang mismong wikang gagamítin para ipaliwanag ang wika kundi ang mga konsepto o dalumat na kinakatawan ng mga katutubong salitâ mismo na lalong makapagpapatingkad sa mga katangian ng wikang ito. Dagdag pa niya, "wala tayong maipakikilala sa ganyan kundi ang pagkatotoong hindi pa nga nahihilod ng kamay ng Kalayaan at Pagsasarili ang mga banil sa ating isip ng 'colonial mentality' at di pa natitistis ang balantukan sa ating batok ng dating bigat ng 'inferiority complex" (Santos 1950, IV6).

Mahihinuha sa hulíng katwiran ni LKS na ang paglikha ng mga bagong salitâ ay hindi lámang isang simpleng paraan ng paglinang ng wika. Ang paglikha gámit ang anumang mapakikinabangan sa kung ano ang katutubo ay nagpapamalas ng tiwala sa sarili, naggigiit ng pagsasarili mula sa mga mananakop. Nauunawaan ni LKS ang mahigpit na ugnayan ng wika sa kapangyarihan, hindi lámang sa politika kundi maging sa larangang intelektuwal. Para sa kaniya, ang mga wikang Español at Ingles ay hindi simpleng mga wikang pandaigdig. Sabi niya: "[I]ba ang sumang-ayon sa isang wikang pandaigdig kaysa isang wikang pansakop ng isang bansa sa kapwa bansa ...." Idinagdag pa niya na ang mga wikang Español at Ingles ay "[d]alawang kasangkapang ipinagamit sa atin ng dalawang kapangyarihang dayo, upang tayo na rin ang tumulong sa ikatatatag nila rito sa ating lupa, laban man sa ating kalooban" (Santos 1930, 6).

May isa pang mahalagang katwiran si LKS. Hindi lámang katunayan ng pagsasarili ang paggámit ng sariling wika. Kasangkapan din ito sa mabisà at tunay na pagkatuto. Kailangan lámang na suriin ang mga salitâng nilikha sa loob ng *Balarila*, mga salitâng itinumbas sa mga konseptong panlingguwistika, upang mabatid ang sistema ng paglikha ng mga salitâ. Tulad sa halimbawang "balarila," ang mga yunit ng bagong salitâ ay may kahulugan, umiiral ang lohika sa pagsasáma-sáma o pagbuo ng panukalang salitâ. Dumudukal din ito ng mga sangkap mula sa katutubong wika kung kayâ't madalîng makilála at maintindihan, at maaaring higit na mapabilis at maging mabisa ang pagkatuto.

Bukod sa praktikalidad ng paggámit ng sariling mga salitâ, kahit pa bago at likha, may naipahiwatig din si LKS hinggil sa ugnayan ng wika at karunungan. Aniya: "Maging ang Kastila at maging ang Ingles ay hindi siya nang sukdulan ng karunungan, kundi kapwa kasangkapan lamang sa ikarurunong ng bayan. Maraming karunungang-bayan o pambayang maaaring matutuhan, hindi na sa alinman sa mga wikang dayuhang iyan, kundi sa wika mang sarili, at ang pagkatuto pa'y magiging iba-ibayo sa dali at kagaanan" (Santos 1930, 12). Naturol ni LKS ang maituturing na higit na mahalagang aspekto ng paggámit ng sariling wika sa edukasyon—ang pagtuklas ng karunungang nása wika, ang paghahanap ng sariling mga kategorya, dalumat, karunungan na kinakatawan ng wika.

Ang Magkakapatid na mga Wika sa Filipinas

Isa pa sa mga paraan ng pagpapaunlad ng wika na lumitaw sa bokabularyong panggramatika na binuo ni LKS ay ang paghalaw sa bokabularyo ng ibá-ibáng wikang katutubo sa Filipinas. Halimbawa, sa talakayan ng Pangkalahatang Lupon sa kabanata tungkol sa "Ang Pangngalan," nabanggit ni LKS na hiniram mula sa Sebwano ang salitâng "lunan"[24] sa halip na gamítin ang salitâng "lugar" (31 Hulyo 1939). Ganito ring taktika ang pinairal sa mas naunang salitâng "katarungan" na hango sa salitâng Bisaya na *katadongan* na may kahulugang *justicia, equidad, balanza*.

Hindi lamang bilang hanguan ng mga salita para mapaunlad ang wikang pambansa ang nakikita ni LKS na ugnayan ng Tagalog at ng ibá-ibáng wika sa Filipinas. Pinatunayan din ni LKS na magkakamag-anak ang mga katutubong wika. May panayam si LKS na binása sa Academia de Artes y Letras sa UP noon pang 1925 na may pamagat na "Analogia Estructural entre los Dialectos

[24] Sa "*Makabagong" ... Balarila?* ni LKS, inilahad niya na ang Kagawad ng Sebuwano na si Isidro Abad ang nagmungkahi ng salitâng "luna" na dinugtungan ng hulaping -an; ang "lunaan" ay naging "lunan" na maaaring ihalili sa salitâng Español na lugar (Santos 1951, 7).

Filipinos"[25]; ang isa pang panayam ay ibinahagi naman niya sa Congress of Independence noong 1930 sa Columbian Club at sa Opera House[26] (Santos 1951, 9).

Sa panayam noong 1925, iniulat ni LKS ang tiyak na bahagdan ng mga pagkakatulad o pagkakaiba ng mga wika sa Filipinas. Natuklasan niya umano na ang apat na malalakíng pangkat ng wikang Bisaya—Sebwano, Panayano, Leyte-Samarenyo, at Aklanon—ay nagkakaibá-ibá lámang sa isa't isa nang 20 bahagdan. Ibig sabihin, sa bawat 100 salitâ ng isa sa nabanggit na wika, mga 20 salitâ lámang ang di-nauunawaan ng tatlong ibáng wika. Ang Tagalog naman ay 30% naiibá sa apat na wika. Idinagdag pa niya, ang Iluko ay naiibá nang 30% sa Tagalog; ang Ibanag ay 30%; ang Pangasinan ay 30%; ang Kapampangan ay 20%; ang Bikol ay 20%; ang Magindanaw ay 30%; at ang Ipugaw-Igorot ay 30% (Santos 1951, 9). Humantong si LKS sa ganitong kongklusyon: "Ang 80%, samakatwid, ng mga salita, kataga, panlapi, pang-angkop, parirala at mga paraan ng pangungusap ng Bisaya, Iluko at iba pang kapatid na lipi, ay nasasa-talatinigan na rin at balarila ng wikang Tagalog" (akin ang diin; 1951, 10).

Hindi ipinaliwanag ni LKS ang metodolohiya ng pag-aaral. Hindi rin ipinakita ang mga datos; lagom na lang ng pag-aaral ang naipresenta. Gayumpaman, pansiníng noon pa man, nása kamalayan na ng tulad ni LKS ang kahalagahang mapatunayan na magkakamag-anak ang mga wika sa Filipinas. Ang pagkakatulad na ito ng mga wika sa bansa, halimbawa, ang isa sa ginámit na katwiran ni LKS nang tuligsain niya ang mga nagpapahiwatig noon na wala pang wikang pambansa ang Filipinas. May pananaw kasi noon na ang Tagalog ay saligan lámang ng wikang pambansa[27] at kailangan pang hintayin ang "isang wikang pinagkahalu-haluan ng malalakíng wikain (dialiects) sa Pilipinas" (Santos 1951, 2).

Ipinaliwanag ni LKS sa mga kritiko ng Tagalog na ang pagsanib ng ibá-ibáng wikang katutubo sa Filipinas ay nangyayari na. Aniya:

> Subali't sa kanila'y hindi kalabisang ipagunita na ang mithi nila'y talaga at katutubo namang nagaganap na at nakikita sa wikang tagalog maging sa kasalukuyan.

25 Ang panayam na ito ay binigkas sa kumperensiya ng Academia de Artes y Letras dela Universidad de Filipinas noong 17 Disyembre 1925.

26 Maaaring ang tinutukoy rito ay ang panayam na "Ang mga Biyaya sa Bansang Pilipino ng Isang Wikang Sarili." Ang panayam sa Opera House ay idinaos noong 9 Marso 1930 (Afan 1980, 86).

27 Isa sa mga sinasagot ni LKS ay ang pahayag ni Juan C. Laya sa "Introduction" ng aklat na *Sariling Wika: Balarila ng Wikang Pambansa*. Tiyak na sinipi ni LKS ang bahaging ito ng introduksiyon: "This book (*Sariling Wika*) assumes that what is good National Language need not necessarily be good Tagalog, and what is good Tagalog need not necessarily be good National Language" (Panganiban 1950, 4).

> Anu-ano nga at gaano na lamang ang mga salitang mayroon sa Iluko, sa Bisaya, sa Bikol at sa iba pang wikang kapatid, na wala sa Tagalog? Maging sa talatinigan o talasalitaan, at maging sa balarila o mga tuntunin ng pananalita, ay walang gaanong ipinagkakaiba o ipinagkakalayo ang may apatnapung wika at wikaing umiiral sa Kapuluan. Ito ang katotohanang natuklasan sa mga pagsusuri at pinagbatayan sa pagpapasya ng mga pantas-wikang kauna-unahang bumuo ng Lupon ng SWP (1937-1938), na di mga taal na Tagalog nguni't kinatawan ng kani-kanilang wika ng Pilipinas. (Santos 1951, 8-9)[28]

Sa sinipi, idiniin ni LKS na hindi na dapat hintayin pa ang paglalangkap ng mga katangian ng ibá-ibáng wika sa wikang Tagalog. Naganap na. Likás na ito sa mga wika sa Filipinas dahil sa pagiging magkakamag-anak ng mga wika. Kayâ, bagaman ginawang batayan ng wikang pambansa ang Tagalog, ipinahihiwatig ni LKS na dala-dala na rin ng Tagalog ang katangian ng ibáng wikang katutubo—ang bokabularyo at gramatika ng mga ito.

Ipinaliwanag din ni LKS ang pananaw niya hinggil sa likás na proseso ng pag-unlad ng wika. Aniya: "Ang paghahalo ng mga ibang salita sa isang wikang buo na at umiiral ay gawain ng panahon at ng mga pangangailangan. Hindi gawain ng mga batas ni ng mga pantas. Ang pagpapaunlad sa isang wikang pambansa sa pamamagitan ng panghihiram o paghango sa mga iba, ay hindi naipipilit ng may-ibig kundi kusang nangyayari, ayon sa mga pagkakataon ng wikang ibig paunlarin" (Santos 1951, 7).[29] Naniniwala si LKS sa likás na proseso ng pag-unlad ng wika. Tutol siyá sa paraan na pagpapaunlad ng wika na pinilit o sinadyang pagsama-samahin ang mga elemento ng mga katutubong wika para mabuo ang wikang pambansa. Kaugnay nitó ang isa pa niyang pahayag: "Ang mga katutubong wika ay hindi gawa ng mga pantas kundi ng bibig at isip ng bayan. Yumayaman ang isang wika habang ang madla ay nakakatuklas ng mga bago at bagong bagay at dunong na panumbas o panakip sa mga kasalukuyang pangangailangan ng buhay at ng kabihasnan" (Santos 1951, 6). Sa dalawang siniping pahayag, ang pangunahing batayan ng paglago ng wika para kay LKS ay ang pangangailangan. Ang mga panukalang mga salitâ ni LKS sa *Balarila* ay maaaring ituring na taliwas sa mga ideang ito ni LKS tungkol sa likás na pag-unlad ng wika. Ngunit ang idinidiin din ni LKS, anumang interbensiyon sa wika ay itatakda ng pangangailangan, at ang paglaganap nitó ay nakasalalay pa rin sa pagtanggap dito ng madla.

---

28 Sa Lupon noon, tanging si Cecilio Lopez lamang ang kinatawan ng wikang Tagalog (Santos 1951, 9).

29 Para sa mas masusing pagtalakay sa paghahalo-halo ng wika o amalgamasyong pangwika, maaaring basahin ang *Filipino at Amalgamasyong Pangwika* (2018) na sinulat ni Virgilio S. Almario; inilathala ng Komisyon sa Wikang Filipino at Pambansang Komisyon sa Kultura at mga Sining.

Ang Katwiran ng Muling Paglalathala ng *Balarila*

Kahit nang gawing Pilipino noong 1959 at Filipino noong 1987 ang tawag sa wikang pambansa, lagi pa ring mababanggit ang pangalan ni LKS kapag nililingon ang kasaysayan ng wika. Gayumpaman, totoo ring may mga limitasyon ang *Balarila:* nagbago na ang wikang Filipino, may mga bagong pananaw at teorya na sa gramatika, marami nang ibáng termino sa lingguwistika, ang masyadong pagsandig ni Santos sa matatandang gramatikang Tagalog na sinulat ng mga Español.

Tungkol sa hulí, hindi sakop ng kasalukuyang pag-aaral ang pagtunton sa impluwensiya sa *Balarila* ng matatandang gramatika o sa impluwensiya ng *Balarila* sa mga sumunod na gramatikang Tagalog/ Pilipino/Filipino. Ang maihaharap lámang ay mga kontekstuwal na ebidensiya na magpapahiwatig ng relasyon ng *Balarila* ni LKS sa mga naunang gramatika. Hal. sa koleksiyong Lope K. Santos ng Pambansang Aklatan pa rin, makikita ang sulat-kamay na listahang may pamagat na "Ang mga Gramatika at Literaturang Tagalog" (walang petsa). Ang mga nauukol sa wika ay may tatlong bahagi: "Ang mga Gramatikang Tagalog," "Ang mga Diksyonaryong Tagalog," at "Ang mga Gramatika at Bokabularyo sa Iba't Ibang Wika."[30] May talâ si LKS na hango ang mga ito sa "Aparato Bibliografico ni Retana." Hindi sapat ang pag-iral ng listahang ito para sabihing ginamit talaga ni LKS ang mga gramatikang sinulat ng mga Español sa pagbuo ng *Balarila*. Dahil walang petsa ang listahan, ni hindi rin matitiyak kung maláy si LKS sa pag-iral ng mga gramatika at bokabularyong ito bago niya sinulat ang *Balarila*. Gayunman, may ebidensiya naman mula mismo sa *Balarila*. Hal. sa paliwanag tungkol sa panlaping ka-an o han, may banggit tungkol sa matatandang gramatika: "Ang kabilaang panlaping ito ay nakapagbibigay sa mga salitang-ugat ng maraming uri ng pangngalan na may kani-kaniyang buod at katuturan. Ang anyong ito ay siyang lalong gamitin sa pagpapahayag ng pagkabasal, pagkabuod at kapagkahan ng mga bagay. Ang matatandang balarilang tagalog ay nagkakaisa sa ganitong palagay" (1944, 121).

Sa kabila ng mga limitasyon ng *Balarila*, mahalagang sanggunian pa rin ito dahil ito ang unang pinakakomprehensibong gramatika ng wikang pambansa. Ganito ang paglalagom ng isang lingguwista sa kabuluhan ng *Balarila* ngayon:

30 Kabílang sa matatandang gramatikang nása listahan ni LKS ay ang mga sumusunod: *Arte y Reglas dela Lengua Tagala* (1610, Francisco Blancas de San Jose), *Compendio dela Arte dela lengua Tagala* (1703, Gaspar de San Agustin), *Arte dela lengua Tagala* (1745, Sebastian de Totanes), *Gramatica dela Lengua Tagala* (1850, Manuel Buzeta), *Nueva Gramatica Tagalog* (1872, Joaquin de Coria).

> [M]ay mga tuntuning inilalahad si LKS na nagpapahiwatig ng malalim na pag-unawa sa wikang Tagalog.... Sa *Balarila* nakikita ko ang isang kawing sa nagdaan (mga gramatikang sinulat ng mga prayleng Kastila) at sa mga sumusunod na gramatikang nasulat pagkatapos ng Pangalawang Digmaang Pandaigdig. Para sa karamihan, kabagut-bagot basahin ito, ngunit sa mga iskolar na bukas ang isip, mahalagang monumento ito sa kasaysayan ng gramatikang Tagalog. (Cubar 1980, 45)

Subalit bukod sa *Balarila,* napakahalaga rin ng kaniyang mga pananaliksik, sanaysay, at talumpating nagpahayag ng mga idea at paninindigan niya tungkol sa wika. Sa "Ang mga Biyaya ng Bansang Pilipino ng Isang Wikang Sarili" (1930), ipinaliwanag niya ang "malaking maitutulong ng wikang Tagalog sa pagpapatibay ng diwang makabansa ng bayang Pilipino at sa lalong ikabibilis ng pag-unlad ng kanyang buhay at kabihasnan." Sa serye ng mga artikulong "Kasaysayan ng Mahahalagang Salitang Tagalog" (1950), hindi lámang naisalaysay ang konteksto ng pagkabuo ng ilang salitâng bago pa lámang pinalalaganap sa wikang pambansa kundi nalinaw rin ang ilang paraan ng pagpapayaman ng wika. Sa *"Makabagong" … Balarila?* (1951), iginiit niya na mayroon na talagang wikang pambansa bílang tugon sa mga naghihintay pang "maghalo-halo" ang mga elemento ng ibá-ibáng wika bago tanggapin ang pag-iral ng isang wikang pambansa. Nauna pa sa mga akdang ito ay ang mga pag-aaral at talumpati gaya ng "Analogia Estructural Entre Los Dialectos Filipinos" (1925), "Mga Batis at Paraan ng Pagpapayaman sa Wikang Tagalog na Pambansa" (1937), at "La Lengua Vernacular Factor de la Solidaridad El Independencia Nacionales" (1938). Kapag pinagsama-sama ang mga akdang ito, mahihiwatigan ang pagkabuo ng isang palatuntunang pangwika—o mga pag-aaral at plano o gabay sa hinaharap—na makabuluhan noon at mapakikinabangan pa rin hanggang ngayon.

Sa muling paglingon sa mga naisulat ni LKS hinggil sa wika, matingkad hindi lang ang karunungan ng may-akda kundi maging ang tinig na wari'y laging naghahamon, kundi ma'y nakikipagtalo, nakikipagtunggali. Sa *"Makabagong" … Balarila?* ay inisa-isa niya ang mga kasalanan nina Cirio H. Panganiban na sumulat ng *Sariling Wika—Balarila ng Wikang Pambansa* na kumalaban sa *Balarila ng Wikang Pambansa* na siyáng kinilala na ng batas. Sa talumpating "Ang mga Biyaya sa Bansang Pilipino ng Isang Wikang Sarili," matapang na sinagot ni LKS ang naunang talumpati ni Rafael Palma (noo'y Patnugot ng Kataas-taasang Paaralang Bansa) na nagsabing mas makabubuti sa mga Filipino ang wikang banyaga kaysa sa mga wikang katutubo. Marami pa siyáng lathalain sa mga pahayagan na tugon sa mga kalaban sa wikang pambansa (tinipon sa "Aparente Filipinismo de Los Opositores de Tagalog," 1953). Umaalingawngaw

sa mga ito ang tinig na may awtoridad at makatwiran dahil may tiyak na batayan ang mga idea, at higit sa lahat, may itinataguyod na mithiin hindi para sa sarili kundi para sa bansa.

Muling inilathala ang *Balarila ng Wikang Pambansa*. Ngayong pinagsisikapang bumuo ng isang gramatika ng wikang Filipino, kailangan ang mapagkakatiwalaang sanggunian ng pinagdaanang kasaysayan ng wikang pambansa. Sa muling pagbasa sa obrang pangwikang ito, mahalagang suriin ito sa lente ng iba-ibang konteksto—lalo na sa konteksto ng iba pang akda hinggil sa wika ng itinuturing na "Ama ng Balarila." Nasa mga akdang ito ang karunungan at paninindigang posibleng maging patnubay upang mapauswag at mapaunlad pa ang wikang pambansa. Sa pamamagitan ng mga akda ni LKS, makalahok sana ang mas marami upang maisakatuparan ang palatuntunang higit na magpapatatag sa ating wika at bansa.

[Pagkilala at pasasalamat. Ang saliksik na ito ay naisakatuparan sa tulong ng research load credit na ipinagkaloob ng Office of the Vice Chancellor for Research and Development ng Unibersidad ng Pilipinas Diliman. Nagpapasalamat din ang awtor kay Jeremiah Erwin Patrick D. Azarraga na nakatulong sa paghahanap na materyales sa UP Main Library at Pambansang Aklatan.]

Sanggunian

Afan, Carolina L. 1980. "Ang Koleksiyong Lope K. Santos sa Pambansang Aklatan," nasa *Mga Sanaysay sa Alaala ni Lope K. Santos sa Kanyang Ika-100 Taon*, 1980. Aurora E. Batnag, editor. Maynila: Surian ng Wikang Pambansa.

Almario, Virgilio S. 2018. *Filipino at Amalgamasyong Pangwika*. Maynila: Pambansang Komisyon para sa Kultura at mga Sining at Komisyon sa Wikang Filipino.

Almario, Virgilio S., editor. 1996. *Poetikong Tagalog: Mga Unang Pagsusuri sa Sining ng Pagtulang Tagalog*. Sentro ng Wikang Filipino at National Commission for Culture and the Arts.

Aspillera, Paraluman S. 1972. *Talambuhay ni Lope K. Santos*. Capitol Publishing House, Inc.

Cubar, Nelly I. 1979. "Ang Balarila ni LKS: Natatanging Klasiko," nasa *Mga Sanaysay sa Alaala ni Lope K. Santos sa Kanyang Ika-100 Taon*, 1980. Aurora E. Batnag, editor. Maynila: Surian ng Wikang Pambansa.

Gonzalez, Andrew B. 1980. *Language and Nationalism: The Philippine Experience Thus*

Far. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.

Juan, Benigno R. 1979. "Gumitaw ang Tunay na Katauhan ni LKS sa Kanyang Aklat na *'Makabagong' ... Balarila?*" "Si LKS sa Pagpapayaman ng Wika" nasa *Mga Sanaysay sa Alaala ni Lope K. Santos sa Kanyang Ika-100 Taon*, 1980. Aurora E. Batnag, editor. Maynila: Surian ng Wikang Pambansa.

Komisyon sa Wikang Filipino. 2001. *Dokumentasyon ng mga Batas Pangwika, Komisyon sa Wikang Filipino at Iba Pang Kaugnay na Batas (1935-2000).* Maynila.

Lupon ng Wikang Pambansa (Surian ng Wikang Pambansa). 1938-1939. "Mga Katitikan ng Pagpupulong ng Lupon ng Wikang Pambansa." Maynila: Surian ng Wikang Pambansa.

Manuel, E. Arsenio. 1994. "Mariano Sevilla," in *CCP Encyclopedia of Philippine Art*, Volume 9. Nicanor G. Tiongson, editor. Manila: Cultural Center of the Philippines.

Noceda, Juan de at Pedro de Sanlucar. 2013. *Vocabulario de la lengua tagala*, Virgilio S. Almario, Elvin R. Ebreo, at Anna Maria M. Yglopaz, mga editor (at tagasalin). Maynila.

Panganiban, Cirio H. 1950. *Sariling Wika: Balarila ng Wikang Pambansa*. Manila: Inang Wika Publishing Co.

Pineda, Ponciano B. P. 1972. "Si LKS sa Pagpapayaman ng Wika," nasa *Mga Sanaysay sa Alaala ni Lope K. Santos sa Kanyang Ika-100 Taon*, 1980. Aurora E. Batnag, editor. Maynila: Surian ng Wikang Pambansa.

Santos, Lope K. 1925. "Analogia Estructural Entre Los Dialectos Filipinos." Maynila: Unibersidad ng Pilipinas.

Santos, Lope K. 1930. "Ang mga Biyaya sa Bansang Pilipino ng Isang Wikang Sarili." Maynila: Palimbagan ng Pagkakaisa.

Santos, Lope K. 1937. "Mga Batis at Paraan ng Pagpapayaman sa Wikang Tagalog na Pambansa." Manuskrito. Panayam sa Villamor Hall, Unibersiad ng Pilipinas.

Santos, Lope K. 1938. "La Lengua Vernacular Factor de la Solidaridad El Independencia Nacionales." Manila.

Santos, Lope K. 1944. *Balarila ng Wikang Pambansa*, ika-2 paglilimbag. Maynila: Kawanihan ng Palimbagan.

Santos, Lope K. 1950. "Kasaysayan ng Mahahalagang Salitang Tagalog." Makinilyado. Mula sa Koleksiyong Lope K. Santos, Pambansang Aklatan.

Santos, Lope K. 1951. "*Makabagong" ... Balarila? Mga Puna at Payo sa Sariling Wika ni Cirio H. Panganiban, Patnugot ng Surian ng Wikang Pambansa.* Maynila.

Santos, Lope K. 1953. "Un Aparente Filipinismo de los Enemigos del Tagalog." Makinilyado.

Santos, Lope. K. 1953. "Aparente Filipinismo de Los Opositores de Tagalog." Pinagsama-samang artikulo na lumabas sa pahayagan.

Tiongson, Nicanor and Kate Picart. 1994. "Lope K. Santos," in *CCP Encyclopedia of Philippine Art,* Volume 9. Nicanor G. Tiongson, editor. Manila: Cultural Center of the Philippines.

REPÚBLIKÁ NG PILIPINAS
TANGGAPAN NG PANGULO
SURIÁN NG WIKANG PAMBANSÁ

BARARILÀ

NG

WIKANG PAMBANSÁ

(IKAAPAT NA PAGKÁPALIMBÁG)

TANGGAPAN NG PANGULO NG PILIPINAS

SURIÁN NG WIKANG PAMBANSÁ

Cirio H. Panganiban, *Patnugot*
Leonardo A. Dianzon, *Kalihim at Punong Tagapagpaganap*
Iñigo Ed. Regalado, *Kasangguni̇̀*
Teodoro E. Gener, *Kasangguni̇̀*
Benigno Zamora, *Kasangguni̇̀*
Sofronio G. Calderon, *Kasangguni̇̀*
Juan C. Laya, *Kasangguni̇̀*
Beatriz P. Ronquillo, *Kasangguni̇̀*
Jacinto R. de Leon, *Kasangguni̇̀*

PÁUNÁNG SALITÂ

Mayaman ang wikang tagalog. Mayaman sa mga salitáng panlipunán, singyamang waláng sukat ipanaghilì sa mga wikang europeo, noóng mangyari ang pagsasanib ng mga nanánahanan doón at ng mga unang nandayuhan sa Europa nang dantaóng XVI: gayón ang patotoó ng pantás na misyonerong si Chirino; gayón din ang pinatunayan, makailáng panahón, ni Humboldt sa kanyáng kapahamán.

Ang paglunsád ng mga kastilà at ang kaniláng paninirahan dito noóng 1565, ay nábibilang sa makasaysayang panahóng matatawag na "panahón ng mga panunuklás." Ang diwang mapanuklás ng mga kastilà at ng mga portugés ang sa kanilá'y nagbunsód sa pagkita ng mga bagong lupaín; ang diwang mapagsumakit ang siyáng, nang sumunód na panahón, ay nagbunsod namán sa mga inglés at ibáng bayang europeó sa pagsasagawâ ng di-gágaanong mga pagpupumilit na yumarì ng buhay na lambal-lambál, at sa pagkakálambalang itó'y napayaman nilá ang kaní-kaniláng mga wika. Ang mga náuna kay Lutero sa Alemanya; kay Dante sa Italya at sa *Siete Partidas* sa Espanya, ay dî siyáng mga wikà niná Menédez Pelayo, ni Marconi at ni Einstein. Bawa't lupaín ay nakalikom ng mga hasík ng kaunlarán, at nangagsiyaman silá máliban lamang ang Pilipinas.

¿Bakit? Pagká't itó'y nagkakahatì-hati't nagkakahiwá-hiwaláy sa mga pulô at danay na may kaní-kaniláng wikaín; pagká't ang wikà ng mga nakakasakop—ang

PRÓLOGO

La lengua tagala es rica. Rica en vocablos sociales, tan rica que poco habría tenido que envidiar a las lenguas europeas, cuando se verificó el contacte de sus habitantes con los primeros inmigrantes de Europa en el siglo XVI: así dió testimonio el culto misionero Chirino; así lo confirmó, más tarde, en su capacidad de erudito, Humboldt.

El arribo de los españoles y su radicación en 1565, pertenece a la edad histórica, Hamada "época de descubrimientos". El espíritu de conquista espoleó a españoles y portugueses a descubrir tierras; el de empresa, más tarde, a los ingleses y otros pueblos europeos a realizar infinidad de empeños que hicieron la vida múltiple, y con la multiplicidad enriquecieron sus respectivas lenguas. Las anteriores a Lutero en Alemania, a Dante en Italia y a las *Siete Partidas* en España, no son las lenguas de Menéndez Pelayo, Marconi y Einstein. Cada país ha recogido las expresiones del progreso, enriqueciéndose, menos Filipinas.

¿Por que? Porque estábamos divididos y separados por islas y regiones dialectales; porque la lengua de los colonizadores—la española—no era nuestra, y porque

Kastilà—ay dî atin, at pagká't minabuti pang pag-aralan ng mga nagpalaganap ng mga bagong aral ang ating mga wikaín nang higít sa paggigiít ng kaniláng wika. Pinakabunga nitó, ang mga katagáng pampananampalataya at pagkaaghamán, pansining at pampámahalaán, na may kahirapan ma'y kailangang isalin sa mga tagaritong, may waní namá't kaugaliang waláng sukat ikáhuwád sa mga waní at ugalì ng mga dayuhang sumasakop.

May isáng kakulangán sa ating kasaysayang pangwikà na di-maaaring dî kilalanin.

*

* *

Ang akdang itó—Balarilà, *Gramática*—halos ay buung-buóng kay G. Lope K. Santos, kagawad na tagalog ng Surián ng Wikang Pambansá. Nagdaán sa pagsusurì ng isáng lupong pinagkátiwalaan na paghahandâ, at sakâ ipinailalim sa pagpapasiyá ng Surián, na pinag-ukulan ng mga búwanang pag-aaral at paglilimì sa araw-araw na pagpupulong.

Ang balangkás ng akdâ ay di-bago; nguni't tumátaliwás sa karaniwang pamamaraán ng mga mámamalarilang kastilà at pilipino, nasa kanyá'y nangáuna. Hanggáng sa magtatapós ang kapangyarihang kastilà—at magíng sa pagsisimulâ ng pámahalaáng amerikano,—ang paningín ng mga nangáunang naglagdâ ng mga tuntunin ay máangkóp ang wikang tagalog sa mga símulain ni Nebrija; at dî nawalán ng mga bumanggít sa *latín* upáng

los doctrineros o misioneros prefirieron estudiar y cultivar nuestros dialectos más que imponer su propio lenguaje. En consecuencia, los nombres técnicos en religión y ciencia, en artes y gobierno, con dificultad habían de trasmitirse a los habitantes, cuyo genio y costumbres nada tenían de común con los de sus dominadores.

Hay un vacío en nuestra historia linguistica que es forzoso reconocer.

*

* *

La presente obra—*Balarila,* Gramática—es casi exclusiva del Sr. Lope K. Santos, miembro tagalo del Instituto de Lengua Nacional. Ha pasado por el tamiz de un comité encargado de su preparación, y sometido al Instituto, que le consagró meses de estudio y considecación, reuniéndose en sesión diaria.

El plan de la obra no es nuevo; pero rompe con la rutina de los gramáticos españoles y filipinos, que la precedieron. Hasta fines de la dominación española—y aún en los comienzos de la americana,—la mira de los preceptistas ha sido acomodar a la lengua tagala los cánones de Nebrija, no faltando quienes han invocado el latín para tratar de establecer reglas. Hasta ha habido quien ha intentado hacer una especie de gramática *comparada*, entre el tagálog y el español, empeño absurdo

makapaglagdâ ng mga pánuntunan. Hanggáng sa may nagtangkáng gumawâ ng isáng urì ng *balarilang* pinaghawig, na kastilà at tagalog; isáng pagsisikap na balighô sa lárangang ang mga layunín ay dî nagdudulot ng mga bagay na sukat bagáng pagkáhawigan, mátangì lamang yaóng mga talagang kailangang-kailangan sa kapakanán ng wikà at ng palákuruan.

May iláng diwang masisinop gaya niná Serrano Laktáw, C. López at Villa Panganiban, na naghawan ng landás, sa paggawâ ng mga pag-aaral na likás na likás na tagalog. Gayón pa ma'y dî rin nakaratíng nang lúbusan upáng mabuksán ang tunay na paládiwaan na wikà; nguni't malakí na rin ang nagawáng hakbáng. Pinag-isipan ding sa pag-aaral ng wikà'y ilayô itó sa mga di-katutubong sukat kailanganin, at itó ang siyáng naglagáy sa súliranín sa kanyáng dapat kálagyán. Sa gayóng túnguhin, lahát ng hakbáng na magagawâ ay mapanánaligang siyáng nálalapít na lalò sa katumpakán.

Ang mga makasarili at makakátutubò ay makátatagpóng di-sasala ng isáng daigdig ng kabaguhan sa aklát na itó. ¿Anó ang lunas? Ang may-akdâ o ang mga may-akdâ (ang Surián na ngâ) ay napipilitang mangailangang gumamit ng mga bagong salitâ, upáng tayo'y máhiwálay man lamang kahit sa diwà, sa pagkaalipin ng mga balarilang banyagà. Ang *Balarila* (gramática), ang sining na rin ng wikà, at ang kanyáng mga pang-unang sangáy, *Palásurian* (analogía), *Paláugnayan* (sintaxis), *Palábigkasan* (prosodia) at *Palátitikan* (ortografía) ay máipalalagáy na mga bagong salitâ,

en un palenque donde los objetos no podían ofrecer puntos de semejanza, salvo los puramente esenciales en materia de idioma y filosofía.

Algunos espíritus generosos, como Serrano Laktaw, C. López y Villa Panganiban, han desbrozado el campo, haciendo estudios exclusivamente tagalos. Todavía no se ha llegado enteramente a desetrañar la psicoligía de la lengua; pero se ha adelantado bastante. Se na intentado desligar el estudio del idioma, de influencias extrañas, y esto coloca el problema en su esfera adecuada. Con ello, todos los pasos que se dan, tienen mejor garantía de acierto.

Los conservadores y tradicionalistas encontrarán seguramente un mundo de neologismos en el volumen. ¿Qué remedio? El autor o los autores (el Instituto mismo) se han visto en la necesidad de apelar a nuevos vocablos, para emanciparnos mentalmente de la esclavitud de las gramáticas extranjeras. *Balarilà* (gramática), el arte mismo, y sus ramas principales *Palásurian* (analogía), *Paláugnayan* (sintaxis), *Palábigkasan* (prosodia) y *Palátitikan* (ortografía) parecerán vocablos nuevos, en vista de que en lengua original no contamos con tales términos. ¿Sería preferable quizá usar las

palibhasà sa wikang katutubò ay walâ tayo ng gangganyáng mga salitâ ¿Lalò kayáng tumpák na gamitin ang mga salitâ na ring pinalaganap ng mga mángangastilà at mang-iinglés? Ganyán ang sukat máhingî ng isáng isipang sabík sa madalíng pagkaunawà; ang mga kalaban ng gayóng paniniwala'y magmámatigas namán sa nagawâ na. Hintayín nating mga pangyayari na rin ang magpasiyá.

Ang mga salitáng *titik* (letra), *pantíg* (sílaba), *kasarian* (género), *ísahan* (singular), *máramihan* (plural), *palábantasan* (puntuación), *pang-angkóp* (ligazón), *pantukoy* (artículo), *pangngalan* (nombre), *pang-urì* (adjetivo), *panghalíp* (pronombre), *pandiwà* (verbo), *pandiwarì* (participio), *pang-abay* (adverbio), *pangatníg* (conjunción), *pang-ukol* (preposición) at *pandamdám* (interjección)—kaipala'y tumunóg sa pandiníg na parang mga salitáng bago o may bagong pakahulugán. Kung ang máiibigang gamiti'y ang mga salitáng nangasaloób ng panaklóng, gawín ang máiibigan, taglayín lamang ang tunay na diwà.

Maraming bago at marami rin namáng mabuti. Dî lahát ng iyá'y tíyakan nang ipinasisiyá ng Surián. Sa maiklíng panahóng iginawâ ng Surián—dalawáng taón—hindî maaaring makayarì ng isáng gáwaing tapós at ganáp. Ang Zamora ay dî ginawâ sa isáng oras lamang. Ang Akademyang Kastilà na nátatag noóng 1713, gayong may pinagsaligan nang balarilà ni Nebrija (1492), ay nangailangang pa

mismas palabras, que ya los hispanizantes o anglinizantes han puesto en circulación? El sentido práctico lo reclamará; los rebeldes justificarán lo hecho. Esperamos la determinación de los mismos hechos.

Titik (letra), *pantíg* (sílaba), *kasarian* (género), *isahan* (singular), *máramihan* (plural), *palábantasan* (puntuación), *pang-angkóp* (ligazón), *pantukoy* (artículo), *pangngalan* (nombre), *pang-urì* (adjetivo), *panghalíp* (pronombre), *pandiwà* (verbo), *pandiwarì* (participio), *pang-abay* (adverbio), *pangatníg* (conjunción), *pang-ukol* (preposición) at *pandamdám* (interjección)—sonarán a los oídos como palabras nuevas o con nuevas acepciones. Si se prefieren las voces entre paréntesis, hágase lo que se quiera y tómense los conceptos.

Hay mucho nuevo y también mucho bueno. El Instituto no lo da todo por definitivo. En el corto tiempo de que ha podido disponer—dos años—no era posible producir un trabajo acabado y completo. No se ha hecho Zamora en una hora. La Academia española. Organizada en 1713, contando por base la gramática de Nebrija (1492), necesitó 58 años para producir su primera gramática. ¡Y se trataba de una lengua perfectamente desenvuelta que ya

rin ng 58 taón upang makapagpalabás ng kanyáng unang balarila. Gayáng yaó'y isáng wikang may ganap nang kalinangán, at nagkaroón na ng kanyáng dantaóng gintô!

había tenido su siglo de oro!

Parang isáng malakabaguhang masasabi ay inihahandóg ang isáng pag-aaral sa pandiwà (*verbo),* na sa kahabaan at kasaliksikán ay naiwan nang malayò ang mga pagsasanay na ginawâ nina Serrano Laktaw at Villa Panganiban. Hindî isáng pagkaing handâ pará sa mga baguhan, kundî sa mga may-kagulangan na. Itung-itó lamang ay sapát nang magíng sagisag na sukat ipagmalaki ng may-akdâ, at pagmamalakíng sukat din namáng taglayín ng mga kagawad ng Surián.

Como una causi novedad, se ofrece ahora un tratado del verbo (*pandiwà*), tan extenso y minucioso que deja atrás los ensayos de Serrano Laktaw y Villa Panganiban. No es manjar para novatos, sino para gente madura. Ello solo constituye un título que enorgullece a su autor y, por incidencia, llega a los miembros del Instituto.

At tinatapos ngayón ang maga tudlíng na itó ng tagapagpáunang-salitâ sa tulong ng makatang umawit ng sumusunód na talatà:

Y el prologuista, cierra estas líneas con el que arregló estos versos:

Sa lahát ng itóng aking nangábanggít
at sa mga dî ko binanggít ma tikís,
akó'y patútungo sa aking pagligpít
at sa pag-iisá akó'y magbabalík.

Con estas cosas que digo
y las que paso en silencio,
a mis soledades voy,
de mis soledades vengo.

Diciembre, 1939.

J.C DE VEYRA
Director

Unang Bahagi

I. BALARILÀ NG WIKANG PAMBANSÁ

1. Ang sining o katipunan ng mga tuntunin at paraán ng maayos at wastóng pananagalog, ay siyáng tinatawag na *Balarilang Tagalog*, o ng *Wikang Pambansá ng Pilipinas*.

Managalog ay magsalitâ o sumulat ng wikang tagalog.

Sa *pagsasalitâ* ay kailangan: una, ang wastóng paggamit ng mga salitâ; ikalawá, ang kaayusan ng pangungusap, at ikatló, ang maliwanag na pagbibigkás o pagbasa ng mga salitâ at pangungusap.

Sa *pagsulat* ay kailangan: una, ang tumpák na paggamit ng mga titik; ikalawá, ang karampatang pag-aayaw-ayaw ng mga titik, pantíg at salitâ, at ikatló, ang pag-uukul-ukol ng mga sadyáng panandâ sa lagáy, tungkulin, bigkás, himig at katuturán ng mga salitâ at pangungusap.

PANANALITÂ

2. Ang *wastóng paggamit ng mga salitâ* ay nag-aatas na kilalanin muna bago isangkáp sa pangungusap ang tunay na kahulugán at tungkulin sa bawa't salitâ, at sakâ, sa dalawá o ilán mang salitáng nagkakátulad o nagkakáhawig ng katuturán, ay hirangin ang lalong náaagpáng sa ibig sabihin.

Mga Halimbawà:

Hindî matatás na pananalitâ ang: *magandá na bahay, panahón mainit,* kundî *magandáng bahay, panahóng maiinit.*

Sa wastóng pananagalog ay hindî dapat sabihing: *ang ibon ay tumatakbó sa himpapawíd,* kundî: *ang ibon ay lumilipád sa himpapawíd.*

Hindî rin sinasabi sa mabuting pananagalog, na: *ang balutan ay dalá sa ulo ni Maryá*, kundî: *ang balutan ay sunong ni Maryá*.

Malî at pangit din namáng sabihing: *akó'y umalís bukas,* kundî: *akó'y aalís bukas;* at gayón din ang: *si Tona ay mayroóng salapî*, na dapat sabihing: *si Tona ay may salapî.*

3. Ang *kaayusan ng pangungusap* ay humihingíng magkábagay-bagay at magkáagpangan ang mga salitáng pinagsásama-sama o pinagkákabit-kabit sa pagbuô ng mga pangungusap, álalaóng bagá'y maiwasan ang waláng tarós na pagsusunud-sunód ng mga salitâ, o ang maulit na paggamit ng isáng salitâ, o ang paglawig at paglabò ng ibig ipahayag.

Mga Halimbawà:

Umaga, tanghalì, hapon at gabí, siyá'y palaging walâ sa bahay. Itó'y maayos na pagkakahánay ng mga salitâ, at lalong maiging dinggín, basahin at unawain kaysá: *tanghalì, umaga at hapon, gabi, ay sa bahay walâ siyáng palagì.*

*Matá, ilaw, tubig at salamín, pawang malalab*ò. Maríkit itóng pakinggán at magaáng ipahayag kaysá: *ang matá'y malabò, ang ilaw ay malabò, ang tubig ay malabò at ang salamín ay malabò.*

Gayón din, maliwanag ipangusap at dî mapagkakámaláng unawain ang mga pangungusap na: *ang pusà ay kumakain ng dagâ*, o kayá'y *kinain ng pusà ang dagâ*, kaysá: *ang pusà ay nákain ng dagâ*, o kayá'y *ang pusà ay kinain ang dagâ.*

4. Ang *maliwanag na pagbibigkás o pagbasa ng mga salitâ at pangungusap*, ay nangángailangan ng katatasán ng dilà sa pagbibigáy ng ukul-ukol na tunóg sa mga titik, pantíg, salitâ at gayón din sa mga pangungusap, at kailangan ding mápabagay ang mga paghintô o paghingaláy, sampún ng pagbabagu-bagong himig ng pananalitâ sa katuturán ng mga sinasabi o isinasaysáy.

Mga Halimbawà:

—*Sa pamamahay ang babae, at sa hanapbuhay ang lalaki*
—*Ang masamâ sa iyó ay huwág gawin sa kapwà mo tao*
—*Sino ang maygawâ nitó?"*
"Akó"
"Siyá raw!"
"At sino pa?"
"Ang tumapos niyán ay alám kong ibáng tao."

PAGSULAT

5. Kailangan ang wastóng paggamit ng mga titik, samakatwíd bagá'y isulat ang kaukol na titik ng bawa't tunóg o tinig ng salitâ, at ilagáy rin namán ang talagáng titik na katunóg sa bigkás-tagalog ng mga salitáng hirám o hangò sa ibáng wikà.

Mga Halimbawà:

—*babae*, at dî *babayi*; *tao*, at dî *tawo*; *Maynilà*, at dî *Manila*, ni *manila*, o kayá'y *Ménilà*; *ikáw*, at dî *icao*; *sampû*, at dî *sangpuô*; o kayá'y *sampuô*; *marumí*, at dî *madumí;* atb.

—*sugál*, at dî *jugar*; *mantikà*, at dî *manteca*; *sabón*, at dî *jabón*; *kabayo*, at dî *caballo*; *bintanà*, at dî *ventana; miting*, at dî *meeting; lider*, at dî *leader*; *konan*, at dî *Conant*; atb.

—*Pilipinas*, at dî *Filipinas*; *Hapón*, at dî *Japón*; *Ehipto*, at dî *Egipto*; *Italya*, at dî *Italia*; *Haba*, at dî *Java*; atb.

6. Ang *karampatang pagbabahá-bahagi ng mga titik, pantíg at salitâ,* ay nag-aatas na, sa paghihiwaláy ng mga pantíg ng isáng salitâ ay dapat magkápipisan yaóng mga titik na tinatagláy ng bawa't bigkás; sa pagbuô ng mga salitáng inuulit o pinaglalapì ay dapat mátanghál sa una pang tingín, kung maaarì, ang pinaka-salitáng-ugát; at sa paghahanay namán ng mga salitáng bumubuô ng isáng pangungusap ay magkábukud-bukód o mangagkáhiwalay ang isá't isáng salitáng may ganáp na katuturán, o may katungkulang sarili.

Mga Halimbawà:

—la-la-ki, mang-ga-ga-wà, mad-lâ, dá-tap-wâ, pa-ma-ma-gi-tan, ka-u-la-yaw, atb.

—may-arì, mag-asawa, pang-usig, tag-ulán, bihí-bihirà, taú-tauhan, mag-away-away, atb.

—bahagharì, hanapbuhay, hampaslupà, takipsilim, basag-ulo, anák-araw, salág-ulos, atb.

—ang mga halaman ay parating sariwà at malalagô kapág tag-ulán

—pagka tulóg ka, ang mga batà ay napasasa-lupà

—pagkátulóg mo ay pasasa-lupà ang mga batà

—anó ang buhay-buhay ninyó sa Maynilà?

—anó ang pangá-pangalan ninyó?

7. Ang *pag-uukul-ukol ng mga sadyáng panandâ sa diín, lagay at katuturán ng mga pantíg, salitâ't pangungusap*, ay kailangang ganapín sa paggamit at paglalagáy sa sinusulat ng mga sadyáng tuldík at ibá pang panandâ o bantás na nagpápakilala sa bábasa ng mga diín sa isang salitâ, at ng mga simulâ, tigil, hulí, patláng, siglá, tanóng, lumbáy, at ibá't ibá pang katangian ng mga pagsasaysáy sa sulat.

Mga Halimbawà:

—ang batà ay batá na bang makapagbabatá ng gutom?

—ibá bagá ang baga sa bagâ at sa bagà?

—aso, asó; mahuli, máhuli, mahulí, máhulí.

—biru-birò, biglâ-biglaín, tandâ-tandaán.

—ang damít ni Tomás ay lagì nang malinis, palibhasa'y masipag bagamán anák ng mahirap; dátapwa't si Tona ay parating nanlílimahid, kung sa bagay anák-mayaman; paano'y labis ng pagkatamád at hiratí sa kasalaulaan.

MGA BAHAGI NG BALARILÀ

8. Upáng magíng lalong maayos, maliwanag at ganáp ang pag-aaral ng Balarilà, karaniwan nang itó'y hinahatì sa apat na bahagi, na may kani-kanyáng ngalan, sakláw at mga pánuntunan.

Ang bahaging sumusurì ng mga salitâ at ng mga ibá pang sangkáp ng pangungusap, at naglalahad ng mga tuntunin sa pagkilala, pagbuô at pag-uuri-urì ng mga tinurang salitâ at panangkáp, ay tinatawag na *Palásurian.*

Ang bahaging náuukol sa pag-uugnáy ng mga salitâ, at naghahanay ng mga tuntunin sa pag-aakmá-akmâ ng mga itó upang makabuô ng lalong maayos at maliwanag na pangungusap, ay tinatawag na *Paláugnayan*.

Ang náuukol sa pagsasalitâ at pagbasa, na nagtuturò ng mga tuntunin ng wastóng pagbibigkás ng mga titik, pantíg at salitâ, at nagpápabigáy ng karampatang himig sa mga pangungusap o pananalitâ, at tinatawag ng *Palábigkasan.*

At ang tumutukoy sa pagsulat, na nagpápakilala ng mga tuntunin ng kung paano isusulat nang akmâ o ayon ang mga titik, pantíg, salitâ, pangungusap at salaysáy sa mga hingî ng palábigkasan, at nagtuturò rin namán ng paggamit ng mga bantás o panandâ sa ibá-ibáng uri at himig ng sinusulat, ay siyáng tinatawag na *Palátitikan*.

Ang Aklát na itó'y naghahayin pa lamang ng mga hinapáw na tuntunin sa lalong mahahalagá't kailangang súliranin ng *Palátititkan, Palábigkasan* at *Paláugnayan*; samantalang ang *Palásurian* ay siyá munang inihahandóg nang lalong masakláw at ganáp, yayamang itó lamang ang sukat máitulot ng kaiklián ng taning sa pagyarì, at siyá namáng lalong kailangan, bukod sa nagíng kaugalian nang siyáng unahin upáng kumatawán sa buong Balarilà.

II. ANG PALÁTITIKAN

KAPAKANÁN SA BALARILÀ

9. Ang *Palátitikan* ay siyáng dati'y ibinibilang na ikaapat at panghulíng bahagi ng Balarilà sa karamihan ng mga wikà, dahil sa palagáy na ang kanyáng mga tuntunin ay sukat lamang mákilala nang ganáp at magamit nang wastô kung nákilala na ang sarí-sariling mga tuntunin at kapararakan ng tatlóng bahaging náuuna—*Palásurian, Paláugnayan* at *Palábigkasan.*

Dátapwâ, sa mga makabagong paraán ng pag-aaral at pagtuturò ng wikà, ay napagkilalang di-gaanong nalulubós ang pagkátuto sa *Palásurian* at *Paláugnayan*, kung dî mapangúngunahan o masásabayán man lamang ng kahit pasapyáw na pagkabatíd ng mga tuntunin ng *Palátitikan*. Gayón din, napagkita na ang *Palábigkasan* ay dî napag-áaralan nang lúbusang hiwalay sa *Palátitikan*, pagká't ang dalawáng itó'y sadyáng magkatuwáng at magkapúnuan sa mga pangangailangan ng mabuti't tumpák na pagbasa at pagsulat. Sa masamáng pagkásulat ay dî makahihingî ng mabuting pagbasa; gaya rin namán ng sa pamalî-malíng pagbigkás ng mga salitâ ay dî mahihintáy ang tumpák at malinis na pagsulat ng mga salitáng náririníg sa nagpápasulat.

Dahil dito, kung kayâ ngayón ay karaniwan na sa mga makabagong pagtuturò ng isáng wikà ang isabáy, kung dî man ipagpáuna, sa pag-aaral ng mga salitâ at pangungusap, ang pagtuturò at pagsasanay sa mga pagsulat at pagbasa. At sa pakikibagay sa ganitóng makabagong pamamaraán, ay náriritó't iniaagap ang paghahanay ng mga pangunang tuntunin at kapakanán ng *Palátitikan.*

10. Ang *Palátitikan* ay siyáng bahagi ng Sining ng Balarilà, na naglalahad ng mga álintuntuning dapat sundín sa paggamit ng mga titik at ng mga panandáng ikaiiwas sa mga pagkakákmalî sa pagpapakahulugán sa mga salitâ, at sakâ ng mga bantás o palátandaang naghíhiwatig ng tunay na himig o diwang ibig ibigáy ng sumusulat sa kanyáng mga salitâ, pangungusap at salaysáy. Sa katagáng sabi, ang *Palá*titikan ay siyáng katipunan ng mga tuntunin sa mabuti't wastóng pagsulat.

Ang *Palátitikan* ay di-dapat ipagkámalî sa sining ng *pagtitik* o pagsulat, at sa dunong ng *panunulat.* Samantalang ang una, o ang sining ng pagsulat, ay nagtuturò ng paggawâ ng lalong magagandáng hugis ng mga titik na isinusulat, at ang ikalawá, o ang dunong ng panunulat, ay nagtuturò namán ng kadalubhasaan sa pagka-mánunulat,—gaya sa pananaysáy, pamamahayag, panunulâ, pangangathâ, atb.—ang palátitikan ay sining na náuukol lamang sa wastóng paggamit ng mga titik ng Abakada, at sa tumpák na paglalagáy ng mga sadyáng panandâ, upáng ang mga titik, pantíg, salitâ, pangungusap at salaysáy ay máipakilala ng sumusulat o may-akdâ sa babasa kung paano dapat bigkasín, kung anó ang ibig sabihin, at anó ang diwa't himig na tagláy ng kanyáng mga isinusulat.

ANG ABAKADANG TAGALOG

11. Ang ABAKADA, *Katitikan* o *Baybaying Tagalog* ay binubuô ng dalawampúng titik, na ganitó ang pagkakásunud-sunód:

A,	B,	K,	D,	E,	G,	H,	I,	L,	M,	N,	NG,	O,	P,	R,	S,	T,	U,	W,	Y.
a,	b,	k,	d,	e,	g,	h,	i,	l,	m,	n,	ng,	o,	p,	r,	s,	t,	u,	w,	y.

Sa dalawampúng itó'y limá (5) ang patinig at labinlimá (15) ang katinig.

Ang 5 patinig:	A,	E,	I,	O,	U.
	a,	e,	i,	o,	u.

Ang 15 katinig:	B,	K,	D,	G,	H,	L,	M,	N,	NG,	P,	R,	S,	T,	W,	Y,
	b,	k,	d,	g,	h,	l,	m,	n,	ng,	p,	r,	s,	t,	w,	y.

Mahalagáng ingatan ang pagkakásunud-sunód ng mga titik ng alín mang abakada o katitikan, sapagká't madalás na ang mga titik ay nagagamit na pambilang, gaya sa mga batás, palátuntunan, atb.

Palibhasa'y mga titik-latino ang ating ginagamit at hindi na yaóng ating mga katutubò (na 17 titik lamang), kayâ ang tinútularang talatag o pagkásunud-sunód ng kasalukuyang Abakada ay ang sa hiniramáng Kastilà o Latín. Dátapwá't sa hanay na nakalahad sa itaás ay may dalawáng titik na nápapaibá ng tayô sa hanay-kastilang siyáng ganáp na sinusunód ng ibáng nagsiyao nang mga pantás-wikà. Sa ganáng kanilá, ang *K* ay dapat manatili sa dating tayô ng K sa Katitikang Kastilà, na pagitan ng *J* at *L*, at ang *NG* ay dapat mápalít sa tayô ng dating Ñ, na pagitan ng *N* at *O*. Samantalang sa ganáng maraming pantás-wikang kasalukuyan, ang *K* ay dapat málagáy sa tayô ng dating *C*, na siyáng una-una niyáng pinápalitán, samakatwíd sa pagitán ng *B* at *D;* at ang *G̃* (na karaniwang isinusulat ng *NG* o *NG̃*) ay dapat málagáy na kasunód ng kaurì o kahugis niyáng *G*. May mga nagpápalagáy namán ng *R* sa tayóng kasunód ng *D*, pagká't ang dalawáng titik na itó'y talagá ngâ namáng magkapálitan ng tungkól at íisáng titik lamang sa katutubong Katitikang Tagalog; dátapwá't ang dahilán kayâ itó'y di-gaanong minámahalagá ng mga ibá, ay pagká't kung ganitó, anilá, ang pangháhawakan, dapat na ang *I* ay dî málayô sa *E*, ni ang *U* sa *O*.

Sukat mápansín kung bakit ang katutubong Katitikan at ang kasalukuyan ay dî nagkakáisá ng bilang ng mga titik: yaóng una'y walâ kundi 17 lamang, at itóng hulí'y nagíng 20 na.

Sa matandáng Katitikan ay waláng panandâ o sulat sa mga patinig na *E* at *I* kundî isá lamang; sa *O* at *U* ay íisá rin, at gayón din namán sa mga katinig *D* at *R*. Sa palábigkasang taál na tagalog at sa pagkakáiba-ibáng himig sa pananalitâ ng

lalá-lalawigan at bayan-bayáng tagalog, ay talagáng karaniwan nang may pagka-álanganin ang tunóg at madalás na magkapálitan sa bigkás ang dalá-dalawáng titik na iyán. Dátapwâ, sa pamamagitan ng Katitikang Latín, nalunasan nang malakí ang gayóng mga álanganing tunóg; pawà halos naliwanaga't natiyák ang mga kalágayan sa salitâ at sa pangungusap kung kaí-kailán o saan-saán dapat gamitin ang isá't isá.

PAGBIBIGKÁS NG MGA TITIK

Ang *A, E, I, O,* at *U*

12. Ang pagbigkás sa bawa't isá ng limáng patinig, ay gaya ng sumusunód:

A—Bahagyáng ibinibuká ang bibíg, halos sabáy ang pagpapalabás ng tunóg buhat sa bungad ng lalamunan, habang ang dila'y nakalatag sa ibabá't waláng-kilos.

E—Bukás din nang bahagyâ ang bibíg, nguni't ang pagpapalabás ng tunóg ay pagawî sa dakong kanan, at ang dila'y nápapaangát nang kauntî, na ang dulo'y patulák sa punò ng mga ngiping pang-ibabâ.

I —Bukás din ang bibíg, at ang paglabás ng tunóg ay paitaás, na ang dulo ng dilang nápapaangát nang bahagyâ ay nápapariín sa punò ng mga ngiping pang-ibabâ.

O—Pabilóg ang buká ng bibíg, at gaya rin ng sa A ang pagpapalabás ng tunóg, nguni't ang dila'y nápapaangát nang bahagyâ.

U—Makipot at patulís kaysa O ang bilog ng bukás na bibíg, nguni't ang papalabás na tunóg ay tila pinipigil sa loób at sa itaás pinararaán.

Sukat nang nápansíng ang limáng patinig ay binibigkás nang di-gamit ang mga labì, bahagyáng natitinag ang dilà, at pawang ipinagbubuká ng bibíg. At ang lahát ay may tig-iisang bigkás lamang, na di-gaya ng mga patinig sa ibáng wikà, lalo na sa Inglés.

Ang kalumayan o kabilisán ng bigkás ng mga patinig at ang kaluwagán o kaimpitán ng paglabás ng tunóg sa pagbigkás, ay mátutukoy at ipalíliwanag sa kabanatang ukol sa mga diín at tuldík ng mga salitâ.

13. Ang pagbigkás sa bawa't isá ng labinlimáng katinig at nahahatì sa panlahát at pangkani-kanyá.

Ang bigkás-panlahát na paraparang ipinapantíg sa patinig *a,* ay siyá na tulóy pinagháhanguan ng tawag sa bawa't titik-tagalog:

Ba, Ka, Da, Ga, Ha, La, Ma, Na, NGa, Pa, Ra, Sa, Ta, Wa, Ya.

Di-sapalang kagaanán sa pag-aaral ng wikà ang náidudulot ng ganitóng kapayakán ng bigkás at pagkakátulad-tulad ng tunóg kung tawagin sa kani-kanyáng pangalan ang labinlimáng katinig. Saliwaín man ang pagkakápantíg ng

bawa't isá sa patinig *a* ay nápakagaán ding pagbibigkasín:

aB, aK, aD, aG, aH, aL, aM, aN, aNG, aP, aR, aS, aT, aW, aY.

Ang bigkás na pangkani-kanyá ay nahahatì namán sa pitóng pangkát, ayon sa pagkakáhugis ng bibíg at sa pangkakáwangkî ng mga sangkáp at paraán ng pagbigkás:

(a) Mga bigkasin ng labì; gaya ng B, P, M (Ba, Pa, Ma).
(b) Mga bigkasin ng dilà sa ngalangalá; gaya ng L, R, N, Y (La, Ra, Na, Ya).
(k) Mga bigkasin ng dilà sa ngipin; gaya ng D, T, S (Da, Ta, Sa).
(d) Mga bigkasin sa lalamunan o sa punò ng dilà at sa may tigúk-tigukán; gaya ng K, G (Ka, Ga).
(g) Bigkasin sa sabang ng lalamuna't ilóng; gaya ng NG (NGa).
(h) Bigkasin sa lalamunang may pahangin; gaya ng H (Ha).
(i) Bigkasin ng buóng bibíg na nakatikom ay nápapangangá; gaya ng W (Wa).

Alinsunod sa pagkakápitóng pangkát ng mga hugis at paraáng itó sa pagbigkás ng pangá-pangalan ng labinlimáng katinig ng Abakada, ay máilalahad ang mga bigkás na ukol sa isá't isá:

Ang *Ba, Pa* at *Ma*

14. Ang tatlóng titik na itó'y halos nagkakáisá sa anyô ng bibíg kung bigkasín. Ang pagkakátikom ng bibíg na magkadaiti ang mga labì, ay bigláng bubuksán, at sa paghihiwaláy ng mga itó'y sabáy magpápalabás ng tunóg, waláng galáw ang dilà, at manánatiling bukás ang bibíg hanggáng makaluwál ang tunóg. Ang kaibhán ng ikatló (Ma) sa dalawáng una (Ba at Pa), ay may kauntíng kahumalán o tunóg sa ilóng na nápapahalò sa pagbigkás.

Kung ang bigkás ay pasaliwâ, álalaóng bagá'y kung patinig ang náuuna sa katinig (aB, aP, aM), ang nangyayari sa bibíg ay pasaliwâ rin, samakatwíd ay náuuna namán ang pagkabukás nitó, bago natitikom, at dito na nabíbitawan ang bigkás.

Ang pagkakáwangkî ng bigkás ng tatlóng titik na itó ay siyáng likás na kadáhilanan kung kayâ sa pagkakásunód sa loób ng salitâ ng *m* at *b* o ng *m* at *p* ay nagiging lalong magaán ang bigkás at malinaw ang tunóg kaysá kung *ng* o *g̃* ang nagunguna sa *b* at sa *p*. Gaya ng mápapansín sa mga halimbawang sumusunód:

Ba*mb*áng sa halíp na ba*ngb*áng, bali*mbíng* sa bali*ngb*íng;
Pa*mp*áng sa halíp ng pa*ngp*áng, pu*mp*ón sa pu*ngp*óng.

Ang La, Ra, Na, at Ya

15. Bagamán ang hulí (Ya) ay may ikináiibá nang kauntî sa tatlóng una (La, Ra at Na), dapwa't ang nagiging hugis ng bibíg sa pagbibigkás ay halos íisá rin sa apat. Nakabukás ang bibíg sa simulâ at tapos ng pagbigkás, na dilà lamang ang pinagagaláw; minsang itukod ang dulo nitó sa palabás ng ngalangalá, sakâ bigláng tanggalín pagbibitíw ng bigkás, sabáy ang pagluwál ng tunóg. Sa pagbigkás ng *La* ay naaaring di-matinag ang babà, nguni't sa pagbigkás ng *Ra, Na* at *Ya* ay natitinag nang bahagyâ. Ang dulo ng dilà sa apat ay may kauntî ring ipinagkákaibá ng hubog: sa *La* ay palapád ang anyô, sa *Ra* ay pagaralgál ang galáw, sa *Na* ay patulís ang hubog, at sa *Ya* ay payupî ang diín sa ngalangalá.

Kung saliwaín ang bigkás, samakatwíd ay iuna ang patinig sa katinig (aL, aR, aN at aY), ang bibíg ay bukás din sa simulâ at sa tapos.

Sukat mápansíng ang bigkás ng *Y,* kung sa túwiran o tambál-unang pantíg, samakatwíd *Ya,* ay nagsísimulâ sa bukáng-bibíg ng patinig *I,* at kung sa pasaliwâ o tambál-hulí, samakatwíd *aY*, ay parang nagtatapós sa patinig I rin; kayâ ang katinig na itó ay nagiging álanganing madalás sa pagka-katinig at pagka-patinig kung siyáng una o hulíng titik ng salitâ.

Ang malapit na pagkakáwangkî ng bigkás ng *La* sa bigkás ng *Ra,* o ng *aL* sa *aR,* ay siyáng likás na sanhî kung bakit nagiging magkapálitan ang dalawáng titik na itó, gaya ng nangyayari sa mga salitáng kastilang hinihirám na may *R,* lalò na sa mga pasaliwáng pantíg. Halimbawa'y:

> Ba*l*bás sa ba*r*bas, ka*l*atas sa ca*r*tas, pa*l*dó sa fa*r*do;
> Kasá*l* sa casa*r,* sugá*l* sa juga*r,* a*r*niba*l* sa a*l*miba*r.*

Ang pagpapalít na itó ng *L* sa *R* sa hulihán ng mga pantíg o salitâ, ay nakapagpátunay pa ng pagka-likás na di-bagay ipanghulí ng pantíg at salitâ ang magaralgál na tunóg ng *R* sa matatás at mayuming pananagalog; kayâ iyáng mga bigkás na

*Alibarb*á*r, parp*á*r, kirk*í*r, sa*í*r, tagilir, gaor, surs*ó*r,* atb.

ay di-maaaring lumalaganap sa Katagalugan, kundî sukat nang umiral sa ilan-ilán lamang bayan at lalawigang tagalog na may katigasán at kabigatán ng dilà kung magsipagsalitâ.

Ang Da, Ta at Sa

16. Ngipin ang pinaka-pangunang gamit sa pagbigkás ng tatlóng titik na itó at ang dila'y pantulong lamang. Nagkakáangatan nang kauntî ang mga labì, gayón din ang mga ngipin; ang dulung-dulo ng dila'y isinisingit sa pagitan ng ngipin at idiniriín nang bahagyâ, bago bigláng binubuksán ang bibig, na ang dila'y naiiwang nakadikít sa ngiping pang-ibabâ, kasabáy ang pagluwál ng tunóg na may-katuyután sa dalawáng una (Da at Ta), at may-kasariwaan sa ikatló (Sa);

bukód sa, dito'y iniuurong nang kauntî sa ngipin ang dilà upáng sa bahagyáng puwáng nitó'y makalusót ang muntíng sagitsít ng hanging papalabás.

Kung masaliwâ ang pagkakápantíg (aD, aT at aS), ang galáw ng bibíg o pag-angát ng ngipin ay nabábaligtád din, álalaóng bagá'y náuuna ang pagka-bukás ng bibíg, at natatapos ang bigkás sa bigláng pagdiriít ng ngiping naiipit ang dulung-dulo ng dilà, máliban sa aS na ang dila'y talagáng umuurong upáng makalabás ang hangin.

Nasa-pagka-pangngipin ng mga katinig na itó ang likás na dahilán kung bakit magaán at maluwág pagbigkasán sa unahán ng katinig na *N*, palibhasà ang bigkás na itó'y nálalapít at nápipintô na sa mga ngiping siyáng pásimulaan namán ng bigkás ng *D,* ng *T* at ng *S*; samantalang mabigát at papilipít ang nagyayaring bigkás kung ang sinusundang katinig ay *M* o *NG*. Gaya ng mápapansín sa tatlóng anyô ng pagkakásulat at tatlóng himig ng pagbigkás sa mga salitáng sumusunód:

(1) Ba*nt*áy, bu*nd*ók, pu*ns*ó, ti*nd*íg, gi*nt*ô, saga*ns*án.
(2) ba*ng*táy, bu*ng*dók, pu*ng*só, ti*ng*díg, gi*ng*tô, saga*ng*sán.
(3) ba*mt*áy, bu*md*ók, pu*ms*ó, ti*md*íg, gi*mt*ô*,* saga*ms*án.

Hindî máikakaít na ang unang anyó'y siyáng lalong magaán at malinaw bigkasín kaysá dalawáng hulí.

17. Bagamán ang bigkás ng *Ga* ay may-kayumian nang kauntî sa bigkás ng *Ka*, dátapwá't ang dalawá'y kapwà tumutunóg sa bungad ng lalamunan, kung ang punò ng dilang pakubakób ay isinusukól sa may-punò ng ngalangalá, at ang násabing tunóg buhat sa may tigúk-tigukán.

Sa pagbaligtád ng mga pantíg na *Ka* at *Ga*, álalaóng bagá'y kung gawíng *aK* at *aG*, ang kilos at anyô ng bibíg ay hindi nag-iibá, nguni't ang tunóg sa pagbigkás ay nasásaliwâ, na sa halíp ng papalabás ay nagiging papaloób.

Isá sa mga kabutihan ng makabagong pagsulat ng Tagalog kung itutulad sa datihang umiiral nang panahóng palátitikang kastilà pa ang ganáp sa sinúsunód, ay nangyayari sa dalawáng katinig na itó. Dati-rati, kung isulat ang limáng pantíg na ukol sa nangásabing titik ay ganitó:

ca, que, qui, co, cu
ga, ge, gui, go, gu

ngayon ay paganitó na.

ka, ke, ki, ko, ku
ga, ge, gi, go, gu

anupá't bukód sa nápalitán ng isáng titik na lamang na *K* ang dating dalawáng C at Q, ay nabawasan pa ng tig-isáng titik *U* ang pagsulat ng mga pantíg na *que, qui* at *gue, gui.*

Náriyán ang isá pang katunayang dî maaari sa wastóng pagsulat ng Tagalog ang ariing isá lamang, samakatwíd ay bigkasíng minsanan ang dalawáng patinig na magkasunód, na siyáng tinatawag na "dipthong" o "diptongo". Kinakailangang alisín na ang labis na patinig *U*, sapagka't kung hindî, ang magiging basa, sa wastóng pananagalog, ay *ku-e, ku-i* at *gu-e, gu-i:* nagtigalawang pantig, samakatwíd, at dî tig-isá lamang.

Ang *Ng* o *NGa*

18. Halos gaya na rin ng sa *Ka* at *Ga* ang nagiging anyô ng bibíg sa pagbigkás nitóng *NGa:* waláng ikináiibá itó kundî sa halíp punò ng dilang pakubakób ang idiniriít nang pasukól sa may-punò rin ng ngalangalá, ay itó ang mayuming idiniriín doón, sakâ ang pagdiriín ay ginagawâ sa may pangáng kanan, at ang tunóg ay sa ilóng pinararaáng kagaya rin ng sa *Ma* at *Na*. Dahil dito kung kayâ nakapananaíg ang palagáy na ang *NG* ay dapat mákasunód ng *M* at *N;* at yayamang ang ganyáng ayos ay siyáng tagláy ng mga talátingigang tagalog na lalong kilalá, ang Balarilang itó'y sa ganyán na rin nakisunód hinggíl sa *NG*.

Kung baligtarín sa patinig ang bigkás ng *NGa,* samakatwíd, *aNG,* ay may ikináiibá rin itó sa pasaliwáng bigkás ng *M* at *N,* mahigít sa kaibhán ng pasaliwáng bigkás ng *G*. Samantalang ang pagbigkás ng *aM* ay nagtatapós namán sa pagkatikom ng mga labì, at ang bigkás ng *aN* ay nagtatapós namán sa pagkakátuón ng dulo ng dilà sa ngalangalá, ang bigkás ng *aNG* ay nagtatapós gayá rin ng *aG,* na angát ang bibíg at lapat ang dilà sa ibabâ, at kung bagamán may ikinaiibá, ay ang pagkagawî lamang ng bigkás sa kanyáng pangá, kayâ napapangiwî tulóy nang kauntî ang bibíg. Kailanmá't dalawáng titik, *N* at *G*, ang ginagamit sa tunóg na itó, ay dapat bilangin o ipalagáy na isá lamang sa bisà ng palábigkasan at palápantigan.

Ang *Ha*

19. Ang hugis dito ng bibíg ay gaya rin ng sa pagbigkás ng patinig *A*, na bukás ang mga labì, latág sa ibabâ ang dilà, nguni't ibá na ngâ lamang ang pagpapatunóg sa bungad ng lalamunan; sa *A* ay tuyô, samantalang sa *Ha* ay may kasamang hanging parang nagsísimulâ sa paghingá.

Halos ganyán na rin ang nangyayari kung baligtarín ang pantíg, álalaóng bagá'y kung inuna sa *H* ang patinig, *aH;* kung bagamá'y hindî na gaanong nagiging mahangin ang tunóg.

Ang katinig *H* ay isá sa mga titik na ikinátatangì ng Tagalog sa iláng kapatíd

na wikà, gaya ng Kapampangan, Iloko, Panggasinán, Ibanag at ilán pa, na mga walâ ng násabing titik, at upáng matumbasán ang kanyáng tunóg, ay *J* ng Kastilà ang kaniláng ginagamit.

Ang *Wa*

20. Nagsísimula ang bigkás nitó sa bigkás ng patinig *U*, nguni't pabahagyâ lamang. Ang simulá'y parang ibababagsák nang biglâ ang pangáng ibabâ, na sa ganitó'y mápapangangá nang pabilóg nang kauntî ang bibíg, sabáy labás ng tunóg, na anupá't tila ba may ginugulat o binúbulagâ.

Kung pabaligtád ang patinig, samakatwíd ang *aW*, saliwâ namán ang nangyayari sa pangáng ibabâ: hindî itó bumabagsák, bagkús nápapataás lalong nagiging pabilóg at muntî ang buká ng bibíg.

Dahil sa pagkakáhawig ng bigkás ng *W* sa patinig na *U,* ay gaya rin namán ang *Y* na náhahawig ang pasimulâ ng bigkás sa patinig *I,* na kung nagiging panghulí ng pantíg ay nag-uuring patinig din kung minsan.

PANUMBAS SA MGA BANYAGANG TITIK

21. Ang mga titik na walâ sa Tagalog at nangasa-abakada ng ibáng wikà, lalung-lalò na sa Kastilà at Inglés, na siyáng kasalukuyan nating pinanghíhiraman at pinagháhanguan ng maraming salitâ, ay itóng labing-isang sumusunód:

C,	CH,	F,	J,	LL,	Ñ,	Q,	RR,
ce	che	efe	jota	elle	eñe	qu	erre
		V,	X,		Z.		
		ve	equiz		zeta		

Sa mga pangalan ng tao, bansá, karunungan, ugalì, larô, at ibá-ibáng bagay na dito'y hindî pa gaanong kilalá o bagong tawíd kayâ lamang, ay madalás na kailanganin ang mga hirám na titik na itó. Ngunì, karampatang mágawî ang lahát sa pagsulat ng mga pangalang iyán, lalo't talagá nang inaangkín at ibinibilang sa ating sariling talátingigan at pananalitâ, nang ayon sa kahinubong palábigkasan, upáng sa kalaunan ay ganitó na ang manatili.

Alinmán sa mga titik-banyagang iyán ay maaaring tumbasán o palitán ng mga likás na titik-tagalog, kapág ang mga kinásasangkapang salitâ ay sadyáng ibig nang iangkóp sa sariling palábigkasan. Nárito ang mga magkakatumbás na titik:

c—k, gaya ng *k*andilà (candela), *k*oreo (correo), *k*argá (carga), pas*k*ó (pascua), *K*uba (Cuba).

—s, gaya ng *s*éntimos (céntimos), *s*irko (circo), *k*usinà (cocina), *S*elya (Celia), *S*elo (Marcelo).

ch—ts, gaya ng ba*ts*ilyér (bachiller), bu*ts*é (buche), kapu*ts*ino (capuchino),

ku*ts*ero (cochero), li*ts*ón (lechón), pi*ts*ó (pecho).

—*s,* gaya ng *s*inelas o *ts*inelas (chinelas), *s*aá o *ts*a (cha), Kain*ts*ikán o *Ts*ina (China)

f —*p,* gaya ng *p*etsa (fecha), *p*erya (feria), *p*aldó (fardo), *p*ugón (fogón), ka*p*é (café), *P*ernando (Fernando), *P*ilipinas (Filipinas), *P*ransiya (Francia).

j—*h,* gaya ng *k*ahón (cajón), *h*iyás (joyas), *h*udyó (judío), *h*ustó (justo), *H*usé (José), *H*apón (Japón).

—*s,* gaya ng *s*abón (jabón), *s*aro (jarro), *s*ugál (jugar), *s*uwés (juez), *S*uwán (Juan).

ll—*ly,* gaya ng sigari*ly*o (cigarrillo), bi*ly*ár (billar), ka*ly*o (callo), ka*ly*e (calle), pi*ly*o (pillo).

—*y,* gaya ng kaba*y*o (caballo), sibu*y*as (cebollas), *y*ano (Ilano), *y*awe (Ilave).

ñ—*ny*, gaya ng ká*ny*amó (cáñamo), ka*ny*ón (cañón), pa*ny*ô (paño), pi*ny*á (piña), si*ny*ora (señora), Laspi*ny*as (Las Piñas), Katalu*ny*a (Cataluña).

q—*k*, gaya ng *k*eso (queso), *k*ing*k*e (quinqué), ta*k*ilya (taquilla), má*k*iná (máquina), tang*k*e (tanque), Túr*k*iya (Turquía), *K*intín (Quintin).

rr—*r,* gaya ng ba*r*yá (barrilla), ba*r*iles (barriles), ka*r*itón (carretón), ka*r*umata (carromata), ka*r*wahe (carruaje), pe*r*oka*r*íl (ferrocarril).

v—*b,* gaya ng *b*agón (vagón), *b*apór (vapor), *b*intanà (ventana), *b*isyo (vicio), *b*oses (voces), *b*irhen (virgen), *B*iktor (Víctor), Balentín (Valintín).

x—*ks,* gaya ng i*ks*amen (examen), bo*ks*ing (boxing), ta*ks*i (taxi), Má*ks*imo (Máximo).

—*s,* gaya ng te*s*to (texto), Kali*s*tó (Calixto), Si*s*to (Sixto).

—*h,* gaya ng Ra*h*á (Raxa), *H*erés (Xeres), Mó*h*ika (Móxica), Mé*h*iko (Mexico), Ro*h*as (Roxas).

z—*s,* gaya ng da*s*ál (rezar), kurú*s* (cruz), *s*apatos (zapatos), lapi*s* (lapíz), Balta*s*ár (Baltazar), *S*arago*s*a (Zaragoza), *S*óilo (Zoilo).

Máiraragdág pa sa mga pagkakápalitang itó ang nangyayaring madalás sa maraming salitáng kastilà o inglés na inaangkóp na sa bigkás-tagalog, kagaya ng nákikita sa mga sumusunód:

Ang *e* sa dakong una ng salitáng hinihirám, ay nagiging *i;* halimbawà:

b*i*ntanà (ventana), *i*staka (esteca), *i*skaut (scout), kuw*i*ntás (cuentas), s*i*buyas (cebollas), s*i*guro (seguro), silbí (servir), tininté (teniente).

Sa mga pantanging ngalan, bagamán nakapananaíg na rin ang pagsunód sa sulat at bigkás-kastilà, nguni't dî rin nawawalán ng mga gumagamit at nagpápalagáy na ang *e* ay dapat mapalitán ng *i*; halimbawà:

P*i*lipe (Felipe), *I*ngrasyo (Engracio), *I*spanya (España), *I*nero (Enero), hín*i*ro

(género).

Ang *o* sa dakong unahá'y nagiging *u,* at sa dakong hulí'y *w;* gaya sa:

k*u*mpás (compás), b*u*mbero (bombero), b*u*lkán (volcán), p*u*lís (policía), p*u*lube (pobre), s*u*ndalo (soldado).
Mindaná*w* (Mindanao), Istanisláw (Estanislao), Bilbáw (Bilbao).

Ang *r,* kapág pang-una ang pantíg ay karaniwang nagiging *d*, at kung panhulí'y karaniwang nagiging *l* namán; gaya sa:

*d*asál (rezar), *d*usaryo (rosario), *d*upikál (repicar).
kasá*l* (casar), lugá*l* (lugar), sugá*l* (jugar), kuwa*l*ta (cuarta), sulsí (zurcir).

Sa dalisay mang pananagalog ay may mga titik ding madalás na nagkakápalit ng tungkulin, at kung minsa'y nagagamit ang kahit alín sa dalawá sa hulihán ng salitâ; kung minsan namá'y iniaayon sa pagkakálagáy sa loób ng salitâ. Halimbawà:

Ang mga patinig na *e* at *I* sa mga salitáng:

baba*e*, baba*i*; bint*ê*, bint*î*; kabut*é*, kabut*í*; gab*é*, gab*í*; lalak*é*, lalak*i*; mabut*e*, mabut*i*; maig*e*, maig*i*; sawal*è*, sawal*ì*; tar*è*, tar*ì*; lagar*è*, lagar*í*.

Ang mga patinig na *o* at *u* sa mga salitáng:

bagkós, bagkús; kabód, kabúd; kulób o kalúb; sulô, sulû; sampô, sampû; sapól, sapúl; hay*o*p, hayup; kat*o*t*o*hanan, kat*u*t*u*hanan; ta*o*-pô, ta*u*-pû.

Ang mga katinig na *d, l* at *r* sa mga salitáng:

*d*aw, *r*aw; *d*in, *r*in; *dito*, *r*ito; *d*iyán, *r*iyán; *d*oón, *r*oón; *d*ami, *r*ami; *d*álitâ, ka*r*álitaán; lubi*d*, lubi*r*in; *l*urâ, *d*urâ.

Ayon sa patunay ng matatandáng pantás-wikà ay talagáng waláng salitáng-ugát na tagalog na nagsísimulâ sa titik *r*; subalì, sa ngayó'y may mangilan-ngilán nang mababanggít na umiiral; gaya ng:

*R*agasâ (dagasâ o dagsâ), *r*imarim (dimarim), *r*iwasâ (diwasâ), *r*ahuyò (dahuyò), roól (doól).

Sa iláng bayang tagalog ay ugalì pa hanggá ngayón ang paggamit ng *r* sa halíp ng *d* sa hulí ng pantíg o ng salitâ. Dátapwa't máipalalagáy nang isáng tuntuning panlahát, bagamán hindi rin namán lúbusang nasusunód, ang "kapág nápagitnâ

sa dalawáng patinig, ang *d* ay napápalitán ng *r.*" Gaya sa mga salitáng:

> *D*usa, pa*r*usa; *d*ahan, ma*r*ahan; *d*uhagi, ka*r*uhaginan;
> Baklá*d*, bakla*r*an; bilibi*d*, bilibi*r*in; tuko*d*, tuku*r*an;
> Silá *r*aw; hindî *r*in; walâ *r*ito; dalá *r*iyán; takbó *r*oón.

Dahil sa mga katinig *w* at *y,* kapág siyáng panghulíng titik ng salitâ ay nagkákauri o tunóg na malapatinig, kayâ madalás ding nagiging *r* ang *d* na pansimulâ ng salitáng sumusunód. Gaya sa:

> Ikáw *r*aw; giliw *r*in; tagláy *r*ito; baboy-*r*amó; patáy-*r*ami.

III. ANG MGA PANTÍG

22. Tinatawag na *pantig* sa Palábigkasan ang bawa't saltík o pintíg ng dilà, o kayá'y bawa't bigkás ng bibíg sa pagbibitíw ng salitâ, at sa Palátitikan namá'y ang bawa't kipíl o lihà ng kabuuán ng isang salitáng isinusulat.

Sa bawa't saltík ng dilà o kilos ng bibíg sa pagbibigkás, ay may tunóg ng isáng patinig na náririníg; kayâ dî maaaring isulat ang alín mang pantíg nang dî may titik o tandâ ng isáng patinig, máliban na kung sadyáng maykaltás o padaglát ang pagsulat ng salitâ.

MGA ANYÔ AT SIMULAIN

23. Sa táalang pananagalog, áapat ang paraán ng pagbigkás ng mga pantíg, kayâ áapat din namán ang anyô ng mga itó sa pagkakásulat, na dilì ibá't ang mga sumusunód:

(a) Isáng bigkás na wagás, waláng náririníg kundî tunóg na tunóg lamang ng isáng patinig, gaya ng alinmán sa *a, e, i, o,* at *u;* halimbawà ang mga may salungguhit na patinig sa mga salitáng *a*-la-*a*-la, baba-*e,* ma-*i*-*i*-ngat, *o*-*o,* ú-*u*-pahan; at itó ang tinatawag na mga pantíg ng *payák.*

(b) Isáng bigkás na ang náririníg ay tunóg ng isáng katinig na isinasapì o iniyuyuis sa tunóg ng isáng patinig, gaya ng alinmán sa *ba,ke, di, go, ngu;* halimbawa'y sa mga salitáng *ba*-sa, *ke*-tong, *di*-wà, ba-*go, ngu*-yâ*;* at itó ang pantíg na matatawag na *tambál-una,* pagká't ang patinig ay sa una biníbigkasán ng katinig.

(k) Isáng bigkás na ang náririníg ay tunóg ng isáng patinig na sinásapian ng tunóg ng isáng katinig, gaya ng *am, eng, it, og, un;* halimbawa'y sa mga salitáng *am*-bon, *eng*-eng, *it*-log, ba-*og*, *un*-tag*;* at itó'y siyáng mga pantíg namáng matatawag na *tambál-hulí,* pagká't ang patinig ay sa hulí biníbigkasán ng katinig.

(d) At isáng bigkás na ang náririníg ay tunóg ng isáng patinig na naiipit ng tunóg ng dalawáng katinig, gaya ng *ban, may, pit, dok, lum;* gaya sa mga salitáng *ban*-tog, *May*-kawayan, *pit*-pit, san-*dok, lum*-bay*;* at itó ang matatawag na mga pantíg na *kábilaan,* pagká't ang patinig ay pinagbíbigkasán ng tig-isáng katinig sa magkábilâ o sa unahá't sa hulihán.

WALÁNG KAMBÁL NI KATLUANG PATINIG

24. Sa bisà ng mga símulaing kasasaád pa ay dî maaaring kákitaan ang wagás na pananagalog ng mga pantíg na ang tunóg at anyô ay sa mga salitâ, gaya ng alinman sa mga sumusunód:

(a) Na, sa loób ng isáng pantíg lamang ay magkaroón ng dalawá o higít pang patinig. Itó ang tinatawag na "diptongo" at "triptongo", na sa ati'y matatawag namáng *kambál-patinig* at *katluang-patinig,*

(b) Na, sa isáng pantíg ay magkaroón ng hihigít pa sa dalawáng katinig.

(k) Na, ang dalawáng katinig ay magkakásama sa unahán o sa hulihán ng íisáng patinig,—anyóng banyagang natatawag na "diptongo de consonantes."

PAGBILANG NG MGA PANTÍG

25. Alinsunod namán sa mga kabawaláng itó, ay máitatakdâ ang mga sumusunód na tuntunin sa pagbilang o paghahati-hatì ng mga pantíg na bumubuo ng bawa't salitâ:

(a) Kapág sa isáng salitâ ay may magkakásunód na dalawá o tatlóng patinig, magkakatulad man o magkakaibá ay dapat bilanging bawa't isá sa kanilá'y isáng pantíg. Hal.:

Da-an, li-ig, po-ok, su-u-ngín
Ka-in, bi-ay, bu-od, sa-u-lu-hin
Ba-on, sa-íd, bo-ak, sa-ók, ga-od
Ma-ki-a-lám, pa-ki-u-sa-pan, ka-í-ka-i-la-nga-nin
Ma-á-a-la-a-la, i-i-i-nit, i-nó-o-o-han
Ká-u-u-wi-án, bu-bu-u-ín, pag-tá-ta-un-ta-u-nín

(b) Kapág sa loób ng isáng salitá'y may nagkakásunód na dalawáng katinig, ang una'y ipinapantíg sa sinusundáng patinig at ang ikalawá'y ipinapantíg sa patinig na sumusunód. Hal.:

Bak-lad, kis-lot, tag-hoy, bug-bog
Mag-tak-sil, sin-tam-lay, pag-tug-tog
Mag-lam-bing-lam-bi-ngan, pag-tang-gal-tang-ga-lín

Kailangang ditong alalahanin ang násabi na tungkól sa katutubong titik g̃ (ᜅ) na ngayó'y isinusulat ng dalawáng titik *n* at *g* (ng), upáng ang pagkakásanib ng itó'y huwág pagkámalang ibilang na dalawáng katinig kundî isá lamang sa ilalim ng tuntuning itó. Anupá't ang *ng* o *ng̃* (may guhit o walâ sa ibabaw ng *g*), ay bilang isáng katinig lamang at dî dalawá; gaya ng mákikita sa mga halimbawang sumusunód:

Bang-kâ, sing-sing, tung-hán, pamang-kol, alang-alang
Bang-git, ping-gan, dung-gol, tang-gulan, kaing-gitán
Ba-ngín, bi-ngaw, li-ngón, pa-ngam-ba, dala-ngin

MGA KATALIWASÁN

26. Sa mga salitáng taál na tagalog ay waláng mga kataliwasáng sukat mábanggít sa alinmán sa dalawáng tuntuning kalalahad pa. Itó'y siyáng nagpápakilala ng pagkatáhasang walâ sa palátitikang tagalog niyáng mga tinatawag na "diptongo"

o kambál-patinig, at lalò nang walâ niyáng "triptongo" o katlûan, magíng sa mga patinig, at magíng sa mga katinig. At ang ganitóng batás sa pagsulat, ay dî kathâ lamang ng mga makabagong mánunulat, gaya ng akalà ng ilán, kundî katutubò na ring kiníkilala't sinusunód ng lalò mang matatandáng mánanagalog, taál na tagalog man o mga banyagà kayáng nagsisurì at nagsisulat sa tinurang wikà. Masasabing ang maylagdâ ng batás na itó'y ang Kalikasán sa pagbigkás ng mga pilipino ng mga sariling salitâ, na walâ nga niyang mga minsanan o biglaang bigkás ng dalawáng patinig o ng ílanang katinig sa isáng pantíg lamang; kayâ sa wikáng tagalog ma'y nagkakátotoó't nagaganáp iyáng símulaing panlahát nang wikà, na "ang mga magulang ng palátitikan (*ortografia*) ay ang mag-asawang palátinigan (*fonética*) at palábigkasan (*prosodia).*"

27. Subali't sa mga salitáng hirám o hangò sa ibáng wikà—panghihirám at paghangong di-matátakwilán pagká't may malakíng máitutulong sa pagpapayaman ng mga wikà, at sa ganáng mga pilipino'y kailangang-kailangan ng makabagong kabihasnáng pinupunyagî—ay dito nagkákaroón ng iláng súliraning pinagkákadaulatán pa ng mga kasalukuyang mánanagalog. Nagiging kailangan ang pagpapairal ng iláng kataliwasán o pagsinsáy sa mga símulain at tuntunin sa palátitikan ng wagás na pananagalog.

Karamihan sa mga pagtaliwás na dito'y mababanggít ay máipalalagáy na hindî mga pámalagian kundî pansamantala habang nakapananaíg pa sa marami ang wari'y panganganinganí sa biglaang paglagom ng mga salitáng banyagà na katutubò. May ilán din namáng matatanggáp nang pámalagian, pagká't sinsáy man sa mga tuntuning panlahát, ay may mga sadyá't matitibay namáng batayáng mapangháhawakan, na sa lalò mang mga bihasá't mayayamang wikà sa sandaigdíg ay ginagamit di't pinaiiral.

Tangì sa rito, and dilà ng Pilipino ay may malakí nang náisulong sa kasanayáng bumigkás ng mga titik, pantíg at salitáng hirám na dati-rati'y kanyáng pinaghíhirapang bigkasín, at dî máikakaít na itó'y isá sa mga kabutihan namáng náidudulot ng pag-aaral ng iba-ibáng wikáng banyagà, unang-una na ng Kastilà at ikalawá'y ng Inglés.

Kung halimbawang noóng araw ay hindíng-hindî mabigkás ng karamihan ng mga pilipino, lalò na ng mga tagabukid at tagabayang lingíd sa mga páaralán, ang mga salitáng sumusunód:

—Cristo, Gregorio, Francisco, Joseph, Pedro, brazo, frito, cruz, blanquete, plancha, trompo,—

ngayó'y maluwág at magaán nang nabibigkás ng marami ang mga tinurang salitâ, nang halos katulad na rin ng pagbikás ng mga bayang pinanghiramán. Dati, sa mga pangala't salitáng iyán ang basa't bigkás ay:

—Kiristo o Kuristo, Giligoryo, Paransisko, Kusép, Pidro o Piro; baraso, pirito, kurús, balangkete, palansa, trumpó—

At ang násabing itó sa mga salitáng kastilà, siyá ring sukat masabi, kumulang-humigít, sa mga salitáng inglés na kasalukuyang hinihirám nang pagsumalá pa lamang, kung di pa totohanan nang inaangkín.

Sa kasalukuyan nga'y nabibigkás na nang magaán at malinaw ng mga aral sa wikang kastilà ang mga pantíg na may kambál-katinig, isá'y matigás (fuerte) at isá'y malatâ (líquida) na pumipintíg nang minsanan sa unahán ng isáng patinig gaya sa mga pantíg na *bla, gra, pla, bre, gre, pre, bli, kri, pri, tro, kro, plu, klu,* atb.; kayâ matatás nang nasabi ang mga salitáng:

blangkét, grasya, plaka, timbre, Gresya, preno, blindahe, krisis, prínsipe, troso, plus, klub, atb.

Sa ganáng mga aral-inglés namán ay magaán na ring nabibigkás ang mga katinig na kung isatagalog ang salitá'y nagiging kambál o minsanan ang bigkás gaya sa:

dyánitor (janitor), shiyel (shell), krosing (crossing), kliping (clipping), plaper (flapper) Niyuyork (New York), Komonwels (commonwealth), Biyuro of Helts (Bureau of Health).

Mápapansíng karamihan ng mga halimbawang kababanggít pa ay pinangyáyarihan sa unahán ng mga salitâ, at íilan-ilán ang sa gitnâ at sa hulihán, Itó'y sanhî sa waláng gaanong súliranin kung ang pagkakásunód ng dalawáng katinig na pinagkakambál sa ibáng wikà ay nasasa-loób ng salitá, dahil sa ang dalawá'y napagtitig-isá sa magkábiláng patinig, at kayâ na lamang magkasúliranin ay kung nagkakátatló na ang magkakapisang katinig, gaya sa mga salitáng:

Franklin, Congreso, Septiembre, Novembre, Diciembre, Londres, Austria, atb.

Halos ganitó na rin ang sukat masabi sa pagbigkás ng mga salitáng hirám sa Kastilà at sa Inglés na may kambál-patinig. May-kagaanán na sa Pilipino ang magbigkás na minsanan ng magkakatambál na patinig. Itó'y isá sa mga katwirang nápanghahawakan ng mga mánanagalog na nagpápatanggáp ng "diptongo" sa paghirám o pang-angkín ng mga salitáng banyagà.

Subalì, sa mga súliranin mang itó ay hindî dapat kaligtaán ang isá sa mga símulaing bumubuhay sa mga pánuntunan ng alín mang sining, na "kailanmán ang kataliwasán ay di-dapat magkauring panlahát", álalaóng bagá'y hindî nárarapat dumami pa ang mga pasubalì sa pinasúsubalian.

Kung dahil sa nakabibigkás ng dálawahan o tatluhang patinig o katinig na parang íisá lamang, ay gagawín na itóng bagong batás laban sa batás ng katutubong palábigkasan at palátitikan, ang likás na pananalitâ at sariling abakada ay habang panahón na lamang mápapailalim at ipakíkibagay sa mga katitika't pananalitáng dayuhan, sapagká't tayo nang tayo ang susunód sa kanilá, at sa ganitó'y mawawalán ng kapangyarihan ang ating wikà, palibhasa'y batás-wikà ng mga ibá ang ating pinaiiral at dî ang talagáng batás-wikà natin.

Isá pa namán sa mga dakilang katangian ng wikang tagalog ay ang linis niyáng lumagom at lakás na humubog ng mga salitáng banyagà nang ayon sa kanyáng mga pangangailangan at alinsunod sa kanyáng palábigkasan at palátitikan. Ang mga salitáng kastilang:

cebollas, ventana, manteca, caballo, cartas, paño, fardo, santo, muerto, pobre

at daan-daán pang ibáng inangkín na natin, hindî sa kagagawán o mungkahì ng mga pantás-wikà kundî sa gawâ ng "dilà ng bayan", na siyáng lalong makapangyarihan kaysá mga lalong pantás, ay nágisnán na lamang ng mga kakahapuni't ngangayuníng mánanagalog na binibigkás at isinulat ng:

sibuyas, bintanà, mantikà, kabayo, kalatas, panyô, paldó, santó, multó, pulube, atb.

Kumulang-humigít ay ganitó na rin ang sukat masabi sa mga salitáng inglés na bagong hirám at kasalukuyan nang inaangkín; gaya ng:

lider, miting, iskaut, ispiker, haiskul, badyet, peyrol, beisbol, pitser, katser, tenis, indurbeisbol, bólibol, putbol, boksing, réperi, meil

at ibá pang daan-daán na hangò sa mga sulat-inglés na:

leader, meeting, scout, speaker, high school, budget, pay-roll, baseball, pitcher, tennis, indoor baseball, volley ball, boxing, referee, mail, atb.

IV. PALÁBUUAN NG MGA SALITÂ

28. Bukód sa mga titik at pantíg na sa pagpipisan-pisan ay bumubuô ng mga salitâ, may mga ibá pang paraán ng pagbuô ng salitâ, na siyáng ikinapagbabagong anyô nitó sa pagkaugát o pagkapayák, at ikinapag-iiba-ibáng tungkulin sa pangungusap.

Ang tinurang mga paraán ay nagaganáp, o sa tulong ng mga panlapì, o sa ganáng sarili lamang ng mga salitâ, o sa pagkakápisan ng dalawáng paraan.

MGA PARAAN NG PAGLALAPI

29. Sa tulong ng mga panlapì, ang pagbabagong anyô ay nangyayari sa limáng paraán:

(a) Inunlapian, kung ang panlapi'y sa unahán ng salitáng-ugát nákakabít; gaya ng: *ka*sama, *ma*gandá*, pag*lakad, *mag*bigáy, *tag*-ulán*, tagapag*bilí, *mapagma*runóng.

(b) Ginitlapian, kung ang panalapi'y sa loob ng salitâ ná sisingit; gaya ng: t*um*awag, *sum*ikat, s*in*aing, t*in*apay, b*in*alimbing.

(k) Hinunlapian, kung ang panlapi'y nasa-hulihán ng salitâ; gaya ng: sama*han,* antay*in,* gáwa*an*, buti*hin,* salapi*in.*

(d) Kábilaan kung ang salitá'y nágigitnâ ng mga panlapì, álalaóng bagá'y may unlapì at hulapì; gaya ng: *ka*buti*han, maka*sala*nan, p*águpit*an, páka*isip*in*, *makipagk*ásundu*an.*

(e) Láguhan, kung bukód sa magkábiláng dulo ng salitâ ay may nakasingit pa ring panlapì sa loob; gaya ng: *pagsum*ika*pan, magkin*ulu*an, papag*s*in*angagí*n, sansin*uku*ban, pinag*pa*um*an*hinan.*

30. Sa ganáng sarili ng mga salitáng-ugát, ang pagbabagong anyô ay nangyayari sa tatlóng paraán:

(a) Pag-ulit sa isáng pantíg ng salitâ, gaya ng *a*alís, *ba*bago, *hu*huli, *i*isá, *s*ásampû, *ta*takbó, *tu*tunggâ, *ya*yarì.

(b) Pag-ulit ng isáng salitâ; gaya ng: akay-akay, bakú-bakô, kabit-kabít, lahi-lahì, sama-sama, tuluy-tulóy, wasak-wasák.

(k) Pagtatambal ng dalawáng salitáng magkaibá; gaya ng: anakpawis, basag-ulo, bahagharì, hampaslupà, hanapbuhay, pilikmatá, ubuskaya.

31. (a) Sa magkapisang paraán namán, álalaóng bagá'y sa pag-uulit at pagtatambál na may katulong na panlapì, ang pagbabagong anyô ay nangyayari sa limáng paraán:

May unlapì – *ka*BAbayan, *ka*SUsulat, *ma*TAtamís, *ma*GAganda, *mang*GAgamot, *mag*BIbigkás, *pag*BIbilí, *pag*SAsanay.

May gitlapì – *mag*SIs*in*igáng, *mag*TIt*in*apáy, *pag*BIb*in*abaé, *pag*TUt*um*ulin, *pag*SUs*um*amò.
May hulapì – HIhintayí*n,* SIsikat*an,*Tatawag*in*, WÁwakasá*n,* Yáyari*in*
Kábilaan – *ka*BAbalag*hán*, *ka*LAlabisán, *ma*GAgalitín, *pa*TAtawa*rin*, *pa*SIsinaya*an*, pagMAmáhal*an.*
Láguhan – *mag*GIg*in*atán, *mag*DId*in*uguán, *pag*PIp*in*ipig*an.*

(b) Pag-ulit sa isáng salitáng may mga panlapì; gaya ng mga sumusunód:

May unalpì – *ka*giliw-giliw, *ka*galang-galang, *k*ásiput-sipót, *ma*ganda-gandá, *ma*galit-galít, *pa*labuy-laboy, *ma*kiusap-usap, *pak*ábuti-buti, *pagk*átaas-taas.
May gitlapì – b*um*ili-bilí, k*um*ain-kaín, h*in*ila-hila, t*in*imbang-timbáng, s*um*agut-sagót.
May hulapì – agáw-agaw*in,* bantáy-bantayán, sambá-sambahín, simbá-simba*hanan*, taú-tau*han*, tulúg-tulu*gan.*
Kábilaan – *ká*taas-taas*an*, *ká*rangál-dangal*an*, *ka*yamút-yamután, *mag*-awít-awit*an*, *pag*-isá-isa*hín*, *pag*-usáp-usap*an,* *paká*api-api*hín*, *sam*bá-sambayanán.

(k) Mga pinagtambál na salitáng may panlapì; gaya ng mga sumusunód:

May unlapì – *mag*-abutdilì, *mag*hanapbuhay, *ma*basag-ulo, *pag*-aagaw-tulog, *mag*manhík-manaog.
May gitlapì – m*in*alikmatà, b*in*asag-ulo, b*in*uhay-maynilà, b*in*áhag-harì, t*in*alihugsô, b*in*alisungsóng.
May hulapì – hanapbúhay*an*, bukanliwaywayín, bungang-araw*in*, batubalani*in.*
Kábilaan – *pag*bakásakali*an*, *pinag*-ubuskaya*han*, *papag*hanapbuhay*in*, *pag*-amanamin*in, pinag*waláng-hiyaán.

PALÁTUNTUNAN SA PAGBUÔ

32. Ang madláng paraán ng pagbuô ng mga salitâ na kauulat pa, ay may iláng símulaing iginagalang, at iláng tuntuning sinusunód, tungkól sa pagpapálitan ng mga titik, tungkól sa pag-ulit ng mga pantíg at salitâ at tungkól sa pagtatambalan ng mga salitâ.

MGA SIMULAING IGINAGALANG

33. Ilán sa mga símulaing pinagbabátayan ng pagkakápalitan ng mga titik, kapág ang mga salitâ'y nagbabagong anyô o nag-iibáng tungkulin sa pangungusap,

sa pamamagitan ng paglalapì, pag-uulit at pagtatambál, ay itóng mga sumusunód:

(a) Na, kung anó ang bigkás ay siyáng sulat, álalaóng bagá'y kung anó ang tunóg ay siyáng titik; at kung anó ang sulat ay siyáng basa; máliban sa mga padaglát na pagsulat at sa mga paggagád sa iláng palasak na pananalitâ o mábilisang pagbigkás.

(b) Na, waláng kambál-patinig at kambál-katinig; anupá't bawa't patinig ay may sariling bigkás at ibinibilang na isáng pantíg, at ang bawa't isá sa magkasunód na katinig ay ibinibigkás na patinig na kalapít.

(k) Na, bihirang-bihirà ang mga salitáng taál sa tagalog na nagsisimulâ sa *r,* at hindî itó ang dapat ipagtapós ng salitâ kundî ang *d*.

(d) Na, bihirang salitâ ang nagtatapós sa *e,* at sa mga itó pa ma'y maaaring *i* ang ilagáy, na siyáng pantapos na karaniwan.

(e) Na, sa pagkakásunód ng dalawáng pantíg na may kapwà tunóg *u* at *o,* ang ganitóng pagkakásunód ay siyáng wastô, anupá't laging pang-una ang *u* at panghulí ang *o;* máliban sa iláng salitáng likás na kapwà *o* ang magkasunód na dî nagbabago.

(g) Na, ang mga salitáng hirám sa ibáng wikà, kung talagáng inaangkin na, ay isinusulat nang alinsunod sa palábigkasan at palátitikang sarili.

(h) Na, waláng salitáng pangngalang iisahíng pantíg, máliban kung bagamán sa *am;* kayâ ang mga salitáng hirám na iisahín ay binibigkás at isinusulat na dadalawáhin.

MGA TUNTUNING SINUSUNÓD

34. Sa pagkakabít ng mga hulapì:

(a) Kapág ang hulíng patinig ng salitáng húhulapian ay *e,* itó'y nagiging *i.* Halimbawà:

> Baba*e,* kababa*i*han; bala*e,* bala*i*hin; paé*t,* pa*i*tín; ub*e,* ub*i*han; parè*,* par*i*in; kingké, kingk*i*hán.

(b) Kapág *o,* itó'y nagiging *u*. Halimbawà:

> As*o*, as*u*hán; bundók, kabund*u*kan; pay*o*ng, pay*u*ngan; halò, hal*u*in; gintô, ginint*u*án.

Máliban ang *oo*, *oo*han; loób, lo*o*bín, kalo*ob*an; noó, no*o*hán; panginoón, panginoo*o*nín, at ilán pang likás kahugis ng mga itó, na gaya ng: bagoóng, doón, ginoó, loók, moók, noód, noón, roól, poón, poót, totoó.

(k) Kapág katinig *d,* itó'y nagiging *r*. Halimbawà:

Agá*d*, aga*r*ín; bako*d*, baku*r*an; pala*d*, pala*r*in, kapala*r*an; patí*d*, pati*r*ín, k*a*pati*r*an.

*Ang pagpapalít ng *r* sa *d* ay nangyayari rin namán sa unahán o sa loób ng salitâ, kapág sa paglalapì o sa pagsusunód ng mga pantíg o ng mga salitâ, ang *d* ay napapagitan sa dalawáng patinig. Halimbawà:

pa*r*aluman, páa*r*alán, pa*r*i*r*ala, a*r*aw-a*r*aw, sa*r*isarì, pa*r*upa*r*ó, laga*r*ì, pala*r*â, bala*r*áw.

*d*apat, ma*r*apat, ka*r*apatán; *d*ami, ma*r*ami, ka*r*amihan; *dito*, pa*r*ito, ná*r*i*r*ito; *d*aw, hindî *r*aw; *d*oón, walâ *r*oón; *d*in, tayo *r*in.

**Dahil sa ang mga katinig *w* at *y,* ay likás na may pagka-patinig, kayâ kung alinmán sa dalawá'y nangunguna sa *d,* itó'y nagiging *r* rin.

ma*yr*oón, dála*yr*ayan, ka*yr*amot, babo*y-r*amó; bigá*y r*ito, bigá*y r*oon; iká*w r*in; alí*w r*ito, alí*w r*iyan; baká*w-r*agat, kalabá*w-r*amó.

***Sa tuntuning itó'y maraming mga nápagkaugaliang pataliwás, álalaóng bagá'y nanánatiling gamit ang *d* sa gitnâ man ng dalawáng patinig: kagaya ng ma*d*alás, ma*d*ilim, ka*d*ahilanan, ka*d*am*d*amin, ka*d*akilaán, ka*d*alamhatian, pa*d*abugdabog, naka*d*adalá, atb.

(d) Kapág ang salitáng húhulapian ay nagtatapós sa katinig, ang anyô ng panghulaping ginagamit ay *an* at *in.* Halimbawà:

alak, alak*an*; higpít, higpit*an*; tano*d*, tanur*an*; akay, akay*in*; lihim, lihim*in*; sambót, sambut*ín*.

Máliban kung sádyang may patinig na kinakaltás sa hulihán ng salitâ; gaya ng da*lh*án (dal*a*hán), bi*lh*ín (bil*i*hín).

(e) Kapág ang salitá'y nagtatapós sa patinig na banayad o mabilis ang ginagamit ay anyóng *han* at *hin.* Halimbawà;

basa, basa*hin*; dami, dami*han*; dayo, dayu*han*, dayu*hin*.

*Máliban ang iláng salitáng tumatanggáp ng mga di-pangkaraniwang anyô ng hulaping *nan* at *nin,* gaya ng kabihas*nán*, sa halip ng kabihasahan; bahagi*nan*, sa halip ng bahagihan, o bahagi*nin*, sa bahagihin; sari*nlín* o sarili*nin*, sa halip ng sarilihin; totoha*nan*, totoha*nin*, sa halip ng totoohan, totoohin.

**Máliban din ang mga salitáng kita, matà, butó, kuha, na ginagawáng kita*an*, kita*in*, mata*on*, butu*an*, hinuha*in*.

(g) Kapág nagtatapós sa patinig na malumì o maragsâ, ang hulapì ay *an* o *in,* na kagaya ng sa nagtatapós ng katinig. Halimbawà:

awà, kaawaá*n*, maawaí*n*; surì, suriá*n*, suri*in*; pangakò, pangaku*an*, papangaku*in*.
gawâ, gáwa*an*, gáwa*in*; putî, putiá*n*, putiín; sampû, sampu*an*, sampuí*n*.

*Nasusunód din ang tuntuning itó, kung nakákaltasán man ng huling patinig ang salitáng maragsáng hinuhúlapian; gaya sa:

gawa*in*, gaw*in*, sa halíp na gawaán at gawain; punáǹ o pun-*an*, puní*n* o pun-*in* sa halíp ng punuán, punuín;
mulá*n*, o mul-*an*, sa halíp ng mulaán, babalí*n* o babal-*in*, sa halíp ng babalaín atb.

***Máliban ang lurâ, na naging lur*han*, sa halíp ng luraán.

(h) Kapág ang unalapí'y *pang, mang, sang, sing, magkang,* o ibá pang kaurì nitóng nagtatapós sa *ng,* ay paraparang nagbabago ng bigkás at anyô, ayon sa unang titik ng inúunlapiang salitâ; gaya ng nangyayari sa mga sumusunód:

*Ginagamit ang anyóng *pang, mang, sang, sing, magkang,* kung ang salitáng pinangúngunahan ay nagsisímulâ sa alinmán sa limáng patinig, o alinmán sa mga katinig na *k, g, h, m, n, ng, w* at *y.* Halimbawà:

> *pang-a*raw, *mang-a*way, *sang-i*gláp, *sing-u*gali, *magkang-u*ubo, lab*ing-a*pat, *pangg*abi, *pangh*ugas, *pangm*adlâ, *sangn*ayon, *kasingng*alan, *mangw*alat, *mangw*ili, *mangy*urak
> *pangk*agát, *pangk*ilos, *pangk*uha, *mangk*alawit, *mangk*ikil, *mangk*urót.

Dito sa mga hulíng halimbawà na *k* ang katinig na pinangúngunahan, ay lalong gamitin ang anyóng walâ na ng tinurang katinig, at ang unlapi'y lúbusan nang nákakabít sa salitâ. Nagagawâ lamang namán itó sa *pang* at *mang*:

> *pang*agát, *pang*ilos, *pang*uha
> *mang*alawit, *mang*ikil, *mang*urot

**Ang mga násabing unlapi'y nagiging *pam, mam, sam, sim, magkam,* atb. kapág ang unang titik ng salatáng inúunlapia'y *b* o *p*. Halimbawà:

> *pamb*ansá, *pamb*iyák, *pamb*uklód, *mamb*abasa, *mambu*butáng, *samb*ayanan, *samb*ugasok; *simba*bangis; *mag*kambabasâ, *magkam*bubulók
> *pam*pagod, *pam*pitás, *pam*purók, *sam*palayók, *mag*simpuputi, *mag*kampapatíd, *labim*pitó

Sa mga anyô sa *pam* at *mam*, lalo na't *p* ang unang titik ng salitâ ay karaniwa't siyáng lalong gamitin ang anyóng walâ na ng tinurang katinig, at ang unlapi'y lúbusan nang nákakabit:

> *pam*iyák, *pam*uklód; *mam*ili, *mam*undók
> *pam*agod, *pam*ilit, *pam*utol; *mam*alo, *mam*itas

***Nangagiging *pan, man, san, sin, magkan, atb.*, kapág ang unang titik ng inúunlapiang salitâ ay nagsísimulâ sa alinmán sa *d, s, o, t.* Halimbawà:

> *pan*dagok, *pan*dinig, *pan*durukot, *man*dayuhan, *man*dirigmâ; *san*dalî, *san*duguan; *sin*dami, *magsin*durunong; *magkan*darapà; *labin*dalawá
> *pan*salubong, *pan*sukat; *man*saboy, *man*surì; *san*salapî, *san*sinukob; *sin*saráp; *kasin*sungít; *magkan*sasabog; *labin*siyám
> *pant*alì, *pan*tuksó, *mant*agâ, *mant*ugis, *sant*aón, *sant*inakpán, *sint*atamis, *mag-kakasint*ulin; *magkant*atapon; *labint*atló

Karaniwang sa mga anyóng *pan* at *man* ay lúbusan pang nawawalâ ang *s* o *t* ng salitáng inúunlapian, at lúbusan na ring nákakabít ang unlapì:

> *pana*lubong, *pan*ira, *pan*ukat; *man*aboy, *man*ibasib, *man*ungkit
> *pan*alì, *pan*itik, *pan*uksó; *man*akot, *man*igás, *man*ugis

Sa mga salitáng nagsísimulâ sa katinig *l* o *r*, ang ikatlóng anyô ring itó, samakatwíd *pan, man, san atb.*, ang karaniwang ginagamit, bagamán may mga kataliwasán pa ring umiiral. Halimbawà:

> *pan*lapì, *panl*ulupig; *manl*ambót, *manl*ugon; *san*laksâ, *san*libután; *sin*layo, *magkakasinl*upít; *magkanl*ulugas; *labinl*imá
> *panr*agasâ, *panr*igudón; *manr*imarim, *manr*igalo; *kasinr*iwasâ

35. Sa pag-ulit ng mga pantig:

(a) Kapág ang pantíg ay payák o tambál-una, ang pantíg ay buóng inuulit. Halimbawà:

alís, *aa*lís; ibig, in*ii*big; upô, um*uu*pô; basa, *báb*asa; mabuti, ma*bub*uti; palaot, pa*lala*ot.

(b) Kapág ang pantíg ay tambál-hulí o kábilaan, ang hulíng katinig ay nawawalâ sa unang bahagi ng inuulit na pantíg. Halimbawà:

ambág, *aam*bag; impít, ma*iim*pít; untóg, ná*uu*ntóg;
bantáy, *baban*táy; bagsík, ma*babag*sik; takbó, *tata*kbó; simbá, sum*isim*bá; pintakasi, pin*ipin*takasi.

36. Sa pag-ulit ng mga salitâ:

(a) Kapág ang salitâ'y dadalawahíng pantíg lamang, buóng inuulit. Halimbawà:

araw-araw, labis-labis, tuhug-tuhog;
isa-isá, anim-anim, sampú-sampû

(b) Kapág ang salitâ'y tatatluhíng pantíg, o higit pa, dalawáng unang pantíg lamang ang kinukuha upáng magíng unang bahagi ng pagkáulit. Halimbawà:

dalaga, dalá-dalaga; sandalî, sandá-sandalî; pangakò, pangá-pangakò
palibhasà, palí-palibhasà; salimuót, salí-salimuót; talumpatì, talú-talumpatì; sampalataya, sampá-sampalataya

Mápapansíng dito'y lubós na nasusunód din ang tuntuning 35–(b).

37. Sa paglalapì sa mga salitáng inuulit at tambalan, ay lubós ding sinusunód ang mga tuntuning nábabanggít sa itaás, tungkól sa pagbabago ng pantíg sa unahán at ng patinig sa hulihán; gaya ng mápapansín sa mga sumusunód na halimbawà:

baháy-bahay*an*, káganda-gandah*an*, susumpâ-sumpa*in*; hanapbuhay*in*, pagsisimbanggabi*hán*, kawalanghiyaá*n*.
babá-babai*han*, kumá-kumari*han*, buntutpagi*hin*, pinagbabaypari*an*,
birû-biru*in*, nag-aantúk-antuk*an*, taú-tau*han*; basag-ulu*hin*, pagbubuntunghininga*hán*, talihugsu*in*.
maligá-ligaya*han*, salú-salungatí*n*, palí-palibhasa*in*; tal<u>u</u>-talumpati*in*.

*Mápapansín sa unang hanay ng mga halimbawà na *an* ang inihulapì sa baháy-bahay*an*, pagka't nagtatapós sa katinig: *han* sa káganda-ganda*han*, dahil sa itó'y nagtatapós sa patinig na banayad; at *in* sa susumpâ-sumpa*in* pagká't ang hulíng titik nitó'y patinig na maragsâ. Gayón din ang sukat mápansín sa mga tambalang salitáng hanapbuhay*in*, pagsisimbanggabi*han* at kawalanghiyaá*n*.

**Mápapansín sa ikalawáng hanay ng mga halimbawà na ang patinig *e* sa hulihán ng mga salitáng baba*e*, kumar*e*, par*e* ay nangaging *i* nang máhulapian.

***Mápapansín sa ikatlóng hanay na ang hulíng pantíg na o sa mga salitáng-ugát na birò, antók, ta*o*, ul*o*, buntô, hugsô, ay nangaging *u* nang máulit, matambalán o máhulapian ang isa't iságng salitâ.

****Mápapansín pa rin sa mga náhalimbawang salitáng may inuulit na pantíg na tambál-hulí o kábilaan,—gaya ng nag-a*an*túk-antukan, sus*um*pâ-sumpain, pagsi*sim*banggabihán, pagbubunt*un*ghiningahán, palí-pal*ib*hasain, talú-tal*um*patian, na nawalán ng katinig ang mga pantíg na una sa pagkáulit.

*****At mápapansín pa rin namán sa mga nahalimbawà sa ikaapat na hanay ng mga salitáng tatatluhíng pantíg o higít pa, na sa pagkáulit ay waláng nálalabí kundî ang dalawáng unang pantíg lamang ng salitâ na unang bahagi; anupá't *liga-* lamang sa ligaya, *salu-* sa salungát, *pali-* sa palibhasà at *talu-* sa talumpatì.

Ang lahát ng mga pagbabagong anyóng itó na sukat mápansín sa mga salitáng inuulit at tambalan, ay paraparang náaayon sa mga tuntuning ukol sa mga salitáng payák at may-lapì.

Magíng ang mga símulain at magíng ang mga tuntuning kauulat pa, ay dapat málamang panlahát ng urì ng mga salitâ. Alín mang bahagi o sangkáp ng pangungusap na tumatanggáp ng panlapì, o náuulit o natatambalán ng kapwà salitâ—gaya ng pangngalan, pang-urì, panghalíp, pandiwarì, pang-abay, pangatníg at pandamdám—ay pawang kinábabagayan at pinangyáyarihan ng mga násabing símulai't tuntunin. Itó ang dahil kung kayâ ang kabanatang itó ay dapat máuna sa pag-aaral ng sampúng bahagi ng Palásurian.

V. MGA SANGKÁP NG PANANALITÂ

38. Ang mga sangkáp na ginagamit sa pananalitâ ay maaaring hatiin nang ayon sa likás na hugis at kalágayan ng mga salitâ, at ayon sa tungkulin na isá't isá sa pangungusap.

Ayon sa sarí-sariling hugis at kalágayan, ang mga násabing sangkáp ay tinatawag na *salitáng-ugát* o *ugát* lamang, *katagâ, panlapì* at *pang-angkóp*.

At ayon sa tungkulin, ay naaarì namáng *pantukoy*, *pangngalan*, *pang-urì*, *panghalíp*, *pandiwà*, *pandiwarì*, *pang-abay*, *pang-ukol*, *pangatníg* at *pandamdám*.

Ang lipon ng iláng salitâ at katagâ, na gamitín sa pagsasalitâ nguni't waláng buóng isipang ipinahahayag, at tinatawag na *parirala*; at ang salitâ o katipunan ng mga salitâ't katagâ na nagpapahayag ng isáng buóng kaisipán, ay tinatawag na *pangungusap*.

Ang mga sangkáp ng pananalitâ na gumaganáp ng alinmán sa nábanggít na sampúng tungkulin, ay tinatawag din namáng *bahagi ng pangungusap*.

Magíng itóng mga bahagi ng pangungusap at magíng ang *parirala* at *pangungusap*, ay hindî rito sa unang bahagi ng Balarilà nábibilang, kundî sa ikalawá, na sumasakláw sa Palásurian at Paláugnayan. Ang mátutukoy lamang dito at mápag-aaralan nang pahapáw, ay ang mga salitáng-ugát, katagâ, panlapì at pang-angkóp.

ANG MGA SALITÁNG-UGÁT

39. Tinatawag sa *salitáng-ugát* lamang ang katutubong anyô o likás na hugis ng bawa't salitâ, álalaóng bagá'y walâ pang kalakíp na ibáng sangkáp, at siyáng pinaka-pátakaráng di-nagmamaliw sa mga pagbabagu-bagong anyô at pag-iiba-ibáng himig at tungkulin sa pangungusap. Dahil dito, kayâ natatawag din namáng salitáng katutubò o saligáng-salitâ. Ang sumusunód ay mga ganáp na halimbawá ng salitáng-ugát;

abá, akó, aga, ilaw, irog, itó, ulo, ulól,
basag, buhay, kamáy, kayó,
kita, gandá, gising, hangin, hinóg,
lakás, limot, mahál, mukhâ, nais,
noó, palay, putî, samâ, suyò, tamád
tulâ, waló, wikà, yaman, yapak, yarì, yumì, yurak.

Mápapansíng lahát ng mga kahahanay pang halimbawà ay panáy na dadalawahíng pantíg. Hindî ibig sabihin nitóng pulós na dadalawahín lamang ang mga salitáng-ugát. Mayroón din namáng mangilan-ngiláng iisahíng pantíg; marami ang mga tatatluhín at hanggang aapatin, o lilimahin pa. Ngunì, sa mga itó'y may-kahirapan nang tumiyák ng kung alin-alín ang tunay na ugát, at alin-

alín ang may-halò na, o haluáng natipik lamang at nagmímistulang salitáng-ugát na rin.

Palibhasa'y di-sadyáng layon ng alín mang balarilà na hukayin ang káugat-ugatan, o saliksikín ang loób at labás ng katutubong kayarián ng mga salitâ, kundî ilahad lamang ang mga katangian ng magkakaurì at magkakabagay, tulóy ihanay ang mga tuntunin sa wastóng paggamit ng isá't isá sa pangungusap; kayâ dito'y di-kailangang ipaliwanag ang mga dahilán ng pag-kadadalawahíng pantíg lamang ang kakapalán ng mga salitáng-ugát, at sakâ kung kailán payák at kailán may-halò ang mga ugát na may mahigít na dalawáng pantíg.

Sukat na sabihing lahát ng salitáng-ugát ay salitâ, nguni't dî lahát ng salitá'y ugát. *Salit*â rin ang tawag sa lahát ng mga hangò, o sa bálanang ibáng anyóng nagagawâ sa isáng ugát. Ang bawa't salitâ ay butil o putol ng kaisipán, anupá't may kinákatawáng bahagi ng isáng pangungusap na siyá namáng larawan o tagapahayag ng isáng kaisipáng buô, o ng isáng hángaring ibig masabi.

Madalás na nágagamit ang *salit*â sa kahulugán ng pangungusap at gayón din sa halíp ng wikà; dapwà, alinmán dito'y dapat ipalagáy na ugali't sabi lamang at di-tamàng kagamitán. Ang salitâ, kung máihahalimbawà sa maís, ay butil lamang; ang pangungusap ay siyáng pinaka-pusò o buóng bunga; at ang wikà ay siyáng buóng maisán.

ANG MGA KATAGÂ

40. Katagâ man ay *salit*â rin; dátapwá't ang ikináiibá rito ay dî lamang sa kaliitán, na karamiha'y iisahíng pantíg, kundî lalung-lalò na sa kawalán ng tahás na katuturán sa pag-iisá, anupá't di-kagaya ng tunay na salitáng, sa sarili't sa pakikisama, ay may ganáng kanyáng diwà at katuturáng ipinahahayag.

Halos lahát ng pantukoy ay katagâ, gaya ng *si, siná, ni, nin*á, *kay, kin*á*; ang, ng , mga;* pati ng payák ng pang-ukol *sa*; sakâ marami sa mga panghalíp, pang-abay, pangatníg at likás na pandamdám, katulad ng *ka, ko, mo, na, pa, d*î, *ng*â, *p*ô, *din, namán*; *at, kung, man, o, ni, pag, bak*â, *kap*ág; ay!, ba!, ku!, ha, *ehém, hu!,* atb., atb.

Ang mga katagáng dadalawahíng pantíg ay madalás na nagiging tunay na ring salitâ, sapagká't karaniwang nagagamit na salitáng-ugát o pátakarán sa pagbuô ng mga pangngalan, pang-urì, pandiwà, atb., gaya ng *sak*â, *sak*â*-sakaín*, *manak*á*-nak*â; *pat*í, *pat*í*-patihín*; *muna, pamuna-muna*; *liban, magpaliban-liban*; *ehém*, *umehem-ehém*, *ehemán* o *ihimán*, atb.

Sa pinalawig o patalinghagang kahulugán, ang *katag*â ay madalás na ginagamit na ring katumbás ng *salit*â, o ng *pangungusap*, at maminsan-minsan pang sa halíp ng isa nang talumpatì. Halimbawa'y nasasabing:

—iyán ay mga *katagáng* waláng kawawaan
—ang aklát ko ay pinangungunahan niya ng iláng katagâ

—bago nalagután ng hiningá ay nakapagbigkás muna ng *katagáng* "akó'y waláng kasalanan!"
—mga kababayan: magsásalitâ akó ng iláng katagâ lamang.

ANG MGA PANLAPÌ

41. Tinatawag na panlapì ang isá o iláng pantíg na ikinakamá sa salitâ upáng itó'y mabigyán ng iba-ibáng hinggíl at tungkulin sa pananalitâ; gaya ng *ka, ma, mala, ika, pang, palá, taga, i, in, an, um,* atb., atb. Natatawag din namáng talapík.

Ang panlapì ay naiibá sa salitâ at sa katagá, sapagká't samantalang ang dalawáng itó'y may likás na katuturán o diwà sa sarili, at isinusulat nang pahiwaláy, ang panlapì ay waláng katuturán sa pag-iisá, at, ayon sa kanyá na ring pangalan, ay kinákailangan mápalapì o mápatambál sa salitâ upáng magkatiyák na katuturán.

Sa likás na tungkulin ng panlapì, na málapì o mápakabít sa salitâ, ay may mangisa-ngisáng tumátaliwás, na, dahil sa may pagka-malasalitâ ang urì, ay karaniwang náisusulat nang hiwaláy, o nang may gitling kayâ, gaya ng *nasa, pasa, magíng, magsa,* atb., sa mga halimbawang NASA-Maynila, PASA-bundok, MAGÍNG-bunga, MAGSA-pagong, atb.

May iláng katagáng nábibilang sa iláng bahagi ng pangungusap, na naaaring gumanáp ng pagka-panlapì, gaya ng *dì* sa DI-mabuti, DI-bagay, DI-masayod, DIumanó, atb., ng *sa* sa SÁ-palarán, SÁpilitán, SÁrarating, SÁtatawag, SÁsalangit, atb. Ang mga katagáng ganitó'y tinatawag na *malapanlapì*.

Ang mga panlapì ay maaaring hatiin nang ayon sa kabuluháng náipakikisama sa mga salitáng nilálapian, ayon sa kaanyuán o bilang ng pantíg, ayon sa kalágayan, ayon sa katuturán at ayon sa tungkulin o kapakanán.

(a) Ayon sa kabuluhán, ang mga panlapì ay matatawag na *buháy* o may-lamán, kung sa pag-anib sa salitâ ay may náibibigáy ritong tiyák na kahinggilán at bago o dagdág na urì sa kapayakán; at *patáy* o waláng-lamán, kung waláng náidudulot na anumán, kundî sukat ang makaragdág ng pantíg at makapagpahabà sa salitâ. Dito sa mga panlaping patáy ay mayroón din namáng ilán na kung minsa'y nápapasangkáp nang parang may-buhay, at itó ang matatawag na mga panlaping *malabuháy*.

Malálangkapán ang kabanatang itó ng isáng tálaang ganáp ng tatlóng urì ng panlaping kababanggít pa; samantala'y máitatalâ na muna rito ang mga sumusunód:

*Mga panlaping buháy: *ka, maka, ika, ma, mag, mala, mang, mapag, maki, magka, magsing, pa, ipa, ipag, paki, pati, pagka, ipakipag, pagpapaka, i, in, an, mag-an, pag-in, ipag-an, makipag-an,* atb., atb., gaya sa mga salitáng *ka*patid, *maka*bayan, *ika*matáy, *ma*gandá, *mag*bilí, *mala*hiningá, *mang*gamót, *mapag*salitâ, *maki*upô, *magka*hulóg, *magsing*-gulang, *pa*dalá, *ipa*tawag, *ipag*diwang, *paki*bilin, *pati*rapâ, *pagka*buhay, *ipakipag*talo, *pagpapaka*baít, *i*sama, alis*in*, tawar*an*, *mag*táwa*nan*, *pag*-anib*in*, *ipag*sigaw*an*, *makipag*niig*an*, atb., atb.

**Mga panlaping patáy: *ala, ali, alim, alum, bala, bali, kalum, dalam, hali, ahlu, sala, sali, tali, talum, atb.*; gaya sa mga salitáng *ala*buwáb, *ali*palà, *alim*bukáy, *alum*pihit, *bala*hibo, *bali*gabo, *kalum*bibit, *dalam*hati, *hali*parót, *halu*bilo, *sala*gubang, *sali*muót, *tali*pandás, *talum*patì, atb.

***Mga panlaping malabuháy: *al, alin, tala, mali, ti,* atb.; gaya sa mga salitáng s*al*abid, *balag*bag, s*al*ungkit, *alin*sunod, *alin*sabay, *tal*átingigan, *tal*áaklatan, *mali*pundok, *mali*gasgas, *ti*hulóg, *ti*rapâ, atb.

Magíng itóng mga panlaping malabuháy, at magíng ang mga ipinalalagáy na patáy, ay siyáng, balang-araw, mangagiging masaganang batis na mapagkukunan ng lalong maraming bagong salitáng máitutugón sa paramí nang paramíng mga bagong pangangailangan ng wikang Pilipino.

(b) Ayon sa kaanyuán o bilang ng mga pantíg, ay matatawag na panlaping:

*Iisahín, ang anyóng may isáng pantíg lamang, gaya ng *ka, ma, mag, pa, pang, sing, tag, i, in, hin, an, han,* atb.

**Dadalwahín, ang may dalawáng pantíg: *kasing, maka, mala, maging, magka, mapag, magsa, ika, ipa, ipag, paki, pala, pati, taga,* atb.

***Tatatluhín, ang may tatló: *ikapag, ipaki, ipagka, magkasing, magpati, magpaka, tagapag,* atb.

****Aapatin, ang may apat: *ikapagma, ipakipag, magkakasing, pagpapaka, tagapag-pa, atb.*

*****Bihirang-bihirà na ang lilimahin, aanimin, at pipituhin, at itó'y karaniwang mga panlaping nasa-anyô na ng banghayan; gaya ng: *ipinagkáka*galit, *naikipagká*sundo, *ipinakiki*usap; *ipinakiki*pagtalo, *ikinapagmáma*tapang, *ikinapagpápaka*buyó, *ikinapagmámaka*awà.

Mayroón pa sa mga anyóng itó na tumatanggáp ng panlapì sa loób ng salitâ o sa hulihán, nguni't sa pangkát na itó'y hindî ibinibilang ang násabing anyô ng mga panlapì, kundî ang mga nasa-unahán lamang.

(k) Ayon sa kalagayan, ang mga panlapi ay tinatawag na *unlap*ì*, gitlap*ì*, hulap*ì*, kábilaan* at *laguhan.*

*Unlapì kung ang panlapì ay nálalagáy sa unahán ng salitáng nilálapian, nákakabít man, may-gitling o hiwaláy; gaya ng nangasa mga salitáng sumusunód:

*ka*sama, *sim*buti, *kay*layó, *ma*lambing, *mag*sabi, *mag*kasakit, *maki*raán, *i*bilang, *ipag*bintáng, *ika*pahamak
nasasa-gitnâ, *pa*-Mindanáw, *nagiging* marunong, *magsasa*-walá't walâ.

**Gitlapì kung napapaloob, sa salitáng nilalapian: gaya ng:

s*in*aing, p*in*aksíw, b*in*alimbing, s*in*ampalok, s*in*ampagita
l*um*akad, t*um*indig, k*um*ain

***Hulapì, kung nasasa-hulihán ng salitâ: gaya ng:

ambag*an*, himpil*an*, simba*han*,
bigyá*n*, sama*han*, toto*hanan*,
bigkasí*n*, huli*hín*, patawar*in*, ina*hinin*,
sarinl*in*, alalahan*in*.

****Kábilaan, kung sa magkábiláng duló sa salitâ ay may panlapì: gaya ng:

*ka*máhal*an*, *ka*lak*hán*, *katag*-araw*an*, *p*álakas*an*, *pal*átuntunán, *sangka*puluá*n*
*ma*sinta*hin*, *p*álipar*in*, *ma*tamisí*n*
*ka*usap*in*, *pag*sama*hin*, *pagin*dapat*in*
*pag*p*um*ilit*an*, *ipag*h*úm*iyaw*an*, *papagsum*akit*in*, *pagpa*l*um*agiín.

*****Láguhan, kung bukód sa unlapì at hulapì, ay mayroón pang gitlapì; gaya ng:

*pag*muntika*nan*, *pagpa*alala*hanan*

(d) Ayon sa katuturán, ang panlapì ay matatawag na *payák*, kung nag-iisá at waláng náibibigáy sa salitâ kundî isáng hinggíl o kapakanán lamang; *magkaanib*, kung dalawá silá at may dalawáng náibibigáy at *anib-anib*, kung mahigít sa dalawá.

Dito'y dapat unawain na ang bawa't panlaping buháy ay may kani-kanyáng halagá't bisà sa pag-anib na mag-isá sa isáng salitáng-ugát, o sa pag-aanib-anib niláng magkakapwà bago umunlapì sa salitâ,—halagá at bisáng tinatagláy rin nilá kung nálalapì na, at ang kabuuán ng salitáng nilapian ay siyáng nagdadalá ng pinagpisang katuturán ng mga tinurang panlapì.

Halimbawà, ang unlaping *ma*, na naglalalin sa salitáng-ugát ng diwà na kaarián o kakayaháng magawâ ang isáng bagay; ang *i*, na tumutukoy sa bagay na igagawâ o pinaglálaanán ng gagawín; at ang *pa*, na nagsasaád namán ng diwà ng kapangyarihan, o pag-uutos at pagpapagawâ sa ibá. Kung ang tatlóng panlaping iyá'y pagpisaning unlapì sa isáng salitâ, halimbawa'y gawâ, ang mabubuong salitáng hangò ay *maipagawa*. Sa pandiwang itó, ay maliwanag na nálalarawan ang bisà at kakanyahán ng lahát at bawa't isáng panlaping nagkápisan sa unahán ng salitáng gawâ. Náriyán ang diwà ng pagka-maaaring gawín, ang kasangkapang ibig igawâ o taong pinaglálaanán, at ang diwà ng pagká may ibáng pagagawín.

(e) Ayon sa tungkulin at kapakanán ng mga panlapì ay tinatawag na *makangalan*, *makaur*ì, *makahalíp*, *makadiw*à, at *makaabay*, ayon sa kung anó ang bahagi ng pangungusap na pinaglílingkurán o kinásasangkapán. Ang katuturán ng *maka* sa ganitóng pagkágamit, ay panlaping *nakagagaw*â *ng* … Samakatwíd, ang *makangalan*, ay panlaping gumagawâ ng pangngalan; ang *makaur*ì ay ng pang-urì, ang *makadiw*à ay ng pandiwà, at gayón na rin ang mga ibá pa.

Mga halimbawà:

*Sa panlaping MAKANGALAN—*ka*patid, *ka*ibigan, *maka*buhay, *mala*papaya, *mag*bibigás, *m*ánunulat, *pag*-ibig, *pag*babasá, *pagka*matáy, *paki*usap, *san*daigdig, *sangka*tauhan, *tag*-araw, *taga*bukid, *taga*hatid, atb.

**Sa MAKAURÌ—*ka*lakí, *ka*aya-aya, *m*alakás, *m*ábuti*han*, *ma*sinta*hin*, *panig*bughu*in*, *maka*tao, *mapag*salitâ, *pala*inom, atb.

***Sa MAKAHALÍP—*ka*niyá, *ka*nilá, *ka*nino, *ka*nitá, *ka*ibá.

****Sa MAKADIWÀ—*um*alis, *ma*tulog, *m*ákuha, *mak*ábilí, *mag*sabi, *ma*naghól, *maging*-dapat, *magsa*-palós, *suma*kanan, *i*tagò, *ika*hulog, *ipa*gawâ, takut*in*, basa*hin*, tawag*an*, sama*han*, pag-isip*in*, *pag*buhat*an*, *magk*átawan*an*, atb., atb.

Masasabing ang pandiwà ay siyáng lalò sa lahát na maraming panlapì. Ngunì, dádalawá ang gitlapì at dádalawá rin ang hulapì, *an* at *in*, kabilang na rito ang mga kapálitang anyóng *han* at *hin*, *sak*â, *anan, hanan* at *hanin*; at ang karamiha'y pulós nang unlapì.

*****Sa MAKAABAY—*ka*agád, *ka*ngina, *ka*hapon, *ka*gabi, *ka*nawanawa, *kamaka*lawa, *samaka*tló, *maka*apat, *maka*lilibo, *kapag*daka, atb.

Sa mga ibá pang bahagi ng pangungusap, kung may masasabi mang mga

panlapì ring naglilingkód o nágagamit, ay bihirang-bihirà, at kaipala'y salitáng hangò na lamang sa alinmán sa mga bahaging náulat na.

VI. ANG PALÁGITLINGAN

42. Ang mga ibá't ibáng tungkulin, layon at katuturán ng panandáng muntíng guhit (-), na binábagayan ng tawag na *gitlíng*, ay mapipigâ o mapipisan sa mga sumusunód na hatì, hakdáw, lagáy at bigkás ng mga salitâ sa pagsulat:

A—Kapág ang isáng salitá'y hinahatì sa dalawáng magkasunód na taludtód, na ang una o mga unang pantíg ay naiiwan sa dulo ng isáng taludtód at ang mga hulíng pantíg ay nálilipat sa punò ng sumusunód. Halimbawà:

pinápa-
libhasà...

B—Kapág ang isáng panlapì o salitáng nagtatapós ng katinig ay binibigkás nang paangát o pahakdáw sa patinig na siyáng simulâ ng salitáng nilálapían o sumusunód. Halimbawa:

mag-isip, pag-asa, pang-akit, sing-ugalì, tag-araw; basag-ulo, buhat-araw, salág-ulos, bayad-utang.

K—Kapág ang isáng salitáng-ugát ay náuulit, mayroón man o waláng panlapì sa unahán o sa hulihán. Halimbawà:

bahay-baháy, sama-sama, birû-birò, araw-araw; kárinig-dinig, kaginsa-ginsa, palakad-lakad; magandang-magandá, mataas-taás, makagitaw-gitaw; taú-tauhan, purí-purihin, bahá-bahaginan; kágaling-galingan, pakahabâ-habaan, magkáumpug-umpugan.

D—Kapág sa pagitan ng dalawáng salitáng magkaibá'y pinaglalakíp, ay may pang-angkóp o katagáng nawawalâ. Halimbawà:

kahoy-gubat, ningas-kugon, tubig-alat, gamót-hayop; yakap-Hudas, galit-Kaypás, damít-Kristo, hatol-Pilato.

E—Kapág dalawáng salitáng magkaibá'y magkasunód, may pang-angkóp man sa pagitan o walâ, ay binibigyán ng pangatlóng diwà o kapakanán, bukód sa tagláy rin ng bawa't isá ang kani-kanyáng kahulugán. Halimbawà:

dalagang-bukid, tuwang-aso, barong-aso, barong-insik, sising-alipin; matabang-payat, magandang-pangit, makalaglag-matsing.

G—Kapág may isáng panlaping ikinakabít sa unahán ng isáng salitâ o pangungusap na nagsísimulâ sa malakíng titik. Halimbawà:

maka-Quezon, taga-Europa, mag-Dimas-Alang; pam-Bagong-Taón, tagapag-Buhay-Maynilà, mag-Amá-namin.

H—Kapág ang isáng salitáng may-lapì ay nagkakaroón ng mahigít sa isáng katuturán o tungkulin sa balarilà, at kailangan sa pagsulat na máipakilala ang kaibhán sa karaniwan. Halimbawà:

may-arì at mayarì, *mag-alís* at magalís, *mag-away* at magaway, *pang-anib* at panganib, *mapang-akò* at mapangakò, *may-kathâ* at may-katha, *may-bahay* at may bahay; *má-mayaman* at mamayaman, *má-mahirap* at mamahirap; *may-kahinaan* at may kahinaan, *magka-isá* at magkáisá.

I—Kapág sa hulíng pantíg ng isáng salitâ ay may nawawaláng isáng patinig, at paangát o pahakdáw sa inalisán ang pagbigkás. Halimbawà:

alap-ap (alapaap), *alat-it* (alatiit), *babal-in* (babalaín), *kasam-an* (kasamaán), *kabab-an* (kababaan).

L—Kapág bigkás-lalawigan, gaya ng sa Batangan, ang ginagawâ sa hulíng pantíg ng iláng urì ng salitâ, na sa mga ibáng lalawiga'y túluyan na kung bigkasín. Halimbawà:

ab-ab, ak-ak, gab-i (gabí), *gay-on* (gayón), *ig-ig* (igíg), *ul-ol* (ulól), *salag-oy* (salagóy), *anan-ag, aliw-iw.*

M—Kapág may isáng katagáng gumaganáp ng pagkapanlapì, nguni't dî pa pinagkakáugaliang ikabít na nang lúbusan sa salitáng pinangúngunahan, gaya ng mga katagáng *dî* at *sa*. Halimbawà:

di-magandá, di-tamád, di-mawarì, di-dapat, di-lamang; sá-sisipót, sá-tatawag, sá-tusuhán, sá-lakasan, sá-buti-buti, sá-igi-igi.

MGA ALITUNTUNIN AT SAKLAW SA PAGGAMIT NG GITLING

43. Ang mga tuntunin at sakláw ng bawa't isá sa mga tungkulin, layon at katuturán ng gitlíng, na mga kahahaláw pa, ay siyáng inuulat nang lalong maliwanag sa mga bangháy na sumusunód:

44. A—Kapág ang isáng salitá'y hinahatì sa dalawáng magkasunód na

taludtód, na ang una o ang mga unang pantíg ay naiiwan sa dulo ng isáng taludtód, at ang mga hulíng pantíg ay nálilipat sa punò ng sumusunód, ang gitlíng ay ginagamit sa iláng kaparaanán.

Ang tungkuling itó ng gitlíng ay kiníkilala't pinaiiral sa lahat-lahát halos ng wikà sa sandaigdíg, lalung-lalò na ng mga gumagamit ng titik-latino sa pagsulat at paglilimbág.

Sa paggamit ng gitlíng sa hinahating salitâ sa dulo ng mga taludtód, ay kailangang huwag sisinsáy sa mga pánuntunang sumusunód:

(a) Hindî nahahatì ang isáng salitâ kung hindî sa pagitan ng mga pantíg. Dito'y dapat alalahanin ang mga násabi na sa dakong unahán tungkól sa apat na urì at anyô ng mga pantíg ng mga salitáng tagalog: payák, tambál-una, tambál-hulí at kábilaan.

(b) Hindî na hinahatì ang isáng salitâ kung ang maiiwan sa dulo ng taludtód o ang málilipat sa punò ng ikalawáng taludtód ay pantíg na payák o iisahíng patinig lamang; sapagká't kung íisá rin lamang titik, maaarì nang papagkasyahín sa dulo ng ibig pag-iwanang taludtód, o ilipat na kayâ ang buóng salitâ sa unahán ng sumusunód.

(k) Hindî rin mabuti at di-ugaling hatiin pa ang mga salitáng dadalawahíng pantíg lamang, ayon din sa katwiran ng sinusundáng tuntunin, anupá't itó'y magagawâ kung totoó na lamang kailangan sa pagkagipít. Kayâ di-bagay gawín ang paganitó: *ba-sa, hin-dî*.

(d) Sa mga salitáng hirám o sipì sa ibáng wikà, na may kambál-pantíg at ibinibigkás o isinusulat itó nang ayon sa hiniramán o sinipian at di-ayon sa bigkás-tagalog, ay dî napaghahatì ang salitâ sa pagitan ng dalawáng patinig na magkakambál, pagká't itó'y bilang isáng patinig lamang.

(e) Sa dalawá o iláng salitáng pinaglalakíp na parang íisá, kung nápapatamà ang paghahatì sa pagitan ng mga pinaglakíp, ay dinadalá ng bawa't salitâ ang kani-kanyáng mga titik.

Itó rin ang karaniwang nasusunód sa mga salitáng-ugát na nilálapian sa unahán ng isáng panlaping nagtatapós ng katinig, kahit ang unang titik ng ugát ay patinig, at kahit ang tinurang salitáng nilálapian ay hirám o banyagà na nagsísimulâ ng kambál-katinig. Halimbawà: ang mga lakip-lakíp na salitáng *buhay-alamáng, basag-ulo, maubos-isipin, taga-Pransiya, maka-prayle,* atb., ay dî mangaaaring hatiin nang paganitó: *buhayalamáng* o *buhaya-lamáng, basa-gulo* o *basagu-lo, maubo-sisipin* o *maubusi-sipin, tagap-ransiya, makap-rayle,* atb.

(g) Sa maraming salitáng nagsísimulâ ng patinig na nilálapian sa unahán ng *mang, pang, pag* at ibá pang panlaping kaurì ng mga itó o hangò sa alinmán dito, ay may nag-iibáng kahulugán kung nápapamalî ang paghahatì sa mga duluhan ng taludtód; kayâ kailangang máunawaan munang mabuti ang tunay na ibig sabihin ng salitâ, bago gawín ang paghahatì ng pantíg sa pinaglapian. Ang katuturán ng salitâ, kung minsa'y napagsisiyá sa diín o tuldík na tagláy o dapat taglayín at

kung minsan nama'y sa kaibhán ng salitáng-ugát na nilálapian.

Sa mga halimbawang sumusunód ay mapapagkikitang may dalá-dalawáng salitáng isinusulát nang magkatulad,—lalò na sa mga páhayagán at limbagang waláng may-guhit na *g* o *ng* (g̃ o ng), o walâ kayáng ukul-ukol na panandâ sa mga diín at tuldík-nguni't magkaibáng-magkaibá ng katuturán; at mayroón na mang magkakahawig lamang ng kahulugán:

pang-ambâ	—pangyambâ
pangambá	—takot, panimdím
pang-anib	—pansapì, pangabít
panganip	—pangambá, alaala sa sakunâ
pang-anak	—panlaán o ukol sa anák
panganak	—pagluluwál ng sanggól
pang-amóy	—ilóng, kasangkapang ikináaamóy
pangamoy	—pamamahò, pagkalangháp
pang-anay	—gamót o gamit na laán sa anay
panganay	—unang anák, matandâ sa magkakapatíd
pang-aso	—gamit o laán sa aso
pangaso	—pamamaríl na may-kasamang aso
pang-aral	—gamit sa pag-aaral o sa pagpapayo
pangaral	—pagtuturò, pagsasabi ng kamálian
pang-abót	—pambigáy, pagkuha ng malayò
pangabot	—pag-abot ng náhuhulí sa náuuna
pang-agaw	—gamit sa pag-agaw
pangagáw	—pagkakáagawán
pangagaw	—pangkagaw, pang-alís ng kagaw
pang-abay	—kaakbay, kasamahin
pangabáy	—panggabáy, pagkapit sa gabáy
pang-amot	—gamit sa pakikibahagi ng kauntî sa marami
pangamot	—pangkamot, pang-alís ng katí
pang-ibabaw	—gamit o laán sa ibabaw
pangibabaw	—pananaíg, pagkápatong sa ibabaw
pang-isdâ	—gamit o laán sa isdâ
pangisdâ	—panghuhuli ng isdâ
pang-itím	—gamit sa itím, panluksâ
pangitim	—pagkukulay-itím, pagdumí ng malinis
pag-ilit	—pagsamsám, pagsingíl sa waláng máibayad
pagilít	—paputól, ayos pahiwâ sa lalamunan
tag-urì	—panahón ng pag-uurián
taguri	—ambíl, pamagát, palayaw

Ang mga salitáng iyáng nalálapian ng *pang* at *pag,* ay tumatanggáp din namán ng mga kauring panlaping *mang* at *mag* at halos pinangyáyarihan ding pawâ ng

ganyáng pagdadalawáng katuturán.

Sa unang kahulugán, ang gitlíng (-) ay maliwanag na nagpápakilala ng pagitan ng salitáng dapat paghatian kung sakaling maglilipat ng mga pantíg sa magkakasunód na taludtód; at sa ikalawáng kahulugán ay maliwanag namáng ang tunóg o titik na *g* o *ng* ay ibinibigkás na't nápapakabít sa sumusunód na pantinig, kayâ ang nálalabì sa *pang* o *mang* at sa *pag* o *mag* ay *pa* at *ma* na lamang: anupá't sa mga paghahatì ay isinasama na ang tinurang tunóg ng panlapì sa unang patinig ng salitáng-ugát, samakatwíd ay *pa-ngam-ba*, *pa-nga-nib*, *pa-nga-mot*, atb.

45. B—Kapág ang isáng panlapì o salitáng-ugát na nagtatapós ng katinig ay binibigkás nang paangát o pahakdáw sa patinig na siyáng simulâ ng salitáng nilálapian o sumusunód, ang gitlíng ay ginagamit sa dalawáng paraán:

(a) Kung panlapì at ugát ang pinaglalakíp, ang gitlíng ay sa pagitan nilá inilalagáy, at sa pagsulat man ay iginagalang ang ganitóng pagkakahatì. Halimbawà:

kay-aga, kay-inam, kay-usok
mag-anak, mag-isip, mag-usap
mang-away, mang-ilit, mang-upát
pag-asa, pag-ibig, pag-urong
pang-awat, pang-iwas, pang-upa
magkang-aawà, magkang-iiyák, magkang-uukbót
panag-araw, pinag-iwan, panag-ulán
sang-ayon, sang-igláp, sang-úsapan
sing-amóy, sing-irog, sing-ulól
tag-ani, tag-init, tag-uhaw
tig-apat, tig-sa

Kabilang na rito ang mga salitáng may-panlaping hangò sa mga náihalimbawà na sa itaás, gaya ng *kamag, magkakamag, mapag, mapang, magkakasang, magkakasing, ipag, ipang,* atb.

(b) Kung kapwà salitáng-ugát ang pinaglalakíp o kapwà may-lapì mang kani-kaniyá, nguni't katinig din ang hulíng titik ng una at patinig ang unang titik ng ikalawá, ang gitlíng ay sa pagitan din ng dalawá inilalagáy. Halimbawà:

basag-ulo, bayad-utang, buhat-araw
salág-ulos, takaw-aso, takíp-asín
abót-agawin, maubos-isipin

46. K—Kapág ang isáng salitáng-ugát ay náuulit, mayroón man o waláng

panlapì sa unahán, o sa loob o sa hulihán, ang gitlíng ay inilalagáy sa pagitan. Ang pinangyáyarihan ng ganitóng pag-ulit ay maraming uri't hinggíl sa balarilà, na ang lalong mga karaniwa'y itóng sumusunód:

(a) Pag-ulit sa isáng salitáng payák o waláng anumáng panlapì, at dadalawahíng pantíg lamang. Gaya ng:

araw-araw, gabí-gabí, hapun-hapon
basag-baság, bigas-bigás, bigkis-bigkís, buú-buô
kalung-kalong, dala-dalá, halû-halô, malí-malî
patak-paták, pintig-pintíg, pulú-pulô
arag-arag, ulî-ulì, agay-agay, untí-untî, warî-warì

Taliwás sa tuntuning itó ang mga salitáng binubuô man ng dalawáng magkatulad na bahagi, ay hindî namán máipalalagáy na iisáng salitâ ang bawa't bahagi kundî ang kabuuán: Gaya ng:

alaala, balubalô, dilidilim, gamugamó, gunamgunam, paruparó, sarisarì, taratará, tawitawi.

(b) Pag-ulit sa isáng salitáng-ugát na tatatluhíng pantíg o higít pa, na , sa unang bahagi'y dalawá lamang pantíg ang nálalagáy, ayon sa isáng tuntunin ng paglalakip-lakíp ng mga salitâ. Gaya ng:

bahá-bahagyâ, bihí-bihirà, bundúk-bundukan
kalá-kalabáw, kalí-kaliskís, kalú-kaluskós
dalá-dalawá, dalí-dalirì, dalú-daluyong
hiwá-hiwaláy, paná-panahón, sarí-sarili,
palí-palibhasà, salí-salimuót, talú-talumpatì
paná-panaginip, paní-panibughô, talí-talinghagà.

(k) Pag-ulit ng mga pang-uring may unlaping *ma*, na ang kahulugán ay pabawás o paliít. Gaya ng:

mataas-taás, malalim-lalím, mapula-pulá, marami-ramí.

(d) Pag-ulit ng mga pang-uring nasa-antás ng kahulugáng pinakamataás o pánukdulan, at sa iba-ibáng anyô. Gaya ng:

mabuti-mabuti, maisdang-maisdâ, mataung-matao
kahusay-husayan, káliit-liitan, kádaki-dakilaan

pagkáhangal-hangál, pagkábait-bait, pagkáganda-gandá,

kaysamá-samâ, kaylakas-lakás, kaygaling-galíng.

(e) Mga pangngalang inuulit, na ang salitáng-ugát ay hinuhulapian ng *an, han, ahan,* o, *anan,* upáng mapakahuluganán ng bawas o liít sa katamtaman. Gaya ng:

baháy-bahayan, taú-tauhan, sambá-simbahan
bulág-bulagan, kaín-kainan, tulúg-tulugan
kunwâ-kunwarian, o kunú-kunwarian, patí-pitirapaan,

Ganitó rin nangyayari kung ginagawáng pandiwà ang mga salitáng iyáng inuulit. Gaya ng:

magbaháy-bahayan, magtaú-tauhan, magsimbá-simbahanan
magbulág-bulagan, magtulúg-tulugan, pinapagkaín-kainan
nagpapakunú-kunwarian, magpatí-patirapan.

(g) Mga pandiwang ang ugát na inuulit ay hinúhulapian ng *in o hin o nin,* na may ganyán ding katuturán. Gaya ng:

batí-batiin, kalúng-kalungin, tawág-tawagin
dakí-dakilain, lapá-lapastanganin, sarí-sarilinin.

(h) Mga pandiwà ring ang inuulit na ugát ay inúunlapian ng *um, i, ika, maki, mapa, magka, makipag, magpaka, ikapa,* atb. Gaya ng:

umalis-alís, kumuha-kuha, sumulung-sulóng
ibili-bilí, iakyat-akyát, itabi-tabí
ikabalí-balisa, ikapagsama-sama, ikapag-ulik-ulik
makiangkas-angkás, makipagsali-sálitaan
mápagitna-gitnâ, mápadagi-dagison
magkáhirap-hirap, magkágiwang-giwang
magpakábuyu-buyó, magpakáliit-liit, magpakátamad-tamád
ipakátulak-tulak, ipakálakas-lakas, ipakátagu-tagò.

(i) Mga pandiwang inuulit na ang ugát ay pinangúngunahan ng panlapì o pang-abay na *pagka*, may pang-angkóp na *ng* ang unang bahagi. Gaya ng:

pagkaaning-pagkaani, pagkakuhang-pagkakuha,
pagkakáisang-pagkakáisá, pagkakákitang-pagkakákita.

Subali't isinusulat na nang hiwá-hiwaláy kapág ang pang-angkóp ay *na;*

gaya ng:

pagkaalís na pagkaalís, pagkátulóg na pagkátulóg.

(l) Pag-ulit ng mga salitáng-ugát na pang-abay, gayón din kung ang mga itó'y may-lapì, na karaniwa'y ang mga katagáng *ka* at *pa.* Halimbawà:

kangí-kangina, kanginang-kangina, kahapung-kahapon
kárinig-diníg, kásiput-sipót, kásali-salitâ
pasalí-saliwâ, patalí-talinghagà, pasalí-salimuót.

Taliwás sa mga tuntuning itó ang pag-ulit sa mga salitáng-ugát na sa pagita'y mayroón ng alinmán sa mga pang-angkóp na *'t* (at), *'y* (ay) at *na.* Dito'y di-kailangan ang gitlíng, pagká't bukód sa tagláy ring buô ang halagá't kahulugán ng bawa't salitáng inuulit, ay isáng pangungusap at dî isáng pangatlóng salitáng may bagong diwà ang lumalabás sa pagkakáulit nang may pang-angkóp sa gitnâ. Mga halimbawà:

ibá't ibá o ibá at ibá; isá't isá o isá at isá
tayo't tayo o tayo at tayo; silá't silá o silá at silá
ang tao'y tao (tao ay tao); ang asawa'y asawa (asawa ay asawa); ang dumí'y dumí (dumí ay dumí)
tamád na tamád, anák na anák, marikít na marikít, tahimik na tahimik, batíd na batíd, bahay na bahay.

Ganitó rin ang sukat masabi sa mga pangungusap na sumusunód, na may náuulit na mga salitâ:

kung walá'y walâ; kung ayaw ay ayaw; kung ibig ay ibig; kung hindí'y hindî; kung iyán ay iyán; kung kanyá, kanyá; kung inyó, inyó.

Subali't karaniwan pa ngayón ang pagsulat ng *ibat't-iba isa't-isá*.

47. D—Kapág sa pagitan ng dalawáng salitáng magkaibá'y pinaglalakíp ay may isá o iláng katagáng nawawalâ, sa nawaláng itó'y gitlíng ang ipinapalít. Ang sarí-sariling katuturán ng dalawáng pinagkakabít ng gitlíng ay nanánatili, nguni't may ipinahíhiwatig na pangatlóng diwà ang kabuuán.

Ang anyóng itó'y nangyayari sa pagkawalâ ng alinmán sa mga katagâ o pariralang sumusunód; *sa, ng, ni, katulad ng kay, katulad ng sa,* at sakâ *at.*

(a) Kung may nawawaláng *sa* o *ng*. Gaya ng:

Kahoy-gubat (kahoy sa gubat), tubig-alat (tubig sa alat), ningas-kugon (ningas ng kugon), bahay-langgám (bahay ng langgam), ingat-yaman (taga ingat ng

yaman), bayad-utang (bayad sa utang o bayad ng utang), anák-bayan (anák ng bayan o anák sa bayan)

(b) Kung ang nawawalá'y *ni*, o *katulad ng kay o katulad ng sa*. Gaya ng:

yakap-Hudas (yakap si hudas o yakap na katulad ng kay Hudas), dasál-Mahoma (dasál ni Mahoma o katulad ng kay Mahoma), hatol-Pilato (hatol ni Pilato o gaya ng hatol ni Pilato)
kapit-tukô (kapit ng tukô o katulad ng sa tukô), amóy-pinipig (amóy na katulad ng sa pinipig), langóy-aso (langóy ng aso o kaparis ng sa aso).

(k) Kung ang nawawalá'y katagáng *at,* o kayá'y *o* sa dalawáng salitáng magkasalungát o magkapúnuan ang diwà at kapwâ may anyóng pandiwà. Gaya ng:

kumulang-humigít (kumulang at humigít) o humigít-kumulang, lumakí-lumiít (lumakí o lumiít) o lumiít at lumakí, mabuô-mabasag (mabuô o mabasag) o mabasag at mabuô, sumamâ-bumuti (sumamâ at bumuti) o bumuti at sumamâ, uminit-lumamíg (uminit at lumamíg) o lumamíg-uminit.

Máibibilang na rin sa tuntuning itó ang paglalakíp ng isáng pandiwà at isáng pang-abay na panalungát (dilì). Dito'y *at* din ang napápalitán ng gitlíng, bagamán kung minsa'y tila hindî *at* kundî *na.* Gaya ng:

kumain-dilì (kumain at dilì o kumain na dilì), gamutín-dilì (gamutín at dilì)
huminga-dilì (huminga na dilì), mag-abot-dilì (mag-abot na dilì), maghunos-dilì (maghunos at dilì)
mátawag-dilì (mátawag at dilì), mákausap-dilì (mákausap na dilì), mákipagkita-dilì (mákipagkita at dilì)
pakiharapán-dilì (pakiharapán at dilì), pagbigyán-dilì (pagbigyán na dilì).

Tumátaliwás sa mga tuntuning itó ang mga pinaglakíp na dalawáng salitáng magkaibá, na kung makápisa'y nagkákaroón ng sarili nang katuturáng ibá sa tagláy ng dalawá, o nahahawíg ma'y patalinghagà pa't bahagyâ na lamang. Sa ganitó'y dî na kailangan ang gitlíng sa pagitan, kundî isunusulat nang buô, bilang isáng salitâ lamang. Gaya ng:

bahagharì, hampaslupà, hanapbuhay, pataygutom, tanikalâ, talihugsô, takipsusô.

Ang mga salitáng *basag-ulo, takíp-asin, bungang-araw,* at ibá pang gangganitó, ay dapat na ring mápabilang sa kataliwasang itó; at kung ginágamitan man ng gitlíng, ay dahil sa nasasakláw ng tuntuning B-2, álalaóng bagá'y dahil sa ang

unang salitá'y nagtatapós ng katinig at ang ikalawá'y nagsísimulâ ng patinig.

48. E—Kapág dalawáng salitáng magkaibá't magkasunód na ang una'y may pang-angkóp na *ng* o *g* lamang (ayon sa kung nagtatapós ng alín mang patinig o ng katinig *n*) at ang pagkakápisan ng dalawá'y lumilikhâ ng pangatlóng diwáng may ikinaiibá sa talagáng katuturán ng bawa't isá, ay giníġitlingán sa pagitan nang dî na inaalís ang pang-angkóp, na katumbás o bilang kapalít ng pang-unang *ng*.

Ang dalawáng salitáng pinagkakabít ng gitlíng ay maaaring kapwà pangngalan, kapwà pang-urì, o isáng pandiwang malapangngalan at isáng pangngalan, o isáng pang-abay at isáng pangngalan.

(a) Kung kapwà pangngalan, ang karaniwang kapwà rin salitáng-ugát lamang. Gaya ng:

batóng-dapì, matáng-tubig, bungang-araw, bungang-tulog, dalagang-bukid, isdáng-dagat, barong-insík, tabáng-lamíg, tagong-bayawak, ligong-uwák, tawang-aso, sanláng bilí.

(b) Kung kapwà pang-urì, karaniwan namáng nagkakásalungát ng diwà o ng kapakanán. Gaya ng:

magandáng-pangit, matabáng-payát, mayamang-dukhâ, batang-matandâ, matandáng-batà, habáng-lapád.

(k) Kung isáng pandiwang malapangangalan o isáng pang-uríng malapandiwà at isáng talagáng pangngalan, ay karaniwang ang una'y may diwà o ibig sabihing pagpapálitan ng gawâ, at ang ikalawá'y salitáng payák na siyáng sanhî o layon ng pálitan o gantihan. Gaya ng:

kadáupang-palad, kabígayang-loób, kabílihang-damít, kahátirang-sulat, kahíngiang-apóy, kahíramang-binhî
katálikang-usap, kamágandang-loób, kamapáitang-palagáy, kamásamaang-salitâ.

(d) Kung isáng pang-abay at isáng pangngalan, karaniwang yaón ang talagáng máuna at itó ang máhulí, at ang kabuuán ng dalawá'y nagkákaroón ng himig pang-urì. Gaya ng:

bigláng-awà, bigláng-yaman, kusang-palò, laging-laán
waláng-habas, waláng-hiyâ, waláng-taros, waláng-kibô
birong-totoó, oong-hindî, hindíng-totoo.

(e) May isá pang paglalakíp ng dalawáng salitáng dahil sa anyô ay máibibilang

sa tuntuning ika-3, nguni't dahil sa tungkulin sa balarilà ay dapat mábilang sa tuntuning 1, pagká't kapwà pangngalang isá'y may-lapì ngâ lamang at isá'y payák. Gaya ng:

> Kabánalang-asal, kabuhayang-bansá, kagandahang-loób, katalasang-isip, kababalagháng-gawâ, kalinísang-budhî.

(g) Sa mga bilangán ay may mga paggamit ng dalawáng magkaibá'y magkasunód na bilang, nguni't ang pagkakáugnáy ng dalawá ay bumubuô ng isáng diwà lamang: dito'y kailangan din ang gitlíng sa pagitan, samantalang nabábawasan ng unang titik ang tawag sa ikalawáng bilang. Gaya ng:

> isang-katló , dalawáng-kapat , tatlóng-kalimá , isáng-kasampû , sampúng-kasandaán

Sa tuwirang sabi'y:

> isá ng pinagtatlóng bahagi, dalawá ng pinag-apat na bahagi, tatlóng bahagi sa limá, isáng kasampúng bahagi, sampúng bahagi ng sandaán.

49. G—Kapág may isáng panlaping ikinakabít sa unahán ng isáng salitâ o pangungusap na nagsísimulâ sa malakíng titik, ang gitlíng ay ginagamit upáng mapanatili ang pagka-pantanging ngalan ng nilálapian; nguni't kung kinákabitan na ng panlapì magíng na unahá't magíng sa hulihán, ang gitlíng ay nagiging dî na kailangan, pagká't ang pantanging ngalan, o ang buóng pangungusap na nilálapian sa magkábiláng dulo, ay nagiging isáng salitáng-ugát na lamang; máliban kung totoóng hahabà na ang pinag-isáng salitâ—halimbawa'y kung lálampas na sa dalawáng salitâ o sa mga anim na pantíg—nárarapat na rin gitlingán sa pagí-pagitan upáng mapagsiyá ang iba't ibáng salitáng bumubuô.

Ang mga tuntuning itó'y magaganáp sa mga sumusunód na paraán:

(a) Kung ang pantanging ngalang úunlapian ay iisáng salitâ; gaya ng:

> maka-Rizal, maka-Asya, mag-Kompusyo, mala-Komowels, taga-Bulakán, pasa-Antipulo, magsa-Quezon, pa-Huwán.

(b) Maaari rin namáng magíng mahigít sa isá ang salitáng inúunlapian, at gayón din ang anyô ng paglalagáy ng gitlíng, kung sakali't ang ikalawá o ibá pang salitâ sumusunód ay kapupunáng talagá ng una, halimbawa'y ang pangala't pang-angkán o palayaw. Gaya ng:

maka-Biktor Hugo, taga-Hilagang Kamarines
mala-Hapóng Imperyo, magsa-Rusyang Sobyet
mag-Buhay Maynilà, maki-San Huwán del Monte.

(k) Kung ang úunlapian ay isáng pangungusap o simulâ ng pangungusap, o simulâ ng pangungusap na may iláng salitâ, ang paglalapì'y gaya na rin ng sa mga sinusundáng paraán, na anupá't sa pagitan lamang ng panlapì at ng unang salitáng malakí ang pang-unang titik, lálagyán ng gitlíng. Gaya ng:

pam-Bagong Taón, nag-Paskó ng Pagkabuhay
maka-Mahál na Araw, pinaka-Biyernes Santo
mapag-Amá namin, nakapag-Abá Ginoong Marya na

Kailanmá't nawawalâ na ang pagka-uring makatangì ng mga pangngalan sa pangungusap, anupá't nagiging makakaraniwan na lamang, ang gitlíng ay dî na kailangan. Halimbawà:

pamagong taón, pamaskóng pagkabuhay
magmamahál na araw, nagbibiyernes santo
pinag-aamá namin, nakapag-aabá Ginoong Marya na.

(d) Kung ang pangungusap o tipon ng iláng salitáng gaya ng mga halimbawà sa itaás ay hindî na sa unahán lamang lálapian kundî sa magkábiláng dulo, sa una't sa hulí, o kung minsa'y pati sa loób, ang paglalapi'y dî na tinátandaán ng gitlíng, pagká't ang buóng pangungusap o tipon ng mga salitâ ay nagiging parang isáng salitáng-ugát na lamang. Halimbawà:

Pagbaguntaunán, papagmahalnaarawin, nagkábiyernisantuhán, pinag-áamanaminan, makipag-abaginoongmaryahan, ipinagbubuhay-maynilaan.

Dî máikakaít na yaóng mga unang anyô ang lalong maliliwanag, nguni't itóng mga hulíng walang gitlíng ang siyáng lalong náaayon sa álituntunin ng balarilà.

50. H—Kapág nagkakaroón ang isáng salitáng maylapì ng mahigít sa isáng katuturán o tungkulin sa balarilà, at kailangan sa pagsulat na máipakilala ang kaibhán sa karaniwan, ang gitlíng ay ginagamit na panandâ ng násabing kaibhán.

Hindî sasampúng panlapì, mga payák at tambalan, ang gumagawâ sa mga salitáng-ugát ng mga ganitóng pag-iibá-ibáng katuturán at tungkulin sa balarilà, at salamat sa gitlíng ay nabábawasan ang mga pagkakámalî at náibibigáy sa mga nilápiang salitâ ang kani-kanyáng talagáng diwà at halagá sa loób ng pangungusap.

Sa mga panlaping tinutukoy dito ay waláng pagtatangì ng salitáng nagsísimulâ sa patinig at salitáng nagsasapúl sa katinig, sapagká't sa dalawá'y iisá rin ang

palagáy.

Nábibilang sa mga panlaping sakláw ng tuntuning itó ang *kay, ma, má, may, maka, mápa, magsa, ika, pagka, pinaka, taga,* atb., nguni't sa mga paraán at kaukulán lamang na sumusunód:

(a) Ang *kay,* kung nagbibigáy sa pinangungunahang salitâ ng diwà ng paghangà, pagkágitlá o pagdaramdám: anupá't nákakatumbás ng may pang-angkóp na *anó,* samakatwíd, *anóng.* Gaya ng:

kay-buti, kay-taás, kay-layò, kay-gagandá, kay-tatamís, kay-samá-samâ, kay-ulit-ulit, kay-husay-husay.

na para na ring:

anóng buti, anóng taás, anóng layò, anóng gagandá, anóng tatamís, anóng pagkasamá-samâ, anóng pagkáulit-ulit, anóng pagkáhusay-husay.

Dito sa hulíng hanay, na nasa-antás na pánukdulan, ay maaarì nang alisín ang *anóng,* at mátirá na lamang ang:

Pagkásamâ-samâ, pagkáulit-ulit, pagkáhusay-husay.

Gáyon pa man, hindî kasiraán sa tuntuning itó ng anyô ng *kay,* ang pagsulat nang walâ nang gitlíng kung ang ugát na inúunlapian ay nagsísimulâ sa katinig.

(b) Ang *ma,* kung tahás na nangángahulugán ng *marami* sa pagpapáuna sa ngalan ng alín mang titik o kayá'y bilang na sinasabi sa wikang kastilà o sa inglés:

ma-*a,* ma-*i,* ma-*o;* ma-*ache,*ma-*jota,* ma-*em,* ma-*ar.*

halimbawa'y kung sinasabing: ma-*a* ang wikáng tagalog; ma-*e* ang wikang kastilà; ma-*ef* ang wikang inglés.

ma-*10,* ma-*28,* ma-*31,* ma-*100 por 100.*

halimbawa'y kung sinasabing: ma-*28* ang labás sa tambiyolo; ma-*31* ang taóng itó; ma-*100%* ang pagpapatubò.

(k) Ang *má,* kung iniuuna sa mga pang-urì, lalò na sa mga may pasimuláng panlaping *ma,* at nagkákahulugán ng *magíng:*

má-mayaman, má-mahirap, má-dakilà, má-timawà

na katumbás ng sabihing: magíng mayaman, magíng mahirap; magíng dakilà, magíng timawà.

Kung hindî lalagyán ng gitlíng, magkákaroón ng ibáng kahulugán kaysa talagáng ibig sabihin; anupá't magiging: mamayaman, mamahirap; maaaring dakilain, maaaring tumimawà.

(d) Ang *may*, bukód sa tiyák na kahulugáng *mayroón*, ay may ilán pang kagamitáng nálalayô na nang kauntî sa kahulugáng itó, na dî na tungkuling pandiwà ang tinutupád, kundî tungkuling pang-urì, álalaóng bagá, kung ikabít sa unahán ng iláng urì ng pangngalan, ay ginagawâ niyá itóng pang-urì nang talagá.

Kung sinasabi natin, halimbawà, na "may sakít si Pedro", ang ibig nating sabihin ay "*mayroóng* sakít si Pedro", na kayâ lamang inilalagáy ang *may,* ay sa pagsunód sa tuntuning, kapág ang salitáng *mayroón* ay sinusundán kaagád ng isáng pangngalan, o isáng pang-urì o isáng pandiwà kayâ, ay ináalisán na ng *roón* at *may* na lamang ang itinitirá; nguni't kung may ibá pang katagâ o salitáng namámagitan na dî pangngalan, ni pang-urì, ni pandiwà, ay *mayroón*, samakatwíd, buóng salitâ na ang inilalagáy. Gaya ng mákikita sa mga sumusunód:

ang kapisanan ay *may* pulong bukas
may magandáng dalaga sa bahay
may kumakain sa labás.

Ang mga *may* rito ay *mayroón* sa mga sumusunód:

ang kapisanan ay *mayroón* bukas na pulong
mayroón sa bahay na dalagang magandá
mayroón sa labás na kumakain.

Nguni't kung sabihin nating:

*may may*sakít sa silíd.

dito'y nagkakátig-isáng tungkulin na ang dalawáng *may:* ang una'y nagkákahulugan ng *mayroón*, at ang ikalawá'y nanunungkulan na ng pagka-panlapì kung waláng gitlíng, *maysakít,* at pang-urì kung may gitlíng, *may-sakít*.

Mapagsisiyáng maliwanag ang kaibhán ng tatló sa pamamagitan ng mga tánungang sumusunód:

—Mayroón ka bang gawâ sa bahay?
—Oo, *may* gawâ ako.

Dito'y mayroón ang ibig sabihin ng *may,* samakatwíd pandiwà.

—Sino ang gumawâ niyán?
—Akó ang *may*gawâ (o Akó ang taóng *may*-gawâ).

Dito ang *may* na nakakabít ay makangalan, at kung may gitlíng ay makaurì pagká't may kasama nang pangngalan, *tao.*

Hindî iilán ang mga pangngalang nagiging pang-urì kung málapian ng *may,* at ang kaibhán ng tungkulin nitó sa talagáng tungkulin ng *may* na *mayroón,* ay mapagkíkilala sa mga tanóng ding gaya niyán.

Nárito ang iláng halimbawà:

*may-akd*â—Ang sumulat ng isáng aklát, salaysáy o ibá pa.
*maylikh*â—Ang umisip, yumarì ng isáng bagay na dî dating kilalá.
maybahay—Ang babaing panginoón sa bahay; asawa ng ginoó sa bahay.
maykapangyarihan—Ang mga pinunò sa bayan o kapisanan.
*may-ar*ì—Ang kináuukulan ng isáng pag-aarì.

Kung ang *may* ay inuuna sa isáng urì o anyô ng pangngalan, anyóng binubuô ng salitáng-ugát at ng mga panlaping *ka* at *an* o *han,*—halimbawa'y kahinaan, kalamigán, kabagsikán, kalaparan, kabáitan, kalakhán, kabihasnán, kabingihán, atb. – ay hindi na táhasang katuturán ng *mayroón* ang ibiníbigáy ng katagáng *may,* kundî diwà ng *kauntián* o ng pagka-*munt*î sa ibig sabihin ng mga tinurang salitáng pinangúngunahan. Gaya ng:

may-kahinaan ang tainga—may kauntíng hinà ang tainga
may-kalamigán ang loób—may kauntíng lamíg ang loób
may-kabagsikán sa kapwà aso—may kauntíng bagsík
may-kalaparan ang noó—malapad nang kauntî ang noó
may-kabaitan sa babae—mabaít nang kauntî sa babae
may-kalakhán sa sukat—labis nang kauntî sa sukat
may-kabihasahan na sa gagawín—bihasá na nang kauntî
may-kabingihán sa mga daíng—di-gaanong dumiriníg ng mga daíng

Upáng máipakilala ang muntíng kaibháng itó ng *may* sa tahás na katuturán ng *mayroón*, kayâ minámarapat ang paglalagáy ng gitlíng, o ang lúbusan nang pagkakabít.

May isá pang tungkulin ang *may* na ibáng-ibá na sa mga náulat. Ang tungkuling itó'y pang-ukol, katumbás ng *malapit, sa, sa tabi ng, sa dakong.* Sa

ganitó'y pinangúngunahang lagì ang *may* ng kapwà katagáng *sa.* Gaya ng :

sa *may* dagat—sa malapit sa dagat, o sa tabí ng dagat
sa *may* kanluran—sa dakong kanluran
sa *may* likód-bahay—sa malapit sa dakong likód ng bahay

Dito'y dî na kailangan ang gitlíng, at máisusulat na nang hiwaláy, yamang dî na sukat ipagkámali sa ibá, dahil sa laging kasamang *sa.*

(e) Ang panlaping *maka,* dati-rati'y waláng talagáng tungkulin sa balarilà kundi ang magbigáy sa salitáng-ugát ng uríng pandiwà at maminsan-minsan ng uring pang-abay; dapwa't dî pa nakaíilampúng taóng nabigyán ng isá pang tungkulin. Noóng unang malikhá'y waring pinanganganí-nganiháng gamitin ng mga mánanagalóg ang kabaguhang itó; dapwa't sa ngayó'y may-kapalasakan na sa paggamit at pagkaunawà ng madlâ. Ang nábanggít ng bagong tungkulin ng *maka* ay nagbibigáy ng kahulugáng pagka-*mahilig, malapit, maibigín,* o *kampí* sa diwà ng salitáng-ugát o ng pangngalang inúunlapian.

Upáng matandaán ang kaibháng itó sa karaniwan, o ang bagong tungkuling itó sa datihan, kayâ kinákailangan ang gitlíng. Ang bagong anyô ang gígitlingán, pagká't siyáng may-kabihiraan pa.

Halimbawang ang nakasulat sa salitá'y *makalimá:* anó ang pakahulugáng unang papasok sa ating isip sa salitáng iyáng binubuô ng panlaping *maka* at ng salitáng pambilang na *limá?* Kaipala'y "makagawâ o magkaroón ng limá" o "makaraán ang limá", limáng araw halimbawà. Kung ang ibig sabihin ay "limáng *veces",* salitâ mang iyán din ang ating ginagamit, ay maaarì nang máitangí't huwág pagkámalán sa pamamagitan ng tuldík sa pantíg na *ka,* samakatwíd, *makalimá.* Dátapwá't kung ang ibig isulat ay ang may diwang "mahilig sa limá", "maibigín o kampí sa bilang na limá", paano máitatandâ ang kaibhán sa mga anyóng náulat na sa itaás? Hindî na maaaring tuldikán, sapagká't tangì sa mayroón nang isáng anyóng may tuldík, ay talagáng walâ namáng tuldík o diín sa *ka* ang pagbigkás na kailangan, álalaóng bagá'y *maka-limá.* Dito sana nábabagay ang gitlíng, yayamang patí namán sa pagbigkás ay talagáng may hakdáw o angát sa pagitan ng panlapì at ng salitáng nilálapian.

Kunin pa ring halimbawà ang mga salitáng *makalumà* at *makabago.* Alám nang ang ibig sabihin ng isá't isá'y "maaaring ipagíng-lumà" at "maaaring ipagíng-bago", o kayá'y magagawáng lumumà" at "magagawáng magbago." Dápatwá't sakaling ang ibig sabihi'y "mahilig sa lumà" at "maibigín sa bago": isusulat din kayâ nang ganáp na katulad ng mga unang anyô, *makalumà at makabago?* Hindî makuha sa pagtutuldík ang kaibhán ng diwa't katuturáng ibig palabasín sa mga salitáng iyán; sapagká't pag tútuldikán, *makálumà* at *makábago,* ang magiging kahuluga'y "magtamó ng lumà at makákuha ng bago, nang dî sinasadyâ."

Samantalang kung isulat ang *makalum*à at *maka-bago,* samakatwíd may-gitlíng ay mágkakaroón na tayo ng anyô ng sulat na sadyáng bagay sa ibig sabihing "mahilig sa lumà" at "maibigín sa bago"

Máipalagáy ngáng lalong wastô ang paganitóng sulat:

maka-prayle, maka-pilipino, maka-haponés
maka-Quezon, maka-Aglipay, maka-águinaldo.

Itóng hulíng hanay ay nábibilang na rin sa mga tuntuning G (a).

Subali't malamáng pa rin ang ugaling isulat nang waláng gitlíng: *makalum*à, *makabago, atb.*

(g) Ang panlaping *magka,* sa kahulugáng *magkaro*ó*n,* samakatwíd pandiwà, upáng máibá sa pang-urì, kung inuuna sa isáng buóng pangungusap, ay dapat gitlingán. Gaya ng:

magka-isá man lamang anák—magkaroón ng kahit isáng anák
magka-ibáng asal—magkaroón ng ibáng kaasalán
magka-matá ang pusà—magkaroón ng matá ang pusà.

Ang mga salitáng iyán ay sukat máipagkamalî sa mga sumusunód, kung hindî gígitlingán:

magkaisá ng ugali—magkatulad ng ugalì
magkáisá sa gagawín—magkásundô sa gagawín
magkaibáng asal—dî magkapara ng asal
magkamatá ang mga pusà—magkatulad ng mga matá.

(h) Ang *magsa,* na maaaring mangahulugán ng *gumaya sa,* o *magtiís sa* o *magkasya sa,* ay bagay ring pagitanan ng gitlíng, bilang tandâ ng pahakdáw na pagbigkás; gaya ng:

magsa-palós—gumaya sa kadulasán ng palós
magsa-langgám—tumulad sa buhay ng langgám
magsa-butikî—kumaya ng di-kaya, parang butikî
magsa-asín—magtiís na lamang sa ulam na asín
magsa-nilugaw—magkasya sa pagkaing nilugaw
magsa-tubig—yamang waláng alák, tubig na lamang ang inumin.

(i) Ang *pagka,* na may tatló o apat na tungkulin at katuturán, ay dapat másulat nang paiba-ibáng anyô, alinsunod sa diwa't bigkás ng pinaglakíp na panlapì at salitáng-ugát. Isá sa mga kaibháng itó ang pagsusulat nang hiwaláy sa pinangúngunahang salitâ; isá ang pagsusulat nang kabít sa nílalapian; isá ang

kabít ding may tuldík sa pantíg na *ka,* at isá ang may guhit o gitlíng sa pagitan ng panlapì at salitâ. Gaya sa mga sumusunód na halimbawà:

> pagka patáy (kapág patáy, inililibíng)
> pagkapatáy (matapos mapatáy, lapain)
> pagkápatáy (nápatáy nang di-sinasadyâ, o kung paano pinatáy)
> pagka walâ (kapág walâ, sakaling walâ)
> pagkawalâ (pag-alpás sa kúlungan)
> pagka-walâ (karukhaán, kawalán ng yaman o kaya)

Anupá't upáng maiwasan ang mga pagkakámalî, ang isusulat nang may-gitlíng ay iyáng anyóng nangángahulugán ng kalikasán, kakanyahán, urì o lagáy ng bagay na tinutukoy ng nilápiang salitâ; gaya ng mga sumusunód:

> pagka-tao, pagka-hayop, pagka-isdâ, pagka-ibon, pagka-ilog, pagka-tubig, atb.
> pagka-mababà, pagka-tamád, pagka-takbuhin, pagka-bulág.

Subalì, sa ganitó'y ugalì pa rin ang waláng gitlíng.

(*l*) Ang panlaping *pinaka,* kung iniuuna sa isáng pang-urì ay di na kailangang lagyán ng gitlíng; nguni't kailangan kung iniuuna sa isáng pangngalan, upáng mapagsiyá ang kaibhán nitó roón.

Kung pang-urì:

> pinakamatabâ, pinakabantóg, pinakamarunong, pinakalalong dakilà, pinakalalong mabuti.

Kung pangngalan:

> pinaka-ulo, pinaka-atáy, pinaka-punò
> pinaka-bathalà, pinaka-pangulo.

Isá pang sukat pagkámalán ng anyóng itó kung dî isusulat nang may gitlíng, ay ang pandiwang binubuô ng násabing panlapì at ng isáng salitáng-ugát, na dapat namáng isulat din nang magkakabít at waláng gitlíng. Gaya ng:

> pinakabuti—ginawáng lalong mabuti; pinangatawanán
> pinakalinis—ginawáng malinis na malinis
> pinakatawag-tawag—masigíng na pagkakátawag
> pinakatapang—pinakasidhî ang katapangan.

Sa mga sukat pagkámaláng anyóng itó ng *ma, maka, magka, pagka, pinaka,* atb., ay dapat sanang masunód ang paggigitlíng; danga't nákakagawián pa rin ng

marami ang pagkakabít na nang lúbusan.

(*m*) Kung gamit sa pagbilang ng mga nagkakásunud-sunód sa hanay, at ang bilang ay dî mga salitâ kundî mga titik-bilang o tambilang (número, figure). Gaya ng:

ika-8 oras ng umaga; ika-10 n.t; ika-11 n. g.
ika-28 ng Pebrero; ika-13 ng Agosto; ika-25 ng Disyembre
tuntuning ika-4; kabanatang ika-12; ika-20 pangkát

Kung ang mga bilang ay salitâ, pinagkakabít na nang waláng gitlíng. Gaya ng:

ikawalóng oras; ikasampú't kalahatì; ikalabing-isá
ikadalawampú't waló ng Pebrero; ikalabintatló ng Agosto
tuntuning ikaapat; kabanatang ikalabindalawá.

Sa tungkulin namáng pandiwà, ang *ika,* na nangángahulugán ng magíng sanhî, kadáhilanan, o bagay na ikinágagawâ o ipinangyayari ng sinasabi ng salitáng-ugát, ay ikinakabít na rin nang túluyan o waláng gitlíng, yamang walâ nang ibá pang anyóng sukat pagkámalán. Gaya ng:

ikamatáy, ikákilala, ikalungkót, ikáunlád, ikagíginhawa.

(*n*) Ang *taga* ay may dalawáng kaukulán o tungkulin sa balarilà: isá ang kung nagpápakilala ng bansá, ng pinagmulán, ng pinagintauhan, ng pinamámayanan, o tinitirhán, at isá ang kung nagpápakilala namán ng isáng gáwain, tungkulin, hanapbuhay o ságutin. Upáng ang isá'y máibá o mapagsiyá sa isá, ay dapat sanang laging gamitan ng gitlíng yaóng unang anyô, at itóng ikalawá'y hindî na; dátapwá't sa unang anyô man ay maaarì nang huwág maggitlíng, máliban kung ang pangngalang inúunlapian ay panangì at dahil dito'y nagsísimulâ sa malakíng titik. Gaya ng:

tagabundók, tagabayan, tagaragat, tagailog, taganayon, tagarini, tagarito, tagariyán, tagaroón.
taga-Amérika, taga-Europa, taga-Tsina, taga-Hapón.

Nárito namán ang ikalawáng anyô, samakatwíd waláng gitlíng nang talagá:

tagabilang, tagahatíd, tagabilí, tagabantáy, tagasulat
tagapagbatás, tagapagpatupád, tagapaghatol, tagapaghayág.

Sa paraáng may gitlíng ang unang anyô ay napagsisiyá kaagád ang kaibhán ng *taga-patag* ng *tagapatag:* yaó'y tagapatagan at dî tagagulód, at itó'y tagapagpatag ng mga lubák. Gayón din ang *tagatabon* sa *taga-Tabon, tagabilibid* sa *taga-Bilibid,* atb.

(*o*) Sa lahát ng mga panlaping sakláw ng tuntuning itó at sa marami pang ibáng labás o di-sakláw, ang pangangailangan sa gitlíng ay di-maíiwasan o maipagpápaumanhín, kapág nápataón sa alinmán sa dalawáng anyóng sumusunód:

*Kapág ang panlaping iuuna ay nagtatapós ng katinig at ang salitáng lalapian ay nagsísimulâ sa patinig. Mababanggit na halimbawà ang mga salitáng nalagay sa tuntuning B-1-2.

**Kapág ang salitáng pinangúngunahan ng panlapì ay nagsísimulâ sa malaking titik, patinig man o katinig ang hulíng titik ng panlapì. Mga halimbawà:

ma-Huwán at ma-Pedro ang mga pangalan ng tao sa Pilipinas
má-Silangan at má-Kanluran ay may kabihasnáng kani-kanyá
mápa-Enero man at mápa-Pebrero, waláng kailangan sa akin
mag-Hestas ka't mag-Didimas akó
magsa-Washington silá at magsasa-Rizal tayo
maka-Bonifacio, maka-Papa, maka-Simbahang Sarili
maka-Paskó, maka-Bagong Taón, maka-Mahál na Araw
pagka-Bathalà, pagka-Diyós, pagka-Balagtás
pinaka-Waterló namin, pinaka-Napoleón ninyó
taga-Baliwag, taga-Maynilà, taga-Suwisa, taga-Tsina

51. I—Kapág binibigkás nang malaw-aw ang isáng salitâ, álalaóng bagá'y tila may kinakaing titik, humahakdáw ang dilà o naiimpít ang pantíg sa lalamunan ng nagsásalitâ, ang gitlíng ay siyáng nagiging panandâ sa nangyayaring itó, kung isinusulat ang salitâ.

Tatlóng urì ng pagbigkás ang tinútumbasán ng ganitóng pagsulat:

(a) Kung ang salitá'y binubuô ng dalawáng pantíg ng tambál-hulí, o ng mahigít man sa dalawáng pantíg ay tambál-hulí ang dalawáng hulihán, at sadyáng binibigkás nang pakani-kanyáng pantíg. Gaya ng:

ab-ab, ak-ak, ag-ag, ang-ang, ay-ay, ig-ig, ap-ap, aliw-iw, anag-ag, agas-as.

(b) Kung sa huliháng pantíg ng isáng pandiwà o pangngalan ay may nababawas ng isáng patinig, at sa pinagbawasa'y nápahakdáw ang pagbigkás. Gaya ng:

babal-in (babalaín), masam-ín (masamaín)
kabab-an (kababaan), kasam-an (kasamaán)
alap-ap (alapaap), alat-it (alatiit).

(k) Kung bigkás-lalawigan, gaya ng sa Batangan, ang ginagawâ sa hulíng pantíg ng iláng urì ng salitâ, na sa karamihan ng mga lalawigan, lalò na sa Kamaynilaan, ay túluyan ng kung bigkasín. Gaya ng:

gab-i (gabí), gay-on (gayón), tag-al (tagál)
is-is (isís), salag-oy (salagóy), ul-ol (ulól)
us-os (usós).

52. L—Ang pang-abay na patanggí o pasalungát na *d*î, na kung náuuna sa isáng pang-urì, sa isáng pandiwà, pangngalan o kayá'y kapwà pang-abay, ay táhasang nagbibigáy sa mga itó ng salungát na diwà o katuturán sa likás niláng ibig sabihin. Sa bagay na itó, ang katagáng *d*î ay máipalalagáy na tumutupád ng tungkulin ng pagka-panlapì; kayâ dapat sanang ikabít na ring katulad ng karamihan ng mga panlapì.

Halimbawà, sa mga pang-urì, kung ibig sabihin ang pangit o salungát sa magandá, ang tamád o saliwâ ng masipag, ang masungit o kabaligtarán ng butihin, atb.—ay máilalagáy na lamang sanang paganitó:

dimagandá, dimabuti, dimasipag, dibutihin.

Kung ibig namán kayáng tawaran ang pagka-tao, ang pagka-hayop, pagka-manggagawà, pagka-makatà, pagka-manggagamot atb.—ay sukat na sanang isulat nang paganitó:

ditao, dihayop, dimanggagawà, dimakatà, dimanggagamot.

Gayón din kung ibig sabihin ang saliwâ sa mga pandiwang *mawar*ì, *makaya, masaláng, maar*ì, *dapat, bagay, gaano, sukat,* atb.—anupá't dapat dising másulat ng:

dimawarì, dimakaya, dimasaláng, dimaarì
didapat, dibagay, disukat, digaano.

At sa mga pang-abay ng *lamang, muna, sapal*à, *kawas*à, atb.—ang magiging sulat namán sana'y:

dilamang, dimuna, disapalà, dikawasà.

Katulad ng ginagawáng pagkakabít ng mga pamáunang panlapì sa mga salitâ, na lúbusan nang ipinipisan dito, ay bákit ngâ hindî siyá ring magagawâ sa katagáng *d*î, kung itó'y tumutupád ding talagá ng tungkulin ng panlapi?

Subalì, kiníkilalang hindî ganáp ang pagkakátulad ng katagáng *d*î sa mga panlaping tunay, kundî hawig lamang. Isá sa mga sanhíng dî ikapagíng ganáp

ng pagkakáparis, ay ang samantalang sa pagitan ng tunay na panlapì at ng salitáng-ugát ay dî naaaring makapagsingit ng ibá pang salitâ, nguni'y naaarì itó sa pagitan ng *dî* at ng salitáng pinangúngunahan, Halimbawa'y nasasabing: dî na magandá, dî *ko* mawarì, dî sa *iyó* bagay, dî *iyán* lamang; mga pagsisingit ng salitáng malayong magawâ sa mga ibáng tunay na panlapì.

Isá pang kaalanganán ng *dî,* ay napápalitan itó ng *hindî* o ng *dilì,* at kung sa halíp ng *dî* ay alinmán dito ang ikakabít sa unahán ng salitáng binibigyán ng diwà't katuturáng pasalungát ay tila may-kapangitan na o pagkaalangán ang pagkakabít: álalaóng bagá'y kung isulat nang:

hindimaganda, dilimawarì, hindibutihin, dilidapat, atb.

May mga salitâ, lalò na ang mga iba-ibáng panahón at panagano ng mga pandiwà, na hindî kinábabagayan ng pagkakabít ng *dî*, pagká't nag-aanyóng masagwâ o malabò.

Sanhî sa mga bagáy na itó, maaaring ipalagáy na malapanlapì ang *dî*—ang *dì* lamang, at hindî na ang *hindî* o *dilì*—at sa pagsasama sa salitá'y dapat lagyán ng gitlíng, sakâ ang kákabitán lamang ay iyáng mga salitáng may tiyák nang kaanyuán at katuturáng hindî mababago, ni hindî na masísingitan pa ng ibáng salitâ. Dapat na ring mawalâ si *dî* ang tuldík na pakupyâ, at magíng *di* na lamang, walâ nang tuldík, yayamang sa ganitóng pakikilapì ay talagá namáng nawawalâ na ang likás na karagsaán ng bigkás.

Sa táhasang sabi, ang mga salitáng kinábabagayan lamang ng may gitlíng na *di,* ay itóng mga may uring sumusunód:

(a) Ang mga pang-urì at mga pangngalang may pagkapang-urì, gaya ng:

magandá, butihn, masintahin, pánibughuin
mangangalakál, manunulâ, palaarál, atb.

(b) Ang mga tipik na malapandiwang hindî nagbabagong anyô, gaya ng:

dapat, sukat, bagay, kailangan, atb.

(k) Ang mga pandiwang nasa-anyóng palahát, na ang tagláy na panlapi ay:

ma, maka, pa, atb.

Kailangang gitlingán upáng huwág magíng masagwâ at mabiglâ ang pagpapairal ng bagong palakad na itó sa pagsulat ng katagang *di,* kapág tumutupád ng pagka-panlapì. Kung matiyák na ang lahát-lahát ng anyô at urì ng mga salitáng kinábabagayang talagá ng tinurang malapanlapì, at kung matanggáp na't

mákagawián ng madláng mánanagalóg ang ganitóng kabaguhan, kaipala'y sakâ na maaaring lubusín ang pagkakabít nang walâ nang gitlíng, anupá't tandisan nang mápipisan ang *d*î sa mga kinábabagayang salitâ.

Ganitó rin ang sukat mangyari sa karamihan ng mga ibá pang paggamit ng gitlíng na umiiral hanggá ngayón.

Maaaring panuntunán ang mga sumusunód na paggamit ng *di* na may gitlíng sa pagitan nilá ng salitáng pinangúngunahan. Ang mga pangunang katwiran sa pagbabagong itó sa hiwaláy na pagsulat na pinakáugalian, ay:

Una—Sapagká't kung sa pangunguna sa isáng salitáng payák o ganáp, ay nakapagbibigáy ang *di* ng kabaligtarán sa katutubong diwà o taál na katuturán ng násabing salitâ, hindî malíng ipalagáy na ang *di* ay isá nang bahagi o mahalagáng sangkáp na di-dapat máhiwaláy sa náulit na salitâ.

*Ikalaw*á—Sapagká't talagá namáng ang *d*î ay hindî nagagamit na mag-isáng kagaya bagá ng *hind*î at *dil*î*,* at itó'y nagpápakilala ng pagká hindî nga siyá salitáng ganáp, kundî katagá lamang na nangángailangang máisama sa ibá upáng magkabisà ang sariling kapakanán.

*Ikatl*ó—Sapagká't ang mga panlapì ay siyáng mga katagáng nagbibigáy sa nilálapiang salitâ ng iba-ibáng uri't tungkulin sa balarilà at ng iba-ibáng diwà sa likás na katuturán, kung kayâ ang *di* ay máipapalagáy na parang panlapì na rin. Gayón pa man ay sukat pa ring tawaging *malapanlap*ì lamang, dahil sa dî sa lahát ng sa kanyá'y paggamit ay tumutupád siyá ng tungkulin ng isáng panlaping ganáp. At itó rin ang sanhî kung bakit nárarapat gitlingán sa tuwíng mágagamit na parang panlapì, upáng mapagsiyá sa mga ibá niyáng katungkulan.

Alinsunod sa mga kabagáyang kapalíliwanag pa, ay mapanúnuntunán ang mga sumusunód na paggamit ng *di* na may gitlíng sa pagitan nilá ng salitáng pinangúngunahan:

(a) Sa mga pang-urì at mga pangngalang may pagka-pang-urì:

> di-pangit, di-magandá; di-hamak, di-dakilà, di-dukhâ, di-mayaman; di-palaarál, di-mánginginom, di-makatà.

(b) Sa mga tipik na malapandiwang dî nagbabago at sa mga pandiwang nasa-panagano o hinggíl na pawatás:

> di-dapat, di-sukat, di-bagay, di-kailangan,
> di-masupil, di-magapì, di-maisip, di-makalipád,
> di-makagulapay, di-makagalíng, di-mahirati.

(k) Sa mga pang-abay:

> di-lamang, di-muna, di-sapalà, di-kawasà

di-kasingsaginsa, di-kanawanawa, di- karingatdingat.

Taliwás—Matatanggáp ang pagká di-bagay gamitan ng may gitlíng na *dì,* kundî sadyáng dapat isulat nang hiwaláy, sa mga sumusunód:

(a) Sa mga katagáng iisahíng pantíg lamang, gaya ng:

ba, ka, mo, na, pa, kung, pag, sa, din o rin, atb.

anupá't hindî máisusulat ng:

di-ba, di-ka, di-mo, di-na, di-pa, di-kung, di-pag, atb.

kundî hiwaláy na talagá.

(b) Sa mga panghalíp, gaya ng:

akó, akin, ko; ikáw, iyó, mo; siyá, niyá;
tayo, kamí, atin, natin, amin, namin;
kayó, inyó, ninyó; silá, nilá, kanilá;
itó, iyán, iyón; dito, diyán, doón;
sino, anó, alín, ilán, kailán, saán.

(k) Sa mga ibáng panahón, anyô, panagano o hinggíl ng mga pandiwà, máliban ang hinggíl na pawatás, anupá't di-dapat isulat nang paganitó:

di-kumakain, di-natulog, di-maglalakád, di-paáalisín.

(d) Sa mga pangatníg, gaya ng:

pagká, sapagkát, palibhasà, dátapwâ, ngunì, atb.

(*e*) Sa mga pandamdám, máliban na kung talagáng may *dì* ang salitâ o pangungusap; gaya ng:

abá!, nakú!, mabuti ngâ!, alahúy!, kundangan ka!, atb.

Sa lahat ng mga anyô at urì ng mga salitáng itó, ang *dì* ay dapat isulat nang hiwaláy, pagká't hindî gumaganáp ng pagkapanlapì o malapanlapì man lamang.

Ang mga katagáng *kay, may, pag, sa* at ilán pa, ay máaari na ring ibilang sa tuntuning itó, pagká't bagamán may mga sarili siláng ganáp na tungkulin sa balarilà, dapwa'y may mga pagkásangkáp sa pananalitáng tumutupád ng pagka-panlapì; kayâ mangaaarì na rin ngang tawaging malapanlapì. Tungkól sa tatlóng una (*kay, may , pag*), ay may mga náilahad nang halimbawà sa mga náuna nang

tuntunin. Ang dî pa náipakikilala ay ang pagka-malapanlapì rin ng katagáng *sa.*

Ang katutubong tungkulin sa balarilà ng katagáng itó ay pang-ukol; dátapwá't may iláng paggamit sa kanyáng hindî ganitó ang natutupád na tungkulin, kundî ang sa isáng panlapì. Nagbibigáy ng bagong diwà sa isáng salitáng nápapangunahan, kayâ tila nárarapat nang ikabít; ngunì, lalong dapat na gitlingán upáng mákilala ang pagka-panlapì niyáng ginagampanán.

Una—Kung ang *sa* ay nangángahulugán ng *di-kaginsaginsa, waláng anu-anó, waláng abug-abóg, biglaan,* at ikinakabít sa unahán ng isáng pandiwang nasa-panahóng daratíng o sa bagáy na mangyayari pa lamang, tangì sa binibigkás nang mariín, ay ugalì nang gitlingán sa pagitan; bagamán ang gitlíng ay maaarì na ring alisín at lúbusan nang iunlapì ang *sa.* Halimbawà:

sá-raratíng, sá-susungaw, sá-tatawa, sá-sisigáw.

o kayá'y

sáraratíng, sásusungaw, sátatawa, sásisigáw.

Ikalawá—Kung ang *sa* ay nangángahulugán ng *kundangan*, ng *kasí* o isáng pagsisi at panghihinayang, at ikinakabít sa isáng ugát na inuulit, tangì sa binibigkás din nang mariín. Halimbawà:

sá-buti-buti, sá-galing-galíng, sá-igi-igi.

Ikatlo-Kung ang *sa* ay nangángahulugán ng parang páligsahan sa bagay o diwang sinasabi ng salitáng-ugát na pinangúngunahan, tangì sa binibigkás din nang mariíng-mabilís, ay humíhingî pang ang salitá'y magtapós ng panlaping *an* o *han.* Halimbawà:

sá-tusuhán, sá-bagsikán, sá-talasán, sá-lakasán.

Dátapwá't karaniwan nang isinusulat ng *sápalarán, sápilitán* at kung itó'y naaarì, daratíng ang araw na máisusulat na rin namán nang minsana't waláng gitlíng ang mga halimbawang sinusundán.

Sa pinagbanghay-bangháy na mga salitáng ginígitlingán, ay waláng dî umiiral na't sinusunód ng mga kasalukuyang mánunulat, kundî mangilan-ngilán lamang. Ang súliranin ay nasa-iiláng itó, una-una, at ikalawá'y nasa-di-pagkakáisá ng mga pantás na mánanagalóg sa mga tuntunin ng paglalagáy ng gitlíng.

Ngayóng mapagtipun-tipon at máitalatag nang bukud-bukód ang mga násabing salitâ, katagâ at panlaping nasasakláw ng sining na matatawag na Palágitlingan, ay di-kataka-takáng makágitlá sa marami, at ikapagwikang dî nilá

akalaing ganyáng karami palá! Kaipala'y di-mawalán ng makápagsabi tulóy, na ang inaayos ay lalong gugusót, ang nililinaw ay lalong lalabò kung ganyán.

Subali't walâ tayong magagawáng pag-iwas, pagká't iyá'y isá sa mga kalikasán o kakanyahán ng ating wikà. Gaya rin namán ng mga diín at tuldík, na nakararagdág ng hirap sa pag-aaral ng Tagalog at nakabibigát sa pagsulat at sa limbagan; nguni't ang isáng malakíng bahagi ng kayamanan ng Wikang itó ay utang sa nangásabing diín at tuldík, na, kung pababáyaan nang pababáyaan sa untî-untíng pagkawalâ o dî paggamit, ay libu-libong salitâ, halos 30 sa 100, ang mamamatáy sa Talátingigan at Balarilà, o kung gagamitin nang waláng tuldík na karampatan, ay mapagkakámaláng lagì na.

Kung bagamán ngâ'y ilán lamang sa mga náulat na tuntunin at halimbawà ang dî pa palasak o dî pa nasásang-ayunan ng iláng dalubhasang mánanagalóg, o tikís kayâ niláng sinásalungát. Ngunì, alang-alang sa ipagkakáisá ng lahát, kagyát na inihahabol ang mga pasubaling sumusunód:

Sa mga kabagayáng náulat na ay dapat unawaing may mga lagáy o paggamit ng gitlíng na talagáng pálagian at di-maíiwasan, pagká't siyáng hinihingî o kailangan ng kalikasán ng Wikà; may mga lagáy na pasumalá lamang namán, anupá't maaaring mabawas sa tálaan, kung pagbawas ang mapagkakáugalian; at may mga lagáy na pansamantala muna habang dî pa lumálaganap ang pagkákilala sa kabaguhan at habang dî pa nákakagawián ng marami ang pagsulat nang walâ nang gitlíng, anupá't tandisan nang pagkákabitín ang mga panlapì o katagâ at mga ugát na salitá, o ang magkakapwà salitáng bagong ipinakíkilalang dapat gitlingán.

Ang hulíng paraáng itó ay siyá namáng talagáng lakad ng mga pagbabago at pagpapayaman sa alín mang wikà, lubhâ pa sa Tagalog, na tungo sa banay-banay na pagbabawas ng mga pantíg at titik at sa pagpapaiklî ng mahahabang salitâ. Itó rin ang sukat maasahang pangyayari sa karamihan ng mga pananalitáng ginágamitan hanggá ngayón ng panandáng gitlíng.

VII. ANG PALÁTULDIKAN

ANG MÁNUNULAT AT ANG MAMBABASA

53. Ang pagsulat at pagbasa ay dalawáng bagay na mistulang magkapatíd, na dî mapag-áaralang mabuti nang hiwaláy, pagká't ang isá'y laán sa isá, at ang dalawá'y magkapúnuan ng tungkulin o layunín.

Katulad ng nangyayari sa alín mang pag-uusap, na may nagsásalitâ at may nakikiníg, sa pagsulat ay laging dapat alalahaning kayâ may mánunulat ay pagká't may mambabasa.

Sa katagáng sabi, isinusulat ang isáng kaisipán o pangyayari, upáng mábasa ng ibá, kayâ sa pagsulat ay dî lamang sukat pakibagayan ang sariling kaalamán ng sumusulat, kundî lalo't higít ang sa babasa.

MGA LAYON AT KABULUHÁN NG TULDÍK

54. Lubháng marami sa wikang tagalog ang mga salitáng-ugát na iisá ang sulat, nguni't nagkákadalawá, tatló, apat at higít pa ang bigkás at kahulugán. Karamihan din ng mga nahahangong pangngalan, pang-urì, pandiwà, atb., sa bawa't salitáng-ugát ay paraparang naaaring pagkámalán sa iisáng anyô ng pagkásulat tungkól sa kung alíng tungkulin sa pangungusap ang ginágampanan. At yayamang ang mga itó'y sukat maiwasan lamang sa pamamagitan ng paggamit ng mga sadyáng ibig sabihin ng sumulat.

Mapipisan ng tatló ang mga layon at kabuluhán ng mga tuldík.

Una—Upáng matandaán ang mga tiyák na bigkás at tunóg ng mga patinig, pantíg at salitâ;

Ikalawá—Upáng máipakilala ang pagkakáiba-ibá ng kahulugán sa sarili at ng tungkulin sa pangungusap ng mga salitâ, sa pamamagitan ng iba-ibáng diín at bigkás; at

Ikatló—Upáng maiwasan ang pagkakámalî sa basa at pakahulugán sa mga salitâ.

Ang bahaging itó ng Balarilà ay siyáng tinatawag na *Palátuldikan.*

ANÓ ANG DIÍN AT ANÓ ANG TULDÍK

55. Ang *diín* ay iyáng paglalaban ng bigát sa isáng pantíg sa pagbigkás ng isáng salitâ. Samantalang ang *tuldík* ay iyáng mga panandâ sa iláng urì ng diín sa pagbasa ng mga salitáng nakasulat o nakalimbág.

Hindî lahát ng diín ay tinútuldikan; ngunì, bawa't tuldík ay may diíng kinákatawán o kináuukulan.

Mapipisan sa anim ang iba-ibáng urì ng mga diín sa pagbigkás ng mga salitáng tagalog, at itóng mga sumusunód:

malumay o banayad,
mabilís o masiglá,
*malum*ì o banayad na impít,
maragsâ o biglâ, o mabilís na impít,
mariín o mabagal,
malaw-aw o paudlót.

Sa anim na uring itó ng diín, ay tatlóng anyô lamang ng tuldík at isáng gitlíng ang ginagamit at panandâ, na gaya ng mga sumusunód:

tuldík na pahilís, ganitó: ´
tuldík na paiwà, ganitó: `
tuldík na pakupyâ, ganitó: ˆ
gitlíng o munting guhit: - [1]

Ganitó ang magiging anyô sa mga patinig ng mga tuldík at gitlíng na iyán:
a, á, à, â, -a—gaya sa mga salitáng: *basa, dalá, luhà, samâ, dálitâ, anag-ag*
e, é, è, ê, -e—*babae, tutubé, tarè, tugê, táhuré, bang-e*
i, í, ì, î, -i—*sarili, bilí, harì, hindî, aliw-iw*
o,ó, ò, ô, -o—*ulo, langó, pusò, dugô, kasundô, salag-oy*
u, ú, ù, û, -u—*sapul, sampû.*

PAGKAKÁIBA-IBÁ NG BIGKÁS

56. Dapat málamang sa halayháy ng mga tinuldikáng patinig na katatanghál pa, ay bihirà sa mga salitáng tagalog, ayon sa mga kasalukuyang pagsulat, ang nagtatapós sa *e* at *u*; kayâ di-gaanong masúliranin ang mga itó sa pánuldikan, na gaya ng tatlóng nátitirá, ang *a, i* at *o.* Sa katutubong pagkakaálanganan ng mga tunóg ng *i* at *e,* sakâ ng *o* at *u*, kung siyáng mga panghulí ng mga salitâ, ay minarapat at nákaugalian na ng mga mánanagalog na sa dalawáng una'y *i* ang panaigín at sa dalawáng hulí'y ang *o.*

Mangisa-ngisá lamang, sa ngayón, ang mga salitáng isinusulat ng *e* ang panghulí, gaya ng:

babae, balae, kamote, kabibe, gabe, kabuté, parè, tarè, tugê;

at sa mga itó pa ma'y may nagsusulat din ng *i*:

babai o *babayi, balayi, kamoti, kabibi, gabi, parì, tarì, tugî.*

1 Bagamán ang bantás itó (-) ay hindî taál na tuldík kundî isáng panandáng talagá sa paghahatì ng mga pantíg at mga salitâ; nguni't siyá munang ginagamit ditong pansamantalá, upáng huwág nang lumikhâ ng bago, o hanggang walâ pang ibáng bantás na lalong angkop, kung pipilì o lilikhâ man ng ibá pa.

at bihirà rin ang mga salitáng isinusulat na *u* ang pangkatapusáng patinig, at itó'y:

*bagk*ús*, kal*úb*, samp*û*, samp*ún*, sap*úl*, hay*ú*n!*

Sa pag-aaral ng mga diín at tuldík ang pagbilang ng mga pantíg kailanmá'y dapat pasimulan sa hulí, samakatwíd buhat sa kanang pakaliwâ. Hindî rin dapat máwaglít sa alaala ng nag-aaral ang mga himig-lalawigan sa pagsasalitâ. May mga salitáng mabilís o maragsâ kung bigkasín sa isáng lalawigan, nguni't malumay, malumì o malaw-aw sa ibá. Kailangang sa untì-untî man lamang ay mabatak at mabihasa ang lahát sa iisáng bigkás at himig na panlahát hangga't maaarì, at itó'y isá sa mga pangunahing layon ng mga pátakarán at álintuntuning dito'y inilalagdâ.

ANG DIÍNG MALUMAY

57. Ang diíng *malumay* ay lagì nang nasa-ikalawáng pantíg ng salitâ buhat sa hulihán; binibigkás nang pabanayad, at hindî na tinúltuldikán. Ipinalagáy na kalikasán ng Pilipino ang banayad na pagsasalitâ, kayâ ang mga ganitóng bigkás ay ináakalang dî na dapat lagyán pa ng mga tanging panandâ o tuldík.

Alinsunod dito'y máitatakdâ ang dalawáng pánuntunang sumusunód:

(a) Tungkól salitáng binibigkás nang may diín o lundô sa ikalawáng pantíg buhat sa hulí, at malumay o banayad.

(b) Tungkól salitáng malumay o banayad ay dî tinútuldikán sa lundô ng kalumayan.

Mga Halimbawa:

Nagtatapós ng patinig:
basa, kuya, kasama, ligaya, talima;
bini, kasi, dilidili, sarili;
bago, libo, pangulo, talino.

Nagtatapós ng Katinig:
bahay, kalakal, aninaw, gunam-gunam;
bisig, dahil, pag-ibig, pagkagalit;
ayos, hulog, pagpasok, tapon, tilapon.

58. Masasabi na ring lahát ng salitâ, payák man, may-lapì o pinag-anib, nagtatapós kayâ ng patinig o ng katinig, na waláng anó mang tuldík sa dakong hulihán, ay dapat basahing malumay.

Ang símulaing itó'y may bisà kailanmá't sinusunód sa pagsulat at paglilimbág ang mga tuntunin at kataliwasán sa pagtutuldík na dito'y itinatagubilin.

Ayon dito, dapat basahin nang malumay, álalaóng bagá'y sa ikalawáng pantíg buhat sa hulihán ang diín o lundô ng pagbasa, pagká't dî nagtatagláy ng anó mang tuldík, ang ganggaya ng mga salitáng sumusunód:

buhay, kabuhayan, hanapbuhay; sala, kasalanan; ginhawa, pinaka-maginhawa;
isip, pag-iisip; bahagi, pamamahagi; sulit, pagsusulit;
bago, panibago; lason, manlalason; tayo, tayu-tayo.

Ganyán ding basa ang gagawín, samakatwíd ay banayad, sa mga salitáng waláng tuldík, na ang dalawáng hulíng patinig ay magkasunód nguni't magkaibá:

babae, balae, bao, baon, bilao, daing, kain, daos, gaid, gaod, laing, laon, laot, maos, pain, saing, tao, tilaok, atb.

59. Ang pagkakamalumay ng mga salitáng-ugát ay nanánatili kahit na magkábagu-bago ng anyô ang mga itó sa pamamagitan ng mga pang-angkóp, panlapì, pag-ulit o pagtatambál ng kapwà salitâ; máliban na lamang kung sadyáng binibigyán ang tinurang mga salitâ ng ibáng himig sa pananalitâ o ng ibáng tungkulin sa pangungusap:

(a) Ang pagdaragdág ng alín mang pang-angkóp ay dî nakababago sa lagáy ng diíng malumay sa salitáng-ugát:

dusa, d*u*sa*ng* mabigát; b*a*yan, b*a*ya't nayon; *a*sa, ang *a*sa'*y* ikáw;
sar*i*li, sar*i*ling akin; p*i*pi, p*i*pi*'t* bingí; atin, ang ati*'y* kanilá rin;
*u*lo, *u*long mapuról; *a*so, *a*so't pusà; t*a*o, ang t*ao'y* matinô.

(b) Ang mga unlapì at gitlapì ay hindî nakababago:

s*a*ma, kas*a*ma; *i*big, pag-*i*big; *u*lo, pang*u*lo;
t*a*pay, tin*a*pay; sar*i*li, sinar*i*li; s*a*lok, sum*a*lok.

(k) Ang mga hulapì ay dî rin nakababago sa kalumayan, bagamán ang diín ng salitáng-ugát ay nálilipat sa kasunód na pantíg sa dakong hulí:

*a*sa, as*a*han; b*u*ti, but*i*hin; b*a*go, bag*u*han;
s*u*lat, sulat*i*n; t*u*big, tub*i*gan; t*u*hog, tuh*u*gin.

(d) Ang pag-ulit ng salitâ ay dî rin nakababago sa dalawá; kayâ lamang nagiging mabilís ang diín ng una at lumalakad ng isáng pantíg sa ikalawá, ay kung nahúhulapian itó:

b*a*yad-b*a*yad, mag-*i*sip-*i*sip, pas*u*buk-s*u*bok;

bayád-bay*a*ran, pag-isíp-is*i*pin, subúk-sub*u*kan.

(e*)* Ang pagtatambalan ng dalawáng salitáng-ugát na magkaibá ay dî nakababago sa alinmán:

b*a*yad-*u*tang, *a*hit-parè, *a*hon-l*u*song;
dal*a*gang-b*u*kid, k*u*main-dilì, pagt*u*log-b*a*tà

(g*)* Nagiging mabilís ang diíng malumay, kung ang salitáng-ugát na pangngalan ay ginagawáng pang-urì:

alam, alám; buhay, buháy; tigang, tigáng;
galit, galít; bihis, bihís; tulis, tulís;
takot, takót; libot, libót; tulog, tulóg.

(*h)* Nagiging mabilís din ang mga malumay na pandiwà sa panlaping *mag*, kung binibigyán ng diwa't kahulugáng *madalás,* o *mahigít* sa *karaniwan:*

b*a*sa, magbasá; b*i*lang, magbiláng; s*u*lat, magsulát;
g*a*mit, maggamít; t*i*gil, magtigíl; h*u*ni, maghuní;
s*a*lok, magsalók; l*i*bot, maglibót; t*u*log, magtulóg; t*u*los, magtulós; atb.

(*i)* Kung náuulit ang iláng urì ng salitáng-ugát, binibigyán ng diwa't kahulugáng *ginaygáy na lahát at bawa't isá,* ay nagiging mabilís din ang diíng malumay:

b*a*hay, bah*a*y-baháy; b*a*yan, bay*a*n-bayán;
b*u*kid, buk*i*d-bukíd; h*a*ngin, hang*i*n-hangín;
k*a*hoy, kah*u*y-kahóy; s*u*lok, sul*u*k-sulók; atb.

(*l)* Gaya rin ng sinundán ang nangyayari sa malulumay na salitáng-ugát na inuulit kung ginagawáng pang-urì at binibigyán ng kahulugáng *halos* o *malapit na sa,* o kayá'y *kauntî* lamang:

b*a*sa, bas*a*-basá; l*a*kad, lak*a*d-lakád;
l*u*sak, lus*a*k-lusák; l*a*bis, lab*i*s-labís;
t*u*big, tub*i*g-tubíg; l*u*bid, lub*i*d-lubíd;
l*a*bog, lab*o*g-labóg; l*i*mot, lim*u*t-limót;
p*u*tol, put*u*l-putól.

Sa dalawáng hulíng talatang itó—(*i)* at (*l)*—ang mga ulit na salitâ, kung gumaganáp ng pagka-pandiwà, ay katumbás ng bangháy sa *mag—magbahay-baháy, magbasa-basá*—at kung gumaganáp ng pagka-pang-urì, ay katumbás ng pagiging bagay na gaya ng sinasabi ng salitáng-ugát—*suluk-sulók, lubid-lubíd, tubig-tubíg.*

ANG DIÍNG MABILÍS

60. Ang diíng mabilís ay binibigkás nang pabuntó sa hulíng pantíg ng salitâ.

Bilang mga símulaing panlahát, hinggíl sa paggamit ng tuldík na itó, ay máitatakdâ ang mga sumusunód:

(a) Sa ikagagaán ng pag-aaral at pagtuturò ng wikà, lubhâ pa sa mga di-taál na tagalog, at sa mga aklát o babasahíng pampáaralán, tungkól salitáng mabilís ay dapat lagyán ng pahilís na tuldík.

(b) Sa ikagagaán namán ng pagsulat at paglilimbág, lalò na ng mga babasahíng laán sa mga sanáy na, hindî lahát ng salitáng mabilís ay kailangang tuldikán kundî yaón lamang mga totoóng nangángailangan upáng dî maipagkámalî sa ibá.

Alinsunod dito sa ikalawáng símulain, ay inihahanay ang mga tuntuning sumusunód:

(a) Tinúldikán sa hulíng pantíg ang mga mabilís na salitáng sumusunód:

batá, halagá, pagsasayá;
lihí, salisí, pagmamalakí;
bató, kulugó, pagkalitó;
batás, katawán, timpalák;
halík, kapatíd, salabíd;
langóy, balisóng, panahón.

(b) Tinútuldikán din ng pangmabilís ang mga malumay na salitáng-ugát na pangngalan kung ginagawáng pang-urì:

tayá sa t*a*ya, halilí sa hal*i*li, taló sa t*a*lo,
buháy sa b*u*hay, gisíng sa g*i*sing, laón sa l*a*on.
[Tingnán, 59 (g).]

(k) Lahát ng salitáng-ugát na dadalawahíng pantíg, at nagsísimulâ, o napangúngunahan ng isáng katinig, sa *iy* o sa *uw,* ay binibigkás nang mabilís, at tinútuldikán:

iyák, iyán, iyó, iyón;
biyák, hiyáng, hiyás, liyád, liyáb, liyág, liyáng;
niyá, niyán, niyóg, niyón;
siyá, siyál, siyám, siyáp, siyók;
piyák, piyók;
tiyák, tiyád, tiyán, tiyáp;
uwák, uwáng, uwáy; buwág, buwál, buwán, buwíg, buwís;
kuwán, kuwít; duwág, duwál; guwáng; huwág;
luwád, luwág, luwál, luwáng, luwás, luwát, luwáy;
muwák, muwál, muwáng, puwáng, puwíng; suwál,

suwág, suwáy, suwát, suwí, suwít; tuwád, tuwáng, tuwás.

Ilán sa mga salitáng may gangganitóng hugis ang wari'y tumátaliwás sa karamihan; dátapwa't ang mga taliwás na itó'y sa tuldík lamang at hindî sa bilís ng bigkás, pagka't maragsâ, anupa't nagpápatibay na lalò sa tuntunin ng kabilisán o kabiglaán ng bigkás:

biyâ, kiyâ, hiyâ, liyâ; luwâ, tuwâ, uwî, tuwî.

Dapat ding huwág kaligtaán na ang tuntunin sa itaás ay ukol lamang sa mga dadalawahíng pantíg ng salitâ, pagka't kung tatatluhín na o higít pa, ay karaniwan namáng nagiging malumay, o malumì, o maragsâ:

giyagis, piyapis, siyaho, siyasat, siyasip, tiyanak, tiyangge; biyayà, kiyawà, tiyanì, tiyopè, tiyagà.

(d) Lahát ng katutubong tawag sa mga bilang buhat sa *isá,* máliban ang *apat, anim, libo* at *angaw,* na mga malumay, ang *samp*û at *laks*â na kapwà maragsâ, at ang *yut*à na malumi, ay panáy nang mabibilís:

isá, dalawá, tatló, limá, pitó, waló, siyám at daán.

Angkupán, lapian, ulitin o tambalán man ang mga salitáng pambilang na itó, ay karaniwang dî nagbabago ng pagkamabilís:

dalawáng-tatló, pitó't limá, waló'y waló;
ikasiyám, makadalawá, kumakatló, pangwaló;
iisahín, dadalawahín, tatatluhín, sasampuín;
dadaanín, lalaksaín;
isa-isá, dalá-dalawá, tatlu-tatló, lima-limá, atb.

(e) Lahát ng mga panghalíp na panao, magíng sa mga isahán, at maging sa mga dalawahán at maramihán, máliban ang *akin, tayo, amin, namin, atin, natin,* ay pulós nang mabilís:

akó, ikáw, ka, siyá, kayó, silá;
iyó, mo, kaniyá, niyá, inyó, ninyó;
kanilá, nilá; kitá o katá, ta, kanitá, nitá.

61. Sa mga salitáng binibigkás nang mabilís, nguni't dî na kailangang tuldikán, pagka't madalíng matandaán at di-sukat mapagkámalán, ay matutukoy ang mga may hugis na sumsunód:

(a) Lahát ng katagâ o salitáng iisahíng pantíg, kagaya ng:

al, at, ay, ay!, ba, ka, kay, ko, ku!,
kung, daw, din, ha?, hoy!, lang, man, may,
ma, na, nang, ni, o, o!, pa, pag, raw,
rin, sa, si, ta, uy!

Taliwás dito ang mga talagáng maragsáng katagâ, gaya ng *dî*, *ng*â, *h*ô, *p*ô. Ang mga itó, iisahíng pantíg man, at nagtagláy ng tuldík na pakupyâ, máliban ang *dî* kung gumaganáp ng pagka-panlapì, gaya sa mga sumusunód na salitâ:

dikawasà, dikunó, diumanó, diyatà;
di-akmâ, di-bagay, di-mabuti, di-mawarì,
di-banál, di-pangit, di-patáy, atb.

(b) Lahát ng salitáng-ugát na ang dalawáng hulíng patinig ay magkasunód at magkatulad, anupá't isáng patinig na inuulit:

paa, saa, ginoo, noo, too,—máliban ang *oo*, na malumay.
aak, baak, kaang, daan, gaan, laan, maang, saan, taas;
biik, diin, giik, iim, liig, niig, piing, piit, siil, siim, siit, tiim, tiis;
doon, loob, look, noon, panginoon, pook, poon, poot.

(k) Kabilang sa sinundáng hugis iyáng mga salitâ na ang dalawáng hulíng patinig na magkasunód ay *u* at o; sapagká't sa palábigkasan ay magkapálitang talagá ang dalawáng patinig na itó, bukód sa halos magkaagaw-tunóg na rin. Halimbawà, gaya ng mga salitáng sumusunód:

buod, luom, luoy, muog, salimuot, suong, suot, tuod, tuon, tuos, uod.

Hindî nagaganáp ang tuntuning itó kapág ang dalawáng patinig na magkasunód ay ibá na sa mga kababanggít pa sa itaás, at talagáng mabilís ang diín; sa ganitó'y nárarapat tuldikán ang salitáng sa hulíng patinig. Halimbawà:

álalaóng, baít, baón, kaéng, kaít, kaók, kaón, daíng, daóng, daóp, laíng, laón, laós, paít, saíd, taób, taón, taós, yaón.

62. Lahát ng mga salitáng pinangúngunahan ng dalawáng katinig na magkasunód ang hulíng patinig ay pawáng binibigkás nang mabilís, nguni't maaaring dî na tuldikán kung sa mga aklát at babasahíng dî pampáaralán:

(a) Sa ganitóng hugis ng mga salitâ, ay may mga nagtatapós ng patinig, álalaóng bagá'y ng pantíg na tambál-una, gaya ng:

anta, bigti, hukbo, inyo, ninyo, lukso, saksi, samba, sikdo, sinta, tanggi, tampa, tampo, tukso.

Kabilang na rito ang mga kasinghugis na salitáng hangò sa Kastilà, at isinusulat nang ayon sa palátitikang tagalog:

alsa, alta, balsa, barko, bulsa, burda, kalso, kalbo, kanta, kasko, kingke, gasta, gusto, husto, linggo, lista, multo, paldo, palso, pasko, pinta, pista, pundo, punto, salba, salta, tangke, tinda, atb.

(b) May mga nagtatapós ng katinig, álalaóng bagá'y ng pantíg na kábilaan, gaya ng:

angkas, bansag, kalansay;
angkin, pantig, saliksik;
bundok, lindol, baluktot.

Kabilang namán dito ang mga hangò sa Kastilang:

anghel, baston, bastos, kalmen, kuwintas,
martes, sintas, tirintas, atb.

(k) May pag-ulit lamang ng dalawáng magkatulad o magkawangkíng pantíg na kábilaan; gaya ng:

bakbak, kapkap, ligamgam;
dildil, siksik, langitngit;
bugbog, kubkob, himulmol;
balagbag, kaladkad, salaysay;
balimbing, kalibkib, sagitsit;
balumbon, tagustos, taluktok;

Tumátaliwás dito, pagká't binibigkás nang malumay, ang mga salitáng:

minsan, pinsan.

At maraming salitáng hangò sa Kastilà na dî sumusunód sa mga náunang paraán ng pagbigkás, gaya ng:

Agosto, Bagyo, bangko, birhen, bisyo, bulto, butso;
kalye, kalyo, kuwarta, kuwarto;
Hulyo, Hunyo, Marso, Oktubre;
palko, petsa, pilyo, sipilyo;

tangga, tanggo, tolda, turko, atb.

63. Sa pagbabagong anyô ng mga salitâ ay karaniwang nanánatilì ang diíng mabilís, máliban na kung náiibá ang tungkulin sa pangungusap.

(a) Ang mga pang-angkóp—*ng, g, 't* at *'y*—ay hindî nakababago sa diín at tuldík na mabilís:

halagá*ng* kambíng, lamá*ng* matigás, tabí*ng* bakod, así*ng* Palanyág, bató*ng* buháy, himató*ng* ikináligáw.
sintá*'t* buhay, pulá*'t* puti, kamtá*'t* dî kamtán, bingí*'t* pipi, sambahí*'t* igalang, asó*'t* apóy, butó*'t* balát, nábaó*'t* natabunan;
ang limá*'y* marunong; ang pasá*'y* mabigát; ang tabí*'y* masukal; ang bató*'y* matigás.

(b) Ang mga hulapì ay nakababago ng diín at tuldík sa mga salitáng-ugát na mabilís, ayon sa mga paraán at anyóng sumusunód:

Kapág ang salitáng-ugát na mabilís ay ginagawáng pandiwà sa pamamagitan ng panlaping *an* o *han*, at *in* o *hin,* ang diín ay nálilipát sa náragdág na pantíg o hulapì:

pulá, pula*hán*, pula*hín*, saysáy, saysayá*n*, saysayí*n*;
bilí; bili*hín* (bilhín), bili*hán* (bilhán); saksí saksi*hán*, saksi*hín*;
gu*ló*, gulu*hán*, gulu*hín*; sal*pók*, salpuká*n*, salpu*kín*;
paá, paa*hán*, paa*hín*; daá*n*, daaná*n*, daaní*n*;
nií*g*, nii*gán*, nii*gín*; saí*d*, sai*rán*, sai*rín*;
loó*b*, loo*bán*, loo*bín*; tuó*s*, tuu*sán*, tuu*sín*.

Kapág pinápangngalan o pinápang-urì, sa pamamagitan din ng mga tinurang hulapì—*an, han* o *in*, *hin,* ang diíng mabilís ay nagiging mariín kung ang hulíng patinig ng salitáng-ugát ay napangúngunahan ng isáng katinig lamang o ng isá kayáng kapwà patinig; nguni't kung may dalawáng katinig na nangúnguna, ang diíng mabilís ay nagiging malumay namán:

pu*lá*, *p*úlahan, *p*úlahin; ití*m*, ítiman, ítimin; tuó*s*, *t*úusan, *t*úusin.
sin*tá*, sin*t*áhan, sin*ta*hin; sik*sík*, sik*si*kan, sik*si*kín; tang*gól*, tang*gu*lan, tang*gu*lin.

(k) Ang pag-ulit at ang pagtatambál ay dî nakababago sa diíng mabilís ng mga salitáng-ugát, máliban na lamang kung nahúhulapian. Kung may hulapì, karaniwang, lumalakad lamang ng isáng pantíg ang diín, álalaóng bagá'y nálilipat sa hulapì.

Ulit:

da*la*-da*l*á, sa*l*ú-salungát; gab*i*-gabí, tag*i*-tagilíd; gul*u*ng-guló; pangí-panginoón; kapá-kapatíd; pag-alís-alís; makahiglaw-higláw; nagkábuhúl-buhól.

Tambál:

pil*i*kmatá, takipsilim, bah*ag*harì; sambót-puhunan; bantáy-gabí.

May-hulapì:

pik*i*tmatahán, bat*u*mbahayín; sunúd-sunurín, sund*a*n-sundán; lahát-lahatín, sakmál- sakmalín.

ANG DIÍNG MALUMÌ

64. Ang diíng malumì, na tinátandaán ng tuldík na paiwà (`) ay gaya rin ng malumay na may lundô ng bigkás sa ikalawáng pantíg buhat sa hulihán ng salitâ; nguni't nagpaparang tuyót o naiimpít sa lalamunan ang masagal at banayad na tunóg ng hulíng patinig. Kayâ ang diíng malumì ay natatawag din namáng banayad na impít.

Ayon dito'y dalawáng diín mayroón ang isáng malumíng salitáng-ugát: isáng banayad sa ikalawáng pantíg at isáng banayad na impít sa hulihán.

ahà, batà, diwà, luhà, akalà, diwatà, hilagà, usisà, kaipalà, halimbawà, malikmatà, palibhasà;
arì, batì, lipì, susì, aglahì, lagarì, tunggalì, ugalì, kalahatì, dalamhatì, talumpatì, hunusdilì;
akò, bahò, birò, pusò, balahò, labuyò, pintuhò, kalaguyò, hintuturò, tagisuyò.

65. Ang diíng malumì ay nagaganáp lamang kung ang hulíng titik ng salitâ ay patinig. Anupát't waláng bigkás na malumì at tuldík na paiwà sa mga salitáng nagtatapós ng katinig.

Walâ ring bigkás na malumì sa mga salitáng ang panghulíng patinig ay napangúngunahan ng dalawáng katinig; sapagká't sa mga ganitóng hugis ng salitâ, kung dî mabilís ay maragsâ ang bigkás; máliban ang mga salitáng *dapuw*â, *kapwà, kaunt*ì, kung kinákaltasán ang dalawáng una ng patinig *u,* at dito sa hulí ang *au* ay pinápalitán ng *o.* Halimbawà *dapw*à, *kapwà, kont*ì. Ang ganitóng mga pagkaltás ay karaniwang gawín ng mga makatà.

At walâ rin namáng salitâ o katagáng iisahíng pantíg na binibigkás nang malumì; máliban ang *p*ô at *h*ô kung nákakabít sa hulihán ng *oo:* itó'y nabábawasan ng isáng *o*, at ang kabuuán ng salitá'y nagiging *op*ò*, oh*ò.

Sa mga pagbabagong anyô ng salitáng malumì ay maaaring pagpatakaran ang alinmán sa apat na pangyayaring sumusunód: o ang kabaguha'y nálalagáy sa unahán ng salitâ, o sa loób, o sa hulihán, o sa magkábiláng dulo.

(a) Kung sa una, álalaóng bagá'y kung inúunlapian, ang kalumian ng salitâ ay nanánatili.

awà, maawà, pagkaawà, pagmamakaawà;
talinghagà, matalinghagà, pananalinghagà;
batì, mabatì, pagbatì, tagabatì;
talumpatì, pagtatalumpatì, makatalumpatì;
suyò, masuyò, pagsuyò, tagisuyò;
balahò, mabalahò.

Máliban kung ang unlapi'y *mag* sa pandiwang nangángahulugán ng *madalás* o *palagi;* o kayá'y mga unlaping *pala* at *mapag:* sa alinmán sa mga hugis na itó, ang salitáng malumì ay nagiging maragsâ:

mapagtatalinghagâ, magbabatî, magsusuyô.
palasirâ, palayarî, palabirô.
mapagluhâ, mapaghilî, mapagturô.

(b) kung sa loób ng salitâ, ang gitlapì ay dî rin nakababago sa pagkamalumì:

batà, bumatà, binatà, binabatà;
pilì, pumilì, pinilì, pumipilì;
suyò, sumuyò, sinuyò, pagsusumuyò;
kisà, kinisà, lagà, linagà (nilagà).

(k) Kung sa hulihán namán, at pang-angkóp—*ng, 't, 'y*—ang nápaparagdág, ang diíng malumì ng salitâ ay nagiging malumay na lamang:

binatà, binat*a*ng nanunuyò, nanunuyong binatà;
lahì, lah*i*'t lupà, lupa't lahì;
pusò, ang pus*o*'y may luhà, ang luh*a*'y nasa-pusò.

Dátapwá't sa tulâ ay dî nababago ang pagkamalumì.

(d) Kung hulapì—*an* o *in*—ang nároragdág, ay nagkakáiba-ibá na ang diín, alinsunod sa ibinibigáy na tungkulin sa salitâ, na maaaring pangngalan, maaaring pang-urì at maaarì rin namáng pandiwà.

* Kapág pangngalan, karaniwang hulaping *an* ang tinatagláy, and diíng malumì ay nagiging mariíng-banayad o mabilís lamang kayâ, kung dadalawahing pantíg; nguni't mariíng banayad o mariíng-mabilís na rin, kung higít sa dalawá:

galà, gál*a*an, galaán, lahì, lah*i*an, lah*i*án, tulò, tul*u*an, tuluán,
talibà talib*a*an, tálibaán; pusalì pusal*i*án, púsalián; pangakò pángak*u*an, pángakuán;
panukalà, pánukal*a*an, pánukalaán; dalamhatì dalamhat*i*an, dálamhatián.

** Kapág pang-urì na karaniwan namáng hulaping *in* ang tinatagláy, ang diíng malumì ay nagiging mariíng malumay o mabilís kayâ lamang, kung dadalawahíng pantíg nguni't mariíng-banayad o mariíng-

mabilís, kung higít sa dalawá.

hakà hákain, hak*a*ín, batì, batíin; birò, bir*u*in, biruín;
tiwalà, tiwal*a*in, tíwalaín, sanggunì, sanggun*i*in, sangguniín; pintuhò pintúh*u*in, pintuhuín;
halimbawà, halimbáw*a*in, hálimbawaín; talumpatì, talumpátiin, tálumpatiín.

***Kapág pandiwà, na maaaring sa hulaping *an* at maaaring na hulaping *in,* ang diíng malumì ay nagiging banayad na lamang, na ang nangyayari'y lumalakad ang tinurang diín ng isáng pantíg sa dakong hulí, at nawawalâ na ang tunóg na impít.

habà, hab*a*an, habain; susì, sus*i*an, sus*i*ín; halò, hal*u*an, haluin;
akalà, akal*a*an, akal*a*in; ugalì, ugal*i*an, ugal*i*in; paligò, palig*u*an, palig*u*in;
talinghagà, talinghag*a*an, talinghag*a*in; panaghilì, panaghil*i*an, panaghiliin.

(e) Kung inuulit ang isáng salitâ, o tinátambalán kayâ ng ibáng kapwà salitâ, ay naaaring isá sa dalawá'y may pang-angkóp, o kapwà mayroon, at maaarì rin namáng kapwà wala, o isá'y may panlapì at isá'y walâ, o kapwà mayroón, o kapwà walâ.

*Kapág inuulit na waláng pang-angkóp o panlapì ang bawa't salitá'y nagdadalá ng kani-kanyáng kalumian, bagamán ang sa una ay nagiging may-kalumayan kayâ maaarì nang dî tuldikán:

wika-wikà, tahi-tahì, pusu-pusò.

**Datapuwâ, kapág sa inuulit na salitâ ang isá o ang dalawá'y ináangkupan ng *ng*, '*t* o '*y* ang pang-angkóp na itó'y nagkákabisang nawalâ na ang kalumian ng salitâ at ang máhalili'y kalumayan na lamang;

batang-batà, tanging-tangì, palung-palò;
lalayà-l*a*yang kumilos; yayayà-y*a*ya'y waláng baón; susuyù-s*u*yo't nagugutom;
mahinang-mahinang lumakad; ang mayumi'y mayumi; pangako't pangakò rin ang tugón.

***At kapág sa pag-ulit ang ikalawáng bahagi'y hinúhulapian ng *an* o *in,* ang una'y nagiging maragsâ at ang ikalawá'y nagiging malumay namán. Itó'y kung dadalawahíng pantíg lamang ang salitâ, pagká't kung tatatluhín o higít pa, ay lúbusan nang nawawalâ ang pantíg na malumì ng una, at ang naiiwá'y nagiging mabilís dahil sa tuntunin ng pag-ulit sa mga salitáng mahahabà:

batà, batâ-bat*a*an, luhà, luhâ-luh*a*an; lagà, lagà-lag*a*in;
hatì, hatî-hat*i*in, pilì, pilî-pil*i*an; tangì, tangî-tang*i*in;
pusò, pusú-pus*u*an; amò, amú-am*u*hin; dapò, dapú-dap*u*an;
balità, balí-balit*a*an; ugalì, ugá-ugal*i*in; pangakò, pangá-pangak*u*an;
panukalà, panú-panukal*a*in; talumpatì, talú-talumpat*i*an.

****Kapág tinatambalán, álalaóng bagá'y dalawáng salitáng magkaibá ang pinagkakabít sa pamamagitan ng gitlíng, ang dalawá'y kapwà nagtatagláy rin ng kani-kanyáng diín at ng tuldík na pagmalumì ang likás na mayroón:

maniwalà-dilì, lumuhà-tuwama, lumabì-dumilà,
mapawì-umulit, magtagò-lumitáw, mangakò-mapakò.

ANG DIÍNG MARAGSÂ

66. Ang diíng maragsâ, na tinátandaán ng tuldík na pakupyâ (ˆ), ay binibigkás nang mabilís o tuluy-tulóy hanggan sa hulíng pantíg, ngunì, pagdatíng dito'y buóng ibinubuntó ang bigát ng pagbigkás sa patinig, na pabiglâ o impít sa

lalamunan ang nagiging tunóg; kayâ ang diíng itó'y natatawag ding biglâ o mabilis na impít.

akmâ, adhikâ bahâ, kutyâ, ditâ, halatâ, salitâ, tanikalâ;
budhî, kauntî, kilitî, hindî, lunggatî, ngitî, pighatî, salapî;
anyô, kalô, kulambô, dugô, hilakô, panibughô, sampû, samyô.

Hindî kapít sa diín at tuldík na itó ang isáng kataliwasáng kiníkilala sa diín at tuldík na mabilís. Doón, ang mga salitáng pinangúngunahan ng dalawáng katinig ang hulíng patinig ay hindî na nilalagyán ng tuldík na pangmabilís, pagká't dî na kailangan. Kung itó ang susundín, dapat sanang huwág nang tuldikán ng pakupyâ ang mga salitáng maragsâ na pinangúngunahan din ng dalawáng katinig ang hulíng patinig, gaya ng *akmâ, budhî, samyô,* atb; dátapwâ kung ang mga gaya nitó'y lúbusan nang áalisán ng tuldík, maaaring ipagkámalî ang bigkás sa mabilís. At kung paiwáng tuldík na lamang ang ilalagáy, ay tangì sa mabibigyán itó ng isáng tungkuling dî ukol sa kanyá, walâ ring maaárimuhunáng tuldík o pagod sa pagtutuldík, kundî katinig; itó'y ang kabyák ng tuldík na pakupyâ: sa halíp ng ˆ, ay ˋ na lamang. Subalì, mabuti na ngang pananatilihin ang buóng tuldík sa tungkól salitáng maragsâ, yamang ang bigkás at tunóg ay iyón din.

67. Ang diíng maragsâ ay nagaganáp lamang sa mga salitáng ang hulíng titik ay patinig. Samakatwíd ay waláng maragsáng bigkás sa mga salitáng nagtatapós ng katinig.

Walâ rin namáng bigkás na maragsâ sa unahán o sa loób ng salitâ, pagká't itó'y diíng talagáng panghulíng pantíg lamang. Kailanmá't ang salitáng maragsâ ay nagbagong anyô na sa dakong hulihán, ang karagsaá'y gumagaán; gaya ng sukat mápansín sa mga sumusunód:

lagdâ, lagdáng maliwanag; lagdaán, palagdaín;
kimî, kiméng magsalitâ; kímiin, kakimián;
bunsô, bunsóng mahál; sampû, sampung libo.

68. Ang pagbabagong anyô ng mga salitáng likás na maragsâ, ay nangyayari sa mga paraáng sumusunód:

(a) Nápang-aangkupán ng alinmán sa *ng, 't o 'y;* sa ganitó'y nagiging mabilís na lamang ang pagkamaragsâ, at nag-iibáng tuldík na tulóy:

adhikáng masidhî, masidhíng adhikâ;
madalí't biglâ, biglá't madalî;
ang dugó'y bumahâ, ang bumahá'y dugô.

Mápapansín sa mga sinusundáng halimbawà na ang mga salitáng *masidh*î at

biglâ, nang mangaangkupán ng *ng* at *'t,* ay nawalán nang lubós ng tuldík. Itó'y sunód sa pánuntunan ng diíng mabilís, ukol sa mga salitáng pinangúngunahan ang hulíng patinig ng dalawáng katinig, na, bagamán mabilis ang bigkás, ay dî na tinútuldikán.

Dátapwâ, sa tugmaan ng tulâ ang pang-angkóp ay dî nakababago ng pagkamaragsâ.

(b) Naúunalapian ang salitâ sa pagiging pangngalan, pang-urì, pandiwà o ibá pa; sa ganitó'y nananatili ang dií't tuldík na maragsâ, pagká't ang pagbabagong anyô ay sa unahán lamang nangyayari.

> abâ, maaabâ, pag-abâ, inaabâ;
> binhî, mabinhî, pagbibinhî, mapagbinhî, bumibinhî;
> dugô, marugô, pagdurugô, dumugô, pinapagdugô.

(k) Nagígitlapian ng *um* o *in;* kung ganitó'y hindî rin nawalâ ang pagkamaragsâ:

> salitâ, s*um*alitâ, s*in*alitâ;
> timpî, t*um*impî, t*in*impî;
> sundô, s*um*undô, s*in*undô; pupô, p*in*upô.

(d) Nahúhulapian ng *an* o *in;* kung ganitó'y naaaring magíng pangngalan, magíng pang-urì o magíng pandiwà.

*Kapág pangngalan, na ang karaniwang hulapi'y an, ang diíng maragsâ ay napapalitán ng malumay sa dati ring pantíg nguni't nagkakadiíng mariín ang salitâ sa dakong unahán; máliban kung ang hulíng patinig ng salitáng-ugát ay sumusunód sa dalawahíng pantíg lamang:

> abâ, áb*a*an; adhikâ, adhík*a*an; paksâ, paks*a*an;
> putî, pútian; pighatî, pighátian; timpî, timp*i*an;
> guhô, gúh*u*an; sandugô, sandúg*u*an; sampû, samp*u*an.

**Kapág pang-urì, na ang hulapi'y karaniwan namáng *in,* ay nangyayari ang alinmán sa dalawáng anyô: o ang diíng maragsá'y nagiging malumay na lamang, at nagkákamariíng bigkás sa unahán, o kayá'y inuulit ang unang pantíg ng salitâ, at nagiging malumay kung minsan at mabilís kung minsan namán ang dating karagsaán, bukód sa nagkákabigkás na mariín sa dakong unahán; máliban din kung ang hulíng patinig ng salitáng-ugát ay sumusunód sa dalawáng katinig:

> abâ, áb*a*in, aab*a*ín, adhikâ, adhík*a*in, aadhík*a*in, aadhikaín;
> paksâ, paks*a*in, papaks*a*in, papaksaín;
> putî, pútiin, puputiín, puputiin; pighatî, pighát*i*in, pipighát*i*in, pipighatiín;
> timpî, timp*i*in, titimp*i*in, titimpiín:
> guhô, gúh*u*in, gugúh*u*in, guguhuín; sandugô, sandúg*u*in, sasandúg*u*in, sasanduguín;
> sampû, samp*u*in, sasamp*u*in, sasampuín;

***At kapág pandiwà, na maaaring *in* at maaaring *an* ang hulapì; ang pagkamaragsâ ng salitâ ay lúbusan nang nawawalâ, at ang náhahalilì sa salitá'y mabilís na diín at tuldík sa patinig ng hulapì:

> abâ, áb*a*in, aab*a*ín, aáb*a*in, adhikâ, adhík*a*in, aadhík*a*in, aadhikaín;
> paksâ, paks*a*in, papaks*a*in;

putî, pútiín, putián; pighatî, pighatiín, pighatián; timpî, timpiín, timpián;
guhô, guhuín, guhuán; sandugô, sanduguín, sanduguán; sampû, sampuín, sampuán.

(e) Náuulit ang salitáng maragsâ, at sa ganitó'y naaaring kapwà payák lamang, naaaring alinmán sa dalawá'y may pang-angkóp, o kayá'y ang dalawá kapwà, at maaaring may panlapì sa una, sa loób o sa hulí:

*Kapág kapwà payák, ang una'y nagiging mabilís na lamang, at ang ikalawá'y nanánatiling maragsâ:

basá-basâ, gawá-gawâ, salá-salantâ;
ngiwí-ngiwî, tagní-tagnî, salá-salapî;
buú-buô, likú-likô, balí-balikukô.

**Kapág napápang-angkupán, ang bahaging mayroón nitó'y nagiging mabilís na lamang:

basáng-basâ, gawá't gawâ, salitá'y salitâ;
ngiwî-ngiwing..., tingî-tingí't..., salá-salapí'y...
buú-buóng..., likó't likô, balí-balikukó'y...

Hindî rin nababago sa tugmaan ng tulâ ang pagkamaragsâ ng hulíng salitâ.

***Kapág sa una o sa loób ng salitâ, may panlapì, hindî nababago ang diíng maragsâ ng hulí, at ang sa una'y nagiging mabilís na lamang:

kahiyá-hiyâ, pahindí-hindî, magpahintú-hintô;
Sumumpá-sumpâ, ngumiti-ngitî, pinuksa-puksâ.

****Kapág ang panlapi'y sa hulihán ng ikalawáng bahagi, nanánatili ang pagkamaragsâ ng una, at nagiging malumay o mabilís ang ikalawá, ayon sa kung pangngalan o pandiwà ang ibinibigay na tungkulin sa salitáng hinúhulapian ng *an* o *in*.

bangâ-bang*a*an, hindî-hind*i*an, salu-sal*u*an;
biglâ-biglaín, lupî-lupiín, sampû-sampuín.

(g) Natátambalán ng ibáng salitâ, mayroón man o waláng gitlíng, at sa ganitó'y karaniwang may pang-angkóp ang una at nagiging mabilís na lamang, samantalang ang ikalawá'y nanánatili sa kanyáng likás na diín o tuldík:

Waláng-hiyâ, bigláng-awà, siráng-buô.

ANG DIÍNG MARIÍN

69. Ang diíng *mariín* ay binibigkás nang may-kabigatán sa ikatló, o ikaapat o higít pang pantíg buhat sa hulihán ng salitâ, at patuloy ang bigkás hanggán sa hulihán, na iginagalang din kung anó ang talagang diín at tuldík sa hulí o sa ikawaláng pantíg. Anupá't ang bigkás sa hulihán ay malumay kung malumay, mabilís kung mabilís, malumì kung malumì, at maragsâ kung maragsâ. Kayâ, ang isáng salitá'y naaaring magtagláy ng dalawá hanggán tatlóng uri ng tuldík.

Ang diíng mariín ay dî nangyayari kailanmán sa hulí o sa ikalawáng pantíg ng salitâ buhat sa hulihán, at dî rin namán nangyayari sa mga salitáng iisahín o dadalawahíng pantíg lamang.

Ang ikinálalagáy ng diín sa ikatló, ikaapat, o higít pang bilang ng pantíg buhat sa hulihán, ay nasa-habà ng salitâ at mga panlapì,

Ang panandâ sa mariín ay iyán ding tuldík na pangmabilís (′), nguni't hindî nilalagayán nitó ang lahát, kundî ang mga salitâ lamang na nangángailangan upáng huwág pagkámalán ang bigkás at kahulugán. Hindî na tinútuldikán ang mga salitáng mariín man ay magaán namán matandaán at dî na sukat ipagkámalî ang bigkás o basa.

70. Sa mga hugis ng salitáng mariín na dapat tuldikán ay máibibilang ang mga sumusunód:

(a) Ang mga salitáng tatatluhíng pantíg o higít pa, na payák, o may-lapì ma'y nag-aanyô namáng salitáng-ugát din at nagkákasarili nang katuturán, gaya ng:

álinlangan, bálaná, búhawi, búlalakaw, dálitâ, dátapwâ, káluluwá, kátiwalà, kásundô.

(b) Ang mga pangngalan sa bilang, kung inuulit ang unang pantíg upáng mapasiglá ang pagpapakahulugán ng *lamang,* o ang walâ kundî *iyung-iyón lamang:*

iisá, dádalawá, tátatló, áapat;
sásampû, línimampû, sásandaán;
Sásanlibo, sásangyutà, sásang-angaw.

Gayón din kung inuulit ang salitáng pambilang, sa paganitóng hugis:

íisa-isá, dádala-dalawá, sásampu-sampû, sásanli-sanlibo, sásang-asang-angaw.

(k) Ang mga salitáng-ugát na kung mahulapian ng *an* o *han* ay nagiging pangngalan sa poók, dako o bagay na pinaggáganapán, o ng paraán kayâ ng pagganáp sa sinasabi ng tinurang salitâ:

kálanan, dálayrayan, líbangan, líbingan, táhanan, táwiran, tíbagan;
álitan, bálitaan, básahan, búlungan, káinan; dágisunan, hálinhinan, lásingan, sálaminan, tálindwan, tálinduwaan;

Hindî dalá ng tuntuning itó ang mga salitáng dadalawahíng pantíg na ang hulíng patinig ay sumusunód sa dalawáng katinig, sapagká't sa mga itó'y malumay lamang ang bigkás; gaya ng:

simb*a*han, tingg*a*lan, himp*i*lan, taks*i*lan, sumb*a*tan, takb*u*han.

(d) Ang mga salitáng-ugát na kung hulapian ng *in* o *hin* ay nagiging pang-urì, o kayá'y pangngalan din namán, na ang ibig sabihi'y siyáng bagay na pangyáyarihin o gáganapin:

áwitin, bálain, bílhin, dálahin, gálisin, sígangin, síngilin, sípunin, tíbagin, bálikatin, kálibkibin, káladkarin, dálanginin, símulain, súliranin.

Kapit din sa tuntuning itó ang taliwás na hugis ng mga dadalawahíng pantíg na salitáng tinutukoy sa sinundán.

(e) Ang mga unlaping sadyáng may tuldík—tuldík na nagbibigáy sa salitâ ng kahulugáng *di-sady*â o *pagkakáta*ó*n lamang,* anupá't ibá sa gayón ding mga panlaping waláng tuldík—ay nanánatiling mayroón nitó sa mga iba't ibáng anyô at panahông tinatagláy ng salitáng-ugát, kung pinápandiwà, at ang tuldík ay laging mariín sa ikatló, o ikaapat o higít pang pantíg buhat sa hulí; bagamán dî nagbabago ang katutubong diín ng salitáng-ugát:

ma—mákita, nákita, nákikita, mákikita, pagkákita; másabi, nasabi, násasabi, másasabi, pagkásabi; máluhód, náluhód, náluluhód, máluluhód, pagkáluhód;
maká—makákuha, nakákuha, nakakákuha, makakákuha, pagkákuha; makábili, nakábili, pagkábili; makásuntok, nakásuntok, pagkásuntok;
*m*áka—mákasalo, nákasalo, nákakasalo, mákakasalo; mákasalubong, nákaniig, mákakapalít; pagkásalubong, pagkakániig, atb.
*magk*á—magkálaban, nagkálaban-laban, magkakálabanán; magkáusap, nagkákita, nagkakásubukán; pagkákalaban, pagkakáusap, atbp.
mápa—máparapâ, náparapâ, pagkárapâ; mápasaglit, nápapasaglít, pagkásaglít; mápalugmók, nápapalugmók, pagkálugmók;
*mak*á*pag*—makápagwikà, nakápagwikà; pagkápagwikà; makápagdumí, nakápagdumi, pagkápagdumi; makápagbuntón, nakápagbuntón;
ikápag—ikápagpalagáy, ikinápagpalagáy, pagkakápagpalagáy;
máikapag—máikapagsalitâ, náikapagsalitâ, pagkakápagsalitâ; máikapagpahindî, náikapagpapahindî, pagkakápaghindî; máikapagpalusóg, náikapagpápalusóg, pagkakápagpalusóg.

Nasusunód din ang tuntuning itó, kung ang salitáng-ugát na pinapandiwà, bukód sa mga nasabing unlaping may tuldík, ay hinúhulapian pa ng *an* o *han.*

mákitaan, nákabúlungan, nápapahirapan;
makápagsang-usapan, nagkábilihan, ikápag-awayán.

(g) Ang mga salitáng nilálapian sa unahán ng *pa* at sa hulí ng *an* o ng *in* o *hin,*

upáng magíng pangngalan o pang-urì:

> págandahan, pálakasan, pátahian, pátaniman, páhiraman, pángatawanan, páminggalan, págispisan;
> págandahin, págalingin, pátabain, pálambutin, pálakihin, pálamunín, pánibaguin, pátakbuhin.

(h) Ang mga nilálapian sa unahán ng *palá* at sa hulihán ng *an* o *han,* at ng *in* o *hin:*

> palábigasan, palátuntunan, palábinhian, palásintahan, palásinsingan;
> palábintangan, palátuksuhin, palábantain, palásimbahin, palásumpain.

(i) Ang mga inúunlapian ng *talá,* at hinúhulapian ng *an* o *han:*

> taláaklatan, palátingigan, talágarawan, talágamutan, találagdaan, taláupahan.

(l) Ang mga pandiwang panghinaharáp na panahón, na pinangúngunahan ng *sa,* at sakâ ng mga salitáng-ugát na inúunlapian ng *sa* at hinúhulapian ng *an* o *han:*

> sá-raratíng, sá-sisipót, sá-lalagpák;
> sápalarán, sápilitán, sátusuhán, sálakasan,
> sárunungán, ságulangán,—o kayá'y
> sa-túsuhan, sa-lákasan, sa-dúnungan, sá-gúlangan;
> sáliks*i*han, sa-liks*i*han; ságandahan, sa-gand*a*han.

Máibibilang na sa pangkát na itó ang mga salitáng-ugát na tatatlúhing pantíg at nagsísimulâ sa *sa* at nahúhulapian ng *an* o *in,* gaya ng mga sumusunód:

> sálawahan, sálimbayan, sáliksikan, sálungatan, sálisihán; sálimbayin, sáliksikin, sálungatin.

(m) Ang mga inúunlapian ng *ká* at hinúhulapian ng *an* o *han,* o ng *in* o *hin*, upáng magíng pangngalan o pang-urì, sa kahulugáng poók, anyô, paraán o urì ng pagganáp at pangyayari:

> kábayuhán, kábayuhín; káligtasán; kámutihán, kámutihín; kálansingan, kásamahín, káliwaan, kásunduan.

Kabilang na rin sa hugis na itó ang mga pangngalan sa *ka* at *an* o *han,* pinangúngunahan ng katagáng panalungát o pagtanggíng *dì,* at itó'y nagpápakahulugán ng *di-gaano, bahagyâ, halos;* o *kayá'y* ng *dì pagka-arì* o *dì*

pangyayari:

di-kágandahan, di-kálakihan, di-kásamaan,
di-kálayuan, di-kálakasan, di-kátamisan,
di-kábutihan, di-kádalasan, di-kádalangan,
di-kábuhuyan, di-kálulungan, di-kágawián.

Gayón din ang mga pandiwà sa *pá* at *an* o *han,* o sa *pá* at *in* o *hin,* o kayá'y sa *pak*á na may *an* o *in* o walâ man, na pinangúngunahan ng katagáng pababawál o pakaít na *huwág,* at itó'y nagpápakahulugán ng *dahan-dahan, unt*í*-unt*ì*, balalay lamang:*

huwág pátulinan, huwág págatungan, huwág pásambahín, huwág págahasain, huwág pádalasín,
huwág pákáinit, huwág pakádalás, huwág pakáinitan, huwág pakádalasín.

(n) Ang mga pang-uring nasa-anyóng pánukdulan ng *ka* at *an* o *han,* na inuulit ang salitáng-ugát:

káganda-gandahan, kátaas-taasan, kárukhâ-rukhaan, kábuti-butihan, káliit-liitan, káputî-putián, kásamâ-samaan, kásaya-sayahan,
kátayug-tayugan, káluuy-luuyan, kádungû-dunguan.

Gayón din ang pánukdulan sa *pagk*á na inuulit ang salitáng-ugát:

pagkálakas-lakás, pagkásarap-saráp;
pagkálimit-limit, pagkáinit-init;
pagkálayu-layò, pagkáulul-ulól;
pagkálapit-lapit, pagkáulit-ulit, atb.

71. Sa mga hugis ng salitáng mariín, na dî na kailangang tuldikán, ay kabilang ang mga sumusunód:

(a) Lahát ng pandiwáng nasa-anyóng pangkasalukuyan, na dadalawahíng pantíg ang salitáng-ugát at nasa-unahán ang mga daláng panlapì, o kayá'y sa loób, ay pawang binibigkás nang may-kariínan sa ikatlóng pantíg, nguni't dî na nga tinútuldikán; anupá't matatawag na lamang itóng *malamariín.*

kum*a*kain, nat*u*tulog, nags*a*sabi, nangh*i*hirám,
kin*u*kuha, din*a*rampót, bin*a*basa, din*a*dalâ,
nan*u*nungaw, nang*a*ngaso, nas*a*sabi, nab*i*bilí,
nagb*a*bantáy, nagd*a*dalá, nagh*i*hirap, nagb*a*basâ,
nags*u*surì, nang-*a*away, namb*a*bató, nand*a*rakmâ,
nand*u*rukot, ibin*i*bigáy, ibin*i*bilí, ibinábabâ,

isin*i*sipî, hin*a*hagkán, tin*a*tangnán, kin*a*kamtán.

(b) Lahát ng pandiwang nasa-anyóng panghinaharáp, na dadalawahín ding pantíg ang salitáng-ugát at ang panlapi'y *ma, mag, mang, i,* at *ika,* ay sa ikatlóng pantíg din malamariín:

k*a*kain, mat*u*tulog, mags*a*sabi, mangh*i*hirám,
ib*i*bigáy, i*a*alís, id*a*ragsâ, il*u*luhà, ikat*u*tubós, ikaw*a*wasák, ikab*u*buhay.

(k) Kapág ang panlapi'y sa hulihán, gaya ng *in* o *hin* at *an* o *han,* ang nagiging diín ay sa ikapat na pantíg, sa anyóng panghinaharáp:

t*a*tawagin, b*a*basahin, h*a*hakutin, s*a*samahan, b*a*bayaran, s*u*sumpaan;
tin*a*tawagan, bin*a*basahan, hin*a*hakutan, kin*a*kawayan, n*a*kawayan.

(d) Kapág ang salitáng-ugát ay tatatluhíng pantíg o higít pa, ang diín ay sa ikaapat, ikalimá, ikaanim o ikapitó.

PANGKASALUKUYAN

lum*i*ligalig, bum*a*balisa, sum*a*sangguni,
pum*a*palibhasà, tum*a*talumpatì, tum*a*talinghagà,
nil*i*ligalig, bin*a*balisa, sin*a*sanggunì, kin*a*kaaway,
pin*a*palibhasà, itin*a*talumpatì, tin*a*talinghagà, pinag-*a*arimuhanán,
sinasampalatayanan.

PANGHINAHARAP

l*i*ligalig, b*a*balisa, s*a*sanggunì, p*a*palibhasain,
t*a*talumpatiin, t*a*talinghagaan, pas*a*sampalatayahin.

Bagamán dito sa dalawáng hulí, (*k*) at (*d*), ay naaarì na ngâ ring makapagtipíd ng pagód sa paglalagáy ng tuldík na pangmariín, na kagaya sa dalawáng sinundán, (*a*) at (*b*); subali't hindî makapapangit, bagkús lalong makapagpápatiyák ng bigkás sa buóng salitâ, kung tútuldikán na rin ang mariíng lundô sa ikaapat o higít pang pantíg.

ANG DIÍNG MALAW-AW

72. Ang diíng malaw-aw, na tinátandaán ng gitlíng (-) at dî ng tuldík, ay binigkás nang pahakdáw sa hulíng patinig ng salitâ, na parang inihíhiwaláy ang hulíng katinig ng ikalawáng pantíg sa hulíng patinig ng salitâ. Matatawag din itóng paudlót o masagal na mabilís. Tatlóng urì mayroón ang bigkás na itó:

(a) ab-ab, ak-ak, anag-ag, ig-ig, ang-ang, eng-eng, aliw-iw.

(b) kapupun-an, mul-an, pun-in, babal-in.

(k) bag-ang, gab-i, salag-oy, ul-ol.

Ang mga salitáng nábibilang sa hanay (*a*) ay karaniwang binubuô ng magkakatulad na pantíg na tambál-hulí. Ang gitlíng sa pagitan ay tandâ ng pahiwaláy na bigkás ng magkatulad na pantíg, anupá't *ab-ab* at dî *abab* o *a-bab; ak-ak* at di *akak* o *a-kak,* atb.

Ang mga nasa-hanay (*b*) ay karaniwang binubuô ng salitáng-ugát na maragsâ, na kung hulapian ng *an* o *in,* ay nakákaltasán ng hulíng patinig. Ang *kapupun-an* ay galing sa *kapupun*ô*-an* ang *pun-in* ay sa *pun*ô*-in,* ang *babal-in* ay sa *babal*â*-in.*

Ang nangasa-hanay (*k*) ay ilán lamang sa daan-daáng salitâ na hanggá ngayó'y binibigkás pa nang palaw-aw o paangát ng mga taga-iláng lalawigang sílanganín, gaya sa Batangan, Laguna, Tayabas; samantalang sa mga ibáng lalawigang tagalog ay túluyan na't mabilís pa kung bigkasín: álalaóng bagá'y bagáng at dî *bag-ang,* gabí at dî *gab-i,* salagóy at dî *salag-oy,* ulól at dî *ul-ol.*

Ang hilig sa lalong laganap sa Katagalugan sa gangganitóng mga salitâ, ay sa untî-untíng pag-aalís na ng kasagalan at sa tuloy-tulóy nang pagbigkás; kayâ magíng sa pagsulat ay nawawalâ na ang gitlíng o ibá pang panandáng tagapagpakilala ng paangát o pahakdáw na bigkás.

Dahil sa malaganap na hilig na itó, hindî lamang ang mga salitáng nasa-hanay (*b*) at (*k*) ang binibigkás nang ganitó:

kapupunán, mulán, punín, babalín,
bagáng, gabí, salagóy, ulól.

kundî patí nangasa-hanay (*a*) man ay binibigkás na rin ng *anagág, igíg, angáng,* ang *anag-ag, ig-ig,* at *ang-ang,* at iyáng ibá na lamang ang nátitirá pang dî nagbabago.

ILÁN PANG SÍMULAIN AT PALIWANAG NA PANLAHÁT

Tungkól sa mga Diín at Tuldík

73. Sa pálatuldikan ay may iláng símulain at paliwanag na panlahát na makatutulong nang mabisà sa pag-aaral, upáng lalong gumaán ang pagkátuto at lalong mápawastô ang paggamit ng mga tuldík sa mga diíng kináuukulan.

Náritó ang mga násabing símulain at pánuntunan:

74. Ang pagkakáiba-ibá ng diín o bigkás ng mga salitâ, ay kalikasán ng alín mang wikà. Isáng kabalighuáng nasaing málaman o pag-isiping máipaliwanag kung bakit ang gayóng salitá'y binibigkás nang banayad na impít ; o ang salitáng yaón ay anó't binibigkás nang mabilís na maluwág, samantalang ang salitáng itó'y

binibigkás nang mabilís na impít namán.

75. Dátapwâ, dahil sa ang wikáng tagalog ay likás na mapanggaya sa mga tunóg, galáw at anyô ng mga bagay na nginángalan o ipinahahayag sa pamamagitan ng mga salitáng katumbás; kayâ sa mga pag-aagam-agam sa kung anóng bigkás o tuldík ang bagay ibigáy sa isáng salitâ, ay maaaring manangan sa likás na pinagkámihasnán, na, sa mahihinang bagay at malulumay na kilos, karaniwang banayad na salitâ namán ang nagagamit, at sa malalakás at biglâ ay mabilís at maragsâ namán salitâ ang pampahayag. Gaya ng mápapansín sa magkakatugmáng dalá-dalawáng salitáng sumusunód:

lakad, takbó; dalang, dalás; hinà, lakás;
banayad, biglâ; agos, bahâ; bangon, tindíg;
hulog, lagpák; hangin, bagyó; sirà, gibâ;
punit, wasák; kumain, sumabsáb; basa, magbasá;
sulat, magsulát; birò, magbirô, atb.

76. Oo't ang bigkás ng Madlâ ay siyáng batás na dapat masunód sa palábigkasan at palátuldikan ng isáng wikà. Dapwa't nangyayaring nápakahirap tiyakín kung alín o násaán ang Madláng iyán sa mga bayang gumagamit man ng íisáng wikà lamang ay may pu-puô namáng himig sa pagsasalitâ, at kung minsan pa ay may iba-ibáng pakahulugán at bigkás sa mga salitâ. Sa kalágayang gaya nitó, ang mga pantás-wikà ay nagkákaroón ng karapatáng magtakdâ at magpairal ng ganáng kaniláng minámagalíng na pátakarán sa pagbigkás, upáng hanggá't maaari'y mapapagkáisá ang lahát sa íisá na lamang tiyák na palábigkasan at palátuldikang pangmadlâ.

77. Ang mga salitáng malumay at mabilís, kung nagtatapós ng patinig ay madalíng mákilala dahil sa pagbigkás dito nang may-kasariwaan at luwág sa lalamunan, na anakì bagá'y naáanghangán nang bahagyâ sa lalamunan ang bumibigkás; di-kagaya ng mga salitáng malumì at maragsâ, na, bukód sa may-katuyután ang bigkás sa hulí, anakì pa'y náiirí ang bumibigkás sa pag-impít sa lalamunan ng hulíng patinig ng salitâ. Ang ganitóng mga pagkakáibá ay sukat nang mádamá sa mga sumusunod na halimbawà:

Malumay: b*a*ga-h, s*a*la-h, síli-h, *a*so-h
Malumì: bagà, salà, tahì, pasò
Mabilís: bagá-h, salá-h, silí-h, asó-h
Maragsâ: bagâ, salâ, tahî, pasô

Dahil dito kung kayâ ang mga hulaping pangabít sa mga salitáng malumay at mabilís na nagtatapós ng patinig, ay *han* at *hin;* samantalang sa mga malumì at

maragsâ ay *an* at *in* lamang:

> Malumay: baga*hin,* sala*hin,* sala*han,* sili*han,* asu*hin*
> Mabilís: baga*hín,* sala*hín,* sili*hán,* asu*hán*
> Malumì: baga*in,* sala*an,* tahi*in,* pasu*in*
> Maragsâ: bagaí*n,* salaá*n,* tahiá*n,* pasuá*n*

78. Kung pagtútuusín, ang iba-ibáng diín sa mga salitáng tagalog ay náuuwî sa dalawáng bigkás lamang: (a) isáng banayad, (b) isáng marahás. Ang banayad ay naaaring mapahabà o mapasagal nang kauntî sa karaniwan, at ang marahás ay mapabigla pa't máidiín nang mahigít sa katamtaman. Kayâ ang banayad ay nakasasakláw sa malumay ay malumì, at ang marahás namá'y sa mabilís at maragsâ. Ang mga bigkás na tinatawag na mariín at malaw-aw, ay nasasabing hawa at anino na lamang ng dalawáng una.

> (*a*) aso, apò; balo, bahò; gilid, pilì; sarili, kalahì;
> (*b*) abá, basâ; galó, kalô; tamís, sawî; talagá, halatâ.

79. Ang mga diín at tuldík na malumì at maragsâ ay laging nasa-hulí lamang ng mga salitâ. Ang mga itó ay sápilitáng nagtatapós sa patinig. At walâ rin sa unahán o loób ng salitâ; máliban na kung sa pagkakáanib ng salitáng tinátambalán ng ibáng salitâ, ang una sa dalawá ay nanánatiling maragsâ, at dito pa ma'y mápapansing nasa-dulo rin ang tuldík:

> hak*a*-hakà, tang*i*-tangì, bir*u*-birò;
> pinagsip*a*-sipà, itinal*i*-talì, pinaghal*u*-halò;
> manghinà-lumakás, bumat*i*-dilì, malutò-mahiláw;
> basâ-basaín, tuyâ-tuyain, hindî-hindian, dugû-duguán;
> pinagtagá-tagâ, binaklí-baklî, tatangú-tangô;
> mawalâ-sumipót, pahindî-paoo, mabuô-mabasag.

Ang diíng malumì, kailamán ay bigkás-bayanad, álalaóng bagá'y may diíng waláng tuldík sa ikalawáng pantíg, bukód sa tuldík na paiwà sa hulihán. Ang diíng maragsâ ay lagíng mabilís at pabagsák na biglâ sa hulihán:

> b*a*tà, ak*a*là; l*i*pì, agl*a*hì; p*u*sò, hintut*u*rò;
> walâ, halatâ; binhî, madalî; dugô, palasô.

80. Dahil sa kahabaan ng maraming salitáng tagalog, na bunga ng mga paglalapì at pag-aanib-anib, at sakâ dahil sa pagkakáiba-ibá ng diín at bigkás sa mga salitáng íisá ang sulat nguni't dî íisá ang kahulugán at tungkulin sa pangungusap, kung kayâ nangyayaring madalás ang pagkakaroón ng dî lamang

íisá kundî hanggán dalawá o tatló pang tuldík sa isáng salitâ. Ang pagtutuldík ng ilan-ilán ay dî maíiwasan, kung talagá rin lamang hangád na mabawasan, hanggá't maaarì, ang pagkakámalî sa mga pakahulugán.

Mga halimbawà:

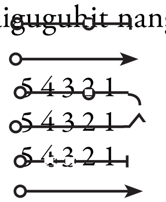
Sa tuldík na mariín at diíng malumay:
táh*a*nan, líb*a*ngan, líb*i*ngan, sálaw*a*han,
salág*u*bang, pátaw*i*rin, pábut*i*han, sálimb*a*yan, kásint*a*han;
tunggál*i*an, símul*a*in, kásund*u*an, káliw*a*an,
pagkár*a*mi-r*a*mi, pagkák*u*yad-k*u*yad, pinákab*u*ti-b*u*ti.
Sa tuldík na mariín at tuldík na mabilís:
káluluwá, dágisunán, pásulatán, káinitán, tálumpatián, salágunting;
pakábig*a*t-bigát, pinakámah*a*l-mahál, pinakápagti*i*s-tiís.
Sa tuldík na mariín at tuldík na malumì:
búlihalà, palábalità, máipangakò; kahiná-hin*a*là, kapalí-palibh*a*sà, kasanggú-sangguní;
paní-panih*a*là, talú-talump*a*tì, kalagú-lag*u*yò;
ipinakásamu-s*a*mò, nagpakálayu-l*a*yò.
Sa tuldík na mariín at tuldík na maragsâ:
dálitâ, dátapwâ, tálusirâ, sálagintô,
kahimá-himalâ, lílindí-lindî, pahilá-hilakô.
Sa tuldík na mariín, mabilís at malumay:
kátaás-ta*a*san, kágalíng-galíngan, kárikít-dik*i*tan.

81. Ang kalágayan at urì ng mga diín sa mga salitâ ay matitiyák sa bilangán ng pantíg na sumusunód:

malumay: itó'y diíng lagíng nasa-ikalawáng pantíg ng salitâ, buhat sa hulihán.
mabilís: itó'y diíng lagíng nasa-hulíng pantíg.
*malum*ì*:* itó'y diíng banayad sa ikalawá, at diíng banayad na impít sa patinig na siyáng hulíng titik ng salitâ.
*marags*â*:* itó'y diíng mabilís na impít sa patinig na siyáng hulíng titik.
mariín: itó'y diíng maaaring nasa-ikatló, ikaapat at higít pang pantíg, ayon sa habà ng salitâ.
malaw-aw: itó'y diíng pahakdáw sa pagitan ng hulíng patinig at ng sinusundáng katinig.

Ang pagbigkás sa sunud-sunód na mga pantíg ng salitâ at ang pagtiyák sa lágayan ng mga diín at tuldík, ay máigugubit nang paganitó:

malumay ....
mabilís ....
malumì ....

maragsâ 5 4 3 2 1
mariín 5 4 3 2 1
malaw-aw 5 4 3 2 1

82. Pakáhaba-habà ng salitâ, kung ugát o payák din lamang, ay marami nang magkaroón ng dalawáng diín o tuldík; ang karaniwa'y nagtatagláy ng isá lamang. Nguni't nagkákaroón ng hanggán tatló, kung sa mga salitâ nang may-lapì, at hanggáng apat, kung sa mga pinag-anib at pinagtambál. Dito pa ma'y naaaring tuldikán na lamang ang mga diíng lalong may matindí't namámaibabaw na tunóg at bigkás,—gaya ng mariín, mabilís, malumì at maragsâ,—at iniiwang waláng tuldík ang mga diíng malumay at malamariín lamang, o kung dî man tuldikán, ay sukat nang mákilalang may-kariinán o bilís ang bigkás.

Magagamit na pátakarán sa paglalagáy o pagbilang ng mga tuldík ang mga salitáng may-lapì na lilimahíng pantíg, at dito'y mapagkikita kung saan-saán lamang sukat magkadiín o magkatuldík ang isáng salitâ, gaya ng mátatanghál sa sumusunód na palápantigan:

(1) — — — — — kababa*i*han, pinakas*u*yò
(2) — — — — — pahalagahán, makasalitâ
(3) — — — — — makakák*i*ta, inilúluhà
(4) — — — — — makadádalo, nakah*i*hiyâ
(5) — — — — — maháhal*i*na, kinákalingà
(6) — — — — — paháhalikán, nilálabasâ
(7) — — — — — mákakas*a*ma, nápakalayò
(8) — — — — — mákakasamá, mápapasamâ

Ang tuldók sa ilalim ng guhit, sa mga ikalawáng pantíg buhat sa hulihán (1, 3, 5, at 7), ay tandâ ng diín lamang, samakatwíd ng bigkás na malumay, na maaarì rin namáng magíng malumì.

Ang tuldík na pahilís sa ibabaw na mga hulíng pantíg (2, 4, 6, at 8), ay tandâ sa mabilís, na naaarì rin namáng magíng maragsâ.

Ang tuldík sa ibabaw at tuldók sa ilalim sa ikatlóng pantíg (3 at 4), ay mga tandâ pagka-naaaring tuldikán ang salitâ, at naaaring hindî, yamang ang bigkás sa pantíg ay malamariín lamang.

Ang diín at tuldík sa mga salitáng magkakaanib at magkakatambál ay may kani-kanyáng tuntunin sa mga pinaglalagyáng pantíg, ayon sa kung ang salitá'y ginagawáng pangngalan, o pang-urì o pandiwà. Itó'y náuulat nang maliwanag sa mga pag-aaral na ukol sa Malumay, Mabilís, Malumì at Maragsâ.

83. Ang mga salitáng malumay at mabilís na nagtatapós ng patinig at ang mga malumi't maragsâ, ay may tangi't katutubong tuntunin sa pánugmaan ng tulâ, kung nagtatagláy ng pang-angkóp, ang tuntuni'y itó:

Ang pang-angkóp at dî nakababago sa katutubong tunóg ng salitáng pinápang-

angkupán sa dulo ng mga tuludtód o pánugmaan ng mga tulâ.

Magagamit na halimbawà ang mga sumusunód na tugmâ ni Balagtás sa iba't-ibá niyáng tulâ:

Parang náririníg ang lagì mong wikà*ng*
tatlóng araw na dî nagtátanaw-ta*m*à.
Alading kilabot ng mga gere*rong*
iyóng kababayang hinláhangaan ko.

———

na nagmunakalang gutumin ang reyn*o't*
lagyán ng estangke ang kakani't trigo.

———

At sampô ng nag-alaga'*y*
patútungkulán ng luhà.

———

At kung mangyayaring mahihirám ko p*a*
sa ganitóng hirap pusò ng ibá,
sinadalì ngayó't upáng magsawà ka*ng*
humabág sa pusong bihasáng magbatá.

84. Marami't di-kákauntî ang salitáng malumì at maragsâ na kapág napápang-angkupán ng *ng, g, 't, 'y,* ay nagiging malumay o malamalumay at mabilís o malamabilís na lamang kung bigkasín, at dahil dito'y naaaring ipagkámalî tulóy sa mga salitáng nákakatulad, na talagáng nagtatapós sa gayón ding mga titik ng pang-angkóp. Gaya, halimbawà, ng mga sumusunód:

*aw*à	awang (awà-ng)	*hiya*	hiyáng (hiyâ-ng)
	awang (siwang)		hiyáng (bagay)
	awa'y (awà ay)	*pil*ì	piling (pilì-ng)
	away (laban)		piling (siping)
*bal*à	balang (balà-ng)	*pil*î	pilíng (pilî-ng)
	balang (bawa't)		pilíng (ng saging)
	balang (luktón)		piling (pilí-ng)
	bala'y (balà ay)	*pul*ò	pulong (pulò-ng)
	balay (lamáng-dagat)		pulong (usap)
	bala't (balà at)	*sag*ì	saging (sagì-ng)

	balat (bahid-balát)		saging (“banana”)
*bant*ô	bantó’t (bantô at)	*saw*î	sawíng (sawî-ng)
	bantót (bahò)		sawíng (salakót)
*kul*ô	kulóng (kulô-ng)	*suh*à	suha’y (suhà ay)
	kulóng (may-bakod)		suhay (tukod)
*gal*à	galang (galà-ng)	*sund*ô	sundó’t (sundô at)
	galang (pítagan)		sundót (tundô)
	gala’y (galà ay)	*tab*ò	tabong (tabò-ng)
	galay (pamingwít)		tabong (tabon-g)
*gal*â	galáng (galâ-ng)	*tul*â	tulá’y (tulâ ay)
	galáng (buklód-bisig)		tuláy (táwiran)
*hab*à	habang (habà-ng)	*tulo*	tulong (tulò-ng)
	habang (samantala)		tulong (tuwáng)

Upáng maiwasan ang pagkakámalî sa mga salitáng malumi’t maragsâ, na kahugis ng mga kababanggít pa, magíng sa tulâ at magíng sa túluyan, ay mabuti nang papagtaglayín din ng mga tuldík na kaukol, kahit na may mga pang-angkóp. Ayon dito’y dapat na mangásulat nang paganitó:

awàng, awà’y; balàng, balà’y, balà’t bantô’t;
kulông; galáng, galá’y; galâng; habàng;
hiyâng; pilìng; pilîng; pulòng; sagíng; sawîng;
sundô’t; tabòng; tulâng; tulòng; tuwâng.

85. Hindî maaaring iwasan o alisín nang túluyan sa pag-aaral ng wikang tagalog ang pagkilala at paggamit ng mga tuldík sa mga salitâ at pantíg na kináuukulan. Di-wastóng gayahin ang kawalán o dî paggamit nitó sa wikang inglés, na siyá mandíng pinanánaghilian ng iláng mánanagalog na kasalukuyan. Ang kabalangkasán ng wikang tagalog, ang kalikasán ng kanyáng mga tinig, at ang palábuuan ng kanyáng mga salitâ, ay ibang-ibá sa wikang pinanánaghilian. Bukód sa kaibháng itó, ang Tagalog na pinagyayaman at pinayayaman ngayón, ay hindî na wikang panarili ng mga taál na tagalog lamang, kundî panlahat-lahát nang pilipino. Kailangang ihandâ ang tinurang wikà upáng magíng lalo’t lalong maliwanag sa kaalamán ng mga di-tagalog na mag-aaral at gagamit. Tungkól panandâ at paraáng makababawas sa mga balakíd at dahilang sukat ipagkámalî sa pag-aaral, pagsulat at pagbigkás ng mga salitâ, na mahigít sa dalawáng-katló ng buóng kabilangán ang paiba-ibá ng kahulugán at tungkulin sa pangungusap, ay dapat kilanlíng kailangan at gamiting sápilitán.

Sakaling ang wikang itó’y makalaganap na sa buóng Kapuluán, at siyá nang talagáng pangunang gamit sa pag-uúnawaan ng lahát at bawa’t isáng pilipino, kaipala’y sakâ masasabing bagay na ang panahón sa pag-aaral kung dapat pa o dî na dapat gamitin ang mga tuldík na iyán. Kung walâ na, o nabawasan na ang

malakí ang masasagwâ, matitigás at paiba-ibáng hímigan sa pagsasalitâ ng mga lalá-lalawigan, na anupá't hubóg na ang lahát ng dilà at isipan ng tanáng pilipino sa wastô at íisá na lamang pagbigkás at pakahulugán sa mga salitâ, marahil nga'y maaaring sa mga Talátingigan na lamang magíng kailangan at bagay ang mga tuldík o ibá pang sadyáng panandâ sa mga salitáng sukat pagkámalán, at maaarì ring dî na maggamít niyán sa mga pagsulat at paglilimbág, kung dî na gaanong kailangan.

VIII. ANG BAYBAYING PILIPINO

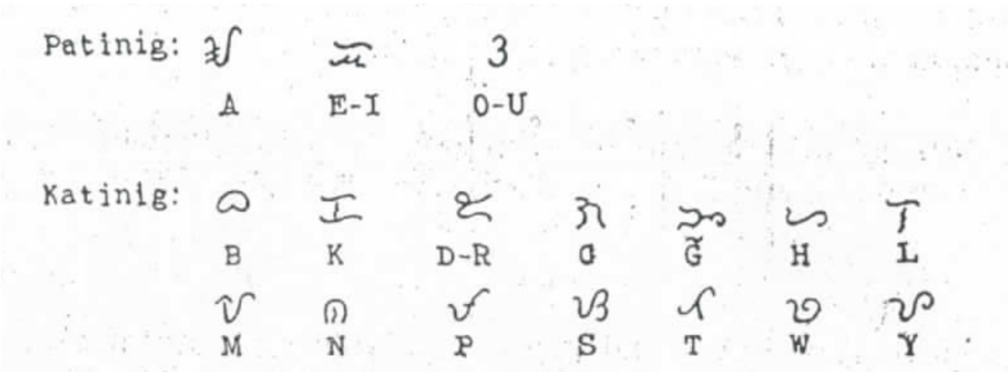
86. Nang pairalin ng kapangyarihang kastilà rito sa Kapuluán ang kaniláng “abecedario” at pagsulat, untî-untíng napalitán ang katutubong baybayin at sariling pagsulat namáng dito’y kaniláng pinagdatnán. Di-maikákailáng ang mga Pilipino noón ay may sariling abakada, na noó’y tinatawag ng “baybayin”, at ibang-ibá ang pag-aanyô at pamamaraáng ikinátatangì sa mga lahing tagakaratig-lupaín at kaibayóng-dagat. Lalò pa mandíng may malakíng kaibhán sa “alfabeto” at pagsulat ng mga dayuhang kastilà. Hanggá ngayón ay mayroón pang mga liping tinatawag na di-binyagan dito sa Pilipinas, na nagsísisulat sa pamamagitan ng katutubong baybayin.

Yayamang ang sariling abakada ay tandâ rin namá’t katunayan ng kabihasnáng katutubò ng isáng lahì, hindî kalabisáng mápabilang sa pag-aaral ng kasalukuyang pánitikang pilipino ang katutubong palátitikan, upáng sa pagtutulad ay mapagkilala ang mga pagkakáibá, at kung sakali’y mapag-aralan sa isa’t isá, alinsunod sa mga kalikasán ng pagbigkás at pananalitâ ng mga tagarito.

Dalawáng mahalagáng súliranin ang sukat matukoy sa katutubong abakadang pilipino: *una,* kung ilán, anu-anó at paano isinusulat at binabasa noón ang mga titik ng iyón, at *ikalawá,* kung paano máisusulat at mababasa ngayón nang may-tagláy nanag mga kabaguhang paalinsunod sa mga hingî ng makabagong kabihasnán.

MGA TITIK AT DATING PAGSULAT

87. Ang katutubong abakadang Pilipino ay binubuô ng tatlóng titik na patinig at labing-apat na katinig. Tungkól sa hanay ng mga titik ay may iba-ibáng pagkakásunod-sunód na sinasabi ang mga pantás na nagbábalità.

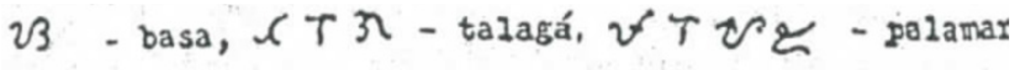
Ang nangasa-itaás ay siyáng mga titik pilipino, at ang nangas-ibabâ ay siyáng mga katumbás sa katitikang latino.

Ang basa o bigkás ng ᜀ ay ganáp na katulad ng *a* sa Kastilà.

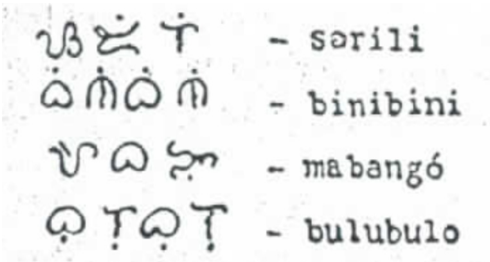
Ang sa ᜁ ay naaaring *e* at naaaring *I*, o kayá'y álanganin sa dalawá, *i-e*, lubhâ pa sa hulihán ng salitâ. Ang basa sa lahát ng katinig ay pulós na pabigkás sa patinig *a,* patí ang sa ᜇ na naaaring *d* at naaaring *r*, lubhâ pa't itó'y nápapalagáy o binibigkás sa pagitan ng dalawáng patinig. Samakatwíd:

ba,ka, da-ra, ga, g̃a (nga), ha, la, ma, na, pa, sa, ta, wa, ya.

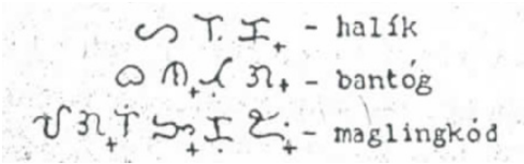
Mga Halimbawà:

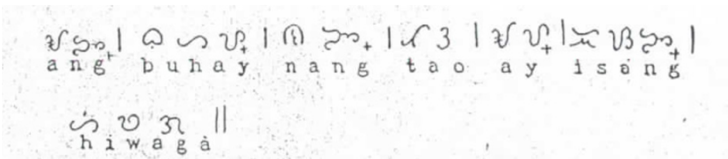
Kapág ang isáng katinig ay ibig bigkasín sa dî *a* kundî sa ibáng patinig, ay may tuldók nang ginagamit: inilalagáy itó sa itaás o ulunán ng titik kung sa *i* o *e*, at sa ibabâ o paanán kung sa *o* o kayá'y *u.* Halimbawà:

Kapág ang katinig ay binibigkás nang pabitín, álalaóng bagá'y waláng binîbigkasáng patinig, nilalagyán sa dakong kanang paibabâ ng isáng tandâ, na ayon sa iláng paring kastilang mánanaysáy, ay muntíng sabát o kurús. Halimbawà:

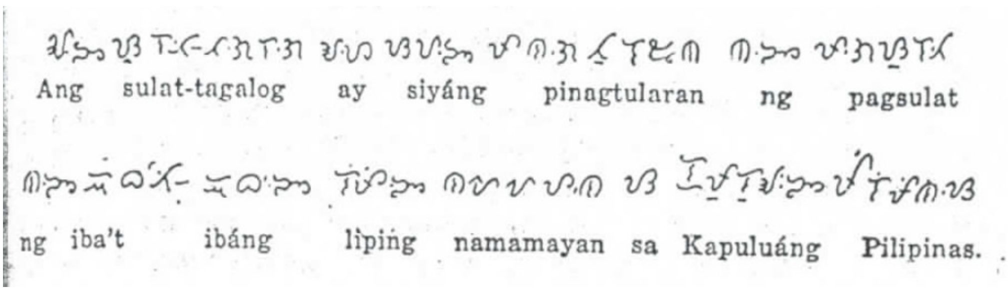
Ang panandâ sa pagkakáhiwaláy ng salitá't salitâ ay isáng guhit na patayô sa pagitan. At sa katapusan ng isáng talatà, o ng isáng ganáp na pangungusap, upáng magsimulâ ng ibá, ay magkaagapay na dalawáng guhit na patayô rin. Ganitó:

Iba-ibáng balità at palagáy ang iniwan ng matatandáng mánanaysáy tungkól sa ayos at gawî ng pagsulat na katutubò. May nagsasabing tulad sa Insík na

buhat sa itaás at paibabâ; may nagpápatunay na gaya sa Árabeng buhat sa kanang pakaliwâ, at may diumano'y palikaw-likaw, álalaóng bagá'y kung buhat sa itaás, pagdatíng sa ibabâ ay paitaás namán, bago pababâ ulî at paulit-ulit; at kung buhat sa kanan, pagdatíng sa kaliwâ ay pakanán namán, bago pakaliwâ ulî, at pabalik-balik na.

Magíng alín pa man ang totoó, ang sukdáng magkátotoóng lahát ang gayóng mga palagáy, ang di-dapat kaligtaáng sanhî ng pagkakáiba-ibá, ay yaóng urì ng mga bagay na noó'y sinúsulatan. Naaaring palapà, sahà, dahon o balát ng kahoy o hayop; naaaring bias ng kawayang buô o biyák, at naaaring dalíg na kahoy o tablá. At ang panulat ay naaaring patpát na matulis, bakal na tulís din at ibá pang máiguguhit o máiuukit sa kabagay na urì ng súsulatan. Sa mga bagay na itó ay di-sukat ipagtaká kung magkaroón man, sa mga unang panahóng yaón, ng iba-ibáng paraán, hanay at hugis ng pagsulat; anupá't itó'y nadadalá o nápapagawî kung saán may-kagaanán at kaluwagáng ibaling ang urì ng panulat sa sulatáng ginagamit. Subali't ang mga balitang inabot pa ng mga panahóng itó, tungkól sa ayos ng matandáng pagsulat, ay nagkakáisá ng palagáy at patunay tungkól sa katutubong sulat-pilipino ay para na rin ng sulat-latino, na buhat sa kaliwáng-pakanán, at paulit-ulit ang ganitó hanggáng sa wakás ng sinusulat. Anupá't gaya ng sumusunód:

MGA KAKULANGÁNG SUKAT MÁPUNÁ

88. Gaya rin ng sarisaring urì at hugis ng katitikan at pagsulat ng iba-ibáng lahì sa matandáng panahón, ang katutubong sulat-pilipino ay may mga kakulangán at katiwaliáng di-sukat ikaunawang mabuti ng bumabasa sa ibig sabihin ng maysulat. Tunay nga't noó'y nangyayari nang magkáunawaan ang bumabasa at sumusulat kahit sa gayóng mga pakulang-kuláng na titik at pagsulat, palibhasà yaó'y nakasasapát na sa mga kákauntî pang pangangailangan at sakláw ng dî pa gaanong mataás na kabihasnáng gumigitaw noón. Samantalang sa ilaw ng makabago't kasalukuyang kabihasnán, ay nákikita na ang mga kakulangán at di-kasapatán ng gayóng mga titik at pagsulat.

Sa lalong malalakíng kakulangán at katiwaliáng iyón, ay máitatalâ ang mga sumusunód:

(*a*) Ang kakauntián o pagka-labimpitó lamang ng mga titik: tatló sa patinig at

labing-apat sa katinig; íisá ang titik na panumbás sa tunóg ng *e* at *i;* íisá ang sa *o* at *u;* at íisá ang sa *d* at *r;* gayóng may maliliwanag na pagkakáiba-ibá sa pananalitâ ang tunóg at tungkulin ng isa't isá sa mga tinurang titik.

(*b*) Ang kakulangán ng mga sadyáng panandâ sa iba-ibáng bigkás ng mga patinig at iba-ibáng diín ng mga pantíg, gayóng pagkárami-rami ng mga salitáng nag-iiba-ibá ng katuturán at tungkulin alinsunod sa diín o gaán ng pagbigkás.

(*k*) Walâ rin ng mga iba't ibáng panandâ sa pagsulat na sukat magpakilala sa babasa ng himig ng pananalitâ at hinggíl ng ibig sabihin ng maysulat—mga himig at hinggíl na dî naíiwasan sa alín mang pag-usap at pagsasaysay.

(*d*) Upáng maipakilala ang pagkakáhiwaláy ng isáng salitâ sa kapwà, ay isáng guhit na patindíg ang inilalagáy sa pagí-pagitan—bagay na nakagugusót o nakasusukal pa sa kasulatan. At walâ ring nákikitang panandâ sa pagputol o paghahatì ng mga pantíg ng isáng salitáng di-magkasya sa dulo ng isáng taludtód at kailangang ilipat ang karugtóng sa susunód; gaya bagá ng gitlíng ngayón.

(*e*) Ang kawalán, ayon sa ibáng mánanaysáy, ng sadyáng panandâ sa mga katinig na binibigkás nang pabitín pagká't waláng patinig na bigkasan; álalaóng bagá, kung ang pantíg ay tambál-hulí at dî tambál-una, o kayá'y kung kábilaan. Ayon din sa kanilá, ang panandáng muntíng sabát o kurus (+) sa dakong kanang paibabâ ng katinig ay likhâ na lamang nga mga paring kastilang nagsipag-aral ng matatandáng pagsulat na iyón; at talagáng walâ raw, pagká't bahalà nang nagpupunô noón sa kakulangán ang mga sanáy bumasa.

(*g*) At may iláng titik na dî pa nagkakátulad-tulad ng anyô sa iba-ibáng pagkakásulat; samantalang ang anyô o guhit ng ilán ay nagkakáhawig namang sukat tulóy pagkámalán. Gaya, halimbawà ng M, P, S, at T, na may nagsusulat nang paganitó; ᜋ ᜉ ᜐ ᜆ at may nang paganitó namán: ᜋ ᜉ ᜐ ᜆ atb. Samantalang ang iláng titik ay nagkakáwangis-wangis ng anyô at guhit, na sukat ding ipagkámalî. Gaya, hálimbawà, ng ᜋ ᜉ ᜐ ᜆ atb.

Sa bigláng sabi, di-kákaunting kakulangán at kalabisán mayroón ang katutubong sulat-pilipino, na hindíng-hindî sukat máunawaan kung gágamitin sa mga pagsulat at sulatín ngayón.

MGA PAGBABAGONG MAGAGAWÂ

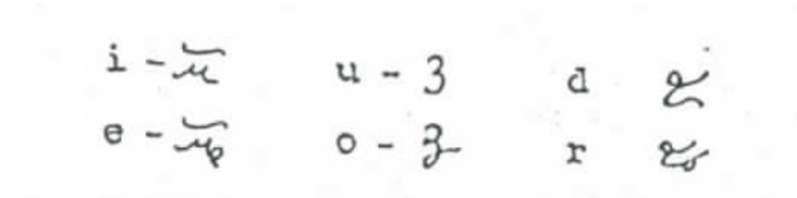
89. Na, anu-anóng mga kabaguhan ang kinákailangang ipasok sa gayóng pakulang-kuláng na katitikan at pagsulat upáng máipakibagay sa mga pangangailangan ng kabihasnáng makabago, o sa mga hingî ng kasalukuyang panahón?

May ilán nang palaarál na kababayang nakapagbunsód ng iláng panukalà at mungkahing panakíp sa gayón mga kakulangán. Sa kanilá'y may mga nápapawastô at may mga nápapalayò namáng lalò hanggáng makasapit na tulóy sa kasagwaán. Sa pag-aaral na itó ay may máhahangò sa kanilá, at may máimumungkahì namáng sarili, na panakíp sa mga násabing pangangailangan,

hanggáng ang pag-aayos ng matatandáng titik na yaón ay magawâ nang ganáp at lúbusang makabago, at sapát nang magamit kasalukuyang kabihasanán at pánitikang pilipino, kung ibig gamitin.

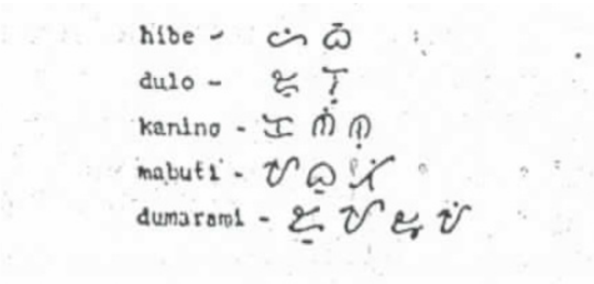
Ang mga kabaguha't panakíp-kailangang dito'y iminúmungkahi, ay ang mga sumusunód:

(a) Ang labimpitóng titik ay gawíng dalawampû, gaya ng bilang ng mga titik ng kasalukuyang Abakada. Limahín ang patinig at labinlimahín ang katinig. Ibahín ng kauntî ang *e* sa *i,* ang *o* sa *u,* at ang *d* sa *r.* Ganitó:

Ang magiging kaibhán ay muntíng pabuntó't lamang sa mga titik na binabago. Nápakagaáng gawín pagká't náaayók sa kampáy ng panulat. Hindî na kailangang lumikhâ, ni manghirám pa sa ibá. Sakâ ang mga titik at bigkás na tinútumbasán ng bagong anyô, ay hindî siyáng mga lalong gamitín, unang-una na ang e—

(b) Sa katinig na binibigkás sa *i* ay gaya rin ng dating isáng tuldók (.) sa ibabaw ang ilalagáy; at sa binibigkás sa *e*, ay isáng muntíng gitlíng naman (-) sa ibabaw rin. Sa katinig na binibigkás sa *o*, ay tuldók din sa ilalim na gaya ng dati, nguni't muntíng gitlíng na pag sa *u*. Sa paraáng itó'y máibibigáy sa bawa't katinig ang kani-kaniyáng bigkás na ukol sa bawa't patinig na dating may mga tunóg at titik na álanganin. Ganitó:

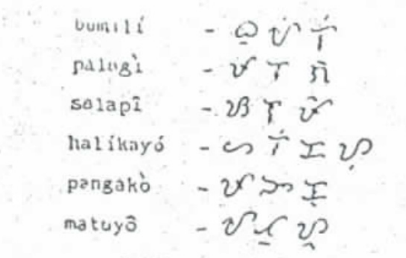

Ang dahilán kung bakit sa bigkás sa *i* ay tuldók at sa bigkás sa *e* ay guhit, ay sapagká't bihirang salitáng tagalog ang nagtatapós sa *e*, at lalò na itóng bihirang mágamit sa loób. At ang dahilan namán kung bakit tuldók sa bigkás sa *o* at guhit sa bigkás sa *u*, ay sapagká't bihirang-bihirà rin ang mga salitáng nagtatapós sa *u*, at ang karamiha'y sa *o,* bukód sa ang hulíng *o* ay siyáng karaniwang nagtatagláy ng tuldík na iba-ibá, gaya ng mápapansín sa sumusunód na paksâ. Ang pangangailangan sa ganitóng pagbabago ay lalong mátatambád sa mga paglalagáy ng tuldík.

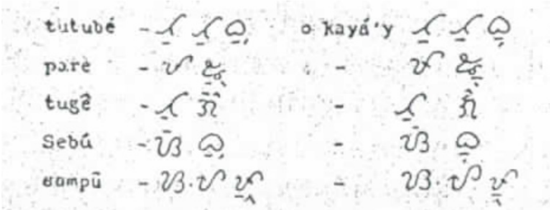
(*k*) Gamitan na ang mga pantíg at salitáng mga panuldík na gaya ng

kasalukuyang ginagamit sa sulat-latino; samakatwíd, ng pahilís o tuldík pangmabalís at pangmariín (´), ng paiwà o tuldík pangmalumì (`), ng pakupyâ o tuldík pangmaragsâ (ˆ), at ng gitlíng o bantás na pangmalaw-aw (-).

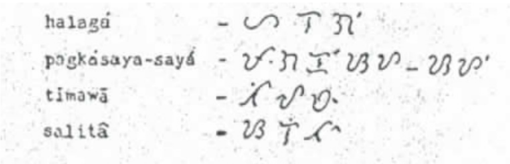
Ang mga paraán at tuntunin sa pagtútuldík ay labis ng kagaanán. Waláng gagawín sa katinig na binibigkás sa *i* kundî sa halíp ng tuldók at tuldík ang ilagáy: anupá't itó ´ kung mabilís o mariín; itó ` kung malumì, at itó ˆ kung maragsâ. Ganitó rin ang gagawí't ilalagáy sa halíp ng tuldók sa ilalim ng katinig na binibigkás sa *o*, Halimbawà:

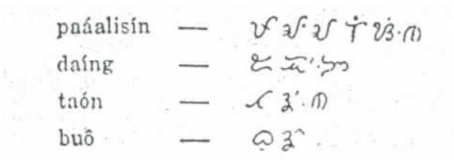
Kapág ang bigkás na mabilís ay sa *e,* ang tuldík na pahilís ay máiaagapay o máipapatong sa muntíng guhit sa ibabaw ng katinig, at ang paiwà o pakupyâ, kung malumì o maragsâ ang bigkás. Ganitó rin ang gagawín kung ang bigkás sa mabilís, malumì o maragsâ ay sa *u.* Halimbawà:

Kapág ang bigkás na mariín, mabilís, malumì o maragsâ ay sa *a*, ang kaukol na tuldík ay sa balikat na gawíng kanan ng katinig ilalagáy. Halimbawà:

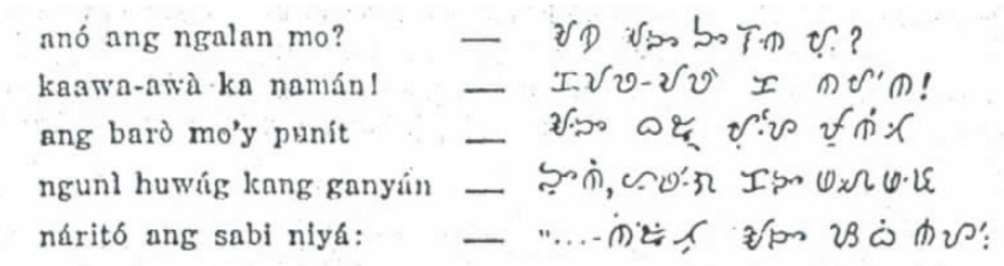
Kapág ang tuldík ay sa talagáng mga patinig, gaya rin ng tuldík sa bigkás sa *a*, na ilalagáy sa kanang balikat ng mga tinurang patinig. Halimbawà:

Kung ang pagtútuldík ay mahigpít na kailangan sa mga titik latinong ginagamit

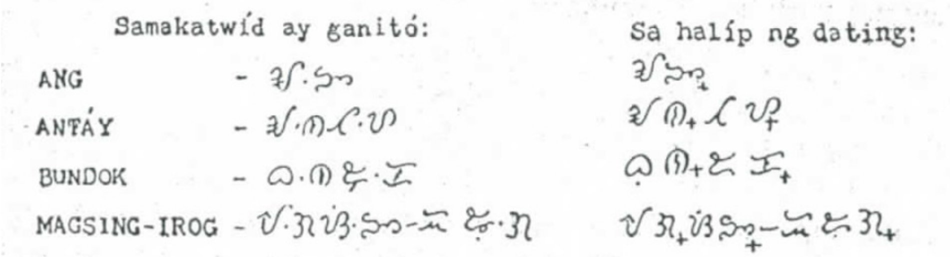
sa ating wikà, lalo’t higít sa katutubong katitikan, na, bukód sa likás na kalabuan at kakulangán ng mga titik, pantíg at salitâ, ay maraming sukat pagkámalán sa mga itó, gawâ ng pagkakáhawig-hawig ng sulat bagamán may iba-ibáng bigkás, kahulugán at tungkulin sa pangungusap.

(*d*) Gamitin na rin ang lahát ng mga ibá pang panandâ ng palábantasang kasalukuyan. Ang gitlíng (-) sa iba’t ibáng tungkulin nitó, ang pananóng (?), pahangâ (!), pasipî (“ ”), kudlít (‘), kuwít (,), tuldók (.), tutuldók (:), tuldukuwít (;), tulduk-tuldók (…), atb. atb. Mga halimbawà:

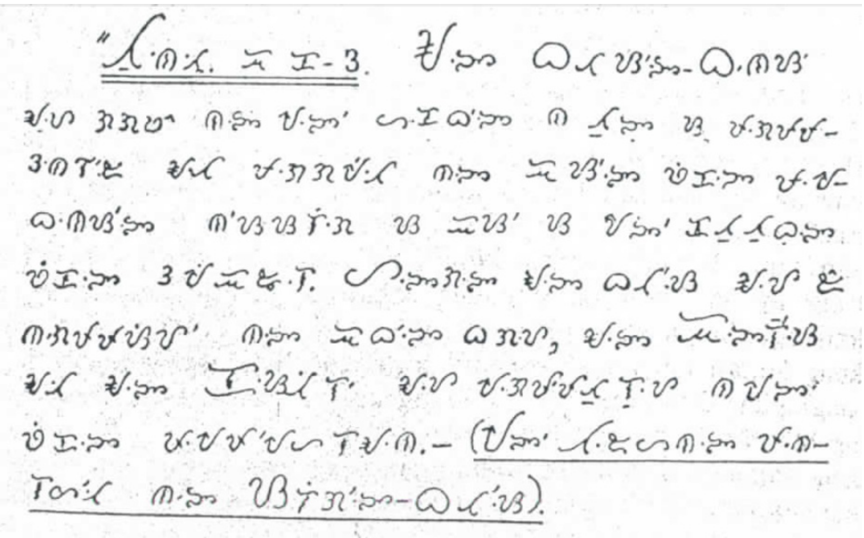
(*e*) Huwág gamitan ng sabát o kurús ang pagtatandâ sa mga katinig na binibigkás nang waláng patinig. Ang sagisag ng pagka-binyagan at di-dapat isangkáp sa mga pagsulat na bálaná. Maaaring ang sinusulat ay mahahalay na salitâ, o ukol sa maruruméng bagay. At ang kurús ay nápakatuwás sa ganitóng kagamitán. Bukód sa rito, kung ang tandâ ng pagka-waláng patinig ay sa likód na dakong ibabâ ng katinig nakalagáy, kákailanganin pa sa pagbasa na ihagis tuwî na ang tingín sa dakong kanan ng bawa’t katinig na bábasahin, upáng matiyák sa pagbigkás dito kung may tandáng kurús o walâ, samakatwíd, kung bíbigkasín nang táhasan o pabitín.

Ang bagong paraáng iminúmungkahì ay walâ na ng ganyáng pangangailangan, at lalong may kagaánang gawín. Isáng tuldók sa unahán ng katinig na pinápatayán ng likás na patinig, ay sapát na. Bago basahin ang katinig ay mákikita na muna ang tuldók, at sa ganitó’y alám na kaagád ang bigkás na gagawín. Hindî munting guhit o gitlíng ang mabuti, gaya ng mungkahì ng iláng pantás-wikà; sapagká’t ang panandáng itó ay may mga ibáng tungkulin, at napakarami na ng pinagkakágamitan; kayâ kalabisán nang dagdagán pa ng ibáng sukat ipagkámalî nang madalás.

(*g*) Upáng matularan ang kasalukuyang pagsulat hinggíl sa paggamit ng malakíng titik, kailangang lakhán at taasán nang kaigihan ang unang titik ng unang salitâ ng bawa't salaysáy, gayón din ang sa pasimulâ ng pangungusap na sumusunód sa bawa't tuldók, ang unang titik ng bawa't pantanging ngalan, at ang mga ibá pang pinagkáugalian nang gamitan ng malakíng titik sa sulat-latino. Gaya ng mákikita sa halimbawang sumusunód:

> "Tunt. ika-3. Ang Batasáng-Bansá ay gagawâ ng mga hakbáng na tungo sa pagpapaunlád at paggamit ng isáng wikang pambansáng násasalig sa isá sa mga katutubong wikang umiiral. Hanggáng ang batás ay dî nagpapasyá ng ibáng bagay, ang Inglés at ang Kastilà ay magpápatuloy na mga wikang pampámahalaán." — (*Mga Tadhanang Panlahát ng Saligáng-Batás*).

PALIWANAG SA ILÁNG PANSÍN

90. Laban sa pagpapasok pa ng anumáng kabaguhan sa nápakatandâ nang sulat-pilipino, ay may dalawáng tanóng-pansíng nagbubuhat sa dako ng mga dî nagpápahalagá sa súliranin, na karapat-dapat pagpaliwanagan.

Una. Anó't bábaguhin, anilá, ang lumang katitikan sa katutubò niyáng lagáy at ayos, ay sa kung mabago pa'y maaaring dî na ikákilala sa talagáng kalikasán, at dulo'y maikapagkámalî pa ng mga sa hinaharáp ay ibig mag-aral?

Ikalawá. Babaguhin at ibababagay pa sa mga kasalukuyang pangangailangan ng pagsulat: bakit, binabalak bagáng ipalít pa, balang-araw, ang matandáng katitikang iyán sa katitikang latino, na siyáng kinásasalalayan na ngayón ng buóng kabihasnán ng kapilipinuhan at ng lalong malakíng bahagi ng sandaigdíg?

Ang unang pansín ay dagliang matutugón ng hindî, hindî binabago kundî pinagpupunán lamang ang kauntíng mga kakulangán. Buóng manánatili ang

katutubong pag-aanyô, at igagalang ang tanáng likás na katangian. Maliliít na bagay ang nababago, bilang pampaliwanag lamang sa pagkilala at pampagaán sa pagsusurì, kung may sinumáng ibig sumurì at mag-aral.

Iláng pantás na sa mulá-mulâ pa'y nagsisurì na sa mga kakanyahán ng katutubong baybayin, ang dî lamang nagpalagáy kundî nagpatunay pang ang mga pantíg na tambál-hulí at kábilaan ay isinusulat, noóng una't-una, nang waláng katinig kundî patinig lamang; at sa gayón lamang ay nagkakáunawaan na ang sumusulat at ang bumabasa. Dapwa't sa mga pantás na sumunód ay may ilán namáng, upáng mapabulaanan ang unang palagáy, ay nagpatunay na sa gayóng urì ng mga pantíg ay may sadyáng panandáng ginagamit na sukat pagkákilanlán ng babasa kung ang katinig na sumusunód sa isáng patinig ay bibigkasín nang pabitín, álalaóng bagá'y kung waláng biníýgkasáng patinig. At ang panandáng itó'y ipinalagáy nang isáng muntíng sabát o kurús sa dakong paanáng pakanán ng katinig na waláng patinig.

May mga nagsabi rin namáng ang katutubong pagsulat ay buhat sa itaás na paibabâ; nguni't ang pinairal ng halos lahát na mga manunurì at pantás-wikà noón ay ang ayos o hanay ng sulat-kastilà, buhat sa kaliwáng pakanán. At ganitó rin ang ginawa nilá sa pagsunod-sunód ng mga titik.

Ang lahát ng itó, kung pagtútuusín, ay pawang mga pagbabago sa datihan. Subalì, sinumán sa mga hulíng pantás na sumurì ay walâ pa yatang nakapagpáparatang hanggá ngayón, na ang mga sinundán nilá'y nagsipangahás sa di-dapat pangahasán at napakagpaibá nang pasirâ sa katutubong katitikan.

Tungkól namán sa ikalawáng tanóng-pansín, ay máipaliliwanag na ang pagpapasok ng mga kabaguhang pamagay sa mga kasalukuyang pangangailangan ng pagsulat, ay waláng kasabáy na pagtatangkâ bagáng ipalít sa sulat-latino mápangayón at mápaibáng-araw, ang sulat-pilipinong lumáng-binago. Hindî matátawaran ang mga kabutihan at ang pagká dî na maaaring talikdán pa ang sulat-latino ng pánitikan at kabihasnáng pilipino. Dapwa't hindî dahil dito'y magiging kamálian nang gawâ ang magpalà at gumamit ng katutubò.

Ang matandáng katitikang pilipino, kaipala'y siyáng pinakadakila't lalong mahalagá sa tanáng "folk-lore" ng lahing pilipino. Ngayóng patí káliit-liitang bagay na likás, gawâ o ugalì sa mulá-mulâ pa, ay dinuduláng sa lawak ng mga yumaong panahón, at bawa't mátuklas ay tinitipon, nililinis, pinagyayaman at pinakakáingatang bakâ mawalâ pa, ang katutubong baybayin ng mga pilipino ay lalo't higít na karapat-dapat sa ganyáng mga pagkakalingà.

Malaon nang tayo'y náwiwili't náuugalì sa pagsusuót ng mga damít europeó at amerikano; nguni't dî lamang nanánatili rin ang ating paggamit ng sariling pananamít, na sakalì mang maykaibhán na sa katutubò, ay sapagká't pinagpípilitan pa nating mapagyaman at mapagandáng lalò sa rati, tulóy máipakibagay sa mga hingî ng kasalukuyan at hanggáng ng hinaharáp. Bakit? Sapagká't ang Pilipino'y nátututo nang magmalakí ng ganáng kanyáng sarili, at huwág manatili sa pag-

aakalang tungkól galing at yarì sa labás ay magalíng.

Ganyán din ang nangyayari sa ating matatandáng awit, saláwikaín, bugtóng at ibá pang katutubong asal, na sa gitnâ ng mga kalakará't kabihasnáng makabago, ay hindî na natin ikinahihiyâ at hinahamak-hamak, kundî pinagpípilitan pang mapabuti at magawáng saligá't batis ng mga bagong kathâ at bagong pamumuhay, at itó'y hindî upáng palitá't itakwíl ang mga biyayà ng makabagong kabihasnán, kundî upáng itó pa nga'y lalong matulungan.

Itó ri't dilì ibá ang layon at káuuwián ng pagpapalàng dapat gawín ngayón at sa hinaharáp sa katutubong sulat-pilipino.

IX. ANG MGA PANG-ANGKÓP

na, ng, g; at, ’t at ay, ’y

91. Ang mga katagáng *na, at, ay,* ay nábibilang sa bahagi ng Palásurian (*Analogy*), na tinatawag na Pangatníg; dahil dito’y dapat sanang sa dakong hulí pag-aralan. Ngunì, sanhî sa ang mga tinurang katagâ ay maaga at madalás na mágamit sa pasimulâ pa lamang ng pag-aaral ng mga salitâ at ng lalò mang karaniwan at magagaáng pangungusap, kayâ, katulad ng mga pinagkáugalian na sa mga Balarilang Tagalog, ay inilalahad dito ngayón ang mga katangian ng tatló at mga tuntunin sa paggamit ng isa’t isá.

Nginángalanan sa sarili ng *pang-angkóp* ang mga tinurang katagâ, pagká’t tandís na tungkulin nilá ang magíng tagapag-agpáng ng dalawáng salitâ o dalawáng pangungusap na magkasunód; bukód sa, ang tatló’y nagkakáhawig sa pagbabagu-bagong anyô kung ipinakíkibagay sa hulíng titik ng salitáng sinusundan. Sa paraáng itó’y nagagawáng lalong magaán at madulás ang pagbibigkás sa magkasunód na salitâ o pangungusap.

Ang na, ng at g

92. Sa lahát ng katagâ ay itó ang mahigit na ikináiibá ng Tagalog sa mga ibáng wikà sa sandaigdíg. Halos lahát ng mga wikaín sa Pilipinas ay mayroón nitó, nagkakáiba-ibá ngâ lamang ang hugis o titik—bagay na nakatutulong pa sa pagpatibay ng pagka-magkakapatíd ng mga tinurang wikaín.

Ang paggamit sa alinmán sa tatlóng anyô ay umáalinsunod sa kung anó ang hulíng titik ng unang salitâ sa dalawáng magkasunód na pinag-aangkóp o pinag-aagpáng.

(*a*) Kapág ang unang salitá’y nagtatapós sa katinig, máliban sa *n,* anyóng *na* ang ginagamit, at isinusulat nang hiwaláy.

masipag *na* tao
tamád *na* kalabáw
pag-ibig *na* nabigô
sumusulat *na* madalás
nagpatalastás *na* hindî silá daratíng ngayón

(*b*) Kapág ang hulíng titik ng unang salitâ ay patinig, anyóng *ng* ang ginagamit, na ikinakabít sa hulihán ng tinurang salitâ. Halimbawà:

masayá*ng* mukhâ
ugali*ng* pangit
nagsásalitá*ng* mag-isá
tayo*ng* mga pilipino

may pasabi*ng* huwág na silá*ng* hintayín

(*k*) Kapág katinig *n* ang hulíng titik, anyóng *g* ang ikinakabit.

mahinaho*ng* magsalitâ
baya*ng* magiting
nagpápayama*ng* totoó
ang akin*g* kabuhaya*ng* marálitâ
may pabili*ng* silá'y ipaghandâ ng bahay

93. Ang kani-kanyáng paraáng itó ng paggamit sa tatlóng anyô—*na, ng* at *g*—ay sápilitán, at di-maaaring iwasan o pagpalít-palitín kayâ, nang dî masisirà ang mabuting ayos at himig ng pananalitâ. Gayunman, ang isáng nagsasalitâ o sumusulat ay nakalayà ng paggamit sa mga paraáng sumusunód:

(a) Sa banayad na pagsasalitâ o paultul-utól na pananalumpatì, naaaring masabi ang ganitó:

huwág kayóng mag-alaal*a na* bakâ dî ko gawín ang inyóng bilin kahit alín *na* máibigan mo, ibibigáy ko.

sa halip sabihing:

mag-alaala*ng* bakâ ...
ali*ng* máibigan ...

náririto kamí, *na* naghihintáy pag-utusan, at dî tatanggí sa lahát ng sandalî *na* kayó'y may kailangan

sa halip sabihing:

kamí*ng* naghihintáy ...
sandalí*ng* kayó'y . . .

(b) Kung ang una sa dalawáng salitâ, lalò na sa dalawáng parirala o pangungusap, ay may kuwít, dilì kayá'y may kauntíng tigil o hakdáw na talagá ang pagsasalitâ. Halimbawà:

ang may-asaw*a*, *na* umiibig sa katahimikan, ay mapaglayô sa mga lipunan.
hindî itó panahón, *na* maaaring aksayahín sa mga waláng kawawaang panukalà.

(k) Sa túluyang pagsasaysáy, kapág may-kahabaan ang mga pangungusap. Halimbawà:

bakit ninyó hiníhingi't pinagpípilita*n na* maniwalà kamí sa inyó habang panahón?

(d) Sa tulâ, kung tumatamà sa yugtuan o tugmaan ang paghihiwaláy ng dalawáng salitâ, parirala o pangungusap.

kayóng nagsasab*i na dî* namin kaya
ang pagsasaril*i na* lagì nang pita,
ay nakakátawá!

Sa santabong tubig, dî ko akalai*n*
na malulunod ka't magpápakalasíng.

Subali't ang mga kalayaang itó ay karaniwang dî nagpápakilala ng kalinisan ng panananalita; kayâ hanggá't maíiwasan ay di-dapat gamitin ng nagsásalitâ, sumusulat o tumutulâ, kundî kung totoó na lamang kailangan o siyáng nábabagay kayâ sa himig ng pagsasalitâ.

Ang *at* at *'t*

94. Ang pagbabagong anyô ng pangatníg na itó, ay gaya rin ng sa *na,* na bumabagay sa hulíng titik ng una sa dalawáng salitâ, parirala o pangungusap na pinag-aangkóp.

(a) Kapág ang unang salitâ ay nagtatapós sa katinig, liban kung *n,* ay nanánatiling buô at laging isinusulat nang hiwaláy ang *at.* Halimbawà:

tubi*g at* apóy
may itinutula*k at* may kinakabig
silá'y matataá*s at* kayá'y mga abâ

(b) Kapág ang unang salitâ'y nagtatapós sa *n,* ang katinig na itó at ang *a* ng *at* ay kapwà nawawalâ, sakâ ang nátitiráng *t* ay ikinakabít sa hulihán ng tinurang salitâ sa pamamagitan ng kudlít ('). Halimbawà:

mayama*'t* mahirap (mayama*n at* mahirap)
magbango*'t* mahigâ ay may kakanin (magbango*n at* mahigâ)
ang gawâ mo'y kailanga*'t* ang gawâ ko'y gayón din (kailang*an at...)*

(k) Kapág patinig ang hulíng titik ng salitâ, ang *a* ng *at* ay nawawalâ, ang nátitiráng *t* ay ikinakabít sa hulihán ng salitâ sa pamamagitan din ng kudlít.

dalaga'*t* binatà (dalag*a at* binatà)
kung minsan ay tumatandá't kung minsa'y bumabatà (tumatandâ *at* ...)

pagtiyagaán mong mákita*’t* kung mákuha mo’y iyó na (mákit*a at* ...)

Ang *ay* at *’y*

95. Ang mga paraán at tuntunin sa pagbabagong anyô ng pang-angkóp na itó, ay siyang-siyá rin ng sa *at.*

(a) Kapág ang una sa mga pinamámagitanang salitâ, parirala o pangungusap, ay nagtatapós sa katinig, na dî *n*, buô ang *ay* at hiwaláy na isinusulat. Halimbawà:

ang bulaklá*k ay* mabangó
ang maglayá*g ay* mapanganib
magtaní*m ay* di-birò
habang akó’y nagagali*t ay* hindî siyá umiimík.

(b) Kapág sa katinig *n* nagtatapós ang unang salitâ, ang tinurang katinig ay nawawalâ, gayón din ang patinig *a* ng *ay,* sakâ ikinakabít ang nálalabíng *y* sa pamamagitan ng kudlít. Halimbawà:

ang panahó’*y* masungit (panahó*n ay*)
ang bahay nati’y hindî nasunog (nati*n ay*)
bago pa lamang sinísimulá*’y* sinisirà na (sinísimulá*n ay*).

(k) Kapág patinig ang hulíng titik ng salitâ, ang *a* ng *ay* ay nawawalâ, at ang nátitiráng *y* ay ikinakabít sa hulihán ng salitâ sa pamamagitan ng kudlít. Halimbawà:

ang tao*’y* iba-ibá (ta*o ay*)
silá*’y* natutulog (silá ay)
magandá*’y* di-mabait (magandá *ay*)
kung susundín mo akó*’y* patátawarin kitá (ak*ó ay*).

MGA PASUBALÌ

96. Ang paggamit ng mga dinaglát na anyô ng katagáng *at* at katagáng *ay,* na magkahambíng na ganáp sa mga tuntunin, ay di-gaanong sápilitáng gaya ng paggamit sa *na, ng* at *g.* Kalooban ng nagsásalitâ o sumusulat ang nasusunód, kung ibig niyáng bigkasín o isulat ng buóng *at* at *ay,* o kayá’y ang mga dinaglát na ’t at ’y lamang.

Gayón pa ma’y maitatakdáng kailangan at lalong bagay ang mga dinaglát na anyô kaysá buóng katagâ, sa mga paraáng sumusunód:

(a) Kung ang pagsasalitâ’y may-kabilisán, o ang pagsulat ay mádalian. Halimbawà:

ang madalí’*t* malinaw na pagbasa’*y* nátututuhan sa matiyagáng pagsasanay.
agád mo iyáng tapusi’*t* nang tayo’*y* makáuwíng maaga.

(b) Kung sa tulâ ay kinákailangan ang pagbabawas ng pantíg upáng mapaiklî o máibigáy ang sukat ng isáng taludtód o yugtuan. Halimbawà:

danga'*t* maaari'*y* ginawâ ko sanang
pusò mo'*t* pusò ko'*y* mabuô sa isá.

(k) Dahil sa kambal na urì o may pagka-álanganing bigkás ng mga titik na *w* at *y,* álalaóng bagá'y sa pagmamalapatinig kung minsan ng mga tinurang katinig, ay nangyayari, lubhâ pa sa mga pananalitáng makatà, o sa mga pangungusap na himig-tulâ, na ang alinmán sa dalawáng titik na iyá'y tumanggáp din ng dinaglát na pang-angkóp *at.* Halimbawà:

at yayamang ikaw'*t* akó ay mag-isáng nabubuhay,
pag-isahín na rin natin patí buhay'*t* kamátayan.

sa halip ng *ikáw* AT *akó,* at ng *buhay* AT *kamátayan.*

Tungkól sa pang-angkóp *ay*, itó'y naaarì lamang ikabít nang padaglát ('y) sa *w,* nguni't hindî sa *y,* palibhasa'y nákakaagáw-tunóg na nitó; kayâ ang malamáng na nangyayari'y dî na nágagamit ang pang-angkóp *ay,* kundî sukat ang walâ na, o ang ihiwaláy na lamang ang unang salitâ sa ikalawá sa pamamagitan ng kuwít. Halimbawà:

kahit araw'*y* nanunubok ang Harì ng mga Talà,
pag ang Buwáng kanyáng irog na may-bahay, nawawalâ.

sa halip ng *araw* AY *nanunubok,* at *may-bahay* AY *nawawalâ.*

(d) Magíng sa túluyan at magíng sa tulâ, kapág ang *at* o *ay* ay sa namámagitan sa dalawáng parirala, pangungusap o salaysáy na may-kahabaan, ay hindî pinaggagamít ang mga dinaglát na pang-angkóp kundî talagáng ang mga buô. Halimbawà:

kung mawalâ ang mga halaman *at* hayop sa lupà, *ay* mabubuhay kayâ ang Tao sa mga isdâ *at* ibon lamang?

(e) Ang mga payák o maiiklíng pangungusap na ginágamitan ng katagáng *ay,* sa urì nitóng pagka-pandiwà, ay naaaring mawalâ na't mahalinhán ng pantukoy na *ang* o *si, ang mga* o *siná,* kung binábaligtád ang ayos ng pangungusap. Halimbawà:

ang páhayagan *ay* mabalità
mabalità ang páhayagan;
siná Pedro *ay* kumakain

kumakain *siná* Pedro;
itó *ay* akin
akin itó;
kung siyá rin lamang *ay* huwág na
huwág na kung siyá rin lamang;
araw-araw *ay* tumatanggáp kamí ng maraming sulat
tumatanggáp kamí araw-araw ng maraming sulat.

IKALAWÁNG BAHAGI

ANG PALÁSURIAN
(Analogy)

97. Ang bahagi ng Baralirà na sumusurì ng mga salitâ at ng mga ibá pang sangkáp ng pangungusap, at naglalahad ng mga tuntunin sa pagkilala, pagbuô at pag uuri-urì ng mga tinurang salitâ at panangkáp, ay tinatawag na *Palásurian*.

Bilang pagsunód sa mga nápagkaugalian nang pagbubukud-bukód ng mga sakláw ng Palásurian itó'y hinahatì rin sa sampúng kabanatà, na bawat isá'y tinatawag na *bahagi ng pangungusap*.

Ang sampúng bahaging itó'y ang mga sumusunód: *pantukoy, pangngalan, pang-urì, panghalíp, pandiwà, pandiwarì, pang-abay, pang-ukol, pangatníg* at *pandamdám*.

Nangáriritó ang mga ulat ng bawat isá:

X. ANG MGA PANTUKOY

98. Tinatawag na patukoy ang mga katagáng ginagamit sa pangungusap, upáng tukuyin ang tao, lunán, bagay o pangyayaring binabanggít o ibig ipakikila ng nagsásalitâ. Gaya ng:

si Balagtás
sina Burgos, Rizal at Bonifacio
awit *ni* Francisco Baltazar
ang kay Paternong mga aklát
ang buhay sa Maynilà
ang mga bayani ng Lahì
ang pagkakamatáy *ng mga* hayop
Ang mga pagdirirgmaan *ng mga* bansá

99. May dalawáng urì ng pantukoy: isá ang pantanging ngalang-tao, at isá ang pambalana. Ang dalawá'y kapwà may kani-kanyáng anyô ukol sa kung íisá, o kung mahigít sa isá o marami ang tinutukoy.

Pantanging	**Isahan**	**Máramihan**
ngalang-tao	— *si*	— *siná*
	— *ni, kay*	— *niná, kiná*
	— *kay*	— *kiná*
Pambálanáng		
bagay	— *ang*	— *manga* (mga)*, ang mga*
	— *nang* (ng), *sa*	— *nang manga* (ng mga), *sa mga*
	— *sa*	— *sa manga* (sa mga)

Paliwanag:

Ang mga may-kulóng na katagâ ay anyông dinaglát ng mga buóng salitáng sinusundán. Ang mga tinurang daglát ay siyáng kaugalian nang ginagamit sa mga pagsulat at paglilimbág, upáng bukód sa mapaiklî, ay maiwasan ang pagkakámalî sa ibáng salitáng katulad na may ibáng tungkulin sa pangungusap, gaya ng *manga* sa pandiwà, at ng mga *nang* na pang-abay at pangatníg, sa mga pariralang sumusunód:

*manga*tulog na kayó
bakâ silá *manga*galit
nang (noong) kabataan ni Rizal
lumakad *nang* paluhód

walâ *nang* salapî
mag-aaral, *nang* (upáng) dumunong

100. Ang mga pantukoy ay mga apat na kaukulán: *palagy*ô*, paar*î*, palay*ó*n* at *patawág*:

PALAGYÔ*: si, siná; ang, ang mga, mga*
PAARÎ*: ni, kay; niná, kiná; ng, ng mga; sa, sa mga*
PALAYÓN*: kay, kiná; sa, sa mga; ng, ng mga*
PATAWÁG*:* (waláng sadyáng katagâ)

101. Ang mga pantukoy na palagyô ginagamit kung tinuturól o binabanggít nang tíyakan ang pangalan ng tao o ng bagay na isinasaysáy o pinag-úusapan. Halimbawà:

si Balagtás
siná Rizal
ang Pilipinas
ang kabuhayan
ang mga tao
mga bayani

(a) Sa isáng pangungusap ay maaaring magkadalawá ang pantukoy na palagyô, kung ang ikalawá'y bilang paliwanag sa urì ng pangalang tinutukoy. Halimbawà:

si Balagtás *ang* may-kathâ ng "Florante at Laura"
ang pangunang bayani ng Lahì ay *si* Rizal
siná Bonifacio *ang* nangagtatág ng Katipunan
mga kastilà *ang* nakapamahalà sa Pilipinas nang may 350 taón

(b) Dalawáng pangngalan o isáng pangngalan at isáng pang-urì, ay nagtatagláy ng tig-isáng pantukoy na palagyô, kung ang ikalawá ay isáng pamagát o palayaw na ikinátatangì ng una; dito'y may kuwít ang unang panglan. Halimbawà:

si Hesús, *ang* Mánanakop
si Alehandro, *ang* Dakilà
si Rizal, *ang* Martir sa Bagumbayan

(k) Kung minsan ang *ang* ay natútumbasán ng *na*:

sa Maynilà, *ang* pángulong-lunsód ng Pilipinas, ay masayá
sa Maynilà, *na* pangulong-lungsód ng...

102. Ang mga pantukoy na paarî—*ni, niná, kay, kiná, ng, ng mga, sa* at *sa mga*—ay ginagamit sa pagpapakilala ng isáng taong may-arì, o isáng bagay o gáwaing ari ng sinumán, o náuukol sa anumán. Halimbawà:

> bahay *ni* Rizal
> kasaysayan *niná* Parì Burgos
> liwanag *ng* Araw
> dugô *ng mga* Bayani

Maaari rin namáng sabihing:

> *kay* Rizal na bahay
> *kiná* Parì Burgos na kasaysayan
> *sa* araw na liwanag
> *sa mga* Bayaning dugô

PALIWANAG:

Ang nangyayari sa dalawáng anyô o paraán ng pagpapahayag na kababanggít pa, ay isá lamang pagpapálitan ng dako ng mga pangalang tinutukoy. Anupá't pag ang ngalan ng bagay na inaarì ay náuuna sa ngalan ng taong nagmamay-arî, o ang bagay na nauukol ay náuuna sa kináuukulan, ang ginagamit ay *ni, niná, ng* at *ng mga*; nguni't kung nasásaliwâ ang lagáy nilá, ang ginagamit ay *kay* at *kiná*, o *sa* at *sa mga*.

103.Ang mga pantukoy na palayón—*kay* at *kiná*, *sa* at *sa mga*—ay ginagamit namán sa pagpapakilala ng pinagkukunan, pagbibigyán o pinaglálaanán ng mga bagay na tinutukoy.

> si Pepe ay nag-abót ng bulaklák *kay* Marya
> naghalughóg ang mga guwaridya sibíl *kiná* Sisa

Karaniwan, upáng lalong mapaliwanag ang pagtukoy sa pinag-úukulan, ay ginagamit pa ang katagáng *pará:*

> bíbilí akó ng sapatos *pará* kay Nene
> mag-uwî ka ng tanikalâ *pará* sa aso

104.Ang mga pantukoy na patawág ay waláng sadyáng katagáng gaya ng tatlóng nauna. Nauukol itó sa pagtawag, pag-uutos o pagdalangin. At ang pangalan o palayaw ng taong tinatawag o inúutusan, o pangalan ng pintakasing dinádalanginan, karaniwang binabanggít nang túwiran, o kung nápapangunahan

man ng ibáng katagâ, itó'y alinmán sa mga pandamdám na *ay, oh, oy, hoy* at ibá pang kaurì. Halimbawà:

Pedro, halika muna
saán ka páparoón, *Yayang?*
ay, *ináng-iná* ko! bakit mo kamí iniwan?
oh, langit na mataás!
huwág mo kamíng pabayaan, *oh*, *Bathalà*!
oy, Kulás, anó ang ginagawâ mo riyán?
bangon ka na¸ *hoy tamád!*

Naaaring ang pangalan ng taong tinatawag, inúutusan o pinipintakasi, ay napangúngunahan ng isáng pang-urì o ng ibáng salitáng nagbabanság ng kapangyarihan, katungkulan o anó mang katangian. Sa ganitó'y nasusunód ding lubós ang sa mga pangngalang payák na náihalimbawà sa itaás, álalaóng bagá'y walâ ring sadyáng pantukoy na patawág, at sukat na lamang nagagamit ang mga nábanggít nang padamdám, o walâ na kayâ kahit anumán. Halimbawà:

magandáng binibini, magsalitâ ka po namán
mawaláng-galang pô, *mahál na pangulo*
ay, *poón* kong Laura!
oh, Ginoong Manwel, ibá na po ang inyóng hilingín!
oy, matandáng kalabáw, huwág kang makitungo sa mga batà

105. Ang mga pantukoy sa mga ngalang-tangì ng tao, ay nagagamit din namán sa mga di-tunay na ngalang-tao, kundî sa mga palayaw lamang, pang-angkán (apelyido), banság, pamagát panagurî sa kamag-anak, gayón din sa ngalan ng mga hayop at ibá pang bagay na tinatao o binibigyán ng uring pagkatao.

(a) *Palayaw* — SI *Nenè* ay may-sakít
nasunog ang bahay NINÁ *Tinong*
mag-áasawa SI *Pilá* KAY *Ipê*
(b) *Pang-angkán* — SI *Del Pilar* at SI *Mabini* ay kapwà may matapang na panulat
SINÁ *Burgos* ang binitay sa Bagumbayan, at SINÁ *Mabini* ang itinapon sa Guwám
(k) *Banság* — "akó'y SI *Palakâ*, anák ng Kondeng mababà"
(d) *Pamagát* — sinásalubong NI *Víbora* bawa't pilipinong mag-daán sa Hapón
ang tawag KINÁ *Bonifacio* at *Jacinto* sa Katipunan ay SINÁ *Maypag-asa* at *Pingkian*
(e) *Panagurî* — SI *totoy;* SINÁ *ineng* ; KINÁ *tatang*
SI *amá* ay nangisdâ; kamí lamang NI *iná ang* tao sa bahay
SINÁ *kakâ* ay may pabilin KINÁ *kumare*

(g) *Sa ngalang-hayop*— pakanin mo SI *Sampagita* (ngalan ng isáng asong babae)
nalampasán NI *Pandita* SI *Orlando;* nguni't sa wakás ay KAY *Maharahá* rin náukol ang unang gantimpalà (mga pangalan ng kabayo)
Pag natalo pa SI *Lasak* ay na-KAY *Bulik* na lamang ang ating pag-asa (mga pangalan ng manók na sasabungin)

106. Bukód sa pangalang Bathalà; may ilán pang pangalan o tawag sa mga karaniwang bagay, na kung binibigyán ng panampalataya ng dakilang diwà o urì, ay nátutulad na rin sa mga pantanging ngalang-tao; at dahil dito'y isinusulat na nang malakí ang unang titik at ginágamitan ng pantukoy na panao.

Sa karaniwang katuturán ay sinasabi't isinusulat nang paganitó:

ANG *bathalà* o MGA *bathalà* ng gandá
inabot NG *kamátayan* sa di-mabuting oras
daratíng din ANG kaniláng *tadhanà*

Dátapwá't sa dakilà nang katuturán, álalaóng bagá'y kung ang mga salitáng *bathala, kamátayan* at *tadhanà* ay binibigyán na ng mataás na diwà ng pananampalataya o ng pananalinghagà sa pagsasalitâ, ay sinasabi't isinusulat namán nang paganitó:

SI *Bathalà* ang mulâ ng lahát
inabot NI *Kamátayan* sa masamáng oras
bábagsák din sa kanilá ang kamáy NI *Tadhanà*

107. Sa mga tulâ, at magíng sa mga túluyan, kung ang pananalitá'y matalinghagà, ang mga pangngalan sa bálaná ay nagágamitan ng pantukoy na panao, kung ang mga bagay ay binibigyán ng diwà at inaaring taong nakapagsásalitâ at sa ganitó'y isinusulat na rin nang malakí ang unang titik.

akó'y SI *Buhay*
akó'y SI *Dunong*
ako'y SI *Tiís,* kapatíd akó NI *Hirap*
"bunsóng kapatíd akó NI *Apóy* at NI *Baga*" — Abó.

108. Sa mga pangalang-tao na nápapangunahan ng tawag sa tungkulin niláng hawak, ang ginagamit na pantukoy ay panangì kung ang tawag-tungkól ay salitáng banyagà, at pantukoy na pambálaná kung salitáng tagalog.

SI *Presidente* Paterno ng Kongreso sa Malulos
ANG Pangulong Paterno

SI *Henerál* Aguinaldo
Ang *Punong-hukbóng* Aguinaldo
SI *Monsenyór* Agipay
SI *Hadyi* Butu
SI *Mahistrado* Yulo
ANG usapín NG *Hukóm* Zandueta
ANG mga anák NG *Haring* Alfonso

109. Saliwâ sa mga sunundáng tuntunin, maaarì rin namáng ang mga ngalang-tao ay pantukuyan ng bálaná, kapág ang pagtukoy ay pinasisiglá pa ng isáng panghalíp na pamatlíg.

ANG *Kristong* IYÁN ay gawâ sa Paete
ANG *Del-Pilar* na IYÓN ang nápatáy sa "Paso de Tilád"
ANG *Maryang* ITÓ ang pinakamagandá roón sa amin
iyán ANG *Kristong* gawâ sa Paete
iyón ANG *Del-Pilar* na nápatáy sa "Paso de Tilád"
itó ANG *Maryang* pinakamagandá roón sa amin

110. Ang katagáng *siyáng* ay gaya rin ng mga panghalíp na pamatlíg na nagbibigáy ng lalong katiyakán sa tao o bagay na tinutukoy. Bagamán sa diwà at anyô, ang *siyáng* ay siyá na ring panghalíp na *siyá,* bilang pangatló ng dalawáng nag-uusap; nguni't sa kagamitáng itó ay may ikináiibá nang malakí, sapagká't dito'y dî nagbabagong anyô iukol man sa una, pangalawa at pangatlong pantauhan, at iukol man sa ísahan o máramihan.

SI *Andrés Bonifacio* ANG SIYÁNG nagpanukalà ng Katipunan
MGA *maká-makataan* ANG SIYÁNG sumisirà sa kagandahan ng tuláng tagalog

111. Dátapwá't ang pangmaraming *mga* ay nakaaalís namán ng katiyakán, kapág sa mga pambilang iniuugnáy, at ang náiibibigáy ditong kahulugán ay *kumulang-humigít* lamang.

MGA *limá*; MGA *sandaán;* MGA *sampúng libo.*
may MGA *sampúng angaw* na tao ang namatáy sa dakilang digmaan noóng 1914.

112. Ang mga pangmaraming *siná, niná, kiná* ay dî nangángahulugáng ang pangalang kinákapitan ay siyáng ngalan ng lahát ng taong tinutukoy na magkakasama. Halimbawà, kung sabihing:

SINÁ *Burgos* ay binitay noóng 1872 sa Bagumbayan

hindî ibig sabihing pulós na *Burgos* ang pangalan ng tatlóng paring nagkásama sa bibitayán, kundî si Burgos lamang ang pinaka-panguna sa tatló, at ang dalawá pa'y may kani-kanyá namáng ibáng pangalan—*Gómez* at *Zamora.*

Anupá't ang dapat ipakahulugán sa *sin*á, ay *si Burgos* at *ang kanyáng mga kasama*.

SINÁ *Paterno* ang nagtatág ng Kongreso sa Malulos
KINÁ *Hitler* nábibitin ang kapalaran ng buóng Europa

113.Kapág ibig sabihing pulós na magkakapangalan o magkakapamagát ang pangkát o samaháng tinutukoy, ay hindî *sin*á ang ginagamit, kundî mga; sapagká't hindî na sa mga tao náuukol ang pagtukoy, kundî sa mga pagkatao nilá.

ang mga Rizal ay liping bayani
matitigás ang ulo *ng mga* Pedro
palasak na palasak sa Pilipinas *ang mga* Santos at De la Cruz

114.Kailanmán, ang mga pantukoy na *si* at *sin*á ay dî naaaring máwalay o alisín sa unahán ng alín mang tinutukoy na ngalang panangì. Hindî maaaring sabihing:

Huwán ay nagugutom
man galit Rosa sa amin

kundî SI Huwán… At SINÁ Rosa…

Subali't ang mga pantukoy na *ang* at *ang mga* ay madalás na nakapagpápagandá pa ng pangungusap kung alisín; kayâ sa mga túlaan ay karaniwan nang gamitin ang paraáng itó ng lalò mang mga pantás na makatà, unang-una na si Balagtás.

Sa "Florante at Laura" ay di-kákauntî ang mga taludtód na may ganitóng hugis ng pangungusap:

"Mákaligtaan ko kayáng dî basahin
... nagdaáng panahón ng súyuan natin,
... kaniyáng pagsintáng ginugol sa akin
at ... pinuhunan kong pagod at hilahil?

Ang mga may tandáng tuldók-tuldók, ay siyáng napapansing inalisán ng pantukoy na *ang*.

115. Naaring waláng pantukoy na *si* o *sin*á ang mga pangalang-tao, kung ginagamit ang pambálanáng *ang* o *ang mga* na kasunód ng pangalan, at sa ganitó'y

nagiging lalong tiyák ang pagtukoy:

Pedro ANG hanap namin at hindî Huwan
Rosa ANG pangalan ng dalagang yaón
Maryá at *Lusyá* ANG MGA nápiling ipabinyág sa kambál na bagong-silang

116. Ang pangá-pangalan ng mga samahán, págawaan, tindahan, páhayagan, kathâ, o ibá pang mga kaurì, na may pangunang *ang,* ay tumatanggáp pa rin ng ibáng pantukoy, kapág sa pagsasalitá'y siyáng ibig tukuyin o banggitín nang túwiran. Halimbawà:

ang "Ang Tibay" ay isáng malakíng págawaan ng sapatos at sinelas
ito'y gawâ *sa* (o *ng*) "Ang Tibay"
isáng katháng-tulâ *ang* "Ag̃ Pag̃gig̃gera"
iyán ay isáng talatà *ng* "Ag̃ Selosa"
kabilang sa mga páhayagang namayani rito *ang* "Ang Kapatíd ng Bayan"
yaón ay inilathalà *ng* (o *sa*) "Ang Patnubay ng Bayan"

Sa mga karaniwan at mábilisáng pananalitá't pagsulat, ay naaarì rin namáng mapungos na ang sariling pantukoy na tagláy ng pangalan. Halimbawà:

isáng págawaang malakí *ang* "Tibay"
katháng-tula *ang* "Pag̃gig̃gera"
ang "Kapatíd ng Bayan" ay isáng páhayagan

117. Hindî lamang sa mga pangngalan náipang-uuna ang mga pantukoy kundî sa mga pandiwà man, sa alín mang panahón, at gayón din sa mga buû-buóng parirala na gumaganáp ng pagka-pangngalan, o kayá'y ng pagka-simunò sa isáng pangungusap. Halimbawà:

ANG *kumain* ay pusà
dagâ ANG *kinain*
anó ANG *ginagawâ* mo?
ANG MGA *bumíbilí* at ANG MGA *nagbíbilí*
akó ANG *tatanóng*, ikáw ANG *sasagót*
SI *Sala-sa-lamíg-sala-sa-init* ay dumatíng na malungkót kahapon
ANG *waláng hirap magtipon*, waláng hinayang magtapon
makapagpupukól na ng unang bató ANG *sinumán sa inyóng waláng kasalanan*
hindî ko náriníg sa maliwanag ANG *kung anu-anóng* MGA *sinasabi niyá.*

XI. ANG PANGNGALAN

118. Ang mga salitâ o bahagi ng pangungusap na nagpápakilala ng tao, bagay, lunán, gawâ o pangyayari, ay siyáng sa Balarila'y tinatawag na pangngalan; gaya ng *Budha, Hesukristo, Rizal, Husé, Doray, Pilipinas, Amérika, Himalaya; hayop, ibon, tubig, hangin, buhay, buti, kalákasan, karamdaman, pamalakad, paglulutò, pagkamatáy, pakiusap, páligsahan, palátuntunan, talátinigan,* atb.

Ang mga pangngalan ay mapagbubukud-bukód nang ayon sa *kalikasán, kaurìan, kasarìan, katuturán, kaanyuán, katungkulan, at kailanán.*

Ang *kalikasán* ay náuukol sa mulâ ng mga salitáng pangngalan.

Ang *kaurìan* ay ukol sa kung tao, bagay, o pangyayari ang nginángalanan.

Ang *kasarìan* ay nagpápakilala na kung lalaki, babae o balakì, álalaóng bagá nitóng hulí ay waláng pagkalalaki ni pagkababae, ang ipinahahayag ng salitâ.

Ang *katuturán* ay ukol sa sakláw na kahulugán ng mga pangalan.

Ang *kaanyuán* ay hinggíl sa hugis, o sa paglalapì sa mga salitáng nginángalanan.

Ang *katungkulan* ay nagpápakilala ng bukód sa katutubong pagka-pangngalan, ay gumagaya pa o bumabahagi ng tungkulin sa ibáng sangkáp ng pangungusap.

Ang *kailanán* namán ay náuukol sa bilang, álalaóng bagá'y kung íisá, kung marami, o kung lansakan ang sinasakláw ng pangngalan.

Bagamán ang mga salitáng *ngalan, pangalan* at *pangngalan* ay magkakaurì at halos magkakasingkahulugán na rin, dátapwâ'y di-dapat gamitin itóng hulí sa mga katuturán at tungkuling karaniwan ng dalawáng una, sapagkâ't ang *pangngalan* ay sadyáng pambalarilà lamang. Ang tahás at sariling katuturán nitó'y salitáng itinatawag sa ngalan o pangalan ng mga tao, lunan, bagay, gawâ, o pangyayari kung ang mga itó'y násasangkáp sa pangungusap.

119. Lahát ng ibá pang bahagi ng pangungusap, samakatwíd bagá'y ang tanáng katagâ at salitâ ng siyám na pangkát pang nátitirá sa sa Palásurian—buhat sa pantukoy hanggán sa pandamdám—patí na lahát ng mga panlapì, ay nagagawâ o nagiging pangngalan kapág binabanggít o tinutukoy ang mga tinurang salitâ, katagâ at panlapì sa ganáng sarí-sariling kapakanán o tungkulin. Sa ganitó'y karaniwang inéakbayán sa una, at maminsan-minsan sa likód, ng pantukoy na *ang.* Mga halimbawà:

PANTUKOY	—	ang *si* ay pantukoy sa ngalan ng tao
		ang *ang* ay pantukoy sa ngalan ng mga bagay
		ibá ang pantukoy na *ng* sa pang-abay at pangatníg na *nang sa,* ang lalong maraming tungkulin sa pangungusap
PANG-URÌ	—	ang *matandâ* ay kalabáw
		mapalad ang *masalapî*
		sino ang *tamád*, dî ba ikáw?

Panghalíp — ang *ikáw* ay pang-una sa pandiwà, ang *ka* ay panghulí
ibá ang *atin* sa *amin*
ang *sino* ay pantao, ang *anó* ay pambagay, nguni't ang *alín* ay pang-alinmán sa tao at sa bagay

Pandiwà — sino ba ng *gumagamót* sa sakít mo?
ang *nagsasabi* nang tapát ay nákakasama nang maluwát

Pandiwarì — ang *alám* ko'y dî mo alám
sa maís ay butil ang *kinakain* at dî busal
ang *nakabitin* ay patáy na tao
nálabás na lahát ang *tinagò*

Pang-abay — ibá ang *kahapon* sa *kanginang hapon*
ang *walâ* ay waláng mábibigáy
hindî ng dalaga at *oo* ng binatà ang pinag-úusapan

Pang-ukol — ang *tungkól* na pang-ukol ay ibá sa *tungkól* na pangngalan at *tungkól* na panghalíp
ang *sa* ay gamit sa lahát halos ng pang-ukol

Pangatníg — *kung* ang pinag-uúsapan, at hindî *pag*
ang *sapagka* ay pinagkáugalian nang kabitán ng *'t*
ang *subalì* ay dî ginagamit kundî kung may nasabi nang *ngunì* o *dátapwâ*

Pandamdám — ang *nakú!* Ay galing sa *iná ko!*
madalás sabihing *háraniwâ* ang *hárinangâ*
ang *siyá nawâ,* ay katumbás ng *amén*

Panlapì — ang *ka*, ang *ma*, ang *pakí*, atb. ay mga unlapì; ang *um* at *in* ay naaaring unlapì at naaaring gitlapi, at ang *an* o *han, in* o *him* ay mga hulapi.

KALIKASÁN NG MGA PANGNGALAN

120. Ang násabi nang pagkakáiba-ibá ng pinagbuhatan ng mga salitâ (38), ay ganáp na máiuukol dito sa kalikasán ng mga pangngalan; palibhasà ang mga pangngalan ay siyáng pinaka-simunò ng mga salitâ at pananalitâ sa alinmáng wikà, at lalung-lalò rito sa paksáng pinag-áaralan.

Samakatwíd, ang mga pangngalan ay maaaring *likás, likh*â at *ligáw*.

Pangngalang *likás* ang mga katutubong salitáng itinatawag sa mga tao at mga bagay-bagay na magíng sa hugis, bigkás, himig at diwà ay napagsisiyáng taál at sarili. Karamihan sa mga pangngalang itó'y hangò o gagád na talagá sa kalikasán ng mga bagay na pinanganganlán. Gaya ng:

apóy, kidlát, kulóg, dagat, hayop, hangin, lindól, tao
agos, aliw-iw, bundók, dilím, ginhawa, ligaya, liwanag, simoy
ahas, luklák, palós, sisiw, tiktík, tukô, uwák.

Waláng salitáng likás na pangngalan na iisahíng pantíg lamang, máliban sa

am: itó pa ma'y maaaring dadalawahín ding dati, na ang isá'y nawalâ na lamang. Itó ang talagáng sanhî kung kayâ ang mga ligáw o hirám na salitáng banyagà, na iisahíng pantíg, ay nagiging dadalawahín; gaya ng *kurús* (cruz), *Diyós* (Dios), *gaás* (gas), *saá* (chá)*, siím* (zink)*, tarák* (truck)*, terén* (tren), atb.

Pangngalang *likhâ* ang mga salitáng pantawag sa mga tao at bagay-bagay, na mámayáng gawâ ng panahón o hangò ng madlâ sa mga pagkakátaón, at mámayáng kathâ o yarì ng mga pantás-wikà, na sa hingî ng pangangailangan at sa tulong ng kabihasnán, ay namámalasak sa kalaunan, una muna'y sa bibíg at panulat ng mga pantás at dalubhasà, bago sa bibíg at panulat na madlâ. Dito'y maaaring salitâ ang bagong likhâ, at maaaring bagong kahulugán sa lumang salitâ. Gaya ng:

> balarilà, talátinigan, palábigkasan, palátitikan, paláugnayan, palásurian, panlapì
> bantayog, batlayà, banyuhay, daglát, iklilat
> aghám, batás, kágawarán, káwanihán, lapián, sining
> antás, dulà, gitlíng, makatà, tuldik, tuldók
> bálagtasan, paraluman, súliranin, timpalák

Pangngalang *ligáw* ang mga salitáng pantawag sa mga tao at bagay-bagay, na karaniwa'y hirám at hangò sa mga dayuhang wikà, upáng máipagtakíp sa mga kakapusán at pangangailangan ng sarili, at ang ibá nama'y mga nápapawaglít na rito at napag-kakáugalian nang gamitin, kahit may sariling nagagamit pang kasalukuyan, o ipinapalít kayâ sa katutubong nákakalimutan na at natútuluyang lumipas.

> bansá, katárungan, gurò, lunán, wisit, buwisit, singkî
> bintanà, butones, dasál, demokrasya, lugál, relihiyón, sibuyas, sugál
> beisból, boksing, bulakból, iskaut, ispót, putból, tenis

KAURÌAN NG MGA PANGNGALAN

121. Gaya ng nasabi na (98), ang urì ng mga pangngalan ay naaaring *pantang*ì at naaaring *pambálan*á.

Pantangì, kung itinatawag sa isáng tao, lunán o bagay na gawâ ng kalikasán o likhâ ng kaisipán, upáng maitangì sa mga ibáng kaurì. Sa pamamagitan ng pangngalang panangì ay tíyakang náipakikilala kung sino o alín ang tinutukoy na di-sukat ipagkámalî sa ibá. Halimbawà:

> *Budha, Hesukristo, Rizal, Andrés Bonifacio*
> *Husé, Doray, Pilipinas, América, Himalaya*
> *Mayón, Filibusterismo, Mulíng Pagsilag̃, Nena at Neneng, Ang Tibay, atb.*

Pambálaná, kung itinatawag sa urì o lipì ng mga tao, mga bagay, lunán, gawâ, pangyayari, at gayón din sa pinaka-diwà o buód ng mga salitáng basal.

Halimbawà:

tao, angkán, lahí, bayan, bansá, katauhan,
daigdíg, hayop, tubig, halaman, lupà, bukid,
gubat, parang, poók, purók, dako, sulok,
gitnâ, tabí, laot, pagsulat, paglakad, pagbibilí,
pamamahalà, pagkamatáy, pagkawalâ, pakikiusap,
pagsasalitâ, buti, gandá, tamís, alat, layò,
habà, lakí, kabutihan, kagandahan, katámisan,
kaalatan, kalayuan

Isá sa mga paraán sa pagsulat upáng máipakilala ang pagka-panangì ng isáng pangngalan, ay ang paglalakì ng unang titik ng salitâ, samantalang ang mga ibá'y pulós ng unang titik ng salitâ, samantalang ang mga ibá'y pulós nang maliliit. Halimbawà:

si *Budha* ay náuna kay *Hesukristo* nang may sanlibong taón
siná *Pedro* ay nagsitungo sa *Sampiro*
ibá ang liwaywáy ng *Araw* sa *Liwaywáy* na tao o páhayagán
nakatatakot na nakalulugód ang pag-uusok ng Mayón
ang *Maynilà* ay pangulong-lunsód ng *Kapuluán*

Ang mga pangalang *Budha, Hesukristo*, *Araw, Pedro*, *Sampiro, Liwaywáy, Mayón, Maynilà* at *Kapuluán* ay pawang panangì, pagká't mga tao, bagay at lunáng tangì ang tiyák na tinatawag sa ganyáng pangá-pangalan.

KASARÌAN NG MGA PANGNGALAN

122. Tandisang masasabi na sa mga pangngalan ay waláng kasarìan. Upáng máipakilala ang pagkalalaki o pagkababae ng tao, hayop, halaman o ibá pang bagay, ang pangangalan ay sinásamahan ng salitáng *lalaki* o *babae*. Máliban ang iláng ganáng sarili ay nagpapakilala na ng kung babae o lalaki ang tao, hayop o ibá pa, at dî na nangangailangan ng mga salitáng iyán. Halimbawà ng mga pantawag na nangángailangan:

batang lalaki, batang babae
lalaking kapatíd, babaeng kapatíd
panauhing babae, panauhing lalaki
manggagamót na lalaki, manggagamót na babae
asong babae, asong lalaki
kabayong lalaki, kabayong babae
papayang babae, papayang lalaki

Nárito ang mga dî na nangángailangan, na halos pawang náuukol sa tawagán

ng magkakamag-anak na tao:

ambâ o ambâ-poon (lalaki)
indâ o indâ-poon (babae)
lolo, lelong; ingkong
lola, lelang; imâ
amá, tatay, tatang, itáng, itáy
iná, nanay, nanang, ináng, ináy
mamà, amaín
ale, dagahin
kuya, diko, sangkó, siko
ate, ite, ditse, sansé
totoy, amáng, atóng
nenè, neneng, inéng
bayáw, siyaho
hipag, insó
binatà, baguntao
dalaga, binibini, gining
ginoó
ginang
kumpare, pare
kumare, mare
ináamá, ninong
iníiná, ninang

Iilán ang náuukol sa mga hayop:

kalakián o kalakyán (kalabáw na lalaki)
kabaián o kabay-án (kalabáw na babae)
tandáng, tatyaw (manók na lalaki)
bulugan (alín mang lalaking hayop na nangángasawa)
inahín (alín mang babaing hayop na nangangananák na)
dumalaga (babaing hayop na dî pa nanganganák)
sungayán, turô (usáng bulugan, usáng binatà)
libay (usáng babae, inahín)

Sa mga pantanging ngalan ng tao, patí na sa mga palayaw lamang, palibhasa'y hangò sa latíng-kinastilà ang karamihan ng mga pangalang umiiral, ay násusunód ding karaniwan ang pagkakáibá ng himig ng mga ngalang-lalaki sa mga ngalang-babae. Anupá't sa mga ngalan at palayaw ay may kasarìan ang mga panlalaki'y nagtatapós na madalás sa tunóg na *o*, at ang mga pambabae ay sa tunóg na *a*. Halimbawà:

Máksimo (Máximo), Simô, Imô

Máksima (Máxima), Simá, Imáng
Basilyo (Basilio) Silyó, Ilyô
Basilya (Basilia), Silyá, Ilyáng
Anastayo (Anastasio), Tasyo, Asyong
Anastasya (Anastasia), Tasya, Asyang
Pilipe (Filipe), Ipê, Ipéng
Pilipa (Felipa), Pilî, Ipáng

Sukat mápansíng ang mga palayaw ay pinaiklíng anyô sa mga talagá't buóng pangalan, at bukód sa pinaiklî na'y pinalambíng pa, o palibák kayâ.

Ang balá-balaking bagay na bukód sa mga dî tao ni hayop ay dî máituturing na panlalaki ni pambabae, ay tinatawag na *pambalakì,* gaya ng: apóy, hangin, lupà, tubig, kahoy, halaman, bukid, dagat, bahay, nayon, bayan, bansá.

Sa minsanang pagsasabi, ang kasarìan ng mga pangangalan ay náuuwi sa tatló: panlalaki, pambabae at pambalakì.

KATUTURÁN NG MGA PANGNGALAN

123. Ayon sa urì at sakláw na katuturán ng mga pangangalan, ang mga itó'y tinatawag na *basal, hang*ò*, lans*ák*, tahás,* at *patalinghag*à.

Basal, kung ang katuturán ng salitâ ay katutubo't wagás, dî pa náraramyuhán ng ibáng diwà, nguni't siyáng napagbábatayán ng mga iba't ibáng salitáng sukat sa kanyáng mahangò. Lahát ng pangngalang basal ay nasa-anyóng payák. Halimbawà:

aral, buhay, kilala, diwà, galák, hirap, isip, linaw, mana, niíg, punò, sukat, tibay, wikà, yaman

Hangò, kung ang kahulugán ay di-wagás, kundî kuha at nábabatay na sa isáng salitáng basal. Halimbawà:

pag-aaral, kabuhayan, pagkikilala, pandiwà, pagkagalák, kahirapan, isipan, kalinawan, pamana, pagkániíg, pinunò, panukat, katibayan, saláwikàin, pagkamayaman

Lansák, kung ang pangngalan, nasa-payák mang anyô o may-lapì, ay nangángahulagán ng karamihan o kalipunan ng marami.

kawan, kuyong, hanay, hukbó, langkáy, madlâ
buwíg, kumpól, tuhog, bigkís, tumpók, katay
kapisanan, kahuyan, kapuluán, sangkatauhan

Tahás, kung ang katuturán ay tíyakang tumutukoy sa bagay na pinangánganlán.

Halimbawà:

bahay, bundók, dagat, laot, sakít, gamót, lason
pagkain, kagandahan, panibughô, pagkamatáy, taglamíg

At *patalinghagà*, kung ang salitâ'y hindî túwirang tumutukoy sa bagay na kináuukulan ng salitáng pangngalan, kundî sa isáng bagay na katulad, kawangis o kahalimbawà lamang. Halimbawà:

bulaklák (sa halíp ng *dalaga)*, langit (sa halíp ng *ligaya't ginhawa*)
bató (sa halíp ng *tigás ng loób* o *ulo*), halimaw (sa halíp ng *lupít* o *bangís*)
kababuyan (kasalaulaan), asal-Hudas (kataksilán)

KAANYUÁN NG MGA PANGNGALAN

124. Ayon sa anyô o kabuuán, ang mga salitáng pangngala'y naaaring *payák, maylapì, inuulit,* at *tambalan.*

Payák kung ang pangngalan ay isáng salitáng waláng kalapì o kakambál na anumán, at sakalì mang mayroón, ay panlaping patáy lamang. Halimbawà:

apóy, bagay, halaman, hangin, lupà, tao, tubig
buti, dálitâ, ginhawa, hinà, lakás, lakí, liít, samâ
hanap, tanáw, tawag, tunggalì, sambá
bagabag, kalabóg, lagapák, ligalig, tagistís, watawat
alibambáng, alimpuyó, halimbawà, salagintô, talumpatì

Karaniwang ang pangngalang payák ay natatawag ding salitáng-ugát o basal, danga't naari itóng magtagláy, kung minsan, ng panlapì, o magíng inuulit kayâ o tambalang salitâ, kapág ang- kabuuá'y may nag-íisá na lamang diwà at tungkulin sa pangungusap; samantalang ang payák ay walâ pang talagáng panlapì, at kung magkaroón ma'y panlaping patáy lamang, gaya ng mga salitâ sa hulíng hanay ng mga halimbawà sa itaás.

Mababanggít na mga salitáng-ugát nguni't di-payák ang mga pangngalang sumusunód:

bathalà, káluluwá, kapuwà, katawán
pahayag, paraán, paraluman, simulâ, simunò, súliranin

Maylapì, kung ang pangngala'y binubuô ng salitáng-ugát at ng panlapì sa unahán, sa loób, sa hulihán, o sa magkábilâ. Halimbawà:

*pa*kiusap, *pag*lakad, *pa*hayag, *pa*ngakò
*in*ihaw, p*in*ipig, s*in*aing, t*in*apá
bantay*an*, inum*in*, simba*han*, símula*in*, totoh*anan*

kabuhay*an*, *ka*lak*hán*, *kapanag*hili*an*, *katag*-araw*an*, *pá*lakas*an*, *palá*tuntun*an*

Ang mga pangngalang nabubuô sa panlapi't ugát ay siyáng pinakamarami sa lahát. At hindî lamang mga payák na pangngalan ang nalalapian upáng magíng pangngalan din, kundî kahit na mga salitáng tagaibáng bahagi ng pangungusap, gaya ng mga payák o lantay na pang-urì, ng mga pang-abay, pangatníg, atb. Halimbawà:

pangit, *ka*pangit*an*; tamád *pagka*tamád
oo, *pag*-oo; bukas, *ká*bukas*an;* walâ*, pagka*walâ
palibhasà, *ka*palibhasa*an*; subalì, *pa*subalì

Máuulat sa dakong hulí ang mga panlaping makangalan o bumubuô ng mga pangngalan.

Inuulit, kung ang pangngala'y isáng salitáng inuulit, na maaaring ugát lamang o payák, at maaaring maylapì. Halimbawà:

bagay-bagay, balí-balità, kuru-kurò, haka-hakà, langit-langit, salí-salitâ, ugá-ugalì
anák-anakan, baháy-bahay, bundúk-bundukan, simbá-simbahanan, taú-tauhan

May mga pangngalang binubuô ng isáng katagáng inuulit, na karaniwang dadalawahíng pantíg lamang; ang katagâ'y waláng katuturáng ganáp sa pag-iisá, at kayâ lamang magkaroón ay kung náuulit na: ang mga pangngalang itó'y hindî ginígitlingán, pagká't ipinalalagáy na dî salitáng inuulit, kundî isáng salitáng-ugát ang kabuuán. Halimbawà:

alaala, dilidili, gunamgunam, guniguní
gamugamó, nganinganí, ngalingali, paruparó

Máliban ang *binibini, sarisarì, nilaynilay, munimunì,* at ilán pa, na, bagamán pag-ulit ng mga salitáng-ugat na *bini, sarì, nilay, munì,* atb., dapwa'y nákaugalian nang huwág gitlingán.

Mayroón din namáng mga pangngalang hindî salitâ ang inuulit kundî unang pantíg na ugát; gaya ng mga sumusunód:

babalâ, himpapawíd, himbubuyog, himbubuli, luluksó,
kababayan, kababalaghán, kalalabisán
bibitayán, lalamunan, lalawigan, papawirín, sasakyán, sisidlán

Tambalan, kung ang pangngala'y binubuô ng dalawáng salitáng magkaibá, na pinag-uugnáy at nagiging isá o parang isá na lamang.

Tinatawag na *malatambalan,* kapág sa pagkakáugnáy ay tagláy pa rin ang sarí-sariling katuturán ng dalawáng salitâ, at ang ganitó'y napagkíkilala sa pagkásulat

kung may gitlíng sa pagitan. Halimbawà:

bantáy-salakay, buhay-alamáng, kisáp-matá
kahoy-gubat, tubig-alat, bahay-kubo

Naaarì rin namáng mangyari ang ganitó sa mga tambalang ang unang salitâ ay may pang-angkóp. Halimbawà:

bagong-bayan, bagong-tulog, buntóng-hiningá, daláng-tao, ganting-palà, sanláng-bilí, daáng-taon, dahong-paláy

Alinsunod sa dalawáng hugis na itó, ang pagkakátambál ay dî magagawáng salitáng-ugát, pagka't bagamán pinag-uugnáy ng gitlíng, ay nanánatili ang likás na katuturán ng bawat salitâ.

At tinatawag na *tambalan* o tambalang ganáp, kapág ang pagkakáugnáy ng dalawáng salitâ ay lumilikhâ na ng pangatlóng kahulugán, na karaniwa'y patalinghagà, at ang ganitó'y napagkíkilala sa lúbusan nang pagpipisan at sa dî na paggigitlíng; anupá't nagagawâ nang isáng salitáng-ugát ang kabuuán at iniaayos ang pagkásulat sa talagáng palábigkasan. Halimbawà:

anák-araw, basag-ulo, bigaykaya, bahaybatà, bahagharì, hampaslupà, hanapbuhay, pilikmatá, bagumbuhay, bungantulog, buntunghiningá, kakanggatâ, dahumpaláy, dalantao, dantaón, gantimpalà, sanlambilí

Ang gitlíng sa mga salitáng *anák-araw* at *basag-ulo,* ay dî kataliwasán sa tuntuning itó, kundî pag-alinsunód sa isáng tuntunin ng Palágitlingan [47(*k*)].

MGA PANLAPING MAKANGALAN

125. Sa mga panlaping nakabubuô ng mga pangngalan, ay mababanggít, na siyáng pinakamahalagá't karaniwan, ang mga sumusunód: *-an, -in, ka-an, hi- (him-, him-), mang- (mam-, man-), pa-, pa-an, paki-, paki-an, pag-, paghi-, pagma-, pagpa-, pagsa-, pagtag-, pagka-, pag-an, pagka-an, pang- (pam-, pan-), pa-la-an, pati-, pati-an, sang-, sang-an, sangka-an, tag-, taga- (tagapag-, tagapagpa-), tala-an,* atb. Alalahanin ang mga tuntunin sa paggamit ng *an* o *han* at ng *in* o *hin* [34(*d*), (*e*), (*g*)].

Paliwanag:

Ang kahulugán ng gitlíng na kasama ng mga panlapì, ay siyáng ukol na lunán ng salitáng-ugát na nilálapian; samakatwíd:

(*a*) Kapág ang gitlíng ay nasa-unahán ng panlapì, ibig sabihing itó'y hulapì.
(*b*) Kapág nasa-hulihán ang gitlíng, unlapì.
(*k*) Kapág may gitlíng sa magkábilâ ng panlapì, itó'y gitlapì.
(*d*) Kapág ang gitlíng ay nasa-gitnâ ng dalawáng panlapì, itó'y kábilaan.

Nárito ang ulat ng mga katangian ng bawa't isá:

126. –AN o HAN.—Ang hulaping itó ay nakagagawâ sa mga salitáng payák ng hanggáng mga pitóng urì ng pangngalan; sa mga salitáng inuulit ay dalawá; sa mga tambalan ay dalawá, at sa mga salitáng may-hulapì nang *an* o *han*, ay tatló.

(*a*) Sa mga salitáng payák:

*Nagbibigáy ng kahulugáng lunán o poók na kinároroonán ng karamihan ng mga bagay na tinutukoy ng pangalan. Halimbawà:

aklatan, bahayan, kahuyan, hayupan, tubigan, palayan, manggahan

**Nagpápakahulugán din ng lunán, gusalì, atb., na pinagdárausan ng isáng gawain o tungkulin, o pinaglálagakan kayâ ng anó mang bagay. Halimbawà:

gáwaan, gúpitan, táhian, tapunán, hagisán, sadlakan, padparan
ampunan, lipunán, simbahan, láruan
pintungan, sanlaan, tinggalan, punggalan
silangan, hilagaan, timugan, habagatan

***Nagsasaád ng panahóng kasagsaáng ipinangyayari o iginaganáp ng isáng bagay o gawaín. Halimbawà:

anihán, itlugan, pasukán, tániman

****Nagsasaád din namán ng kagamitán o kasangkapan. Halimbawà:

saingan, ínuman, ihián, sulatán, katangán, orasán, sasakyán, lalagyán

*****Nagpapatlíg ng tao, lunán, o tanggapang palaging dinúdulugán sa mga pangangailangan. Halimbawà:

hínaingan, híngian, híraman, sanggúnian, sumbungan, takbuhan, tanggulan

******Nagkákahulugán ng gantihan o tambingan at pagsasabay-sabáy. Halimbawà:

ábuluyan, ambagan, damayán, tangkílikan, tulungán
ábutan, bígayan, kúrutan, hagisán, hampasan, sulatán
lambingan, pángakuan, sintahan, sumpaan, súyuan
bílihan, kálakalán, digmaan, pátayan, sálakayán

Sukat nang mápansín sa anim na urì ng pangngalang kauulat pa, na ang namámaibabaw sa lahát na katuturán ay dádalawá: ang tukoy sa lunán at ang tukoy sa tambingan.

Mápapansín din sa hulaping itó—*an* o *han*—na naaaring ang isáng pangngalang nabubuô, kahit dî nagbabago ng diín o tuldík, ay magkadalawá hanggáng tatló pang urì ng katuturán, at dî pa kabilang dito ang kung nag-iibáng tungkulin sa pangungusap. Gaya ng:

Sulatán —maaaring kasangkapang hapág, papél, o ibá pang sinúsulant; maaaring ang lagì nang pinadadalhán ng sulat; maaaring ang paggagatihan ng sulat.

Takbuhan —maaaring lunáng pinagdárausan ng páligsahan sa takbó; ang laging dinúdulugán kung nagigipít; ang pag-iílasan ng marami kung nabúbugabog

Aklatan —gáwaan ng mga aklát; katipunan ng mga aklát; kapisanang sumusulat o nagtitipon ng mga aklát.

(*b*) Sa mga salitáng inuulit:

*May nangángahulugán ng pagpapalít ng bagay na tinutukoy ng salitáng-ugát. Halimbawà:

anák-anakan, baháy-bahayan, barú-baruhan, palá-palayukan, taú-tauhan

**May nangángahulugán ng pagpapakunwarî o panggagaya. Halimbawà:

galít-galitan, harî-harian, parî-parian, tapáng-tapangan
kaín-kainan, saîng-saingan, subû-subuan, tulúg-tulugan

(*k*) Sa mga tambalan:

*Ang *an* o *han* ay nasa-hulí ng dalawáng salitáng pinagtatambál, kapág ang kabuuá'y inaaring isáng salitâ na lamang talagá. Halimbawà:

basag-úluhan, hanapbúhayan, kuskusbálungasan
gantimpálaan, sanlambílihan, walanghíyaan

**Ang *an* o *han* ay nasa-hulí ng unang salitâ, kapág bukód sa itó'y may pang-angkóp, ay may gitlíng pa, at nanánatili ang ganáp na kahulugán ng isá't isá. Halimbawà:

aklatang-bayan, bahayang-bató, gantihang-palà
sámaang-loób, sanlaang-bilí

(*d*) Sa mga salitáng may lapì nang *an* o *han*:

*May iláng sa pagka-pangngalan ay tumatanggáp na mahulapian ng isá pang *an*. Halimbawà:

amihan, amihanan; kalooban, káloobanan; kabuláan, kabulaanan, kabulaananan
sábihan, sábihanan; silangan, sílanganan; sunungan, súnunganan; totoohan, totóhanan

**Kung minsa'y *nan* ang unang hulaping náraragdagán pa ng *an*:

kukunán, kúhanan, kúhananan

***Kung minsan pa'y hindî *an* ang unang hulapì kundî *in* o *hin*, na siyáng dináragdagán ng *an*. Halimbawà:

inumín, ínuminan; inahín, inahinan
paumanhín, páumanhinan

127. IN o HIN.—Sa mga pangngalan, kung minsan ang *in* ay unlapì at gitlapì, kung minsa'y nakíkipagtúwangan sa hulaping *an*, at kung minsan namá'y hulapì. Ang náibibigáy na katuturán sa nilálapiang salitâ, na karaniwa'y payák na pangngalan na rin, ay magkaibá sa isa't isáng anyô.

(*a*) Kapág unlapì at gitlapì, ang kabuuá'y nangángahulugán ng bagay na nagawâ na o nagdaán pa sa paraáng sinasabi ng salitáng-ugát.

*Ang *in* ay iniúunlapi sa mga salitáng nagsísimulâ sa patinig. Halimbawà:

akay, inakáy; ihaw, inihaw; uyat, inuyat

Sa ganitóng anyô ay mayroón pang inuulit ang unang pantíg ng ugat, at ang pagkáulit ay nagbibigáy ng diwà ng kasalukuyan:

inaanák, inaamá, iniiná

**Ang *in* ay iginígitlapì sa mga nagsísimulâ sa katinig. Halimbawà:

babae, binabaé; batà, binatà; hingá, hiningá;
batóg, binatóg; paksíw, pinaksíw; pipig, pinipig,
saing, sinaíng; sigáng; sinigáng
tapá, tinapá; tapay, tinapay; tumis, tinumis
sinampaga, sinampabló, sinanduyong

***Sa pakikipagtúwangan sa hulaping *an*, ang nagiging kahulugán ay nilagyán o nilahukán ng bagay na sinasabi ng salitâ. Halimbawà:

asín, inasnán (inasinán); dugô, dinugwán (dinuguán); gatà, ginatán (ginataán); bagoong, binagoongan; bayabas, binayabasan

(*b*) Ang *in* o *hin* sa hulihán ay malamáng na makaurì at makadiwà kaysa makangalan; dátapwa't dî iilán sa mga anyóng pang-urì ang palasak nang ginagamit na pangngalan, bilang katawagán sa lagì na't karaniwang pangyayari o paggamit sa bagay o gáwaing tinutukoy ng salitáng-ugát. Halimbawà:

kanin (kainín); kakanín (kakainín); kiláw (kilawín)
inahín, amaín, dagahín, inumín, panauhin
hángarin, layunín, pángitain, pawirín, símulain, súliranín, tánawin, tuntunin

Máiiwasang ipagkámalî ang pagka-pangngalan ng mga salitáng may laping *in* o *hin*, huwág lamang líligtaán ang tuntuning kaukol, na, ang pang-urì ay laging may kasama o may tinutukoy na pangngalan, samantalang ang pangngalan ay nakapag-iisá, nagpápasimunò at naaaring layon sa pangungusap. Gayón ding nakakatulong sa ikaiiwas sa pagkakámalî ang pagkákilala ng mga karaniwang diín at tuldík sa mga pang-urì, sa mga pandiwà at mga pangngalan; pagká't madalás na ang bigkás ng mga salitâ ay kinákikilanlán ng kaniláng tungkulin sa pangungusap.

128. KA-AN o HAN.—Ang kábilaang panlaping itó ay nakapagbibigáy sa mga salitáng-ugát ng maraming urì ng pangngalan, na may kaní-kanyáng buód at katuturán. Ang anyóng itó ay siyáng lalong gamitín sa pagpapahayag ng pagkabasal, pagkabuód at kapagkahán ng mga bagay. Ang matatandáng balarilang tagalog ay nagkakáisá sa ganitóng palagáy. Ngunì, bukód dito, ay may mga ibá pa ngang kaukulán.

(a) Nangángahulugán ng pagkabasal o kabuurán ng salitáng payák na nilálapian. Kung ibig ipahayag ang kalikasán at kawagasán ng isáng bagay o isipan, itó ang lalong nápaggagamít na anyô ng salitâ.

*Naaarì, at siyáng lalong marami't madalás, na salitáng-ugát na pangngalan ang paglapian. Halimbawà:

buti, *kabutihan*; samâ *kasamaán*; buhay, *kabuhayan;* matáy, *kamátayan;* yaman, *kayamanan;* hirap, *kahirapan;* tuwâ, *katuwaán;* lungkót, *kalungkutan.*

**Naaaring salitáng-ugát na pang-urì. Halimbawà:

mahál, *kamáhalan*; mura, *kamurahan*; pangit, *kapangitan*; dukhâ, *karukhaán*; tamád, *katámaran*; lasíng, *kalasingán*

***Naaaring may unlapì na, nguni't unlaping náhihinang sa salitáng-ugát na parang sadyâ nang kakambál, anupá't ang kabuuá'y nagiging salitáng-ugát na rin. Karaniwan ang unlapì'y *pa*. Halimbawà:

tawad, patawad, *kapatawarán;* lungî, palungî, *kapalungián;* lalò, *kapalaluan;* nalo, panalo*, kapanalunán;* hilì, panaghilì, *kapanaghilian;* araw, tag-araw, *katag-arawan;* bulos, panibulos *kapaníbulusan;* wikà, dalubwikà, *kadalubwikaan;*

****Naaaring may hulapì namán, na karaniwa'y *an*; nguni't mangilan-ngilan lamang ang nakapág-aanyô ng ganitó. Halimbawa:

biglâ, biglaan, *kabiglaanan*; tubig, tubigan, *katubiganan*; silang, silangan, *kasinglanganan*; totoó, totoohan, *katotohanan*; hulog, hulugán, kahulugán*, kakahuluganán*

(*b*) Nagsasaád ng buód o diwà ng kalansakán, álalaóng bagá'y ng pagkakápisan ng maraming bagay na magkakaurì. Halimbawà:

kabahayan—poók ng mga bahay
kabukiran—magkakaratig na mga bukid
kagubatan—magkakanugnóg na mga gubat
kapuluán—katipunan ng mga pulô
kapilipinuhan—buóng Pilipinas, o ang madláng pilipino
kabisayaan—ang mga lupà, tao at lalawagang bisayà
katagalugan—ang buóng sakláw ng mga lalawigang tagalog
kababaihan—madláng babae
kaginoohan—madláng ginoó
kabataan—tanáng batà, binatà at dalaga
kapisanan—samahán ng magkakapanalig sa isáng layon

Mápapansíng sa lahát ng mga kauulat pang halimbawà ay pulós na salitáng-ugát lamang ang nangakapagitnâ sa *ka-an* o *han*; dapwa't naaarì rin namán ang mga pang-uring may lapi na, o ang mga tambalan, kapág sa ganáng sarili'y nagtatagaláy ng lansák na katuturán, o ang kabuuá'y lumalagáy na isáng salitâ na lamang. Halimbawà:

kamag-anakan, kamatandaán, kamahadlikaán, kamarálitaán
kabaguntauhan, kabatubalanian, kabatumbuhayán
kabalaksilaan, kamukhanghayupan, kabukambibigán

(k) Napápahayag ng panahóng kasalukuyan o kasagsaáng iginagawâ o ipinangyayari ng isáng bagay. Halimbawà:

ang *kasagsaán* ng pangingitlóg ng iláng ng isdâ ay sa tag-araw
tuwíng hapon ang *kasasalán* ng lagnát ng maysakít
Mayo at Hunyo ang *kabulaklakán* ng sampagita
nasa-*katanghalìan* ang gulang nang mamatáy

ang *kabilugan* ng buwán ay sa linggó
nasa-pagitan ng 25 at 35 taón ang *kalákasan* ng tao.

(d) Nagsasaád ng karurukan ng isáng poók at ng pinakaduyo ng isáng agwát. Halimbawà:

kabahayán, kabayanan, kanayunan, kalunsurán
kagitnaan o kalágitnaan, kalautan, kaibuturan
kataluktukán, kaibayuhan, kaduluhan, kawakasán

(e) Nagpápakilala ng pagkaganáp ng isáng taning, pagkapunô ng isáng takalán o sisidlán, at pagsagád sa isáng takdâ o hangganan; at gayón din ng pagkakulang. Halimbawà:

kagampán (kagánapan), kabuwanan, kaarawán, katúparan
kapupunán, kasapatán, kalabisán, katapusán
kakulangán, kasalatán, kakapusán, kapahatán

(g) Nagpápahayag ng tungkulin, ng pagka-makapangyayari at ng poók o gusaling pinaggáganapán. Halimbawà:

katungkulan, karapatán, kapangyarihan
kágawáran, káwanihán, kálihimán

(h) Nangángahulugan din namán ng gawáng gantihan o tambingan, gayón din ng sálitan at timpálakan ng mga tunóg at ingay. Halimbawà:

kásunduan, káinggitan, káingayán, kágalitán, káibigán

Mápapansín sa anyóng itó na ang unlaping *ka* ay lagì nang binibigkás nang mariín.

Sa iláng hugis ng ganitóng mga pangngalan sa *ka-an* o *han*, ay may pinangyáyarihan ng pagkáulit ng unang pantíg ng salitáng-ugát, gaya ng mga sumusunód:

kababalaghán, kalalabisán, kagagawán, kamamatayán, katatawanán, kababalián

129. HI, HIM, HIN, HING.—Ang mga unlaping itó ay halos nábibilang sa mga panlaping patáy; dátapwa't mápapansín sa mga ulat at halimbawang mátatanghál dito, na may mga tiyák na diwà rin namáng náibibigáy sa mga salitáng-ugát na náuunlapian, ibá'y mga ugát na sadyáng kilalá o may tandís na katuturán, at ibá'y di-kilalá o waláng malinaw na kahulugán.

(a) Bihirà sa mga salitáng-ugát na naúunlapian ng *hi* ang may sariling diwà

at tiyák na katuturán sa talátinigan; kayâ ang náitutulong ng unlaping itó ay di-lubhang mapagsiyá; máliban sa iláng kinátutuntunán ng diwà ng kabahagyaán sa pag-aalís o pagpapalipas ng isáng bagay na dinaramdám o nangyayari. Halimbawà:

hibasbás, higantí, hilamos, himasmás, hilagpós, himisay, hiwaláy
hilakbót, hilagà, hilapo, hilahil, hilihid, hikahós, hikayat, hiwagà

(b) Sa mga salitáng nabubuô sa tulong ng *him*, ay dî na bihirà ang kilaláng ugát; ang mga itó'y nagsísimulâ sa titik *b* at *p*, titik na nawawalâ sa pagkakabít ng tinurang unlapì. Ang náilalalin nitóng diwà sa ugát ay alinmán sa mga sumusunód: (1) pag-aalís, (2) paghahanáp na papilî, (3) paggawáng bahagyâ ng hawig sa sinasabi ng salitáng-ugát, at (4) ibá pa, na di-matiyák ang ugát.

(1) himulmól (bulból), himantíng (pantíng)
(2) himalay (palay), himatón (batón), himagál (pagál), himawis (pawis)
(3) himagsík (bagsík), himutók (putók), himatáy (patáy), himaling (baling)
(4) himagas, himalâ, himamat

Kung minsa'y dî nawawalâ ang unang titik at náuulit pa ang unang pantíg; gaya ng:

himbubuli, himpapawíd, himbubuyog

(k) Sa mga salitáng nabubuô sa tulong ng *hin* ay gaya rin ng sa *him* ang sukat masabi; nguni't ang mga ugát ay nagsísimulâ sa titik *d*, *s*, o *t*, na nawawalâ rin. Halimbawà:

hinaíng (daíng), hinakít o hinanakít (sakít), hinawà (sawà)
hinagap (sagap)
hinampó (tampó), hinuhod (tuhod), hinukâ (tukâ)
hinalà, hinuhà, hinagpís

Kung minsa'y dî nawawalâ ang unang titik bagkús náuulit pa ang unang pantíg, gaya ng:

hinlalakí, hintatakot, hintuturò

(d) Sa mga nabubuô sa *hing* ay gayón din, bagamán malamáng sa lahát ang diwà ng pag-alís, at ang unang titik na nawawalâ ay *k*. Halimbawà:

hingalay (kalay), hinguto (kuto), hingukó o hinukó (kukó)

130. MAG.—May tatlóng katuturán ang unlaping itó sa pagkamakangalan:

(a) Kung ikinakabít sa unahán ng mga payák na pangngalan o salitáng tawag sa iba't ibáng urì ng pagkakamag-anak o pagsasamahan, ay nangángahulugan ng dalawá lang sa kanilá:

mag-iná, *mag*-amá, *mag*-asawa, *mag*balae, *mag*bilás, *mag*hipag, *mag*pinsan, *mag*panginoón, *mag*kapitbahay

Mga Paliwanag:

*Máliban ang *mag-anak*, na sumasakláw ng dî dalawá lamang kundî ng buóng angkáng nasa-lilim ng isáng bubóng.

**Sa pagsakláw sa dalawáng di-magkasintaás ng gulang, urì o tungkulin, ang tawag na kinukuha at inúunlapian ng *mag* ay ang sa pinakamagulang o mataás: anupá't sa iná at anák, ang iná; *mag-ina*; sa amá at anák ang amá; *mag-amá*; sa ale at pamangkín, ang ale; *mag-ale*; sa panginoón at alilà ang panginoón, *mag-panginoón*.

***Sa mga tawag o pangngalang may sadyâ nang unlaping *ka*, gaya ng *ka*patíd, *ka*sama, *ka*sapì, *ka*tulong, *ka*balangay, *ka*panahón, atb., gayón din sa mga may sadyâ nang panlaping kábilaan, *ka* at *an* o *han*,—gaya ng *ka*lapián, *ka*simba*han*, *ka*híram*an*, atb., anupá't ang mga itó'y nálalagáy na parang mga salitáng-ugát na rin,—ay inúunlapi ang *mag*, na gaya sa mga payák na pangalang nátukoy na sa itaás. Halimbawà:

*mag*kapatíd, *mag*kasama, *mag*kasapì
*mag*kabalangay, *mag*kapanahón
*mag*kalapián, *mag*kasimbahan, *mag*kahíraman

(b) Kung iniuuna sa salitáng-ugát at inuulit ang unang pantíg nitó, nangángahulugán ng hanapbuhay, tungkulin, pinagkáugalian hinggíl sa bagay o gáwaing tinutukoy ng salitâ;

*mag*bibigás, *mag*niniyóg, *mag*lulubíd
*mag*lalagarè, *mag*lalakò, *mag*daramít
*mag*nanakaw, *mag*sasabóng, *mag*sasaka

Ang ganitóng hugis ng pangngalan ay naaarì rin namáng unlapian pa ng *ka*, na gaya ng salitáng payák, upáng mangahulugan ng kapanahón, kasamahán o kasabáy. Halimbawà:

kamag-aaral, kamagsasaka, kamaglalakò
kamagsasabong, kamagsusugal, kamagnanakaw

Alinsunód sa mga hugis na itó sa *mag*, bagamán ibinibilang na mga pangngalan, ay nangaaarì ring gumanáp ng pagkapang-urì, at itó'y napagkíkilala kung may sinásamahan o sadyáng inuuring isáng pangngalan o panghalíp kayâ. Halimbawà:

si aling Tona at si Ninay ay *mag-iná*
si Huwanang *magbibigás*

magnanakaw ng aso
insík na *magdaramít*
siláng dalawáng *magkalapián*
magkapanahón kamí sa pag-aaral

(*k*) Di-kákauntíng pangalan, pamagát, palayaw, pang-angkán o pamanság, lalò na sa mga unang panahón, ang binubuô ng isáng salitáng-ugát at ng unlaping *mag*, na nagiging pantanging ngalang-tao. Halimbawà:

Magpantáy, Magpayo, Maglayà, Magsalin
Magsaysáy, Magtibay, Magbitang, Maglayon

131. MANG, MAM o MAN.—ang pagka-unlaping makangalan nitó ay humihingíng ulitin ang unang pantíg ng salitáng-ugát na inúunlapian, at ang salitáng nabubuô ay nangángahulugán ng tungkulin, ugalì, gawî, gáwain o hanapbuhay; kayâ tulóy nagiging álanganing pangngalan o pang-urì sa iláng kagamitán. Halimbawà:

mang-aagaw o mángangagaw, mang-iilaw o mángingilaw,
manggagamot, manghihilot, mangkukulam o mángungulam
mambubutáng o mámumutáng, mampuputong o mámumutong
mandaragit, mandirigmâ, mandurukot, manduruláng
manlalangoy, manlalasì, manlilipad, manlulupig
mánananggól, mánanayaw, máníningil, mánunuksó

Ang kabuuán ng ganitóng anyô ng pangngalan ay masasabing siyá na rin ng pandiwà sa *mang*, inuulit lamang ang unang pantíg ng salitáng-ugát, at ang bigkás ng buóng salitá'y nanátili, bagamán naaarì rin namán, ayon sa napagkáugalian, na magíng malumay ang karamihan, kapág sa salitáng-ugát ay dî nawawalâ ang unang titik kung unlapian ng *mam* o *man.*

*Kung hindî na inuulit ang unang pantíg ng salitáng inúunlapian, at ang katuturán nitó'y náuukol sa isáng bilang o halagá, ang *mang*, *mam* at *man* ay nagbibigáy ng kahulugáng paghahati-hatì o pag-aayaw-ayaw ng tinurang bilang o halagá, at sa ganitó'y nagiging pang-urì na ang salitâ. Halimbawà:

mananampû, mandaán, manlibo, mangyutâ, mang-angaw
mameles, mangwarta, mang-aliw, manikolo, manikapat, mangahatì, manalapì, mamiso
mangusíng, mamera, manéntimos, mamiseta

** Dî rin namán íiláng gaya ng sa *mag*, ang mga pantanging ngalang-tao, pamagát, pang-angkán, pamanság at palayaw na nabubuô sa *mang*, *mam* o *man* at sa iláng salitáng-ugat, na ang ibá'y dî na gaanong palasak ngayón. Halimbawà:

Manggubat, Mangahás, Mansilungan, Manikís
Manlapit, Manlapus, Manahán, Manangkíl
Manansalà, Manalaysáy, Manlutak, Manggiyát

132. PA.—Dahil sa ang unlaping itó ay totoóng gamitín hindî lamang sa pangngalan kundî sa pandiwà at pang-abay man, kayâ may-kahirapang itakdâ ang mga kaukulán at tanging anyóng sukat pagkákilanlán sa isa't isá. Gayunman, nakatutulong sa pagkilala ang pagkakáibá ng bigkás, at gayón din ang kalágayan at himig na tinatagláy o ginágampanán ng salitâ sa loób ng pangungusap. Karaniwan, pag pandiwà at pang-abay ay nagiging mabilís o maragsâ ang bigkás; nguni't itó'y pangkaraniwan ngâ lamang, sapagká't may mga napagkáugalian din namáng pasuwáy sa ganyáng tuntunin. Kaipalà, ang *pa* ay isá sa mga unlaping nápakaraming kapakanán; dátapwâ, kailanmán ay isinusulat nang pakabít sa unahán ng nilálapiang salitâ at di-sukat maipagkámalî sa katagáng *pa,* na talagáng pang-abay.

Marami rin namán sa mga salitáng may *pa* sa unahán ang di-hamak-hamak na matúturingang dî salitáng payák o maylapì; sapagká't ang pagkakáhinang ng *pa* ay ganyán na lamang katibay, na kung áalisín o iwawalay sa salitáng kinákakabitán, itó'y ganáp na mawawalan ng katuturán at dî na mákikilala kung anóng urì ng salitâ. Anupá't ang pagkaunlapì ng *pa* ay nagiging kaulangán na sa pagkaugát ng salitáng kabuuán.

Ang mga lalong palasak na anyô ng pangngalan sa *pa*, at ang kani-kanyáng katuturán, ay itóng mga sumusunód:

(a) Nagbibigáy sa salitáng-ugát ng diwà ng pagka-kagamitán sa isáng layon. Halimbawà;

pangalan, pamagát, palayaw, pabuntót, pahaból, panikník, patibóng, patabâ, patigás, patubig, patunóg, paliwanag, paunawà

(b) Nangángahulugán ng bagay na iniuutos, ibinibilin o iniuupa upáng gawín o tanggapín ng ibá. Halimbawà:

paalam, pabilí, pabilin, padalá, pahangà, pahatíd, pagamót, pagawâ, pagupít, pakimkím, palibot, palusong, palutò, pamana, pasabi, pasalubong, pasanlâ, pasadyâ, patahî, patagò, patawag, patingín, pautang

Máibibilang na rito iyáng mga salitáng kahugis na sa paná-panahó'y lumalabás at nagiging kawikaán, at sakâ ang ilán pang hindî sa túwirang kahulugán namámalasak kundî sa patambís o patalinghagà. Gaya ng:

pabagsák, palabás, paralis, paratíng, parayâ
pariníg, parunggít, pasaríng, pasikat, patungkól

(*k*) Nagkákahulugán ng pagpapakilala at pagpapairal ng isáng kuru-kurò,

kautusán, kapasiyahán, paraán o ibá pang panihalà. Ang kaibhán ng hugis na itó sa mga pangngalang sinundán, ay bukód sa anyô sa payák na *pa* lamang, tumatanggáp pa ng *ma* at naaarì itóng ulitin upáng mabigyán ng lalong sakláw at diwang pangkasalukuyan ang salitâ. Subalit ang ikalawáng anyô ay malamáng na hangò sa *pang*, at ang ikatló ay nákakatumbás na madalás ng sa *pagpapa*. Halimbawà:

pahayag, pamahayag, pamamahayag
pahingá, pamahingá, pamamahingá
pagitan, pamagitan, pamamagitan
palakad, pamalakad, pamamalakad
palagáy, pamalagáy, pamamalagáy
palikód, pamalikód, pamamalikód
panahón, pamanahón, pamamanahón
panata, pamanata, pamamanata
paraán, pamaraán, pamamaraán
parali, pamarali, pamamarali
parangyâ, pamarangyâ, pamamarangyâ
paratang, pamaratang, pamamaratang
parusa, pamarusa, pamamarusa

(d) Sa mga kahulugáng halos katulad na rin ng sa mga sinusundáng pangkát, may mga pangngalan sa tulong din ng *pa*, na ang inúunlapiang ugát ay likás na nagsísimulâ sa *n* o sa *ng*, at upáng magkadiwang pangkasalukuyan ay inuulit ang unang pantíg. Sa ganitóng mga ugát ay dalawáng anyô lamang ang náibibigáy ng *pa*. Halimbawà:

panalo, pananalo
panaginip, pananaginip
panibulos, paninibulos
panibughô, paninibughô
panimdím, paninimdím
panoód, panonoód
pangakò, pangangakò
pangadyî, pangangadyî
pangambá, pangangambá
panganib, panganganib
panganák, panganganák
panganay, panganganay
pangarap, pangangarap
pangasiwà, pangangasiwà
pangiki, pangingiki
pangilin, pangingilin

pangiló, pangingiló
pangimbulo, pangingimbulo
pangimay, pangingimay
pangimì, pangingimì
pangulugi, pangungulugi

(e) Mayroón namáng ang mga salitáng-ugát ay nagsísimulâ sa *b* o *p* na napápalitán ng *m*, at nagsísimulâ sa *d, s* o *t* na napápalitán ng *n*, at ang nagiging katuturá'y di-gaanong kasangkapan o kagamitáng gaya ng sa talagáng panlaping *pang,* kundî pagkaganáp ng bagay na sinasabi ng ugát; at kung nagsasaád ng diwang pangkasalukuyan, ay inuulit din ang pantíg na nahalinhán na ang unang titik ng tinuráng ugát. Halimbawà:

pamahalà, pamamahalà (ugát-*bahal*à)
pamanhík, pamamanhík (u. *panhík*)
pamantál, pamamantál (u. *pantál*)
pamigáy, pamimigáy (u. *bigáy*)
pamihasa, pamimihasa (u. *bihasa*)
pamilak, pamimilak (u. *pilak*)
panaghóy, pananaghóy (u. *taghóy*)
panalapî, pananalapî (u. *salap*î)
panalig, pananalig (u. *salig*)
paniwalà, paniniwalà (u. *tiwal*à)
paningkál paniningkál (u. *singkál*)
panampalataya, pananampalataya (u. *sampalataya*)

(*g*) Sa iláng urì ng mga salitáng tambalan, ang *pa* ay nakagagawâ ng pangngalang may diwang pangwikaín at patalinghagà. Halimbawà:

pakitang-gilas
pakitang-loób
pagapang-sukà
palaglág-luksâ
palipád-hangin

133. PA-AN o HAN.—Sa anim na anyô ng unlapig *pa*, na kauulat pa lamang, ay sukat na idinaragdág ang hulaping *an* o *han*, ayon sa hulíng titik na ugát, at ang náipupunô nitóng diwa't katuturán ay alinmán sa mga sumusunód: (*a*) lunán o gusaling pinanggáganapán; (*b*) tambingan o sabay-sabáy na pagkaganáp; (*k*) páligsahan o timpalák; (*d*) pásiningan; at (*e*) bunga, ngalan o kinálabasán ng pagkaganáp ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát.

(*a*) Mga nagsasaád ng lunán o gusaling pinaggáganapán ng sinasabi ng ugát

na may *pa*:

páaralán, pábinhian, págawaan, pálamigan, pálaruan, párusahán
pámandawan, páminggalan, pánaniman, pángisdaan

(*b*) Mga nagkákahulugán ng tambingang pagkaganáp, o sabay-sabáy na pangyayari:

páalaman, pásabihan, pátawarán, páutangán, párayaán, pásunuran, pálabuán
pámilihan, pámuntutan, pánaghuyan, pánakbuhan

(*k*) Mga nangángahulugán ng pagtitimpalák o pagpapálaluan ng isa't isá o ng marami, tungkól sa urì o gáwaing sinasabi ng salitâ:

páagahán, págandahán, págaraán, pálakasan, páligsahan, páliksian, pálinisán, párunungán, pátaasan, pátunugan

(*d*) Mga nagsasaád ng dunong at paraán ng paggawâ ng bagay na sinasabi ng salitâ, ayon sa sining na náuukol sa gayóng gáwain:

págamutan, págandahan, págupitan, pákulutan, pálimbagan, páputian

(e) Mga nagkákahulugán ng bunga, ngalan o kinálabasán ng pagkaganáp ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát:

páhayagan, pámahalaán, pángasiwaán, pátakarán
panagimpán, panalunan
panganiban, pangilinan

Mápapansíng marami sa mga halimbawang kauulat, na nábibilang sa anim na hugis ng pangngalan sa *pa-an*, ang nagkákadalawá't tatló pang katuturán, nang dî nagbabago muntî man ang pagbigkás o pagkásulat; anupá't ang isáng salitâ ay naaaring mábilang sa dalawá o tatlóng kaukulán; gaya ng mga sumusunód:

págandahan—páligsahan sa gandá
págandahan—lunán o gusaling sadyáng dinúdulugán ng ibig magpaganda
pálakasan—pálaluan ng lakás
pálakasan—paraán ng pagpapalakás
pálakasan—kasangkapang pampalakás

134. PAKI.—Ang diwang náilalalin ng unlaping itó sa salitáng-ugát ay paghingi ng pahintulot, pangungutang ng loób, o pagkuha ng bahagi sa isáng kabuuán. Itó ang panlaping ginagamit sa mga pangngalang nagbubuhat sa mga

pandiwà sa *maki*. Halimbawà:

pakiraán—pagdaraáng may pahintulot ng ibá
pakituloy—panunuluyang pinápayagan
pakibilí—utang na loób na pagpapabilí
pakiusap—pamanhík
pakialám—panghihimasok
pakihatì—paghingî ng isáng hatì

Napalalawak ang sakláw ng unlaping *paki* sa pamamagitan ng: (*a*) pag-ulit ng hulí niyáng pantíg na *ki*; (*b*) pagdaragdág dito ng panlaping *pag*; (*k*) pag-uunlapì ng *pakikipag* sa mga salitáng may lapì nang talagá't lumalagáy na para na ring ugát.

(*a*) Kung inuulit ang hulíng pantíg ng *paki*, nagsasaád ang salitâ ng pagkakasalukuyan, o ng uri't paraán ng pagganáp o pangyayari. Halimbawà:

pakikialám, pakikiani, pakikialít, pakikiraán, pakikiramay, pakikidamahatì

(*b*) Kung sa anyóng *pakiki* ay idinaragdág pa ang *pag*, nangángahulugáng may ibáng kasama, katulong o kagánapan sa ginagawâ o sinasabi. Halimbawà:

pakikipag-alám, pakikipag-ani, pakikipagsayáw
pakikipag-usap, pakikipagtalo, pakikipagtuós

(*k*) Kung ang *pakikipag* ay iniúunlapi sa mga salitáng may lapì nang talagá, na karaniwa'y *ka*, ang nagiging katuturán ay gaya na rin ng sa sinundán, patí ang diwà ng salitáng inúunlapian. Halimbawà:

pakikipagkatoto, pakikipagkagalít, pakikipagkásundô, pakikipagkamag-anak

Nagagamit din namán any anyóng itó sa mga salitáng tambalan; gaya ng:

pakikipagkapitbahay, pakikipagkapwà-tao, pakikipagmahál-na-araw, pakikipamistáng-bayan

135.PAKI-AN o HAN.—Kapág ang unlaping *paki* ay natútuwangán ng hulaping *an* o *han*, ang pangngalang nabubuô ay nagkákadiwà ng tambingan, o ng lunáng pinaggáganapán o pinangyáyarihan, bukód sa diwang katutubò ng *paki*. Sa anyóng itó, ang bigkás ng salitá'y nagiging mariín, álalaóng bagá'y nápapalagáy na lagì sa unang pantíg na *pa* ng panlapì, at sa ganitó'y náiibá sa pandiwà na ang diín o tuldík ay nanánatiling malumay o mabilís ayon sa kalikasán ng ugát. Halimbawà:

pákiusapán, pákialamán, pákiramdaman, pákibagayan, pákitaltalan
pákitulugán, pákisakayan, pákibayuhan, pákilagayan, pákitawagán, pákisilungán

Ang mga anyóng (*b*) at (*k*) sa kauulat pang payák na *paki*, ay kapwà tumatanggáp ng pabuntót na *an* o *han*, at ang mga pangngalang nabubuô ay nagsasaád na lubós ng diwà ng tambingan o paggagantihan. Ngunì, ang nagiging bigkás ng buóng salitâ ay ibá na sa mga unang anyô, pagká't karaniwang náuuwî sa unang pantíg ng ugát, o kayá'y sa hulí, máliban kung dálawahang katinig ang nangunguna sa hulíng patinig, na pag ganitó'y nagiging malumay namán. Halimbawà:

pakikipag-álaman
pakikipag-álitan
pakikipag-úsapan
pakikipagbáyuhan
pakikipaglabanán
pakikipaghagarán
pakikipagbiruán
pakikipagsuntukan
pakikipaglambingan
pakikipagsumpaan
pakikipagkaibigan
pakikipagkásunduan
pakikipagpálagayan
pakikipagsápalarán
pakikipagkamag-anakan
pakikipagwalanghiyaán

136. PAG.—Ang panlaping itó ay siyáng nangunguna sa dami ng kapakanán sa lahát ng mga panlaping gumagawâ ng pangngalan; nguni't mga pangngalang panáy na malapandiwà, álalaóng bagá'y nagpápahayag ng mga kilos, tumatawag sa mga pangyayari, o nagsasaád ng pagganáp ng gáwaing sinasabi ng salitáng-ugát. Dahil dito kung kayâ ang *pag* ay siyáng unang matatawag na *panlaping makangalang-makadiwa*.

Di-dapat ipagkámalî ang panlaping itó sa pangatníg *pag,* na laging isinusulat nang hiwalay at katumbàs ng *kapág* o *kung*.

Lahát ng mga pandiwà sa *um*, *mag*, *ma*, gayón din sa *in*, *i*, *an*, ay pawang humihingi ng unlaping *pag*, kapág ibig tawagin o panganlán ang ginaganáp nilá o ang nangyayari sa kanilá.

Ang *anyô* ng pangngalang binubuô ng *pag* ay sumusunód sa kung anó ang panlapì ng pandiwang nginángalan. At ang paraán ng pagkilala sa isa't isáng anyô

ay magagawâ sa pamamagitan ng tanóng na "Anó ang tawag sa gawáng…?"—ipunô rito ang pandiwà. Ang kaságuta'y siyáng pangngalan. Halimbawà:

anó ang tawag sa gawáng umibig?—*pag-ibig*
anó ang tawag sa gawáng magdiwang?—*pagdiriwang*
anó ang tawag sa gawáng matulog?—*pagtulog*
anó ang tawag sa gawáng magbasá?—*pagbabasá*
anó ang tawag sa gawáng ibigin?—*pag-ibig*
anó ang tawag sa gawáng mahalín?—*pagmamahál*
anó ang tawag sa gawáng ikuha?—*pagkuha*
anó ang tawag sa gawáng itagò?—*pagtatagò*
anó ang tawag sa gawáng sulatan?—*pagsulat*
anó ang tawag sa gawáng bigyán?—*pagbibigáy*

Sa mga kauulat pang halimbawà ay mahahangò ang mga sumusunód na tuntunin sa pagkilala ng karapatang anyô ng salitáng pantawag sa pandiwà:

(*a*) Kapág ang pandiwa'y sa *um*, ang anyô ay unlaping *pag* at payák na salitáng-ugát lamang. Halimbawà:

umalís, *pag-alís*; umilag, *pag-ilag*; umutang, *pag-utang*;
bumasa, *pagbasa*; sumirà, *pagsir*à; tumulong, *pagtulong*;

(*b*) Kapág ang pandiwa'y sa *mag*, ang anyó'y gaya rin ng sa sinundán, inuulit lamang ang unang pantíg ng salitáng inúunlapian ng *pag*.

Dapwa't dito'y may dalawáng urì ng bigkás na dapat pakibagayan dahil sa pagkakáibá ng sakláw na katuturán.

*Kung sa makadiwang *mag* ay dî nababago ang likás na diín at tuldík ng salitáng-ugát, sa makangalang *pag* ay hindî rin, dî lamang sa bigkás kundî sa katuturán man. Halimbawà:

asa, mag-asá, *pag-aasá*
isip, mag-isíp, *pag-iisíp*
urì, mag-urì, *pag-uuri*
basa, magbasá, *pagbabasá*
sabi, magsabí, *pagsasabí*
turò, magturô, *pagtuturô*

**Kung sa unang urì ng *mag* (*), na dî nagbabago ang bigkás ng salitâ, at itó'y payák lamang na inúunlapian, ay ibig magkaroón ng diwà ng kadalasán, ang nangyayari'y náuulit ang unang pantíg ng ugát at bumibilís o dumaragsâ ang diín ng salitâ,—ganyán din ang nasusunód sa katumbás na pangngalan sa *pag*, álalaóng bagá'y inuulit din ang unang pantíg at nagiging mabilís o maragsâ rin ang bigkás. Halimbawà:

akay, mag-aakáy, *pag-aakáy*
arì, mag-aarî, *pag-aarî*
ayò, mag-aayô, *pag-aayô*
luhà, magluluhâ, *pagluluhâ*
batì, magbabatî, *pagbabatî*
tapon, magtatapón, *pagtatapón*

(*k*) Kapág ang pandiwa'y sa *ma* (waláng tuldík), may mga salitáng-ugát na inúunlapian lamang ng *pag*; may mga humihingî ng *pagka*, at may tumatanggáp ng dalawáng anyô.

*Salitáng-ugát at *pag*:
maatím, *pag-atím*
makuha, *pagkuha*
matulog, *pagtulog*
masurì, *pagsurì*
**Salitáng-ugát *pagka* (139):
mabusóg, *pagkabusóg* (hindî *pagbusóg*)
matakot, *pagkatakot* (hindî *pagtakot*)
mahulog, *pagkahulog* (hindî *paghulog*)
matuyô, *pagkatuyô* (hindî *pagtuyô*)
***Salitáng-ugát at ang alinmán sa *pag* at *pagka*:
mabusóg, *pagbusóg*, *pagkabusóg*
malutas, paglutas, *pagkalutas*
madurog, *pagdurog*, *pagkaduro*
matanggál, *pagtanggál*, *pagkatanggál*

Hindî máibibilang sa pangkát na itó ang ukol sa pandiwà sa *má* (may tuldík), pagká't ang panlaping makangalang kinákailangan nitó ay *pagka* at dî *pag* (139).

(*d*) Kapág ang pandiwa'y sa hulaping *in* o *hin*, ang pangngalang nahahangò ay nagdadalawá o tatlóng anyô, alinsunod sa kung sa *um* o sa *mag* ang pandiwang tahás na tinútumbasán ng katiyakán ng *in* o *hin*. Halimbawà:

	Kung tumbás sa *UM*	Kung tumbás sa *MAG*	Kung tumbás sa *MAG-'* (*)
abalahin,	*pag-abala*	*pag-aabala*	*pag-aabalá*
akalain,	*pag-akalà*	*pag-aakalà*	*pag-aakalâ*
buhayin,	*pagbuhay*	*pagbubuhay*	*pagbubuháy*
sisihin,	*pagsisi*	*pagsisisi*	*pagsisisí*
tawagin,	*pagtawag*	*pagtatawag*	*pagtatawág*
ugaliin,	*pag-ugalì*	*pag-uugalì*	*pag-uugalî*

(*e*) Kapág ang pandiwa'y sa unlaping *i*, ay gaya rin ng sa sinundán ang nangyayari. Halimbawà:

itagò,—hangò sa magtagò—*pagtatagò*
ibilí,—hangò sa bumilí—*pagbilí*
ihanap,—hangò sa humanap—*paghanap*

iliban,—hangò sa magliban—*pagliliban*
igatong,—hangò sa maggatong—*paggagatong*
ibigáy,—hangò sa magbigáy—*pagbibigáy*

(*g*) Kapág ang pandiwa'y sa hulaping *an* o *han,* ay gaya rin ng sa dalawáng náuna ang nangyayari. Halimbawà:

asahan,—hangò sa umasa—*pag-asa*
bigyán,—hangò sa magbigáy—*pagbibigáy*
kunan,—hangò sa kumuha—*pagkuha*
hawakan,—hangò sa humawak—*paghawak*
hawakan,—hangò sa maghawak—*paghahawak*
sakyán,—hangò sa sumakáy—*pagsakáy*
sakyán,—hangò sa magsakáy—*pagsasakáy*

(*h*) Máibibilang ng rin sa mga anyóng itó ang mga pangngalan sa *pag*, na nahahangò sa mga anyóng pangmarami ng pandiwà, na kinákatawán ng mga makadiwang unlaping *magsi*, *mangag*, *mangagsi*, *magsipag*, *mangagsipag*.

Sa *magsi* at *mangagsi* na siyáng pangmarami ng mga pandiwà sa *um*, ang pangngalang náuukol ay gaya rin ng sa pang-isá; samakatwíd, unlaping *pag* at salitáng-ugát lamang. Sa *mangag*, *magsipag* at *mangagsipag*, na siyáng pangmarami ng mga pandiwà sa *mag*, ang náuukol namáng pangngalan ay iyán ding una, inuulit lamang ang unang pantíg ng salitáng-ugát. Halimbawà:

	alís	*bangon*	*lakad*
MAGSI- MANGAGSI-	pag-alís	pagbagon	paglakad
MANGAG- MAGSIPAG- MANGAGSIPAG-	pag-aalís	pagbabangon pagbabangón	paglalakad paglalakád
	sulat	*tulong*	*uwî*
MAGSI- MANGAGSI-	pagsulat	pagtulong	pag-uwî
MANGAG- MAGSIPAG- MANGAGSIPAG-	pagsusulat pagsusulát	pagtutulong pagtutulóng	pag-uuwî

Ang pangmarami ng simunò o ng mga gumaganáp ng bagay o gáwaing sinasabi ng salitáng-ugát na pamamagitan ng makangalang *pag*, ay ipinakíkilala ng mga pantukoy o panghalíp na náuukol sa maramihan; gaya ng mákikita sa mga pangungusap na sumusunód:

sina Pilipe ay nagsialís na maaga—ang *pag-alís ninà* Pilipe ay maaga

ayaw pa siláng mangagsibangon—ang *pagbangon nilá* ay may kahirapan
mangag-uwî sana kayó ng lansones—paano ang *pag-uuwî namin* ay dî pa taglansones ngayón?
nagsísipagsulát ng kaukulán, nang aking datnán—ang *pagsusulát nilá* ng kaukulán ay náratnán ko

137. PAGHI-, PAGMA-, PAGPA-, PAGSA-, PAGTAG-**,** atb.—Ang lahát ng mga panlaping itó ay nangáuuwî sa *pag* lamang. Ang mga hulíng pantíg na náraragdág ay siyáng una, o kuha sa unang pantíg ng mga salitáng maylapì na'y tumatanggáp pa ng unlaping *pag*, upáng mapanganlán ang pagganáp o pangyayari ng bagay, urì o diwang sinsabi ng tinurang mga salitâ. Sa mga itó, ibá'y sadyáng pangngalan ay ibá'y pang-urì; nguni't paraparang sa *mag* binabangháy; gaya ng mga sumusunód:

hilamos, *mag*hilamos; himalâ, *mag*himalî; higantí, *mag*higantí
marunong, *mag*marunóng; malakí, *mag*malakí; matamís, *mag*matamís
pahayag, *mag*pahayag; pasabi, *mag*pasabi; pasikat, *mag*pasikat
sapalós, *mag*sapalós; sapagóng, *mag*sapagóng; saasín, *mag*saasín
tag-araw, *mag*tag-araw; taglamíg, *mag*taglamíg; tagtuyót, *mag*tagtuyót

Sa pag-uunlapì ng makangalang *pag*, gaya rin namán ng makadiwang *mag*, ang mga násabing salitâ, bagamán may talagá nang panlapì, ay inaaring salitáng-ugát na rin sa kabuuán; kayâ ang tuntunin sa paggawâ ng mga pangngalan sa pamamagitan ng *pag* [136(*b*)], ay siyáng lúbusang nasusunód sa pangkát na itó. Sa tahasang sabi, ang hugis ng mga salitáng maylaping nababanggít sa mga halimbawang sinusundán—*hilamos*, *marunong*, *pahayag*, *sapalós*, *tag-araw*, atb.—ay lumalagáy na ugát at payák na lamang.

Nárito ang nangyayari sa isá't isá. Ipinagpapáunang di-dapat kaligtaáng nangyayari lamang itó sa mga salitáng binabangháy sa *mag*:

(*a*) Tungkól sa *paghi*—Inuulit lamang ang *hi* sa karaniwang katuturán, nguni't bukód sa pag-ulit, ginagawâ pang mabilís o maragsâ ang bigkás sa buóng salitâ kapág nagsasaád ng kadalasán. Halimbawà:

paghihilamos, paghihinuhà, paghihinukó
paghihilamós, paghihinuhâ, paghihinukó

(*b*) Tungkól sa *pagma*—Nasasakláw nitó hindî lamang ang mga pang-urì sa *ma*, kundî patí mga nasa-anyóng payák, at gayón din ang mga pang-urì sa *maka* at *mala*. At ang tuntunin sa *mag* ay siyá ring lúbusang nasusunód. Halimbawà:

pagmamarunóng, pagmamalakí, pagmamatamís
pagbabanál, pagtatamád, pagmamahál

pagmamakaawà, pagmamakabayan, pagmamakahiyâ
pagmamalakanin, pagmamalahiningá, pagmamlagihay

(*k*) Tungkól sa *pagpa*—Lahát ng anyóng sakláw ng makangalang *pa* (132—buhat sa *a* hanggáng *g*, máliban ang *e*), ay tumatanggáp ng unlaping *pag* at ang bagong kabuuáng lumalabás, ay pangngalang naglalalin ng himig ng pangkasalukuyan, tulóy nagsasaád ng diwà ng pagkaganáp o pangyayari na bagay na sinasabi ng salitáng inúunlapian. Ang pantíg na *pa* ay inuulit, pagká't siyáng lumalagáy na unang pantíg ng nasabing salitâ. Halimbawà:

pagpapaligò, pagpapalayaw, pagpapatunóg
pagpapaalam, pagpapabilí, pagpapatungkól
pagpapahayag, pagpapahingá, pagpaparusa
pagpapanalo, pagpapanaginip, pagpapangulugi
pagpapakitang-gilas, pagpapakitang-loób, pagpapalipád-hangin

Ang kaibahan ng hugis *e* (132—*e*), ay nasa-paggamit ng tunay na salitáng-ugát at dî anyóng nabago na halimbawa'y nagíng *m* o *n* ang unang titik ng ugát at nawalâ na ang dati. Halimbawà:

pamamahalà, pagbabahalà, pagpapabahalà
pamamantál, pagpapantál, pagpapapantál
paniniwalà, pagtitiwalà, pagpapatiwalà
pananampalataya, pagpapasampalataya

(*d*) Tungkól sa *pagsa*—Ang dalawáng katuturáng náibibigáy ng makadiwang *magsa*—pagtulad at pagkakasya sa—ay siyá ring tinatagláy ng nahahangòng pangngalan sa tulong ng *pagsa*, na inuulit itóng hulíng pantíg at dî nababago ang bigkás ng salitâ. Halimbawà:

pagsasabutikî, pagsasagabe, pagsasapagóng, pagsasapalós, pagsasapiláy
pagsasaasín, pagsasagulay, pagsasanilugaw, pagsasatuyô, pagsasawalâ

(*e*) Tungkol sa *pagta*—Dapat sana itóng *pagtag*, dahil sa ang tunay na unlapì ng ugát ay *tag*; nguni't nasusunód ang tuntunin sa pag-ulit ng mga pantíg na kábilaan (35—*b*), kayâ *ta* lamang ang nátitirá. Sa pag-ulit ng násabing unlapì, ang pangngalan sa *pag* ay nagtatagláy ng diwà ng panahóng kasalukuyan o ng hinaharáp, samantalang dî nababago ang bigkás ng salitâ. Halimbawà:

pagtatag-araw, pagtatagdilím, pagtatagginâw, pagtatag-ulán
pagtatag-ani, pagtatagbulaklák, pagtatagbunga, pagtatag-umanák

(*g*) Alinmán sa mga sinusundáng anyô sa *pag*—buhat sa (*a*) hanggáng (*e*)—ay tumatanggáp ng pag-ulit ng salitáng inúunlapian, at ang tinatagláy na diwa't kahulugán ay manaká-nakâ nguni't pálagiang paggawâ ng bagay na sinasabi ng salitáng inúunlapian. Halimbawà:

paghihilá-hilamos, paghihimá-himalâ, paghihinú-hinukó
pagmamarú-marunóng, pagmamalá-malakí, pagbabanal-banál
pagpapalí-paligò, pagpapantal-pantál, pagpapatiwá-tiwalà
pagsasabú-sabutikî, pagsasagá-sagabe, pagsasaá-saasín
pagtatagá-tag-araw, pagtatagdí-tagdilím, pagtatagbú-tagbunga

138. PAG-AN o HAN.—May mga limáng tiyák na katuturáng nalilikhâ ang magkatuwáng na panlaping itó. Ang mga salitáng nilálapian ay naaaring ugát, may-laping nagpaparang ugát na rin, inuulit at tambalan; dátapwá't sa lahát ng anyô, ang unang pantíg ng tinurang salitâ ay kailangang ulitin, pagká't ang pandiwang pinagháhanguan ng pangngalan ay lagì nang sa *mag*. Ang ganitóng pag-ulit ay siyáng ikináiibá sa anyô ng *pandiw*à sa *pag-an* din.

Ang nangásabing katuturán ay: (*a*) pagtutumbasan o tambingan; (*b*) pagpapálaluan o páligsahan; (*k*) pagpapánabayan o sagsaan; (*d*) panggagaya, at (*e*) pagpapakunwarî.

Narito ang ulat ng isa't isa.

(a) Sa kahulugáng tambingan, ang pangngala'y nabubuô sa tatlóng paraán:

*Ang salitáng nilálapian ng *pag-an* o *han* ay payák at may-lapì. Halimbawà:

akalà, pag-aákalaan; ibig, pag-iíbigan; utang, pag-uútangan; bigáy, pagbibigayan; kalakal, pagkakálakalan; digmâ, pagdirigmaan;
panibughô, pagpapánibughuan; pasaríng, pagpapásaringan; saloób, pagsasálooban; palabunót, pagpapalábunután;

**Ang salitáng nilálapian ay pang-uring payák, o pang-urì sa *mala, pang,* atb. Halimbawà:

pagmamáhalan, pagsasárilinan, pagtatángahan
pagmamaláhinihangahan, pagmamalágihayan
pagpapanggámutan, pagpapanlabanán

***Ang salitáng nilálapian magkábilâ ay panghalíp. Halimbawà:

amin, pag-aáminan; ikaáw, pag-iikawan; kanyá, pagkakanyahan; kanilá, kakánilahan, pagkakaní-kanyáhan

****Ang salitáng panggitnâ ay pandamdám. Halimbawà:

abá!, pag-aábahan; arúy!, pag-aáruyan; inaku!, pag-iínakuhan

*****Ang salitáng panggitna'y tambalan. Halimbawà:

pagbabasag-úluhan, pagsasalimpúsaan, paghahampaslúpaan

(b) Sa kahulugáng pálaluan o páligasahan, ang pangngalan ay karaniwang nabubuô sa pang-urì sa *ma* at sa *pa*. Halimbawà:

pagmamágalingan, pagmamáliksihan, pagmamárunungan, pagmamálinisán
pagpapágandahan, pagpapálayuan, pagpapáunlaran, pagpapáyamanan

(k) Sa kahulugáng pánabayan o sagsaan, ang anyô ng pangngalan ay salitáng ugát, o malaugát sa *pa*, o inuulit na ugát na nilálapian magkábilâ. Halimbawà:

pag-aánihan, pagbubúngahan, pagbubúlaklakan, pagpapánangisan, pagpapánaghuyan
pagbabalík-bálikan, pagbabalí-báligtaran, pagibirû-biruán, pagsamá-samahan

(d) Sa kahulugáng panggagaya, ang anyô ng pangngalan ay inuulit na salitáng-ugát at nilálapian magkábilâ. Halimbawà:

pag-aanák-anakan, pag-iiná-inahan, pagbabaháy-bahayan, pagharî-harian, pagpaparî-parian, pagsasaíng-saingan

(e) Sa kahulugáng pagpapakunawarî, ang pangngalan ay binubuô ng inuulit na salitáng payák o may-lapì at ng magkábilaang panlapì. Halimbawà:

pagdurunúng-dunungan, paghihiráp-hirapan, pagyayamán-yamanan, pagtatamád-tamaran, pagbabanál-banalan, pagbubulág-bulagan
pagmamarú-marunungan, pagmamahí-mahirapan, pagmamayá-mayaman, pagmamaká-makabayan

Sa lahát ng anyóng kauulat pa,, ay totoóng mahalagá't kailangan ang mag-ingat sa pagbibigkás at pagtutuldík upáng maiwasan ang pagkakámalî sa mga pandiwang kasíng-aanyó'y ibá ang bigkás.

139. PAGÍNG.—Hangò ang makangalang unlaping itó sa pandiwà sa *magíng*.—Dahil sa ang ganitong pandiwà ay hawa rin sa *mag*, kayâ ang pangngalang nahahangò ay nag-uulit na isáng pantíg, nguni't hindî ng una ng salitáng-ugát kundî ng hulíng pantíg na *ging* ng panlapì, na náuuwî na lamang sa *gi*, alinsunod sa tuntunin ng pag-ulit sa mga pantíg na kábilaan [35(*b*)]; samakatwíd ay *pagiging* at ang salitáng-ugát, na dapat gitlingán na nang lágian kung isinusulat, sa halíp ng di-pagkaká-isá hanggá ngayón, na mámayáng pagpisanin at mámayáng paghiwalayín. Dapat lamang pagpisanin na nang lúbusan, álalaóng bagáy'y walâ nang gitlíng, kung ang kabuuá'y ginagamit nang salitáng-ugát at hinúhulapian ng *an* at *hin* upáng gumanáp ng pagka-pandiwà.

Ang katuturán ng pangngalan sa anyóng itó, kumulang-humigít, ay *pag-uwî* o *pagkáuwî sa,* at kung minsa'y tagláy ang diwà ng salitáng *nangyayari* o *pag-iibáng-anyô* o urì sa *rati*. Halimbawà:

ang *pagiging-bunga* ng bulaklák
ang *pagiging-tao* ng hayop, o *pagiging-hayop* ng tao
pagiging-mahál ng dating mura
pagiging-dapat sa nilíligawán

Sa pandiwà ay máisusulat na nang: *magintao, pagintauhan, pagintauhin, magindapat, pagindapatan, pagindapatin,* atb. (262).

140. PAGKA.—May iláng tungkuling ginágampanán ang panlaping itó sa pananálitâ, bukód sa tungkulin kung katagâ at dî panlapì, o kung alangáng panlapì at alangáng katagâ.

Gumagawâ ng pangngalan sa iláng hugis at kaparaanán; gumagawâ ng pang-abay, at gayón din ng pandiwà kung natútuwagán ng hulaping *an* o *han,* at ng *in* o *hin,* at gumagawâ ng pangatníg, kung kasingkahulugán ng *kapág, pag* o *kung,* na sa ganitó'y isinusulat nang lubós na hiwaláy. Ang pagkakáiba-ibáng itó ng tungkuling nalilikhâ ng *pagka,* ay náipakikilala sa pagsulat nang lúbusang kabít, nang may gitlíng kayâ, o nang hiwaláy namán.

Náuulat na kasunód ang iba-ibáng tungkulin at hugis ng makangalang unlaping itó.

(a) Nagbibigáy sa salitáng-ugát ng diwà ng kabasalan, ng buód ng kakanyahán, o ng tanging kalikasán, sa katagáng sabi'y ng *kapagkahán* ng bagay o uring ibinabanság ng tinurang salitâ. Ang anyóng itó'y ginágamitan ng gitlíng.

*Ang inúunlapian ay salitáng-ugát na pangngalan. Halimbawà:
pagka-bathalà, pagka-tao, pagka-hayop
pagka-lalaki, pagka-babae, pagka-gintô, pagka-tansô
pagka-harì, pagka-alípin, pagka-punò

**Ang inúunlapia'y pangngalan din nguni't salitáng may-lapì na, o isá kayáng buóng katawagán. Halimbawà:
pagka-pangulo, pagka-kagawad, pagka-mánananggól
pagka-tagabukid, pagka-may-arì
pagka-pangalawáng-pangulo, pagka-punong-hukbó
pagka-tinintí-sa-nayon, pagka-laki-sa-nunò

***Ang inúunlapia'y pang-urì, na maaaring payák, maylapì, inuulit o tambalan at dito'y naaari ang waláng gitlíng. Halimbawà:
pagkatamád, pagkabantóg, pagkadalahírà, pagkataglíd
pagkamagandá, pagkamasintahin, pagkapatatawá
pagkamakapangyarihan, pagkakábilanin
pagkautal-utál, pagkasintú-sintô, pagkabakú-bakô
pagkahampaslupà, pagkawalanghiyâ, pagkamukháng-asó

Karamihan ng mga pangngalan sa ganitóng katuturá't hugis ay natútumbasán ng anyô sa *ka-an* o *han,* máliban ukol sa mga tungkulin o kapangyarihan. Anupá't nasasabing: *katauhan* sa halíp ng *pagka-tao; kahayupan sa pagka-hayop;*

kagandahan sa *pagkamagandá; katámaran* sa *pagkatamád*; *kaalipnán* sa *pagka-alipin*, atb.

(b*)* Nagsasaád ng isáng pangyayari sa sarili na di-loób ng maykatawán. Ang pandiwang pinagháhanguan ng anyóng itó ay karaniwang sa *ma.* Walâ ritong gamit na gitlíng. Halimbawà:

pagkaabala, pagkaawà, pagkabigô, pagkabuhay, pagkadalâ, pagkahapis, pagkahulog, pagkalantá, pagkalimot, pagkamatáy, pagkatalo

(k*)* Nagsasaád ng pangyayari sa sarili o sa ibá, nang dî rin sinasadyâ. Ang pandiwà rito'y sa may tuldík na *má,* o kayâ'y *maká,* kayâ may tuldík din ang *pagká.* Halimbawà:

pagkáalís, pagkálakad, pagkádulás, pagkágibâ, pagkágunitâ, pagkáiyák, pagkálabás, pagkátulóy
pagkáaway, pagkábihag, pagkákuha, pagkádamá, pagkágantí, pagkásabi, pagkátingín

(d) Nagsasaád ng paraán, dahilán o kabagayán ng pangyayari, kung inuulit ang pantíg *ka* ng unlapì at tinútuldikán sa ulit. Kung minsan namâ'y inuulit pa ang salitáng-ugát. Halimbawà:

pagkakáawit, pagkakábalík, pagkakákuha, pagkakágamit, pagkakálayô, pagkakápatáy, pagkakásukat, pagkakátawag, pagkakáwasák, pagkakáwili
pagkakáayaw-ayaw, pagkakábagay-bagay, pagkakáhati-hatì, pagkakásunud-sunód

(e) Nagsasaád ng madalás o kasagsaáng pangyayari, karaniwa'y ng isáng salot o sakunâ, kapág inuulit ang *ka* a ginagawáng mabilís o maragsâ ang kabuuán ng salitâ. Ang pangngalang itó'y hangò sa pandiwà sa *magka* at salitáng-ugát na pinabilís ang bigkás. Halimbawà:

pagkakabulók, pagkakagutóm, pagkakahulóg, pagkakalantá, pagkakamatáy pagkakatuyót, pagkakawalâ

(g) Nagbibigáy ng kahulugáng magkaroón, kung inuulit din ang *ka*, nguni't dî nababago ang likás na diín ng salitáng-ugát. Ang anyóng itó'y hangò rin sa pandiwà sa *magka*, na may-kahulugáng *magkaroón*. Halimbawà:

pagkakabulaklák, pagkakabunga, pagkakadamít, pagkakaroón, pagkakasalapî, pagkakasunog

(h) Nakapagbibigáy ay katuturáng *halos*, na gaya ng pinagháhanguang pandiwà sa *magkang* at salitáng-ugát na inuulit ang unang pantíg. Ang nagiging bigkás sa

pangngalang nahahangò ay laging malumay o malumì, máliban sa mga ugát na ang hulíng patinig ay napangúngunahan ng dalawáng katinig. Halimbawà:

pagkakandarapà, pagkakanduruling, pagkakandatapon, pagkakanghuhulog pagkakangmamatay, pagkakangwawalà
pagkakambabagsák, pagkakambubunggô, pagkakanlalambót, pagkakanriringgán

(i) Nagsasaád ng dahilán kung dináragdagán ng *pag*; at nagsasaád ng paraán, kung bukód sa dagdág na *pag*, ay inuulit pa ang pantíg *ka* na may tuldík. Halimbawà:

pagkápag-asawa, pagkápagbilí, pagkápagdalá, pagkápagsabi, pagkápagsalitâ, pagkápagwakás
pagkakápag-asawa, pagkakápagbilí, pagkakápagdalá, pagkakápagsabi, pagkakápagsalitâ, pagkakápagwakás

(l) Nagbibigáy rin ng katuturáng dahilán at paraán sa mga pangngalan sa unlaping *paki* at *pakipag*. Halimbawà:

pagkápakialám, pagkápakibilí, pagkápakikain, pagkápakihatì, pagkápakisabi, pagkápakituloy
pagkápakipag-alám, pagkápakipag-away, pagkápakipagsama, pagkápakipaghintáy, pagkápakipaghusay

141. PAGKA-AN o HAN.—Ang pagtutuwáng ng dalawáng itó—unlaping *pagka* at hulaping *an* o *han*,—ay malamáng na makadiwà kaysá makangalan. Iláng urì lamang ng pangngalan ang nagagawâ, at pandiwà na ang karaniwan. Sa anyô ng pangngalan ay laging inuulit ang pantíg *ka* ng unlapà. Ang salitáng nilálapian ay naaaring ugát o payák, naaaring maylapì, na karaniwan nitó'y *ma* o *pa*, at naaarì pa ring inuulit, o kayá'y tambalan; bagamán itóng dalawáng hulí'y lalò pang may-kabihiraan.

Ang naniningkád na kahulugán sa mga anyóng itó ay ang tambingang pagkaganáp at ang paraán at ayos ng pangyayari ng bagay na isinasaád ng salitáng-ugát.

(a) Kung ang nilálapia'y salitáng payák o ugát. Halimbawà:

paagkakáalaman, pagkakábilihan, pagkakábutihan, pagkakáhampasan, pagkakáibigan, pagkakágalitán, pagkakápatayan pagkakáwasakan

(b) Kung ang nilálapian pa'y salitáng may-lapì na. Halimbawà:

pagkakamábutihan, pagkakamásarapan, pagkakamáhigpitan, pagkakamálakihan

pagkakapágispisan, pagkakapáhirapan, pagkakapámanhikan, pagkakapánibughuan

(k) Kung ang nilálapia'y salitáng-ugát na inuulit. Halimbawà:

pagkabathá-bathalaan, pagkababá-babaihan, pagkaharî-harian, pagkataú-tauhan, pagkabayán-bayanan, pagkabirû-biruán

(d) Kung ang nilálapia'y tambalan. Halimbawà:

pagkakábasag-úluhan, pagkakáhanapbúhayan, pagkakátawang-ásuhan, pagkakásanlambílihan

142. PANG, PAM o PAN.—Makagagawâ ng mahaba't maraming pagtatalo tungkól sa kung ang pang-unlaping itó'y sadyáng makangalan o sadyáng makaurì; sapagká't ang totoó'y madalás na ang nabubuóng salitâ ay napag-áalanganán kung pangngalan o pang-urì. Subalì, maíiwasan ang álinlangan at pagtatalo kung áalagataíng sa wikang itó ay pangkaraniwan na iyáng ang isáng panlapì ay gumaganáp ng dalawá, tatló at higít pang tungkulin sa pananalitâ; bukód sa mapangháhawakan pa sa pagkilala o pagsusurì ang tatlóng tuntuning sumusunód:

(*Una*) Kapág ang kabuuán ng unlapì at salitâ—na maaaring payák, maylapì, inuulit, o tambalan—ay ginagamit sa di-ganáp na katuturán, álalaóng bagá'y waláng isáng tiyák na bagay na tinutukoy, bagkús maaaring itó'y magkáiba-ibá, ang násabing kabuuán ay pag-urì at dî pangngalan. Ang mga sumusunód, halimbawà, na siyáng karaniwan at karamihan, ay pulós na pang-urì:

panggabí—tao, hayop, damít o ibá pang kasangkapang ginagamit lamang o sadyáng inilalaán sa gabí.

pambansá—kapisanan, bayani, panukalà, gawâ o anumáng bagay na náuukol sa bansá.

paningín—kasangkapang itinitingín, na maaaring salamín, silipán o ang matá na rin.

pangulay—(o pangkulay), na maaaring pulá, diláw, luntî, itím na bagay na ipinangkukulay.

Mangababanggít pang halimbawà ng pang-urì:

Sa mga may-lapì na: *pangmatagalan, pampatulog, pampálakasan, pantagabukid, panag-araw, pang-álituntunin, pantalátingigan,* atb.

Sa mga inuulit: *pang-araw-araw, pangkuru-kurò, pambiru-birò, pansama-sama, panguha-nguha, atb.*

Sa mga tambalan: *panghanapbuhay, pambasag-ulo, pantawag-hangin, pansaligáng-batás, pangayod-niyóg,* atb. (166).

(*Ikalawá*) Kapág ang kabuuán ay nagsasaád ng isáng ganáp na kahulugán,

ánupá't may tíyakang bagay nang tinutukoy o tinatawag, at ang tawag na itó'y dî na sukat máiukol pa sa ibá, ang tinurang kabuuán ng unlapi't salitáng-ugát at pangngalan nang talagá.

Mababanggít na halimbawà ang lahát ng katawagáng ginagamit ng Baliralang itó sa mga sangkáp o bahagi ng pangungusap, na dilì ibá't ang mga pangngalang sumusunód:

> pantukoy, pangngalan, pang-urì, panghalíp, pandiwà, pandiwarì, pang-abay, pang-ukol, pangatníg, at pandamdám

Máibibilang na rin dito ang mga pang-uring tinutukoy sa unang tuntunin, kung sadyâ nang ginagamit sa isáng ganáp na kapakanán, ánupa't inginangalan nang talagá sa isáng tiyák na bagay o kasangkápan, at sa ganitó'y pinangúngunahan ng pantukoy at walâ nang pangngalang sinásamahan. Halimbawà:

> nakáhuli na *ang* iniumang na *pangatî*
> dalhín mo rito *ang panungkít*
> may-kahinaan yatà *ang* iyong *pandiníg*
> maligís ang bató nang mágulungan *ng pamatag*
> *ang panggamót* ay dî mákahiyang ng maysakít
> *ang pang-ulos* ay tumagós *sa panalág*

(*Ikatló*) Kailanmá't sa paglalapì ng *pang, pam* o *pan* sa salitáng-ugát ay inuulit ang unang pantíg nitó, ang kabuuáng lumalabás ay ganáp na pangngalan. Ang anyóng itó'y malapandiwà, pagká't táhasang hangò sa pandiwà sa *mang, mam* o *man*, gaya ng mátatamó sa mga tanóng at sagót na sumusunód:

Anó ang tawag sa gawáng —
- mang-agaw?—*pang-aagaw*
- mang-inís?—*pang-iinís*
- mang-urát?—*pang-uurát*
- manggamót?—*panggagamót*
- mangyari?—*pangyayari*
- mamitás?—*pamimitás*
- manlupig?—*panlulupig*
- mangalay?-*pangangalay*

Sa ganyáng paraán din nanggagaling ang hugis ng mga pangngalang sumusunód:

> pang-aabala, pang-iinggít, pang-uulól
> panganganák, pangingisdâ, pangungupinyó

panggagahís, panghihingî, panghuhuli
pambabatak, pamimitagan, pamumundók
pandarayuhan, pananalakay, panririmarim

Tungkól sa pagiging *pam* at *pan* ng *pang*, ay tingnán ang mga tuntuning násasaád sa *Palábuuán ng mga Salitâ* [34 (*h*)].

143. PALA-AN o HAN. —Ang unlaping *palá*, sa ganáng sarili, ay makauring talagá. Kayâ lamang nakagagawâ ng pangngalan ay kung natútuwangán ng hulaping *an* o *han*. Kahit na *in* o *hin* ang mákatuwáng, ay pang-urì rin ang nagagawâ.

Hindî namán gaanong marami ang kasalukuyang umiiral na mga pangngalan sa *palá-an* o *han*. Dátapwa't isá itó sa mga panlaping may malawak na lupáing magígitawan, álalaóng bagá'y may malaking tulong na máidudulot sa pagpapayaman ng wikà, lalung-lalò na sa dako ng mga salitáng pansining at pangmatataás na karunungan.

Tatlóng katuturán ang sukat mahangò sa magkatuwáng na panlaping itó:

(a) Nagsasaád ng lunán o kasangkapang lagì nang pinagpápatakaran o ginagamit sa paglalagáy, pag-iingat o pagpapairal ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Halimbawà:

palábahán, palárindingan, paláakyatan
paláisdaan, palábigasan, palásinsingan
palárusdusan, palábatyawan, palátunghayan

(b) Nagsasaád ng paraán, ugalì o súliraning ukol sa sinasabi ng salitáng-ugát. Halimbawà:

palátandaan, palásumpaan, palábunután
palásintahan, palábugtungan, palábiruán
palásanayán, palátanawan, palátampukan

(k) Nagsasaád ng sining o katipunan ng mga tuntunin sa pagsusuri't pag-aaral ng mga karunungan. Halimbawà:

palásurian, paláuganayan, palábigkasan, palátitikan, palátuldikan
palábuuan, palágitlingan, palápantigan, palábantasan
palátulaan, palátinigan, palábilangán, palápantasan
paláisipán, palátuntunan, palásunuran, palátantuan

144. PATI.—Sa unang tingín, ang unlaping itó ay tila binubuô na *pa* at *ti*, o kayâ namá'y talagáng *pa* lamang at ang *ti* ay likás na kasama ng salitáng-ugát;

dátapwá't alinmán sa dalawáng palagáy na itó'y di-tamà. Ang buóng panlapì'y talagáng *pati*; sapagká't ang mga salitáng likás na nagsísimulâ sa *ti*, gaya ng *tikatík, tilamsík, tiwalà, tiwalág,* atb., kung unlapian ng *pa*, ay dî nagtatagláy ng katuturán at tungkuling sukat mápansín sa isáng ugát na waláng *ti*, gaya ng *dapâ, hulog, luhód,* atb., at inúunlapian ng *pati.*

Kung sabihin halimbawang *pa*tikatík, *pa*tilamsík, *pa*tiwarík, *pa*tiwalà, *pa*tiwalag, atb., ang lumalabás ay salitáng pang-abay; samantalang sa mga salitáng *patirapâ, patiluhód, patihulóg,* atb., ay mga pangngalan ang ating nátatamó.

Ang katuturáng náiraragdág ng unlaping *pati* sa salitáng-ugát, ay kusang paggawâ ng sarili, o kayá'y pangyayari sa sarili ng simunò ng bagay na sinasabi ng tinurang ugát. Kumulang-humigít ay magagawâ ang pagtutumbás na sumusunód:

patirapâ—kusang pagdapâ
patihulóg—sadyáng pagpapakahulog
patiluhód—pagkáluhód
patiwakál—pagpapakamatáy
patihigâ—kusà at bigláng paghigâ
patiupô—pag-upô nang sadyâ
patidulás—pagpapakadulás nang sarili

Kung ang mga anyóng itó'y ginagawáng salitáng-ugát, at pinápandiwà sa *mag*, ang mga bagong pangngalang nahahangò ay binubuô ng *pag* at ng tinurang salitâ na inuulit ang unang pantíg na *pa*; at ang nagiging katuturá'y pagganáp o pangyayari ng bagay o gawáng sinasabi ng ugát. Halimbawà:

pagpapatirapâ, pagpapatihulóg, pagpapatiluhód

Madalang ang ganitóng anyô ng pangngalan; nguni't mapararami.

145. SANG, SAM, o SAN.—May mga nagpapalagáy na itó'y hindî panlapì kundî ganáp na salitâ. Anilá'y *isa*, na may pang-angkóp *ng*, pagká't magtatapós ng patinig. Ayon dito'y lalabás na tambalan at dî maylapì ang alín mang kapwà salitáng mákabitán sa una ng násabing panlapì. Samakatwíd, ang *sandalî, sampû, sandaigdíg, santinakpán, sangkapuluán, sangkalangitán,* atb., ay pagkakálakíp ng mga salitáng isáng *dalí, isáng puô, isáng daigdíg, isáng tinakpán, isáng kapuluán, isáng kalangitán,* atb.

Hindî hubád sa matwíd ang palagáy na ang *sang, sam* o *san* ay galing o hangò sa *isáng*; dátapwá't dî rin namán máikakaít na sa pagbabagong anyóng iyán ay may pinagkabaguhan na rin ang sakláw na katuturán: hindî na bilang na isá lamang ang ibig sabihin ng *sang, sam* o *san,* kundî kalágayan nang *buô.* Máliban sa *sandalî* at *sampû,* na may kalinawan pa ngâ ang pagka-isáng ng *san* at *sam*; nguni't sa mga ibáng halimbawang nábanggít, lubhâ pa sa mga may nagtutúwangang

ka at *an*, ay maliliwanag ang mga ibig sabihing *buóng* daigdig, *buóng* tinakpan, *buóng* kalangitan, atb.

Katulad ng mga katagáng *kay, may, dî, sa,* na bagamán may sarí-sariling ganáp na kapararakan sa pangungusap ay nagsísiganáp pa ring madalás ng pagka-panlapì, at sa ganitó'y nakapág-iibang sakláw na ng katuturán,—ang *sang, sam* o *san* ay nakapag-iibá ring tungkulin, at sa pag-iibáng itó'y dî na ganáp na salitâ ang kanyáng nagiging urì at katáyuan kundî panlapì na lamang, pagká't kung hindî málapì sa isáng salitâ ay waláng katuturán sa sarili at dî namán maaaring mag-isá sa pangungusap. Talagáng ganitó ang kakanyahán ng mga panlapì.

Sa bisà ng unlaping itó, at sa tulong ng hulaping *an* o *han*, o ng magkatuwáng na *ka-an* o *han*, ay nabibigyán ang isáng salitáng-ugát ng baí-baitang na kasiglahán at ng paragdág nang paragdág na katuturáng sakláw; gaya ng mapagsisiyá sa mga sumusunód na ulat:

(*a*) Kung *sang, sam* o *san* lamang, karaniwang waláng nasasakláw na katuturán kundî sukat sa isá. Halimbawà:

sandalì	—isáng dalirì ang lapad o lakí
sandalî	—isáng saglít
sang-araw	—isáng araw, o buóng maghapon
sanggabí	—isáng gabí, o buóng magdamág
sanlinggo	—isáng linggó; sapúl sa lunes hanggáng linggó
sambuwán	—isáng buwan; 30 araw sa singkád
sandakót	—isáng dakót
sansubò	—isáng subò
sampalayók	—buóng nilalamán na isáng palayók
santapayan	—hindî ang tapayan, kundî ang buóng lamán

(*b*) Kung *sang, sam* o *san* na may katuwáng na hulaping *an o han*, ay isáng kabuuán na o kalansakán ang nasasakláw, anupá't di-hamak na *isá* lamang, kundî madlá't maraming magkakauring bagay na bumubuô ng kaisanhán. Halimbawà:

sang-aklatan, sang-isipan, sang-usapan
sambahayán, sambayanán, sampámandawan
sandaigdigan, sanlibután, santinakpán
sang-agahan, sangpananghalian, sanghapunan

(*k*) Kung iniúunlapi pa sa mga salitáng talagá nang may *ka-an* o *han*, ang sakláw na kahulugán ng nabubuóng salitâ ay lalò pa mandíng lumalakí o lumalawak, sapagká't nalalansák na, hindî lamang ang kabuuán o kalahatán ng mga bagay na magkakauring tinutukoy ng salitáng-ugát, kundî ang lahat-lahát nang násasaloób o nasasakop ng tinurang mga bagay. Halimbawà:

sangkalangitán —buóng langit, at lahat-lahát na ng nasa-langit.

sangkalupaán	—buóng lupà, at lahat-lahát na ng nasa-lupà.
sangkapuluán	—kalipunan ng pulú-pulutóng ng mga pulô, patí ng kaní-kaniláng mga lamán.
sangkápilipinuhan	—lahat-lahát ng mga pilipino: babae, lalaki, batà, matandâ; nangamatáy na, nangabubuhay na kasalukuyan at magsísisunód pa.
sangkatauhan	—lahat-lahát ng tao sa sandaigdigan, kasama na patí nagsiyao at magsísiratíng.

146. TAG.—Ang unlaping itó ay nangángahulugán ng panahón, anupá't nagbibigáy sa salitáng-ugát ng diwà ng kasagsaáng ipinangyayari o kasalukuyang ikinagaganáp ng bagay o gáwaing sinabi ng tinurang ugát. Halimbawà:

tag-araw, tag-init, tag-ulán, taglamíg, taggginíw
tag-ani, tagbunga, tagbulaklák, tagtuyót, taggiík
tagdilím, tagliwanang, tag-amihan, taghabagat, tagbahâ
taggutóm, tagsalot, tagsalát, tag-umanák

Kung minsan, ang salitâ'y dî lamang ugát kundî may hulapì pang *an* o *han*. Halimbawà:

tag-anihán, tagpunlaan, tagtániman, tagbungkalan
taghálalan, tagpasukán, taghunusán, tagbáyuhan
tag-amihanan, taghabagatan, tagkáwalâan, tagpálabuyan

147. TAGA.—Dalawáng katuturán ang náibibigáy sa kinákabitáng salitâ ng unlaping itó. Ang isá'y nagpápakilala ng lahing kináuukulan o pinagmulán, ng lupaín o bayang tinubuan, pook na pinamámayanan o dakong tinátahanan ng isáng tao o angkán; gaya ng: *taga-Amérika, taga-Espanya, taga-Mindanáw, taga-Ilog, tagabayan, tagabundók, tagaitaás, tagaibayo, tagarito, tagaroón, atb.* At ang isá namá'y nagpápakilala ng tungkulin, paglilingkód, o gáwaing ipinatutupád nang pálagian sa isáng tao, o hayop man kung may sadyá't laging gáwaing ginágampanán, gaya ng: *tagaakay, tagasulat, tagabili, tagahatíd, tagahila, tagatabóy.*

(*a)* Ang *taga,* sa unang katuturán, ay nákakatumbás o natútumbasán ng *taong* o *tao sa*, *tubong* o *tubò sa*, *buhat sa*, *nanínirahán sa*, *nábibilang sa*, o *nanasok sa*. Halimbawà:

*taga-*Hapón, *taong-*Hapón; *taga-*Rusya, *tao sa* Rusya;
*taga-*Batangan, *taong-*Batangan; *taga-*Iluko, *tubò sa* Kailukuhan;
*taga*bundók, *taong o buhat sa* bundók; *taga*bukid, *tubò sa o buhat sa* bukid;
*taga*ilaya, *nanínirahan sa* ilaya; *taga*ibayo, *nátitirá sa* ibayo; *taga*itaás, *nákatira sa*

itaás

*taga*rini, *taga*rito, *taga*riyán, *taga*roón

*taga-*Tabakalera, *tao, kawaní* o *mangagagawà sa Tabakelera*; *taga-*Liwaywáy, *mánunulat, kawaní o manggagawang nanasok sa* "Liwayway".

*Sa katuturáng itó, ang *taga* ay ginígitlingán sa paglalapì, kung ang inúunlapiang salitâ ay pantanging ngalan ng kináuukulang bayan o lunán, at sa ganitó'y nagsí-simulâ sa malakíng titik.

**Pinagkaugalian na, at isá namáng pagkáugaling may náiidulot na mga kabutihan sa katutubong wikà, ang paghirám sa Kastilà ng mga anyô at paraán ng pagtawag sa pinagmulán o kináuukulang bansá, bayan o lunán ng isáng tao, hayop o ibá ng bagay, na sa wikang sarili'y kailangang ipahayag o mákilala sa pamamagitan ngâ ng panlaping *taga.* Sa halíp na ang isáng tao, hayop o bálanáng bagay ay sabihing *taga-*Pilipinas, *taga-*Amérika, *taga-*Europa, *taga-*Indiya, *taga-*Rusya, *taga-*Hapón, *taga-*Australya, atb., ay tinatawag na ng *Pilipino, Amerikano, Europeo, Indiyo, Ruso, Hapón* o *Haponés, Australyano,* atb. Anupá't tawag-kastilà ang ginagaya, at sa sariling palábigkasan at palátitikan lamang isinusunód.

***Ang paggaya sa tawag-kastila'y hindî lamang sa mga ngalang pang-ibáng bansa ginagamit, kundî patí na rin sa tawag sa mga tagailáng lalawigan. Halimbawà:

batanggenyo, sa taga Batangan
kabitenyo, sa taga-Kabite
bulakenyo, sa taga-Bulakán
ilukano, sa taga-Iloko
kapisenyo, sa taga-Kapis
bikulano, sa taga-Bikol
negrense, sa taga-Negros
ilonggo, sa taga-Iloilo
sebwano, sa taga-Sebú, atb.

May ilán namáng tinatawag sa pangalan na rin ng lalawigan; gaya ng:

kapampangan, sa taga-Kapampangan
panggasinán, sa taga-Panggasinan
kagayán, sa taga-Kagayán

****Kapág ang mga násabing tawag-kastilà ay iniúugnáy sa mga bagay na ibig ipakilalang ukol sa gayón o ganitóng bansá, lahì, bayan o lalawigan, ay nagsisiganáp ng pagkapang-uri at dî pagka-pangngalan, gaya ng nátatangháI sa mga halimbawang sumusunód:

kalakal *pilipino* at kalakal *amerikano*,—(sa halíp ng kalakal ng Pilipinas at kalakal ng Amérika)
yaring *haponés*, tabakong *kubano*, wikang *alemán*, ugaling *pransés*, lupáng *inglés*,—(nangasasabi ring); yaring-Hapón, tabakong-Kuba, wikang-Almanya, ugaling,-Pransiya, lupáng-Inglatera; (gayón din, nasasabing); sutláng Tsina, kapéng- Brasil, kakáw-Batangan, habing-Iluko, putusekong-Kapampangan, kesong-Laguna, kalibkíb-Tayabas, atb.

*****Kadalasán din sa ganitóng hirám na anyô, ay sinusunód ang kaugalian sa Kastilà na, kapág tumutukoy sa babae, ay ginagawáng pantapos ng salitâ ang patinig *a*, bagamán itó'y dî na nababago magíng sa ísahan at magíng sa máramihan; gaya ng mga salitáng *pilipina, inglesa, rusa, tsina, haponesa, hawayana, siyamesa, ilukana, bikulana, sebuwana,mora, igurota,* atb., sa mga pangungusap na sumusunód:

lahát ng *amerikanang* dumaló sa sáyawan ay nakadamít-*pilipina*
may bagong datíng na tatlóng *ingles* at dalawáng *inglesa*
maliliksíng sumayáw ang mga *rusa*; mahihinhin ang mga *haponesa*
malungkót umawít ang mga *hawayana*; malalambíng ang mga *tsina*
sa Hawáy, karamihan ng mga *pilipinong* nandárayuha'y *ilukano*, nguni't sa mga babai'y bihirà ang *ilukana*.
ang amá niyá'y *ilonggo*, ang iná'y *sebwana* at ang iniiná'y *bikulana*
ibá ang damít ng *mora* sa damít ng *igurota*

Sukat mákilala ang pagka-pangngalan ng mga hirám na anyóng itó kung nag-iisá sa pangungusap, nguni't pang-urì kung kasama ng isáng pangngalang inúurian.

Dilì ang hindí'y maaaring gamitin ang *taga* sa halíp ng mga pamagát-lahì o pamagát-bayang itó, na anyóng kastilà. Halimbawa'y masasabing:

lahát ng babaing *taga-Amérikang* dumalo sa sayáwan ay nakadamít ng gaya ng sa mga babaing *taga-Pilipinas*
may mga bagong datíng na *taga-Inglatera*, tatlóng lalaki at dalawáng babae

At ibá pa; dátapwá't hindî itó ang karaniwang gamitin, kundî yaóng mga nasa-itaás.

(*b*) Ang *taga*, sa ikalawáng katuturán, ay nákakatumbás o natútumbasán ng *may-katungkulang mag*…, o *laging pinapag*… Halimbawà:

siyá ang aming *tagalutò*—siyá ang may katungkulan sa aming maglutò
siyá ay *tagasulat*—siyá'y may tungkuling sumulat
ang kalabáw na iyán ay siyá kong *tagabungkál* ng bukid—iyán ang kalabáw kong ipinagbubungkál ng bukid.

*Sa katuturáng itó, ang *taga* ay nagagawáng *tagapag* nang *dî* nababago ang buód, bagkús nagdaragdág na ng siglá sa pananalitâ. Halimbawà:

kulang-kuláng na sandaán ang ating *taga*batás—o *tagapag*batás
makáw ang kaniláng *taga*lutò—o *tagapag*lutò
nangangailangan ng *taga*alagà—o *tagapag*-alagà ng batà
babae ang *taga*hatid-balità—o tagapaghatid-balità
kung gabí ay walâ nang *taga*tawid—o *tagapag*tawid ng bangkâ

**Ang *taga*, sa tungkuling itó, ay madalás na nákakasingkahulugán o napápalitán ng *mag* na inuulit ang unang pantíg ng salitáng-ugát, at ang diín nitó'y nagiging malumay kung mabilís, at malumì kung maragsâ; máliban kung ang hulíng patinig ay napangúngunahan ng dalawáng katinig, na sa ganitó'y dî namán nagbabago ang bigkás máunlapian man ng *mag*. Kung minsan pa'y kakahulugán ng *mang*, na inuulit din ang unang pantíg ng salitáng-ugát, at saliwâ namán sa *mag* ang nangyayari tungkól sa diín ng salitáng nabubuô. Halimbawà:

SAL-UGÁT	TAGA	MAG	MANG
linis	tagalinis	maglilinis	manlilinis
saka	tagasaka	magsasaká	mánanaka
inóm	tagainóm	mag-iinóm	mánginginom
tawíd	tagatawíd	magtatawíd	mánanawid
alagà	tagaalagà	mag-aalagà	mángangalagà
gupít	tagagupít	manggugupít	manggugupít
talumpatì	tagatalumpatì	magtatalumpatì	mánanalumpatì
limbág	tagalimbág	maglilimbág	manlilimbág
tugtóg	tagatugtóg	magtutugtóg	manunugtóg

***Ang *taga*, na nag-anyóng *tagapag*, kung máragdagán ng *pa* ay nangángahulugán ng kapangyarihan, sa halíp na mangahulugán ng katungkulan; hindî na siyáng inúutusan o gumagawâ, kundî siyáng nag-uutos o nagpápagawâ.
ang Pangulo ng bansá ay hindî *tagaganáp* kundî *tagapagpapaganáp* ng mga batás
ang "caminero" ay siyáng *tagapagwalis*, at ang "capataz" ay siyáng *tagapag-pawalis*

tungkulin ng *tagapagturò* ang magturò, at kapangyarihan ng *tagapagpaturò* ang mag-utos ng kung anó at paano ang pagtuturò

148. TALA-AN o HAN.—Sa ganáng sarili ng panlaping *tal*á ay nagtatagláy ng diwà o katuturán ng salitáng-ugát na *tal*â. Ang diwà nitó'y tagláy rin hanggáng sa pakikipagtúwangan sa *an* o *han*. Kayâ kabuuán ng salitáng lumalabás ay nagkákahulugán, kumulang-humigít, ng *tálaan ng mga*… kung anó ang bagay na tinutukoy ng salitáng-ugát. Halimbawà:

talátinigan	—tálaan ng mga tinig o salitâ (dictionary)
taláaklatan	—tálaan ng mga aklát (catalogue of books)
taláarawan	—tálaan ng mga araw (calendar)
taláupahan	—tálaan ng mga upa (payroll)
taláawitan	—tálaan ng mga awitín
talátugtugan	—tálaan ng mga tugtugin
talábansahan	—tálaan ng mga bansá
talágamutan	—tálaan ng mga gamót

Ang pagtutuwáng ng panlaping itó—*talá-an* o *han*—ay isá sa marami nang likhâ ng mga makabagong mánanagalog, na nápapatamà sa mabuting oras, palibhasa'y nakapagtatakíp sa mga tunay na pangngailangan ng wikà at ng makabagong kabihasnán, nang dî na kailangang lumabás pa sa bakuran ng sariling wikà.

KATUNGKULAN NG MGA PANGNGALAN

149. Sa isáng pangungusap, ang karaniwang tungkulin ng pangngalan ay magíng simunò o magíng layunín; samantalang sa ganáng sarili, ay sukat sa magíng pantawag o pamagát sa isáng tao, hayop, isdâ, ibon, halaman, pangyayari, gáwain, isipan, damdamin, niloloób, balak, paraán at bálanáng bagay na bahagi ng kalikasán o likhâ ng kaisipán ng tao.

Dátapwá't alinsunód sa hugis, diwà at himig ng salitáng pangngalan, itó'y naaaring gumanáp ng pagka-pang-urì, ng pagka-pandiwà, pagka-pandiwarì, pagka-pang-abay, atb., sa tulong ng iláng katagâ o panlapì, at sa bisà ng iláng urì ng pananalitâ. Ayon sa ginágampanáng tungkulin, tinatawag ang pangangalang malapang-urì, malapandiwà, malapandiwarì, malapang-abay, atb.

Náriritó ang mga ulat at halimbawà ng isa't isá.

(*a*) Gumaganáp ng tungkulin ng pang-urì, kung sa pagsama sa kapwà pangngalan ay nagbibigáy rito ng isáng tiyák na urì, o nagsasaád ng isáng katangiang ikináiibá sa mga kalagyóng tao o bagay. Nangyayari itó sa iláng paraán:

*Ang pangalawáng ngalan o pang-angkán, banság at palayaw, ay nagpápakilala ng kaibhán sa ibá ng taong nagtatagláy ng una o tunay na pangalan. Halimbawà:

Tomás *Pinpin*

José *Burgos*
Francisco *Baltazar*
José *Rizal*
Marcelo H. del *Pilar*
Andrés *Bonifacio*
Pedro A. *Paterno*
Antonio *Luna*
Si Teryong *Bulág*
Kay Maryáng *Iskó*
Siná Huwáng *Salag*
Kiná Tonang *Kamalig*
Si Tisyong *Salamín*
Kay Huséng *Batutè*

**Sa inangkupáng dalawáng pangangalan, kung alín ang hulí ay siyáng lumalagáy na pang-urì. Halimbawà:

asong *lalaki*—lalaking *aso*
pusang *babae*—babaing *pusà*
dalagang *anák*—anák na *dalaga*
bundók na *bató*—batong *bundók*
sinigáng na *bangós*—bangós na *sinigang*

***Sa dalawáng magkatambál, ang huli'y siyá ring magpápang-urì. Halimbawà:

kababalagháng-*gawâ*
katampalasanang-*asal*
buhay-*alamáng*
baboy-*ramó*
tabas-*kampanà*
hubog-*kandilà*

****Kung inuulit na may pang-angkóp sa pagitan, ang una ay nagbibigáy sa hulí ng uri't antás na pánukdulan. Halimbawà:

anák na anák ng kanyáng amá
haring-harì ng balang máibigan
hayop na hayop kung makisama
kung magmahál ay *inang*-iná
kapág nakahigá'y *bangkáy* na bangkáy
ang kalágaya'y *aliping*-alipin

(*b*) Gumaganáp ng pagka-pandiwà ang mga pangngalan sa *pa, pag, pang, paki,* gayón din ang iba-ibáng anyô ng mga itó, at kung may katuwáng na *an* o *han*. Alám na nating ang mga pangngalang may ganitóng anyô ay sadyáng hangò sa mga pandiwà sa *um*, *mag, mang* at *maki*, at ang diwà ng mga itó ay tagláy nilá hanggáng sa pagka-pangngalan. Dahil dito kung kayâ ang karaniwa'y naaaring palitán o tumbasán sa pangungusap ng talagáng anyô na ng pandiwa. Halimbawà:

ang *pahayag* ng Pangulo ay mahaba't mahalagá	ang *ipinahayag* ng Pangulo ay mahaba't mahalagá

ang *pag-asa* sa talagáng walâ ay kahibangán	ang *umasa* sa talagáng walâ ay kahibangáan
ang *panggagamót* ay dî gáwain ng mang-máng	ang *manggamót* ay dî gáwain ng mang-máng
sa mabuting *pakiusap*, siyá'y waláng hindî	sa mabuting *makiusap,* siyá'y waláng hindî
ang *pátakbuhan* ng mga kabayo ay makipot	ang *pinagpápatakbuhán* sa mga kabayo ay makipot
ang *pag-iibigan* ay likás sa tao	ang *mag-ibigan* ay likás sa tao
di-bagay sa *pandarayuhan* ang mahihinang loób	di-bagay ang *mandayuhan* sa mahihinang loób
ang *pakikipagsálitaan* sa pipi ay mahirap	ang *makipagsálitaan* sa pipi ay mahirap

(*k*) Gumaganáp ng pagka-pandiwarì ang mga pangngalang ugát na nag-aálanganin sa pagka-pang-urì at pagka-pandiwà. Hindî malubós sa pagka-pang-urì, pagká't waláng nákakasamang pangngalan,. Hindî rin sa pagka-pandiwà, pagká't waláng anyô kundî isá lamang, at nagagamit sa alín mang panahón, bagamán ang lalong karaniwan nitó'y pangkasalukuyan at nakalipas na.

*Upáng matiyák ang pagka-makadiwarì ng iláng urì ng pangngalan, isá sa mga paraáng magagamit ay ang pagtatanóng ng *anó ang...*? Ang sagót na pag-ulit sa bagay na itinatanóng ay siyáng nagpápatunay ng pagka-pangngalang makadiwarì. Mga halimbawà:

Anó ang
- *alám* ko (náaalaman)?—ang *alám* ko ay ...
- *batíd* mo (nababatíd)?—ang *batíd* ko ay ...
- *talós* niyá (natatalós)?—ang kanyáng *talós* ay...
- *dalá* namin (dinalá)?—ang aming *dalá* ay...
- *bitbít* ninyó (binibitbít)?—ang *bitbít* namin ay ...
- *sunong* nilá (sinusunong)?—ang kaniláng *sunong* ay ...
- *bigáy* mo (ibinigáy)?—ang *bigáy* ko ay ...
- *hingî* niyá (hinihingî)?—ang kanyáng *hingî* ay ...
- *hawak* nilá (hináhawakan)?—ang kaniláng *hawak* ay ...
- *basa* ninyó (pagkábasa)?—ang *basa* namin ay ...
- *tingín* mo (pagkátingín)?—ang *tingin* ko ay...

**May iláng urì namán ng pangngalan na ang katapát na pananong ay *sa anó*, *sa alín* o *saán*...? Halimbawà:

Sa anó, Saán o Sa alín

buhat	ang ...?—	*buhat*	sa ...	(nagbuhat)
kuha	ang ...?—	*kuha*	sa ...	(kinuha)
galing	ang ...?—	*galing*	sa ...	(nanggaling)
gawâ	ang ...?—	*gawâ*	sa ...	(ginawâ)
hangò	ang ...?—	*hangò*	sa ...	(hinangò)
pilì	ang ...?—	*pilì*	sa ...	(pinilì)
yarì	ang ...?—	*yarì*	sa ...	(niyarì)

(*d*) Gumaganáp ng pagka-pang-abay ang mga pangngalang karaniwa'y ukol sa mga bahagi ng sang-araw o sanggabí. Halimbawà:

kung *umaga'y* nilalagnát
waláng lagnát kung *hapon*
madalíng-araw pa'y umaalís na
hatinggabí na nang mákatulog
ínabot ng *bukáng-liwaywáy* sa pananápatan
patí *gabí'y* ginagawâ niyáng *araw*
nakabibigát ng katawán ang magtulóg sa *tanghaling-tapát*
buhat sa *takipsilim* hanggáng *dapit-umaga* ang takdâ sa bantáy

KAILÁNAN NG MGA PANGNGALAN

150. Ang kailanán sa mga pangngalan ay waláng sarili at sadyáng anyô. Ang kung íisá o kung marami ang nginángalanan, ay dî náipakikilalang mag-isá ng pangngalan, kundî sa tulong ng mga pantukoy, ng mga pamilang at ng mga pang-uring kasama sa pangungusap.

Gaya rin sa mga ibáng bahagi ng pangungusap na may kailanán, ang pangngalan ay tinatawag na *pang-isá* o ísahan kung náuukol sa isá lamang, at *pangmarami* o máramihan kung náuukol sa mahigít sa isá, álalaóng bagá'y buhat sa dalawá hanggán sa karamihan.

Sa mga pangngalang ísahan, ang gamit na mga pantukoy ay *si, ni, kay* kung mga ngalang-tao, at *ang, ng* (nang), *sa* kung mga ngalang-bálaná; at sakâ ang pamilang ng *isáng* o ang mga unlaping hangò ritong *sang, sam* at *san*. Sa mga pangngalang máramihan, ang gamit na mga pantukoy ay *siná, niná, kiná,* at *ang mga* (manga), *ng mga, sa mga,* gayón din ang mga pamilang na buhat sa dalawá. Mga halimbawà:

PANG-ISÁ	PANGMARAMI
si Pelipe ay mánananggól	*siná Pelipe* ay mga mánananggól
bahay *ni Pelisa* ang nasunog	bahay *niná Pelisa* ang nasunog
nakibilí siyá ng barò *kay Elena*	nakibilí siyá ng barò *kiná Elena*
ang ahas ay may kamandág	ang *mga ahas* ay may kamandág
ang dilà *ng bayawak* ay dalawá	ang dilà *ng mga bayawak* ay dalá-dalawá
sa bundók ng Banahaw ay laging umuulán	*sa mga bundók* ng Mindoro ay matamaraw
ang kanyáng mga anák ay *isáng Bayani* at *isáng Liwaywáy*	sa mga tinúturuan ko ay may *dalawáng Rosa* at *tatlóng Marya*
isáng buhay lamang mayroón ang tao	*pitóng buhay,* diumanó, mayroón ang pusà
íisa ang *salitâ* ng tunay na máginoo	*maraming salitâ* ang dî lalaking tao

151. Dátapwâ, kung sa mga pangngalang ísahan ay pantukoy lamang at pamilang ang nakapagpápakilala ng kaisahán ng nginángalanan, sa mga pangngalang máramihan, bukód sa mga pantukoy at pamilang, ay may mga ibá pang hugis at paraáng nakapagpápakilala o nakapaghíhiwatig man lamang ng pagkahigít sa isá o pagka-marami ng nginángalanan.

Náritó ang mga lalong pasanak na ibáng anyóng pangmarami sa mga

pangngalan:

(*a*) Kung inuulit ang isáng salitáng-ugát na pangngalan, ang lumalabás ay naaaring pangngalan din at naaaring pang-urì; dátapwá't sa alinmán sa dalawá, ang diwà ng pagkamarami o ng pagka-di-iisá ay náuunawaan, bagamán ang pantukoy na gamit ay karaniwang pang-isá lamang.

buhay, *buhay-buhay*	—anó ang *buhay-buhay* ninyó sa lalawigan?
bahay, *bahay-baháy*	—pinanhík ang *bahay-baháy*
bagay, *bagay-bagay*	—namimilí ng *bagay-bagay* na gamit sa pagsasaka
sarì, *sarisarì*	—tindahan ng *sarisarì*

Sa pagiging pang-urì (175), ay máihahalimbawà ang mga sumusunód:

butas, butas-butás; hukay, hukay-hukáy; salá, sala-salá; tubig, tubig-tubíg; walat, walat-walát

(*b*) Ang mga pangngalan sa *pag* (136) at ugát na inuulit ang unang pantíg, na mabilís ang bigkás, hangò sa pandiwà sa *mag*, ay nagtatagláy, sa ganáng sarili, dî lamang ng diwà ng kadalasán ng pagganáp, kundî ng karamihan din namán ng bagay na nagaganáp. Halimbawà:

pagbabasá (malimit bumasa at maraming nababasa)
pagkakaín (madalás na pagkain at maraming nakakain)
pagsusulát (malimit na pagsulat at maraming sinusulat)
pagwawalat (laging nagwawalat at maraming iniwawalat)

Kung minsan, sa kahulugáng pangmarami ring itó ay hindî unang pantíg ng salitáng-ugát ang inuulit, kundî ang salitáng-ugát na rin, nguni't dî itó nagbabago ng bigkás. Halimbawà:

pagbabasa-basa, pagkain-kain, pagsulat-sulat, pagwalat-walat

(*k*) Sa iláng tawagán ng pagkakamag-anak o pagkahinlóg, ang panlaping *in*—minsa'y gitlapì at minsa'y unlapì—ay nakapagpáparami ng kamag-anak o hinlóg na tinutukoy ng salitáng-ugát, tulungan o hindî ng pantukoy na *mga*. Ang anyóng itó'y maaaring ipagkámalî sa anyóng pangnagdaán ng pandiwà sa *in*, nguni't ang himig ng pananalitá'y siyáng nagpápakilala ng pagka-pangngalan at dî pagka-pandiwà ng salitâ. Halimbawà:

*in*ale, *in*ate, k*in*umpare, k*in*umare, h*in*ipag, b*in*ayáw, p*in*insan

Kung minsan, bukód sa gitlaping *in*, ay tinútuwangán pa ng hulaping *an*. Halimbawà:

k*inamag*-anak*an*

(*d*) Ang anyóng palansák ng mga pangngalan, na gawâ ng magkatuwáng na panlaping *ka-an* o *han*, ay nagtatagláy rin ng diwà ng pagka-marami. Halimbawà:

kabatuhán, kabukiran, kakawayanan, kaisdaán
kamag-anakan, kakumarihan, kakumparihan

At lalo nang nalulubós ang pagka-pangmarami ng ganitóng palansák na anyô ng pangngalan, kung nápapangunahan pa ng unlaping *sang*, *sam* o *san*. Halimbawà:

sangkalikasán, sangkapuluán, sangkatauhan

(*e*) Ang mga pangngalan sa magkatuwáng na *pag-an* o *han* na may likás na katuturáng tambingan o tulungán, ay talagáng nagtatagláy ng diwà ng kahigtán sa isá ng mga simunong gumaganáp ng gáwaing tinutukoy ng salitáng-ugát. Halimbawà:

pag-aambagan, pagbibiruán, pag-iíringan
paghahampasan, paghahálalan, pagmumurahán
pagsasálimbayan, pagsasáliwan, pagtutulungán

(*g*) Ang mga malapandiwang pangngalan sa *pag* na tinútuwangán ng kambál na hulaping *anan* o *hanan*, at inuulit ang unang pantíg ng salitáng-ugát, palibhasa'y hangò sa pandiwà sa *mag-anan* o *hanan*, at dî lamang nangángahulugán ng dami ng simunò o gumaganáp, kundî gayón din ng dami ng pagganáp at ng gináganapán ng bagay na tinutukoy ng náturang ugát. Halimbawà:

pagbabátakanan
paghahábulanan
pagsasábihanan
pagsasambútanan
pagsusuntúkanan
pag-uumpúganan

XII. ANG PANG-URÌ

152. Ang mga salitáng iniúugnáy sa mga pangngalan upáng máipahayag ang urì, kabagayan o bilang nitóng ikinátatangì sa ibá, ay tinatawag na *pang-urì* gaya ng; *banál, tamád, dakilà, magandá, matapát, butihin, palabirô, magugulatín, bakú-bakô, isá, tigalawa, mandaán, libu-libo,* sa mga halimbawang sumusunód:

si Maryng *banál*
si Huséng *tamád*
dakilang halimbawà
isipang *magandá*
matapát na katoto
ginang na *butihin*
taong *palabirô*
mga hayop na *magugulatín*
mga lansangang *bakú-bakó*
isá o *dalawáng* taon
mandaáng piso
libu-libóng kawal
sasampúng papél

PAALAALA.—Sa ganitóng mga pag-uugnayan ng pangngalan at pang-urì ay gamit na gamit ang mga pang-angkóp na *na, ng* at *g*, na binabanggít sa kabanatang IX ng unang bahagi nitóng Balarilà (91).

153. Hindî lamang sa mga taál na pangngalan náiuugnáy ang mga pang-urì, kundî sa mga parirala man at buóng pangungusap na inuurì, o itinatangì ang katuturán. Halimbawà:

masamáng pinagkáugalian buhat sa pagkabatà
silá'y may ikinikilos na *di-mabuti* sa atin
ang lahát ng pinápanukalà mo ay *magagalíng* kung pawang matutupád
waláng *masamáng* kanyá, at waláng *mabuting* sa ibá

154. Ang mga pang-urì ay mapaghahatì-hatì nang ayon sa kaanyuán, ayon sa kailanán, ayon sa katiyakán, at ayon sa kaantasán. Ayon sa anyô, maaaring *payák, maylapì, inuulit* at *tambalan*. Ayon sa kailanán, maaaring *ísahan*, *dálawahan* at *máramihan*. Ayon sa katiyakán, maaaring *tiyák* o *di-tiyák*. At ayon sa kaantasán, maaaring *lantáy, pánularan* at *pánukdulan.*

TUNGKÓL SA KAANYUÁN

155. Tinutukoy nitó ang anyô, hugis o kabuuán ng mga salitáng tumutupád ng pagka-pang-urì.

Payák ang mga likás na salitâ, waláng lapì o halò, na sa ganáng sarili'y nagpápakilala ng urì o katangian ng pangngalang sinásamahan o kinákatawán; gaya ng:

mahál, pangit, mangmáng, dakilà, bantóg
salungát, salimuót, talipandás, haliparót

*Kabilang sa mga payák ang mga pangngalang payák na dî man baguhan ng titik o diín, ay naaaring gumanáp ng pagka-pang-urì; gaya ng mga salitáng: *balità*, *tadhanà*—halimbawa'y sa mga sumusunód na pararila at pangungusap

PANGNGALAN:
maraming *balità* ang páhayagan
pinarusahan siyá ng malupít na *tadhanà*
PANG-URÌ:
balitang lalaki sa katapangan
dumating na ang *tadhanang* araw sa kanyá

**Kabilang din ang mga salitáng payák na magagamit na pangngalan at nagagamit na pang-urì, at sa pagka-pang-urì, ay naaaring payák lamang at naaaring unlapian ng *ma* o hulapian ng alinmán sa *an* o *han* at *in* o *hin*; gaya ng mga salitáng pamagát sa kulay ng *pulá, putî, itím, diláw,* sa mga parirala't pangungusap na sumusunód:

PANGNGALAN:
ang *pulá* ng itlóg ay mabilog
parang busilak ang *putî* ng damít
ang *itím* ng alapaap ay dî laging tandâ ng ulán
ibig niyá sa lahát ng kulay ang *diláw*

PANG-URÌ:
pisngíng *pulá* (o mapulá)
puting (o maputíng) balát
ang ngipin ay *itím* (o maitím)
diláw (o mariláw) na damít
pulahán ang saya
púlahin ang mukhâ
ang damít ay *putián*
buhók na *pútiin*
diláw na balát
dílawing balát

***Ang mga salitáng payák na sa ganáng sarili'y pang-urì nang talagá, nguni't tumatanggáp pa rin ng unlaping *ma*; gaya ng mga salitáng *bunyî, saganà, ginoô, tahimik, aliwalas*. Halimbawa'y sa mga sumusunód na parirala't pangungusap

ang ating *bunyî* at *ginoóng* Pangulo
ang ating *mabunyî* at *máginoóng* Pangulo

saganang ulán ang bumulók sa palay
masaganang ulán ang bumulók sa palay
taong *tahimik—matahimik* na aklasan
aliwalas na mukhâ—mukháng *maaliwalas*

****At ang mga salitáng payák na sadyáng pangngalan, at banayad o malumì ang bigkás, nguni't nagiging pang-urì kung bigkasíng mabilís o maragsâ; gaya sa mga sumusunód:

PANGNGALAN	PANG-URÌ
ang *buhay* ng tao	*buháy* na tao
ang *hirap* ng buhay	ang *hirap* na buhay
ang *tulog* sa magdamág	*tulóg* na magdamág
ang *habà* ng mukhâ	*mukhang* habâ
ang *hatì* ng buhók	ang buhók ay *hatî*

156. Ang lalong marami sa mga pang-urì ay ang maylapì. At sa mga panlapì namáng lalong gamitín o palasak ay nangunguna ang unlaping *ma.* Ang mga panlaping itó'y tinatawag na *makaurì,* pagká't paraparang naggamit sa pagbuô ng mga pang-urì.

Sa mga panlaping makaurì ay máitatalâ ang mga sumusunód:

ka-, kay-
ma- má-, maka-, mala-, mali-
mapag-, mapagma-, mapagpa-
mapang- (mapam-, mapan)
pa-, pala-
pang- (pam-, pan-)
-an (-han)
in-, -in-, -in (-hin)
ka-an (-han), ká-in (-hin)
ma-an (-han), ma-in (-hin)
pa-in, palá-in (-hin)

Mákikita sa mga halimbawà ng mga paksáng sumusunód ang lahát at bawa't isáng kagamitán sa mga panlaping nakahanay sa itaás:

157. KA.—Ang unlaping itó ay may náibibigáy na tatlóng urì ng katuturán sa mga salitáng-ugát o payák:

(*a*) Nagbibigáy ng katuturáng pagka-kasama, o kabahagi, kaayon o kalaban:

*ka*patíd, *ka*toto, *ka*anak; *ka*galít, *ka*rugtóng, *ka*salungát, *ka*ayon, *ka*sundô, *ka*rayama, *ka*sayáw

(*b*) Nangángahulugán ng kaisá o katulad:

*ka*balát, *ka*lahì, *ka*rugô, *ka*mukhâ, *ka*tulad, *ka*bagay, *ka*bagáng, *ka*kulay, *ka*tungkô

(*k*) Nangángahulugán ng paghangà o ng paghahambíng:

*ka*layò, *ka*lakí, *ka*gandá, *ka*gaán, *ka*yaman, *ka*tabíl, *ka*buti, *ka*bilog

Ang hugis sa dalawáng unang katuturán, (*a*) at (*b*), ay gumaganáp ng pagka-pangngalan, kapág ginagamit nang nag-iisá, o may kaakbáy kayáng sadyáng pang-urì. Halimbawà:

kapatíd ko siyá
mayroón ba kayóng *kagalít*?
magandá ang aking *kasayáw*
ang *katulad* niyá'y ibon sa bilís
dagat ang *kahanggán* na Pilipinas sa buóng paligid

158. KAY.—Ang unlaping itó ay may dalawáng anyô sa pagka-makauring payák:

(*a*) Nangángahulugán ng paghangà o pagdamdám, na halos gaya rin ng k*a* (k):

kay-aga, *kay*-ayos, *kay*-inam, *kay*-ulit, *kay*layò, *kay*buti, *kay*gaán, *kay*taás, *kay*rami

(*b*) Nangángahulugán ng gaya rin ng una, bagamán ang anyô ay pagkakásanib ng *kay* at *ka* ganitó'y dapat gitlingán:

kay-kaaga, kay-kaayos, kay-kainam, kay-kaulit
kay-kalayò, kay-kabuti, kay-kagaán, kay-kataás, kay-karami

Dahil sa himig pandamdám na náibibigáy sa pangungusap ng ganitóng hugis ng pang-urì, kayâ itó'y natatawag na pang-uring malapandamdám.

159. MA.—Ang unlaping itó ay may dalawáng katuturán sa pagka-makaurì:

(*a*) Kapág ikinakabít sa mga salitáng-ugát na basal o pangalang maladiwà, nangángahulugán ng pagka-mayroón, o nagtatagláy ng bagay na sinabi ng salitâ:

*ma*gandá, *ma*lawak, *ma*runong, *ma*paít, *ma*ayos, *ma*liít, *ma*tamís

(*b*) Kapág ikinakabít sa mga salitáng tahás na pangangalan ng mga bagay na nádadamá o nabibilang ay nangángahulugán ng *marami*:

*ma*tao, *ma*bulaklák, *ma*ahas, *ma*palay, *ma*bundók
*ma*panganorin, *ma*dahilán, *ma*salanan, *ma*palátuntunan, *ma*talátinigan

*Sa kahulugang itó, ang *ma* ay náiuunlapì rin sa mga kapwà pang-urì, payák man itó o maylapì:

*ma*banál, *ma*pangit, *ma*hangál, *ma*kagalít
*ma*kalaban, *ma*katipán
*ma*magandá, *ma*matamís, *ma*marunong
*ma*tag-araw, mataglamíg, *ma*tag-ulán
*ma*layunín, *ma*hángarin, *ma*gáwain
*ma*kabiruán, *ma*kabatián, *ma*katungkulan

**Gayón din sa mga anyô ng pandiwang nasa-panahóng pangkasalukuyan:

*ma*sinasabi, *ma*ginagawâ, *ma*hinahanap, *ma*sinusulat, *ma*nilalakad, *ma*naliligò

***At gayón pa rin sa ilanang salitáng aníb-anib o tambalan na karaniwang páriralahín:

*ma*kuskusbulangos, *ma*kuntilbutil, *ma*basag-ulo, *ma*kabígatang-loób

160. MAKA.—Ang unlaping itó kung gumaganáp ng pagka-makaurì ay may dalawáng kaukulán:

(*a*) Kung inilalapì sa isáng pangangalan o isáng pang-uring malangalan, nangángahulugán ng *mahilig, kampí, tagapagmalasakit:*

*maka*tao, *maka*bayan, *maka*simbahan, *maka*lapián, *maka*lahì
maka-Rizal, *maka*-Bonifacio, *maka*-Luna
*maka*bago, *maka*lumà, *maka*malakí, *maka*mahirap

(*b*) Kung sa isáng salitáng tambalan nangunguna, nangángahulugán ng sukat mangyari o may-kayang gumawâ ng bagay na ibig sabihin ng pinagtambal ná mga salitâ. Karamihan nitó'y may himig talinghagà at hugis kawikaán:

*maka*lagląg-matsíng, *maka*basag-bungô
*maka*buhat-lumbó, *maka*basag-pinggán
*maka*bunot-haligi, *maka*durog-pusò

161. MALA.—Ang makauring unlaping itó ay nagbibigáy sa salitáng nilálapian ng katuturán ng *tila*, *para,* o *halos*. Gaya ng:

malaruhat,—parang kahoy na duhat
malakanin,—lamán ng muràng niyóg o buko na sinlambót ng kanin
malalangit,—tíla langit, kátulad na halos ng langit
malasarili,—halos sarili
malakalayaan,—malapit-lapít na sa kalayaan

Alínsunod sa inúunlapiang salitâ at sa nagiging katuturán nitó kung malapian na, ay nangyayari ang mga pagkakáiba-ibáng sumusunód:

(*a*) Kapág ang salitáng inúunlapian ay pangalan ng mga bagay na napaghúhuwarán ng kulay, ng init, ng tigás, ng lambót, o ng isáng katangiang

likás ng tinurang mga bagay, ang nabubuóng salitâ ay tunay na pang-urì:

> *malahiningá*,—may init na gaya na hiningá
> *malauhog*,—kasinlatâ ng uhog
> *malabigà*,—makatíng dilà, mapagkatakatà, bibíg na kasingkatí ng bigà
> *malasutlâ*,—parang sutlâ kalambót
> *malabusilák*,—parang busilak ang putî

(*b*) Kapág sa pangalan ng mga punungkahoy ipinangunguna ang *mala*, ang salitáng nabubuô ay nagiging pangngalan din ng isáng kapwà kahoy na nákakaurì o katulad. Halimbawà:

> *malaruhat*, *malakalyós*, *malakamyás*, *malapapaya*

(*k*) Kung minsa'y dî pangalan ng punongkahoy, kundî ng ibáng bagay na nákakahawig:

> *malabasahan*,—ngalan ng isáng urì ng ahas na malatâ ang katawán
> *malakapas*,—ngalan ng isáng isdáng-dagat na maliít at may pagkalapád

(*d*) Kung minsan ay hindî *mala* kundî *mali* ang nagiging unlapì sa ganitó ring tungkuling makaurì; dátapwâ't ditó'y madalás na di-kilalá o di-palasak ang katuturán ng salitáng-ugát na dadalawahíng pantíg, at manapâ'y masasabing ang pantíg na *li* ay dî sa panlapì kundî talagáng sa salitáng-ugát na lumalabás na tatatluhíng pantíg. Halimbawà:

> *malipundók*; *ma*-lipundók, *mali*-pundók
> *maligasgás*; *ma*-ligasgás, *mali*-gasgás
> *malínamnám*; *ma*-linamnám, *mali*-namnám
> *maligamgám*; *ma*-ligamgám, *mali*-gamgám

162. MAPAG.—Ang unlaping itó, kúng makaurì, ay nagbibigáy sa salitáng nilálapian ng kahulugáng *hiratí, palagì, madalás, may-ugalíng . . .*

(*a*) Ang nilálapian ay naaaring isáng salitáng-ugát na pangngalan, o ugát na inuulit, o tambalan. Halimbawà:

> *mapag*basá, *mapag*sulát, *mapag*libót, *mapag*tawá
> *mapag*-arugâ*,* *mapag*salitâ*,* *mapag*bigáy*,* *mapag*birô
> *mapag*-árimuhanán*,* *mapag*palalô*,* *mapag*balisá*,*
> *mapag*kathâ-kathâ*,* *mapag*tahî-tahì*,* *mapag*salí-salitâ*,* *mapag*talí-talínhagà*,* *mapag*kunú-kunwarì
> *mapag*bigáy-loób*,* *mapag*bukáng-bibíg*,* *mapag*waláng-kibô*,*
> *mapag*waláng-turing*,* *mapag*pakitang-gilas*,* *mapag*hunusdilì

Kung minsan, ang inuulit na salitáng pangngalan ay nakapagtatagláy pa ng hulaping *an* o *han.* Halimbawà:

> *mapag*dunúng-dunungan*, mapag*hangál-hangal*an,*
> *mapag*mangá-mangahan*, mapag*kunú-kunwarì*an*

(*b*) Naaarì rin namáng isáng pang-urì na rin, payák, may laping *ma,* inuulit, o tambalan. Halimbawà:

> *mapag*tamád*, mapag*banál*, mapag*hambóg*, magpag*palalô*, mapag*salungát
> *mapag*marunóng*, mapag*malakí*, mapag*mataás
> *mapag*tamád-tamád*, mapag*banál-banál*, mapag*hambug-hambóg*, mapag*salú-salungát
> *mapagmalí-malínís, mapag*matí-matigás

Kung minsan, ang inuulit na salitáng pang-urì ay nakapágtatagláy pa rin ng hulaping *an* o *han.* Halimbawà:

> *mapag*tamád-tamar*an, mapag*banál-banál*an, mapag*pangít-pangit*an,*
> *mapag*bulág-bulag*an, mapag*tulúg-tulug*an, mapag*hiráp-hirap*an*
> *mapag*marú-marunung*an, mapag*mará-marangal*an, mapag*mayá-mayaman*an,*
> *mapag*malí-malínis*an*

(*k*) Naaarì rin namáng máilapì sa unahán ng mga salitáng may-unlapì na, anupá't ang salitáng itó'y lumalagáy na salitáng-ugát na rin. Halimbawà:

> *mapag*kátiwalà*, mapag*kagawad*, mapag*kasamá*, mapag*kaibigan
> *mapag*pahangà*, mapag*palakad*, mapag*pahimakás*, mapag*patirapâ
> *mapag*hinakdál*, mapag*hinanakít*, mapag*higantí

163. MAPANG, MAPAM, MAPAN.—Ang katuturáng náibigáy na makauring unlaping itó sa salitáng-ugát, ay madalás na nákakahawig na rin ng sa *mapag.* Hawig lamang, sapagká't may mga sariling kapakanán ang *mapang* na mahigít sa sakláw ng *mapag*, at kung minsa'y pasalungát o saliwâ pa. Hindî rin namán lahát ng nasásangkapán ng *mapag* ay tumatanggáp ng *mapang,* samantalang waláng nagágamitan nitóng dî tumatanggáp niyaón. Gaya ng mápapansín sa mga sumusunód na halimbawà:

SAL.-UGÁT	MAPAG	MAPANG
akit	mapag-akít	mapang-akit
bigáy	mapagbigáy	mapamigáy
bihag	mapagbihág	mapamihag
kathâ	mapagkathâ	mapangathâ
hígantí	mapaghigantí	mapanghigantí
himagsík	mapaghimagsík	mapanghimagsík
himasok	mapaghimasok	mapanghimasok
kuha	mapagkuhá	mapanguha
sakláw	mapagsakláw	mapanakláw
tuksó	mapagtuksó	mapanuksó

Sa mga salitáng kauulat pa ay nákikitang kumakapit kapwà ang *mapang* at *mapag*; nguni't halimbawa'y sa mga salitáng *mapag*dalá, *mapag*bihís, *mapag*sanlâ, *mapag*tulóg, *mapag*kabíg, at sa karamihan ng mga pang-uring ganitó ang anyô, ay di naaarì o kináuugalian ang *mapan*dalá, *mapam*ihis, *mapan*anlâ, *mapan*tulog o *mapan*ulog, *mapan*gabig, atb.

Ang mga pagkakaibá ng dalawáng anyô ay mapipisan sa mga katangiang sumusunód ng isá't isá:

(*a*) Ang *mapang* ay may katuturáng lalong likás ang hilig o kakanyahán sa paggawâ o pangyayari ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát, mahigít kaysá *mapag*.

Lahát ng halimbawang náulat sa unahán ay magagamit sa kaibháng itó.

(*b*) Kung minsan ang *mapang* ay nauukol sa ibá, samantalang ang *mapag* ay sa sarili. Halimbawà:

SAL.-UGÁT	MAPANG	MAPAG
alíw	mapang-alíw	mapag-alíw
abala	mapang-abala	mapag- abalá
galit	mapanggalit	mapaggalít
gamót	mapanggamót	mapaggamót
gulat	mapanggulat	mapaggulát
takót	mapanákot	mapagtakót
yamót	mapangyamót	mapagyamót

(*k*) Samantalang ang *mapang* ay gumagalang sa diín at tuldík ng salitáng-ugát, anupá't nanánatili kung anó ang payák na bigkás nitó; nguni't hindî ang *mapag*, sapagka't ginagawâ nitóng mabilís patí ugát na malumay, at maragsâ ang malumì; máliban ang mga salitáng higít sa dadalawahíng pantíg, na naaaring pabilisín o paragsaín ang malumay o malumì, at naaaring huwág nang baguhin. Halimbawà:

SAL.-UGÁT	MAPANG	MAPAG
abala	mapang-abala	mapag-abalá
balità	mapamalità	mapagbalitâ
bihag	mapamihag	mapagbihág
birò	mapamirò	mapagbirô
kuha	mapanguha	mapagkuhá
galit	mapanggalit	mapaggalít
gulat	mapanggulat	mapaggulát
hilì	mapanghilì	mapaghilî
pahayag	mapamahayag	mapagpahayág
pulà	mapamulà	mapagpulâ
sirà	mapanirà	mapagsirâ
talumpatì	mapanalumpatì	mapagtalumpatì mapagtalumpátì

164. PA.—Ang unlaping itó, pag gumaganáp ng pagkamakaurì, ay may-kahirapang kilanlín at itangì sa pangngalan, pang-abay at pandiwà, na nagsísigamit din ng tinurang unlapì. May mga salitáng-ugát na kung unlapìan ng *pa,* mabago't dî ng diín o tuldík, ay naaaring pangngalan, naaaring pang-abay, at bihirang magíng pang-urì. Talagá namáng ang mga pang-urì sa *pa* ay bihira. Máitataláng halimbawà ang mga sumusunód:

pagkain, pabahay, padamít,—ang mga alilà, bukód sa sinasahod, ay dapat magíng *pakain* at *padamít*
pabahay, paaral—ang mga kawaní sa págawaang iyán ay *pabahay*, at sakâ ang kaniláng mga anák ay *paaral* pa
palaboy—mga hayop na *palaboy*
paulo—isáng salóp na *paulo*
palabâ—palabâ ang buwáng tumangláw sa amin

Gaya ng mga ibáng anyô ng pang-urì na naaaring magíng pang-abay, napagkíkilalang tungkuling pang-urì ang ginágampanán ng salitáng kung pangngalan ang kasama, at gumaganáp ng pagkapang-abay kung pandiwà namán o salitâ malapandiwà ang sinásamahan. Sukat ding pagkákilanlán ng pang-abay sa *pa* ang pagka-lagì nang mabilís o maragsâ ang bigkás, samantalang kung pang-urì ay di nababago ang talagáng bigkás ng salitâ. Halimbawà:

paaral (pang-urì)—*pabahay at paaral* ang mga kawaní
paarál (pang-abay)—kung magsalitâ siyá ay lagì nang *paarál*
paulo (pang-urì)—ang takalán ay *paulo*
pauló (pang-abay)—kung tumalón sa tubig ay *pauló*

165. PALA.—Siyang-siyá rin ng *mapag* ang unlaping makauring itó, na nagbibigáy sa salitáng-ugát, na pangngalang basal o pangngalang maladiwà, ng katuturáng *palaging*, *madalás, may-ugalíng* . . . Sa kawalán ng tiyák na pagkakáibá sa katuturán, ang *pala* at *mapag* ay naaaring gamitin ang isá sa halíp ng isá. Magkatulad din namán ang dalawá sa paghinging ang salitáng-ugát na inúunlapìan ay magíng mabilís o maragsáng lagì, sakaling ang tinurang salitá'y malumay o malumì . Halimbawà:

SAL.-UGÁT	PALA	MAPAG
asa	palaasá	mapag-asa
bihis	palabihís	mapagbihis
birò	palabirô	mapagbirô
gawâ	palagawâ	mapaggawâ
inóm	palainóm	mapag-inóm
isip	palaisíp	mapag-isíp
layas	palalayás	mapaglayás
sigáw	palasigáw	mapagsigáw
sumpâ	palasumpâ	mapagsumpâ
tawa	palatawá	mapagtawá

Gaya rin namán sa *mapag*, naaarì sa *pala* na ang salitáng inúunlapìan, kung higít sa dádalawahíng pantíg, ay bigkasín nang mabilís o maragsâ, at nang alínsunod sa talagáng diín at tuldík ng tinurang salitâ. Halimbawà:

akalà	—palaakalâ	—mapag-akalâ
	—palaakalà	—mapag-akalà
pangakò	—palapangakô	—mapagpangakô
	—palapangakò	—mapagpangakò
sanggunì	—palasanggunî	—mapagsanggunî
	—palasanggunì	—mapagsanggunì
sampalataya	—palasampalatayá	—mapagsampalatayá
	—palasampataya	—mapagsampalataya
tilaok	—palatilaók	—mapagtilaók
	—palatilaok	—mapagtilaok

Lamang, ang *pala* ay hindî naaaring iunlapì sa mga salitáng-ugát na sadyáng pang-urì na sa sarili; di-kagaya ng *mapag* na tumatanggáp ng likás na pang-urì man.

Halimbawa'y nasasabing:	nguni't hindî
*mapag*tamád	*pala*tamád

*mapag*banál	*pala*banál
*mapag*mahál	*pala*mahál
*mapag*banayád	*pala*banayád
*mapag*sarilí	*pala*sarilí
*mapag*dalahirâ	*pala*dalahirâ
*mapag*marunóng	*pala*marunóng
*mapag*malakí	*pala*malakí

166. PANG, PAM, PAN.—Ang unlapiang itó ay madalás na magíng alangáng makaurì at alangáng makangalan, pagká't ang mga salitáng-ugát na málapian, kung minsa'y nagagamit na pang-urì, at kung minsa'y pangngalan (142). Dátapwa't ang malamáng niyáng tungkulin ay magmakaurì, sapagká't walâ mang sadyáng pangngalang kasama sa pangungusap, ay parang mayroón ding tinutukoy, hindî ngâ lamang tahás o lantád, o dî man ilagáy, ay napaghuhulò na sa sálitaan.

Ang katuturáng naibibigáy ng unlaping itó sa salitáng nilálapian ay kasangkápan, kagamitán o kaukulán; samakatwíd bagá'y naaaring kasangkapanin o isangkáp sa isáng bagay na ginagawâ, kalágayan, tungkulin o layunin.

Máitatalatag sa ayos na sumusunód ang tatlóng kaparararakan ng makauring *pang*:

KASANGKAPAN	KAGAMITÁN	KAUKULÁN
pang-ayos	pang-araw	pang-una
panggusad	panggabí	pang-akin
panghila	panggatong	pang-iyó
pamalò	pambasâ	pambansá
pamatáy	pamundók	pambungad
panalà	pandagat	panlayon
panulat	panigáng	panao
pangamot	pangahoy	pangalawá
pangatî	pangusap	pangulo

Muling ipinalíliwanag na alinmán sa mga pang-uring itó ay naaaring gamíting pangngalan.

167.-AN o -HAN.—Ang hulaping itó, kung gumaganáp ng pagkamakaurì, ay nagbibigáy sa salitáng-ugát ng malabis na lakí o ng higít na dami sa karaniwan. Lagì nang mabilís ang nagiging bigkás ng salitáng nabubuô, kahit na anó ang diín o tuldík nitó sa pagka-ugát. Halimbawà:

bibíg, *bibigán*—malakí ang bibíg, matabíl
butó, *butuhán*—mabutó (taliwás: *butùan*)

ilóng, *ilungán*—malakí ang ilóng
noó, *noohán*—malapad ang noó
paa, *paahán* (taliwás: paanán)
pangá, *pangahán,*—malakí ang pangá
sungay, *sungayán*—marami o sanga-sangá ang sungay
ugát, *ugatán*—totoóng maugát
ulo, *uluhán* (taliwás: *ulunán*)

Naaarì rin namáng mangahulugán ng pagka-*mayroón* o *punung-punô* ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Halimbawà:

dugô, *duguán*—punô ng dugô
itím, *itímán*—makulay na itím
ligò, *liguán*—basáng-basâ
pulá, *pulahán*—makulay na pulá
putî, *putián*—makulay na putî
putik, *putikán*—punô ng putik
sugat, *sugatán*—tadtád ng sugat

Ang mga pang-uring may ganitóng anyô ay maipagkakámalî sa mga kahugis na pangngalan at pandiwà; nguni't nákikilala ang kaibhán dahil sa may pangngalang kaakbáy na lagì, o kung walâ man itó'y náuunawaan na rin.

168. IN-, -IN o HIN.—Itóng panlaping *in*, kung makaurì, ay maminsan-minsang gitlapì, at ang karaniwa'y hulapì. Waláng pang-urì sa unlaping *in*.

May daán ding ipagkámalî ang dalawáng anyóng itó sa mga kasinghugis na pangngalan at pandiwà, sapagká't ang *in* ay magamit na lalò sa dalawáng bahaging itó ng pangungusap, lubhâ pa rito sa hulí; nguni't ang karaniwang nagpápakilala ng kaibhán ay ang diín, bukód sa ang pang-urì ay lagì nang may kaakbáy na pangngalang kung di-lantád ay kanlóng namán.

(*a*) Kapág ang *in* ay gitlapì, nangángahulugán ng may tabas, hugis o urì ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Halimbawà:

b*in*alimbíng—hugis-balimbíng
b*inalá*ntók—hubog-balantók
b*inalá*gbág—ayos pahaláng o pabalagbág
b*inalá*ngkás—hugis-balangkás
k*in*abuyaw—bukul-bukól ang balát ng parang kabuyaw
s*in*ampalok—tabas-bunga ng sampalok
s*in*anduyong—isáng-urì ng tubó, na ang balát ay itímáng gaya ng duyong
s*in*ampaga—isáng urì ng palay na kasimputî ng sampaga

Maraming urì ng palay ang ginágamitan ng ganitóng anyô, nguni't karamiha'y nagiging táhasan nang pangngalan, at dî pang-urì lamang; gaya ng *binuhangin, dinumero, sinampablo, kinastilà, sininyóra,* atb.

(*b*) Kapág hulapì ang *in*, may iba-ibáng katuturáng náibibigáy sa salitáng-ugát.

* Una'y nagpápakahulugán ng palaging kinákapitan o nagkákaroón ng isáng urì ng sakít o kasawián, at kung minsa'y ng kabutihan o kapalaran kayâ namán. Laging mariín ang nagiging bigkás sa nabubuóng salitâ, máliban kung tambál-hulí o kábilaan.

ang mga hulíng pantíg ng ugát, na pag ganitó'y nabábanayad namán ang bigkás. Halimbawà:

antok, *antukin*—parating inaantók
buni, *búnihin*—laging kinákapitan ng buni
bulág, *búlagin*—karaniwang nabubulag
dugô, *dúguin*—parating nagdurugô
kuto, *kútuhin*—madalás o laging kinukuto
galís, *gálisin*—tadtád ng galís, parating ginagalís
iyák, *íyakin*—palaiyák
lagnát, *lagnatin*—madalî o madalás dapuan ng lagnát
sipón, *sípunin*—parating may sipón
sugat, *súgatin*—laging may sugat, madalíng magkasugat
samâ, *sámain*—parating sinasamâ, laging talo o bigô
galíng, *gálingin*—madalás manalo, laging ginagalíng
palad, *pálarin*—madalás magkapalad, manigò
gandá, *gandahin*—karaniwa'y nagiging magandá
dukhâ, *dúkhain*—karaniwa'y nagiging dukhâ
yaman, *yámanin*—karaniwa'y nagiging mayaman
tamád, *támarin*—karaniwa'y nagiging tamád
sipag, *sípagin*—karaniwa'y nagiging masipag
an-an (anán), *an-anin* (ánanin)—maraming an-an
ok-ok (ukók), ok-okin (úkukin)—búlukin sa loób

**ikalawá'y nagpápakahulugán ng ginagawâ o ng maaaring gawín sa bagay na sinabi ng salitáng-ugát. Ang nagiging diín ng nabubuóng salitâ, ay gaya rin ng sa una. Halimbawà:

baligtád, *baligtarin*—naaaring baligtarin
bukid, *búkirin*—ginagawâ o magagawáng bukid
gapas, *gápasin*—magagapas na palay, damó, buhók, atb.
ani, *ánihin*—máaani, áanihin
kalakal, *kálakalín*—ginagawáng kalakal, makákalakal
pitás, *pítasin*—laging nápipitás; ang mga pípitasín pa
talumpatì, *tálumpatiin*—ang laging tinátalumpatì; maaaring talumpatiin
paksâ, *paksaín*—ang karaniwang pinapaksâ; maaaring paksaín
dalá, *dálahin*—ang karaniwang dinadalá, madadalá
bilí, *bílihin*—malakás ipagbili, ang mga bibilhín pa
salapî, *sálapiin*—ginagawâ o magagawáng salapî
Nagagawáng mabilís ang diín ng salitâ, nguni't nanánatili ang ganyán ding kahulugán. Halimbawà:

bukirín, gapasín, anihín, kálakalín, tálumpatiín

Nauulit ang unang pantíg ng salitáng-ugát at nagagawáng mabilís o mariín ang bigkás, na tagláy rin ang ganyáng kahulugán. Halimbawà:

babáligtarin, bubúkirin, gagápasin, aánihin, kakálakalín
pipítasin, tatalumpatiin, papaksain, dadálahin o dadalhín, bibílihin o bibilhín, sasalapiín

***Ikatló'y nangángahulugán ng tagláy na halagá o bilang ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát; at ditó'y inuulit ang unang pantíg nitó. Halimbawà:

pipisuhin, sasansalapiin, kakahatiin, pipisetahin, peperahin
dadalawahín, aanimin, sasampuín, sasandaanín, lilibuhin

****Ikaapat ay nangángahulugán ng bayan o dakong tinubuan o pinanggalíngan anupá't nákakatumbás na rin ang *taga*. Halimbawà:

silanganin—tubò, buhat, o taga-dakong silangan
kanluranin—tubò, buhat, o taga-dakong kanluran
tayabasin—tubò, buhat, o taga-dakong Tayabas

Nasasabi rin namáng sílánganín, kanluranín, táyabasín.
Kung panahón ang tinutukoy ay nákakatumbás ng *ukol sa, hubog sa*. Halimbawà:
kakahapunin—ukol sa kahapon, o sa nagdaáng panahón
ngangayunin—ukol sa ngayón, o sa kasulukuyan
bubukasin—ukol sa bukas, o sa hinaharáp

169. KA-AN.—Ang pagtutúwangan ng unlaping *ka-* at hulaping *-an*, ay talagáng upáng makagawâ lamang ng mga pangngalan; nguni't di-íilán sa mga pangngalang nabubuô ang kung nápapaugnáy sa kapwà pangngalan ay tumutupád ng pagka-pang-urì, at kung sa pandiwà namán ay nagiging pang-abay.

Ilán sa mga salitáng itó ang nagagawâ sa mga ugát na di-gaanóng kilalá o di-palasak na gamitín, kayâ nagpáparang salitáng-ugát na rin ang kabuuán at dî maylapì. Gaya ng mga salitáng:

*ka*ilángan*,* *ka*salukuyan*,* *ka*raniwan*,* *ka*rampatan*,* *ka*tampatan*,* *ka*tamtaman*,* *ka*inaman*,* *ka*igihan*,* *ka*labisán*,* *ka*siglahán*,* *ka*initan*,* *ka*sasalán*,* *ka*sagsaan*,* atb.

ayon sa mápapansín sa iláng halimbawang sumusunód:

Kailángan
(pang-urì)—ang pagtulog ay *kailangan* ng maysakít
(pangngalan)—ang *kailangan* ng maysakít ay mákatulog
(malapandiwà)—*kailángang* matulog ang maysakít
—*kailangan* ng maysakít na patulugin

Kasalukuyan
(pang-urì)—sa *kasalukuyang* panahón ay walâ na niyáng aswang-aswáng
(pangngalan)—ang *kasalukuyan* ng mga bansá ay totoóng masigalót
(pang-abay)—*kasalukuyang* naggígirián ang mga bansá

Kainaman
(pang-urì)—*kainamang* damít ang isinuót ng dalaga

(pangngalan)—*ang kainaman* ng damít ay nasa-nagbibihis
(pang-abay)—*kainaman nang pitasín ang manggá*

Karaniwan
(pang-urì)—mga *karaniwang* ugalì ang pinalalabás sa dúlaan
(pangngalan)—ang *karaniwan* sa mahirap ay malungkót na paskó
(pang-abay)—*karaniwang* sa bundók ay malamíg kung gabí

Ang bihirang anyóng itó ng pang-urì, kung mápangunahán ng katagáng *may*, ay nagkákahulugán ng *kauntî*, *bahagyâ* o *di-gaano*. Halimbawà:

may-kaitimán—maitím nang kauntî
may-kapangitan—di-gaanong magandá
may-kalubhaán—may kauntíng lubhâ
may-kahinaan—di-gaanong malakás
may-kagulangan—magulang na bahagyâ

Giníg itlingán ang *may* sa anyóng itó, upáng mapagsiyá sa kaibhán ng *may*, na táhasang *mayroón* ang kahulugán, at gumaganáp ng pagka-malapandiwà, kayâ isinusulat namán itó nang hiwaláy.

170. KA-IN, HIN.—Masasabing ang unlaping *ka* sa anyóng itó ng pang-urì ay talagáng sangkáp na o bahagi ng salitáng-ugát, at ang kabuuá'y siyá na lamang hinúhulapìan ng *in*. Anupá't ang násabing kabuuán ng *ka* at salitáng-ugát, ay nagpaparang salitáng-ugát na rin. Kayâ ang kahulugáng nairaragdág dito ng *in,* ay gaya na rin ng násasaád sa mga katángiang una't ikalawá (168-b,* at **) ng talatang ukol sa hulaping náulit, álalaóng bagá'y *parating* ginagamit o ginagawán ng bagay na sinasabi ng salitáng hinúhulapian. Halimbawà:

larô, kalarô, *kálaruin*—laging kinákalarô
salo, kasalo, *kásaluhín*—parating kinákasalo
sama, kasama, *kásamahin*—kasama sa tuwí-tuwí na
tulong, katulong, *kátulungín*—kinákatulong na parati
waní, kawaní, *káwanihin*—kinákawaníng palagì

Sukat mápansín sa anyóng itó ang pagtutúgunan ng mga tuldík na mariín at mabilís, na dî nagmamaliw sa lahát, alín man ang likás na diín ng salitáng-ugát.

171. MA-AN, HAN.—Ang anyô sa mga panlaping itó ay malamáng na makaabay kaysá makaurì; palibhasà, kung sumasama't nagbibigáy-urì man sa mga pangngalan ang mga pangalangan namáng itó'y lagì nang makadiwà o malapandiwà. Gayunmán, hindî maikakaít sa kanyá ang tungkulin ng

pagkapang-urì, pagká't ang pagkakátuwáng ng dalawáng panlaping iyán—*ma* at *an* o *han*—ay talagáng nakapagpápabago sa kakanyahán ng salitáng pangngalang sinásamahan. Sa buód, ang anyóng itó ay nagtatagláy ng katuturáng pangmarami at tambingan, at di-gaanong nálalayô sa pang-uring karaniwan. Halimbawà:

mádaliang hirám o paghirám (madalî)
mátagalang bayad o pagbabayad (matagál)
ang sugál sa pistá ay *málakasan* (malakás)
Ang pasahod sa mga kawaní ay *máliítan* lamang (maliít)
usap o pag-uusap na *másinsinan* (masinsín)
pagbababakang *máhigpitan* (mahigpít)
dinaán sa *mábutihang* pagsasalitâ (mabuti)
tinakot sa *másamaang* pagbabantâ (masamâ)

Sukat mápansín ang bigkás ng mga salitáng nabubuô, na gayóng may likás na iba-ibáng diín at tuldík, ay náuuwíng lahát sa mariíng-banayad.

172. MA-IN, HIN.—Katumbás ng magkábiláng panlaping itó ang alinmán sa mga unlaping *mapag, mapang* at *pala:* anupá't nakapagbibigáy ng kahulugáng *mahilig sa, madalás na, parating, may-ugaling . . .* Halimbawà

masintahin, mapanintá, mahilig sa pagsintá
mapintasin, palapintás, mapamintás, laging namimintás
mabiglain, madalás o madalíng mabiglâ
mayámutin, mapagyamót, parating nayayamót
maramdamin, mapagdamdám, bálaná'y ipinagdaramdám
maínipin, palaging iníp, balaná'y kinaíinipán
masúnurin, palasunód, magaán ang loób sa pagsunód
maiinggitin, laging naiinggít, bálaná'y kinaíinggitán
mahíyain, mapagdamdám-hiyâ, bálaná'y kináhihiyaán o ikinahihiyâ
mawálain, laging nawawalâ, mapagsabí ng walâ

Sukat mápansíng ang pagiging mariín ng bigkás o tuldík sa mga salitáng nabubuô ay náiuuwî sa malumay kapág ang hulíng patinig ng salitáng-ugát ay sumusunód sa dalawáng katinig; gaya ng nangyayari sa *masintahin, mapintasin, mabiglain, maramdamin, mainggitin,* na hangò sa mga ugát na si*ntá*, pi*ntás,* bi*glâ,* da*mdám,* i*nggít.*

*Sa mga pang-uring may ganitóng anyô ay dî iilán ang karaniwang nag-uulit pa ng unang pantíg ng salitáng-ugát, pag-ulit na dî nakapagpápabago, nguni't nakapagpápalubáy nang kauntî sa katuturán, bukód sa itó'y nagkákauring pagmarami. Halimbawà:

ma*pipin*tasin, ma*yayá*mutin, ma*raram*damin
ma*sisin*dakin, ma*ií*nipin, ma*ií*nggitin, ma*tatam*puhin, atb.

Kung minsa'y nagiging mabilís ang bigkás, sa halíp na mariín at banayad. Halimbawà:

mahihiyaín o mahihiín, matatakutín, matutulugín, atb.

**Mayroón namán sa mga násabing anyô na naáalisán ng unlaping *ma*, at natitirá na lamang ang salitáng-ugát at hulaping *in* o *hin*, anupá't náuuwî na rin sa mga anyóng tinutukoy ng talatang (b) sa pangkát ng *in* (168): at ang katuturá'y dî namán nagbabago. Halimbawà:

pintasin, biglain, inipin, inggitin, wálain
sindakin, tampuhin, túlugin, támarin, lambingin

Kung minsa'y nauulit din ang unang pantíg, anupá't nasasabing: *pi*pintasin*,* *bi*biglain*,* *wa*wálain, *ta*támarin, atb.

Sukat mápunáng ang unlaping *ma* sa mga halimbawà sa itaás, ay nákakaurì ng tinutukoy na *ma* (159).

***Kapág ang anyóng itó ay binubuô ng isáng pang-uring talagáng may unlapì nang *ma*, anupá't ang *in* o *hin* ay siyá na lamang inihúhulapì, ang kahulugán ng bagong pang-uring lumalabás ay *inaaring, gagawíng, minama-*. . . Halimbawà:

mabuti*, mábutihin*—inaaring mabuti, minámabuti
magandá*, mágandahin*—inaaring magandá, minámagandá
matamís*, mátamisin*—inaarì, ginagawâ o gagawíng matamís
magalíng*, mágalingin*—inaaring magalíng, minámagalíng
masamâ*, másamain*—ipinalálagáy na masamâ, minámasamâ
malagkít*, málagkitin*—inaarì, ginagawâ o magagawáng malagkít

173. PÁ-IN, HIN.—Ang salitáng-ugát na mápagitnâ sa magkatugóng panlaping itó, ay nagtatagláy ng makauring katuturán, na gagawín o ibibigáy itó, kailángan kayáng gawín o ibigáy sa tao o sa bagay na pinag-úukulan. Halimbawà:

pásusuhíng anák—anák na pinasususo
pákaining tao—taong binibigyán ng pagkain
pálamuníng hayop—hayop na kailángang palamunin
baboy na *pátabain*—pinatatabáng baboy
bungang-kahoy na *páhinugin*—híhintayín pang mahinóg
kalakal na *pátakbuhin*—náipagbibilíng mabilís sa kamurahan
pálimbaging aklát—aklát na ipalilimbág
págalinging sakít—sakít na ginagamót
páputiing damít—damít na kailángang mapaputî

Mápapansíng ang bigkás ng tatlóng una—*pásusuhín, pákainín* at *pálamunín*—ay mariíng-mabilís samantalang ang lahát na ng mga ibá pang sumunód ay panáy namáng mariíng-banayad: itóng hulí'y siyáng bigkás na karaniwan sa ganitóng hugis ng pang-urì, at yaong una'y may-kabihiraan.

174. PALA-IN, HIN.—Ang anyóng itó ay siyá na rin ng sa payák na unlaping *pala* (165), náragdagán lamang ng hulaping *in*. At masasabing siyá na rin ng sa nag-iisáng hulaping *in,* náragdagán lamang ng unlaping *pala.* Sa alinmán sa dalawáng pagkakáragdág ay waláng gaanong ipinag-iibá ang kahulugán ng

salitâ, at kung bagamán lumalabás nang may higít na kasiglahán sa anyóng itó, dátapwa't ang isá'y nagagamit sa halíp na isá.

Samakatwíd, sa gayón ding katuturán ay masasabing:

palabintáng, bintangin, *palábintangin*
palapintás, pintasin, *palápintasin*
palasumbóng, sumbungin, *palásumbungin*
palaiyák, íyakin, *paláiyakin*
palasigáw, sígawin, *palásigawin*

Alinsunod sa pagkakátulad ng anyóng itó sa anyô ng payák na *pala,* naaarì rin namáng mahalipáng maminsan-minsan ng anyô ng *mapag* o ng sa *mapang* (163). Anupá't masasabi na ring:

mapagbintáng, mapamintás, mapagsumbóng
mapag-iyák, mapagsigáw

Bihirang salitáng-ugát ang tumatanggáp ng magkatuwáng na panlaping itó—*pala* at *in*,—kayâ di-gaanong napaggágamít.

175. Sa mga ulitán, álalaóng bagá'y sa pag-ulit ng isáng salitâ, naaaring itó'y payák na ugát lamang, at naaaring may lapì sa unahán. Ang inuulit na salitáng-ugát ay lagì nang pangngalan. At ang unlapì, kung mayroón, ay tanging *ka* o *may* lamang, sapagka't ang ibá pa'y nagkákaurì nang pagtutulad o pánukdulan, kung hindî pandiwà at pandamdám. Dito'y payák na katuturáng makaurì lamang ang sinasakláw.

(*a*) Payák na salitáng inuulit, na ang nagiging katuturán ay paulit-ulit na gawâ, urì o pangyayari sa bagay na sinasabi ng salitâ. Halimbawà:

abut-abot ang hiningá
akay-akay sa kamáy ang bulág
ang daán ay *bakú-bakô*
ang sinaing ay *bigas-bigás*
halù-halong ginatán
tinik-tiník ang sangá't dahon
ang putók sa kutà ay *sunud-sunód*
ang dugóng dumadaloy sa sugat ay *tubig-tubíg*
dalas-dalás ang tugtóg na batingáw
dahan-dahan ang lakad ng maysakít

Hindî itó dapat ipagkámalî sa mga anyóng inuulit din ang salitáng-ugát na makadiwà o makaabay, gaya halimbawà ng: *dalí-dalî* kayó, *urung-uróng* ka, *sama-sama* na tayo; *araw-araw, gabi-gabí, hapun-hapon,* atb.

(*b*) Kung unlapian ng *ka,* ang nagiging katuturán ay *sukat* o *bagay* . . . Nákakatumbás din namán ng pangkasalukuyang panahón ng pandiwà sa *maka* . . . Halimbawà:

kaawa-awà ang taong dukhâ na'y masasaktín pa
kaigá-igaya ang mga bulaklák sa halamanan
dalagang *kaibig-ibig* na sumakabiláng buhay
palátuntunang *kaakit-akit* ang idinaos
karapat-dapat sa unang gantimpalà ang akdâ niyá
kahilí-hiling pagmamáhalan ng dalawáng pusò!

Ang makauring anyóng itó ay maaaring palitán ng mga sumusunód:

sukat o bagay kaawaán; nakaaawang mga tao
sukat kaigayahan; nakaíigayang mga bulaklák
sukat ibigin; karapat-dapat sa pag-ibig na dalaga
sukat kaakitan; nakaaakit na palátuntunan
dapat gantimpalain; akdáng nárarapat sa gantimpalà
sukat panaghilian; nakahihiling pagmamáhalan

(*k*) Ang unlaping *ka* ay nagbibigáy rin namán sa salitáng inuulit ng kahulugáng madalás na *ka-* o *kinaka-*. Halimbawà:

kasayáw-sayáw—madalás na kinákasayáw
katulung-tulong—parating kinákatulong
kasama-sama—palaging kasama
kalarú-larô—laging kalarô

(*d*) Ang *ka* ay tumutumbás sa *kay,* kayâ nag-uuring pasukdól na padamdám ang pangungusap. Halimbawà:

kabuti-buti ng lagáy mo roó'y umalis ka pa (kaybuti-buti)
kalakas-lakás ng hanap ninyó'y daíng pa kayó nang daíng (kay-lakas-lakás)
kainam-inam ng tubò ay nalántá (kay-inam-inam)

(*e*) Kung minsan ay katumbás ang *ka-* ng *sa-,* at sa ganitó'y nag-uuring pang-abay. Halimbawà:

kabuti-buti't hindî akó nagagalit . . . (sa-buti-buti)
kagalíng-galíng at kinatútuwaan ka . . . (sa-galing-galíng)
kahusay-husay ng sálitaa'y ginuguló mo (sa-husay-husay)

Madalás na may-kahirapang kilalanin ang pagkamakaurì ng anyóng itó sa karamihan ng mga pandiwà o malapandiwang may gangganyán ding hugis, gaya ng: *kábili-bilí, kásabi-sabi, kárating-datíng; kákuha-kuha, kádala-dalá,* atb., o ng mga pang-abay kayâ, gaya ng: *karingatdingat*, *kaginsaginsa, kanawanawa, karakaraka, kamalamala, kaagad-agád,* atb; dátapwâ't kátulad din nga mga náunang ang kaibhán ng pang-urì ay nasapangngalang sinásamahan o pinakíkibagayan, hindî man itó nálalantád sa pangungusap.

(*g*) At kung unlapìan ng *may-*, nagkákahulugán ng *kauntî, bahagyâ, di-gaano.* Halimbawà:

> *may-kaya-kayá*—may kaunting kaya
> *may-lakas-lakás*—may bahagyáng lakás
> *may-yaman-yamán*—di-gaanong mayaman

176. Sa mga tambalan, álalaóng bagá'y sa pag-uugnáy ng dalawáng magkaibáng salitâ, ay may lumalabás ding mga pang-urì, na magíng sa mga pangkaraniwan at magíng sa mga patalingahagà o pampánitikang pananalitâ, ay totoóng gamitín at kalugud-lugód pakinggán. Ang pinagtatambál na salitá'y naaaring kapwà payák na ugát, naaaring may pang-angkóp ang isá, at naaaring may lapì kapwà o ang alinmán sa dalawá.

(*a*) Kung kapwà ugát ang dalawáng salitâ, naaaring ang isá'y pang-urì nang talagá at ang isá'y pangngalan, at naaarì rin namáng magkapwà pangngalan. Halimbawà:

> *agaw-buhay* ang lagáy ng may-sakít
> *agaw-tulog* akó nang silá'y dumatíng
> *kapós-palad* na lalaki!
> *talusirâ* sa pangakò
> *talusalíng* na *pag*-uugalì
> pasasalamat na *taós-pusò*
> pusong *tigíb-dusa*
> langit na *pulós-luksâ*
> mukháng *lipós-galák*
> ang tubig ay *pantáy-pusod*
> *sampáy-bakod* na tulâ
> *hampás-tikín* na ang araw
> *pikít-matáng* pagmamahál
> *gulugód-pagóng* ang daán
> *tabas-sukláy* na ang buwán
> *tiklóp-tuhod* na pagsambá

Kung minsan ay may pang-angkóp ang unang salitâ, palibhasà itó'y nagtatapós

sa patinig. Halimbawà:

nagtagò ng mga gintóng *hiwàng-kalamay*
sawíng-palad na binatà!
laging *buláng-gugò* sa mga kaibigan
ang kanyáng tabâ ay *tabâng-manás* lamang
tawang-aso ang tawa niyá
ang ginawâ mo'y *tagong-bayawak*

Káiingat din sa paggamit magíng ng anyóng itó at magíng ng sinundán, pagká't lalò na kapág kapwà salitáng-ugát na pangngalan ang nagkákatambál, at ang mga salitá'y kinukuha sa di-patalinghagà kundî sa táhasang kahulugán, ang tambalan ay madalás ding gumaganáp ng pagka-sadyáng pangngalan, o ng pagka-pang-abay.

(*b*) Kung sa dalawáng pangngalang pinagtatambál, ang una'y salitáng-ugát na nalálapian magkábilâ ng *ka-an* o *han* at may pang-angkóp pang kakabít, bago ang salitáng ikalawá, ang tambalan ay nagkákaroón ng kahulugáng tambingan, álalaóng bagá'y ang gawâ ng isá'y siyá ring gawâ ng isá pa o ng ibá. Halimbawà:

kabatakáng-kumot, kabígayang-loób, kabungguang-balikat
kadáupang-palad, kahíramang-sukláy, kapalágayang-loób,
katápatang-lihim, kaútutang-dila, atb.

Kung minsa'y walâ nang hulapì ang unang salitâ, kundî sukat ang unlapìng *ka*. Halimbawà:

kaagáw-suso, kadaóp-palad, kabunggóng-balikat

(*k*) Dalawáng pang-uring pinag-uugnáy ng pang-angkóp, ay bumubuô ng pangatlóng pang-urì, bukód sa sila-silá'y nag-úurián.

*Kapág magkasalungát na talagá ang katuturán ng dalawá, ang kabuuá'y nangángahulugán ng álanganin. Halimbawà:

magandáng-pangit, matabáng-payát, maraming-kákauntî
mahabang-maiklî, mahinang-malakás, mabahong-mabangó
matangkád na pandák, matamís na maasim, mabigát na magaán
masakít na maginhawa, sariwang-lantá

** Kapág di-magkasalungát, kundî may kani-kanyáng katangiang sinasabi, ang kabuuá'y nangángahulugán ng pagkakáhalò ng dalawáng urì, samakatwíd ang isá'y nagiging kapupunán ng isá pa.

Halimbawà:

habáng-bilóg, matabáng-pandák, malakíng-hungkág
malalakíng-kakauntî, maliliít na marami
muntíng-mabunga, maliít na maangháng
marangál na dukhâ, halaghág na mayaman
hamak na dakilà, dakiláng hamak

(*d*) Dalawáng pandiwàng kapwà nasa-panaganong pawatás, at may-diwang magkasálungatan, ay nakabubuô ng isáng pang-urì, na karaniwang gamitin sa mga pananalitáng patalinghagà, sa mga tulâ at pampánitikang panaysáy. Halimbawà:

lumabás-pumasok, datná't-panawan, umurong-sumulong
magalit-matuwâ, mabuô-mabasag,
lumubóg-lumitáw, itulak-kabigin
makasirang-makabuô, makamatáy-makabuhay

* Kung minsa'y anyóng payák na lamang ng pawatás ang ginagamit. Halimbawà:

labás-masok, urong-sulong, tulak-kabig

** Naaarì rin namán kung minsang di-kapwà pang-urì o di-kapwà pandiwà ang nagtátambalan, kundî isáng pandiwà at isáng pangngalan, na patalinghagà ang katuturán. Halimbawà:

maningaláng-pugad
nagdadaláng-tao
nagmumuràng-kamatis

*** Ang pagtatambalan ng dalawáng pandiwà, na karaniwang magkasalungát at lumilikha ng pang-urì, ay di lamang sa mga pawatás nangyayari kundî sa mga anyô man ng pangkasalukuyang panahón, unang-una na sa mga pandiwà sa unlapìng *maka-*. Halimbawà:

nakasisirang-nakabubuô
nakamamatáy na nakabubuhay
nakatutuwáng-nakagagalit
nakayayamót na nakaaawà
nakasusuyang-nakahihinayang
nakagagalák na nakalulungkót
nakapandidiring-nakapananabík

**** Ang sinusundáng anyô, na tambalan ng pandiwà sa panahóng pangkasalukuyan, ay naaaring paghiwalayín at bawa't isá'y nakagaganáp din ng pagka-pang-urì—karaniwa'y katumbás ng anyóng *ka*,—álalaóng bagá'y ng unlaping *ka* at salitáng-ugát na inuulit, o ng pariralang *sukat maka-* o naaaring *maka* . . . Halimbawà:

nakasisirà—sukat makasirà
nakabubuô—naaaring makabuô
nakatutuwâ—katuwá-tuwâ
nakagagalit—kagalit-galit
nakamamatáy—sukat makamatáy
nakabubuhay—naaaring makabuhay
nakayayamót—kayamut-yamót
nakaaawà —kaawa-awà

(*e*) Isáng pang-abay at isáng pangngalan ay napag-uugnáy upáng lumikhâ ng isáng tambalang pang-urì.

*Sa mga pang-abay na *biglâ, hulí, buô,* ay nagagawâ ang mga pang-uring sumusunód:

bigláng-yaman, bigláng-awà
hulíng-kabít, bunghalit

buóng-galit, buóng-pusò

**Sa pang-abay na *walâ* ay nakabubuô ng mga pang-uring sumusunód:

waláng-awà, waláng-habas, waláng-hiyâ
waláng-hintô, waláng-puknát, waláng-patumanggâ
waláng-pagod, waláng-hanggán, waláng-bagay
waláng-pusò, waláng-kaluluwá, waláng-kibô
walang-kasaysayan, walang-kawaraan, walang-puno't dulo

***Ang pang-abay na *dî*, kung iunlapì sa isáng wagás at pasang-ayong pang-urì, ay nagbibigáy rito ng katuturáng pasalungát o pasaliwâ. Halimbawà:

di-pangit, di-mahál, di-salát, di-dapat, di-kailangan
di-magandá, di-malinis, di-matamís, di-malayò
di-antukin, di-tampuhin, di-lagnatin, di-kábilánin
di-mapaglakád, di-mapanintá, di-palainóm

**** Kung ang *dî* ay inilalapì sa unahán ng isáng nasa-pawatás na pandiwà sa *ma*, o sa *maka*, o sa *mapa*, ay nangángahulugán na *hindî maarì*. Halimbawà:

di-maisip, di-masukat, di-malayag, di-mawarì, di-matingkalâ, di-madalumat
di-makabuti, di-makasalità, di-makalakad, di-makagulapay, di-makabangon, di-makasundô
di-mápakalí, di-mápalagáy, di-mapahindián, di-mapaoohan

*****Iniúunlapì rin ang *dî* sa iláng parirala o kasabiháng patalinghagà, na binubuô ng dalawáng salitâ, karaniwa'y isáng pandiwà at isáng pangngalan. Halimbawà:

di-pahipang-hangin, di-mahapayang-gatang
di-magkitang-kitain, di-makabasag-pinggán
di-magtanáw-tamà, di-mahulugang-karayom
di-maubos-isipin, di-maliparáng-uwák

PALIWANAG.—Sa ganitóng mga paggamit, ang pang-abay na *dî* (320-a) ay gumaganáp na lamang ng pagka-panlapì, ngunì tagláy rin ang diwà ng pagka-pananggí o panalungát. Yamang lumalagáy na unlapì, ang likás na karagsaán ng bigkás ay napapawi kayâ naaarì nang alisán ng tuldík na pakupyâ.

Ang gitlîng ay dî lamang tanda ng pag-iibáng tungkulin ng *dî*, kundî bilang pansamantalang paanyô habang dî pa namámalasak ang pagkilala sa bagong tungkuling itó. Kailánma't buóng *hindî* ang gamit, dapat nang mawalâ ang gitlíng at másulat nang pahiwaláy.

TUNGKÓL SA KAILÁNÁN

177. Ang kailánán sa mga pang-urì ay nagpápakilala ng pag-iisá o ng dami ng tao, bagay o pangyayari, na inúurian o pinag-úukulan ng ibig-sabihin ng salitáng pang-urì. Mga pantukoy, pambilang at panghalíp ang karaniwan namáng nagpápakilala ng násabing kailánán.

Kung tumutukoy sa isá katao, isáng kabagayán, o isáng pangyayari, ang pang-urì ay tinatawag na *pang-isá* o sa *ísahan*; kung sa dalawá ay *pandalwá* o sa *dálawahan*; at kung sa ilán o marami, *pangmarami* o sa *máramihan*. Halimbawà:

PANG-ISÁ:

banál na iná
dalubhasang pununghukbó
dalagang *mahinhín*
binatang *masipag*
matamís na manggá
mabungang kahoy
kasaysayang *kakilá-kilabot*
hatol na *kábilanin*
isáng *balighóng* kaisipán
siyá'y *di-mabuting* kaibigan
hindî itó *karapat-dapat* sa inyóng kamáhalan

PANDALAWÁ:

magkapatíd siláng dalawá sa iná
kamí ni Ate ang laging *magkasama*
si Rosa ay *kagalít* ni Mameng
hindî mo ba *kabatián* si Helen?
dálawahang kamáy ang pagkapit
kasintaás ng simbahan ang páaralan
magsing-asim ba ng kamyás at sampalok?
magkasinlungkót ang buhay ni Del Pilar at ni Bonifacio

PANGMARAMI:

mga hambóg na lalaki
magagasláw na babae
mga mabangís na hayop
iláng lupaíng *malalawak*
parapara kayóng *maiingay*
limáng babaing *magkakapatíd*
ang mga Pilipino at Habanés ay *magkakarugô*
kabubuting panukalà
mga ahas na *sinlalaki* ng bintî

Ang mga tuntunin sa pagsasama at pagkatawán ng mga pantukoy, pambilang at panghalíp sa mga pangngalan, ay siyá na ring nasusunód dito sa mga pang-urì. Kung bagamán may naiibá, ay nasa-iláng tanging anyô ng pang-urì sa máramihan, na dî nákikita sa mga pangngalan. Ang tanging anyóng itó ay máuulat sa pangkát

na kináuukulan.

MGA PANG-URÌ SA ÍSAHAN

178. Ang mga pang-uring pang-isá ay karaniwang nasa-anyóng payák at ginágamitan ng pantukoy *ang,* o ng pambilang na *isá,* o ng panghalíp na ísahan. Halimbawà:

ang dukháng magbubukid
ang masipag na magsasaka
isáng dakilang halimbawà
isáng matamís na bungang-kahoy
maramot siyá sa dukhâ
matamís itó kaysá riyán

(*a*) Dahil ngâ sa ang pantukoy at pambilang ay hindî sa pang-urì nakikibagay kundî sa pangngalan, kayâ naaarì at lalò pang tumpák na dito iuna at ipagpáhulí ang pang-urì. Halimbawà:

ang magbubukid na *dukhâ*
ang magsasakang *masipag*
isáng halimbawang *dakilà*
isáng bungang-tulog na *matamís*

(*b*) Sa ganyán ding dahilán kung kayâ ang mga pantukoy na panao ay dî náiuuna sa pang-urì kundî lagì nang sa pangngalan. Halimbawà:

si Rizal na *dakilà*
si Mabining *lumpó*
si Lunang *marahás*
si Blumentrit na *makapilipino*

Anupá't dî maaaring sabihing:

si dakilang Rizal
si lumpóng Mabini
si marahás na Luna
si makapilipinong Blumentrit

Sa ganitó'y pantukoy na pambálaná ang dapat gamitin: *ang dakilang* Rizal, *ang lumpóng* Mabini, atb.

O kung ibig na magíng lalong tiyák, ay gamitan pa ng pantukoy na panao: *ang dakilang si* Rizal, *ang lumpóng si* Mabini, atb.

MGA PANG-URÌ SA DÁLAWAHAN

179. Napagkíkilala ang mga pang-uring ganitó hindî sa pantukoy kundî sa panlapì; gayón din sa mga panghalíp na panaong dalwahan, at sa salitáng *kapwà*, dilì kayá'y sa tiyák na pamilang na *dalawá*. Ang mga panlaping karaniwan sa ganitó ay *ka, mag, magka, kasing, magsing, magkasing, magka-an,* at ang mga salitáng-ugát na nilálapian ay payák na mga pangngalan. Halimbawà:

ka	—siyá ang babaing *kapatíd* ko hindî ba *karugô* ng Inglés ang Amerikano?
mag	—*mag-asawang* kalapati kalabáw na *mag-iná*
magka	—*magkalakíp* panukalà *magkasunód* na araw
kasing	— si Nenè ay *kasinggandá* ni Benus *kasimpaít* ng ditâ ang makabuhay
magsing	—*magsinggandá* si Nenè at si Benus *magkasimpaít* ang ditâ at makabuhay
dalawá at *kapwà*	—*dalawáng* batang *kapwà* marungis ang mukhâ —*dalawáng* matapang na lalaki *kapwà matapang* na lalaki
kitá	—*kitá'y tamád* na talagá
kanitá	—ang *kanitáng di-mabuting* gawâ ay nápansin din

MGA PANG-URING MÁRAMIHAN

180. Sa tawag na *máramihan* ay nasasakláw na patí katuturán ng *ilán;* sapagká't kung dî man matatawag na *dami* o *marami* ang *ilán* o *iilán,* ngunì itó'y mahigít na sa isá at sa dalawá; kayâ ang anyô ng pang-uring hinihingî ay pangmararami kapág ang tinutukoy ay mga tao, bagay o pangyayaring mulâ sa tatló hanggáng ilán pa man.

Ang pagka-pangmarami ng mga pang-urì ay náipakikilala sa pamamagitan ng mga pangmarami ring pantukoy, pamilang at panghalíp. Gayón din sa pag-ulit ng unang pantíg ng salitáng-ugát, at kung minsa'y ng isáng pantíg ng unlapì.

(*a*) Sa pamamagitan ng pantukoy na *mga:*

asong *mga tamád*
mga mabaít na anák
mga kaawà-awang alipin

(*b*) Sa pamamagitan ng mga pamilang:

limáng mahiwagang pangyayari
sanlibong pipisuhing pilak
laksâ-laksáng sandataháng kawal

(*k*) Sa pamamagitan ng mga panghalíp:

tayo'y sabík sa paglayà
maramdamin kayó sa hirap
silá'y mapaghingî nang labis

(*d*) Sa pamamagitan ng pang-ulit ng unang pantíg ng salitáng-ugát:

malalakíng isdâ ang náhuli
ang *mapapaít* na gamót ay siyáng *mabibisà*
nápakasisipag na magsasaka

(*e*) Sa pamamagitan ng pag-ulit ng isáng pantíg na unlapì:

magkakatulong sa hirap
magkakasama sa ginhawa
siláng lahát ay *magkakasimbatà*

181. Ang mga pang-urì sa máramihan ay may sariling anyóng nakapagpápakilala nitó, kahit dî másamahan ng mga pantukoy, pambilang, o panghalíp man. Ang pagkakaroón ng alinmán dito ay nagiging pampatingkád na lamang o pampatiyák na lalò sa kailanán ng tinutukoy.

Ang tanging anyô o hugis na nábanggit ay dilì ibá't ang pag-ulit ng unang pantíg ng salitáng-ugát. Ngunì, hindî namán lahát ng pang-urì ay tumatanggáp nitó sa katuturáng máramihan. Ang tumatanggáp lamang ay mga pang-uring may unlaping alinmán sa mga sumusunód: *ma, ka, kay, pagka, sing, kasing, magsing, magkasing,* atb. Mga halimbawà:

ma —*mababangóng* bulaklák
matatayog na gusalì
matutubig na mga bukirín
matataong mga pulong
ka —ganggabundók *katataás*
parang uling *kaiitím*
kay —*kaybubuting* tao (*kabubuting* tao)
kaysasamáng ugalì (*kasasamáng* ugalì)
pagka —*pagkálalakás* na maglalarò
mga damít na *pagkáririkít*

sing —*singgugulang* ng mga binatà
simbabaít na mga binibini
kasing —mga lansones *kasing-aasim* ng kamyás
mga along *kasinlalakí* ng simbahan
magsing —ang mga kawal ay *magsintataás* at *magsinggugulang*
magsimpuputî at *magsinlilinis* ang mga damít
magkasing —*magkasing-uugalì* silá
magkasintatamís ang mga manggá

Dito sa hulíng anyô ay lalong karaniwang gamitin ang *magkakasing*-ugali *magkakasin*tamís, atb., anupá't isáng pantíg ng panlapì ang inuulit (*ka*), at hindî unang pantíg ng salitáng-ugát.

182. Sa mga kauulat pang iba-ibáng anyô ng pang-urì sa máramihan, ang anyô sa *ma*, ay siyáng tanging napagháhanguan ng tatlóng paraán ng paggamit nitó, na dilì ibá't ang mga sumusunód:

(*a*) Ang pantukoy na *mga* at ang pang-urì:

mga marunong na babae
mga mahalagang kasúutan
ang mga malinis na budhî

(*b*) Waláng pantukoy na *mga*, at sukat ang pag-ulit sa unang pantíg ng salitáng-ugát:

marurunong na babae
mahahalagáng kasúutan
ang *malilinis* na budhî

(*k*) Pagkakápisan ng dalawáng unang paraán, álalaóng bagá'y ng *mga* at isáng pang-urì sa *ma,* na inuulit ang unang pantíg ng salitáng-ugát:

mga marurunong na babae
mga mahahalagáng kasúutan
mga malilinis na budhî

Dito sa hulíng paraán ay máitatagubilin, na ang lalong wastóng paggamit, at lalò namáng magandáng pakinggán kung ipangusap, ay ilayô ang *mga* sa pang-uring binábagayan; anupá't ipagitan sa dalawá ang pangngalan:

mga babaing *marurunong*
mga kasúutang *mahahalagá*
mga budhíng *malilinis*

o kahit paganitó:

marurunong na *mga* babae
mahahalagáng mga kasúutan
malilinis na *mga* budhî

Sa mga pang-uring payák, at kahit na sa mga pang-uring may iba-ibáng panlapì máliban ngâ lamang ang *ma*, ay hindî kapit ang tatlóng paraáng kasasaád pa.

183. May lumalabás din namáng mga pang-uring nangángahulugán ng marami sa mga paraáng sumusunód:

(*a*) Sa pag-ulit ng salitáng-ugát. Halimbawà:
ilog na *likú-likô* (maraming likô)
ang daán ay *lubak-lubák* (maraming lubák)
sirâ-siráng damít ang suót (maraming sirà)
ang ulán ay *patak-paták* lamang (maraming paták)

(*b*) Sa paggamit ng isáng pandiwà sa *mag-an,* sa pangkasalukuyang panahón, na ang buód ng pananalitá'y parang nagpapáligsahan. Halimbawà:

naggágandahang dalaga (magagandáng)
bulaklák na *nagbábanguhan* (mababangóng)
nagníningningang mga bituin (maniningníng na)

Madalás na ang anyóng itó ng pandiwà ay ginagawâ nang talagá sa anyóng pangmarami:

nangaggágandahan
nangagbábanguhan
nangagníningningan

(*k*) Ganyán din ang sukat masabi sa mga pandiwà sa *maka* o *mangaka*, na tumutumbás sa katuturan ng pang-urì sa *ka* at inuulit na salitáng-ugát. Halimbawà:

nakaaakit na mga salitâ (mga kaakit-akit)
nangakaaakit na salitâ (— —)
mga asal na *nakarírimarim* (mga karimá-rimarim)
nangakarírimarim na asal (— —)

(*d*) Sa tulong ng alinmán sa mga payák na salitáng *lahát, tanán, dilan, panáy, pawà, pulós, taganás; parapara,* at ng mga inuulit na *iba-ibá* at *sari-sarì*, na sa ganáng sarili nilá'y nakagaganáp ng tungkuling pang-urì, at ng tungkuling pang-abay, sakâ ng panghalíp pa kung minsan, ay náipakikilala ang katuturáng pangmarami ng pang-uring sinásamahan, dî man gamitan ng *mga*, o dî man ulitin ang unang pantíg ng salitáng-ugát. Mga halimbawà:

lahát	—*lahát* ng marunong na tao'y pinag-uusig noón
tanán	—ang *tanáng banál* na gawá'y pagpápalain
dilang	—pinatatawad sa *dilang masamáng* kaasalán
panáy	—*panáy* na *matabáng* manók ang pinatáy
pawà	—kundimang *pawang malungkót* ang inawit
pulós	—*pulós* na *masasaktín* ang mag-anak
taganás	—*taganás* na *lantáng bulaklák* ang pinitás
parapara	—lahát ng lansanga'y *paraparang* lubóg sa bahâ
iba-ibá	—*iba-ibáng mapaít* na gamót ang iniinóm niyá
sari-sarì	—ang áawitin ay *sarì-saring magandáng* kundiman

(*e*) Subalì, kung naaarì man ang ganitóng pag-aanyô ng mga pang-urì sa bisà ng likás na katuturáng pangmarami ng mga salitáng-iyán, ay lalong tumpák at maliwanag na gamitan pa ng *mga* o ng inulit na pantíg ng ugát, o ng panlapì ayon sa mga katangiang náulat na sa itaás. Anupá't ganitó:

lahát ng *mga marunong* na tao
ang tanáng *mga banál* na gawâ
sa dilang *masasamáng* kaasalán
panáy na *matatabáng* manók
mga kundimang *pawang malulungkót*
mga pulós na *masasaktín*
taganás na *mga lantáng* bulaklák
paraparang *lubóg ang mga* lansangan
iba-ibáng mapapaít na gamót
sarì-saring magagandáng kundiman

184. Sa mga pang-uring tambalan, patí na sa mga pang-uring parirala, ang anyóng pangmarami ay karaniwang nagagawâ sa tigalawang paraán, at may mga tigatló pa, ayon sa mga katagáng itinatambál at sa tungkulin ng salitâ sa pangungusap.

(*a*) Sa mga talagáng pang-uring tinátambalán ng malapanlapi't panalungát na *dî*, ang pang-urì sa *ma* ay namámarami. Halimbawà:

mga di-mabuting gawâ
di-mabububuting gawâ
mga gawáng *di-mabububuti*

(*b*) Sa mga pawatás na pandiwang tinátambalán ng *di*, ang pawatás ay namámarami rin. Halimbawà:

mga di-maisip na súliranin
di-mangaisip na súliranin
mga súliraning *di-mangaisip*

(*k*) Sa mga pariralang binubuô ng dalawá o higít pang salitâ, ang dalawáng tuntuning náuna (*a*) at (*b*), ay siyá ring nasusunód. Halimbawà:

mga makalaglág-matsíng na tingin
mangakalaglág matsíng na tingin
mga tingíng *mangakalaglág-matsing*
mga di-mahapayang-gatang na mánunulat
di-mangahapayang-gatang na mánunulat
mga mánunulat na *di-mangahapayang-gatang*

(*d*) Sa mga tambalang pang-urì, na salitáng *walâ* ang itinatambál, ang pantukoy na *mga* ay náiuuna o náihuhulí sa *walâ*. Halimbawà:

mga waláng-hiyâ, waláng *mga* hiyâ
mga waláng pakundangan, waláng *mga* pakundangan
mga waláng-kibô, waláng *mga* kibô

MGA PANG-URING PAMILANG

185. Ang mga pang-uring gamit sa pagbilang ay tinatawag na pamilang. Ang mga itó'y maaaring *tiyák* at maaaring *di-tiyák.*

Tiyák, kapág nagsasabi ng kung ilán ang tunay na bilang o kung gaano ang tandís na halagá ng bagay na tinutukoy; gaya ng *isá, limá; dalá-dalawá, tig-anim, ikatló, pangwaló; sasampuín, sasandaanín; mamiso, manalapî; kalahatì, katlô,* atb. *Di-tiyák,* kapág naghíhiwatig lamang o tumataya ng bilang o ng dami at kauntián ng bagay na tinutukoy; gaya ng *mga isá, mga sampû, mga piso; ilán, kauntî, marami; daan-daán, libu-libo, mga sanlaksâ; di-gaano, di-mámagkano; kaigihan, katamtaman, ibayo, katakut-takot, di-mabilang, kulang-kuláng, kumulang-*

humigít, lumabás-pumasok, atb. Karamihan sa mga di-tiyák na pamilang na itó, ay nasasakláw na mga pang-uring panlahát na naiulat na, o ng ibáng bahagi ng pangungusap.

Ang pamilang na tiyák ay nag-aanyô ng sari-sarì ayon sa hinggíl at kapararakan, na ang lalong mahahalagá'y itóng mga sumumunód: *pátakarán, pánunuran, pabahagi, pahalagá, palansák, patakdâ* at *pamanahón*.

Náriritó ang mga ulat ng pagkakáiba-ibáng anyô at kaukulán ng isa't isá.

MGA PAMILANG NA PATAKARÁN

186. Tinatawag na pamilang na pátakarán ang likás at basal na mga bilang na ang pangá-pangala't diwà ay siyáng pinagháhanguan na tawag at pinagbábatayan ng katuturán ng mga ibáng uri't paraán ng pagbilang.

Lálabing-anim ang mga pangalang ginagamit sa lahat-lahát na ng mabubuóng pátakaráng-bilang. At sa pag-uugnay-ugnáy ng labing-anim na itó, napalalabás ang bawa't buóng bilang na ibigin.

Pamagát-biláng	*Tambilang*
walâ (sero)	0
isá	1
dalawá	2
tatló	3
apat	4
limá	5
anim	6
pitó	7
waló	8
siyám	9
*sampu*ô (isáng puô)	10
*san*daán (isáng daán)	100
*san*libo (isáng libo)	1000
*san*laksâ (isáng laksâ)	10,000
*sang*yutà (isáng yutà)	100,000
sang-angaw (isáng angaw)	1,000,000

* Buhat sa *isá* hanggáng *siyám*, ang ibig sabihing bilang o dami ng bawa't isá ay ganáp, anupá't di nangángailangang lapian o tambalán pa ng ibáng salitâ upáng matiyák ang kailanáng nasasakláw.

** Buhat sa *sampuô* hanggáng *angaw*, kinákailangang lapian sa una ng bilang na *isá*, upáng malubós ang katuturán at matiyák ang tunay na kabilangán ng isa't isá sa pitóng iyán.

Sa atas ng tuntunin ng pang-angkóp, ang *isá* ay nagiging *isáng*; sa bisà ng tuntunin ng pagpungos sa mga salitáng pinápanlapì, ang *isáng* ay nagiging *sang* na lamang; at sa bisà namán ng tuntunin ng palábigkasan, ang *sang* ay nagiging *sam* sa *sampuô*, pagká't ang inúunlapiang *puô* ay nagsísimulâ sa katinig *p*; nagiging *san* sa *sandaán*, *sanlibo*, at *sanlaksâ*, pagká't nagsisimula ang sali-salitáng-ugát nitó sa katinig *I*, at nanánatiling *sang* sa *sangyutà* at *sang-angaw*, pagka't sa mga itó'y katinig *y* at isáng patinig ang unang titik ng mga ugát. At sa bisà pa ng

pinagkáugalian, ang *sampuô* ay isinusulat at binibigkás ng *sampû* na lamang.

***Paglampás sa sampuô hanggáng sa susunód na *puô*, samakatwíd sa ikalawáng *puô*, bawa't bilang ay inúunlapìan ng *labing*, na ang katutura'y *labis ng* . . . sampuô, o kaya'y sampû at *sakâ* . . . Gaya nitó:

labing-isá	(sampû at isá)	11
labindalawá	(sampû at dalawá)	12
labintatló	(— — tatló)	13
labing-apat	(— — apat)	14
labinlimá	(— — limá)	15
labing-anim	(— — anim)	16
labimpitó	(— — pitó)	17
labingwaló	(— — waló)	18
labinsiyám	(— — siyám)	19

Ang *labing* ay dapat ikabít sa payák na bilang, sapagka't panlapì; kayâ ang nagiging kabuua'y isáng salitâ na lamang. Sa pagkakabít na itó'y sinusunód din ang mga tuntunin ng palábigkasan at palágitlingan.

****Ang susunód na bilang ay gagamit na ulî ng *puô:* at sapagká't ang una'y tinatawag na *sampû* o *isáng-puô,* itóng ikalawá'y tinatawag namáng *dalawampû.* Mulâ rito, ang isá hanggáng siyám uling susunód ay pangúngunahan na ng *dalawá* at ng ukol na pang-angkóp. Ganitó:

Dalawampu (dalawáng puô)		20
Dalawampú't isá (dalawáng puô at isá)		21
—	dalawá	22
—	tatló	23
—	apat	24
—	limá	25
—	anim	26
—	pitó	27
—	waló	28
—	siyám	29

Kasunód na rito ang ikatlóng puô, ikalimá hanggáng ikasiyám, na magkákaroón din ng kani-kanyáng mulâ sa isá hanggáng siyám na akay o taglayin. Ang pagkakásunud-sunód ng mga puô ay ganitó:

tatlumpû— (tatlóng puô)	30
apatnapû—(apat na puô)	40
limampû— (limáng puô)	50
animnapû— (anim na puô)	60
pitumpû— (pitóng puô)	70
walumpû— (walóng puô)	80
siyámpû— (siyám na puô)	90

Mápapansíng sa pagpipisan ng bawa't bilang sa isá na lamang salitâ, ay tikis nang nalilingkis ang mga pang-angkop na *ng* at *na:* bukód sa pagkawalâ ng mga *ô* sa hulí at ng pagiging *u* ng dating *o* ng mga salitáng payák na *pitó* at *waló:* lahát na itó'y dî lamang sumusunód sa atas ng palábigkasan, kundî tumutugón din namán sa hingi ng pagkabuô ng salitâ at ng kaisahán na lamang ng diwà ng bilang na tinúturingan.

*****Pagkatapos ng mga akay na bilang ng siyamnapû ay susunód na ang *sandaán.* Pagkatapos ng siyamnapú't siyám na bilang na sakláw, ay susunód ang *dalawáng daán,* at patuloy hanggáng *siyám na raá't siyám*. Dito na susunód ang *sanlibo*. Pag *sampû* na ang libo, tinatawag na *sanlaksâ;* pagká sampû nang laksâ, o sandaáng libo, tinatawag na *sangyutà* at pagká sampû na ang yutà, tinatawag namáng *sang-angaw.*

Ang mga bilang na yutà at laksâ ay naaaring iuwíng lahát sa libo; halimbawa'y *ang anim* (6) *na yutà* at *limáng* (5) *laksâ,* ay biglaang matatawag na anim na *raá't limampúng* (650) *libo*.

Ang mga bilang na matataás na sumusunód sa angaw, ay tinatawag ng *angaw* rin, pinangúngunahan na

lamang ng bilang na ukol sa kung ilán ang itinuturing: samakatwíd, *sampúng* angaw, *sandaáng* angaw, *sanlibo, sanlaksâ* o *sangyutang angaw*

PAG-UUGNÁY NG MGA BILANG

187. Habang mabababà at maiiklî ang bilang, ay waláng gaanong súliranín ang pag-uugnay-ugnáy; dátapwâ, habang tumataás at humahabà, ay nagkákaroón na ng maraming súliranín, magíng sa pagpapahayag at magíng sa pagsulat, na kailangang ipagtakdâ ng mga sadyáng pánuntunan. Humihingî rin namán nitó ang umiiral na pagkakáiba-ibá ng paraán at ugalì ng mga mánunulat, upáng hangga't maaari'y mapag-isá na lamang ang kaugalian.

Ayon dito'y inihahanay ang mga sumusunód na álituntunin:

(*Una*) Ang panlaping *labing* ay ikinakabít na nang lúbusan sa bawa't isá sa siyám na bilang na kanyáng pinangúngunahan. Halimbawà: *labing-isá, labimpitó, labinsiyám*, atb.

(*Ikalawâ*) Ang katagáng *puô* ay ginagawâ na lamang *pû*, kapág pinangúngunahan ng alinmán sa siyám na unang bilang, at itó'y lúbusan na ring sa kanyá'y ikinakabít. Halimbawà: *sampû, limampû, pitumpû,* atb.

(*Ikatló*) Sa matataás na bilang na mulâ sa *daán* hanggáng *angaw*, ang mga nangungunang bilang ay inilalagáy nang hiwaláy máliban kung ang ginagamit ay *sang* sa halíp na *isáng*. Halimbawà: *isáng daán, limáng libo, sampûng laksâ, walóng yutà, tatlumpúng angaw;* nguni't *sandaán, sanlibo, sanlaksâ, sangyutà, sang-angaw*.

(*Ikaapat*) Mulâ sa mababang bilang hanggáng sa sandaán ang pang-angkóp *na* ay ipinalalagom na rin sa kabuuán, álalaóng bagá'y dî na inilalagáy nang hiwaláy kundî nang kabít sa dalawáng bilang na pinag-uugnáy. Halimbawà: *apatnapû, animnapû, siyámnapû*. Dapwa't mulâ sa sandaán ay hiwaláy na. Halimbawà: apat *na* raán, anim *na* libo, siyám *na* laksâ, atb.

Ang dahilán kung bakit *pû* lamang ang ikinakabít na kasama ng pang-angkóp *na*, samantalang hindî ang *daán*, *libo* at ibá pang pataás na kaisanháng-bilang, ay sapagká't yaó'y iisahíng pantíg, at ang mga itó'y dadalawahín na.

(*Ikalimâ*) Sa pag-uugnay-ugnáy ng maraming bilang, dapat bawahan ang malimit na paggamit ng pangatníg *at* o *'t*. Itó'y sa káhulí-hulihang bilang lamang náuukol gamitin; máliban kung sa bawa't yugtô sa dakong unahán o gitnâ, ay may mga bilang na may putál, na sa ganitó'y maaaring gamitin ang násabing pangatníg, bukód pa sa hulihán. Halimbawà:

200,940— dalawáng daáng libo, siyám na raá't apatnapû
1,400,264— sang-angaw, apat na yutà, tatlóng daán animnapú*'t* apat
675,231— anim na raán pitumpú't limáng libo, dalawáng daán tatlumpú*'t* isá

24,306,590— dalawampú'*t* apat na angaw, tatlóng daá'*t* anim na libo, limáng daán *at* siyámnapû

Sa halíp ng mga *at* o *'t* sa bawa't kaisanhán o yugtô ng mahahabang bilang, maaaring kuwít (,) ang gamitin, nguni't itó pa ma'y di-lubháng kailangan.

Tungkól sa kináuukulang lunán ng bawa't pamagát ng bilang sa loób ng hanay, ay máitatakdâ ang sumusunód: Buhat sa hulihán, samakatwíd sa kanang pakaliwâ, ang tawag sa ikalawáng lunán ay *pû* o *puô*, ang sa ikatló ay *daán,* ang sa ikaapat ay *libo*, ang sa ikalimá ay *laksâ*, ang sa ikaanim ay *yutà*, ang sa ikapitó ay *angaw*, at ang mga lampas dito ay tinatawag nang *puóng angaw*, *daáng angaw, libong angaw, laksáng angaw, yutang angaw,* atb. Gaya rin namán ng laksâ at yutà na maaaring tawagin na ring *puóng libo* at *daáng libo*, ayon sa násabi na sa dakong itaás.

Náritó ang lalong maliwanag na pánutuhán:

Lunáng ika—	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Halimbawang bilang—	2	3	5	9	1	4	8	6	7	2
Mga pamagát	libo	daán	puô	angaw	yutà	laksâ	libo	daán	puô	
		Angaw				libo				

Samakatwíd, ang magiging basa sa halimbawang-bilang ay ganitó:

Dalawáng libo tatlóng daán limampu't siyám na angaw, sangyutà apat na laksá't walóng libo, anim na raán pitumpú't dalawá

o kayá'y:

Dalawáng libo tatlóng daán limampu't siyám na angaw, sandaán apatnapú't walóng libo, anim na raán pitumpú't dalawá

MGA PAMILANG NA PÁNUNURAN

188. *Pánunuran* ang tawag sa mga pamilang na ginagamit sa pag-isa-isá sa mga nakahanay, sa pagtawag sa mga baitang o antás ng pag-aaral, katungkulan o kapangyarihan, sa pag-aayos at pagtukoy ng mga pangkát at tuntunin ng isáng batás o ng mga bilang ng isáng palátuntunan, at sa pagsaluysóy sa bahá-bahagi ng panahón; sapagká't ang pagbilang na ginagawá'y sunod-sunód.

Dalawá ang panlaping karaniwang gamit sa pagbuô ng mga pamilang na itó: ang *ika* at ang *pang*, na kapwà ikinakabít sa unahán ng mga basal o pátakaràng bilang. Nagkakáibá nang kauntî ang dalawá sa pagkahulugáng náibibigáy sa inúunlapiang bilang, bagamán madalás na ang isá'y nagagamit sa halíp ng isá.

Ang *ika* ay sukat na tumutukoy sa pagkakásunud-sunód ng mga bagay na binibilang o tinutuntón; samantalang ang *pang* ay nangángahulugán pa ng tungkuling gumanáp ang tao o bagay sa kináuukulan niyáng lagáy o ságutin sa hanay.

(*a*) Ang *ika* ay ginagamit lamang mulâ sa bilang na dalawá, sapagká't ang ukol sa isá ay sinasabing *una*, hindî *ikaisá* at dî rin namán *ikauna*. Samakatwíd ay ganitó:

> una, ikadalawá, ikatatló, ikaapat, ikalimá,
> ikaanim, ikapitó, ikawaló, ikasiyám, ikasampû
> ikalabing-isá, ikadalawampû, ikatatlumpû, ikasandaán, ikasanlibo, atb.

* Ilán sa mga pamilang na itó ang nákaugalian nang bigkasí't isulat nang kinaltasán o may-bawas; gaya ng:

> ika*lawá* o ika*lwá,* ika*tló,* ika*pat,* ika*nim*
> ikada*lwampû,* ika*tlumpû,* ika*libo*

** Sa pag-uugnáy ng mga pamilang na itó sa mga pangngalang tinutukoy, bagamán katulad din ng alín pa mang ibáng pang-urì na naipagpapáuná o naipagpapáhulí; dátapwâ, ang lalong karaniwá't maliwanag ay iuna sa pangngalan. Halimbawà:

> *unang* pangkát, *ikalawáng* hanay, *ikasampúng* hakbáng
> *unang* bilang, *ikaapat* na tuntunin, *ikasandaáng* tagubilin
> *ikalimáng* oras ng hapon, *ikaanim* ng umaga, *ikawaló* ng gabí
> *unang* araw ng Mayo, *ikatlumpû* ng Disyembre

*** Subali't may mga iláng paggamit na lalong bagay ang pagkáhulí ng pamilang sa pangngalan, at itó'y kung kinákailangang mátanghál na lalò ang urì ng pangngalang binibilang nang sunud-sunód; gaya ng:

> Hukbóng *ikatló*, Kabanatang *ikalimá*, Tuntuning *ikasampû*, hanay *ikaapat*

**** Kapág ang bilang na nilálapian ng *ika* ay hindî salitâ kundî tambilang, ginágamitan ng gitlíng (50-m). Halimbawà:

> *ika-2, ika-6, ika-10, ika-100*

Ang *isá* o *una* ay dî tumatanggáp ng anyóng itó, kayâ dî naaaring isulat na *ika-1*.

***** Kung rómano ang tambilang, ang *ika* at ang gitlíng ay kapwà dî na inilalagáy, sapagká't ang mga tinurang tandâ ay ipinalalagáy na talagáng pánunuran na. Halimbawà:

> *I Kabanatà, Kabanatang I; X Pangkát, Pangkát X*

At ang basa sa mga itó ay: *Unang* Kabanatà, Kabanatang una; *Ikasampúng* Pangkát, Pangkát na *ikasampû*; samakatwíd ay may *ika* rin.

****** Kapág tambilang ang inúunlapian ng *ika*, at ukol sa mga oras ang tinutukoy naaarì rin namáng

daglatín ang mga salitáng nagpápakilala ng bahagi ng araw o ng gabí. Halimbawà:

ika-7 n. u. (a.m.)—ikapitó ng umaga
ika-12 n. t. (m.)—ikalabindalawá ng tanghalì
ika-4 n. h. (p.m.)—ikaapat ng hapon
ika-8 n. g. (p.m.)—ikawaló ng gabí
ika-2 n. hg (a.m.)—ikalawá ng hatinggabí
ika- 3:30 n. ma. (a.m.)—ikatló't kalahatì ng madalíng-araw

Ang ukol sa unang oras ng tanghalì o ng hatinggabí ay dî náisusulat ng ika-1 n. t. o ng ika-1 n. hg., sapagká't ang *una* ay dî tumatanggáp ng *ika*, na nangángahulugang may sinusundán na, samantalang ang *una* ay walâ pa. Karaniwang dî dinaraglát kundî buô nang isínusulat ang mga salitâ:

unang oras ng tanghalì, unang oras ng hatinggabí

Sa halíp ng:

1 oras n. t., at 1 oras n. hg.

******Bagamán sa hanay ng mga bahay na nangasa-isáng daán, o sa dami ng mga bilanggô sa isáng bílangguan, halimbawà ang pagbilang na náuukol ay pánunuran; ngunì, nákagawián nang isulat itó nang paraglát at basahin sa pamilang na basal o pátakarán:

blg. 1, blg. 12, blg. 1345
daáng Juan Luna, *blg. 35*; *liwasang Blumentritt blg. 40*
bilanggóng *blg.160;* kaaway ng bayan *blg. 1*

Gaya rin namán ng pagbilang sa mga sasakyáng nakatalâ sa mga pangasiwaang bayan, na, may-urì mang pánunuran ay sa pátakarán kung basahin:

TPU-245, AC- 150, atb.

na ang ibig sabihin ay *ika-245* tarák na pangmadlâ, *ika-150* auto-kalesang páupahán, atb.

(*b*) Ang *pang*, na sa mga pang-uring panlahát ay násabi nang nangángahulugán ng kasangkapan, kagamitán at kaukulán (166), dito'y gumaganáp sa uring kaukulán.

*kung pakakásuriin ay mápapansíng may ikináiibá ang katuturán ng panlaping itó kung may-uring kaukulán sa uring kasangkapan at kagamitán. Kung sabihin halimbawà, na *itó ay pantatló* (o panatló), maaaring mangahulugán ng isáng kasangkapan (gaya ng luklukan, higaan, dulang, atb.) na sapát, laán o magagamit lamang sa tatló, o ng tatló. Ngunì, kung sasabihing *itó ay pangatló*, ang kahulugán nama'y siyáng kapupunán upáng ang dalawá'y magíng tatló, o kayâ'y siyáng may tungkulin o karapatáng sumunód sa dalawáng náuuná. Ganitó rin ang sukat masabi sa *pandalawá* at *pangalawá, pang-apat* at *pangapat* atb.

** Lalong nátatanghál ang kaibháng itó, kung sa pamilang *isa* at *una* iniuunlapì ang *pang*, sapagká't sa sari-sarili na ring anyô napagkikilala ang katuturán ng isa't isá.

itó'y luklukang *pang-isá* (isá lamang ang makauupô)
itó'y luklukang *pang-una* (siyáng inuuna sa hanay ng mga luklukan)

(*k*) Ang ipinagkákaibá ng *pang* at *ika,* bagamán ang dalawá'y kapwà gamit sa pamilang na pánunuran, ay mahahangò sa mga talatà at halimbawang sumusunód:

Ang *pang* ay tumutukoy sa kasabáy o kapanahón, nguni't ang *ika* ay sa

kasunód ng mga nakaraán. Halimbawà:

> pinakamagandá ang *pangatlóng* asawa ng Sultán
> pinakamagandá ang *ikatlóng* asawa ni Dennison

Katuturán: Sa tatló o higít pang mga asawang kasalukuyan ng Sultán, ang *blg. 3* ay siyáng magandá sa lahát. At sa dalawá nang nagíng asawa ni Dennison, na nangamatay o hiniwalayán, ang sumusunód, ang *blg.3*, ay higít na magandá sa nangáuná. Ganitó rin ang sukat mahangò sa mga halimbawang sumusunód:

> *pangalawáng* pangulo; *ikalawáng* pangulo
> *pangalawáng* kalihin; *ikalawáng* kalihim

(*d*) Sa mga bilang ng oras na pánunuran, ang *pang* ay tumutukoy sa tao, bagay o paggawáng nauukol sa oras, samantalang ang *ika ay* tumutukoy sa oras na náuukol sa tao, bagay o gáwain. Halimbawà:

> akó'y *panlimáng* oras (limáng oras ang aking paggawâ)
> *ikalimáng* oras ang akin (nagsasapúl sa ika-5 oras ang paggawâ ko)

(*e*) Ang *pang* ay hindî nápaggagamít sa matataás na bilang, na gaya ng *ika*. Mulâ sa *pang-una*, hanggáng *panampû*, masabing karaniwan; mulâ sa *panlabing-isá* hanggáng *pandalawampû* ay bihirà na, at halos matitiyák na walâ nang gumagamit ng *pang* sa paitaás pa ritong pagbilang na pánunuran. Dátapwá't ang *ika* ay gamit buhat sa dalawá hanggáng sang-angaw.

(*d*) ang *ika* ay tumatanggáp na unlapian pa ng *pang*, nguni't ang *pang* ay hindî ng *ika* sa katuturán ng pagbilang. Kung nasasabing *pang-una*, nasasabi rin namáng *pang-ikalawá*, *pang-ikasampû, pang ikasandaán,* atb., na ang nagiging katuturán, ay gamit o laán sa una, ikalawá, ikâsampû, ikasandaán, atb. Halimbawà:

> ang pagkaing itó ay *pang-unang araw* na taón
> ang mga tugtugin niyáng kinathâ ay panáy na *pang-ika-30* ng Disyembre
> ang tíbawan ay *pang-ikasiyám* na gabí ng pagkamatáy

MGA PAMILANG NA PAMAHAGI

189. Ang pamilang na pamahagi ay may dalawáng kaukulán: isá sa pagbabahagi o pagbubukód ng iláng hati ng isáng kabuuán, at isá sa pamamahagi nang patas-patas o paayaw-ayaw sa marami, ayon sa karapatán ng isa't isá.

(*a*) Ang isáng bagay na buô ay maaaring hatî-hatiìn, at ang iláng hatì lamang ang kunin o ibukód. Ang panlaping gamit sa uring itó ay *ka*, na katumbás na *ika*. Ang bawa't hatì ay tinatawag na:

kalahatì kung kabiyák, o isá sa pinagdalawáng kabuuán,
katló, kung ikatlóng bahagi, o isá sa pinagtatlóng kabuuán
kapat, o ikaapat na bahagi
kalima, o ikalimáng bahagi
kanim, o ikaanim na bahagi
kapitó, ikapitóng bahagi
kapulò, ikasampúng bahagi
bahagdán, bahagi ng isáng daán

Kung tútumbasán ng tambilang, ay ganitó:

½, kalahatì, ng isáng kadwâ
$^{2}/_{3}$ dalawáng-katló
¾, tatlóng-kapat
$1^{2}/_{5}$, isá at dalawáng-kalimá
$5^{4}/_{6}$, limá at apat-na-kanim
$8\ ^{3}/_{10}$, waló at talóng kapulò
$^{25}/_{100}$, 25%, dalawampú't limáng bahagdán

Ang pamilang na itó ay hindî gaanong palasak, at sukat pa lamang hanggá ngayón sa mga bilang na náhalimbawà sa itaás. Kapág ang Palábilangan o Karunungan sa pagbilang ay nápasalin na't náipaaklát sa sariling wikà, waláng-salang mamámalasak at magiging masakláw na rin ang uring itó ng pamilang.

(*b*) Ang mga panlaping gamit sa pamamahagi nang magkakasindami o paayaw-ayaw, ay *mang* at *tig,* na katumbás ng bahaging ukol sa bawa't isáng hináhatian.

Mang.—Hindî itó lubhâng gamitíng kagaya ng *tig*. Karaniwang sa salapî tumutukoy. Gaya rin ng *pang* na nagbabagong anyô (*mam, man)*, ayon sa titik na sumusunód. Kadalasá'y inuulit ang salitâ, kapág mahigít sa dalawá ang naghahati-hatì. Halimbawà:

mangisá (mang-isá), sa bawa't isa'y isá
mandalawá, maná-manalawá
mangatló, mangá-mangatló
mang-apat, mang-á-mang-apat
manlimá, manlí-manlimá
manampû, maná-manampû
mandaán, mandá-mandaán
manlibo, manlí-manlibo
manlaksâ, manlá-manlaksâ
mangyutà mangyú-mangyutà
mang-angaw, mang-á-mang-angaw

Tig.—Ang anyô sa unlaping itó ay siyáng lalong karaniwang gamit sa paghahatì nang patas-patas at paayaw-ayaw. Gaya rin ng sa *mang* na nauulit ang salitâ kapág tumutukoy sa mahigít sa dalawá. Ngunì, bukód sa rito'y may isá pang pangatlóng anyô, na ang unang pantíg namán ng salitáng-bilang ang náuulit. Halimbawà:

tig-isa, tigi-tig-isa, tig-iisá
tigalawa, tiga-tigalawa, tigdadalawá
tigatló, tiga-tigatló, tigtatatló
tig-apat, tiga-tig-apat, tig-aapat
tiglimá, tigli-tiglima, tiglilimá
tig-anim, tiga-tig-anim, tig-aanim
tigpitó, tigpi-tigpito, tigpipitó
tigwaló, tigwa-tigwalo, tigwawaló
tigsiyám, tigsi-tigsiyam, tigsisiyám
tigsampû, tigsa-tigsampû, tigsasampû
tigsandaán, tigsa-tigsandaán, tigsasandaán
tigsanlibo, tigsa-tigsanlibo, tigsasanlibo
tigsanlaksâ, tigsa-tigsanlaksâ, tigsasanlaksâ
tigsang-angaw, tigsa-tigsang-angaw, tigsasang-angaw

Sukat mápansín sa anyóng itó na ang nagiging diín ng salitâ ay banayad sa lahát, máliban ang mga talagáng maragsâ at ang mabibilís na may dalawáng katinig sa unahán ng hulíng patinig na dî nangagbabago.

Sukat ding mápansín, na, samantalang sa *mang*, ang matataás na bilang na daán, libo, laksâ, yutà at angaw, ay dî na náraragdagán ng ibá pang salitáng-bilang, nguni't sa *tig*, ay kinákailangan pang idagdág ang *sang* (isáng).

MGA PAMILANG NA PAHALAGÁ

190. Halos sakláw na rin itóng pamilang na pahalagá ng sinundáng pabahagi, sapagká't mga anyô rin nitó ang ginagamit sa pag-uukol ng halá-halaga ng salapî sa mga hináhatian.

(*a*) Náiibá lamang sa bilang na isá, pagká't sa hálagahan ay dî na sinasabi ang *isá* o *sang*, kundî kapagkaraka'y ngalan ng salapî ang inúunlapian ng *mang*, at ang kabuuá'y nangángahulugán na ng isá. Halimbawa'y dî na sinásabing:

mangisáng piso, kundî *mamiso*
mangisáng salapî, kundî *manalapî*
mangisáng piseta, kundî *mamiseta*
mangisáng séntimós, kundî *manéntimós*

mangisáng kusíng, kundî *mangusíng*

* Dátapwâ't sa mga kasunód na bilang ay binabanggít na itó, at sakâ ang ngalan ng salapî. Halimbawà:

mangalawáng piso
mangatlóng salapî
mang-apat na piseta
manlimáng séntimós
mang-anim na kusíng

** Sa *tig*, kapág itó'y sa halagá ng salapî tumutukoy, apat na anyô ang naaaring pagpilian. Halimbawà:

tigpiso, (tig-isang piso*, tigmamiso), tigpipiso*
tigsalapî, tig-isang salapî*, (tigmanalapî), tigsasalapî*
tigpiseta, tig-isáng piseta*, (tigmamiseta), tigpipiseta*
tigséntimós, tig-isang séntimós *(tigmaníntimós), tigseséntimós*
tigkusíng, tig-isang kusíng*, (tigmangusíng), tigkukusíng*

*** Sa mga ibáng bilang na di *isá*, ay gaya na rin ng sa *mang, mam* at sa *man* na binabanggit ang ngalan ng bilang bukód sa ngalan ng halagá. Halimbawà:

tigalawang-piso
tigatlóng salapî
tig-apat na piseta
tig-limáng séntimós
tig-anim na kusíng

(*b*) Ang mga pamilang sa hálagahan ay dî lamang sa pagbabahagi ginagamit, kundî sa pagtatawarán man at pagbibílihan ng kalakal, na ang tukoy na halagá'y hindî sa lansakan, kundî sa bawa't isá ng bagay na tinátawaran o binibilí. Halimbawà:

magkano ang tawad mo sa bangós?—*mamiseta* na'y ayaw pang ibigáy
nábili ng *tigatlóng* piso ang mga biík
mga bahay na pinaúupahan nang *mandaáng* piso
ang *mamiso* rito'y *tigkalahating* dolyar doón
pinakyáw na lahát sa halagáng *tigsasampúng* séntimós

MGA PAMILANG NA PALANSÁK

191. *Palansák* ang tawag sa mga bilang na máramihan, minsanan at langkay-langkáy ang kahulugán. Mátangi ang *isá,* ngunì buhat sa dalawá hanggán sa lalong matataás na bilang, ang tawag na lansakan ay siyáng dinidiwà ng pamilang na itó.

Dalawáng anyô mayroón: isá ang inuulit na salitáng-bilang o bilang na basal, at isá ang salitáng basal na hinúhulapian ng *an* o *han,*at kung minsan pa'y inuulit din ang unang pantíg.

(*a*) Ang anyóng paulít ng pátakaráng-bilang ay nangángahulugán ng, sa pagbuhat, sa paglakad, at sa pagbubukud-bukód, ay kikilos o gagawíng pangkát-pangkát na magkakasindami ang mga tao o mga bagay na búbuhatin, pakíkilusi't ibubukód. Halimbawà: *isa-isá, dalá-dalawá, tatlu-tatló, apat-apat, sampú-sampû,*

sandá-sandaán, sanlí-sanlibo, sang-ásang-angaw, atb., na násasangkáp sa mga pangungusap na sumusunód:

isa-isá ang pasok sa pintuan
dalá-dalawáng araw kung mawalâ
apat-apat ang hanay ng mga nakipaglibíng
sampû-sampúng luklukan sa bawa't hanay
sanlí-sanlibong piso kung maglagak sa bangko

(*b*) Ang anyóng may hulaping *an* o *han* ay nangángahulugán ng gaya rin sa sinundán (*a*). Halimbawà:

ísahan ang pasok sa pintuan
dálawahang araw kung mawalâ
ápatan ang lakad ng mga nakipaglibíng
sampuang luklukan sa bawa't hanay
líbuhang piso kung maglagak sa bangko

MGA PAMILANG NA PATAKDÂ

192. *Patakdâ* ang tawag sa mga pamilang na nagsasabi ng tiyák na bilang o halagá, na walâ kundî iyon o hanggán doon lamang, at dî na makúkulangan ni maráragdagán pa. Tatlóng anyô mayroón ang pamilang na itó, na may kani-kanyáng tanging kapakanán.

(*a*) Ang unang anyô ay basal na bilang na inuulit ang unang pantíg at nagmámariín ng bigkás. Nagbibigáy itó ng katuturáng *lamang*, o *walâ kundî* … Halimbawà:

íisá—isá lamang, walâ kundî isá
áanim—anim na anim lamang; walâ kundî anim
lálabindalawá—sukat sa labindalawá, at walâ na
sásandaán—sandaáng ganáp at waláng kalabis-labis
sasang-angaw—sang-angaw na sang-angaw lamang
íilán—sukat sa ilán, at dî na dárami pa
pípiso— walâ kundî piso

Upáng lalong mapasiglá ang pangungusap at mapatingkád ang pagka-walâ kundî iyón lamang, ay naaaring ulitin pa ang ngalan ng bilang. Halimbawà:

íisá-isá ang pamistáng damít
áanim-anim na kawal ang nabuhay sa labanán
lálabi-labindalawá ang mga alagád ni Hesus, ay nagtaksil pa ang isá
sásanda-sandaáng piso ang náipadalá ko

sásang-ásang-angaw ang tao sa muntíng bansá
íilan-ilán siláng pakalampás sa pagsusulit
pípisu-piso ang aking baon

(*b*) Ang ikalawáng anyô ay basal na bilang ding inúunlapian ng *in* o *hin*. Nagbibigáy namán itó ng katuturáng *ginagawâ* o *magagawáng* . . . Nagiging mariín ang bigkás, máliban na kung ang hulíng patinig ay sumusunód sa dalawáng katinig, na kung ganitó'y nabábanayad. Halimbawà:

ísahin—magagawáng isá, mapag-iisá
dálawahin—gagawíng dalawá, o gáwain ng dalawá
tatluhin—nagagawáng tatló, napagtátatluhán
ánimin—napag-aanim, natútumbasán ng anim

(*k*) Ang ikatlóng anyô ay basal na bilang ding inuulit ang unang pantíg at hinúhulapian ng *in* o *hin*. Kung anó ang bigkás ng salitáng basal ay siyá rin kung mabuô na sa ulit ng pantíg at sa hulapì. Nagbibigáy ng katuturáng *halagá* na waláng-labis waláng-kulang. Halimbawà:

dadalawahín —may halagáng dalawáng piso
lilimahín —may halagáng limá
sasampuín —may halagáng sampû
sasandaanín —may halagáng sandaán
pipisuhín, *sasansalapiín*, *pipisetahin*, *peperahin*, atb.

MGA PAMILANG NA PAMANAHÓN

193. Malamáng na pang-abay kaysá pang-urì ang pamilang na itó; gayunmá'y máilalakíp na rin dito nang pasapyáw man lamang at sakâ na lúbusang iulat pagdatíng sa kabanatà ng Pang-abay [313 (*k*)].

Náuukol sa panahón ang katuturán ng ganitóng mga pamilang, kayâ tinatawag na *pamanahón*. Nagdádalawá at tatló pang anyô, na ang mga panlaping tinatagláy ay *maká*, *kamaka,* at *samaka*.

Maká.—Nangángahulugán ng paulit na gawâ o pangyayari. Halimbawà:
makálawáng binyág ang ginawâ sa anák niyá (makadalawáng)
makáitlong dapâ, *makáitlong* bangon (makatatlóng)
makápitóng susón ng hirap

Hindî sinasabing makáisá, kundî *minsan, míminsan.*

Kamaka.—Itó'y tahás na panlaping makaabay na pamanahón.

Nangángahulugán ng nagdaáng mga araw. Halimbawà:

kamakalawá, *kamakatló, kamakapat*

at hanggán ditó na lamang; pag lalampás pa'y tinatawag nang:

kamakailán, o noóng lunes, noóng martes, noóng isáng linggó, atb.

Samaka.—itó'y siyáng anyóng pandaratíng na panahón. Halimbawà:

samakalawá, samakatló, samakapat, at pag lampás na ritó'y *sama-kailán* namán.

MGA PAMILANG NA DI-TIYÁK AT PANGMARAMI

194. Sa táhasang pagsasabi, máliban sa unang bilang, lahát ng mga panguring pamilang ay may kahulugán nang pang-marami, pagká't tumutukoy sa mga tao, bagay o pangyayaring mahigít sa isá. Gayunmán, may iláng kataliwasáng mápapansín, na kagaya ng mga sumusunód:

(*a*) Alín mang pátakaráng-bilang at sinamahan ng katagáng pangmaraming *mga,* ay nagkákahulugán ng álanganin, di-tiyák, o kumulang-humigit sa talagáng bilang na ibinabanság ng salitâ. Patí pamilang na isá ay nagkakáganitó na rin. Halimbawà:

isá—tumigil ka rito ng *mga isáng* araw
limá—magbayó tayo ng *mga limáng* salóp na palay
dalawámpû—may *mga dalawampû* katao ang dumalo
sandaán—mga sandaáng piso ang kailangan ko
sang-angaw—kung *mga sang-angaw* lamang ay may namatáy na sa kasalukuyang digmaan

(*b*) Ganyán na rin ang nangyayari sa mga pamilang na pánunuran, pamahagi, pahalagá at pamanahón; máliban sa palansák at patakdâ, na dahil sa ang mga itó'y talagáng pamilang na tumutukoy nang tandisa't waláng-labis waláng-kulang, kayâ di-naaaring magíng di-tiyák o álanganin, abayan man ng pang-maraming *mga.* Mga halimbawà:

Sa pánunuran:	nasa *mga ikasampúng* hakbáng pa'y binaril na
	nagkasunog nang *mga unang* oras ng tanghalì
Sa pabahagi:	*mga dalawáng-katló* ang nasirà ng bagyó sa mga halaman
	bigyán mo silá ng *mga tigá-tigatlóng* palò
Sa pahalagá:	magsiambág kayó ng *mga mamiso* man lamang
	kung *mga manéntimós* sana ay bibilí na akó

Sa pamanahón:	*mga makálimáng* sulat lamang, ay gágantihín ka na niyón pumarito ka ulî sa *mga makatló*, at mabábayaran na kitá

(*k*) Subalì, kapág ang pamilang ay gumaganáp ng pagkapangngalan, o tinutukoy sa kaniláng pagka-bagay na nádadamá, gaya ng mga palansák at patakdâ, ang katagáng *mga* ay nagbibigáy ng talagáng katuturán ng pagkamarami. Mga halimbawà:

Pátakarán:	ang *mga limá* mong inilagáy ay dapat gawíng *mga anim* ang batà ay pinasulat ng *mga 3,* nguni't parang *mga 5* ang nágawâ
Pánunuran:	*mga pang-unang* kawal ang ipinadalá sa lárangan ang *mga ikaapat* na luklukan ay panáy na sirâ
Palansák:	hindî *mga apat-apat* sa paglakad ang bagay, kundî *mga walu-waló* taganás na mga *límampuan* ang bawa't pangkát ng hukbô
Patakdâ:	dalhín mo rito ang lahát ng *mga dadalawahin* pulós na *mga sasandaaníng* papel ang ninakaw ang *mga lilimahín* ay pinalitán ng *mga pipisuhín*

TUNGKÓL SA KAANTASÁN

195. Ang katuturán ng mga pang-urì ay may tatlóng antás o baitang: *lantáy, pahambíng* at *pasukdól*.

Lantáy, ang pang-uring nasa-karaniwang baitang ng katuturán, gaya ng mga payák, basal at alín pa mang ibáng hugis ng pang-urì na waláng tinutukoy kundî ang katangiang sarili ng pangngalang ináabayan. Halimbawà:

mahál, sariwà, baság, putî
marunong, malamíg, mabulaklák
pátayin, masintahin, pátakbuhin
kaigá-igaya, kahambal-hambál, walanghiyâ

Pahambing, ang pang-uring lantáy na, sa pagbabagong anyô, o sa tulong ng iláng katagá't salitâ, ay nagkákahulugán ng pagtutulad ng mga tao, mga bagay o mga pangyayari. Halimbawà:

gangga-munggó ang mga butil ng pawis
mahal-mahál ang tinapay kaysá bigás
lalong marunong si Pablo kaysá kay Pedro
kung masintahin ang asawa, lalò na ang iná

di-gaanong lámigin ang tubig sa tapayang kagaya sa bangâ
makápupóng mabuti ang mamatáy nang batà sa tumandâ nang
waláng pinagkatandaán

Ang mga paraán sa pagbuô ng mga pang-uring pahambíng, ay tinatawag na *páhambingan* o *pánularan*.

Pasukdól, ang pang-uring nangángahulugán ng pamamaibabaw, kahigtán o pamumukód sa karamihan o sa lahát, na ang anyô kung minsa'y gawâ ng iláng sadyáng panlapì o pang-angkop sa mga salitáng payák at basal na inuulit, at kung minsa'y sa tulong ng iláng katagá't salitâ ring may sadyáng diwà ng kataasáng-urì o higít na katángian sa madláng kaurì. Mga halimbawà:

banál na banál, batugang-batugan, masipag na masipag
kay-asim-asim, kaytamis-tamís, kaylaki-lakí, anóng liít
kábuti-butihan, kámahal-mahalan, káwalâ-walanghiyaán
pinakapangit, pinakaiibig, pagkálakas-lakás, nápakaselang
lubháng masiglá, totoóng balisá, ang lalong maayos
labis ng gandá, pisik ng damot, sakdál ng layò
harì ng tapang, ulo ng yaman, ubod ng saráp
waláng kasimpaít, waláng pangalawá sa takaw

Ang mga paraán sa pagbuô ng mga pang-uring panukdól ay tinatawag na *pánukdulan*.

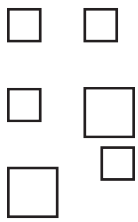
MGA ANYÔ AT PARAÁN NG PÁNULARAN

196. Dalawáng urì ng paghahambíng mayroón: ang isá'y kung magkatulad o pamatas ang pinaghahambing, at ang isá'y kung di-magkatulad o patulhák. Ang di-magkatulad ay naaarì namáng mahigít ang pinagháhambingán sa inihahambíng, o mahigít ang inihahambíng sa pinagháhambingán: yaóng una'y tinatawag na hambingang *pasahól,* at itóng ikalawá'y hambingang *palamáng.*

Kung ilálarawan nang parisukát ang tatlóng paghahalintúlarang itó, ay mátatanghál ang sumusunód:

Magkatulad o patas:

Di-magkatulad { sahól: / lamáng:

Sa tawag na *magkatulad* at *di-magkatulad* ay sinasakláw na patí katuturán ng *magkawangis* at *di-magkawangis,* palibhasà itó'y may diwà rin ng pagkakátulad, pahawig ngâ lamang at di-ganáp.

HAMBINGAN NG MAGKATULAD

197. Kapág ang mga tao, bagay o pangyayaring pinaghahambíng ay magkatulad, ang ginagamit na mga panlapì ay *ka, magka, sing, kasing, magsing, magkasing, ga,* at gayón din ang mga katagáng *gaya, tulad, paris, para.* Kung magkakawangis namán, ang karaniwang gamit ay *wangis* o *kawangis, hawig* o *kahawig, kahalimbawà, mistulà* o *kamistulà.*

(*a*) *Ka*.—Nátukoy na sa dakong unahán [(157, (b)] ang katuturáng makahambíng ng unlaping itó: nangángahulugán ng *kaisá* o *katulad;* samakatwíd, sa dalawáng pinaghahambíng kung anó ang isá ay siyá rin ng isá pa. Ang karaniwang inúulapian ay salitáng-ugát na pangngalan. At kung sa isáng pangngalan ng gáwain o tungkulin nálalapì, ay nangángahulugán ng *kapwà.* Mga halimbawà:

siyá'y *kalagyô* ko (ngalan niyá't ngalan ko'y íisá)
si Plaridel ay *kapanahón* ni Rizal (kaisáng panahón)
ang pusà ko'y *kabalahibo* ng aso mo (magkátulad ng balahibo)
kawikà ng mga kastilà ang mga taga-Timog ng Amérika
si Kipling ay *kamakatà* ni Chaucer, dî lamang *kapanahón* (kapwà makatà, nguni't di-magkaisáng panahón.)
kamagsasaka rin niyá ang sa kanyá'y umaapí (kapwà magsasaka)

Ang pangmarami ng anyóng itó ay gumagamit ng *mga.* Halimbawà:

mga kalagyô, *mga* kapanahón, *mga* kamakatà, *mga* kamagsasaka, atb.

(*b*) *Magka.*—Katumbás itó ng *ka,* dapwa't ibá ang paraán ng pagsasabi. Samantalang sa ayos ng pangungusap sa *ka* ay nasa-palagyô ang itinutulad at nasa-paarî ang pinagtútularan, dito sa *magka*, ang dalawáng pinagtutulad ay kapwà nálalagáy sa palagyô. Hindî itó dapat ipagkámalî sa panlaping makadiwang *magka*, na katumbás ng *magkaroón.* Halimbawà:

siyá't akó (o kamí niyá) ay *magkalagyô*
si Plaridel at si Rizal ay *magkapanahón*
ang pusà ko't aso mo ay *magkabalahibo*
magkawikà ang Kastilà at taga-Timog-Amérika

Sa kahulugáng *kapwà* ay dî *magka* ang ginagamit kundî *mag* lamang at sakâ *kapwà.* Halimbawà:

si Chaucer at si Kipling ay *magkapwà* makatà, hindî lamang *magkapanahón*
ang umaapí't inaapí ay *magkapwà* magsasaka (o *kapwà* magsasaka)

Ang pangmaraming anyóng itó ay nag-uulit ng hulíng pantíg ng *magka,* samakatwíd *magkaka.* Halimbawà:

magkakalagyô, magkakapanahón, magkakabalahibo, magkakawikà, magkakapwà.

(*k*) *Sing.*—Nagagamit ang unlaping itó sa lahát ng urì ng pagtutulad. Náilalapat dî lamang sa mga salitáng-ugát na pangngalan, kundî patí sa mga payák na pang-urì. Gaya rin sa *ka,* na ang pinagtútularan ay nasa-paarî at ang itinutulad ay nasa palagyô. Mga halimbawà:

si Teresa ay *singgandá* ni Pelisa
ang damít niyá ay *singkulay* ng dahon
agos na *simbilís* ng punlô
sintamád ng kalabáw ang kabayo mo
simbanál ng mongha ang babaing iyán
matáng *simpangit* ng kuwago.

Ang pangmarami ng *sing* ay nagagawâ sa pag-ulit ng unang pantíg ng salitáng-ugát. Ganitó:

singgagandá, singkukulay, simbibilís,
sintatamád, simbabanál, simpapangit.

(*d*) *Kasing.*—Itó'y pinaglakip na *ka* at *sing,* nguni't ang paggamit at ang kahulugá'y siyá rin ng sa *sing,* magsigla-siglá lamang dito kung ipangusap. Halimbawà:

si Teresa ay *kasinggandá* ni Pelisa
kasingkulay ng dahon ang kanyáng damít
agos na *kasimbilís* ng punlô
ang kabayo mo'y *kasintamád* ng kalabáw
kasimbanál ng mongha ang babaing iyán
matáng *kasimpangit* ng kuwago

Ang pangmarami ng *kasing* ay gaya rin ng sa *sing:* inuulit ang unang pantíg ng salitáng inúunlapian:

kasinggagandá, kasingkukulay, kasimbibilís,
kasintatamád, kasimbabanál, kasimpapangit.

Ang *kasing* ay nákakatumbás ng *kaisáng,* kung ang inúulapian ay pangngalan at dî pang-uring payák; kayâ nasasabi ring:

kaisáng-gandá, kaisáng-kulay, kaisáng-bilís, kaisáng-palad, kaisáng-dibdíb, kaisáng-damdamin.

(*e*) *Magsing.*—Kung paano ang pagkakátumbás ng *magka* sa *ka,* ay gayón din itóng *magsing* sa *sing* at *kasing.* Ang dalawáng tao, bagay o pangyayaring pinagtutulad, ay napipisan kapwà sa kaukuláng palagyô, sa halip ng ang pinagtútulara'y nasa-palagyô at ang itinutulad ay nasa-paarî. Halimbawà:

magsinggulang si Quezon at si Osmeña
ang kanyáng damít ay payong ay *magsingkulay*
agos at punlóng *magsimbilís*
kabayo't kalabáw na *magsintamád*

Ang pangmarami nitó'y:

magsinggugulang, magsingkukulay,
magsimbibilís, magsintatamád

(*d*) *Magkasing.*—Siyá rin itó ng *magsing,* higít na magsiglá ngâ lamang kung gamitin. Ang pangmarami'y náiibá: hindî unang pantíg ng salitáng-ugát ang inuulit, kundî ang pantíg *ka* ng panlapì; bagamán ang gayóng anyô ay naaari rin dito.

magkakasinggulang, magkasinggugulang,
magkakasingkulay, magkasingkukulay,
magkakasinlakí, magkasinlalakí,
magkakasimbatà, magkasimbabatà,
magkakasintandâ, magkasintatandâ,
magkakasinghangál, magkasinghahangál

PALIWANAG.—Ang mga panlaping *sang, kasang, magkasang,* bagamán may kahulugán at tungkuling ikináhahawig sa *sing, kasing* at *magkasing,* ay di-gaanong nagtatagláy o naglalalin sa salitáng inúunlapian ng diwà ng paghahambíng, kundî manapá'y ng pagkakáisá at pagkakásama. Gaya ng:

sang-ayon, kasang-ayon, magkasang-ayon
sang-isipan, kasang-isipan, magkasang-isipan
sandugô, kasandugô, magkasandugô
sang-úsapan, kasang-úsapan, magkasang-úsapan

(h) *Ga.*—Sa lahát ng mga panlapì o katagáng gamit sa paghahambingan ng magkatulad, ay itó ang pinakamaraming kaukulán at kaparaanán. Subalì, dapat maliwanagang ang *ga* ay náuukol lamang sa mga pagpaparis ng lakí o liít, taás o babà, layò o lapit, habà o iklî, tagál o dalî, at dî nagagamit sa mga basal na pangngalang tumutukoy sa talagáng kaurian, halimbawà, sa gandá o kapangitan, sa buti o samâ, sa tamís o paít, sa dunong o kamangmangán, at sa ibá pang gangganitó.

*Kung gumaganáp ang *ga* ng pagka-katagâ ay pang-abay, katumbás ng *tila, wari, mandín.* Halimbawà:

ga may ibig sabihin—tila may ibig sabihin

ga umiiyák na tumatawa—wari'y umiiyák na tumatawa

ga ibig na *ga* ayaw—ibig manding ayaw

** Kung gamaganáp ng pagka-panlapì ay makaurì, at nangángahulugán ng *gaya, tulad, para, paris;* kayâ sa anyô ng *gaya* naaaring ipalít ang alinmán sa mga panulad, sa salitáng itó, na madalás pang mag-anyóng *kagaya, katulad, kapara, kaparis.*

*** Dahil sa may pagka-panlapi't may pagka-katagâ ang *ga,* kayâ kung inuuna sa salitâ ay ugalì pa ng maraming gitlingán; nguni't maaarì nang talikdán ang ugaling itó, samakatwíd ay iunlapì na nang lúbusan, liban na lamang kung ang salitáng pinangúngunahan ay pantanging-ngalan, anupá't nagsisimulâ sa malakíng titik.

Mga halimbawà:

ganiyóg ang ulo ng sanggól
gahaligi ang nákitang sawá
gamaís ang bato ng singsing
gakisapmatá ang dalî ng dasâl
gadipá ang layò ng bahay sa daán
gabundók ang taás ng gusalì
ga-París ang Tokyo sa lakí
hindî *ga-Banahaw* ang taás ng Makiling

****Dátapwá't dî ngâ wastóng sabihing:

gabuwán ang *gandá* ng dalaga
gahayop ang samâ ng asal
gapulót ang tamís ng suhà
gapantás ang dunong niyá

Kung ang himig at katuturán ng *ga* sa mga pangungusap na itó ay itinutumbás sa *tila sa* o sa *warì sa*, na sa ganitó'y nagiging tunay nang pang-abay, ang dapat sa sulat ay hiwaláy at waláng gitlíng. Samakatwíd:

ga (tila sa) buwán ang gandá ng dalaga
ga (waring sa) hayop ang samâ ng asal
ga (tila sa) pulót ang tamís ng suhà
ga (waring sa) pantás ang dunong niyá

Ang ganitóng anyô ay malamáng na pagkakawangis lamang kaysá ganáp na pagkakátulad.

Kung ang mga sinusundáng halimbawà ay talagáng ibig pakahuluganán ng pagtutulad ang dapat

gamiti'y hindî *ga,* kundî ang mga katumbás na sa itaás ay nangábanggít na,—*gaya, tulad, para, paris,*—o ang alinmán kayâ sa *sing, kasing, magkasing,* atb.

***** Upáng maliwanagan at matiyák ang urì ng mga bagay na tinutukoy ng *ga* sa paghahambíng, kinákailangang isama sa pangungusap ang tawag sa nasabing urì o katangian. Ang katawagáng itó ay salitáng basal na inúunlapian ng *ka;* alalaóng bagá'y kung *lakí, kalakí:* kung *taás, kataás:* kung *iklî, kaiklî:* kung *lapit, kalapit;* kung *luwát, kaluwát,* atb. Halimbawà:

*ga*simbahan *kalakí* ang bahay
*ga*dipá *kalayò* ang bakod sa bahay
*ga*tuhod *kababà* ang silong
*ga*kawayan *kahabà* ang tagdán ng watawat
*ga*sinulid na lamang *karupók* ang talì ng pagsasamahán
*ga*butas ng karayom *kaliít* ang dináraanán ng hiningá

****** Ang ayos na itó ng pangungusap ay maaaring ibahín, na sa halíp ng panlaping *ka* ay pantukoy *ang* ang gamitin, at ang pantukoy na palagyóng *ang* ay gawíng parang *ng*. Sa ganitó, ang pangungusap na dating sa pang-urì ay nagiging sa pangngalan, kagaya ng kauulat pa sa itá-itaás lamang [(h), ***]. Halimbawà:

*ga*simbahan ang lakí *ng* bahay
*ga*dipá ang layò *ng* bakod sa bahay
*ga*tuhod ang babà *ng* silong
*ga*kawayan ang habà *ng* tagdán
*ga*sinulid ang dupók *ng* talì
*ga*butas ng karayom ang liít *ng* dáanan ng hiningá

******* Ang ayos na itó'y napagbabali-baligtád pa kung ibig. Halimbawa'y ipagpáuna ang katangian ng bagay na itinutulad sa bagay na pinagtútularan:

ang lakí ng bahay ay *ga*bundók
ang layò ng bakod sa bahay ay *ga*dipá
ang babà ng silong ay *ga*tuhod
ang habà ng tagdán ay *ga*káwayan

******** O kayâ namá'y yaóng unang ayos [(g), *****] ang baligtarín; ipagpauna ang itinutulad sa pinagtútularan, at sa hulí ang urì o katangiang ipinagkakátulad:

ang bahay ay *ga*simbahan kalakí
ang bakód ay *ga*dipá kalayò sa bahay
ang silong ay *ga*tuhod kababà
ang tagdán ng watawat ay *ga*kawayan kahabà

********* Sa katagáng *ga* ay nakagagawâ rin ng pagtutulad na papatlíg, at ditó'y hindî ngalan ng bagay na pinagtútularan ang ginagamit kundî isáng panghalíp na pamatlíg na kumakatawán sa tinurang pangngalan. Ang mga pamatlíg na *itó*, *iyán*, at *iyon*, patí ang ibá pa niláng anyuing *irí*, *yarí* at *yaón*, ay inilalagáy sa kaukuláng paarî, at dito inuúnlapì nang walâ na rin gitlíng ang *ga*; anupá't nagiging;

ganitó, ganirí, gayarí;
ganiyán o *ganyán, gayón* o *ganoón*

Lahát ng mga paraán o hugis ng pangungusap na nangáulat na tungkól sa *ga*, ay siyá ring nasusunód sa anyóng itó.

ganitó ang ulo ng sanggól
ganirí ang bató ng singsíng
gayarí ang sabi niyá sa amin
ganiyán ang nakita niláng ahas

gayón ang layò ng nayon sa bayan
ganoón ang inaasal niyá sa kapwà-tao

********** Nagagawâ rin ngâ sa anyóng itó ang pag-iiba-ibáng hanay o ayos ng mga salitâ. Dito'y tinutukoy na ang urì ng katangiang pinagbábatayan ng pagtutulad:

ganitó kalakí ang ulo (o ang lakí ng ulo) ng sanggol
ganirí kabilog ang bató (ang bilog ng bató) ng singsíng
gayarí kaliwanag ang sabi (ang liwanag ng sabi) niyá sa amin
ganyán kahabà ang ahas (ang habà ng ahas) na nákita nilá
gayón kalayò ang nayon (ang layò ng nayon) sa bayan
ganoón kasamâ ang asal (ang samâ ng asal) niyá sa kapwà-tao.

Ang mga pamatlíg na itó, sa ganitóng anyô, ay naaaring waláng pang-angkóp gaya ng nasa mga halimbawà*,* at maaaring mayroón. Anupá't mangasasabi ring:

ganitón*g* kalakí, ganirín*g* kabilog, gayarín*g* kaliwanag, ganyán*g* kahabà, gayón*g* kalayò, ganitón*g* kasamâ.

At isá namáng paraán pa ang pagpapahulí ng mga pamatlíg sa tularán:

ang lakí ng ulo ng sanggól ay *ganitó*
ang habà ng ahas na nakita nilá ay *ganyán*
ang layò ng nayon sa bayan ay *gayón*

O, ang pagpapáhulí ng pang-uring may *ka:*

ang ulo ng sanggól ay ganitó *kalakí*
ang ahas ay ganyán *kahabà*
ang nayon ay ganoón *kalayò*

*********** Alinsunod sa násabi nang ang *ga* ay nangángahulugán sa paghahambíng ng: *gaya ng, tulad ng, para ng,* o *paris ng,* gayón din ng anyô ng mga itóng may unlaping *ka,* madalás din namáng alin mán sa kanilá'y nagagamit sa halíp ng anyô sa *ga.* Halimbawà:

gaya o *kagaya* ng niyóg ang tabas ng ulo
tulad o *katulad ng* simbahan ang hugis ng bahay
para o *kapara ng* kawayan ang habà ng tagdán
paris o *kaparis ng* sinulid ang dupók ng talì

Tangì sa lahát ang *para* na tumatanggáp ng pang-angkóp sa kapakanán ding itó: *parang kawayan* sa halíp ng *para ng* kawayan.

************ Ang pangmarami ng *ga* ay dapat sanang *gaga,* nguni't hindi itó ang lalong gamitín kundî ang *gangga*, palibhasà itó'y di-sukat ipagkámalî sa ibáng gaya niyón. Kayâ naaarì mang sabihing:

*gaga*butil ng maís ang mga tulò ng pawis
*gaga*matá ng pusà ang mga bató ng singsíng
*gaga*dalirì ang mga bunga ng sili
*gaga*lansones pa lamang ang mga buko ng manggá
*gaga*ilog dito ang mga sapà roón sa amin.

Dátapwá't lalò ngang mabuti at siyá namáng palasak, na sabihing:
*gangga*butil, *gangga*matá, *gangga*dalirì,
*gangga*lansones, *gangga*ilog

Sa mga ibáng katuturáng sukat pagkámalán ng katagáng *gaga*, ay una-una na ang pang-uring hirám sa Kastilang *gago*, *gaga*, na ating ginagamit na karaniwan sa kahulugáng mangmáng, tunggák, garíl, pilipít ang

dilà; halimbawà: babaing *gaga*, *gaga* si ate, *gagang* artista ang lumabás, atb.; at ikalawá'y ang pang-abay na *ga*, kung inuulit na mariín ang unang pantíg, upáng mapakahuluganán ang salitáng ináabayan na lamang, o *walâ kundî*; halimbawà: *gágabuhók* (gabuhók lamang), *gágadalî* (wala kundi isang dalî), *gágabutas* ng karayom (sinlakí lamang ng butas ng karayom); bukód sa ang anyóng itó'y pang-isá lamang at di-pangmarami.

HAMBINGAN NG DI-MAGKATULAD

198. Kapág ang mga tao, bagay o pangyayaring pinaghahambíng ay di-magkakatulad, nguni't hindî namán kinákailangang ipahayag pa kung paano at gaano ang dî ipinagkákatulad, kundî sukat na lamang ang pagkâ hindî magkatulad, ang paraán ng pagpapahayag ay napakapayák at magaán. Waláng idinaragdág sa lahát ng mga panlapì at katagáng sangkáp sa hambingan ng magkatulad kundî ang katagá't malapanlaping *dî.* Ang katuturán nitóng *hindî* ay siyáng nagbibigáy ng diwà ng pagkakaít, pagtanggí o pagsalungát sa pinatútunayan ng tahás na pangungusap. Halimbawà:

si Teresa ay *di*-kasinggandá ni Pelisa
ang kanyáng damít at payong ay *di*-magkakulay
ang agos at ang punlô ay *di*-magkasimbilís
ang kabayo at ang kalabáw ay *di*-magkapwà tamád
di-ganiyóg ang ulo ng sanggól
di-gamaís ang bató ng singsíng
di-gaya ng apóy ang init ng lagnát
di-tulad sa amá ang ugalì ng anák

Ang pangmarami ng ganitóng anyô, ay siyá na rin ng sa mga tahás na pangungusap na sinásalungát o pinagkákaitán ng pagkatotoó. Halimbawà:

sina Teresa ay *di-kasinggagandá* nina Pelisa
di-magkakakulay ang mga damít at payong
di-ganggamaís ang mga paták ng pawis

Dahil sa ang *dî* ay *hindî,* naaaring itó man ay gamitin, isinusulat ngâ lamang nang lubós na pahiwaláy, pagká't ang *hindî* ay isáng ganáp nang salitâ at di-katagâ o malapanlapì lamang.

HAMBINGANG PASAHÓL

199. Kapág ang paghahambíng ay pasahól, álalaóng bagá'y maliít, alangán, mababà ang urì, o nahihigtán sa katangian ang inihahambíng ng pinagháhambingán, ang pagpapahayag ng kaliitán, kababaan o kaalanganán ay nagagawâ sa mga paraáng payák at di-payák, itó'y sa tulong ng iláng katagáng magkakaugnayan.

(a) Ang paraáng payák at sukat sa isáng karaniwang pangungusap, na ang

pang-uring naghahambíng ay nagsasabi sa sarili ng liít, babà o pagkaalangán. Halimbawà:

pandák akó sa iyó
maliít ang bahay namin sa bahay ninyó
duwág ang pusà sa aso
maigsî ang tag-ulán sa tag-araw
ang pagsasaka ay *mahinang pakinabangan* sa pangangalakal

*Ang mga pang-uring *pandák, maliít, duwág, maigsî,* at *mahinang pakinabangan,* sa ganáng sarí-sarili'y nangángahulugán na ng uring sahól at alangán; kayâ magaáng mapaghuhulò ang diwà ng pagkakátulad: subali't ang anyóng itó ng paghahambíng ay mapanganib pagkámalán ng ibig sabihin. Halimbawa'y ang *duwág ang pusà sa aso*, maaaring magkahulugán, hindî ng higít ang katapangan ng aso sa pusà, kundî ang pusà ay takót lamang sa aso. Gayón din ang *maigsî ang tag-ulán sa tag-araw*: ibig din namáng sabihin nitó na sa loób ng katag-arawan ay dî nakapagluluwát ang ulán.

Mahangà, upáng maiwasan ang ganyáng panganib sa pagkakámalî, ay gamitin na ang katagáng *kaysá* sa halíp ng *sa* lamang, yamang ang tinurang katagâ ay talagá namáng panghambingan at lalong nakapagbibigáy-liwanag sa himig ng pananalitâ. Anupá't ganitó:

pandák akó *kaysá* iyó
maliít ang bahay namin *kaysá* bahay ninyó
duwág ang pusà *kaysá* aso
maigsî ang tag-ulán *kaysá* tag-araw
ang pagsasaka ay mahinang pakinabangan *kaysá* pangangalakal

** Ang pag-urì sa anyóng ang salitáng-ugát ay inuulit, ay isá ring gamit sa hambingang pasahól, na ang kasahulán ay ipinahahayag ng sarili na rin: gaya ng; *maliit-liít, mahiná-hinâ, tamad-tamád, pangit-pangít,* atb. sa mga pangungusap na sumusunód:

tamad-tamád si Piro *kay* (o *kaysá kay*) Suwán
si Rosa ay *pangit-pangít* (o *kaysá kay*) Marya
maliit-liít ang ulo ko *sa* (o *kaysá*) ulo mo
ang kinikita mo ay *mahiná-hinâ sa* (*kaysá*) kanyáng kinikita

*** Ang pang-urì sa anyóng isáng pangngalan sa *ka-an*, na pinangúngunahan ng malapanlaping *may-*, ay naipanghahambíng din nang pasahól, na ang kasahulán ay tagláy na ng sariling kahulugán; gaya ng: *may-kababaan, may-kaliitán, may-kabagalan, may kapangitan,* atb. sa mga pangungusap na sumusunód:

may-kababaan ang bukid namin *sa* (o *kaysá*) bukid ninyó
ang sintunis ay *may-kaliitán sa* (o *kaysá*) dalandán
may-kapangitan si Rosa *kay* (o *kaysá kay*) Marya
ang kalabáw ay *may-kabagalan* sa (o *kaysá*) baka kung ipang-araro

(b) Ang paraán ng paghahambíng na pasahól at di-payák, ay gumagamit ng alinmán sa mga salitâ at pariralang sumusunód: *lalò, di-gasino, di-gaano, di-totoó, di-lubhâ;* sakâ ng alinmán sa mga katuwáng na itó: *gaya, tulad, para, paris, kaysá.*

Lalò.—Ang katagáng itó'y likás sa tungkuling panghambingan, at sa ganáng sarili'y nangángahulugán ng pagdaragdág at pagpapahigít. Gayunmá'y ginagamit din sa pasahól na paghahambíng, sa katuturáng ang kasahulán ng itinutulad ay siyáng dinâragdagán o pinahihigít sa pinagtútularan.

Náiuuna at náihuhulí sa pang-uring ináabayan, at humihingî ng katuwang na *kaysá kay* kung mga ngalang-tao ang pinaghahambíng, at *kaysá* o *kaysá sa* kung ngalang-bagay o pangyayari. Halimbawà:

lalong maiklî ang tag-ulán *kaysá* tag-araw
tamád na *lalò* si Dámaso *kaysá kay* Pelipe
kung mapanganib ang walâ, *lalò* na ang mayroón
maliít ngâ ang Buwán sa Lupà, nguni't lalò namáng maliít ang Lupà *kaysá* Araw

*Karaniwa'y nawawalâ na ang *kaysá* o ang *kay,* at waláng nálalabí kundî *kay* o *sa* na lamang:

lalong maiklî ang tag-ulán *sa* tag-araw
tamád na lalò si Dámaso *kay* Pelipe
lalong maliít ang Lupà *sa* Araw

Dátapwà't ang ganitóng anyô ay náuumang sa pagkakámalíng kababanggit pa sa dakong itaás [199 (a)], kayâ dî siyáng dapat paggamitín.

**Dahil sa ang katagáng *lalò* ay dî lamang sa pang-urì náiuugnáy kundî sa ibá pang bahagi ng pangungusap, halimbawa'y sa pangngalan o sa pandiwà, kayâ naaarì rin namán, sa mga anyóng itó ng hambingan, na palitán ang pang-urì ng pangngalan, itó lamang ay inuulit sa magkábiláng panig na pinaghahambíng, na ang isá'y inilalagáy sa kaukuláng palagyô at ang isá'y sa kaukuláng palayón. Halimbawà:

lalò *ang iklî* ng tag-ulán *sa iklî* ng tag-araw
ang katamarán ni Dámaso ay lalò *sa katámaran* ni Pelipe
lalò *ang liít* ng Buwán *sa liít* ng Lupà, kung itutulad sa Araw

Di-gasino.—Kagamitán itó sa paghahambing ng urì o katangian ng mga tao. Ang katuwáng na hingî nitó'y alinmán sa mga katagáng makahambíng na *gaya, tulad, para* o *paris,* na sinusundán ng pantukoy na paarî. Halimbawà:

di-gasinong tanyág si Parì Gomez na *gaya* ni Parì Burgos
si Teban ay *di-gasinong* hambóg na *paris ni* Kulás
si Bonifacio ay *di-gasinong* marunong na *tulad ni* Rizal, nguni't si Rizal ay *di-gasinong* matapang na *gaya ni* Bonifacio.

Naaarì rin namáng ipanghambíng na pasahól ang *di-gasino* na waláng katuwáng na *gaya* o ibá pa, kundî sa isáng pangungusap na pasakalì. Halimbawà:

di-gasinong matapang si A . . ., *kapág* ang kaharáp ay si B . . .
si Pedrong marunong ay *di-gasino* kung sa kapwà marunong
pag sa totóhanan nang bigát, malakás siyáng *di-gasino*

Di-gaano.—Kasintungkulin din ng *di-gasino,* bagama't sa mga hambingang-bagay lamang ginagamit. Halimbawà:

di-gaanong masaráp ang papayang *tulad ng* manggá
ang magsalitá'y *di-gaanong* mahirap na *gaya ng* gumawâ
malayò man ang Espanya sa Italya, ay *di-gaanong* paris sa Alemanya

Naaarì rin namán ang *di-gaano* sa pasubaling pangungusap na may himig paghahambíng. Halimbawà:

di-gaanong mahirap ang pag-aaral, *kung* pinangángatawanán
ang magpalabihís ay *di-gaanong* púnahin *kung* sa talagáng mayroón
sa mga sanáy, ang magpasán ay mahirap na *di-gaano*

Di-totoó.—Sa túwirang pagpapakahulugán, ang *di-totoó* ay isáng tahás na pagpapasinungaling; dapwa't dito'y ginagamit sa katuturáng pagtawad lamang o pagbabawas sa karaniwang urì; anupá't nákakatumbás ng *di-gasino* at *di-gaano,* kayâ nagagamit na pamalít sa alinmán sa dalawáng panghambíng na pasahól na itó, at sa gayón ding mga kapakanán. Halimbawà:

di-totoóng tanyág si Parì Gómez na *tulad ni* Parì Burgos
ang magsalitá'y *di-totoóng* mahirap na *paris ng* gumawâ
kung nákikita na ay *di-totoóng* malakí ang ahas, na *gaya kung* ibinábalità pa lamang

Di-lubhâ.—Gaya rin ng sa *di-totoó* ang sukat masabi sa pariralang itó; kayâ ang *di-lubhâ* ay lúbusang magagamit sa mga halimbawang sinusundán.

di-lubháng tanyág si Parì Gómez . . .
di-lubháng mahirap ang magsalitâ . . .
di-lubháng malakí ang ahas . . .

Sa apat na páriralahíng itóng kauulat pa—*di-gasino, di-gaano, di-totoó, di-lubhâ*—ay may iláng kaparaanáng panlahát na paraparang tinatanggáp namán.

(*Una*) Nagagawáng pangungusap makangalan ang anyóng makaurì, álalaóng bagá'y napápalitán ang pang-urì ng pangngalang kaukol, samantalang itó'y nálalagáy sa palagyô at ang dating ngalang inúurian ay sa paarî. Halimbawà:

di-gasino *ang katanyagán ni Parì Gomez* na para ng kay Parì Burgos
di-gaano *ang saráp ng papaya* na tulad ng sa manggá
ang hirap ng magsalitá'y di-totoóng paris ng gumawâ
ang lakí ng ahas kung nákikita ay di-lubháng gaya ng kung ibinábalità

(*Ikalawâ*) Ang pang-urì ay náilalagáy sa pagitan ng *dî* at ng *gasino, gaano, totoó,* at *lubhâ,* nang dî nagmamaliw ang diwà ng paghahambíng. Halimbawà:

di marunong na *gasino* si Bonifaciong tulad ni Rizal

di-matapang na *gaano* si Rizal na gaya ni Bonifacio
di-mataong totoó ang Iloilo para ng Sebú
di-malayong lubhâ ang Espanya sa Alemanya na paris ng Italya

(*Ikatlô*) Ang mga salitáng panghambíng na *gaya, tulad, para,* at *paris* patí kasamang pantukoy na paarî, *ni* o *ng,* ay napápalitán ng *kaysá kay* o ng *kaysá* o *kaysá sa,* bagamán ang anyóng itó'y hindî siyáng karaniwan. Halimbawà:

di-gasinong marunong si Bonifacio *kay (*o *kaysá kay)* Rizal
di-gaanong matapang si Rizal *kay (*o *kaysá kay)* Bonifacio
di-totoóng matao ang Iloilo *kaysá* Sebú
di-lubháng malayò ang Espanya sa Italya *kaysá* sa Alemanya

(*Ikaapat*) Ang *dî* ay napápalitán ng kapwà pang-abay na pananggí o pasalungát na *walâ,* nguni't ang pang-urì ay hináhalinhán namán ng kaukol na pangngalan. Halimbawà:

waláng gasinong *dunong* si Bonifaciong paris ni Rizal
waláng gaanong *tapang* si Rizal na tulad ni Bonifacio
waláng totoóng *hirap* ang magsalitâ na para ng gumawâ
waláng lubháng *laki* ang ahas kung nákikita na, na gaya kung ibinábalità pa

HAMBINGANG PALAMÁNG

200. Kapág ang paghahambíng ay palamáng, samakatwíd, malakí, mataás ang urì, o nakahihigít ang itinutulad sa pinagtútularan, ang pagpapahayag ng kalakhán, kataasán o kalamangán ay nagagawâ sa mga paraán ding payák at di-payák, itó'y sa tulong ng iláng katagâ, salitâ o pariralang magkakaugnayan.

(*a*) Ang paraáng payák ay gaya rin ng sa paghahambíng na pasahól [199 (*a*)], anupá't sukat sa isáng karaniwang pangungusap, na ang pang-uring naghahambíng ay nagsasaád na sa sarili ng lakí, taás, labis o kahigtán. Halimbawà:

malaki-lakí ang inyóng bahay sa bahay namin
ang aso ay *matapang* sa pusà
mahabà ang tag-araw sa tag-ulán
ang pangangalakal ay *malakás pakinabangan* sa pagsasaka

*Ang mga pang-uring *malaki-lakí, matapang, mahabà,* at *malakás pakinabangan,* sa ganáng sarí-sarili'y nagpápahayag na ng katuturáng nakasasahól o nakalalamáng sa ibá, kayâ madalíng naúunawà ang ibig sabihin ng mga paghahambíng na isinasaád ng mga halimbawà. Ngunì, masasabi rin ditó ang mga pagkakámalíng nabanggit na sa hambingang pasahól [199 (*a*)—*].

Tingnán ang mga ibáng kahulugáng sukat mahangò sa iláng halimbawà sa itaás:

ang aso ay *matapang* sa pusà—maaarì rin namáng sa pusà lamang may tapang; *mahabà* ang tag-araw sa tag-ulán—maaaring sa loób ng katag-ulanán ay umaraw nang maluwát

**Ang pang-uring may anyóng ang salitáng-ugát ay inuulit, ay isá ring gamit sa hambingang palamáng, na ang kalamangán ay ipinahahayag ng sarili na rin: gaya ng: *malakas-lakás, sagá-saganâ, bantug-bantóg,* atb. sa mga pangungusap na sumusunód:

sagá-saganâ sa buhay siná Gómez (*kaysá*) *kiná* Bautista
si Tangkád na tulisán ay *bantug-bantóg* (*kaysá*) *kay Borjang* magnanakaw
malaki-lakí ang sugat (*kaysá*) *sa* pisong pilak
ang pagpasok ng salapî ay *malakas-lakás* na (*kaysá*) *sa* paglabás

***Ang pang-uring may anyóng isáng pangngalan sa *ka-an* na pinangúngunahan ng *may-,* ay náipanghahambíng din nang *palamáng,* na ang kalamangán ay tagláy na ng sariling kahulugán; gaya ng: *may-kataasán*, *may-kalakihán*, *may-kasipagan*, *may-kagandahan,* atb. sa mga pangungusap na sumusunód:

may-kataasán ngayón (*kaysá*) sa kahapon ang halagá ng bigás
siná Fernandez ay *may-kalalakiháng-tao kung sa* inyo lamang
may-kasipagang magbulaklák ang sampagita (*kaysá*) *sa* rosál
ang kapatíd mo'y *may-kagandahan* nang kauntî (*kaysá*) *sa* kapatíd ko

(b) Ang mga katagâ, salitâ o pariralang gamit na karaniwan sa mga paghahambíng na palamáng na di-payák, ay itóng mga sumusunód: *lalò, lalò na* o *lalò pa, higít, labis, di-kawasà, di-hamak, di-palák, di-sapalà, makápupô, mâkálilibo,* na paraparang tinútuwangán ng mga katagáng panghambíng na *kay, sa, kaysá kay, kaysá sa.*

Lalò.—Sa pagkágamit ng katagáng itó sa hambingang pasahól [199 (*b*)] ay waláng sukat baguhin kundî ang salitâ ng pang-uring ináabayan, álalaóng bagá'y palitán ng mga nagpápahayag ng kalakhán, kataasán, kalabisán, kahigtán, upáng ang magíng diwà ng paghahambíng ay kalamangán at dî kasahulán. Halimbawà:

lalong mahabà ang tag-araw *kaysá* tag-ulan
masipag na *lalò* si Pelipe *kaysá kay* Dámaso
ang mayroón ay *lalong* mapanganib *kaysá* walâ
lalong malakí ang Araw *sa* Lupà, *kaysá* ang Lupà sa Buwán

*Madalás na ang *lalò* ay násasamahan ng pang-abay na *na* o *pa,* at itó'y nakararagdág ng kasiglahán sa paghahambíng:

lalò nang mataás ngayón *kaysá* kahapon ang halagá ng palay
magalitíng *lalò pa* ang iná ng dalaga *kaysá* amá
lalò na si Ramóng matabíl *kaysá kay* Ramona kapág kapwà lasíng
lalò pa paláng matakaw ang dumatíng *kaysá* dinatnán

**Sa mga hambingang di-ganáp, álalaóng bagá'y waláng nálalahad sa pangungusap kundî isáng bahagì lamang, nguni't ang isá pang kapupunán ay nauunawaan na, ang katagáng *lalò* ay siyáng gamitín; halimbawa'y sa isáng tákapan:
"Walanghiyâ kang tao!"
"*Lalò kang* walanghiyâ!"
"Palibhasa'y lahì ka ng tulisán!"
"*Lalò ka*! . . . *lalò ka na!*"

***Sa iláng anyô ng pandiwà, na gumaganáp o nangángahulugán sa pangungusap ng pagka-pang-urì, ay

karaniwan ding gamit ang panghambíng na *lalò:*

lalong gumagandá si Doray habang dumarami ang anák
patáy na'y *lalong* pinatáy pa
kung kailán pa naghihirap, sakâ *lalong* tamatabâ
lumalakí pang lalò ang utang ng kasamá sa halíp na makabayad

Higít.—Ang salitâ na rin ang nagpápahayag ng kalamangán kung itó'y ginagamit sa paghahambíng. Halimbawà:

higít na marunong siyá *kaysá* akin
kung sa Espanya lamang, mayamang *higít* ang Pilipinas ngayón

Labis.—Gaya rin itó ng *higít:*

labis na matapang si Luna *kaysá* ibáng punò ng Himagsikan
sa mag-asawang iyán, *labis* na mapalad ang lalaki *kaysá* babae

Di-kawasà.—Karaniwa'y isinusunód ang pariralang itó sa pang-urì:

malakíng di-kawasà ang nagawâ ni Mabini *kaysá* ibáng nákasama niya sa Malulos
magandáng di-kawasà ang Araw sa Silangan *kaysá* Kanluran

Di-hamak.—Waláng pínag-ibhán sa *di-kawasà*:

ang sampagita ay *mabangóng di-hamak* sa kampupot
matataás na di-hamak ang mga simbahan sa Maynilà *kaysá* mga gusalì sa Kabite

Di-palák.—Katulad din ng mga sinundán:

maginhawang di-palák ang buhay na nagsásarilí *kaysá* nasásakupan
ang Wikang Tagalog ay *mayamang di-palák kaysá* Malayo

Di-sapalà.—Gayón din:
ang bingí ay *mabuting di-sapalà kaysá* bulág
mapalad na di-sapalà ang isáng alipin *kaysá* isáng busabos

Makápupô at *makálilibo.*—Kapwà pariralang karaniwang gamit sa lalong masigláng pagpapahigít sa hambingan. Mangyari pang dî ang *makálilibo'y* lalong masiglá kaysá *makápupô,* ayon sa bilang. Halimbawà:

makápupóng mabilís tumakbó ang usá *kaysá* baboy-ramó
malalawak na *makápupô* ang mga kapatagang basal sa Mindanáw *kaysá* mga kapatagang basal sa Lusón

makálilibong tahimik ang buhay sa kabukiran *kaysá* kalunsurán
malayong *makálilibo* ang Hawáy sa Hapón *kaysá* Amérika

MGA ANYÔ AT PARAÁN NG PANUKDULAN

201. Ang mga pang-urì sa antás na pánukdulan ay nagkakáiba-ibá sa *hugis* ng pagkábuô sa mga *sangkáp* na bumubuô at sa *diwà* ng kabuuán.

Sa hugis ng pagkábuô, may náiaanyô sa isáng salitâ lamang, gaya ng *nápakabuti, nápakalantá, pinakamahusay, pinakamasipag;* may sa pag-ulit ng salitâ, gaya ng *tamád na tamád, balitang-balità, marikít na marikít, kátaas-taasan, kaylayu-layò, pagkágaling-galíng;* at may nabubuô sa magkakaibáng salitâ, gaya ng *totoóng mahál, harì ng tuso, ulo ng yabang, waláng kasinghabà,* atb.

Sa mga sangkáp na bumubuô, may gumagamit ng pang-angkóp, gaya ng buháy *na* buháy, mayama*ng*-mayaman, lubhá*ng* mausáp, totoó*ng* matabíl; may gumagamit ng pantukoy, gaya ng *ang* lalong marahás, labis *ng* gandá, ubod *ng* saráp, pisik *ng* taras; may ng mga unlapì at panlaping kábilaan, gaya ng *kay*layu-layò, *pinaka*magandá. *pagká*tayug-tayog, *ká*hirap-hirapán; may ng salitáng-ugát na pangngalan, gaya ng anóng *lakí,* nápaka*runong,* kay*buti*-buti; may ng pang-uring payák at maylapì, gaya ng ká*mahál*-mahal*an,* pagká*pangit*-pangit, pinaka*maselang;* at may ng iba-ibáng mga salitâ, katagâ, at panlapì, gaya ng *harì ng lupit, ulo ng gandá, ubod ng duwág, sakdál ng bigát, waláng kasimbaít, waláng pangalawá sa buti,* at iba't-ibá pa.

At sa diwà ng kabuuán, ay may naghihimig ng lalong kataasán ng urì at katangian, gaya ng *mabuting-mabuti, kálaki-lakihan;* may nangángahulugán ng katamtamang taás lamang, gaya ng *anóng layò!, labis ng husay, totoóng tahimik;* may naghíhiwatig ng paghangà o pagdaíng, gaya ng *anóng lakí! nápakahirap!, pagkábigat-bigát!;* may ng pagkátangì at pangingibabaw sa lahát ng kauring mapagháhambingán, gaya ng *pinakamagandá, ang lalong marunong;* at sa wakás, ay may nagpápahayag na patalinghagà ng kataasán ng urì ng kahigtán sa mga ibá, gaya ng *ulo ng tapang, harì ng sipag, ubod ng lupít* at iba't ibá pa.

202. Bawa't hugis ng pasukdól na pang-urì ay may kani-kanyáng paraán ng pagkabuô at may ukul-ukol na mga kakuyog sa diwà at kahulugán. Ditó'y sunud-sunód na máuulat ang kabalangkasán ng bawa't hugis ayon sa sarí-sariling katangian at sa kapalasákang gamitin. Ang bilang katangiang namámaibabaw sa karamihan ng mga panukdól sa gawâ ng panlapì, ay ang pagkáulit ng salitáng nilálapian; bihirà ang dî ganitó.

Nárito ang mga anyô ng pánukdulang nabubuô sa tulong ng pang-angkóp o ng iláng panlapì.

(a) *Isáng pang-uring inuulit at pinag-uugnáy ng pang-angkóp.*—Ang pang uri'y maaaring payák, may-lapì o tambalan. Sa mga pang-uring mahahabà o binubuô ng maraming salitâ ay di-gamitín ang hugis na itó. Mga halimbawà:

tamád, *tamad na tamád*; sariwà, *sariwang-sariwà*; balita, *balitang-balità*; buhay, *buháy na buháy*
masipag, *masipag na masipag*; malagô, *malagúng-malagô*; makabayan, *makabayang-makabayan*
pánibughuin, *pánibughuing-pánibughuin*; maibigín, *maibigíng-maibigín*
palainóm, *palainóm na palainóm*; tagabukid, *tagabukid na tagabukid*
walanghiyâ, *walanghiyáng-walanghiyâ*; di-dapat, *di-dapat na di-dapat*

(b) *Kay.*—Ang unlaping itó sa isáng salitáng-ugát na inuulit. Ang salitáng-ugát ay maaaring pangngalan at maaaring pang-urì, at sapagka't ugát, ay payák na rin. Ang himig at diwà ng panukdól na itó ay padamdám, pahangâ o pahinagpis. Hindî iníígitlingán ang unlapì kung ang susunód na titik ay katinig. Halimbawà:

buti, *kaybuti-buti*; lakás, *kaylakas-lakás*; tamís, *kaytamis-tamís*; hirap, *kayhirap-hirap*
hangál, *kayhangal-hangál*; lantá, *kaylanta-lantá*; saganà, *kaysagá-saganà*

(k) *Ka-an, han.*—Salitáng-ugát na pangngalan o pang-urì, inuulit at kinákabitán ng kábilaang panlaping itó. Ang unlaping *ka* ay mariín kailanmán sa mabuóng salitâ. Halimbawà:

samâ, *kásamâ-samaan*; bigát, *kábigat-bigatan*; sayá, *kásaya-sayahan*; lungkót, *kalungkút-lungkutan*
tamád, *kátamad-tamaran*; tahimik, *kátahi-tahimikan*; dakilà, *kádaki-dakilaan*; sinungaling, *kásinu-sinungalingan*

(d) *Nápaka.*—Ang unlaping itó at isáng salitáng-ugát na pangngalan, o pang-urì sa *ma, maka, mapag, pala* at ilán pa ng tinurang pangngalan, gayón din ng alín mang pang-uring payák, ay gumagawâ ng panukdól na may diwang pasisí, parunggit o padaíng. Halimbawà:

dunong, *nápakarunong, nápakamarunong*; selang, *nápakaselang, nápakamaselan*g; lungkót, *napákalungkót, napakamalungkót*; ligaya, *nápakaligaya, nápakamaligaya*
bantóg, *nápakabantóg*; bulág, *nápakabulág*; tulóg, *nápakatulóg*; dalubhasà, *nápakadalubhasà*
bayan, *nápakamakabayan;* bigáy, *napakamapagbigáy*; inóm, *nápaka-palainóm*

(e) *Pagká.*—Inuulit ang isáng ugát na pangngalan, o isáng payák na pang-urì, bago iniúunlapi ang *pagká.* Ang panukdól na itó ay karaniwang may diwang pahangâ:

pagkáganda-gandá, pagkábangu-bangó, pagkáliit-liít, pagkádalí-dalî, pagkáhaba-

habà, pagkálupit-lupít
pagkápangit-pangit, pagkábingi-bingí, pagkámahal-mahál, pagkámura-murâ, pagkádala-dalahirà

(g) *Pinaka.*—Kapág sa antás na sukdulan ginagamit ang unlaping itó, ang nalálapian lamang ay mga payák na pang-urì at ilán sa mga may-lapì, unang-una ang anyô sa *ma.* At ang náibibigáy na katuturán dito, ay di lamang uring lalong mataás ng bagay na tinutukoy, kundî ng pagká siyáng kumakatawán sa katangian at pamamaibabaw ng tinurang urì sa mga kasamahán o sa loób ng kinábibilangang kalipunan. Halimbawà:

pinakapayát, pinakatanyág, pinakapalalò, pinakasariwà, pinakamalabigà pinakasinungaling
pinakamatabâ, pinakamatunóg, pinakamahinhín, pinakaíyakin, pinakasípunin, pinakamasintahin

*Ang unlaping *pinaka* ay may mga ibá pang kaukulán sa pagbuô ng mga ibáng urì ng salitâ.
Halimbawà, sa mga salitáng *pinaka-pangulo*, *pinaka-ulo*, *pinaka-katawán*, *pinaka-diwà*, *pinaka-kabahayán*, atb., na mga pangngalan at dî pang-urì, ang panlaping *pinaka* ay dî na pánukdulang antás, kundî nangángahulugán ng siyáng kinikilala o gumaganáp ng pagka-pangulo, siyáng lumalagáy na ulo, katawán, diwà, kabahayán, atb.

**Gayón din, sa mga salitáng *pinaká*buti, *pinaká*linis, *pinaká*tulin, *pinaká*biglâ, atb., na hindî mga pang-urì kundî mga pandiwà—pangnagdaáng panahón ng pakábutihin, pakálinisin, pakátulinin, pakábiglaín, atb.,—ang *pinaka,* bagamán may buód din ng pagka-pánukdulan, nguni't hindî ngâ sa pang-urì, kundî sa pandiwà, at nangángahulugán ng: gawíng lalong mabuti, gawíng lalong malinis, lalong matulin, lalong biglâ, atb.

***Ang anyóng pangkasalukuyan ng mga pandiwà sa *paká* ay siyáng, kung bagamá'y gumaganáp ng pagka-pang-uring pasukdól. Ang tinurang anyô ay panlaping *pinaka* at salitáng-ugát na inuulit ang unang pantíg. Halimbawà:

pinakaiibig, *pinakaiirog*, *pinakagagalang*, *pinakamumutyâ*, *pinakamamahál*, *pinakasusumpâ*, *pinakaaapí*

Nárito namán ang mga anyô ng pánukdulang nabubuô sa tulong ng mga salitâ, o sa pamamagitan ng mga parirala't kasabihán.

(a) *Anóng.*—Itó'y ang panghalíp na pananóng na *anó*, may tagláy nang pang-angkóp, upáng kanawanawang masundán ng isáng pang-uring payák, o ng isáng pangngalang ugát, na magagawáng pang-urì sa *ma*. Ang himig ng pagsasabi ay dî patanóng kundî pahangâ, pahinagpís, pasisí. Katumbás itó ng alinmán sa mga panlaping *kay, nápaka* at *pagká,* naiibá ngâ lamang sa anyô, sapagka't samantalang sa mga unlaping itó'y kailangan pang ulitin ang salitáng-ugát, sa *anóng* ay hindî na. Halimbawà:

anóng gandá! anóng tayog! anóng pangit!
anóng hirap! anóng samâ! anóng dalahirà!

Matútumbasán ang mga pariralang itó ng:

kayganda-gandá, *nápakatayog*, *pagkápangit-pangit*,
kayhirap-hirap, *nápakasamâ*, *pagkádala-dalahirà*

(b) *Lubhâ.*—Samantalang sa hambingan ay pinangúngunahán pa itó ng panalungát na *dî,* sa pánukdulan ay waláng kailangan nitó: sukat ang iuna o ihulí, na may ukol na pang-angkóp, sa isáng pang-uring may alín mang hugis. Halimbawà:

lubháng marunong, *lubháng* masintahin, *lubháng* pánibughuin, *lubháng* mapagparayâ, *lubháng* kaakit-akit
bantóg na *lubhâ*, hangál na *lubhâ*, matapang na *lubhâ*, makasimbahang *lubhâ,* palalayás na *lubhâ*

(k) *Totoó.*—Lahát ng kasasabi pa sa *lubhâ* ay siyá ring sukat masabi rito. Halimbawà:

totoóng mangmáng, *totoóng* malabigà, *totoóng* dalubhasà
masipag na *totoó,* maibigíng *totoó,* kahabag-habag na *totoó*

(d) *Ang lalong.*—Hindî sapat ang *lalò* lamang, pagká't itó'y sadyáng panghambingan. Kailangang mapangunahan ng pantukoy upáng magkadiwà ng pánukdulan. At lalong bagay na máunang lagì sa pang-uring ináabayan. Halimbawà:

ang lalong mataás, *ang lalong* maawaín, *ang lalong* kataka-taká,
ang lalong napagbulaán

Sa mga pang-uring sadyáng nasa-antás na ng pánukdulan, ang katagáng *lalò* ay madalás na umaabay pa, at nakapagbibigáy ng ibayong kasiglahán sa pangungusap, o nakapagpápahigít pa ng katangian sa mga ibáng kaurì na nasa-sukdulan na rin. Halimbawà:

ang lalong kátaas-taasan, *lalong nápakasamâ*, *lalong sakdal tamís*,
lalong tamad na tamád
pinakalalong masayá, *lalong pinakamayaman*, *pinakalalong tanyág*,
lalong pinakamamahál, *pinakabantóg na lalò*

(e) *Sakdál*, *labis*, *pisik*, *harì*, *ulo*, *ubod*.—Lahát at bawa't isá ng mga salitáng itó ay may ganáp na kahulugán sa ganáng sarí-sarili; nguni't kung ginagamit sa mga pariralang panukdól, ay waláng dinadalá rito kundî diwà o himig lamang ng gayóng kahulugán. Hindî ngâ dapat unawain ang mga nábanggit na salitâ sa tandisan niláng katuturán, kundî sa patalinghagà at pahalimbawà lamang. Lahát

ay nangángailangang sundán ng pantukoy na paaríng *ng*, bago isinusunód ang salitáng-ugát na pangngalang talagá ng uring ibig itaás sa sukdulan, o kayâ namá'y ang isáng payák na pang-urì. Halimbawà:

sakdál —*sakdál ng buti* sa kapwà tao
nag-asawa sa isáng babaing *sakdál ng tapang*
labis —*labis ng tiyagâ* sa hirap
ang gáwain mo ay *labis ng bigát*
pisik —*pisik ng takaw* ang batang iyán
ang siling labuyò ay *pisik ng anghang*
harì —*harì ng gasláw* na binatà
isáng pununghukbóng *harì ng duwág*
ulo —*ulo ng yaman* sa bayan namin si A.
pangit na ibig lumigaw sa *ulo ng gandá*
ubod —*ubod ng damot* ang matandáng itó!
ang lansones-Paete ay *ubod ng tamís*

Sa mga salitáng itó, ang *sakdál*, *pisik*, *ubod*, palibhasà'y nagtatapós sa katinig, ay naaarì rin namáng gamiting walâ nang pantukoy na *ng*; anupá't nasasabing:
sakdál bangó ang bulaklák
o, bituing *sakdál ningníng!*
pisik likót ang batang itó
isáng kawaníng *pisik tamád*
ubod lalim na bangín ang nilusong
namitás ng sampalok na *ubod asim*

(e) *Walâ*.—Ang pang-abay na itó, kung iuna sa panlaping makahambíng na *kasing*, o sa alinmán sa mga salitáng panghambingan din na *katulad*, *kapara*, *kaparis*, *kahambíng*, *kawangis*, *kahulilip*, *kapantáy*, at ibá pang gangganitó, at sakâ ugnayán ng pangngalang basal na nagpápahayag ng uring iniaambíl sa tao, bagay o pangyayaring ibig ipakátangì sa tanáng kaurì, ay bumubuô ng mga pariralang nasa-antás pánukdulan. Mga halimbawà:

waláng kasinghangál na tao
panginoóng *waláng kasinlupít* sa alipin
waláng kaparang pungay ng mga matá
gumawâ ng *katampalasanang waláng kapara*
waláng kaparis na liwanag ng buwán
kataksiláng-asal na *waláng kaparis*
waláng katulad na lakí ng ahas na náhuli
linis ng budhíng *waláng katulad*
waláng kahambíng na layò ang naratíng

galit na *waláng kahambíng*
waláng kawangis na gandá ng buhók
kapalamaraháng waláng kawangis
waláng kahulilip na *dunong* ni Bathalà
nagtiís ng hirap na *waláng kahulilip*
waláng kapantáy na kasinungalingan
o, *taás* ng langit na *waláng kapantáy!*

*Máibibilang na rin sa hugis na itó ng pánukdulan ang pariralang *waláng pangalawá sa*, gaya sa mga pangungusap na sumusunód:

waláng pangalawá sa takaw ang batang itó
ang kanyáng kabayo'y *waláng pangalawá sa tulin*

**Naaarì rin namáng sa halíp ng pang-angkóp *na* ay pang-ukol *sa* ang gamitín. Pag ganitó, ang ayos ng pangungusap ay nababago; ang pangngalang nasa-kaukuláng palagyô ay nápapalipat sa paarî. Ang ganitóy nangyayari sa lahát ng kauulat pang mga anyô sa *waláng kasing*. Mga halimbawà:

waláng kapara sa pungay na (o ang) mga matá
waláng kaparis sa liwanag ang buwán
ang ahas na náhuli ay *waláng katulad sa* lakí
waláng kahambíng sa layó ang naratíng
ang buhók ay *waláng kawangis sa* gandá
si Bathalà ay *waláng kahulilip sa* dunong
oh, langit na *waláng kapantáy sa* taás!

ANG PANGMARAMI SA PÁNUKDULAN

203. Ang kailanáng pangmarami ng antás-pánukdulan, ay nagkakáiba-ibáng anyô at paraán, ayon sa kung pangngalang basal, pang-uring payák, o pang-uring may-lapì ang salitáng tagapagpahayag ng uring pinasusukdól; at kung minsa'y ayon din namán sa salitâ, katagâ o panlaping nákakaugnáy. Ang pagkamarami ay náipakikilala ng sadyáng pantukoy na *mga*, o ng pagkáulit ng unang pantíg ng salitáng-ugát na tagapag-pahayag ng urì, o ng dalawáng bagay na iyán. Náriritó ang kani-kanyáng paraán:

(*Una*) Kapág ang salitáng tagapagpahayag ng urì ay pang-uring payák, ang ginagamit ay katagáng *mga*. Halimbawà:

mga taong *tamád na tamád*—*mga tamad na tamád* na tao
mga pinaka*duwág* na kawal—pinaka*duwág* na *mga* kawal
mga lubháng *balisá*—*mga balisáng* lubhâ
mga mangmáng na totoó—totoóng *mga mangmáng*
mga kát*aas*-taasang bundók—-*mga* bundók na kát*aas*-taasan

(*Ikalawá*) Kapág ang salitáng tagapagpahayag ay pang-urì sa panlaping *ma*, naaaring gamitin din ang *mga*, nguni't ang lalong palasak ay inuulit ang unang pantíg ng salitáng-ugát ng pang-urì. Halimbawà:

mga masipag na masipag—*masisipag* na *masisipag*
mga lubháng masiglá—*masisigláng* lubhâ
mga totoóng magandá—*magagandáng* totoó
mga pinakamabuti—*pinakamabubuti*
ang *mga* lalong maayos—ang lalong *maaayos*

Hindî magandáng pakinggán ang pagpipisan ng dalawáng anyóng itó sa íisáng pangungusap, gaya halimbawà ng:

mga masisigláng lubhâ—*mga* lubháng *masisiglá*
mga pinaka*mabubuting* mánunugtóg

(*Ikatló*) Kapág ang tagapagpahayag na salitâ ay pangngalang basal, naaarì rin ang anyô sa *mga*, nguni't lalong palasak ang pag-ulit sa unang pantíg ng tinurang salitâ. Halimbawà:

mga taong *nápakarunong*—*nápakarurunong* na tao
mga hayop na anóng *liít*—anóng *liliít* na mga hayop
mga labis ng *gandá*—labis ng *gagandá*
mga sakdál na *layò*—sakdál ng *lalayò*-sakdál *lalayò*
mga pisik ng *takaw*—pisik ng *tatakaw*
mga harì ng *tapang*—harì ng *tatapang*
mga ulo ng *yaman*—ulo ng *yayaman*
mga ubod ng *tamís*—ubod ng *tatamís*

Nagagawâ rito ang pagpipisan ng dalawáng anyóng pangmarami, gaya ng sa mga pang-uring lantáy. Halimbawà:

nápakarurunong na *mga* tao
anóng *liliít* na *mga* hayop
pisik ng *tatakaw* na *mga* batà
harì ng *tatapang* na *mga* bayani

(*Ikaapat*) Sa mga pánukdulang gumagamit ng salitáng *walâ*—máliban ang *waláng kasing* na sumusunód sa ikatlóng paraán,—ang lalong gamit na anyóng pangmarami ay ang sa katagáng *mga*, na naaarì pang dalhín nang dálawahan. Halimbawà:

waláng katulad *na* tapang *ng mga* kawal
mga waláng kaparis *sa* tapang *na mga* kawal

waláng kapantáy *na* dunong *ng mga* pahám
waláng kapara *sa* dunong *na mga* pahám
waláng *kasinggagandáng mga* babae
mga waláng *kasinggagandáng* babae

XIII. ANG MGA PANGHALÍP

204. Ang mga salitâ at katagáng ginagamit sa pangungusap na panghalili sa mga pangngalang nábanggít na'y dî na dapat ulitin, o náuunawaan na't dî kailangang sabihin pa ulî, ay siyáng tinatawag na mga *panghalíp*.

Ang mga panghalíp ay nahahatì sa mga kaukuláng sumusunód: *panao*, *pamatlíg*, *pananóng*, *pamanggít* at *panakláw*.

MGA PANGHALÍP NA PANAO

205. Tinatawag na panao ang mga panghalíp (salitâ o katagâ) na iniháhalili sa ngalan ng tao o mga taong gumaganáp ng pagka-simunò sa isáng pangungusap, o ng pagka-kináuukulan ng bagay na pinag-úusapan. Halimbawà:

SIYÁ *ang nagsabi*, *at hindî* AKÓ, *na* IKÁW ay pangit
SIYÁ muna ang umakyát bago KAMÍ, nang KAYÓ'Y makaalís

Sa dalawáng halimbawà, ang *siyá* at *silá* ay humahalíp o kumákatawán sa pangalan ng tao o mga taong pinag-úusapan; ang *akó* at *kamí* ay sa tao o mga taong nagsásalitâ; at ang *ikáw* at *kayó* ay sa tao o mga taong kasálitaan.

Ang tao o mga taong nagsásalitâ ay tinatawag na *unang panauhan*, ang kinákausap ay *ikalawáng panauhan*, at ang pinag-úusapan ay *ikatlóng panauhan*.

206. Ang mga panghalíp na panao, kung tungkól sa urì, ay may tatlóng kaukulán: *palagyô*, *paarî*, at *paukól*; kung tungkól sa pagkálagáy, naaaring *pauná* at naaaring *pahulí*, at kung tungkól sa bilang ng mga panauhan, naaaring *isáhan*, *dálawahan* at *máramihan*.

207. Ang panghalíp na *palagyô* ay kumákatawán sa ngalan ng tao o mga taong gumaganáp ng gáwain, o namumunò kayâ sa diwà ng pangyayaring tinutukoy ng pangungusap; gaya ng: *akó*, *siyá*, *kayó*, *silá* sa mga pangungusap na sumusunód:

akó ay taál na anák ng Pilipinas
hindî *silá* marunong ng wikang pilipino
magdaán muna *kayó*
silá ay malapit nang dumatíng

Ang *paarî* ay kumákatawán sa tao o mga taong nag-aarì o kináuukulan ng bagay, gáwain o pangyayaring binabanggít sa pangungusap; gaya ng: *akin*, *mo*, *kaniyá*, *natin*, *inyo*, *nilá* sa mga pangungusap na sumusunód:

ang aklát na iyán ay *akin*
saán nároón ang kapatíd *mo*?
nanggaling kamí sa *kaniyáng* bahay
ang ginawâ *natin* at tila di-mabuti

anó ang nangyari sa *inyó*?
hindî nilá sinunód ang *ating* bilin

Ang *paukól* ay siyáng gamit na anyô sa mga layong di-túwiran ng pangungusap, gaya ng mákikita sa kabanatà ng mga pandiwà at urì ng mga pangungusap. Ang karaniwang anyô ay panghalíp na panaong paarî rin, nguni't pinangúnaháng lagì ng *sa*, gaya sa mga halimbawang sumúsunód:

ibigáy mo itó *sa kanyá*
bumilí tayo ng pará *sa kanilá*
alang-alang, *sa iyó*, gagawín ko iyán agád
kung hindî *sa amin*, *sa inyó* silá magtutulóy

208. Ang panghalíp na makataong *pauná* ay iyáng mga anyóng sa túwirang parirala at pangungusap ay laging náuuna sa pangalan ng gáwaing ginaganáp o ng bagay na inaarì, nilalayon o kináuukulan; gaya ng: *ikáw*, *iyó*, *amin*, *inyó*, *kanilá*, sa mga pangungusap na sumusunód:

ikáw ay umalís
ang *iyóng* sulat ay *aking* binasa
ganitó ang *inyóng* gawín
nasa-*aming* bahay ang *kaniláng* hinahanap

At *pahulí*, iyáng mga katagáng laging náhuhulí sa pangalan ng gáwain, o ng bagay na kináuukulan; gaya ng mga anyóng *ka*, *mo*, *namin*, *ninyó*, *nilá*, sa mga pangungusap na sumusunód:

umalís *ka*
ang sulat *mo* ay binása *ko*
ganitó ang gawín *ninyó*
nasa-bahay *namin* ang hinahanap *niláng* tao

209. Tinatawag na *isáhan* ang panghalíp na panaong náuukol sa isáng panauhan lamang; gaya ng *akó*, *akin*, *ikáw*, *iyó*, *siyá*, *niyá*.

Dálawahan, kung dalawá ang panauhan; gaya ng *katá*, *kitá*, *kanitá*, *nitá*, *ta*.

At *máramihan*, kung ang mga panauhan ay higít na sa dalawá, álalaóng bagá'y nagkakáilán na, o marami; gaya ng *tayo*, *amin*, *kayó*, *ninyó*, *silá*, *nilá*.

210. Ang mga panghalíp na panao ay mapag-uukul-ukol sa paraáng sumusunód:

MGA PALAGYÔ

Isahan	Máramihan	Dálawahan
Panauhang 1 —*akó*	*táyo*, *kamí*	*katá*, *ta*, *kitá*
— ika-2 —*ikáw*, *ka*	*kayó*	
— ika-3 —*siyá*	*silá*	
Mga Paarî		
Panauhang 1 —*akin*, *ko*	*atin*, *natin*, *amin*, *namin*	kanitá, nitá, atá ta
—ika-2 —*iyó*, *mo*	inyó, ninyó	
—ika-3 —*kaniyá*, *niyá*	kanilá, nilá	

PALIWANAG:

(a) Sa mga hanay sa itaás, dapat kilanlíng sa dalá-dalawáng anyô, ang una'y siyáng mga *pauná* at ang ikalawá'y siyáng mga pahulí, máliban ang *tayo* at *kamí*.

(b) Ang *tayo* at *kamí* ay kapwà pauná; nguni't nagkakáibá sa sakláw na katuturán: ang *tayo* ay sumasakláw patí sa kausap, samantalang ang *kamí* ay hindî. Halimbawà:

> *tayong* mga tao
> *kamíng* mga lalaki
> taga-Pilipinas *tayong* lahát
> taga-Batangan *kami*

(k) Gayón din ang sukat masabi sa *atin* at *natin*, sakâ sa *amin* at *namin*: yaóng dalawáng una'y sumasakláw patí sa kausap, at ang dalawáng hulí'y hindî kundî sa mga nagsásalitâ lamang. Halimbawà:

> ang Sandaigdigan ay bayan *nating* lahát
> ang Pilipinas ay bayan naming mga pilipino

Na masasabi ring *ating bayan* at *aming bayan*.

(d) Ang mga panghalíp na dálawahan ay karaniwang gamit lamang sa mga kaurì o natátaasán, o kapalágayang-loób na kausap.

> Isáng kapatíd sa kapatíd: *katá'y* manonoód mámayâ ng palabás
> Isáng matandâ sa batà: ang *kanitáng* baon, Totoy, ay ubós na.

*Hindî wastóng saliwaín itó, na ang batà bagá'y siyáng gumamit ng *katá* o *kanitá* sa matandâ, liban na kung sadyáng dî naggágalangán sa pagtawag o pagkausap.

**Sa mga iginagalang o di-kapalágayang-loób na kausap, ay *tayo* at *atin* o *natin* ang ginagamit.

***Ang katumbás sa katuturán ng *katá* ay *akó at ikáw*, ang katumbás ng *kitá* ay *ikaw ay aking*, o *ko ikáw*, at ang sa *kanitá* ay *akin at iyó*, magkasama o pisán; kayâ nangasasabing:

ikáw at akó'y magkasamang aalís bukas
ang *iyóng* barò at ang *aking* barò (barò *mo't* barò ko) ay kapwà napunit
ikáw ay aking sásamahan
áalisán *ko ikaw* ng kukó

sa halíp ng:

katá'y aalís bukas—o aalís *katá* bukas
ang *kanitáng* baro'y napunit—o ang barò *nitá*, o ang *atáng* barò o ang barò *ta*
sásamahan ko *ikáw*
aalisán *kitá* ng kukó

**** Ang mga anyóng *atá* at *ta* ay gamitín lamang sa iláng lalawigang liblib at karaniwang pangmábilísang pananalitâ, sakâ malamáng na katumbás ng *tayo* kaysa ng *katá*. Halimbawà:

ta-na; abá *ta*; sa halíp ng *tayo* na, abá *tayo*

ANG PAMUMUPÔ

211. Ang *pô* ay siyáng katagáng gamit sa magalang na pakikipag-usap. Tinatawag na *pupô*, *pagpupô* o *pamumupô* ang ganitóng paggalang.

Sa pakikipag-usap o pagsagót ng isáng batà sa matandâ, ng isáng pinagpúpunuan sa punò, ng isáng lingkód sa pinaglílingkurán, ng mga di-magkakilala, magkarayama, o magkapalágayang-loób, ng mga bago pang nangingibig at dî pa tahás na nagkakáibigan,—ang pamumupô ay dî lamang katutubong ugali kundî tandâ ng mabuting pinag-aralan.

Sa mga magmamaguláng o mag-aanak,—masasabing hawa sa mga kanluraníng ugalì at sa mga bagong panahón—nangyayari nang madalás ang dî pamumupô ng mga anák sa mga magulang, magíng ng mga apó sa mga ninunò; dátapwá't ang mga talagáng nanununtón sa katutubong dakilang-asal, kailanmá'y dî nakaliligtâ sa paggamit ng "pô"sa bawa't kináuukulan.

212. Laban sa isá lamang paraán ng pakikipag-usap nang waláng *pupô* o paggalang, ay may apat na paraán ng mapítagang pananalitâ. Mga halimbawà:

Pakikipag-usap na waláng galangán o púpuan:

—Anó ang ibig mo?
—Ang ibig ko ay sumama ka.

Isá pa:

(Tawag) Pedroo!
(Sagót) Anó iyón?

Sa magalang na pakikipag-usap, naaaring gamitin ang alin mán sa apat na paraáng sumusunód; bagamán ang ikalawá'y (*b*) siyáng lalong palasak, at ang

ikaapat (*d*) ay siyáng lalong marangál.

Iniikáw ang kausap, nguni't may kahalong pupô. Halimbawà:

—anó *pô* ang sadyâ *mo*?
—kumustá *ka pô* namán?

(b) Ginagamit ang katagáng pang-ikalawáng panauhan sa máramihan, bukód sa *pô*. Halimbawà:

sino *pô* ang hinahanap *ninyó*?
tuloy *pô kayó*

(k) Ginagamit ang katagáng pang-unang panauhan sa máramihan, bukód sa *pô*. Halimbawà:

anó *pô* ang ibig *natin*?
kumain *pô tayo* muna

(d)Ginagamit ang katagáng pang-ikatlóng panauhan sa máramihan. Halimbawà:

saán *pô silá* paroroón?
anó *pô* ang *kaniláng* pangalan?

Mápapansíng ang katagáng *pô* ay dî nawawalâ sa apat na paraán.

Bukód sa *pô*, madalás na sinásamahan pa ang pananalitâ ng mga tawag na sadyáng pamítagan sa nakahihigít ng gulang, urì o tungkulin, magíng lalaki itó o babae. Halimbawà:

anó *pô* ang sadya *mo*, ginoó?
sino *pô*, ginang, ang *inyóng* hinahanap?
alín *pô* ang minámabuti ng *aming* Pangulo?
anó *pô* ang pangalan *nilá*, máginoo?
anó *pô* ang pangalan ng máginoo?

MGA PANGHALÍP NA PAMATLIG

213. Tinatawag na pamatlíg ang mga panghalíp na ginagamit sa pagtuturò ng isáng tao, bagay, lunán o pangyayari na dî na ibig pang banggitín sa tunay na pangalan, upáng magíng maigsî o di-maulit ang pagsasalitâ. Halimbawà:

itó ay bigáy niyá sa akin
bahaginan mo akó *niyáng* hawak mo
yaón ang nangyari sa amin

Ang *itó* sa unang halimbawà ay nagtuturò ng isáng bagay na nasa-katawán o malapit sa nagsásalitâ. Ang *niyán* sa ikalawáng halimbawà ay nagpapatlíg ng bagay na nasa-kamáy ng kinakausap, at ang *yaón* sa ikatló ay bumabanggit ng isáng pangyayaring malaon na sa kasalukuyang panahón, o malayò sa dalawáng nag-uusap.

214. Ang mga pamatlíg ay naaaring *paturól*, *paarî*, *paukól*, *patulád*, at *pahimatón*.

Paturól, ang pamatlíg na túwirang tumutukoy ng isáng tao o bagay na malapit sa nagsásalitâ, o ng isáng pangyayaring nasa-kasalukuyang panahón; gaya ng *itó*, *irí* o *yarí* at *iyón* o *yaón*, sa mga pangungusap na sumusunód:

itó ang bahay namin
mabuting panahón *itó*
irí ang sukláy na hinirám ko
yaríng dibdíb ko'y nagsisikíp
ang aklát niyá ay *iyán*
iyán ang sinasabi ko!
hindî *iyón* kundî iyán
malungkót sa dakong *yaón*

*Ang *irí* at *yarí* ay náiibá nang kauntî sa *itó*, pagka't ang una ay nangángahulugán ng lalong malapit o nasa-katawán ng nagsasálitâ, at ang *itó* ay naaaring malayú-layô; bagamán sa halíp ng *yarí*, ay nagagamit kailanmán ang *itó*, nguni't ang *yarí* ay di-lagì nang náipapalít sa *itó*.

**Ang *iyón* ar *yaón* ay waláng ipinagkakáibá, bagamán karaniwang itóng huli'y siyáng gamitín pag nasa-loób ng pangungusap, at yaóng una'y kung siyáng panghulí.

Paarî, ang mga pamatlíg na tumutukoy ng tao, bagay o pangyayaring nag-aarì o nagtatagláy ng anó mang urì o katangiang ipinahahayag ng nagsásalitâ. Ang anyô ng mga itó'y siyá ring sa mga *paturól*, naráragdagán lamang lahát halos ng titik *n* o pantíg *ni* sa unahán; gaya ng mga salitáng *nitó*, *niyarí*, *nirí*; *niyán*, *niyón*, *niyaón*, *noón*, sa mga sumusunód na pangungusap:

malapit ang bahay *nitóng* si Huwán
ang hinanakít *niyaríng* (o *niríng*) loób
ayaw ka bang magbigáy *niyáng* hawak mo?
malamíg sa lilim *niyóng* (o *niyaóng*) punungkahoy
noón ay batà pa si Rizal

*Ang *nitó*, *niyarí*, at *nirí* ay pangmalapit sa nagsásalitâ; ang *niyón* ay pangmalapit sa kausap, at ang *niyón*, *niyaón* at *noón* ay pangmalayò sa dalawá

**Ang kaibhán ng *nitó* sa *niyarí* o *nirí*, ay gaya rin ng nábanggit na sa paturól.

***Ang *niyón*, *niyaón*, o *noón* ay magkakasíngkahulugán na rin, bagamán lalong gamitín ang una kung mga bagay-bagay ang tinutukoy, ang ikatló'y, kung panahón at ang ikalawá'y nagagamit nang angkóp din sa halíp ng alinmán sa dalawá.

Paukól, ang mga pamatlíg na nagtuturò ng lunán, poók o tao, na kináuukulan o pinangyáyarihan ng bagay na tinutukoy. Ang anyô ng mga itó ay siyá ring sa mga *paarî*, nguni't sa halíp ng *n* ay *d* ang nάraragdág sa unahán ng anyóng paturól; gaya ng mga salitáng *dito*, *dini*, *diyán*, *doón*, sa mga pangungusap na sumusunód:

dito nálibíng si Mabini
walâ *rining* masamáng tao
diyán binitay siná Parè Burgos
sa Palanan, *doón* nádakíp siná Aguinaldo

*Ang *dito* at *dini* ay nagpapatlíg nang malapit sa unang panauhan, bagamán ang *dini* ay lalong malapit kaysá *dito*: ang *diyán* ay malapit sa pangalawáng panauhan, at ang *doón* ay malayò sa dalawá.

**Karaniwan nang ang mga katagáng itó'y ibinibilang na pang-abay, dátapwa't sa mga halimbawang kalalahad pa ay di-maikakaít na nagsísiganáp din ng pagka-panghalíp.

Patulád, ang mga pamatlíg na kumakatawán sa ngalan o hugis ng mga bagay o pangyayaring pinagtútularan. Ang anyóng itó ay binubuô ng katagáng *ga*, na may kahulugáng *gaya ng*, at ng anyóng paarî ng pamatlíg ding itó; gaya ng mga salitáng *ganitó*, *ganirí*, *gayarí*, *ganiyán*, *gayón* at *ganoón*, sa mga sumusunód na pangungusap:

ganitó kaliít ang ulo niyá
ang gawín mong pusód ay *ganirí*
gayarí ang sabi ng aklát
ganiyán ang ibig ko!
sa *gayón* natapos ang talumpatì
sa aming bayan ay walâ ng *ganóon*

*Ang pagkakáibá nang kauntî ng *ganitó*, *ganirí* at *gayarí* ay siyá rin ng násabi sa *sa itó*, *irí* at *yarí*, o sa *nitó*, *nirí* at *niyarí*; bagamán ang *gayarí* ay malamáng gamitin sa pagsipì ng mga salitâ. Ang *gayón* at *ganóon* ay waláng pinagkakáibhán sa paggamit.

**Karaniwan nang ang mga anyóng itó ay ibinibilang na mga pang-uring patulád: nguni't ayon sa mga kalalahad pang halimbawà, ay di-máitatangging nagsísitupád din ng pagka-panghalíp.

Pahimatón, ang mga pamatlíg na naghihimatón ng kinároroonan ng isáng tao o bagay na pinaghahanap, at nákikita o nátatanáw; gaya ng mga salitáng *ayto*, *eto* o *heto*, *ayán* o *hayán*, at *ayún* o *hayún*, sa mga pangungusap na sumusunód:

aytó akó
ang salapî mong kailangan ay *heto*
ayán na silá
kung humihingî ka pa, ay *hayán*
ayún ang ibon

hayún ang araw, at lumulubóg na

*Ang *aytó* ay dî siyáng gamitín, kundî ang *eto* at *heto*, nguni't yaón ang wastô. Ganitó rin ang sukat masabi sa *ayán* at *hayán*, sakâ sa *ayún* at *hayún*.

**Ang mga pamatlíg na itó ay may pagka-malapandiwà, at nangákakatumbás ng mga pandiwang: *naritó* o *nariritó*, *nariyán* o *naririyán*, at *naroón* o *naroroón*.

náritó akó
ang salapî mong kailangan ay *náriritó*
náriyán na silá
kung humihingî ka pa, ay *náriyán*
nároroón ang ibon
nároroón ang araw at lumulubog na

215. Sa lahát ng mga pamatlíg na kauulat pa, ay waláng tumatanggáp ng pagkamarami kundî ang mga paturól at ang mga patulád. Ang anyóng pangmarami ng mga paturól, ay nagagawâ sa tulong ng pantukoy na *mga*.

ang *mga itó* ang may-kagagawán
walâ tayong magagawâ sa *mga iyán*
kinuha ng *mga iyón* ang lahát kong naiimpók

Ang anyóng pangmarami ng mga patulád, ay nagagawâ o sa pamamagitan din ng pantukoy na *mga*, o ng pagpapalít sa katagáng *ga*, ng *gangga*:

ang *mga ganitó'y* matitibay
gangganyáng katatamís ang ibig namin
hindî namán *gangganóon*, kundî *gangganitó* lamang

216. Sa pagbibigáy ng lalong katiyakán sa ipinapatlíg, at ng lalong kasiglahán sa pangungusap, ang mga paturól, patulád at paukól ay ugalì nang inuulit:

itóng sanggól na *itó* ang nápulot sa tabíng-daán
ginaláw *nitóng* malikót na *itó*
diyán sa bahay na *iyán* tumirá ang Pangulo
doón sa puntód na *iyón* nábagók ang sasakyán
ganitung-ganitó ang nábilí mong damít
diyang-diyán lamang akó may-kaya
dito't dito rin ang uwî
noon-noón lamang. *noon-noón* din

217. Ang mga panghalíp na pamatlíg ay maiháhalayháy sa ayos na sumusunód:

PATURÓL — itó, irí, yarí
iyán
iyón, yaón

PAARÎ — nitó nirí, niyarí
niyán
niyón, niyaón, noón
PAUKÓL — dito, dini
diyán
doón
PATULÁD — ganitó, ganirí, gayarí
ganiyán
gayón, ganoón
PAHIMATÓN— aytó, eto, heto; ayrí, eri, heri,
ayán, hayán
ayún, hayún

ANG MGA PANGHALÍP NA PANANÓNG

218. Tinatawag na *pananóng* ang mga panghalíp na karaniwang kumákatawán sa ngalan ng tao o ng mga bagay, at ang himig o paraán ay patanóng; gaya ng mga salitáng *sino*, *kanino*, *anó*, *alín*, *ilán*, *kailán*, *saán*, *gaano*, *magkano*, sa mga pangungusap na sumusunód:

sino ang kumathâ ng "Florante"?
kaninong punlô ang nakamatáy kay Lawton?
punlô *nino* ang nakamatáy?
anó ang sinagisag ni Bonifacio?
alín ang una sa itlóg at sa inahín?
ilán ang namatáy sa sakunâ?
kailán nagsimulâ ang labanáng Pilipino-Amerikano?
saan nápatáy si Magallanes?
gaanó ang kaya ng palayók ninyóng saingán?
magkano ang ibig mo sa iyóng bahay?

219. Bagamán tinatawag na *pananóng* ang mga panghalíp na itó, dî ibig sabihing sa pulós na pagtatanóng o pag-uusisà lamang ginagamit, kundî sa mga pananalitâ mang paagam-agam, pahangâ, pahinaíng, atb. Halimbawà:

hindî nákikilala kung *sino* ang maygawâ
kahit *kanino'y* ayaw magtiwalà
bahay man *nino* ay dî iginagalang
anóng taás na gusalì!
anóng hapdî ng sugat!
alín na ngâ sa gaya kong dukhâ!
nasugatan ang *ilán* sa mga nahulog
ayaw sabihin kung *kailán* siyá magbabayad
ang masipag ay nabubuhay kahit *saán*

kung *saán* nárapâ, doón magbangon
gaano na lamang ang mawawalâ sa atin!
kung *magkano* ang kita, siyáng bagayan ng gugol

220. Sa lahát ng mga pananóng, ang *sino* ay siyá lamang may sadyáng pag-uukol.

	Pang-isá	Pangmarami
PALAGYÔ	sino	sinu-sino
PAARÎ	kanino, nino	kaní-kanino, ninu-nino
PALAYÓN	kanino, sa kanino	kaní-kanino, sa kaní-kanino

Mga halimbawà:

sino ang may-arì ng bukid na itó?
ang iyó bang mga kasamá ay *sinu-sino*?
kaninong bukid itó?
ang mga aklát bang iyán ay *kaní-kanino*?
kanino ibibigáy ang dalá mo?
sa *kaní-kanino* kayâ máuuwî ang mga kayamanan ng namatáy?

Ang ikalawáng anyô ng paarî—*nino*, *ninu-nino*,—ay ginagamit lamang sa likód ng ngalan ng bagay na inaarì o ng pangyayaring iniuukol; o dilì kayá'y kung sa pagtatanóng ng "sino ang may-arì o may-gawâ,"ay dî náunawaan ang sagót. Mga halimbawà:

bahay nino ang nasunog?
ang pinag-úusapan ninyó'y *pagkamatáy* ba *nino*?
kanino bang lupà iyán?—lupà ni Pedro.—*Nino*?

221. Ang *sino* ay ginagamit na panghalíp o pang-ugnáy sa ngalan ng tao; ang *anó* ay sa ngalan ng mga bagay at pangyayari; ang *alín* ay sa ngalang-tao, ngalang-bagay at ngalang-pangyayari; ang *ilán* ay sa mga tao, bagay o pangyayaring nabibilang; ang *kailán* ay sa mga ngalang-panahón; ang *saán* ay sa mga ngalang-lunán o poók; ang *gaano* ay sa nabibilang, nasusukat o natitimbáng; at ang *magkanó* ay sa mga halagá o naháhalagaháng bagay. Mga halimbawà:

sinong Pedro ang hinahanap ninyó?
anóng panghimagas ang ating bibilhín?
alíng babae, at *alíng* damít ang nápupusuan niyá?
iláng tao, *iláng* sasakyán at *gaanong* kayamanan na ang nápalibíng sa dagat na iyán?
kailáng araw at *saáng* poók nangyari ang gayóng labanán?
magkanong halagá ang nilustáy ng ingatyaman?

222. Ang kailanáng pangmarami ng mga panghalíp na pananóng ay náipahahayag sa pamamagitan ng pag-ulit ng salitâ, na karaniwang may kabalalay ding *mga*.

Pang-isá	**Pangmarami**
sino	sinu-sino
kanino	kaní-kanino
nino	ninu-nino
anó	anu-anó
alín	alin-alín
kailán	kaí-kailán
ilán	ilan-ilán
saán	saan-saán
gaano	gaá-gaano
magkano	magká-magkano

Ang paggamit ng pangmarami ay máibabatay sa mga halimbawang sumusunód:

sinu-sino na ang mga nagíng Papa sa Roma?
ang kinákatulong mo'y kung *sinu-sino* na lamang
kaní-kanino ang mga bahay na itó?
ang mga aklát na iyán ay di ko alám kung *kaní-kanino*
buhay ba *ninu-nino* ang sinusulat mo?
anu-anó ang mga wikang nátutuhan ni Rizal?
kung *anu-anó* ang sinasabi mo!
sa kanilá ba'y *alin-alín* ang nakabayad na, at *alin-alín* ang hindî pa?
ilan-iláng araw na kayó'y naglalakbáy?
kaí-kailán ka man nagsabi ng totoó ay di gaya ngayón
saan-saán kayó nakaratíng?
gaá-gaano ang lulan ng mga sasakyán?
magká-magkano ang ukol sa isa't isá?

Ang paggamit ng *mga* sa mga pangungusap na may panghalíp na pananóng, ay hindî sa panghalíp náuukol kundî sa pangngalan, lantád man itó o náuunawaan lamang. Gayunmán naaaring sa panghalíp iukol at iabay ang *mga*, at sa ganitó'y madalás na nakapagbibigáy ang *mga* ng diwà ng di-katiyakán lubhâ pa sa mga panghalíp na *ilán*, *kailán*. Halimbawà:

mga anó na lamang ang bilhín mo
mga iláng araw pa, at magkakáalám na

mga kailáng buwán mo kayâ mabábayaran iyán?
kung *mga alin-alín* ang itinuturò ng batà
mga sinu-sino na lamang ang lagì niyáng panauhin

MGA PANGHALÍP NA PAMANGGÍT

223. Ang mga pamanggít ay iláng katagáng, bukód sa kaniláng likás na tungkulin sa pangungusap, ay nakagaganáp pa rin ng pagka-panghalíp, álalaóng bagá'y kumákatawán sa isáng pangngalan o buóng parirala, at sa bisà nilá'y parang nábabanggit na rin ang pinaka-diwà ng tinurang pangngalan o parirala, at dî na kailangang ulitin.

Sa mga katagáng itó'y nábibilang ang pang-angkóp *na*, at ang mga pantukoy na *ang*, *ng*, *sa*, sampún ng mga pangmaraming *ang mga*, *ng mga*, *sa mga*.

Na.—Itó ang anyô ng pang-angkóp na tanging nakagaganáp na madalás at malinaw ng pagka-panghalíp na pamanggít. Ang mga anyóng *ng* at *g*, bagamán nakatutupád din ng ganyáng tungkulin, nguni'y di-gaanong gamitín, palibhasa'y karaniwang sa mahahabang pangungusap at sa pag-uugnáy ng mga parirala't pangungusap nákakailangan ang pamanggít na panghalíp, at sa ganitó'y hindî mga anyóng *ng* at *g* ang pinaggagamít kundî ang *na*, kahit na ang sinusundáng salita'y nagtatapós sa isáng patinig, o sa katinig *n*. Mga halimbawà:

ang bahay sa bukid *na* binibilí mo ay sirá-sirâ
sa dami ng tao*ng* dumalo, walâ akóng nákilala isá man
ang bayó ng hangi*ng* nagbubuhat sa laot, ay siyáng nagpalubóg sa sasakyán
pagkaupô sa kapangyarihan ay nagpahayag sa madlâ *na* pag-úusigin niyá ang lahát ng sugál

Ang, *ng*, *sa*.—Alinmán sa mga pantukoy na itó, kapág nangunguna sa isáng pandiwang nasa-pánahunang nagdaán, kasalukuyan o hinaharáp, ay gumaganáp ng pagka-panghalíp, pagka't sa pamamagitan nilá'y parang nábabanggít na rin ang tauhang gumaganáp ng sinasabi ng pandiwà. At bagamán ang pandiwang itó, sa pangunguna ng pantukoy, ay nagpapara namáng pangngalan; dátapwá't dî rin nawawalâ ang himig makadiwà, na may simunong gumaganáp, kayâ natatawag tulóy na malapandiwang pangngalan o pangngalang malapandiwà. Mga halimbawà:

ang humatol
ibig *ng* bumibilí
sa babasa
sino *ang* kumakain? —si Pedro
binawì *ng* nagbigáy *ang* ibinigáy *sa* binigyán
ang lumalakad nang matulin, kung mátiník ay malalim
ang lumalakad nang marahan, kung mátiník ay mababaw

Sa unang halimbawà, ang pantukoy na *ang* ay mapaghuhulò nang may kinákatawáng pangngalan, na kaipala'y *hukóm*—ang hukóm na humatol;—sa ikalawá, kinákatawán ng *ng* ang tao—ibig ng taong bumibilí;—sa ikatló, ang *sa* ay kumákatawán namán sa tao rin—sa taong babasa.

Gayón din ang sukat masabi sa mga ibá pang halimbawang kasunód. Sa "sino ang kumakain?", ang ibig sabihin ay "sino ang *taong* kumakain"; sa "binawì ng nagbigáy", ng *taong* nagbigáy; sa "ang ibinigáy", *bagay* na ibinigáy; sa "sa binigyán", *taong* binigyán. Sa mga halimbawang "ang lumalakad", ay *tao* rin kapwà ang salitáng tinutukoy at ibig banggitín.

Ang mga, *ng mga*, *sa mga.*—Waláng ikináiibá ang kapakanán ng mga pangmaraming itó sa kapalíliwanag na pang-ukol sa mga pantukoy na ísahan. Anupá't ang mga halimbawà sa unahán ay siyá ring magagamit dito gagawín ngâ lamang na sa máramihan.

ang mga humatol
ibig *ng mga* bumibilí
sa mga babasa
sinu-sino *ang mga* kumakain?—siná Pedro
binawì *ng mga* nagbigáy *ang mga* ibinigáy *sa mga* binigyán
ang mga lumalakad, atb.

MGA PANGHALÍP NA PANAKLÁW

224. Kayâ *panakláw* ang tawag, ay sapagká't mga salitáng sa pagganáp ng tungkuling panghalíp, ay may sinasakláw na kaisahán, dami o kalahatán, at may kinákatawáng katuturán, na maaaring tíyakan o di-tíyakan.

Ang mga nagsasaád ng kaisahán ay itó: *isá*, *isá pa*, *ibá*, *bala*, *bawà*, *tungkól*, atb.

Ang mga nagsasaád ng dami o kalahatán, ay itó namán: *lahát*, *tanán*, *madlâ*, *dilan*, *para-para*, *panáy*, *pawà*, *pulós*, *taganás*.

Ang mga panakláw na tíyakan ay iyáng lahát na nasa-kaisahán at kalahatán; at ang mga di-tíyakan ay itóng mga sumusunód na binubuô ng mga panghalíp na pananóng at ng pangatníg na: *man*, *sínumán*, *kanínumán*, *nínumán*, *alinmán*, *ilanmán*, *kailanmán*, *saanmán*, *gaánumán*, *magkánumán*, at sakâ *anó*, *kuwán*, atb.

Nárito ang pará-paraán ng paggamit sa lahát at bawa't isá ng mga nábanggit na panghalíp na panakláw.

(a) Mga nagsasaád ng kaisahán:

Isá—Ang pang-uring pamilang na itó, gaya ng lahát ng pamilang, lalung-lalò na ng mga patakarán o basal, ay likás na may pagka-panghalíp. Kailanmá't ginagamit ng mag-isá, álalaóng bagá'y waláng kaakbáy na ngalan ng bagay na

binibilang, ang alín mang pamilang —*isá*, *dalawá*, *sampû*, *sandaán*, *sanlibo* atb.—ay waláng pinag-ibhán sa panghalíp, pagká't kumakatawán o humahalíp sa pangngalang dî na sinasabi nguni't náuunawaan. Halimbawà:

> iláng taon ka na?—*dalawampû* (taón ang ibig sabihin)
> sa limandaáng piso'y waláng nálabí kundî *isá* lamang (*sandaáng piso* ang mga salitáng dî na inulit)

Dátapwá't ang pinag-úusapan ditó'y kaisahán ng mga panakláw, kayâ *isá* ang dapat halimbawaan:

> bigyán mo akó ng *isá*
> at sakâ *isá pa*
> hindî iyán kundî yaóng *isá*

Ang pangmarami ng *isá* ay *mga isá;* nguni't sa ganitó'y nawawalâ na ang katiyakán, at nagiging álanganin ang bilang [*Pang-urì* (195)], bukód sa nanánaulî na sa pagka-pang-urì pagka't karaniwang nangángailangan pang samahan ng pangngalan. Halimbawà:

> humihingî ka ng *mga isáng* salóp
> iláng libo ang kailangan mo?—*mga isá* lamang

Iba.—Itó ma'y likás na pang-urì nguni't náipanghahalíp din. Ginagamit kung may isá nang unang nábanggít o náipatlíg; o kung dî pa man nábabanggit, ay náipalalagáy nang mayroón. Halimbawà:

> *ibá* akóng magalit
> ayoko ng isáng itó, ibig ko'y *ibá*
> *ibá* namán ang ating tugtugín
> sino ang gumagamót sa kanyá? Si Dr. Lukas ba?—hindî, *ibá*

Ang pangmarami nitó'y naaaring sa katagáng *mga*, at naaaring sa paulit. Halimbawà:

> *mga ibá* lamang ang nakíkinabang sa kanyáng taním
> *iba-ibá* kung magbihis at umawit ang artistang iyán

Kung sa pagbanggít o pag-uulat ng ilán o maraming bagay ay may mga nátitirá pang dî na sukat mábanggít o iulat, nguni't ibig ipahiwatig na mayroón pa, ang panghalíp na itó'y siyáng ginagamit na pangwakás ng ulat, na ipinagigitnâ sa *at* at sa *pa*. Anupá't sinasabing *at ibá pa*, o *at iba't ibá pa*, na dinaraglát nang

paganitó: *atb*.

ang santól, mabulo, bayabas, *atb*., ay naggugubat sa aming looban
nagtuturò sa páaralang itó ng karunungan, kabáitan, hanap-buhay, *atb*.

Bala.—Kung minsa'y inúugnayán itó ng pang-abay *na*, at kung minsa'y ng kaukol na pang-angkóp *ng*. Nangángahulugán, kung *bala na* o bálaná, ng *kahit alín* o ng *lahát*; at kung *balang*, ay ng *bawa't* o *bawa't isá*. Halimbawà:

bálaná'y ibig mo—kahit alín ay ibig mo
bálaná'y nagpatotoó—lahát na'y nagpatotoó
ginagawâ ang *bálanáng* máisipan—ginagawâ kahit anóng . . .
balang dumatíng, may daláng panghandóg—bawa't dumatíng . . .
magagawâ mo ang *bala* mong máibigan—bawà mo't . . .
balang hanay may sampû katao—bawa't isáng hanay

Hindî itó tumatanggáp na kailánáng pangmarami.

Bawà—Halos siyá na rin ng *bala*, nguni't mahigít na gamitín kaysá ritó. Karaniwang may pang-angkóp na *'t*; kung minsan namá'y sinusundán ng pang-abay *na*. Halimbawà:

ang *bawa't* humulâ ay nabulaanan
tulusan mo *bawa't* ikasampúng dipá
bawa't isá'y may katangiang kani-kanyá
bawà na'y bumatì sa amin
ang *bawà na'y* makagagawâ niyán

Walâ ring pangmarami.

Tungkol.—Bukód sa pagka-pangngalan at pagka-pang-ukol ng salitáng itó, ay gumaganáp pa ng pagka-panghalíp. Tunay mang kakahulugán ng *balang* at ng *bawa't* nguni't may diwang palahát, álalaóng bagá'y kung isa-isá man ang parang tinutukoy, may diwà namang sumasakláw sa kalahatán. Dî nangángailangan ng anó mang pang-angkóp o panlapì, at túwirang sinusundán ng pangngalan o pang-uring tinutukoy; dátapwá't kung sa pang-urì nangunguna, sakâ lamang nagiging ganáp na panghalíp, pagká't ang pangngalang dî nakasulat o dî binabanggít, ay siyáng hináhalipán. Halimbawà:

tungkól maysala, pinarúrusahan—bawa't maysala, o lahát ng . . .
makapapasok *tungkól* may pahintulot—balang, o lahát ng . . .
tungkól magandá, kanyá; *tungkól* pangit, akin

Dátapwâ, kakaibá sa mga sinusundán, itóng *tungkól* ay tumatanggáp ng kailanáng pangmarami sa pamamagitan ng *mga* o ng pag-ulit sa unang pantíg ng

salitáng-ugát ng pang-urì sa *ma*. Halimbawà:

tungkól mga ketongin ay ipinakukulóng
noóng araw, hindî naghahalál ni náihahalál *tungkól mga* babae
tungkól ma*gaga*ndá, pinapapasok nang waláng-bayad

(b) Mga nagsasaád ng dami o kalahatán:

Lahát—Kung itó'y pang-urì, magíng payák o nag-iisá, at magíng inuulit upáng lalong mapasiglá ang pananalitâ, ay karaniwang pinamámagitanan ng pantukoy *ng* sa pangngalang kasunód; dapwa't walâ nang tagapamagitang pantukoy kapág sadyáng panghalíp. Halimbawà:

lahát yata'y galít na sa atin!
lahát ay tumindíg nang ang Pangulo'y pumasok (sa halíp ng: lahát ng taong nalilipon ay . . .)
nang máriníg ang malungkot na kasaysayan, ay nápaiyák na *lahát* (o *ang lahát*)
inubos na *lahat-lahát* ang pagkain

Kapág kapwà panghalíp na panao ang pinangúngunahan, hindî na rin nagtatagláy ng *ng*. Halimbawà:

lahát kamí'y nákagalitan ng gurò
magsilabás nang *lahat-lahát* kayó

Tanán—Nákikilala itóng pang-urì kung may kaakbáy na pangngalan, nguni't kung lumalakad na mag-isá, ay malamáng na panghalíp kaysá pang-urì. May hangong katuturán sa *tungkól* at sa *lahát*. Halimbawà:

ang *tanáng* may ketong ay ipinadádakíp
nagsitindíg na *tanán*, pagkákita sa Pangulo
akó'y gumagalang sa náritóng *tanán*

Madlâ—Gaya rin ng *lahát* at ng *tanán*, na malamáng na pang-urì, at manapa'y pangngalan kaysá panghalíp. Nguǹ dî maipagkakait na may pangka-panghalíp ding talagá, at itó'y lalong nátatanghál kung sa pandiwà nápapasama, o kung nag-iisá kayâ. Halimbawà:

madlâ't marami ang sukat masabi sa iyó
danga't iginagalang ko ang *madláng* náriritó
patawarin mo akó sa *madláng* di-mabuting nágawâ ko sa iyó

Dilan—Hindî ang ganitóng salitáng-ugát ang nasusunód, kundî ang may pang-angkóp nang *g*—*dilang*.—*Para rin ng tanán* na may katuturáng hangò sa *lahát* at sa *tungkól*. Laging iniuuna sa pang-urì, at di-maaaring ihulí. Halimbawà:

iligtás mo pô kamí sa *dilang* masamâ
mabaít sa *dilang* mabaít kung di nagagalit
ngunì, malupít sa *dilang* malupít pag totoó nang nagagalit

Parapara, panáy, pawà, pulós at taganás.—Halos iisá ang paraán o kagamitán ng limáng pang-uring itó, kung gumaganáp ng pagka-panghalíp. Nagtataglây ng kaukol na pang-angkóp ang bawa't isá, kapág may sumusunód na salitáng pinag-úugnayán. Alinmán sa limá ay dî nagagamit nang kanawanawa, kundî may náuuna nang bahagi ng pangungusap na lantaran o di-lantarang nagpápahayag ng kalahatán o karamihan. Bawa't isá sa limá ay bilang katuwáng o katambíng lamang ng salitáng palahát o pamaraming binábagayan. Halimbawà:

lahát ng dumatíng ay *paraparang* may sakít
paraparang mayaman ang mga Lakson
ang pinagsasabí mo'y *panáy* na kaululán
panáy nang nakakulót ang mga babae ngayón
ang mga kathâ niyá'y ukol na *pawà* sa pag-iibigan
pawang mababaít siláng magkakapatíd
lahát ng dalagang sumama'y *pulós* na naka-Balintawák
pulós namáng nakabarong pilipino ang mga binatà
ang mga ilog doón ay *taganás* na malalim
taganás na panaginip ang nasa kanyáng ulo

(*k*) *Mga nagsasaád ng di-katiyakán*.—Dahil sa tuntuning "kapág ang dalawáng salitáng pinagtatambál ay gumagawâ ng pangatlóng kahulugán, isinusulat na nang buô o parang isáng salitâ lamang," kung kayâ ang mga panakláw na tinutukoy dito na binubuô ng isáng pananóng at ng katagáng *man*, ay pisán nang isinusulat. Ang *sínumán*, *anumán*, *alinmán*, atb., ay ibá na sa *sino man*, *anó man*, *alín man*, atb.: Ang mga yaón ay may buó't ganáp nang katuturán, kayâ may sarili nang tungkulin sa pangungusap—minsa'y pangngalan at minsa'y panghalíp,—nguni't sa mga itó'y nanánatiling tagláy ang pagka-panghalíp na pananóng ng *sino*, *anó*, *alín*, *atb*., at ang pagka-pangatnig ng *man*; ang mga yaó'y tumatanggáp ng pantukoy na *ang*, *ng*, at *sa*; nguni't hindî ang mga itó.

(ang) *sínumáng* may-hiyâ ay dî makagagawâ ng ganyán
huwág kang sasama kung yayain ka ng *sínumán*
(sa) *kanínumán* ang bahay na iyán, igalang ninyó
walâ tayong sukat ikatakot *kanínumán*

gumawâ ka nang matuwíd sukdáng ikagalit *nínumán*
anumán ang ibig mo, kumuha ka
maraming salamat—walâ pong *anumán*
(ang) *alinmán* sa inyó ay máilalaban
dalhín mo rito *alinmán* ang náriyán
ilanmán kayó ay kaya niyáng buhayin
ibigáy mo sa akin *ilanmán* mayroón ka
kailanmá'y hindî akó nagsabi ng ganyán
huwág kang páparito *kailanmán*
saanmán patungo ay sinusundan-sundán
ang marunong at mabaít, kinagígiliwan *saanmán*
gaánumán ang madadalá mo, bábayaran ko
tinatanggáp ang *gaánumáng* maipagkákaloób
magkánumán ang itawad mo'y hindî ibibigáy
pumayag ka na sa *magkánumán*

Ang pangmarami ng mga panghalíp na itó ay di lubhâng gamitín. Nguni't kung ginagamit ay inuulit na lamang ang salitáng payák, álalaóng bagá'y ang katagáng pananóng, gaya ng mga sumusunód: *sinu-sinumán*, *anu-anumán*, *alin-alinmán*, *kaí-kailanmán*, *saan-saanmán*, *gaá-gaanumán*, *magká-magkanumán*.

Kuwán at *anó*—Sa lahát ng mga panakláw na panghalíp, ang dalawáng itó, lubhâ pa itóng hulí, ay siyáng pinakalalong may masasakláw na kapakanán.

Ang *kuwán*, gaya ng *anó*, ay nagagamit na pamalít, álalaóng bagá'y náitatawag na pansamantala sa ngalan ng isáng tao, bagay, gáwain o pangyayari na di-maalaala o sadyáng di-nálalaman ang pangalan. Halimbawa'y sinasabing si *Kuwán*, si *Anó*, *aling Kuwán*, o *mamang Kuwán*, *aling Anó*; subali't lalong kagáwian nang ang tawag na *Kuwán* ay sa babae iukol, at ang tawag na *Anó* ay sa lalaki.

Sa mga ngalang-bagay, ngalang-gáwain o pangyayari ay nái-panghahalíp ang alinmán sa dalawá, na natatagláy patí urì o anyô ng salitâ sa alín mang anyô at tungkulin nitó sa pangungusap. Anupá't nagagawáng pangngalan, pang-urì, pandiwà, pang-abay at patí pandamdám, ayon ngâ sa tungkulin ng salitáng kinákatawán. Halimbawa'y sa *kuwán*:

ang *kuwán* ay nahulog
kunin mo iyóng *kuwán* sa *kuwán*
abá, *makuwán* na ang bagoong!
huwág mong *kuwanín* iyán
kinúkuwan-kuwán mo lamang ang maglayág!
samakakuwán ka na paritó't walâ akóng pera ngayón
oy, *Kuwán*, *ikuwán* mo ngâ itóng *kuwán* sa *kuwán*

Ganyán din ang magagawâ ng *anó*. Sa lahát ng mga kauulat pang halimbawà,

ang *anó* ay lúbusang máihahalili sa *kuwán*. Mangasasabi ring:

ang *anó*,—iyóng *anó*, sa *anó*,—*maanó* na,
anuhín,—*ináanu-anó*,—*samakaanó*,
oy, *Anó*, *ianó* mo itóng *anó* sa *anó*

Dátapwâ, bukód at higít sa mga kagamitáng iyán ang *anó* ay may ibáng marami pang kaukulán, na ikinásasangkáp sa di-iiláng sálitaín at parirala, o siyá kayang napagbábatayan ng ibáng salitáng may ibá nang tungkulin sa pangungusap. Sa mga itó'y mababanggit ang mga sumusunód:

gaano, *maano*, *magkaano*, *paano*, *kaanu-ano*, *umanó*
anhín o *anuhín*, *mag-anhin-anhín*, *paumanhín*
anó iyón? *anó* itó (anito) *anó* ba? *anupá,t* (anó pa at), *anóng* dikít!
di *anó* lamang!, atb., atb.

XIV. ANG PANDIWÀ

225. Ang salitáng pinaka-kálulwá ng isáng pangungusap, samakatwíd bagá'y ang nagbibigáy-diwà sa isáng parirala o sa isáng lipon ng mga salitâ upáng magkadiwà, mabuhay kumilos, gumanáp o pangyarihan ng anó mang bagay, ay tinatawag na *pandiwà*. Sa pagpapahayag ng isáng kaisipáng ganáp o malaganáp, ang pandiwà ay sangkáp na sadyáng kailangan. Kung ang pangungusap ay itutulad sa isáng punungkahoy na may ugát, punò, sangá, dahon, atb., ang pandiwà ay siyáng pinaka-dagtâ; at kung sa katawáng-tao namá'y siyáng pinaka-dugô.

Kung sa bagay, naaarì rin namáng makapagpahayag ng isáng kaisipán nang waláng pandiwà; gaya halimbawà sa mga pangungusap na:

magandáng dalaga si Rosa
bahay na bató ang kaniláng táhanan sa Maynilà
makápupóng maraming tao sa Sebú kaysá Panggasinán
mahirap ang paglalakbày nang kapós sa baon

dátapwâ, sa mga halimbawang iyán, bagay na bagay ikapit ang kasabiháng "waláng mayroón"; samakatwíd bagá'y tila ngâ waláng pandiwà nguni't mayroón. May iláng sangkáp ng pangungusap na dî man tahás na pandiwà ay may pagka-pandiwà sa katuturán at malapandiwà sa tungkulin. Kung minsa'y mga itó ang gumaganáp ng tungkulin ng pandiwà.

Sa mga halimbawà sa itaás, máliban sa una, ang mga salitáng *táhanan* (pangngalan), *matao* (pang-urì), *paglalakbáy* (pangngalan) at *kapós* (pang-urì), ay siyáng nagsísiganáp ng pagkapandiwà, at sa katunaya'y mangaaaring palitán ng mga pandiwang *tinátahanán* o *tinítirahán*, *mayroón*, *maglakbáy*, *kinakapós*. Masasabi rin, samakatwíd, na ganitó:

bahay na bató ang kaniláng TINÍTIRAHÁN *sa Maynilà*
makápupóng MARAMI ANG MGA TAONG NANÍNIRAHAN *sa Sebu kaysá Panggasinàn*
mahirap ang maglakbáy nang KINAKAPÓS *sa baon*

Ang unang halimbawà, kung bábaligtarín ang ayos, ay magiging:

Si Rosa magandáng dalaga—

dito'y *ay* ang pangatníg na gumaganáp ng pagka-pandiwà, na sa unang halimbawa'y siyáng "waláng náróroón."

Sa paraáng itó'y mahahangò, na ang diwà ng isáng kaisipán,o ang buód ng

isáng pangungusap, ay náipahahayag hindî lamang laging sa pamamagitan ng tunay na pandiwà, kundî sa pamamagitan din namán ng ibáng mga salitáng may pagka-pandiwà lamang sa kahulugán at sa tungkulin o napagkákanlungan kayâ ng di-lantád na pandiwà. Sa mga salitáng gaya nitó karaniwang ikinakapit ang tawag na *malapandiwà*, álalaóng bagá'y *tila* o *halos pandiwà*. At sa mga malapandiwà ay nangunguna ang pangatníg *ay*, na sa dakong ibabá'y máuulat sa lalò niyáng mahahalagáng kapakanán.

226. Kung lahát ng mga ibáng bahagi ng pangungusap ay naaaring pangngalanin [*Pangngalan* (119)], ang lahát ding iyán halos ay naaaring pandiwain. Sa pamamagitan ng mga lalong palasak na panlaping makadiwà, ay nakagagawâ ng pandiwà at nakababangháy sa mga katagâ man at sa mga ibáng sangkáp ng pananalitáng di-pangngalan o di-pang-urì, kagaya ng pantukoy, pang-ukol, panghalíp, pang-abay, pangatníg at patí pandamdám, na sa mga banyagang wika'y dî naaarì o di-karaniwang napápandiwa't nababangháy. Sa maliwanag na sabi, ang mga pangngalan at pang-urì, lubhâ pa sa mga payák niláng anyô, ay siyáng ugalì nang gawíng saligán o palamán ng mga pandiwà; gayón pa man ay naaarì rin ngang pandiwain ang mga sumusunód:

PANTUKOY: *ang*, *ni*, *niná*, atb.—

huwág kang *umang-ang-ang-ang* sa itinatanóng ko, pagka't alám na alám mo iyón

ninahín mo ang salitâ at huwág *ninihín* lamang, pagka't marami siláng nagmámay-arì

PANG-UKOL: *sa*—

*sumása*langit; *sumása*lupà; *sumása*lahát

*isa*kaliwâ ang batà; *isina*kanan ang matandâ

*magsa*pagóng; *nagsása*loób; *magsása*waláng-kibô

nasa-Maynilà; *pasasa*-Europa

PANG-URÌ: Sa *ma*, *mala-*, *ma-in*, atb.—

malakhín mo na sana ang muntî kong nakayanan

palagì ka na lamang *nagmámatampuhin*

pagmalahiningahán mo ng tubig ang bagong palayók

PANG-URING PAMILANG: *isá*, *dalawá*, *sampû*, *sandaán*, *libo*, atb.—

inisa-isá na ang lahát, di rin nákita ang hanap

nagdádalawáng-katawán ay waláng-kaya

pagsampuín man ay kulang din

nagkakasandáanan ang mga tayâ

libuhin mo ang bigáy at magkakasundô kayó

PANGHALÍP: *akó*, *ikáw*, *akin*, *amin*, *inyó*, *sino*, *anó*, *kuwán*, atb.—

hala! *umaku-akó* ka't nang ikáw ang máharáp ng gurò
akó'y *ikawín* mo't tayo'y *mag-íkawan*
akin na ang aklát ko
umamin ng kasalanan ang dinakíp
inyuhín ninyó ang inyó, at huwág ang sa ibá
sinuhin mo, at kung mákilala'y huwág mong *áanuhín*
kinukuwan-kuwán mo lamang iyón

PANG-ABAY: *bukas*, *lamang*, *oo*, *hindî*, *dito*, atb.—

binubukas-bukas pa ang dapat nang *ngayunín*
huwág mong *lamáng-lamangín* ang pagmamakatà
umoo na ang dalaga sa nangingibig
tungkól hingî mo'y dî ko *mapahíhindián*
dumiyán kayó, at *díritó* kamí

PANGATNIG: *kayâ*, *kundangan*, *sakalì*, *subalì*, atb.—

huwág kang *kumayá-kayâ* sa hindî mo nálalaman
hindî na *pinagpápakundanganan* ngayón ang katandaán
nagbabakásakaling mabawì ang natalo
ayaw *mápapasubalian* ang alín man niyáng kathâ

PANDAMDÁM: *abá!*, *alahúy!*, *aráy!*, *inakú!*, atb.—

nang mákita'y *nápaabá* nang malakás
gawíng-gawî ng taga-Batangan ang *umalahúy*
kung *umaaráy* lamang ay dî pa gaano ang sakít
nguni't kung *umaarúy*, ay masakít nang totoó
matigás na *káiinakú* habang tinítistisán ng bukol

227. Isá sa mga kakanyahán ng pandiwà, na ikinátatangì sa mga ibáng sangkáp ng pangungusap ay ang kanyáng pagka-banghayin, álalaóng bagá'y napagbabanghay-bangháy.

Ang pagbabangháy ay pagbibigáy sa isáng pandiwà ng iba-ibáng anyô, ayon sa kabagayán ng pagkaganáp o pangyayari, sa panahóng ikinagaganáp, at kung minsa'y sa bilang ng tauhang gumaganáp ng bagay o gáwaing sinasabi ng salitáng-ugát.

Ang kabagayán ng pagkaganáp o pangyayari ay tinatawag na *panagano* o hinggil; ang panahóng ikinagaganáp ay *pánahunan*, at ang tauhang gumaganáp ay *panauhan*.

Ang panagano ay may apat na urì o kahinggilán: *pawatás*, *pautós*, *paturól* at

pasakalì.

Ang *pánahunan* ay may tatlóng panahón: *pangnagdaán* o lumipas, *pangkasalukuyan* o kaugalián, at *panghinaharáp* o daratíng. Ang mga panahón sa banghayan ay naaaring *ganáp* at *malaganáp*. Ganáp, ang alinmán sa tatlóng kababanggít pa; at malaganáp, ang mga panggitnâ o álanganing panahón; na sa Inglés ay tinatawag na *progressive*, *past perfect*, *present perfect* at *future perfect*; subali't ang mga katumbás nitó sa banghayang tagalog ay lalong angkóp na tukuyi't iulat sa Paláugnayan.

Ang panauhan ay may tatlóng bilang na kináuukulan: panauhang *una*, na siyáng simunò o nagsásalitâ; panauhang *ikalawá*, na siyáng kasálitaan o kinákausap; at panauhang *ikatló*, na siyáng pinag-úusapan.

228. Ang apat na urì ng panagano o kahinggilán ay nagpápakilala ng iba-ibáng paraán ng pagpapahayag ng diwà ng salitáng binabangháy, na may kani-kanyáng anyô.

(a) *Pawatás*, ang basal na kabuuán ng panlaping makadiwà at salitáng-ugát na nilálapian. Itó'y waláng sariling panahón at panauhan, sakâ siyáng pinaka-ngalang katutubò ng pandiwà; gaya ng mga salitáng *umibig*, *matulog*, *magsabi*, *manggaling*, *basahin*, *sulatan*, *ibigáy*, *paalisín*, atb., sa mga pangungusap na sumusunód:

hindî gawáng birò ang *umibig*
dapat nang *matulog* ang mga batà
ang salarín ay ayaw pang *magsabi* ng totoó
madalás *manggaling* ang sakít sa karumihán
ibig kong *basahin* ang sulat, nguni't walâ akóng salamín
kung *sulatan* ba kitá ay sásagutín mo agád?
hindî maaaring dî nilá *ibigáy* ang ating hinihingî
nakaaawà namáng *paalisín* silá kapagkaraka

(b) *Pautós*, ang anyô na rin ng pawatás na ginagamit sa pag-uutos, paghingî o pagsuyò. Walâ rin itóng tiyák na panahón, máliban, kung bagamán, sa pagkakásakil ng dalawáng panahón, na isá'y ang sa pag-uutos o paghingî, na kasalukuyan, at isá'y ang sa daratíng na pagkatupád. Ang mga salitáng ginamit na pawatás ay siyá ring mangagagamit na halimbawà rito.

umibig ka sa kapwà mo
matulog o magsitulog na kayó, mga batà
magsabi ka na sana ng totoó
bago tayo pasa-kaliwâ ay *manggaling* na muna sa kanan
hayo ngâ, *basahin* na ninyó ang sulat na iyán
sulatan na rin natin silá, sa sumagót man o hindî
ibigáy ang kani-kanyá, at mátirá na lamang ang talagáng atin

paalisín nilá kung gumagawâ sa kanilá nang di-mabuti

May tatlóng urì ng pang-uutos: isá'y makapangyarihan o marahás, isá'y malubáy o pasuyô, at isá pa'y magilas na gamitín sa mga túlaan; at sa tatlóng itó'y may tatló rin namáng di-karaniwang anyô ng pandiwang pautós na naaaring gamitin.

*Ang unang anyô ay salitáng-ugát ng lamang na pandiwà, walâ na ng makadiwang panlapì, at, sa karahasán ng bigkás sa pag-uutos, ay nag-uurì na tulóy pandamdám ang salitâ, sakâ karaniwang dî na nagdadalá ng panghalíp. Halimbawà:

sulong . . .	sa halíp ng	*sumulong ka* o *kayó*		
urong	— —	*umurong*	—	
labás	— —	*lumabás*	—	
dalá itó		*dalhín mo* o *ninyó* itó		
kuha iyon	— —	*kunin*	—	iyón
bigáy iyán	— —	*ibigáy*	—	iyán
sabi na	— —	*magsabí ka* na o *kayó*		

** Ang ikalawáng anyô ay salitáng-ugát na ring pinapagtatapós sa *i*, sa paraáng kung ang násabing ugát ay nagtatapós sa katinig ay idinaragdág na lamang ang tinurang *i*, at kung sa patinig ay ipinapalít dito ang *i* na ang diíng tinatagláy ay ang sa ugát din.

Ang anyóng itó ay karaniwan sa matandáng pananagalog, lalò na sa mga tulâ, at sa kasalukuya'y ginagamit pa rin sa iláng lalawigan. Halimbawà:

salungi kayó
arungi tayo
labasí
dalahí itó
kuhí iyón
bigí o *bigayí* iyán
tingní ang lagáy ko na kahambal-hambál
lawití ang iyóng awa't pagmamahál
buhayi ang iyóng pinatáy na buhay
patayí ang lilong sa pusò ko'y natáy

*** Ang ikatlóng anyô ay sa mga pandiwà sa *um* tanging nagagamit, at dî namán, nagágamitang lahát kundî mangilan-ngilán lamang. Ang nangyayari, kung patinig ang unang titik ng ugát ay *u* ng unlapì ang nawawalâ, *m* na lamang ang nálalabí at kung katinig namán, nakakaltás na ang buóng unang pantíg. Halimbawà:

malís, sa halíp ng *umalís*		
mibig,	—	*umibig*
murong,	—	*umurong*
masok,	—	*pumasok*
mihag,	—	*bumihag*
muha,	—	*kumuha*

PALIWANAG.—Naaaring ang pautós ay samahan o hindî ng kaukol na panghalíp, bagamán ang lalong karaniwa'y may kasama; subali't sa paggamit ng panghalíp, ang lalò namáng wasto'y ipagpáhulí itó. Halimbawà:

kumain *ka*, sa halíp ng *ikáw ay kumain*

paroón *siyá,*	—	*siyá'y* pumaroón
magdalá *tayo*,	—	*tayo'y* magdalá
tawagin *natin*,	—	*ating* tawagin
isáma *ninyó*	—	*inyóng* isama
bantayan *nilá,*	—	*kaniláng* bantayán

(k) *Paturól*, ang anyô ng tandisang pagkaganáp sa iba-ibáng panahón ng gáwain o pangyayaring tinutukoy ng pawatás at pautós na pandiwà. Ang panaganong itó'y nagaganáp sa tatlóng panahón—nagdaán, kasalukuyan at hinaharap—na bawa't isá ay may kani-kanyang anyóng hangò at alínsunod sa kung anó ang panlapìng tagláy ng pandiwà. Sa apat na panagano ay itó ang lalong pasanák o gamitín, at siyá lamang nag-iibá-ibáng anyô sa bawa't panahón.

Ang tatlóng panahón ng paturól ay nagbabanság ng sarí-sarili na rin niláng kapararakan. Kayâ bawa't anyô ay natatawag sa kani-kanyáng kaukol na panahón: *anyóng pangnagdaán*, kung ang kaganapan ng pandiwà ay nangyari o nakalipas na; *anyóng pangkasalukuyan*, kung kasalukuyan lamang ginagawâ o nangyayari; at *anyong pandaratíng* o *panghinaharáp*, kung gagawín o mangyayari pa. Mga halimbawà:

Salitáng-ugát		*ibig*	*tulog*	*basa*
Panlapì:		*um-*	*ma-*	*-hin*
PAWATÁS		*umibig*	*matulog*	*basahin*
PAUTÓS		*umibig*	*matulog*	*basahin*
PATURÓL	*pangnagdaán*	*umibig*	*natulog*	*binasa*
	pangkasalukuyan	*umiibig*	*natutulog*	*binabasa*
	panghinaharáp	*ibig*	*matutulog*	*bábasahin*

Ang tatlóng anyô at tatlóng panahón ng paturól ay dî nagbabago sa tatlóng panauhan, anupá't balang anyô ay siyá nang gamit sa panauhang una, ikalawá at ikatló; gaya ng mákikita sa sumusunód na halayháy:

Panauhan	Pangnagdaan	Pangkasalukuyan	Panghinaharap
una: *Akó* ay	umibig	umiibig	iibig
ika-2: *Ikáw* ay	natulog	natutulog	matutulog
ika 3: *Siyá* ay	nagsabi	nagsasabi	magsasabi
	nanggaling	nanggagaling	manggagaling

una: *Aking*	binasa	binabasa	bábasahin
ika-2: *Iyóng*	ibinigáy	ibinibígay	ibibigáy
ika-3: *Kanyáng*	sinulatan	sinúsulatan	súsulatan
	pinaalís	pinaaalís	paáalisín

Ang mga katangian at kaukulán ng isa't isá sa mga anyóng itó ng paturól, ay máuulat nang lúbusan sa mga paksâ ng Palábanghayan (230).

(d) *Pasakalì*, ang paturól na rin, náiibá ngâ lamang dito ang pagka di-tandisan sa pagkaganáp ang sinasabi ng pandiwà, kundî pasumalá lamang o may pasubalì kayâ. Ang kapasumalahán o kapasubaliang itó ay ipinahahayag sa pamamagitan, kung minsan, ng isáng pang-abay na paálinlangan, na tinútuwangán ng isáng pangatníg, at kadalasá'y sa pamamagitan ng isa o dalawáng pangatníg na panakalìlamang.

Kung pagtútuusín, talagáng máipalalagáy na waláng tiyák na panaganong ganitó, anupá't ang mga pangungusap na di-tandisan ang diwà, ay sukat masabing násasalalay na una-una sa katuturán ng pang-abay at pangatníg bago sa pandiwà.

Ang mga pang-abay na karaniwang mágamit sa pasakalì ay *marahil*, *kaipalà*, *diwà*, *tila*, atb., at sa mga pangatníg namá'y mababanggít ang *kung*, *kung dî*, *sana*, *disin*, *pag*, *kapág*, *sakalî*, *saká-sakalì*, *kung bagá sakalì*, atb.

Ang mga anyô at pánahunan ng pasakali ay iyang-iyán ding sa paturól. At ang buóng kaisipán ng pangungusap ay karaniwang humihingî ng dalawáng pandiwà, lantád o di-lantád itó, na nagtútuwangan o nagpúpunuan ng kaisipán at katuturán. Mga halimbawà:

> *marahil mápalakad* akó bukas *kung huhupâ* ang samâ ng panahón
> *namatay* siya *kaipalà*, *kung hindi* natin *inabutan*
> *tila* ba *magagawâ* mo iyán nang *walâ* kang katulong. . .
> *manalo sana* ang ating kabayo sa pátakbuhan
> *kung dumatíng* ka *disin* nang maaga ay *nakáparoón* tayo
> *umamin* ka *sana* ng kasalanan, *disin pinatawad* ka
> *mátututo* na akóng magalit, *kapág* di ka *magtitigil* sa iyóng mga kabibirò
> *kung bagá sakaling* akó'y *makakáutang*, ay *bábayaran* ko nang hulugán

PALIWANAG.—Sa mga bagay na sukat mápansín sa mga halimbawang kalalahad pa, ay nangíngibabaw ang tatlóng sumusunód: una, ang pagká panáy na anyóng paturól ng lahát na pandiwà—*huhupâ*, *namatáy*, *inabutan*, *magagawâ*, *dumatíng*, *nakáparoón*, *umamin*, *pinatawad*, *mátututo*, *magtitigil*, *makakáutang* at *bábayaran*,—máliban ang iláng anyóng pawatás—*mápalakad*, *manalo*;—ikalawá, ang pagká karamihan ng pangungusap ay binubuô ng dalawáng di-ganáp na kaisipáng nagkakápunuan; at ikatló'y ang pagkakátugunang lagì ng panahón,

na álalaóng bagá, kung pangnagdaán ang unang pandiwà, pangnagdaán din ang ikalawá, kung panghinaharáp ang isá, panghinaharáp din ang isá pa, at bagamán may mangisa-ngisáng pawatás, itó namá'y nagtatagláy rin ng diwang panghinaharáp na gaya ng isá pang pandiwang tinútugunán.

Ang mga súliraning nililikhâ sa pananalitâ ng ganitóng mga kakanyahán ng pandiwang nasa-pasakaling panagano, ay malílíwanagan sa kabanatà ng Paláugnayan. Dito'y inihálimbawà lamang ang mga karaniwang ugalì sa mga pangungusap na may diwang pasakalì.

ANG PALABANGHAYAN

229. Tinatawag na *palábanghayan* ang mga tuntunin at paraáng sinusunód sa pagbabangháy o pagbibigáy sa mga pandiwà ng iba-ibáng anyô, ayon sa kabagayán ng pagkaganáp, panahóng ikinagaganáp, at bilang ng tauhang gumaganáp ng bagay at gáwaing sinasabi ng salitáng-ugát.

Lahát ng mga pandiwà ay binabangháy, samakatwíd bagá'y tumatanggáp ng iba-ibáng anyô, panagano, panahón at panauhan, bukudtangì ang iláng hindî nangángailangan ng pagbabagong anyô upáng magamit sa alín mang panagano, panahón at panauhan; at ang iláng itó'y tinatawag na *malapandiwà*.

Sa mga malapandiwà o pandiwang waláng-bangháy, ay may mga talagáng dî naaaring banghayín; may mga hindî binabangháy sa iláng urì ng tungkuling ginágampanán, nguni't nababangháy namán sa mga ibáng kaukulán, at may binabangháy sa isá o dalawá lamang panagano, panahón o panauhan.

Mga talagáng waláng-bangháy ang: *ay*, *may* o *mayroón*, *hala*, *halí*, *hayo*, *tabì*; *tayo*, *katá*, *amin*, *akin*, *iyó*, *kanyá*, atb.

Mga waláng-bangháy nguni't maaaring baghayín ang: *walâ*, *ibig*, *ayaw*, *aywán*; gayón din ang *dapat*, *bagay*, *ukol*, atb.

Mga mag-bangháy sa isá o dalawá lamang kaukulán ang: *nasa*, *pasa*.

230. Sa pagbabangháy ng mga pandiwà, ay di-sapát na málaman ang mga kapakanán ng panagano, panahunan at pánauhan, kundî kailangan din namáng mákilala ang katawagán at kapakanán ng mga bahaging bumubuô ng isáng pangungusap na nagpápahayag ng ganáp na kaisipán.

Sa mga bahaging nábanggit ay may masasabing mga totoóng kailangan at may mga di-gaanong kailangan. Ang mga totoóng kailangan, bukód sa pandiwà, ay tinatawag na *simunò* at *panagurî*, kung dî *kaganapán*. Ang mga di-gaanong kailangan ay tinatawag ng *gánapan* at *kalaanán*.

Simunò ang bahaging gumaganáp ng sinasabi ng pandiwà; *panagurî*, ang bahaging nagpápahayag ng urì ng simunò sa malapandiwà; *kaganapán*, ang bahaging nagpapáhayag ng túwirang layon sa pagganáp ng sinasabi ng pandiwà; *gánapan*, ang bahaging nagsasaád ng lunáng pinaggáganapán o pinangyáyarihan, at *kalaanán*, ang bahaging nagsasaád ng di-túwirang layon, na siyáng pinag-

úukulan o pinaglálaanán ng bagay na kaganapán o ng gáwaing ginaganáp.

Alinsunod dito at sa mga násabi na sa dakong *unahán* [*Pandiwà* (1)], maaaring magkaroón ng mga sumusunód na urì ng pangungusap; (*a*) pangungusap na *waláng pandiwà*, (*b*) pangungusap sa *malapandiwà*, (*k*) pangungusap na *ganáp,* at (d) pangungusap na *ganáp na ganáp*.

(*a*)Pangungusap na *waláng pandiwà*, ang walâ mang pandiwà ni malapandiwà, ay nagpápahayag ng isáng buóng kaisipán (266). Halimbawà:

batumbuháy ang takíp sa ibabaw
nápakagandáng dalaga si Rosa
maraming malalakí't magagandáng bahay sa Maynilà

(*b*)Pangungusap sa *malapandiwà*, ang mgaginágamitan ng pandiwang waláng-bangháy (230), na may sinásamahan ng panagurî lamang, may ng túwirang layon, at mayroón din namán ng di-túwirang layon, bukód sa talagáng simunò. Halimbawà:

si Rizal *ay* dakilà sa tanáng ng bansá
ang tunay na matapang *ay* si Gregorio del Pilar
may salapì pa ba kayâ siyá?
mayroón pa siyáng kauntíng salapî
hala ka!
halí kayó rito
walâ nang ulán
ibig mo ba itó?
ayaw siyá ng ganyán
nasa-itaás ang hanap mo
pasasa-Amérika silá

(k) Pangungusap na *ganáp*, ang bukód sa tunay na pandiwà ay nagtatagláy ng simunò at túwirang layon. Halimbawà:

siná Bonifacio ay *nagtatág* ng Katipunan
kumakain na ng *kanin* ang *sanggól*
ikáw ang *mamitás* ng bulaklák
hihingi akó ng pahintulot
ang *tao* at ang *hayop* ay *nangángailangan* ng mabuting *pagkain*

(d) Pangungusap na *ganáp na ganáp*, ang bukód sa pandiwà, simunò at túwirang layon, ay mayroón pang mga di-túwirang layon, gaya ng gánapan at kalaanán. Halimbawà:

bumilí ka sa *tindahan* ng gatas pará sa batà

ang punò ay naglagdâ ng utos *sa bayan upáng manahimik*
siná Rosa ay namimitás ng mga bulaklák *sa halamanan* pará *sa dambanà*
ang gagambá ay gumagawâ ng bahay *sa bubungán upáng kanyáng mápamahayan*

Sa kauulat pang apat na urì ng pangungusap ay sukat nang mápunáng lahát ng simunò ay nasa-kaukuláng palagyô at ang mga kaganapán, gánapan at kalaanán ay nasa-kaukuláng palayón. At upáng mapagkilala ang isa't isá kung alín, o kung anó ang ginágampanáng tungkulin sa pangungusap, ay máiuugnay sa pandiwà ang mga pananóng na sumusunód: *sino*, *anó*, *saán* at *bakit* o *pará sa anó*; ang kaságutan sa *sino* ay siyáng simunò, sa *anó* ay siyáng túwirang layon, sa *saán* ay lunán, at sa *bakit* o *pará sa anó* o *kangino* ay siyáng dahilán o kalaanán.

Halimbawa'y sa pangungusap na: "siná Rosa ay namimitás ng mga bulaklák sa hálamanán pará sa dambanà".

sino ang mga namimitás? — siná Rosa (simunò)
namimitás ng *anó*? —ng mga bulaklák (kaganapán)
saán namimitás?—sa hálamanán (gánapan)
bakit o *pará sa anó* namimitás?—pará sa dambanà (kalaanán)

Gayón din sa pangunugsap na: "ang punò ay naglagdâ ng utos sa bayan upáng manahimik".

sino ang naglagdâ?—ang punò
naglagdâ ng *anó*?—ng utos
saán naglagdâ ng utos?—sa bayan
sa anóng dahil o layon?—upáng manahimik

231. May isáng urì ng mga pandiwang nababangháy na di nangángailangan ng simunò ni ng anó mang layon: itó'y ang mga pandiwang nagaganáp sa sarili, na karaniwa'y mga gawâ ng kalikasán. Gaya ng:

kidlát, kumidlát, kumikidlát, kikidlát
kulóg, kumulóg, kumukulóg, kukulóg
lindól, lumindól, lumilindól, lilindól
hangin, maghangín, naghahangín, maghahangín
ulán, mag-uulán, nag-úuulán, mag-úuulán
bagyó, bumagyó, bumabagyó, bábagyó

Waláng simunò, pagká't kung itanóng natin, halimbawà, na: *sino* ang kumidlát? *sino* ang lumindól? atb., ay kidlát din, lindól din ang tanging máisasagót; máliban na lamang kung bábatakin pa ang pagkukurò, at ang máisasagót na'y

"ang kalikasán" ay siyáng kumidlát, lumindól, atb.

Dátapwâ, ilán sa mga pandiwang itó, gaya ng *humangin*, *umulán* at *bumagyó*, ay naaaring magka-kaganapán, at ang lahát ay magkaroón ng gánapan, palibhasa'y paraparang may pinangyáyarihang lunán. Anupá't nasasabing:

humahangin ng amihan
umulán ng abó
bábagyó ng habagat
kumikidlát sa laot ng dagat
kumulóg sa kabundukan
lumindól sa magkakaratig na pulô

Hindî sinasakláw rito ang kabalikáng pangungusap, álalaóng bagá'y ang mga may tíyakang katuturán na ang nagiging simunò ng pandiwà ay ang bagay na kinagáganapán at dî ang gumaganáp. Gaya kung sabihing:

náhanginan ang maysakít
úulanín ang pistá
ang sasakyán ay binagyó sa laot
kíkidlatán ka sa akin!
kinulugán tayo!
parang nililindól ang bayan

Malamáng na sa mga pangungusap na itó ang pagka-patalinghagà ng diwà kaysá pagka-tuwiran; kayâ hindî likás na kapakanán ng pandiwà ang kinábabatayan ng pagbangháy, kundî ang kapakanán ng layon.

MGA PANDIWANG WALÁNG-BANGHAY

Ang *AY*

232. Nangunguna sa mga pandiwang may ganitóng katangian ang *ay*. Sa táhasang sabi, hindî itó tunay na pandiwà kundî pangatníg, na ang talagáng tungkulin ay mag-angkóp ng isáng salitâ o isáng pariralang gumaganáp ng pagka-simunò sa salitâ o parirala ring pinaka-tagurî o pinaka-diwà ng pangungusap. Halimbawà:

si Elías *ay* mahiwagang tao
ang ilog ay sakdál ng lalim
si Marcelo H. del Pilar *ay* namatáy sa Barselona
ang mga kapatíd sa Katipunan *ay* pinagdarakíp
akó *ay* kumakain ng manggá
ang manggá *ay* kinakain ko

kung ayaw *ay* huwág pilitin

Mápapansín sa mga halimbawà sa itaás na waláng kabagu-bago ang anyô ng katagáng *ay*, magíng sa pag-aangkóp ng isáng pangngalang-simunò sa isáng pang-urì o panagurî at magíng sa pag-aangkóp ng isáng simunò sa isáng tunay na pandiwà. At maliwanag na ang tinutupád na tungkulin sa alinmán sa mga pangungusap na iyán ay ang sa pagka-pangatníg o taga-pag-angkóp.

(*a*) Ang *ay* sa alinmán sa mga náulit na pangungusap, at kailán pa man may ganyáng tungkuling tinutupád, ay maaaring mawalâ o dî gamitin, kung ang ayos ng pangungusap ay bábaligtarín, álalaóng bagá'y ipagpapáuna ang panagurî o ang pandiwà sa simunò. Halimbawà:

mahiwagang tao si Elías
sakdál ng lalim ang ilog
namatáy sa Barselona si Marcelo H. del Pilar
pinagdarakíp ang mga kapatíd sa Katipunan
kumakain akó ng manggá
kinakain ko ang manggá
huwág pilitin kung ayaw

(*b*) Magíng sa mahahabang pangungusap na ang simunò ay binubuô ng maraming salitâ, o isá kayáng buóng parirala, ang tungkuling ginágampanán ng *ay* ay tagapag-ugnáy rin, na anupá't kung pakakálitisin, ay náuuwî rin sa pag-aangkóp ng simunò sa panagurî o sa pandiwà. Halimbawà:

ang kagandahan ng palabás ngayón sa sine *ay* pinagdúrumugan ng katakut-takot na tao
kapág talagáng walâ siyáng salapî *ay* madalíng mahalatâ
ang magkaín ng di-kaya ng sikmurà *ay* daán ng maraming sakít

Náuuwî ang mga pangungusap na itó sa:

ang palabás *ay* pinagdúrumugan
siya *ay* madalíng mahalatâ
ang magkaín *ay* daán ng ...

(*k*) Kung minsan, nagkakádalawá pa ang *ay* sa loób ng isáng pangungusap; nguni'y dapat itóng iwasan hanggáng maaarì, at ang pag-iwas ay madalás na nagagawâ sa pag-aalís ng isá, na binábaligtad ang ayos ng unang bahagi ng pangungusap, o pinápalitán kayâ ng kuwít sa salitáng sinusundán ng áalisíng *ay.*

*Ang mga pangungusap halimbawang:

kapág siyá'y waláng salapî *ay* madalíng mahalatâ
sa minsang akó'y mapahiyâ *ay* dî na máuulit
kung ikáw *ay* sang-ayon *ay* sang-yon din akó

ay maaaring palitán ng mga sumusunód:
kapág wala siyang salapî, madalíng mahalatâ
sa minsan akóng mápahiyâ *ay* dî na máuulit
kung sang-ayon ka, *ay* sang-yon din akó

o kayá'y ng ganitó:

kapág siyá'*y* waláng salapî, madalíng mahalatâ
sa minsang akó'*y* mápahiyâ, dî na máuulit
kung ikaw *ay* sang-ayon, sang-ayon din akó

**At maaarì rin namáng baligtarín na kapwà ang ayos ng dalawáng bahagi ng pangungusap, at sa ganitó'y lúbusan nang di-kailangan ang *ay:*

madalî siyáng mahalatâ kapág waláng salapî
dî na akó máuulit sa minsang mápahiyâ
sang-ayon din akó kung sang-ayon ka

Ang mga ganitóng paraán ng pag-iiba-ibáng pahayag na ikinawawalâ ng *ay,* hanggáng lúbusang pagkawalâ, ay máikapagsasabi na ngang hindî gaanong matatág at ganáp ang pagkapandiwà ng *ay.* Subali't dî dahil dito'y maaarì nang walín ang buóng kabuluhán ng *ay* sa tungkuling pandiwà, lalò na't áalagataíng itó ang tanging katumbás ng mga tinatawag at ginagamit na *substantive verb* "to be" sa Inglés, at *verbo sustantivo* "ser" sa Kastilà, na siyáng paanu't-paanumá'y batayán at tularán hanggá ngayón ng balarilang pilipino.

Sa ibabaw ngâ ng pagka-pangatníg o pagka-pang-angkóp lamang ng *ay,* ay dî máikakaít ang kanyáng panunúparan sa tungkuling pandiwà, alinsunod man lamang sa mga tuntunin ng pangungusap sa mga bihasá't banyagang wikà.

Alang-alang dito'y may karapatán ang *ay* na mápabilang sa mga malapandiwà o sa mga pantulong na pandiwà, na ang anyô ay dî nababago sa lahát ng panagano, panahón, panauhan at kailanán; kayâ walâ nang kailangan pang banghayín. Ganitó ang kináuuwián sa lahát:

PAWATÁS—ang tungkulin ko AY *tumulong*
PAUTÓS—kayo AY *magsialís* na
PATUROL { *p-nagdaán*—akó (o tayo) AY *bumasa*
p-kasalukuyan—ikáw (o kayó) AY *sumusulat*
p-hinaharáp—siyá (o silá) AY *matutulog* }
PASAKALI—(siyá rin ng sa Paturól)

MGA PALIWANAG:

(a) Anó man ang ginaganáp na tungkulin ng *ay,* hindî dapat máwaglit sa alaala ang mga tuntunin sa paggamit ng buó't hiwaláy, o ng may-kaltás at kabít

na násasaád sa *Pang-angkóp* (95).

(b) Sa mábilisang pagsasalitâ, at ayon sa napagkaúgalian nang himig ng pananalitâ sa maraming lalawigan, karaniwang ang katagáng *ay* ay hindî nabibigkás nang maliwanag kundî nang *e* lamang. Halimbawà:

siyá pô *e* . . . nagsabi ng masamâ
kung dî ko namán kunin *e* . . . nagagalit kayó
walâ na palá *e* . . . dî tayo na

(*k*) May pandamdám ding *ay,* na gamit sa pahinaíng na pangungusap. Waláng sukat ipagkámalî rito ang *ay* na pangatnig at malapandiwà, pagka't lagì nang may kaakbáy na bantás ng lumbáy (!). Halimbawà:

ay!, ay hirap!, *ay* iná!, *ay* sa abâ mo!

233. Gaya rin itó ng *ay* na waláng-bangháy at dî nagbabagong anyô sa alín mang panagano, panahón at panauhan. Kung bagamán may pagbabago, itó'y nangyayari sa dahilán ng kanyang sarili, at dî alinsunod sa pagka-pandiwà niyá, kundî ayon sa kung anó ang diníriwaang layon o pinangungunahang sangkáp ng pangungusap.

Ang talagáng anyô sa pagka-malapandiwà ay *mayroón,* at ang *may* ay pungos lamang sa *mayroón.* Waláng ipinagkakáibá sa kahulugán ang dalawáng anyô; at kapwà rin waláng-bangháy, samakatwíd bagá'y walâ kundî tig-isáng anyô sa lahát ng panagano, panahón at panauhan.

Tungkól sa kung kailán ginagamit ang *may* at kailán ang *mayroón,* náritó ang mga tuntunin:

(a) *May* ang ginagamit kapág ang sumusunód kaagád ay túwirang layon, na maaaring alinmán sa mga sumusunód na salitâ at parirala:

pangngalan
pang-urì
pandiwà
pantukoy na *mga*
mga panghalíp na panao sa kaukuláng paarî, patí kung inuulit ang mga itó, at
pang-ukol *sa,* na nakaunlapi sa isáng pangngalan o pandiwà

Náuulat ang isa't isá sa mga halimbawang sumusunód:

Sa pangngalan:
may anák nang dalaga si aling Ninay
ang bahay ay *may tanod may tanod* sa pintô
Sa pang-urì:
may magandáng pag-asa kayó

sa laot ay *may ganggabundók* na mga daluyong

Sa pandiwà:

may ginawâ ka bang di-mabuti?

anó ang gagawín mo kung *may dumatíng* na sulat niyá sa iyó?

Sa pantukoy na *mga:*

may mga hulàng dî nagkakátotoó

naparito siláng *may mga* hinahanap na tao

Sa mga panghalip:

may akin akó; *may iyó* ka, at *may kanyá* siyá

may atin-atin tayong pananalig

may inyu-inyó kayong bahay

may kaní-kaniláng dáhilanin

Sa mga pang-ukol:

bilanggóng *may sa*-palós

may sá-raratíng na tao

ang mga tulâ niyá'y *may tungkól sa* bayan, *may tungkól sa* paraluman, at *may ayon sa* mga lakad ng panahón

(b) *Mayroón* ang ginagamit, kapág sa mga pangungusap ay may nápasingit nang ibáng katagâ o salitâ sa pagitan ng *may* at ng pangngalan, pang-urì o pandiwang kasunód. Halimbawà:

si aling Ninay ay *mayroón* nang *anák* na dalaga

mayroón kayóng *magandáng* pag-asa

mayroón ka bang *ginawáng* di-mabuti?

akó'y *mayroón* nang *akin*; *mayroón* ba *kayóng* inyó? *mayroón* na siláng *kaní-kaniláng* bahay

mayroón yatang *sa-palós; mayroón* namáng *sá-raratíng*

(k) *Mayroón* din ang gamit kung panagót sa tanóng lalo't nag-iisá kung siyáng hulíng salitâ ng isáng pangungusap, at kung may patalinghagang katuturáng *masasalapî* o *mayaman.* Halimbawà:

may ginagawâ ka ba? – *mayroón*

magtulóy ang *mayroón* (ang walá'y sa silong)

sinu-sino ba ang mga *mayroón* sa inyóng bayan?

(d) Sa pagtutumbasan ng *mayroón* at *walâ,* ang ginagamit ay *mayroón.* Halimbawà:

kayó bang lahát ay may baon? – *mayroóng* walâ at *mayroóng mayroón*

bagamán nasasabi ring *may mayroón* at *may walâ.*

Kapág nasa-paálinlangang kahulugán ang dalawá, ay buô rin ang *mayroón,* at dito'y bagay na ang gitlíng. Halimbawà:

akó ang sinasabing *mayroóng*-walâ, at ikáw ang waláng-*mayroón*

Kailanmá't ginagamit sa pangungusap ang salitáng *marami* o ang pang-urì sa *ma-*, na ay katuturán ding *marami,* magíng ang *may* at magíng ang *mayroón* ay dî na kailangan, sapagká't sa salitáng *marami* o *matao,* halimbawà, ay nápapaloób na ang diwà ng kamayroonán. Mga halimbawà:

maraming taong dumaló sa miting
mabulaklák ngayón ang sampagita

Hindî na wastóng sabihin pang:

may o *mayroóng* maraming tao
may o *mayroóng* maraming bulaklák

Alinsunod sa mga náulat na, ang *may* at *mayroón,* na dî nagbabagong anyô sa lahát ng panagano, panahón, panauhan at kailanán, kung kapwà pipiliting idaán sa banghayan, ay maúuwî na lamang sa ganitó:

MAY—
PAWATÁS—ayaw akóng *may masabi* ka
PAUTÓS—siyáng *may utos* na umalís kayó
PATURÓL { *p-nagdaán*—akó (o tayo) ang *may ginawâ*
p-kasalukuyan—ikáw (o kayó) ay *may binibilí*
p-hinahará—siyá (o silá) ay *may lálakarin* }
PASAKALÌ—(siyá rin ng sa Paturól)

MAYROON—
PAWATÁS—ayaw akóng *mayroón* kang *masabi*
PAUTÓS—*mayroón* siyáng utos na *umalís* kayó
PATUROL { *p-nagdaán—mayroón* akóng (o kamíng) *kinuha*
p-kasalukuyan—ikáw (o kayó) ay *mayroón* bang *nákikita?*
p-hinaharáp—mayroón na siyáng (o siláng) ay *mápaglalaruán* }
PASAKALÌ—(siyá rin ng sa Paturól)

Mápapansín dito, kagaya rin sa *ay,* na ang *may* at *mayroón* ay di-túwirang nagagamit sa banghayan kung waláng katulong na ibáng tunay na pandiwà; kayá't matatawag na bukód sa waláng-bangháy ay mga pantulong lamang.

MGA PALIWANAG.—Ang anyóng *may* ng *mayroón* ay gumaganáp ng ibá pang mga tungkulin sa pangungusap bukód sa pagka-malapandiwà. Kailangang mapagsiyá agád ang mga kaibháng itó, upáng matiyák kung kaí-kailán tumutupád ng pagka-malapandiwà at kaí-kailán hindî.

(a) Kung inúunlapi nang may gitlíng sa isáng pangngalan sa *ka-an* o sa *pagka-,* ay nakapagbibigáy rito ng diwà ng kauntián o pagkabahagyâ; anupá't isáng pang-urì o pang-abay ang lumalabás na salitâ at dî na pandiwà. Halimbawà:

may-kahirapan—mahirap-hiráp
may-kaselangan—may kauntíng selang
may-kalayuan—malayú-layô
may-kasiraán—may bahagyáng sirà

(b) Kung ikinakabít nang túluyan sa unahán ng isang pangngalang payák, ay nagbibigáy rito ng kahulugán ng pagka-siyáng gumawâ o nag-aarì at dì na ng pagka-mayroón. Sa ganitó'y nagiging pangngalan ang salitâ. Halimbawà:

maybahay—may-arì ng bahay, o asawang babae
may-akdâ—maygawâ ng isang kathâ
Maykapál—ang Kumapál o Lumikhâ
maylapì—nalálapian o nilapian

Ang anyóng itó, kung paghíhiwalayín, ay babalík sa pagka-malapandiwà; samakatwíd ay mangángahulugán na ring tíyakan ng *mayroón* ng bagay na sinasabi ng ugát. Halimbawà:

may bahay siyá sa bundók
may akdâ akóng bagong limbág
ang daligdíg ay *may kapál* na tatlóng dalì

(k) Kung pinangúngunahan ng pang-ukol *sa,* at sinusundán ng isáng pangngalang lunán, ay nagsasaád ng katuturáng *malapit sa* o *sa dakong*. Sa ganitó'y bumubuô ng isáng pang-ukol. Halimbawà:

sa may simbahan kamí nakatirá
ang banggaan ay nangyari sa *may tuláy*
sa may Paskó na tayo magkitang mulî

(d) Ang tunay na pandiwang gumaganáp ng diwà ng kamayroonán sa lahát ng panagano, panahón, panauhan at kailanán, ay ang *magka-* at *magkaroón*; nguni't itó'y máuulat sa ukol na lunán (*Pandiwà-*—MAGKA—)

Ang HALA, HALI, HAYO, TABI

234. Maaaring ibilang na pandamdám ang alinmán sa mga katagáng itó, nguni't dî máikakaít na paraparang may pagka-pandiwà, pagká't nangagsasaád ng isáng gáwaing gáganapin o ikikilos.

Waláng-bangháy, at titig-isang anyô mayroón. Ang anyó'y sa panagano lamang na pautós, kaya't waláng kásamahín kundî mga panghalíp na panao na talagáng gamitín sa ganitóng hinggíl ng alín mang pandiwà. Karaniwan din namáng sinásamahan ng pang-abay *na.*

Nárito ang ulat ng kapakanán ng isa't isá:

(a) HALA.—Nagsasaád ng pag-uudyók, pagsuyò o pagbabalà. Halimbawà:

> *hala* na kayó, kailangang matapos iyáng maaga
> *hala* na, sabík na sabík kamíng makáriníg ng awit mo
> ayaw ba kayóng magsitulog? *Hala*, pag hindî ko kayó pinagpapalô

(b) HALI.—Nagsasaád ito ng pagtawag at pagpapalapit sa tumatawag. Madalás na siyá ring nágagamit sa halíp ng *hala,* nguni't di-dapat pagkáhiratihan ang ganitóng pagpapalít. Hindî nakapag-iisáng gaya ng *hala,* kayâ ang panghalíp ay ugalì nang ihulapì sa kanyá. Halimbawà:

> *halika* rito—(katumbás ng pumarito o parito ka)
> *halina* kayóng kumain—(parini na kayóng . . .)

Ang hulíng anyóng itó, *halina,* ay náuuwî tulóy sa parang isáng salitáng-ugát na lamang, kayâ naaaring paghanguan ng pandiwà sa iba-ibáng panlapì, gaya ng *humalina, manghalina, makahalina, mahalina, halinahin,* atbp., at naaarì rin namáng gawíng pang-urì, gaya ng *mapanghalina, kahalí-halina,* atbp.

(k) HAYO.—Nangángahulugán ng pagpapaalís, pagtatabóy o pagbubuyó. Halimbawà:

> *hayo* ka, at tanghalì na—(lumakad ka na)
> *hayo*, magsilayas kayó!
> *hayo* na, pagtiyagaán ninyó ang pakikilaban at kayó'y magwawagí

Dilì ang hindí'y nagbabangháy rin sa *um* at *magpa* ang katagáng itó, *humayo, magpahayo,* nguni't hindî itó gaanong gamitín.

(d) TABÌ.—Ibá lamang ang bigkás nitó sa *tabí,* itó'y mabilís at siyá'y malumì; nguni't di-máitatanggíng dito hangò ang salitâ at dî nálalayô ang katuturán. Nagsasaád ng pagpapatabí, pagpapailag o pagpapalayô ng isáng dumaraán sa

másasagasaan. Karaniwang dî na sinásamahan ng panghalíp. Halimbawà:

tabì!— (tabí!, ilag!, layô!)
tabì kayó—(tumabí kayó)

Gaya rin ng hayo, na naaaring banghayin sa *um* at *magpa* ang katagáng itó, *tumabì, magpatabì;* bagamán itó'y di-gaanong gamitín sa mga biglaan pagpapaalís sa dáraanán.

Ang TAYO, KATA, AMIN, AKIN, IYO, KANYA, atbp.

235. Ang mga panghalíp na *tayo, katá, akin, kanyá, amin, inyó, kanilá,* sa tulong ng pang-abay *na,* ay para-parang gumaganáp ng pagka-pandiwà, nguni't walâ ring bangháy, at tanging sa hinggíl na pautós o pahingî lamang.

(a) Ang *tayo* at *katá,* na pangmarami at pandalawá, kapwà nasa-kaukuláng palagyô, ay ginagamit na karaniwan sa kahulugáng pag-alís o paglakad. Halimbawà:

tayo na sa Antipulo
katá nang maligò

Sa mábilisang pagsasalitâ ay nasasabi lamang:

tayna o *tena* sa Antipulo
ta-nang maligò

(b) Ang *akin* at *amin,* na pang-isá at pangmarami, kapwà nasa-kaukuláng paarî, ay ginagamit sa katuturáng paghingî o pagkuha. Halimbawà:

akin na ang aklat ko
amin na ang ibinigáy namin sa iyó

Kung minsan, ang *amin* ay nagagamit na rin nang kahit iisá ang humihingî. Halimbawà:

amin na ang singsíng ko

(k) Ang *iyó* at *inyó*, *kanyá* at *kanilá*, mga pang-isá at pangmarami rin at nangasa-kaukulán ding paarî, ay nangángahulugán namán ng pag-aabót o pagbibigáy. Halimbawà:

hayán, *iyó nang* lahát
inyó na ang kayamanan ko
ang bahay ko'y *kanyá* na

kanilá na ang lahát, kung ibig nilá

Ang NASA

236. Binubuô ang malapandiwang itó ng dalawáng katagâ, *na* at *sa.* Ang una'y nagbibigáy ng diwà ng pagkálagáy at ang ikalawá'y nagsasaád ng kinároroonán. Waláng natatagláy kundì dalawáng anyô lamang sa lahát ng panahón at panauhan. Waláng pawatás ni pautós, kundî sukat ang paturól, na siyá na ring ginagamit na pakasakalì. Kailangang isunód agád ang pangalan ng lunán o ng panaong panghalíp na kinároroonán ng simunò ng pangungusap, at sa mga itó'y karaniwang isinusulat nang hiwaláy, nguni't lalong bagay ang may gitlíng.

(a) Ang dalawáng anyô ay *nasa* at *nasasa,* na waláng pinagkakáibhán, kayâ alimá'y nagagamit sa bálanáng pangangailangang gamitin. Halimbawà:

nasa-hilagà (o *nasasa* -) ang bagyó
si Nanò yaóng *nasa*-dakong kaliwâ
ang mga hiláw ay *nasa*-ilalim, at mga hinóg ang *nasasa*-ibabaw
akó'y *nasa*-iyó, pag sa bagay na iyán
nasasa-kanilá ang ikátutulóy o hindî ng ating panukalà

(b) Sa halíp ng *sa,* náipapalít ang alinmán sa mga pang-abay ng lunáng *dini, dito, diyán, doón,* upáng magíng lalong tiyák ang pagpapatlíg o pagturò ng kinárororonáng lunán o tao; dátapwá't ang *sa* ay nálilipat lamang sa kasunód na salitâ, at ang *na* ay lúbusan nang nákakabit sa mga tinurang pang-abay. Anupá't ang kináuuwiá'y:

náriní o *nááririní* sa akin ang hinahanap mo
náritó o *náriritó* sa itaás ang nanay
náriyán o *náririyán* sa inyó siná Marya
nároón o *nároroón* sa bundók ang mababangís na hayop

(k) Bagamán ang dalawáng anyóng náulat na sa itaás ay nagagamit kapwà magíng sa ísahang simunò at magíng sa máramihan; dátapwá't nagsísitanggáp din ng talagâng anyóng pangmarami ng mga kauring pandiwà. Anupá't nasasabi ring:

nangasa o *nangasasa*-bahay silá
nangáriní o *nangáririní* sa amin ang mga kawal
nangáriyán o *nangáririyán* ba ang mga batà?
nangároón o *nangángaroón* kamí sa dagat kahapon

Ang PASA

237. Mga katagâ namáng *pa* at *sa* ang bumubuô ng malapandiwang itó. Ang uná'y nagbibigáy ng diwà ng pagyao o pagtungo, at ang ikalawá'y ng lunán o layong patútunguhan. Náisusulat dín nang may gitlíng o hiwaláy. May dalawá ring anyóng natatagláy —*pasa* at *pasasa,* —nguni't sa iba-ibáng kaukulán at dî panlahát na gaya ng *nasa* at *nasasa*.

Ang anyóng *pasa* ay pawatás at pautós, at ang *pasasa* ay paturól ng hináharáp. At itó na lamang ang sarili niyáng bangháy. Upáng magkaroón ng ibá pang panahón ay kailangan nang tulungan ng unlaping *na*, na di-katutubò sa kanyá kundî manapá'y hirám lamang sa talagáng panlaping makadiwang *mapa* o *mápasa*, na may buóng kabanghayán.

Alinsunod dito, makapaglalahad ng isáng buóng bangháy ng *pasa,* sa pamamagitan ng mga anyóng sarili (pawatás, pautós at panghinaharáp) at ng mga anyóng hirám (pangnagdaán at kasalukuyan). Ganitó:

PAWATÁS – maaarì na ba kamíng *pasa*-bayan?
PAUTÓS – *pasa*-bukid kayóng maaga
PATURÓL { *p-nagdaán- napasa*-Bulakán na silá
p-kasalukuyan – siyá'y *napasasa*-Maynilà araw-araw
p-hinaharáp – *pasasa*-ilog akó mamayâ }
PASAKALÌ – (siya rín ng sa *Paturól*)

MGA PALIWANAG. – (a) Kung minsan, ang *sa* ay napupungos at ang nálalabí lamang ay *pa.* Kung ganitó, na nagiging iisahíng pantíg na lamang ang panlapì, ay ikinakabít din nang may gitlíng sa nilálapiang salitâ, lalo't itó'y nagsísimulâ sa malakíng titik. Halimbawà:

ayaw kamíng *pa*-bayan
pa-bukid kayóng maaga
papa-Maynilà silá
pa-iilog akó

Isá sa mga layon ng paggigitlíng patí rito, ay ang huwág maipagkámalî sa pang-abay na may ganyán ding anyô:

ang lakad naming ay *pabayan*
tila *pabukid* ang tungo nilá
papa-Maynila na siyá nang aking mákita
*pa*ilog na ang lakad ko mamayâ

Gayón din sa pang-uring makadiwà:

kanginong *pabukid* itó?
pakain pa at *pabahay*

(b) Ang *pasa* at *pasasa* ay maaaring tumbasán ng *paroón sa* at *paroroón sa,* gayón din ng *patungo sa* at *patutungo sa.* Halimbawà:

maaari na ba kamíng *paroón* (o *patungo*) sa bayan?
paroroón (o *patutungo*) akó sa ilog mamaya

Hindî tamàng sabihing *páparoón* o *pápatungo,* bagamán itó ang karaniwang máriníg; sapagká't sa ganitóng urì ng pandiwà, hindî pantig ng panlapì ang inuulit kundî unang pantíg ng salitáng-ugát.

MGA PANDIWANG PANTULONG

238. May mga pandiwang ibá'y nasa-payák na anyô at ibá'y binabangháy, na ang tungkuli'y hindî magbigáy ng túwirang diwà sa pangungusap, kundî tumutulong lamang sa isáng kapwà pandiwà, na siyá namáng tunay na kálulwá ng tinurang pangungusap. Ang mga násabing pandiwà, bangháy man o hindî, ay tinatawag na *pantulong,* at ang tinútulungan ay *pambadyá* o *pamadyá.* Karaniwang nang ang pantulong ay náuuna sa pamadyá.

Ang mga pandiwang pantulong ay mapagpápangkat-pangkát na gaya ng sumusunód:

(a) Mga pantulong na salitáng payák, at nakagaganáp nang waláng-bangháy; gaya ng: *ibig, ayaw, aywán, walâ, dapat, sukat, bagay, ukol,* at ibá pa.

(b) Mga pantulong na may-lapí, sadyáng mga pang-urì, nguni't nakagaganáp din nang waláng-bangháy; gaya ng: *marapat, karampatan, kailangang,* atbp.

(k) Mga pantulong na sadyáng pandiwà na rin at gumaganáp nang may-bangháy; gaya ng: *maarì, mangyari,* atbp.

Sa dalawáng unang pangkát ay mangisa-ngisá lamang ang talagáng di-nababangháy sa pagka-pantulong; gaya ng: *aywán, walâ, sukat, karampatan;* nguni't ang mga ibá'y naaaring gamiting payák at naaaring bangháy; gaya ng *ibig, ayaw, dapat, bagay, ukol, kailangang,* na sa pagka-pantulong ay nangaaaring tumbasán ng *iniibig* o *náiibigan, umaayáw* o *ináayawán, nárarapat, nábabagay, náuukol, kinákailangan* o *nangángailangan,* atbp.

239. Ang pandiwang pamadyá, sa anyô mang payák o bangháy ng pantulong, ay laging lumalagáy sa hinggíl na pawatás; at kayâ lamang nálalagáy sa iba-ibáng panahón, ay kung may tiwa't hinggíl na pasakalì ang pangungusap. Máliban ang *walâ,* na pantulong man ay tumatanggáp ng pamadyá sa lahát ng anyô at panahón; at sakâ ang *aywán,* na naaaríng waláng kasamang pamadyá, at kung mayroón, ay naghihinggíl itóng pasakalì sa pamamagitan ng pangatníg na *kung.*

Mga halimbawang ukol sa isa't isáng pangkat:

* Sa pangkát (a) – mga pantulong na nababangháy at pamadyáng nasa-hinggil na pawatás:

ibig na ba ninyóng *kumain*? (iniibig na ba ninyóng . . .)
ayaw ka pa bang *matulog*? (umaayáw ka pa bang . . .)
dapat kayóng *magkaisá* (nárarapat . . .)
hindî bagay *kausapin* ang maysakit (di-nábabagay . . .)
ang likóng asal ay *ukol putulin* agad (nauukol . . .)
kailangang tumawag ng manggagamot (kinákailangang . . .)

**Mga pantulong na di-nababangháy, at pamadyáng nakapag-iiba-ibáng hinggil at panahón:

waláng mákain (pawatás ang pamadyá)
waláng kinuha (p-nagdaán)
waláng ibiníbigáy (p-kasalukuyan)
waláng áasahan (p-hinaharáp)
aywán ba kung silá'y dumating na (p-nagdaán)
aywán kung natutulog pa siyá (p-kasalukuyan)
aywán ko kung kami'y mátutulóy (p-hinaharáp)

***Sa hinggíl na pasakali ng mga pantulong na waláng-bangháy:

ibig ko sanang huwág kang *tatanggi* sa gamót kung siyáng *makabubuti* sa iyó
ayaw kang *gigising* nang maaga, ay kayrami ng ating mga gagawin
dapat mo sanang *nililinis* muna ang iyong mga utang bago ka mangutang uli
kailangang nagtatapatan tayo kung ang sinumán ay may isinasamà ng loób.

****Sa pangkát (b) – mga pantulong na di-payák nguni't waláng-banghay at pamadyáng nagagamit sa lahát ng panahón; bagamán ang lalong gamitin ay ang sa pawatás at pangkasalukuyan:

ang tao'y marapat na {
magpakatao
nagpakatao
nagpápakatao
magpápakatao

ang labis ay karampatang {
magpunô sa kulang
nagpunô sa kulang
nagpupunô sa kulang
magpupunô sa kulang

ang maysakit ay kailangang {
matulog nang maaga
natulog nang maaga
natutulog nang maaga
matutulog ng maaga

*****Sa pangkát *(k)* – mga pangtulong na sadyáng binabangháy, at pamadyáng nagagamit man sa iba-ibáng hinggíl at panahón, dátapwa't lalong gamitin sa pawatás:

mangyaring
nangyaring
nangyayaring
mangyayaring
} kumain na kayó

Ang pantulong na *maarì* ay waláng ganitóng anyô lamang —*ma* at *ari*—sa pawatás na túwiran o kung pasang-ayon ang katuturán; nguni't mayroón kung sa patanggí—*dî maarì* —na ang pamadyá'y sa pawatás lamang. May anyóng paayón ay patanggí kung sa mga ibá pang panagano at panahón. Ang lalong gamitíng

anyô ay ang sa panghinaharáp —*maaarì.*

maaaring { sabihin / sinabi / sinasabi } upáng malaman natin

Waláng panghinaharáp; sa halip nitó'y pawatás lamang ang ginagamit, pagká't ang pantulong ay diwang panghinaharáp na.

dî maaaring
dî naaaring
dî naaaring
dî maaaring } ipamigáy ang dî natin arì

MGA PALIWANAG:

(a) Sa pag-aangkóp ng mga pandiwang pantulong at pamadyá, ay may iláng tuntunin at pinagkágawiáng nasusunód.

*Kapág ang pantulong ay nagtatapós sa patinig, sápilitán ang paggamit ng pang-angkóp *ng.* Halimbawà:

waláng mákain
maaaríng namatáy na
mangyari*ng* ibigáy

**Kapág nagtatapós sa katinig *n,* sápilitán din ang paggamit ng *g;* máliban ang *aywán,* na dî nangángailangan nitó. Halimbawà:

karampatan*g* magkásundô silâ
kailangan*g* siyasatin ang nangyari
aywán kung aalís silá

***Kapág nagtatapós sa alín pa mang ibáng katinig, ay dî na sápilitán ang paggamit ng *na;* mahanga'y lalong magandá at palasak ang sadyáng walâ na ng pang-angkóp na itó. Halimbawà:

ibig maglibang-libáng (sa halíp ng ibig *na* . . .)
ayaw gumawâ (ayaw *na* . . .)
dapat makipagkásundô (dapat *na* . . .)
sukat magalit (sukat *na* . . .)
bagay magpagamót (bagay *na* . . .)
ukol sansalain (ukol *na* . . .)
marapat gantimpalain (marapat *na* . . .)

(b) Ang mga sinusundáng tuntunin sa pag-aangkóp ay siyá ring natutupád kung sa halíp ng isáng pandiwang pantulong ay isáng pang-abay ang nangunguna sa pandiwang pamadyá. Halimbawà:

madalí*ng* mainís sa biruán
páhirapáng makatawíd sa sakít
madalás kumain ng panís

(k) Sa lahát ng mga payák na salitáng pantulong na nangábanggít sa itaás, ang *ibig* ay siyáng maraming kakuyog at kadiwà sa pagtulong sa pamadyá. Ang mga salitáng payák na *hangád, mithî, nais, nasà, balak, tangkâ,* atbp., ay nakagaganáp din ng pagka-pantulong sa mga paraán at tuntunin ng *ibig.* Halimbawà:

hangád magtagumpáy
mithíng makalayà
nais supilin
nasang magbalík-loób
balak maglakbáy
tangkáng tumakas

(d) Karaniwan din namáng ang pantulong na *ibig* at ang mga kakuyog na kababanggít pa, ay napangúngunahan ng pandiwang waláng-bangháy na *may;* gaya ng: *may ibig sabihin, may hangád magwagí, may balak lumayas,* atbp.; subali't sa ganitó'y malamáng nang pangngalan ang mga tinurang salitâ kaysá pandiwà, at ang *may* ay siyá nang nagiging pantulong.

ANG *BAHALÀ*

240. Ang salitáng *bahalà,* ubod at diwà ng sariling kalooban, ng kapangyarihan at ng pag-iingat, ay gumaganáp din ng pagkapandiwang waláng-bangháy at ng pagka-pantulong sa kapwà pandiwà.

(a) Sa pagka-waláng-bangháy na pandiwà, ay nagagamit nang di-nagbabago sa lahát ng panagano at panahón.

PAWATÁS		—*bahalà* na
PAUTÓS		—*bahalà* ka sa dakong itó
PATURÓL	*p-nagdaán*	—*bahalà* akó noón
	p-kasalukuyan	—*bahalà* na kamí sa ngayón
	p-hinaharap	—silá ang *bahalà* bukas

(b) Sa pagka-pantulong, ang kanyáng pamadyá ay kailangang nasa-pawatás na lagì:

bahalà ka *nang mabuhay* na mag-isá
akó ang *bahalang humutok* sa kanyáng katigasán
bahalà nang magligpít ang máhulí
di *bahalà* na nating *pag-usapan* kung anumán ang mangyayari

(k) Ang *bahalà,* kung naaarì mang waláng-bangháy, ay naaarì rin namáng banghayín. Tumatanggáp ng iba-ibáng panlapì, gaya ng *ma, mang, maka, makapang, ika, ipa, ipaki, pa-an, pa-in,* atbp., at tumatanggáp pa rin ng patangging

pang-abay sa pagka-pandiwà.

huwág kayóng *mabahalà* sa amin
hindî siyá marunong *mamahalà*
nakabábahalà yatà kamí sa inyóng katahimikan
waláng *makapamahalà* sa hanapbuhay
di ninyo sukat *ikababahala* ang gayón
ipabahalà na natin sa kanilá
kapág silá ang *pinababahalaan* mo, tapós ang buhay natin
waláng-bahalà (o walambahalain) na ninyó ang aming pagkukulang.

MGA PANDIWANG MAY-BANGHÁY

241. Lahát ng pandiwang nababangháy ay binubuô ng makadiwang panlapì at ng salitáng-ugát. Ang panlapì ay siyáng nagpápakilos at nagtátaguyod sa ugát, álalaóng bagá'y siyáng magpapatlíg ng hinggíl at nagsasaád ng panahón ng pagkaganáp o pangyayari ng bagay na sinasabi ng tinurang ugát.

Dahil dito'y kailangan munang mapagkilalang mabuti ang mga katangian ng mga makadiwang panlapì at ang mga uri't kaanyuan ng mga pandiwaing salitáng-ugát, bago pumasok sa kalawakan ng sarì-saring paraán at iba-ibáng mga tuntunin sa pagbabangháy.

Tungkól sa mga panlapì ay nangáulat na ang kaniláng iba-ibáng anyô at kalágayan – may *payák* at *magkaanib,* may *unlapì, gitlapì, hulapì, kábilaan* at *láguhan* (41).

At tungkól sa mga salitáng-ugát ay alám na rin nating itó'y hindî laging salitáng *payák* lamang, kundî naaarì rin namáng *maylapì* na, o *inuulit,* o *tambalan,* na gumaganáp ng pagka-ugát o pátakarán ng mga iba't ibáng nahahangò ayon sa tungkuling ginágampanán sa balarilà (39).

242. Sa ikaiiklî at ikagagaán ng palábanghayan ay malakíng totoó ang tulong na máidudulot ng mataós na pagkákilala at dî pagkáligtâ sa mga katangiang itó ng mga panlaping makadiwà at ng mga salitáng pandíwain; sapagká't sukat sa mákilala at máibukód sa isáng pandiwà kung alín ang pangulong panlapì at alín ang salitâ—payák o di-payák—na gumaganáp ng pagka-ugát o pagka-pátakarán, at matitiyák na kung sa alíng urì ng bangháy dapat paraanín ang pandiwà.

(a) Halimbawa'y ang mga salitáng *kapatíd, hinampó, malakí, palakad, sandalî, tag-araw,* atbp. Sa una pang tingín ay sukat nang mapagsiyá na paraparang may-lapì at di-payák. Ang mga panlapi'y *ka-, hin-, ma-, pa-, san-, tag-;* at ang mga ugát ay *patíd, tampó, lakí, lakad, dalî, araw.* Dátapwá't ang mga may-laping salitáng iyon ay binabangháy nang para na ring mga payák na ugát na itó. Anupá't lúbusang nagsísitanggáp din ng mga panlaping sadyáng makadiwà kung iniibig pandiwain, at nagtatagláy ng iba-ibáng hugis o anyô alinsunod sa mga panagano,

panahon at panauhang pinag-úukulan.

Kung nababangháy ang—

patíd—pumatíd, patirín, ipatíd
tampó—magtampó, tampuhán, ipagtampó
lakí—lumakí, lakhán (lakihán)
lakad – maglakad, lakarin, ilakad
dalî – dumalî, padaliín
araw – mag-aráw, paarawin

nababangháy rin namán ang—

kapatíd— kumapatíd, kapatirín, ikapatíd
hinampó— maghinampó, hinampuhán, ipaghinampó
malakí– magmalakí, malakín (malakihín)
palakad – magpalakad, palakarin, ipalakad
sandalî – sumandalî, pasandaliín
tag-araw – magtag-araw, panag-arawin

(b) Ang ganitóng mga pandiwang babanghayin ay nagagawâ rin namán sa mga salitáng-ugát na inuulit at sa mga tambalan, na anupá't ang kabuuá'y inaaring salitáng-ugát na rin. Halimbawà:

biru-birò – bumibiro-birò, birû-buruhin
bahay-baháy – magbahay-baháy, baháy-bahayín
dalí-dalî – dalî-dalián, pakadalî-daliín
hanapbuhay – maghanapbuhay, paghanapbuhayin
dalantao – magdalantao, pagdalantauhin
buntunghíningá – bumuntunghiningá, pagbuntunghiningahán

(k) Maaarì rin namáng payák ang salitáng-ugát at ang panlapi'y siyáng may-anib o magkakaanib; o kayâ pa'y may-lapì na ang ugát ay may kaanib pa ang panlapì. Sa ganitó, bukód sa nanánatili ang palagáy na isáng buóng ugát na rin ang salitâ, ay naaarì pang awasín sa may kaanib na panlaping gágamitin ang kaanib na itó upáng sa salitáng-ugát ikabít, anupá't mátirá na lamang ang panlaping panguna. Ang bangháy, kung ganitó, ay náuuwî na lamang sa payák na panlaping makadiwâ; kayá nagiging magaán at karaniwan na lamang.

Halimbawa'y bábanghayín ang mga pandiwang sumusunód:

magpatihulóg
magpakalasíng
magpatag-araw
magkapahintulot
magpakamakabayan
pakapagsumikapan

pagpakasumigasigan

Sa mga pandiwang itó, ang mga káugat-ugatan ng salitâ ay *hulog, lasíng, araw, tulot, bayan, sikap* at *sigasig.* Dátapwâ, máliban sa dalawáng una, ang mga sumusunód ay paraparang may tagláy na sa sariling panlapì: *tag-araw, hint*ulot, makabayan, *sumi*kap, *sum*igasig. Ang mga panlapì namáng makadiwà ay *magpati, magpaka, magpa, magkapa, pakapag-an, pagpaka-an.* Sa mga itó, ang pinaka-pangunang panlapì, na nagdadalá ng diwà, ay *mag, paka-an* at *pag-an;* ang mga nátitirá ay anib lamang. Sa pagbabangháy, maaaring ang mga kabít na panlaping itó ay ariing hiwaláy sa panguna, at ipalagáy na kabít sa salitáng-ugát. Anupá't mangáuuwî sa ganitó:

mag-patihulog
mag-pakalasíng
mag-patag-araw
mag-kapahintulot
mag-pakamakabayan
paká-pagsumikap-an
pag-pakasumigasig-an

At ang pagbabangháy ng mga pandiwang ginanitó, ay lúbusang máisusunód na lamang sa payák na banghayan ng *mag,* ng *paka-an,* at ng *pag-an.*

Kumulang-humigít ay itó na rin ang sukat mangyari at magawâ sa iba't ibá pang mga pandiwang may anib-anib na mga panlapì.

243. Sa biglaang sabi, ang unang dapat kilanlín sa pagbabangháy ay kung payák pa o may-lapì na ang salitáng gagawíng pandiwà, at kung ang panlaping makadiwang ikakabít ay payák din o may-kaanib. Kung ito'y mga kilalá na, sakâ maaaring panuntunán ang mga símulaing sumusunód:

(a) Kapág salitáng-ugát ang may-lapì, inaaring buóng ugát na rin; at ang pagbabangháy ay karaniwan na lamang.

(b) Kapág panlaping makadiwà ang may-kaanib, dapat mákilala sa mga itó kung alín ang pinaka-pangunang nagbibigáy-diwà sa ugát na bábanghayín; at siyáng susundín sa pagbabangháy na pakaraniwan.

(k) At kung kapwá may-kalapì ang salitáng-ugát at ang makadiwang panlapì, áariing bukód ang pangunang panlapì, at ang mga mátitirá'y áariing kapisan sa salitáng-ugát; sakâ ang pagbabangháy ay pakaraniwan na rin.

244. Ang pandiwà kung kayâ pandiwà ay sa bisang náilalalin sa salitáng-ugát ng mga panlapì ng kilos, hinggil at panahón. Maaaring sa ganáng sarili ng

karamihan ng mga salitáng-ugát, na likás o payák, ay magtagláy na rin ng diwà ng pagkilos, kahinggilán at pánahunan; dátapwa't ang diwang iyán ay di-ganáp, o kung bagamá'y di-sapát na makapagbigáy sa isáng buóng pangungusap, at lalò na sa isáng salaysáy, ng tahás na diwà at katuturán. Nasa mga panlapì ngâ ang lakás at gawì ng mga pandiwà. At ang mga panlaping itó ang tinatawag na *makadiwà.*

Ang mga makadiwang panlapì ay matatawag din namán sanang mga *panlaping pamangháy* o *pambangháy;* subali't ang di ikárapat nang lúbusan sa ganitóng tawag, ay dahil sa may mga pandiwang kung banghayín ay hindî salitáng-ugát ang nababangháy, kundî ang panlapì lamang.

Ang mga panlaping may ganitóng katangian ay dî namán gaanong karami. Ang karamihan ay nababangháy, álalaóng bagá'y nagbabagong anyó't hinggíl, na kasabáy ng pagbabagong anyô rin ng mga salitáng nilálapian ng pamangháy.

245. Alinsunod dito, ang mga panlaping makadiwà ay mahahatì sa *banghayin* at *makabangháy.*

Banghayin, ang sa sarili'y siyáng nababangháy, samantalang ang salitáng-ugát na nilálapia'y waláng kabagu-bago sa lahát ng panagano, panahón at panauhan; at *makabangháy,* ang bukód sa pagkabangháy o pagbabagong anyô at lunán ng sarili, ay nababangháy rin o nagbabagu-bagong anyô at lunán ang salitáng nilálapian.

(a) Nábibilang sa mga makadiwang panlaping banghayin ang *isa, maki, magka, maging, magsa, suma,* atbp.; gaya sa mga pandiwang: *isa*isip, *maki*sakáy, *magka*anák, *magíng*-tao, *magsa*ulo, *magsa*pagóng, *suma*salangit, atbp.

Ang katangiang itó'y hindî naaarì sa mga iisahíng pantíg na panlapì; at waláng pinangyáyarihan kundî mga unlapì lamang, kayâ lúbusang masasabing lahát ng panlaping banghayin ay unlapì.

(b) Kung minsan, ang pagka-banghayin ay nasa-tuldík na tagláy ng unlapì, tuldík na karaniwang nagbibigáy sa pandiwà ng katuturáng di-kusà o di-sinasadyâ. At sa mga banghaying ito'y nábibilang namán ang *máka, maká, mápa,* atbp., gaya sa mga pandiwang *mákasama,* at *makásama* (ibá sa *maka*sama), *mápa*alís (iba sa *mapa*alís), atb.

(k) Ang mga unlaping anib-anib na hangò o batay sa alinmán sa dalawáng uring itó ng mga banghayin, ay sakláw na rin ng mga katangiang kababanggít pa. Halimbawa'y ang mga unlaping: *ipaki, ipakipag, ipagka, ipaging, ipagpasa, makápag, makápagpa, makipag, magpaka, máipaki, máipakipag,* atbp.—sa mga salitáng *ipaki*usap, *ipakipag*-away, *ipagká*sundô, *ipag*indapat, *ipagpa*sawalâ, *makapag*-aral, *makapag*pabilin, *makipag*larô, *magpaka*buti, *máipaki*dalá.

(d) Sakláw na rin dito magíng kung ang mga unlaping iyán ay natútuwangán ng mga hulapì gaya ng *ipakipag*bígay*an*, *ipagká*hinanakit*an*, *makápag*damay*án*, *makapagpá*gandah*an*, *makipag*biru*án, máipakipag*hárap*an,* atb.

MGA PANLAPING BANGHAYIN

246. Sa mga pandiwang hindî nababangháy ang salitáng-ugát kundî ang panlapì lamang, ay maaaring panghawakan ang mga simulain at paraáng násasabi sa *Mga pandiwang may-bangháy*—241; dátapwá't sa ikalíliwanag na lalò ng pag-aaral sa bahaging itó, ay mabuting unahin na muna ang karaniwang paraán ng pagbabangháy, na buóng babanghayín ang talagáng panlapì at dî títinagin ang talagáng salitáng-ugát. Sa dakong hulí, kung bagamán, maaaring subukin ang nábanggít na mga símulai't paraán.

Sa sumusunód na halayháy na mátatanghál ang nangyayaring pagkabangháy ng mga panlapì:

Ugát	*Unlapì*	*Pawatás o Pautós*	*P-nagdaán*	*P-kasalukuyan*	*P-hinaharáp*
uló	isa-	isaulo	isinaulo	isinásaulo	isásaulo
bilí	makí-	makibilí	nakabilí	nakíkibilí	makíkibilí
sakít	magka-	magkasakít	nagkasakít	nagkákasakít	magkákasakít
tao	magíng-	magintao	nagintao	nagigintao	magigintao
loób	magsa-	magsaloób	nagsaloób	nagsásaloób	magsásaloób
langit	suma-	sumalangit	sumalangit	sumásalangit	sásalangit

247. Sa mga pagkakábagu-bagong anyô ng isa't isá sa mga halimbawang sinusundán, ay mahahangò ang mga kabagayán at tuntuning sumusunód:

(a) Ang mga salitáng-ugát—*ulo, bilí, sakít, tao, loób, langit*—ay dî nangababago sa likás na anyô sa lahát ng panagano at panahón. Ang nagkakábagu-bago ay ang mga unlapì – *isa, maki, magka, magíng, magsa, suma.*

(b) Ang pagbabagong anyô ng mga unlapì ay nangyayari sa mga titik at sa mga pantíg; yaó'y nangapápalitán kung minsan, at itó'y nangáuulit o násisingitan ng gitlapì.

(k) Kapág sa *um* ang bangháy ng pandiwà, íisá ang anyô ng pawatás, pautós at paturól na nagdaán—*sumalangit;* —at kapág sa mga ibáng panlapì, sa lahát-lahát na, ay íisá ang anyô ng pawatás at pautós, —*makibili, magintao, magsaloób, isaulo,* atb.

(d) Sa pagbabagong anyô, ang bangháy sa *i* ay humihingî ng paningit o gitlaping *in* sa unahán o pagitan ng unang pantig ng salitáng-ugát—*isinaulo, isinásaulo* —kapág bangháy sa *maki, magka, magpa, magsa*—ang *m* ay napápalitán ng *n* sa mga panahóng nagdaán at kasalukuyan – *makibilí, nakikibilí; nagkasakít, nagkákasakít,* atbp.

(e) Sa mga panaganong pawatás at pautós, gayón din sa paturól na pangnagdaán, ang anyô ng mga pandiwà ay sukat sa unlapì at ugát—*isaulo, makibilí, nagintao, nagpalakad,* atb.; nguni't sa mga panahóng kasalukuyan at dárating, ay inuulit pa ang hulíng pantig ng unlapì—*isinásaulo, isásaulo,nakíkibili, makíkibilí, nagsásaloób, magsásaloób,* atb.

248. Kung ang pagka-banghayin ng mga makadiwang panlapì ay nanggagaling sa tagláy na tuldík, ang mga pagbabagu-bagong nangyayari ay siyang-siyá rin sa mga sinundán. Gaya ng mátatanghál sa halayháy na sumusunód:

Ugát	*Panlapì*	*Pawatás*	*Pautós*	*P-nagdaán*	*P-kasalukuyan*	*P-hinaharáp*
sama	máka	mákasama	(walâ)	nákasama	nákakasama	mákakasama
sama	maká	makásama	(walâ)	nakásama	nakakásama	makakásama
alís	mápa	mápaalís	(walâ)	nápaalis	nápapaalís	mápapaalís

Ang ganitóng urì ng mga panlapì ay mangilan-ngilán lamang. At, kapág nawalán ng tuldík na tandâ ng di-kasadyaán ng kilos, anupá't násaulî sa anyóng likás na lamang, ang panlapì'y hindî na banghayin kundî makabangháy.

249. Hinggíl sa mga unalping anib-anib at sa mga kábilaan o túwangan, na may uring banghayin (244), ang mga símulain at paraán ng pagbabagong anyóng kauulat pa (247), ay siyá rin halos buóng nagaganáp. Iisáng kaibhán ang sukat mápansín, kung bagamán: itó'y ang pagká dî na laging hulíng pantíg ng buóng unlapì ang inuulit, kundî hulíng pantíg ng kung alín ang panlaping pangulo sa kabuuán, álalaóng bagá'y ang lalong nangíngibabaw sa pagbibigáy-diwà sa salitâ, gaya ng: *paki* sa *ipaki, ipakipag, maipaki, maipakipag;* ng *maká* sa *mákapag, makápagpa;* ng *magpa* sa *magpaka;* ng *pagka* sa *ipagka;* ng *paging* sa *ipaging* at *maípaging.* Siya rin itóng sukat masabi at gawín sa mga panlaping anib-anib na may-katuwáng na hulapì.

Tunghayán ang iláng halimbawang sumusunód:

Sa mga salitáng-ugát na *tawag, talo, usap:*

PAWATÁS—ipakitawag, ipakipagtalo, máipakipag-usap
PAUTÓS—(gaya rin ng sa Pawatás, o walâ)
PATURÓL {
p-nagdaán—ipinakitawag, ipinakipagtalo, náipakipag-usap
p-kasalukuyan—ipinakíkitawag, ipinakíkipagtalo, náipakikipag-usap
p-hinaharap – ipakíkitawag, ipakíkipagtalo, máipakikipag-usap

Sa mga salitáng-ugát na *aral, bilin, dunong:*

PAWATÁS—makápag-aral, makápagpabilin, magpakarunong
PAUTÓS— (walâ, o gaya rin ng sa Pawatás)
PATURÓL {
p-nagdaán – nakápag-aral, nakápagpabilin, nagpakarunong
p-kasalukuyan – nakakápag-aral, nakakápagpabilin, nagpapákarunong
p-hinaharáp – makakápag-aral, makakápagpabilin, magpápakarunong

Sa mga salitáng-ugát na *tao, dapat, walâ:*

PAWATÁS—ipagintao, máipagindapat, ipagsawalâ
PAUTÓS— (gaya rin ng sa Pawatás)

PATURÓL
- *p-nagdaán* – ipinagintao, náipagindapat, ipinagsawalâ
- *p-kasalukuyan* – ipinagigintao, náipagigindapat, ipinagsásawalâ
- *p-hinaharáp* – ipagigintao, máipagigindapat, ipagsásawalâ

Sa mga ugát na may panlaping kábilaan:

PAWATÁS ipinakipagbígayan, makipagbiruán, makápagdamayán
PAUTÓS

PATURÓL
- *p-nagdaán* – ipinakipagbígayan, nakipagbiruán, nakápagdamayán
- *p-kasalukuyan* – ipinakíkipagbígayan, nakíkipagbiruán, nakakápagdamayán
- *p-hinaharáp* – ipakíkipagbígayan, makikipagbiruán, makákapagdamayán

Sa dakong hulí at kaukuláng lunán, máiuulat nang lalong maliwanag at masakláw ang ganitóng mga hugis ng banghayin.

MGA PALIWANAG:

(a) Hindî na ibinibilang dito ang mga panaganong pasakalì, pagká't alám nang kung mayroón man, ay siyá rin ng sa tatlóng panahón ng paturól.

(b) Sukat na ring nápansín sa lahát ng mga halimbawang katatanghál pa ang waláng maliw na di-pagkabangháy ng mg salitáng-ugát kundî ng mga panlapì lamang.

MGA PANLAPING MAKABANGHAY

250. Gaya ng násabi na, ang mga panlaping makabangháy ay di lamang nagkakábagu-bagong anyô at lunán sa sarili kung gumagawâ ng pandiwà, kundî nakapagpápabago pa rin sa mga salitáng-ugát na pinápandiwà.

Ang pagbabagong anyô ng mga unlapì ay nangyayari sa mga titik, at sa minsa'y pagkáuná, minsa'y pagkáhulí, at minsan pa'y pagkápasingit sa kabuuán ng mga salitáng-ugát na nilálapian.

Ang pagbabagong anyô ng mga salitáng-ugát, ay nangyayari sa tagláy na mga pantíg, at sa minsa'y paglakad na may kaakbáy na panlapì sa una, sa hulí o sa loób ng mga titik, at sa minsa'y waláng kaakbáy kundî inuulit lamang ang unang pantíg.

Alinsunod dito, ang mga panlaping makabangháy ay maaaring gaya rin ng sa mga pangngalan at pang-urì, na unlapì, gitlapì, hulapì, kábilaan at láguhan.

Mga pandiwà sa unlapì: *um*asa, *um*iinóm; *ma*tulog, *ná*rapâ: *mag*bigáy, *nag*-uusap; *mang*-aaway, *mangang*ahoy; *i*alís, *in*iirog.

Mga pandiwà sa gitlapì: b*um*atì, s*um*asayáw; k*in*uha, b*in*abasa.

Mga pandiwà sa hulapì: alay*an*, samah*an*; biru*in*, puna*hín*.

Mga pandiwà sa kábilaang-lapì: *má*hawak*an*, *ma*buti*hin*, *mag*sumpa*an*, *pa*galing*ín*, *pag*sama*hin*.

Mga pandiwà sa láguhang-lapì: *mag*d*in*ugu*án*, *pag*s*um*ikap*an*, *ipag*d*um*íin*an*.

MGA PALIWANAG – Kailangan din namán ditong alalahanin: na, sa tawag na makadiwang unlapì ay sakláw na ang mga payák at anib-anib o tambalan; na, waláng panggitlapi kundi dádalawá, *um* at *in;* na, ang dalawáng panghulaping *an* o *han* at *in* o *hin,* kung minsan ay nagiging *nan, anan* o *hanan,* at *in, hanin,* o *inan,* sa iláng pandiwang may hugis na di-karaniwan; gaya ng pagkámihas*nán,* pagsumpâ*anan,* magsábi*hanan;* sarili*nin,* totoh*anin,* inum*inán,* atb.—bagay itóng sadyáng máuulat sa dakong hulí ng kabanatang itó.

251. Ang mga panlaping makabangháy, bagamán siyáng totoóng marami, ay maaaring mapagbukod-bukód sa anim na pangkát lamang, na may kani-kanyáng pangulong panlapì at may sarí-sariling hugis at karaniwang paraán ng pagbabangháy.

(una) ang bangháy sa UM
(ikalawá) ang bangháy sa MA
(ikatló) ang bangháy sa IN o HIN
(ikaapaat) ang bangháy sa I
(ikalimá) ang bangháy sa AN o HAN
(ikaanim) ang bangháy sa mga kábilaang panlapì, gaya ng KA-AN, MA-AN, MA-IN, MAKI-AN, MAG-AN, PA-AN, PA-IN, PAG-AN, PAG-IN, atb.

Itóng ikaanim na pangkát, dilì ang hindí'y maaarì nang bawasin. Ang nasasakláw na mga pandiwang kábilaan ay mapag-aayaw-ayaw na lamang, na isama bagá ang isá't isá sa mga bangháy sa unlaping kináuukulan. Halimbawà, ang *ma-an* ay isama sa banghayang *ma,* ang *mag-an* ay sa *mag,* ang *pa-in* ay sa *in,* ang *pag-an* ay sa *an,* atb. Dátapwá't nápakaraming totoó ng mga pandiwang may hugis kábilaan, at sakâ, dî rin namán kákauntî sa mga itó ang nagdaralá ng mga panlaping di-pulós na makadiwà, at sa ganitó'y binabangháy nang parang isáng buóng ugát na lamang ang salitâ, kalakíp ang panlaping di-makadiwà; kayâ may-kahirapang masunód sa lahát ang gayóng pag-aayaw-ayaw. Alang-alang sa ikalíliwanag na lalò ng bahaging itó ng palábanghayan, ay lalong marapat na

pagpisanin na lamang sa íisáng pangkát ang mga pandiwà sa mga panlaping kábilaan.

Ang anim na hugis na itó ay siyáng pinaka-batayán o pátularan sa karaniwang pagbabangháy ng mga pandiwang kaurì o kahugis ng isa't isáng pangkát. Ang mga pandiwang may di-pangkaraniwang bangháy, ay sa dakong hulí may buóng pangkát na sarili.

Bangháy sa UM

252. Ang mga pandiwà sa panlaping *um* ay nagkakáiba-ibá ng kaparararakan at ng sakláw na diwà; dátapwâ, magíng alín pa man itó, ang hugis o paraán ng pagbabangháy ay íisa sa lahát.

Nárito ang mga tuntunin sa pagbabangháy sa *um:*

(a) Kapág patinig ang unang titik ng salitáng-ugát, ang *um* ay unlapì; gaya sa *um*alís, *um*ibig, *um*uwî.

(b) Kapág katinig, ang *um* ay nagiging gitlapì: násisingit sa pagitan ng tinurang unang katinig at ng patinig na kasunód; gaya sa b*um*asa, h*um*ingî, t*um*utol.

(k) Iisá ang anyô ng pawatás, pautós at pangnagdaán; gaya sa mga halimbawang:

> magandá siyang *umawit*
> *umawit* tayo
> bago tayo umalís ay *umawit* muna;
> ibig kong *kumain*
> *kumain* pô kayo
> *kumain* na akó kangina

(d) Ang anyóng pangkasalukuyan ay siyá ring sa pawatás, inuulit lamang ang unang pantíg ng salitáng-ugát; gaya ng *um*Aalís, *um*Iibig, k*um*aKAin, t*um*uTUtol.

(e) Ang anyóng panghinaharáp ay waláng *um,* nguni't inuulit ang unang pantíg ng salitáng-ugát; gaya ng Aalís, Iibig, Uuwî; BAbasa, HIhingî, TUtutol, LIligaya, TÁtalumpatì.

Sa halayháy na sumusunód ay mapagkikita nang lalong maliwanag ang pagkatupád ng mga tuntuning kasasaád pa:

UM-		*Ani*	*Ilag*	*Lakad*	*Tawag*
PAWATÁS PAUTOS PATURÓL	p-nagdaán	*um*ani	*um*ilag	l*um*akad	t*um*awag
PATURÓL	p-kasalukuyan	-*um*Aani	*um*Iilag	l*um*aLAkad	t*um*aTAwag
PATURÓL	p-hinaharáp	-Aani	Iilag	LAlakad	TAtawag

MGA PALIWANAG:

(a) Ang pangalang-diwà ng mga bangháy sa *um* ay binubuô ng unlaping *pag* at ng salitáng-ugát: *pag-ani, pag-ilag, paglakad, pagluwag* (136).

(b) Mga iláng urì ng salitáng-ugát na dî nababangháy sa *um:*

*Ang mga ugát na nagsimulà sa katinig *m,* at di-iilán sa mga nagsisimulâ sa *k*, sanhi sa may-kabigatán nang bigkasin ay may kalabuan pang dinggin. Kailanmá'y dî nasasabing *mumalas, mumahál, mumagâ, mumitig.* Ang karaniwang gamit sa mga ganitóng banghayíng ugát ay unlaping *mag* o *ma:* samakatwíd *mag*malas, *mag*mahál, *ma*magà, *ma*mitig. Hindi rin ugaling sabihin ang *wu*malâ, *wu*malís, kundî *mag*walâ, *mag*wikâ, *mag*walís; bagamán kung tataluhíng pantíg ang mga nagsísimulâ sa *w,* ay maluwág nang nababangháy sa *um,* at magíng yaóng mga dadalawahín ay pawang tumatanggáp ng anyóng panghinaharáp, palibhasà itó'y waláng *um* kundî inuulit lamang ang unang pantig ng salitâ. Kayâ nangasasabing:

wumagaywáy, wumasiwas, wumaliswís
wawalâ, wawalis, wiwikà, wiwindáng

**Ang mga salitáng ngalan ng iláng urì ng sakit, gaya ng *lagnát, ngiki, sipón, galís, buni,* atbp. Hindi nasasabing *lumagnát, ngumikî, sumipón, gumalís, bumuni.* Ang lalong angkóp at kagamitán sa mga itó ay *magka-,* o *-in,* samakatwíd, *magkalagnát* o lagnatín, *magkagalis* o galis*in*, atb.

***Iláng salitáng-ugát na nagkákahulugán ng gawâ o pangyayari sa sarili: gaya ng *tulog, hulog, ligò,* atb. Bagamán sa iláng lalawigan ay nasasabing *tumulog, humulog, lumigò,* atb., dátapwa't hindi tinatanggáp ang anyóng itó sa karamihan ng lalawigan. Ang kawaniwang sabihin ay *matulog, mahulog, maligò,* atb.

(k) Ugaling-ugalì rin namán sa iláng lalawigan na tumbasán ang anyô ng pangkasalukuyan sa *um* ng anyô ng pangnagdaán sa *má-.* Kayá't sinasabi niláng *nákain, násulat, nábasa, nátakbó,* atb., sa halíp k*um*akain, s*um*usulat, b*um*abasa, t*um*atakbó, atb.

Bagamán sa mga wikà at pananalitâ ay may pinagkáugaliang dapat igalang, at isá na ngâ itó; nguni'y di-kalabisáng ipagtagubilin, na, kung totoóng malî o labág sa tuntunin ang tinurang ugalì, ay dapat pagsikapang mápawastô, mapalitán kayâ ng marapat sa nilakad-lakad ng panahón.

Ang *nákain, násulat, nábasa, nátakbó* at ibá pang gangganitó, ay dapat lamang gamitin sa mga pangyayari o pagkágawáng di-sinasadyâ, at sa diwang tíyakan at pasalungát sa ibig sabihin ng *um,* bukód sa pangnagdaáng panahón pa. Sa táhasang sabi, at ayon sa wastóng tuntunin ng pananalitâ, ang simunò ng pangungusap ay dî siyáng *kumakain, sumusulat, bumabasa, tumatakbó,* kundî siyáng *kinain, isinulat, binasa,* at *nápatakbó* nang di-sinasadyâ.

Waláng lakás ang matuwíd na ang kaibhán lamang ng *nákain* sa *kumakain,* ng *nátakbó* sa *tumatakbó,* atb., ay nasa ang mga una'y nagsasaád ng diwang tiyák na pangkasalukuyan, at ang mga hulí'y ng diwang pangkaugalian; sapagká't ang dalawáng anyó'y kapwà nagagamit sa kasalukuyan at sa kaugalian; sapagká't ang dalawáng anyó'y kapwà nagagamit sa kasalukuyan at sa kaugalian. Kung mayroón nang nagagamit na salitáng wastô sa tuntunin, walâ nang kailangang sumirà pa sa tuntuning itó, makágamit lamang ng ibá. Halimbawa'y nasasabing:

kami'y *nákain* pa nang siyá'y dumatíng kagabí
kamí'y *kumakain* pa nang siyá'y dumatíng kagabí

bukas ay *násulat* na akó pagkágisíng mo
bukas ay *sumusulat* na akó pagkágisíng mo

Tangì sa mga nasabi na, ay mabuti na ring mábanggít ditong hanggá ngayón ay walâ pa isá mang gumagawâ ng balarilang tagalog na kumilala sa katumpakán ng tinurang anyóng pangnagdaán sa pangkasalukuyan.

(d) May iláng pananalitáng anyó't himig pandiwà,—ibá'y payák at ibá'y ulit ng salitáng-ugát, halos panáy na hangò sa banghayang *um,* at may unlaping *ka* o malaunlaping *sa,* na sukat pag-áalinlanganan kung tunay pa ngang pandiwà, o kung hindî pa. Máihahalimbawà ang mga sumusunód:

kakakain, kababasa, kasusulat, katatakbó
kákakain, kábabasa, kásusulat, kátatakbó
sakakain, sábabasa, sásúsulat, sátatakbó
kakain-kain, kábasa-basa, kasulat-sulat, katakbu-takbo
kákain-kain, kábasa-basa, kásulat-sulat, kátakbu-takbó
kain nang kain, basa nang basa, sulat nang sulat, takbó nang takbó

sa mga pangungusap na gaya nitó:

kakakain pa lamang ay umalís na
ang *kábabasa* sa madilím ay nakalalabò ng matá
nang totoó na kaming balisá ay *sásusulat* sa amin
ihandâ mo ang lahát, nang *kakain-kain* na lamang tayo
kábasa-basa ko'y balitang tungkol sa kanyá
susulat-sulat, di namán marunong
takbó nang takbó, waláng humahabol

Alinmán sa mga anyóng itó ay máipalalagáy na malamáng na pang-abay kaysá pandiwà. Sukat mápansíng bawa't halimbawà ay binubuô ng dalawáng pangungusap na di-ganáp sa sarili nguni't nagpupúnuan o magkatulong sa pagkaganáp. Ang pangulong pangungusap ay ang bahaging may malinaw na pandiwà, at ang anyóng iniháhalimbawà ay siyáng nagbibigáy lamang ng katuringán o umaabay sa tinurang pandiwà. Dahil dito'y sukat matawag ang mga anyóng iyáng *pariralang* maka*abay* o *pang-abay na malapandiwà.* (Mga álanganing pandiwà, 306.)

(e) Tungkól sa anyóng pautós ng mga pandiwà sa *um,* ay ipinagúgunitâ ang iláng anyóng di-karaniwan, na nangáulat sa dakong una. [*Pandiwà (299), (b) - *, **, ***.]*

(g) Ang mga urì ng tungkulin at iba-ibáng kaparárakang kináuukulan ng

mga pandiwà sa *um,* ay sa dakong hulí máuulat, kung pinagtutulad na't nililinaw ang sa mga ibáng panlaping basal na makadiwà, gaya ng *mag, in,* atb.

Bangháy sa MA

253. Ang panlaping *ma* ay siyáng pinaka-saligán sa banghayan ng lahát ng mga unlaping makadiwà na ang unang titik ay katinig *m;* gaya ng *mag, mang, maka, maki,* at ng mga ibá pang anib-anib na pinangúngunahan ng alinmán sa mga itó.

Sa ganáng sarili ng unlaping *ma,* ay nakapagbibigáy sa salitáng nilálapian ng diwà ng di-kakusaan o pagka-di-sinasadyâ kapág nagtatagláy ng tuldík na mariín, at ng kasadyaán o ikaaarì kapág waláng tuldík. Halimbawà:

makain – maaaring kanin
mákain – di sinasadyâ ang pagkain
makuha – sadyáng pagkuha
mákuha – pagkákuhang di-sinasadyâ
matinag – kayang tinagin, o kusang pagtinag
mátinag – di-kinukusâ ang pagkátinag

Magíng alinmán sa dalawáng anyô o bigkás na itó ang tagláy ng pinag-úusapang panlapì, ay íisá rin ang paraán ng pagbabangháy sa mga kinásasangkapáng pandiwà. At ang mga tuntunin dito ay siyá na ring nasusunód sa lahát ng mga pandiwang may unlaping hangò o dagdág sa *ma.*

Náritó ang mga pánuntunan:

(a) Ang anyô ng pawatás at ang sa pautós ay íisá: *mabuhay, matulog, maligò, madalâ,* atb.

(b) Samantalang sa pawatás, pautós at panghinaharáp ay nanánatili ang *m* ng unlapì, - *m*abuhay, *m*abubuhay; *m*atulog, *ma*tutulog, atb.;—sa pangnagdaán at pangkasalukuyan ay napápalitán ang *m* ng *n* —*n*abuhay, *n*abubuhay; *n*atulog, *n*atutulog, atb.

(k) Sa pangkasalukuyan at panghinaharáp, ang unang pantíg ng salitáng-ugát ay inuulit; gaya sa na*bu*buhay, ma*bu*buhay; na*tu*tulog, ma*tu*tulog; na*li*ligò, ma*li*ligò; na*da*dalâ, ma*da*dalâ, atb.

(d) Kung may tuldík ang *má* sa pawatás, iginagalang itó sa lahát ng ibá pang panagano at panahón: *má*bili, *ná*bilí, *ná*bibilí, *má*bibilí, *ná*sabi, *ná*sasabi, *má*sasabi, atb.

Ang kináuuwián ng pagbabangháy sa *ma* at *má* ay ganitó:

MA- at MÁ-	*Makain*	*Mákain*	*Matulog*	*Máligáw*

PAWATÁS		—makain	mákain	matulog	máligáw
PAUTÓS		—(walâ)	(walâ)	matulog	(walâ)
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nakain	nákain	natulog	náligáw
	p-kasalukuyan	—nakakain	nákakain	natutulog	náliligáw
	p-hinaharáp	—makakain	mákakain	matutulog	máliligáw

MGA PALIWANAG:

(a) Ang mga pangalang-diwà ay itó: sa makain, *pagkain;* sa mákain, *pagkákain;* sa matulog, *pagtulog;* sa máligáw, *pagkáligáw.*

Sukat nang mápansíng sa mga bangháy sa waláng tuldik na *ma,* ang mga pangalang-diwà ay tulad na rin ng sa *um,* na unlaping *pag* at salitáng-ugát; nguni't ang mga sa may-tuldík, *má,* ay unlaping *pagká* (may-tuldík din) at salitáng-ugát.

(b) May iláng pandiwà sa *ma* na dî tumatanggáp ng pangalang-diwà sa *pag* ni sa *pagká,* kundî sa *pa* na inuulit ang unang pantíg ng ugát, o kayá'y sa *pagpa;* gaya ng sa *m*aligò ay *pa*LIligò, o *pagpa*ligò, sa *mang*ambá ay *pa*NGAngambá, sa *ma*nganib ay *pan*NGAnganib (136, 140).

(k) Sa mga panlaping makadiwang sumusunód nang lúbusan sa mga tuntunin ng bangháy sa *ma,* ay nagunguna ang mga payák na unlaping *mag, mang, maka, maki, magka, maging* at *mapa,* bago ang lahát na ng mga ibá pang anib-anib na hangò o dagdág sa mga unlaping nábanggít, na pawang nagsísimulâ sa katinig *m.* Máuulat sa dakong ibabâ ang pagbabangháy sa isa't isá.

(d) Ang mga tanging anyô sa banghayang *um* na tinutukoy sa *Paliwanag* (d), ay masasabing tagláy rin nitóng banghayang *ma;* gaya sa mga pandiwang *matulog, makuha, matinag,* atb.

Halimbawà:

katutulog, kátutulog, katulug-tulog, kátulug-tulog, tútulug-tulog
kakukuha, kákukuha, kakuha-kuha, kákuha-kuha, kúkuha-kuha
katitinag, kátitinag, katinag-tinag, kátinag-tinag, titinag-tinag

Mayroón pang gaya ng *malig*ò na nagdádalawáng anyô:

kaliligò, káliligò, kaligu-ligò, káligu-ligò, líligu-ligò
kapaliligò, kápapaligò, kapalí-paligò, kápali-paligò, pápali-paligò

Bangháy sa IN o HIN

254. Ang *in* ay isá sa mga pangulong hulapì na nagsasaád ng katiyakán, at dî ng hamak na pagtukoy lamang sa urì o ngalang panlahát ng bagay na pinag-úukulan, gaya bagá ng mga panlaping *um* at *mag.* Ang kung kailán nagiging *hin* ang *in,* ay bagay na náuulat na sa *Palábuuan ng mga Salit*â (28), at kung alin-alín namán ang mga gumagamit ng hulaping *nin,* sa halíp ng *hin* ay máuulat sa

pangkát ng mga pandiwang may di-karaniwang bangháy (292).

Náritó ang mga tuntunin sa pagbabangháy sa *in* o *hin:*

(a) Iisá ang anyô ng pawatás at pautós na binubuô ng salitáng-ugát at ng hulaping *in* o *hin;* gaya ng *awitin, isipin, suyuin, kathain, abalahain, sabihin,* atb. Halimbawà:

> maaarì na bang *awitin* ang "Násaán ka, Irog?"
> hala, *awitin* mo ngâ ang "Pakiusap"
> di-dapat *sabihing* nákain kundî kumakain
> *sabihin* mong dulà at dî dulâ, gurò at dî gurô

(b) Ang *in* sa pangnagdaán ay nagiging unlapì, kapág ang unang titik ng salitáng-ugát ay patinig, at ang nagiging gitlapì kapág katinig – násisingit sa pagitan ng tinurang katinig at ng patinig na kasunód. Anupá't magíng *in* o *hin* ay nawawalâ sa nasa hulihán. Halimbawà:

> *in*awit, *in*isip, *in*abala
> s*in*uyò, ki*n*athâ, s*in*abi

(k) Ang anyô ng pangkasalukuyan ay siyá rin ng sa nagdaán, inuulit lamang ang unang pantíg ng salitáng-ugát. Halimbawà:

> ina*a*wit, ini*i*sip, ina*a*bala
> sinu*su*yò, kina*ka*thâ, sina*sa*bi

(d) Ang panghinaharáp ay siyá rin namáng pawatás at pautós, inuulit lamang ang unang pantíg ng salitáng-ugát, at dahil dito'y nagiging mariín ang bigkás. Halimbawà:

> áawitin, íisipin, á*abalahin*
> *súsuyuin, kákathaín, sásabihin*

Alinsunod sa mga kauulat pang tutunin, ang kináuuwián ng pagbabangháy sa *in* o *hin,* kung iuukol sa ibá namáng mga salitáng-ugát, ay ganitó:

IN o HIN		*Ibig*	*Basa*	*Basâ*	*Ugalì*
PAWATÁS / PAUTÓS		- ibigin	basahin	basaín	ugaliin
PATURÓL	*p-nagdaán*	- inibig	binasa	binasâ	inuugali
	p-kasalukuyan	- iniibig	binabasa	binabasâ	inúugali
	p-hinaharap	- íibigin	bábasahin	bábasain	úugaliin

MGA PALIWANAG:

(a) Maaaring ipalagáy na taliwás sa mga tuntunin sa *in* o *hin,* na kauulat pa, ang nangyayaring bangháy sa mga pandiwang ang salitáng-ugát ay nagsísimulâ sa alinmán sa mga katinig na *l,w,* at *y.* Sa mga itó'y nasásaliwâ ang *in,* anupá't nagiging *ni,* at ang *n* ay nápapalít pa sa lunán ng tinurang mga katinig. Sa bisá ng mga tuntunin ng palábigkasan sa pagpapagaán at pagpapalinaw hanggá't maaari ng bigkás ng mga salitâ, lalò na ng mahahabà at may mga titik pang álanganin ang tunóg, ay nangyayari at nákakagawián na ng marami, magíng sa pagsasalitâ at magíng sa pagsulat, ang paggamit ng mga kataliwasáng ngayó'y tinutukoy.

Ang natátaliwás lamang namán ay mga anyô sa pangnagdaán at kasalukuyan. Halimbawa'y ang mga pandiwang *lasunin, walisín, yariin,* atb.

Ayon sa palábanghayan	*p-nagdaán* – l*in*ason, w*in*alís, y*in*arì *p-kasalukuyan* – l*in*alason, wi*na*walís, *yina*yarì
Ayon sa palábigkasan	*p-nagdaán* – *ni*lason, *ni*walís, *ni*yarì *p-kasalukuyan* - *ni*lalason, *ni*wawalís, *ni*yayarì

Mahigpít na pangangailangan sa mga kataliwasáng itó ang nangyayari – at nápapabilang na patí mga pandiwang *h* ang unang tiitk – kapág ang bangháy ay sa unlapì nang *i,* gaya ng mákikita sa ukol na lunán (255).

(b) Dahil sa ang mga pandiwà sa *in* o *hin* ay naaaring galing o tapát sa mga pandiwà sa *um* at sa *mag,* kayâ ang mga pangalang-diwang ditó'y náuukol ay naaaring *pag* at salitáng-ugát lamang, at naaarì ring may ulit pa ng unang pantíg ng tinurang salitâ; samakatwíd, *pag-ibig* (buhat sa umibig), *pagbasa* (sa bumasa), *pagbabasâ* (sa magbasâ) at *pag-uugalì* (sa mag-ugalì), atb.

(k) Katulad din ng *um* at *mag* na may iláng álanganing anyô ang panlaping *in,* nguni't dî ngâ lamang gaano. Karaniwang ang mga anyóng itó'y may pang-unang *sa,* at sa minsa'y payák, minsa'y inuulit. Gaya ng mga sumusunód:

*sa kinásasalit*â mo ay nayamót silá tulóy
nabubulók ang ngipin *sa kinákakain* ng matamís
yayaman din kami *sa nilakad-lakad* ng panahón
sa pinatak-paták ng ulán, nauukit kahit batumbuháy

Naaaring ang katagáng *sa* ay palitán ng katagáng *ang,* at sa ganitó'y nagiging *maka* ang banghayan ng pandiwà. Halimbawà:

*ang kinásasalit*â mo'y nakayamót sa kanilá
nakabubulók ng ngipin *ang kinákakain* ng matamís
makákayaman din sa amin *ang nilakad-lakad* ng panahón
ang pinatak-paták ng ulán ay nakauukit kahit sa batumbuháy

Sa dalawáng pananalitáng itó ay máipalalagáy na malamáng ang pagka-pangngalan kaysá pagka-pandiwà ng mga anyóng pinag-úusapan; kayâ kapwà mangatatawag na pariralang makangalan o pangngalang malapandiwà.

(d) Ang mga urì ng tungkulin at iba-ibáng kaparakakang kináuukulan ng mga pandiwà sa *in* o *hin,* ay sakâ na máuulat sa bahagi ng pagtutulad-tulaad ng mga pandiwà sa iba't ibáng bangháy.

Banghay sa I-

255. Ang unlaping itó, kung makadiwà, ay nagsasaád ng kasangkapang iginaganáp, o ng sanhî ng pagkaganáp, o ng kalaanáng pinag-úukulan ng gáwai't bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Laging unlapì ang *i* sa lahát ng kagamitán. Halimbawà:

(kasangkapan) – lapis ang *isulat* mo
(sanhî) – anó ang *inaiiyák* ni Nenè?
(kalaanán) – *ibinil*í niyá ng gatas ang batà

Ang paraán ng pagbabangháy nitó ay siyáng sinusunód ng lahát ng mga pandiwà sa alín mang unlaping anib-anib na nagsísimulâ sa *i,* gaya ng *ika, ipa, ipag, ipang, ipaki, isa,* at ng iba't ibá pang hangò o paragdág sa mga itó.

Bagamán ang pagbabangháy sa *i* nagágamitan ng gitlaping *in* sa mga anyóng pangnagdaán at kasalukuyan; dátapwâ't dî máipipisang lubós sa banghayan nitó, sapagkâ't may mga kakanyaháng ikináiibá nang malakí.

Nárító ang mga sariling tuntunin ng bangháy sa *i*:

(a) Ang anyô ng pawatás at pautós ay binubuô ng unlaping *i* at ng salitáng-ugát. Halimbawà:

*i*alay, *i*isip, *i*urong
*i*bató, *i*putol, *i*tapon

(b) Ang anyóng pangnagdaán ay ibá sa salitáng-ugát na nagsísimulâ sa katinig, at ibá sa nagsísimulâ sa patinig:

*Kung katinig ang unang titik ng salitáng-ugát, ang anyóng pangnagdaán ay iyán ding sa pawatás, sinísingitan lamang ng *in* sa pagitan ng tinurang katinig at ng patinig na sumusunód. Halimbawà:

ib*in*asa, ib*in*igáy, ik*in*uha
ip*in*utol, is*in*ukli, it*in*ago

**Kung patinig, ang pinagsísingitan ay pagitan ng unlapì at ng tinurang patinig, at ang isinisingit ay hindî *in* kundî *ni;* máliban kung ang ugát ay nagsisimulâ sa *i,* at dito ang paningit ay *na* upáng mapagaán at mapalinaw ang bigkás¸at nang dî máipagkamalî ang anyô, kung *ni* rin, sa pangkasalukuyan ng –*in.* Halimbawà:

i*ni*abót, i*ni*akmâ, i*ni*alay
i*ni*endoso, i*ni*empake, i*ni*enrol[1]
i*ni*oo, i*ni*opò, i*ni*ola

i*ni*ubos, i*ni*ulat, i*ni*utang
inailaw (sa halíp ng iniilaw), inailag (iniilag), inaigíb (iniigíb)

Kung minsan, patí paningit sa *i-u* ay nagagawáng *na* at dî *ni-* i*na*ubos, i*na*utos, i*na*utang; - dátapwâ't ang pagtaliwás na itó'y dî na gaanong makatwiran at kailangan.

(k) Ang anyóng pangkasalukuyan ay gaya na rin ng sa nagdáan, inuulit lamang ang unang pantíg ng salitáng-ugát. Halimbawà:

ini*a*abót, ini*a*akmâ, ini*a*alay
ini*e*endoso, ini*e*empake, ini*e*enrol
ini*o*oo, ini*o*opò, ini*o*ola
ini*u*ubos, ini*u*ulat, ini*u*utang
ina*i*ilaw, ina*i*ilag, ina*i*igíb

(d) Ang anyóng panghinaharáp ay iyón na ring sa pawatás, inuulit lamang ang unang pantíg ng ugát. Halimbawà:

i*a*abót, i*a*akmâ, i*a*alay
i*e*endoso, i*e*empake, i*e*enrol
i*i*ilaw, i*i*ilag, i*i*igíb
i*o*oo, i*o*opò, i*o*ola
i*u*ubos, i*u*ulat, i*u*utang

Ayon sa mga tuntuning kauulat pa, ang magiging buóng bangháy sa *i*, ibahín man ang mga pandíwang salitâ, ay ganitó:

I-	*Angkóp*	*Ugnáy*	*Bigáy*	*Katníg*
PAWATÁS / PAUTÓS	iangkóp	iugnáy	ibigáy	ikatníg
p-nagdaán	-iniangkóp	iniugnáy	ibinigáy	ikinatníg
p-kasalukuyan	-iniaangkóp	iniuugnáy	ibinibigáy	ikinakatníg
p-hinaharáp	-iaangkóp	iuugnáy	ibibigáy	ikakatníg

MGA PALIWANAG:

(a) Ang nangyayari sa bangháy ng mga salitáng-ugát na nagsísimulâ sa patinig, - na *ni* at dî *ni* ang paningit na tinatanggáp nang maluwág – ay siyá ring nangyayari sa mga nagsísimulâ sa alinmán sa mga katinig*h, l, w* at *y.* Isáng pangyayaring palabág man sa tuntunin ng palábanghayan, ay siyáng namáng hingî ng palábigkasan, palibahasa'y siyáng lalong náaayon sa magaán at lalong malinaw na pananalitâ.

[1]Hango sa Kastilang *endoso, empaque* at sa Inglés sa enroll; katumbás ng *lipat, bastâ, talâ.* Sa kawalán sa Tagalog ng mga salitáng nagsisimula sa *e,* kayâ mga salitáng banyagang palasak namánang nágawâ ritong halimbawâ.

Gaya rin sa bangháy sa *in,* na ang natátaliwás sa *i* ay mga anyô lamang pangnagdaán at pangkasalukuyan, nguni't nápapasama na rin ngâ rito ang mga salitáng nagsísimulâ sa *h.* Maihahalimbawà ang mga pandiwang *ihulog, iligpít, iwalâ, iyaman.*

Ayon sa palábanghayan
- *p-nagdaán* – ih*in*ulog, il*in*igpít, iw*in*alâ, iw*in*awalâ, iy*in*ayaman
- *p-kasalakuyan*– ih*inu*hulog, il*in*iligpít, iw*in*awalâ, iy*in*ayaman

Ayon sa palábigkasan
- *p-nagdaán* – i*ni*hulog, i*ni*ligpít, i*ni*walâ, i*ni*yaman
- *p-kasalakuyan* – i*ni*huhulog, i*ni*liligpít, i*ni*wawalâ, i*ni*yayaman

Ang pinakamainam na katwiran sa pagpapakilala ng kahigtán ng buti ng ikalawá sa unang anyô ay isáng hamak na tanóng: Bakit kayâ ba papaghíhirapan ang dilà at pangá sa pagbibigkás kung mayroón namáng ibáng paraáng dî lamang makagagaán kundî makapagpápalinaw pang lalò sa salitâ, bukód sa walâ namáng gaanong nasisirà sa tuntuning nálalabág?

b) Ang pagkilala ng ukul-ukol na pangalang-diwà sa mga pandiwà sa *i,* ay ibinabatay rin sa kung ang túkuyang bangháy ay sa *um* o sa *mag.*

*Karamihan ng mga bangháy sa *i* ay talagáng hangò at tumbás sa *mag;* kayâ ang karaniwang pangalang-diwà ay nabubuô sa *pag* at sa salitáng-ugát na inuulit ang unang pantig. Halimbawà:

ihulog (sa maghulog), *paghuhulog*
iligpít (sa magligpít), *pagliligpít*
iwalâ (sa magwalâ), *pagwawal*â
iubos (sa mag-ubos), *pag-uubos*

**Bihirà namán ang hangò at tumbás sa *um;* kayâ dî rin karaniwan ang pangalang-diwang *pag* at salitáng-ugát lamang. Halimbawà:

ioo (sa umoo at dî mag-oo), *pag-oo*
iutang (sa umutang at dî mag-utang), *pag-utang*
iyaman (sa yumaman at dî magyaman), *pagyaman*
isulat (sa sumulat, at dî magsulat), *pagsulat*

(k) Tumatanggáp din ang bangháy sa *i* ng mga anyóng álanganing pandiwà, pang-abay o pangngalan; gaya ng:

kahuhulog, kaliligpít, kaooo, kauutang
káhuhulog, káliligpít, káooo, káuutang
kahulug-hulog, kaligpít-ligpít, kaoo-oo, kautang-utang
káhulug-hulog, káligpit-ligpít, káoo-oo, káutang-utang
kináhuhulong, kináliligpít, kináooo, kináuutang
inihulug-hulog, iniligpit-ligpít, inioo-oo, iniutang-utang

sáhuhulog, sáliligpit, sáooo, sáuutang
hulog nang hulog, ligpít nang ligpít, oo nang oo, utang nang utang

Bangháy sa –AN o –HAN

256. Kung makadiwá ang unlaping itó, kadalasá'y nagsasaád ng lunáng ginagawán o pinangyáyarihan, ng kaisahán o kabuuáng binábawasan o dinároagdagán, ng panahóng pinaggáganapán, at ng tao o bagay na tinutukoy ng salitáng-ugát, atb. Laging hulapì ang *an* o *han,* bagamán natútulungan din ng *in* sa mga anyóng pangnagdaán at kasalukuyan. Halimbawà:

(*lun*án*)* tandaán, baunán, gálaan, bagsakán
*(kabuu*án*)* bawasan, dagdagán, habaan, iklián
*(panah*ón*)* agahan, tanghalian, hapunan
(tao o bagay) samahan, tulungan, hugasan, bantuán

Ang kung kailán gamit ang *an* at kailán ang *han,* itó'y nátakdâ na rin sa *Pal*á*buu*á*n ng mga Salit*à [34 (d), (e), (g)]. At kung alin-alíng salitáng-ugát ang tumatanggáp ng makapandiwà ring hulaping *nan,* sa halíp ng *han,* ay sa pangkát ng mga pandiwang may bangháy na di-karaniwan máuulat nang sadyâ at lúbusan.

Nárito ang mga tuntunin ng pagbabangháy sa *an* o *han:*

(a) Ang pawatás at pautós ay anyóng binubuô ng salitáng-ugát at ng hulaping *an* o *han.* Halimbawà:

aral*an,* ilag*an,* upa*han*
basa*han,* sulat*an,* tawag*an*

(b) Ang anyóng pangnagdaán ay ibá sa salitáng-ugát na nagsísimulâ sa patinig at ibá sa nagsísimulâ sa katinig:

*Kung patinig ang unang titik ng ugát, ay iyán ding pawatás na inúunlapian pa ng *in.* Halimbawà:

*in*aralan, *in*abangán, *in*asahan
*in*ilagan, *in*isahán, *in*ilawan
*in*upahan, *in*umangan, *in*utangan

**Kung katinig, ay ang pawatás din, ginígitlapian lamang ng *in* sa pagitan ng tinurang katining at ng patinig na kasunód. Halimbawà:

b*in*awalan, s*in*ulatan, t*in*alumpatian
b*in*asahan, g*in*andahán, h*in*alagahán

(k) Ang anyóng pangkasalukuyan ay siyá ring pangnagdaán, ngun't inuulit ang unang pantíg ng ugát, at sa ganitó'y nagiging bigkás-mariín ang pandiwà. Halimbawà:

inááralan, iníilagan, inúupasalaan
biná*ba*sahan, sinú*su*latan, siná*sa*nggunian

(d) Ang anyóng panghinaharáp ay siyá ring pawatás, inuulit lamang ang unang pantíg ng ugát, at sa ganitó'y nagiging mariín din ang bigkás. Halimbawà:

áaralan, íilagan, úupasalaan
*b*ábasahan, *s*úsulatan, *s*ásanggunian

Kung pagpípisan-pisanin ang mga tuntuning itó, ay lalabás ang mga bangháy na sumusunód:

-AN o –HAN		*Agaw*	*Bawì*	*Sama*	*Dami*
PAWATÁS PAUTÓS		-agawan	bawian	samahan	damihan
PATURÓL	*p-nagdaán*	-inagawan	binawian	sinamahan	dinamihan
	p-kasalukuyan	-ináagawan	binábawian	sinásamahan	dinázramihan
	p-hinaharáp	-áagawan	bábawian	sásamahan	dáramihan

MGA PALIWANAG:

(a) Ang mga pandiwà sa *an* o *han,* na *l, w* at *y* ang unang titik ng ugát, ay nakapagdádalawá ring anyóng gaya ng sa *in,* sa mga pangnagdaán at kasalukuyan. Bukód sa tuntunin ng palábanghayan, ay humihingî rin namán ng ganáng kanyá ang palábigkasan. Halimbawà:

		LIGAW	WALÂ	YAPAK
Ayon sa palábanghayan	*p-nagdaán*	– liniligawan	winalán	yinapakan
	p-kasalakuyan	– liníligawan	winawalán	yináyapakan
Ayon sa palábigkasan	*p-nagdaán*	– nililigawan	niwalán	niyapakan
	p-kasalakuyan	– nilíligawan	niwawalán	niyáyapakan

(b) Sa *w* ay di-gaanong hinihingî ng palábigkasan ang kataliwasáng itó, na gaya sa *l* at *y.* Sa mga salitáng nagsísimulâ sa *w* ay karaniwan pa ring gamit ang anyóng náaayon sa tuntunin ng palábanghayan; gaya ng: *winikaan, winiwisikán, winakasán, wináwaglitán,* atb. At ang anyóng paayón sa palábanghayan ay karaniwan namán sa mga may *l* sa ikalawáng pantíg at sa mga tatatluhíng pantíg na salitáng-ugát; gaya ng: *niwalisán, niwíwiligán, niwasiwasan, niwáwagaywayán,* atb.

(k) Ang mga pangalang-diwang hangò sa mga pandiwà sa *an* o *han,* ay nábabatay rin sa kung anóng panlapì ang tagláy nitó sa túkuyang bangháy. Kung

sa *um* ay *pag* at salitáng-ugát; kung sa *mag* , ay may ulit pa ng unang pantíg. Halimbawà:

asahan (hangò sa umasa), *pag-asa*
kawayán (sa kumawáy), *pagkawáy*
tanggihán (sa tumanggí), *pagtanggí*
bantaán (sa magbantâ), *pagbabantâ*
bigyán (sa magbigáy), *pagbibigáy*
balitaan (sa magbalitâ), *pagbabalitâ*
kamayán (kumamáy), *pagkamáy;* (magkamáy), *pagkakamáy*
lapitan (lumapit), *paglapit;* (maglapit), *paglalapit*
sigawán (sumigáw), *pagsigáw;* (magsigáw), *pagsisigáw*

(d) Ang mga pandiwà sa *an* o *han,* gaya rin namán ng sa *in* o *hin,* palibhasa'y bangháy sa hulapì, kayâ waláng gaanong mga kapangkát, na tulad ng mga bangháy sa unlapì. Ang mga bangháy sa *anan* o *hanan,* at dî sa *an* o *han* lamang, ay humihingî ng katuwáng na unlapì, karaniwa'y *mag* o *pag, magka* o *pagka;* kayâ sa ikaanim na pangkát nábibilang.

(e) Dito sa bangháy sa *an* o *han* lalong marami kaysá *in* o *hin* ang nag-aanyóng di-karaniwan; gaya ng *aptán, bigyán, kamtán, dalhán, lagyán, paltán, sakyán, takpán, walán,* atb,; nguni't ito'y máuulat sa pangkát ng mga di-karaniwang bangháy.

Bago pasukin ang ikaanim na pangkát, álalaóng bagá'y ang bangháy sa mga kábilaang panlapì, ay mabuti na munang máipakilala ang pagbabangháy sa iláng panlaping payák na nábibilang sa ikalawáng pangkát, samakatwíd ay sa banghayang *ma,* pagká't ang iláng itó'y kailangan sa pagtutulad ng kahulugán at kapararakan ng mga pángunahíng anyô ng pandiwà. Gaya, halimbawà, ng mga bangháy sa *mag, mang, maka, maki, magka* at *maging.*

Bangháy sa MAG

257. Sa halíp ng *ma,* maaaring itóng *mag* ang málagáy na pátakarán o pátularan ng ikalawáng pangkát. Kaipala'y higít na masakláw itó kaysá roón, palibahasa'y siyáng lalong maraming kaukulán at kapakanán sa banghayan. Dátapwá't ang pagkáhirang na una sa *ma* ay dahil sa siyáng lalong payák sa mga kapangkát na unlapì, at may bangháy ding sapát na mapagpatakaran ng sa mga kahugis na ibá.

Ang bangháy ngâ sa *mag,* ay siyang-siyá rin ng sa *ma.* Halimbawà:

MAG-	AYOS	INGAT	LAGÁY	SALITÂ

PAWATÁS PAUTÓS		—mag-ayos	mag-ingat	mag-lagáy	magsalitâ
PATURÓL	*p-nagdaan*	—nag-ayos	nag-ingat	naglagáy	nagsalitâ
	p-kasalukuyan	—nag-aayos	nag-iingat	naglalagáy	nagsasalitâ
	p-hinaharap	—mag-aayos	mag-iingat	maglalagáy	magsasalitâ

Alalahaning kung kayâ may gitlíng ang dalawáng una, *mag-ayos* at *mag-ingat,* ay sanhî sa ang unlapi'y nagtatapós ng katinig at ang ugát ay nagsasapúl sa patinig. Kung kapwà patinig o kapwà katinig, hindî kailangan ang gitling *(Palágitlingan,* 45).

(a) Ang *mag* ay nagbibigáy sa salitáng-ugát ng diwà ng kaurian, at sa pangungusap, ng ayos na túkuyan. Ang mga pangunahíng katuturán ay gumawâ, gumamit ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Halimbawà:

magbahay sa kabukiran (gumawâ ng bahay sa . . .)
magtapis ng mapulá (gumamit ng puláng tapis)

(b) Kapág ang ugát na malumay o malumì ay nagmámabilís o maragsâ sa pagkáunlapi ng *mag*, itó'y nagsasaád ng diwà ng kapalagían o kadalasán. Halimbawà:

di-mabuti ang *magbas*á sa dilim
*nagkaka*í*n* ng maasim, kayâ sákitin ang tiyán
maghapong *nagsul*á*t* nang waláng kaparárakan
huwág kang *magdadalamhat*î sa buhay

Ang bangháy sa hugis na itó ay siyá rin ng sa sinundán. Dapat lamang ingatan na ang mabilís o maragsáng bigkás ng salitâ ay huwág mawawalâ sa lahát ng panagano at panahón. Halimbawà:

		ASÁ	KUHÂ	ISÍP	SUYÒ
PAWATÁS PAUTÓS		-mag-asá	magkuhá	mag-isíp	magsuyó
PATURÓL	*p-nagdaán*	-nag-asá	nagkuhá	nag-isíp	nagsuyó
	p-kasalukuyan	-nag-aasá	nagkukuhá	nag-iisíp	nagsusuyó
	p-hinaharap	-mag-aasá	magkukuhá	mag-iisíp	magsusuyó

(k) Ang hugis na sinusundán ay naaarì pang lalong pasiglahín sa kahulugán, sa pamamagitan ng pag-ulit ng unang pantíg ng salitáng-ugát. Ang bangháy ay iyón din, may ulit ngâ lamang ng pantíg at waláng-bago ang bigkás. Halimbawà:

mag-*a*asá, mag*ku*kuhá, mag-*i*isíp, mag*su*suyô

nag-*a*asá, nag*ku*kuhá, nag-*i*isíp, nag*su*suyô
nag-*á*aasá, nag*k*úkukuhá, nag-íiisíp, nag*s*úsusuyô
mag-*á*aasá, mag*k*úkukuhá, mag-íiisíp, mag*s*úsusuyô

(d) Ang mga salitáng-ugát na likás na mabibilís o mararagsâ, kung pinapagtatagláy ng kahulugán ng kapalagìan o kadalasáng nábabanggít sa itaás (b), ay binabangháy nang alinsunod sa kauulat pang bangháy (k); álalaóng bagá'y may ulit ng unang pantíg at nanánatili ang bilís o ragsâ ng ugát. Halimbawà:

mag*ba*bagsák, mag*du*rugtóng, mag*sa*sanhî, mag*ta*tagâ
nag*ba*bagsák, nag*du*rugtóng, nag*sa*sanhî, nag*ta*tagâ
nag*b*ábababagsák, nag*d*úrurugtóng, nag*s*ásasanhî, nag*t*átatagâ
mag*b*ábababagsák, mag*d*úrurugtóng, mag*s*ásasanhî, mag*t*átatagâ

MGA PALIWANAG:

(a) Ang mga pangalang-diwang hangò sa banghayang *mag*, ay may íisá lamang anyô sa lahát ng hugis o bangháy na kauulat pa, —binubuô ng *pag* at ng salitáng-ugát na inuulit ang unang pantíg nitó; sakâ ang bigkás o tuldík ng pawatás ay tinatagláy kung anumán. Halimbawà:

sa mag-ayos, *pag-aayos;* sa mag-ingat, *pag-iingat;* sa maglagáy, *paglalagáy;* sa magsalitâ, *pagsasalit*â
sa magbasá, *pagbabas*á*;* sa magkaín, *pagkaka*í*n;* sa magsulát, *pagsusul*á*t;* sa magdadalamhatî, *pagdadalamhat*î*;*
sa mag-aasá, *pag-aas*á*;* sa magkukuhá, *pagkukuh*á*;* sa mag-iisíp, *pag-iis*í*p;* sa magsusuyô, *pagsusuy*ô

(b) Gaya rin ang *mag* ng *um* na may mga anyóng álanganin [252 – *Mga Paliwanag* (d)]; nguni't náiibá lamang nang kauntî, pagká't bukód sa *ka* ay nagtatagláy pa ng *pag,* at sakâ di-lahát ng hugis ay may katumbás na ganitóng anyô. Halimbawà:

kapag-aayos, kapag-iingat, kapaglalagáy, kapagsásalitâ
kápag-aayos, kápag-iingat, kápaglalagáy, kápagsasalitâ
kapagbabasá, kapagkakaín, kapagsusulát, kapagdádalamhatî
kápagbabasá, kápagkakaín, kápagsusulat, kápagdadalamhatî

May mga nagsásalitâ ng *kapapag-ayos, kápapag-ayos; kapapagbas*á, *kápapagbas*á*;* dapwa't itó'y malî pagká't ang *kapag* at *kápag* ay dî mga panlaping banghayin kundî makabangháy.

(k) Ang mga túkuyang pandiwà sa *mag* ay humihingî sa kabalikán ng mga kábilaang *pag-an* at *pag-in;* gaya ng:

mag-asá, *pag-asahán;* mag-aasá, *pag-aasahán;*
magsabi, *pagsabihan;* magsabí, *pagsabihín;* magsasabí, *pagsasabihín;*
mag-isip, *pag-isipan; pag-isipin;* mag-isíp, *pag-iisipán, pag-iisipín*

Dapwa't ang bangháy na ito'y sakâ ng mapagsisiyá sa pangkát ikaanim.

Bangháy sa *MANG, MAM* at *MAN*

258. Ang unlaping itó, kung makadiwà ay lúbusan ding sumusunód sa húwarang bangháy sa *ma.*

Halos kasingkahulugán na rin ng *mag,* at may mga pagkakátaóng nagagamit ang alinmán sa dalawá at nagkakapálitan sa íisáng diwà at katuturán; subali't may mga iláng pagkakáibá ang isá sa isá na sukat mápansín kung ginagamit na kapwà sa pangungusap, bagay itóng sa pánularan sa dakong hulí ay tandisang máuulat.

Tungkól sa kung kailán gamit ang *mang,* kailán ang *mam* at kailán namán ang *man,* ay sukat na ang mga tuntuning násaad sa *Palábuuán ng mga salitâ . . .*

Nárito ang bangháy sa isa't isá:

(a) MANG-		AWAY	UDYÓK	GAMÓT	HAGIS
PAWATÁS / PAUTÓS		—mang-away	mang-udyók	manggamót	manghagis
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nang-away	nang-udyók	nanggamót	nanghagis
	p-kasalukuyan	—nang-aaway	nang-uudyók	nanggagamót	nanghahagis
	p-hinaharáp	—mang-aaway	mang-uudyók	manggagamót	manghahagis

Sa pagka-maygitlíng ng *mang-away* at *mang-udyók,* alalahanin ang nasábi na sa bangháy sa *mag.*

Dahil sa bagong pasyáng nagtatakwíl na ng dating *ḡ* o *nḡ*(may guhit sa ulunán ang *g*), at ang ipinagagamit na lamang ay *ng* (waláng guhit), ay kinákailangan ang iláng tanging paliwanag tungkól sa bangháy sa *mang.*

(Una) Kapág ang unang titik ng salitáng-ugát ay *k-,* gaya ng *kahoy, kitíl, kuha,* atb. —karaniwang ang náturang titik ay nawawalâ, at ang *mang* ay lúbusan nang ikinakamá at ibinibigkás sa unang patinig na napag-iiwan. Anupá't ganitó sa banghayan:

mangahoy, nangahoy, nangangahoy, mangangahoy
mangitíl, nangitíl, nangingitíl, mangingitíl
manguha, nanguha, nangunguha, mangunguha

(Ikalawá) May mga salitáng-ugát na ang unang titik ay patinig, nguni't dî nasusunód ang tuntuning gitlingán, kundî lúbusan nang ikinakabit ang *mang* sa tinurang patinig; gaya ng bangháy sa *aso, ilag, usap.*

mangaso, nangaso, nangangaso, mangangaso
mangilag, nangilag, nangingilag, mangingilag
mangusap, nangusap, nangungusap, mangungusap

(Ikatló) May mga salitáng-ugát na, ayon sa talátinigan, ay nagsísimulâ sa titik *ng* (dati'y *ḡ* o *nḡ),* bagamán ang ilán ay kiníkilala ring nagsísimulâ sa *k*—gaya ng *ngambá, nganib, ngatî* (katî), *ngilíg* (kilíg), *nginíg* (kiníg), *ngunyapít* (kunyapít), *nguyumpís* (kuyumpís), atb. Ang mga ugát na itó, kung banghayín sa *mang* ay parang sa *ma* lamang binabangháy; dátapwâ't ayon sa mga katuturán ay dito sa *mang* nábibilang. Ganitó ang bangháy:

mangambá, nangambá, nangangambá, mangangambá
mangilíg, nangilíg, nangingilíg, mangingilíg
mangunyapít, nangunyapít, nangúngunyapít, mangúngunyapít

(b) MAM-		BASA	BIGÁY	PAWÌ	PITÁS
PAWATÁS PAUTÓS		—mambasa	mamigáy	mampawì	mamitás
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nambasa	namigáy	nampawì	namitás
	p-kasalukuyan	—nambabasa	namimigáy	nampapawì	namimitás
	p-hinaharáp	—mambabasa	mamimigáy	mampapawì	mamimitás

Sukat mápansíng sa *mambasa* at *mampawì* ay nanánatili ang *b* at *p* ng salitáng-ugát, samantalang sa *mamigáy* at *mamitás* ay nawawalâ ang *b* at *p.* Maaaring yaón mang dalawáng una ay máitulad sa dalawáng hulí—*mamasa, mamawì*—at itóng dalawáng hulí'y máitulad sa dalawáng una—*mambigáy* at *mampitás;* —subali't ang lalong gamitín at palasak ay ang ikalawáng anyô, álalaóng bagá'y ang walâ nang *b* at *p,* bagamán sa *b* ay may mga iláng salitáng hindî nagwawalâ nitó dahil sa namamangit sa basa, at naaaring ipagkámalî ng kahulugán, o kayá'y pagká't siyáng nákagawián na. Halimbawà:

mambalì (maipagkakámalî, kung waláng *b)* sa *mamalì*
mambasâ, sa *mamasâ*
mambasag, sa *mamasag*
mambató, sa *mamató*
mambuhay, sa *mamuhay*
mambunga, sa *mamunga*
mampulá, sa *mamulá*
mamputî, sa *mamutî*

At nangákagawián namán ang:

mambayó, at dî *mamayó*
mambuntal, at dî *mamuntál*
mambutáng, at dî *mamutáng*

(k) MAN-		DAGOK	LUPIG	SUKAT	TULIGSA
PAWATÁS PAUTÓS	}	-mandagok	manlupig	manukat	manuligsâ
PATURÓL	*p-nagdaán*	-nandagok	nanlupig	nanukat	nanuligsâ
	p-kasalukuyan	-nandaragok	nanlulupig	nanunukat	nanunuligsâ
	p-hinaharáp	-mandaragok	manlulupig	manunukat	manunuligsâ

Mápapansín sa dalawáng unang pandiwà—*dagok* at *lupig*—na ang salitáng-ugát ay dî nawawalán ng kani-kanyáng unang titik sa pagbabangháy; samantalang sa dalawáng hulí ay nawawalâ. Alinsunod dito'y máilalagdáng pinaka-pánuntunan ang mga sumusunód:

(Una) Kapág *d* o *l,* ang unang pantíg ng salitáng-ugát, nanánatiling buô ang salitâ kung unlapian ng pamangháy na *man.* Máisasama ang iláng salitáng nagsísimulâ sa *r. Halimbawà: manragsâ, manrimarim.*

(Ikalawá) Kapág *s* o *t,* lúbusan nang nawawalâ ang mga titik na itó. Ang maminsan-minsang paggamit ng anyóng *mansukat, mantuligsâ,* atb., ay máipalalagáy na di-wastô,

MGA PALIWANAG:

(a) Tatlóng uri't anyô ng pangngalan ang nahahangò sa mga pandiwà sa *mang, mam* o *man.*

*Isáng pangalang kasangkapan na ukol sa kasangkapan o paraáng ginagamit sa pagganáp ng bagay na sinasabi ng pandiwà. Ang pangngalang itó'y binubuô ng *pang, pam* o *pan* at ng ugát, ayon sa unang titik nitó. Halimbawà:

pang-away, pang-udyók, panggamót, panghagis
pangkahoy o pangahoy, pankitíl o pangitíl, pangkuha o panguha, pang-usap o pangusap
pambasa, pambigáy o pamigáy, pampawì o pamawì, pampitás o pamitás, pandagok , panlupig, panukat, panuligsâ

**Isáng pangalang-diwà, na ukol namán sa pagganáp ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Ang pangngalang itó'y binubuô ng *pang, pam, pan* at ng ugát, ayon sa unang titik nitó, bukód sa inuulit pa ang unang pantíg. Halimbawà:

pang-aaway, pang-uudyók, panggagamót, panghahagis
pangangahoy, pangingitíl, pangunguha, pangungusap
pambabasa, pamimigáy, pamamawì, pamimitás
pandaragok, panlulupig, panunukat, panunuligsâ

***Isáng pangalang-tungkól, na ukol sa tao o alinmáng gumaganáp ng parati o ng may-uring tungkulin ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Itó'y binubuô ng unlaping *mang, mam* o *man,* ayon sa sumusunód na

titik, at ng salitáng-ugát na inuulit ang unang pantíg. Halimbawà:

mang-aaway, mang-uudyók, manggagamot
mángangahoy, mámimitás, mánunungkít
mambabasa, manlulupig, mánunuligsâ

Sukat mápansíng ang bigkás ng ilán sa mga halimbawà sa itaás ay nagiging mariin, gaya ng *mángangahoy, mámimitás, mánunungkit* at *mánunuligsâ*. Itó'y siyáng nangyayari kapág sa pag-uunlapì ay nawawalâ ang unang katinig ng salitáng-ugát at nagiging tambál-una ang unang pantíg, *ma* na lamang ang nátitirá, samakatwíd: dátapwá't hindi kung nanánatiling kábilaan ang pantíg ng unlapì samakatwíd ay *mang, mam* at *man*.

Bangháy sa *MAKA*

259. Ang unlaping *maka* na dito'y tinutukoy ay hindî ang nagkákaanib na *ma* at *ka,* kundî ang talagáng payák. Ito'y nagbibigáy sa salitáng-ugát ng diwà ng kaaarìang mangyari o ng kakayaháng magawâ ang bagay na sinasabi ng tinurang ugát.

May tatlóng bigkás ang *maka* sa pagka-unlaping makadiwà: *maka,* gaya sa *makaalís, makabuti, makasama; máka,* gaya sa *mákabagay, mákagalit, mákausap;* at *maká,* gaya sa *makáalis, makábili, makápulot.*

Ang dalawáng hulí, na kapwà may-tuldík at kapwà nagdiriwà ng di-kakusaan o ng pagka-di-sinasadyâ, ay nangátukoy na't náiulat sa bahagi ng mga panlaping banghayin. Ang una, o kayá'y ang waláng tuldík, na nangángahulugán ng kaarìan o kakayahán, ay siyá lamang anyóng makabangháy; anupá't itó lamang ang lúbusang sumusunód sa mga tuntunin ng banghayang *ma.* Ang anyóng itó ay waláng pautós. Halimbawà:

	MAKA	ALÍS	BUTI	LAKAD	MATÁY
PAWATÁS		- makaalís	makabutí	makalakad	makamatáy
PAUTÓS		- (walâ)	(walâ)	(walâ)	(walâ)
PATURÓL	*p-nagdaán*	- nakaalís	nakabuti	nakalakad	nakamatáy
	p-kasalukuyan	- nakaaalís	nakabubuti	nakalalakad	nakamamatáy
	p-hinaharáp	- makaaalís	makabubuti	makalalakad	makamamatáy

MGA PALIWANAG:

(a) Sa mga pandiwà sa *maka,* may mga nakapagdádalawáng anyô, may nakapagtatatló at may nakapag-aapat pa sa pagbabagu-bago ng bigkás ng tinurang unlapì.

*Sa mga nagdádalawáng anyô o bigkás, ang waláng tuldík ay nagsasaád ng kasadyaán o kakayahán sa pagganáp ng bagay na sinasabi ng ugát, at ang may-tuldik ay ng di-kakusaan ng pagganáp. Kapwà may diwang túkuyan. Halimbawà:

makaisip – hindî akó *makaiisip,* pagká't akó'y nahihilo
makáisip – hindî akó *makakáisip* ng di-mabuti sa buti mo
makabili – *nakabibilí* ng máibigan, palibhasa'y may salapî
makábilí – *nakakábilí* ba roón sa inyó ng ganitó?
makatugtóg – siyá ang *nakatutugtóg* ng sampúng sunud-sunód na tugtugin

makátugtóg – hindî pa siyá *nakakátugtóg* ng ganyán

**Sa mga nagtatátlong anyô o bigkás, ang dalawá'y siyá na rin ng sa sinundán, at ang ikatló'y nagsasaád ng diwang pakabalikán at ng di-kakusaan ng pagganáp sa ganáng simunò ng pangungusap. Halimbawà:

makasama – *makasasama* ka ba sa amin?
makásama – *makákasama* ba kahit waláng pilak?
mákasama – *mákasama* ninyó akó't hindî ay gayón din iyón
makatulong – hindî na *nakatutulong,* nakaaabala pa
makátulong – *nakátulong* na minsan, at dî na náulit
mákatulong – makatatapos kamí agád, pag ikáw ang *nákatulong*
makasakáy – *nakasasakáy* na siyáng mag-isá
makásakáy – *nakásakáy* na siyáng minsan
mákasakáy – *nákakasakáy* ko siyáng maminsan-minsan

***Bihirà, kung sa bagay; nguni't may mga pandiwà sa *maka* na nakapag-aapat sa anyô at bigkás. Halimbawà:

makatulog – *makatutulog* ka rito kung ibig mo;
mákatulog – nguni't dî ka *mákakatulog* sa surot.
makátulog – bakit ba hindí'y *nakátulog* na akó rito?
mákatulóg – at *nákatulóg* namán akó nang mahimbíng

Ang una't ikatló'y sumusunód sa pagkakáibá ng nábanggít sa itaás na dálawahang anyô (a—*); ang ikalawá't ikaapat ay magsing-kahulugán; at sunód namán sa diwang balintiyák na nábanggít na rin (a—**).

Sukat na ring mápansín sa tatlóng pangkát na mga halimbawang kauulat pa, na ang mga pandiwà sa may-tuldik na *maka,* ay nababangháy sa panlapì lamang, samantalang ang mga pandiwà sa waláng tuldík ay mababangháy sa salitáng-ugát.

(b) Ang anyô ng pangalang-diwà sa *maka,* ay binubuô ng *pag* at salitáng-ugát; ang sa *máka* ay gayón din, bagamán naaarì ring may-ulit pa ng unang pantíg ng ugát; at ang sa *maká* ay *pagk*á at salitáng-ugát. Halimbawà:

makasama – *pagsama*
mákasama – *pagsama, pagsasama*
makásama – *pagkásama*
makatulong – *pagtulong*
mákatulong – *pagtulong, pagtutulong*
makátulong – *pagkátulong*

(k) Bukód sa tumatanggáp ang unang anyô, samakatwid ang waláng-tuldík, ng mga álanganing anyô ng pangngalan o pang-abay na malapandiwà,—gaya ng *kasasama, kásasama, kasama-sama, kásama-sama, sásasama, kinásasama, sinama-sama* at *sama nang sama,*—ay may isá pang anyóng sukat máipalagáy na hangò rin sa *maka,* nguni't may-kalayuan na ang diwà kung pakásusuriin, at waláng ibig sabihing pagka-maaarì o makakakaya. Ang anyóng itó ay katulad ng pangnagdaán ng *maka,* samakatwíd, *naka* at salitáng-ugát, dátapwá't nagagamit sa lahát ng panahón. Ang karaniwan, at kaipala'y tanging pinag-úukulan ng náturang anyô, ay ang kalágayan o kagáyakan ng sinumán; o ang kayarián ng anumán; kayâ may

pagkapang-urì at may pagka-pandiwà, at dahil dito'y lalong nábabagay mábilang sa pandiwarì [311 (b)]. Halimbawà:

nakaupô—nang datnán ko siyá'y *nakaup*ó
nakabitin—ang bangkáy ay *nakabitin* sa pinagbigtihán
nakalugay—ang buhók ay maghapong *nakalugay*
nakatabako—lagí nang *nakatabako* ng "Isabela"
nakasingsíng—kahit naglalabá'y *nakasingsíng*
nakalapat—*nakalapat* na mabuti ang pintô
nakatahî—ang makabagong tapis ay *nakatah*î sa saya

Inuulit upáng maiwasan ang pagkakámalî, na itó'y kasing-anyô lamang ng pangnagdaán ng *maka,* nguni't waláng kinálaman dito ang katuturán.

(d) Ang *maka* ay unlaping makaurì rin. Mapagsisiyá ang kaibhán ng pang-urì sa *maka* at pandiwà sa *maka,* sa kabagayáng ang una'y nagbibigáy-urì sa isáng pangngalan o parirala, samantalang ang ikalawá'y nagbibigáy-diwà sa isáng pangungusap. Halimbawà:

hindî *makabayang* tao ang tumatanggí sa tawag ng bayan
hindî *makatangg*í sa tawag ng bayan ang tunay na *makabayan*
ang baging na *makabuhay* ay waláng bisà upáng *makabuhay* ng patáy

(e) Ang anyóng pangkasalukuyan ng *maka* ay madalás ding gumaganáp ng pagka-pang-urì sa mga pananalitáng paayón; at ang anyóng pawatás naman ay sa mga pananalitáng patanggi. Halimbawà:

*nakak*á*gulat* na putók (kagulat-gulat)
awit ng *nakakaant*ó*k* (kaantuk-antók)
nakaaawang sanggól (kaawa-awà)
ugaling *nakamumuh*î (kamuhí-muhî)
maysakít na *di-makalakad*
*di-makasap*á*t* na sinasahod
matapang na *di-makalaban*
*di-makagal*í*ng* na gamót

Kung sa halíp na pang-angkóp, ay pantukoy *ang* o pangatníg *ay* ang ilagáy, ang tinurang anyóng makaurì ay nanunumbalik sa pagka-pandiwà. Halimbawà:

*nakak*á*gulat* ang putók
ang awit ay *nakakaant*ó*k*
dî *makasap*á*t* ang sinasahod
ang gamót ay hindi *makagaling*

Bangháy sa *MAKI*

260. Ang unlaping itó ay payák na talagá, nguni't lubós ding sumusunód sa mga tuntunin ng banghayang *ma.* Nagbibigáy sa salitáng-ugát ng diwà ng pahingíng-tulot, ng pangungutang ng loób, o ng paghalò sa isáng kabuuáng binábahagi. Halimbawà:

makíkiraan pô kamí!
makíkibilí na lamang tayo ng ulam
makisapì sa puhunan

Dahil sa ang unlaping itó ay banghayin (246), kayâ ang nangyayari sa pagbabangháy nang ayon sa pánuntunan ng *ma,* ay nápapalagáy na kasama ang pantíg *ki* sa salitáng-ugát. Ganitó ang kináuuwián ng bangháy:

MAKI-		DAÁN	BILÍ	SAPÌ	TULOY
PAWATÁS / PAUTÓS		—makiraán	makibilí	makisapì	makituloy
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nakiraán	nakibilí	nakisapì	nakituloy
	p-kasalukuyan	—nakíkiraán	nakíkibilí	nakíkisapì	nakíkituloy
	p-hinaharáp	—makíkiraán	makíkibilí	makíkisapì	makíkituloy

MGA KALIWANAG:

(a) Sukat mápansíng dito'y natutupád ang paraán ng madalíng pagbabangháy na tinukoy na sa dakong unahán (243). Ang pinaka-unlapì ay *ma-,* at ang mga nagparang salitáng-ugát ay *kiraán, kibilí, kisapì, kituloy.*

Ipinaúunawang ang paglalakíp na itó ng *ki* ay sa kapakanán lamang ng pagbabangháy, at waláng kinálaman sa kahulugán.

(b) Ang pangalang-diwà nito ay may dalawáng anyô at dalawáng kapakanán:

*Isáng binubuô ng unlaping *paki* at ng salitáng-ugát, na siyáng talagáng tawag sa pagganáp ng gáwaing sinasabi ng pandiwà. Halimbawà:

pakiraán, pakibilí, pakisapì, pakituloy
pakisuyò, pakiusap, pakisanan, pakibalità

**Isáng binubuô rin ng *paki* at ng salitáng-ugát, nguni't may ulit ng hulíng pantíg ng unlapì *ki,* at nagsasaád namán ng paraán, urì at kasagsaán sa pagganáp ng sinasabi ng pandiwà. Halimbawà:

pakikiraán, pakikibilí, pakikisapì, pakikituloy
pakikisuyò, pakikiusap, pakikisama, pakikibalità:

(k) Sa mga karaniwang pananalitâ ay madalás na nárinig ang ganitó:

makiupô na ngâ pô rito

makisindí na ngâ pô sa inyó
makitawag na ngá kamí sa inyóng telépono

Ang anyóng itó ay pawatás at dî siyáng tumpák sa diwà ng pagsasabi. Ang tumpák ay anyóng hinaharáp: *makíkiupô, makíkisindí, makíkitawag.* Kung ibig gamitin ang ganyáng pawatás ay marapat pangunahan ng *maaarì,* at gawíng patanóng ang pagsasalitâ:

maaarì pô bang makiupô . . . ?
maaarì pô bang makisindí . . . ?
maaarì pô bang makitawag . . . ?

Kung minsan namá'y hindî *maki* ang panlapì, kundî *paki,* sa gayón ding kahulugán:

pakiupô na ngâ pô rito
pakisindí na kayó
pakitawag na sa inyó

Lalò nang di-wastô ang mga pinagkáugaliang itó; pagká't malamáng na itó'y mga bangháy sa *i,* samaktwíd *ipakiupô, ipakisindí, ipakitawag,* at sa ganitó'y dapat mabago ang ayos pagká't kabalikán ang pangungusap; nguni't waláng kasiraáng-puri ng Balarilang nangyayari. kung manatili man ang ganyang mga nápagkaugalian.

(d) Tumatanggáp din ang mga pandiwà sa *maki* ng ilán sa mga anyóng álanganing pangngalan, pang-abay o pandiwà, na ang katambál ng ugát ay *paki.* Halimbawà:

kapakí-pakiraán, kapakí-pakibilí, kapakí-pakibalità
kápaki-pakiraán, kápaki-pakibilí, kápaki-pakibalità

Dahil sa kahabaan ng salitâ, ay hindî na gaanong nápaggagámit ang gánitong anyóng may ulit ng salitáng-ugát.

(e) May mga nagkakámalî sa paggamit ng *maka* sa halíp ng *maki,* o patumbalík kayâ. Malakí ang pagkakáibá ng dalawá: ibá ang *makisakáy* sa *makasakáy,* o ang *makaupô* sa *makiupo;* gaya ng kaibhán ng *mamanhík* sumakáy o pasakayín, at ng *maaaring* sumakáy o pasakayín; gayón din ang *maaaring* umupô o paupuín, at *mamanhík* umupô o paupuín.

Bangháy sa *MAGKA*

261. Ang unlaping itó'y payák, at dî binubuô ng *mag* at *ka,* pagká't may

sarili't ganáp na diwang inilalalin sa salitáng nilálapian.

Tatlóng kapakanán ang nililikhâ ng panlaping itó kung gumaganáp ng pagkamakadiwà, at ang pagkakáibá ng isa't isá ay nasa-bigkás, kung dî tinuran na ring unlapì ay ng salitáng-ugát, at ayon sa katutubong tungkulin nitó sa pangungusap.

(a) Ang unang kapakanán ng *magka* ay sa katuturáng *magkaro*ó*n.* Sa halíp ng salitáng *ro*ó*n* ay náipapalít ang pangngalan ng bagay na tinutukoy. Halimbawà:

Sa halíp sabihin -	Masasabi lamang –
magkaroón ng sakít	-magkasakít
magkaroón ng salapî	-magkasalapî
magkaroón ng usapín	-magkausapín
magkaroón ng kabuluhán	-magkakabuluhán
magkaroón ng hanapbuhay	-magkakahanapbuhay
magkaroón ng dalawáng anák	-magkadalawáng anák, o magkaanák ng dalawá

Halos ang nangyayari sa pag-aalís na itó ng *ro*ó*n,* ay siyá na rin ng sa *may* at *mayro*ó*n* (241), nguni't may bangháy ngâ lamang na sarili sa lahát ng panagano't panahón ang *magka* at *magkaro*ó*n.*

(b) Ang ikalawá'y humihingî ng bigkás na mariín sa pantíg na *ka,* at nangángahulugán ng pagkakátaón at di-kasadyaán ng pangyayari o pagkaganáp, na dalawáng simunò ang karaniwang nakakáganáp o pinagyáyarihan. Halimbawà:

magkákita, magkásalo, magkániíg
magkásabay, magkásalubong, magkálayô

Sukat málamang kapág nawalâ ang tuldík sa *ka,* ay magiging pang-urì ang karamihan ng mga salitáng ganyán; katulad ng:

magkaniig, magkasabáy, magkalayô
magkaunan, magkasukat, magkalaban

(k) Ang ikatló'y humihingî namáng magíng mabilís o maragsâ ang bigkás ng kahit mga salitáng malumay at maluming inúunlapian, upáng mangahulugán ang pandiwang nabubuô ng pagkamarami, at di-iisá, ang magtatamó o pinangyáyarihan ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát, na lumalabás nang panguring payák sa anyóng may-tuldík (155, ****). Halimbawà:

magkabuháy, magkagalít, magkahulóg
magkasirâ, magkabal, magkahapô
magkamatáy, magkalantá, magkatuyô

Ilán sa mga pandiwang itó, lubhâ pa ang dalawáng hulíng taál na mabilís at maragsâ ang salitáng-ugát—*lant*á at *tuy*ô—ay maaarì rin namáng máibilang sa unang kapakanán, anupá't magkahulugán ng *magkaro*ó*n ng lant*á, *magkaro*ó*n ng tuy*ô; dátapwá't ang lahát ng mga náunáng galing sa mga banayad at malulumìng pangngalan—*buhay, galit, hulog, sir*à, *bal*ì, *hap*ò,—máliban ang *mat*á*y* na talagáng pangngalan at mabilís ang bigkás, ay para-parang máibibilang sa unang kapakanán, alinmán sa dalawáng urì ng diín o tuldík ang taglayín, samakatwíd, pangngalanin man o pang-uriin ang mga tinurang salitáng-ugát. Halimbawà: *magkaro*ó*n ng buhay* o *ng buháy, magkaro*ó*n ng sir*à o *ng sirâ,* atb.

Bagamán nagkakátatló ang kapakanán ng *magka,* nguni't ang bangháy ay íisa lamang. Sukat sa iginagalang ang mga tagláy na tuldík ng isa't isá, at sa bangháy ay walâ nang ibá pang pinagkakáibhán. Gaya nitó:

		(a)	(b)	(k)
PAWATÁS / PAUTÓS		-magkasakít	magkámalî	magkasirâ
PATURÓL	*p-nagdaán*	-nagkasakít	nagkámalî	nagkasirâ
	p-kasalukuyan	-nagkakasakít	nagkakámalî	nagkákasirâ
	p-hinaharáp	-magkakasakít	magkakámalî	magkákasirâ

MGA PALIWANAG:

(s) Ang *magka* ay tumatanggáp ng katuwáng na hulaping *an* o *han,* sa ibig sabihing tambingan ng dalawá o marami, at ang bangháy ay dî nagbabago sa rati kung *magka* lamang at waláng *an,* pagká't nápapalagáy na ang hulaping itó'y kasama na sa salitáng-ugát. Halimbawà:

> magkásakitan, nagkásakitan, nagkakásakitan, magkakámalian
> magkásiraán, nagkásiraán, nagkakásiraán, magkakásiraán

(b) Ang mga pangalang-diwà ng tatlóng uring itó ay íisá sa anyô at tatló rin sa bigkás. Halimbawà:

> sa magkaroón – *pagkakaro*ó*n*
> sa magkáusap – *pagkak*á*usap*
> sa magkabuháy – *pagkakabuh*á*y*
> sa magkámatayan – *pagkak*á*matayan*

(k) Ang anyóng álanganin ng bangháy sa *magka,* kung may pinagkakáibhán man nang bahagyâ ay sa bigkás lamang, at ang tahás na nagiging kahulugán ay *katatapos pang magka . . .* Halimbawà:

kapagkákasakit, kapagkákamalî, kapagkákasirâ

Bangháy sa *MAGÍNG*

262. Maaaring akalaing ang panlaping itó'y binubuô ng *mag* at *in,* nguni't sa akalà lamang; sapaká't ang *magíng* ay talagáng payák sa diwà kung dî man sa anyô: may sarili't ganáp na diwang inilalalin sa salitáng pinangúngunahan.

Máibibilang ang panlaping *magíng* sa mga makadiwang palikás, pagká't nagsasaád ng pangyayari sa sarili o ng likás na pangyayari. Bagamán di-ganáp ang pagkakasingkahulugán, ay natútumbasán ang *magíng,* kung minsan ng *mag,* kung minsa'y ng *ma* o *mang,* at minsan pa'y ng *um,* ayon sa mga halimbawang sumusunód:

magíng malabis sa katungkulan—*magmalabis*
kuwarta na'y *nagíng* bató pa—*náuw*î pa sa bató
magíng palasak—*mamalasak, magawáng* palasak
siyá'y *nagiging* masipag ngayón—*sumisipag* o *lumalabás* na masipag

Kagaya rin ng *nasa, pasa* at ilán pang unlaping makadiwà, na, bukód sa pagka-banghayin, ay karaniwang ginagamit nang may gitlíng o hiwaláy sa salitáng pinápandiwà, palibhasa'y maaaring singitan ng isáng katagâ o ibáng salitâ. Halimbawà:

magíng tao
magíng pag-asa
magíng makabuluhán
magíng pinakamaligaya
magíng waláng kasaysayang tai
magíng pang-unang hanap na kawal

Ang bangháy ng *magíng* ay sunód sa húwarang *ma;* nguni, sapagká't dadalawahíng pantíg at banghayin, kayâ ang nangyayari'y tulad din ng sa *mak*á o *maki,* na ang hulíng pantíg na *ging* ay siyáng náuulit, at hindî ang unang pantíg ng salitáng pinangúngunahan, sa pangkasalukuyan at panghinaharáp na panahón. Ganitó:

PAWATÁS PAUTÓS	-magíng tao	magíng bulág	magíng dapat	magíng maghapon

PATURÓL				
p-nagdaán	-nagíng tao	nagíng bulág	nagíng dapat	nagíng maghapon
p-kasalukuyan	-nagiging tao	nagiging bulág	nagiging dapat	nagiging maghapon
p-hinaharáp	-magiging tao	nagiging bulág	magiging dapat	magiging maghapon

MGA PALIWANAG:

(a) Tumatanggáp ang *magíng* ng katuwáng na hulaping *in* o *hin* sa kahulugáng *ariin,* kung ang inúunlapian ay salitáng *dapat,* at sa ganito'y lúbusan nang ikinakabít, at ang kabuuá'y nagpaparang salitáng-ugát na ang bangháy ay sa *in.* Halimbawà:

magindapatin, minagindapat, minámagindapat, mámagindapatin

(b) Ang *magíng* ay napápalitán ng *pagíng* sa sinusundáng anyô at kahulugán, at kung *pagíng* ay nagagawâ pang pandiwà sa *an.* Halimbawà:

pagindapatin, pinagindapat, pinagigindapat, pagigindapatin,
pagindapatan, pinagindapatan, pinagigindapatan, pagigindapatan

(k) Ang pangalang-diwà ay *pagigíng.* Halimbawà:

pagigíntao, pagigíng-bulág, pagigindapat

(d) Ang mga álanganing anyô, ay:

pagi-pagíng-; kapagiging-; kápapagíng-; kapagi-pagíng-

(e) Di-dapat ipagkámalî itóng makadiwang *magíng,* sa *magíng* na pangatníg. Ang pangatníg ay katumbás at mapápalitán ng *kahit,* o ng *man,* o ng *káhiman.* Halimbawà:

magíng akó, *magíng* ikáw—*kahit* akó, *kahit* ikáw
magíng dito, *magíng* doón—dito *man* at doón *man*
magíng sínuman, *magíng* anumán—*káhima't* sino, *káhima't* anó

BANGHÁY SA MGA PANLAPING KÁBILAAN AT LÁGUHAN

263. Lahát ng urì o hugis ng mga pandiwang nabubuô sa salitáng-ugát at sa magkatuwáng na unlapì at hulapì, ay nábibilang sa pangkát na itó. Gaya ng:

*ka*galit*an*; *ka*úsap*in*
*ma*bawas*an; ma*buti*hin*
*mag*sinta*han; mag*hángar*in*

*mang-*ani*hán; man*dayu*han*
*maka*tuwaá*n; máka*bili*han*
*pa*hirap*an; pa*alisí*n*
*magpapaki*bágay*an; makipag*biruá*n*
*pak*álayuá*n; pak*áisip*in*
*pag*tulung*an; pag-*usig*in*
*pagk*áisa*hán; pagka*buhay*an*
*pagpaka*hirap*an; pakipagk*ásunduí*n*

Gayón na rin ang mga pandiwang láguhan ang mga panlapì, álalaóng bagá, may kábilaan na'y may gitlapì pa. Gaya ng:

*mag*pú*m*ilit*an, mag-*ú*m*apaw*an*
*mag*kí*n*ulu*an, magsín*aliw*an*
*pagsumi*kap*an, pagsum*igasig*an*
*papag*d*in*ugwa*nín, papaggin*atan*ín*

Ayon sa mga napagkikitang halimbawà, ang mga unlaping makadiwà, na siyáng pinakamarami, ay naaaring payák, magkaanib o naib-anib; samantalang ang mga gitlapi'y dádalawá, *in* at *um,* na dî nababago, at ang mga hulapi'y dádalawá rin, *an* at *in,* na bahagyâ nang nagkákatigalawa o tigatlóng anyô, *han* at *hin,* o *anan* at *anin,* kung dî *hanan* at *hanin* (250—Mga Paliwanag).

Sa mga huling hulaping itó, na nábibilang na sa banghayang di-karaniwan, ay mababanggít na halimbawà ang mga pandiwang sumusunód:

*mag*bátu*hanan, pag*bátu*hanan*
*mag*sumpa*anan, pag*sumpa*anan*
*pal*átuntun*anin, pag-*alala*hanín*
*ka*aláng-ala*nganan, papag-*aláng-ala*nganin*

264. Sa pagbabangháy ng mga pandiwà sa kábilaan at láguhang mga panlapì, ang unang dapat málaman ay ang paraán, bago ang mga tuntunin ng kináuukulang banghayan.

Ang kaparaanán ay apat; nguni't sa apat na itó ay may íisáng símulaing nakapangyayari. Magíng sa mga kábilaang-lapì at magíng sa mga láguhan, kung alín ang pangunang unlapì ng pandiwà ay siyáng unang nasusunód sa pagbabangháy. Ang mga gitlapì at hulapì ay walâ ng ganyáng kapangyarihan, kundî sukat ang magíng parang sadyâ na lamang katambál sa salitáng-ugát. Kung bagamán may isáng máitatangì, na nakabábahagi ng kapangyarihan, itó'y ang hulaping *in* lamang, sanhî sa kanyáng pagigíng gitlapì kung minsan, at unlapì kung minsan pa.

Náriritó ang násabing apat na paraán:

(*Una*) Kung ang unlapì o hulapì ay talagáng di-makadiwà, kundî alín pa man sa makangalan, makaurì o makaabay, ang paraán ay ipalagáy na salitáng-ugát ang buóng pangngalan, pang-urì o pang-abay, sakâ banghayín sa pangunang unlaping makadiwà. Halimbawà:

(a)	(b)	(c)
*ka*usap	*ka*usap*in*	*mag*káusap*an*
hángar*in*	*mag*hángar*in*	*makapag*hángar*an*
*ma*buti	mabuti*hin*	*ipag*mábuti*han*
tampu*hin*	*mag*tampu*hin*	*ipakipag*tampu*han*
*pa*sambá	pasamba*hín*	*magp*ásamba*han*
*m*álakas*an*	*mag*málakas*an*	*ipagka*málakas*an*

Ang nangasa-tudlíng (a) ay dalawáng pangngalan, dalawáng pang-urì at dalawáng pang-abay, na may kaní-kaniláng panlapì. Ang nangasa-(b) ay siyáng mga pandiwang may kábilaang mga panlaping payák, isáng makadiwà at isáng hindî. At ang nangasa-(k) ay siyáng mga pandiwang may kábilaang mga unlapng anib-anib at hulaping payák, na para-para nang makadiwà.

Sa tudlíng (b) ang nagiging salitáng-ugát ay ang mga buóng salitáng nasa-(a), at ang mga panlaping pambangháy ay *mag* at *in* o *hin.* Sa tudling (k) ang nangagiging salitáng-ugát ná'y *kausapan, hángaran, pagmabutihan, pakipagtampuhan, pasambahan* at *pagkamálakasan,* at ang mga pambangháy na panlapì ay *mag, maka* at *i.*

(*Ikalawá*) Kung ang mga unlapì at hulapì ay taganás nang makadiwà, ang paraán ay gayang sa sinundáng tudlíng (k); álalaóng baga'y ibubukód ang oangunang unlapì, at ipapalagáy na salitáng-ugát ang buóng málalabí sa pandiwà patí ng hulapì. Sa ganitó, ang bangháy ay máaalinsunód na sa mga tuntunin ng pangunang unlapì. Halimbawà:

(a)	(b)
mabawasan	*ma*-bawasan
magsintahan	*mag*-sintahan
mang-anihan	*mang*-anihan
mákabalitaan	*máka*-balitaan
makipagbiruán	*maki*-pagbiruán
ipaghintayin	*i*-paghintayan
ikapagpáligsahan	*i*-kapagpáligsahan

Ang nangasa-tudlíng (a) ay siyáng mga pandiwang may kábilaang mga panlapì, na ibá'y payák at ibá'y anib-anib. Sa tudlíng (b) ang mga banghayang unlapì ay *ma, mag, mang, maka, maki* at *i;* at ang mga nagiging salitáng-ugát ay

bawasan, sintahan, anihan, bálitaan, pagbiruán, paghintayan, at *kapagpáligsahan.*

Sukat mápansíng pulós na *an* o *han* ang unlapì ng mga pandiwang kaháhalimbawà pa: itó'y dahil sa karaniwan nang ang mga unlaping nagsísimulâ sa *m* at sa *i,* ay dî tumatanggáp ng katuwáng na hulaping *in* o *hin.*

(*Ikatló*) Kapág ang pandiwà ay kábilaan sa *in* o *hin,* at makadiwà ang mga panlapì, ang paraán ay ipinalalagáy na salitáng-ugát ang buóng bahaging nálalabí patí mga unlapì, kung iwalay ang hulapì, na siyá namáng nasusunód sa pagbabangháy. Ang mga makadiwang unlapì na karaniwang hunihingî upáng magíng kakábilaan ng *in* o *hin,* ay ang *pa, pag, pagka, paki,* at ang mga ibá pang hangò o dagdág sa mga itó. Halimbawà:

(a)	(b)
paalisín	paalís-*ín*
patakbuhín	patakbu-*hín*
pag-usigin	pag-usig-*in*
pakáisipin	pakáisip-*in*
pakágandahín	pakáganda-*hín*
pakihanapin	pakíhanap-*in*
pakipag-usapin	pakipag-usap-*in*

Ang nangasa-tudlíng (a) ay siyáng mga pandiwà sa *in* o *hin* na may katuwáng na mga unlaping makadiwà rin. Sa tudlíng (b) ang banghayang unlapì ay *in* o *hin,* at ang mga nagiging salitáng-ugát ay *paalís, patakbó, pag-usig, pakáisip, pagandá, pakihanap* at *pakipag-usap.*

Sukat mápansíng ang mga nagiging salitáng-ugát na itó ng banghayang *in* o *hin* ay halos pawing pangalang-diwà ng mga tukúyang pandiwà sa *ma, mag, maka* at *maki;* palibhasà, ang talagáng kabalikán ng mga pandiwà sa unlaping nagsísimulâ sa *m,* ay mga nagsísimulâ namán sa *p.*

(*Ikaapat*) Kung ang mga panlapì ng pandiwà ay láguhan, ang pinakíkibagayan ng pagbubukód ng nagiging salitáng-ugát ay maaaring unlapì at maaaring hulapì. Kapág *an* o *han* ang hulapì, ang ibinubukód na banghayan ay ang pangunang unlapì, at mga málalabí patí ng hulapì, ay siyáng pinaka-salitáng-ugát. Kapág *in* o *hin,* itó ang iniwawalay at ang nátitirá sa dakong unahán patí unlapì, ay siyáng pinaka-salitáng-ugát namán. Ang gitlapì, magíng *um* at magíng *in,* ay waláng halagá sa banghayan, kundî sukat sa nakapagpápasiglá lamang ng kahulugán at himig ng pandiwà. Halimbawà:

(a)	(b)
magsú*m*igawan	*mag*-súmigawan
magsí*n*aingan	*mag*-sínaingan
ipagpú*m*ilitan	*i*-pagpúmilitan
ikapagsú*m*idhian	*i*-kapagsúmidhain
pags*in*igangín	pagsinigang-*ín*
papags*um*ikapin	papagsumikap-*in*

Nasa-tudlíng (a) ang mga pandiwang may mga láguhang panlapì. Nasa-tudlíng (b) ang pagkakábukód ng mga sukat magíng salitáng-ugát—*súmigawan, sínaingan, pagpumilitan, kapagsumídhián, pagsinaing* at *papagsumikap,*—at ng mga unalping *mag* at *i,* sakâ ng unlaping *in,* na siyáng mangagiging banghayan.

265. Pagkatapos mákilala at mahirang sa apat na paraáng kauulat pa, walâ nang nálalabíng gáwain kundî iangkóp sa pandiwà ang mga tuntuning kilalá na sa banghayang kináuukulan; álalaóng bagá'y sa *ma* kung sa *ma,* sa *mag* kung sa *i,* sa *an* o *han* at sa *in* o *hin* kung sa mga itó namán.

Ang banghayang *um* ay dî nápapabilang sa mga pátakarang-bangháy na itó, pagká't siyáng tanging unlapì o gitlaping makadiwà na waláng ugaling tumatanggáp ng katuwáng na hulapì.

(a) Sa bisà ng unang paraán, ganitó ang magiging kabanghayán ng mga pandiwà.

*Kung sa mga kábilang panlapì, isá'y makadiwà at isá'y di-makadiwà, - gaya sa mga pandiwang *kausapin, mabutihin, pasambahin, patayuin,* - ang bangháy ay sa *in* o *hin,* sapagka't itó ang makadiwang panlapì.

-IN O –HIN		KAUSAP	MABUTI	PASAMBÁ
PAWATÁS PAUTÓS	}	-kausapin	mabutihin	pasambahín
PATURÓL	*p-nagdaán*	-kinausap	minabuti	pinasambá
	p-kasalukuyan	-kinákausap	minámabuti	pinasasambá
	p-hinaharáp	-kákausapin	mámabutihin	pasásambahín

At gaya sa mga pandiwang *magháṅgarin, magtampuhin, magmalakasan,* ang dapat magíng bangháy ay sa *mag,* sapagká't itó ang makadiwang panlapì.

MAG-		HÁNGARIN	TAMPUHIN	MÁLAKASAN
PAWATÁS PAUTÓS	}	-magháṅgarin	magtampuhin	magmálakasan
PATURÓL	*p-nagdaán*	-nagháṅgarin	nagtampuhin	nagmálakasan
	p-kasalukuyan	-naghahangarin	nagtatampuhin	nagmamalakasan
	p-hinaharáp	-maghahangarin	magtatampuhin	magmamálakasan

Dito'y sukat mápunáng ang mga hulaping *in* o *hin* at *an* o *han* ay tagláy sa

lahát ng panagano't panahón at dî natitinag sa hulihán—bagay na nagpápakilala ng kaniláng pagka-di-makadiwà, kundî makangalan, makaurì at makaabay. Sa ganáng unlaping *an,* kung itó disi'y makadiwà, sana'y nátuwangán ng unlapì o gitlaping *in,* kagaya ng talagáng nangyayari sa banghayang *an* o *han.*

**Kung ang mga panlaping kábilaan ay kapwà makadiwà,—gaya sa mga pandiwang *magkáusapan, makapagpaghángaran* at *magpásambahan* – ang bangháy ay sa *mag* at *maka,* sapagká't ang mga yaó'y siyáng makadiwang unlaping pinaka-panguna.

MA...		MAGKAUSAPAN	MAG-PÁSAMBAHAN	MAG-PAGHANGARAN
PAWATÁS PAUTÓS		-magkáusapan	magpásambahan	makapaghángaran
PATURÓL	*p-nagdaán*	-nagkáusapan	nagpásambahan	nakapaghángaran
	p-kasalukuyan	-nagkakáusapan	nagpapásambahan	nakapaghángaran
	p-hinaharáp	-magkakáusapan	magpapásambahan	makapaghángaran

Sukat mápunáng dalawáng unang pandiwà ay kapwà banghayin ang magkaanib na unlapì, *magka* at *magpa,* kayâ siyáng nababangháy lamang at dî ang mga pinaka-salitáng-ugát; nguni't ang ikatló, palibahasa'y waláng tuldík ang *maka,* kayâ namán makabangháy.

At gaya sa mga pandiwang *ipagmábutihan, ipakipagtampuhan, ipagkamálakasan,* ang dapat magíng bangháy ay sa *i,* pagka't itó ang pangunang unlapì.

I		PAG-MÁBUTIHAN	PAKIPAG-TAMPUHAN	PAGKA-MÁLAKASAN
PAWATÁS PAUTÓS		-ipag-mábutihan	ipaki-pagtampuhan	ipagka-málakasan
PATURÓL	*p-nagdaán*	-ipinag-mábutihan	ipinaki-pagtampuhan	ipinagka-málakasan
	p-kasalukuyan	-ipinagma-mábutihan	ipinakiki-pagtampuhan	ipinagkaka-málakasan
	p-hinaharáp	-ipagma-mábutihan	ipakiki-pagtampuhan	ipagkaka-málakasan

Magíng doón sa bangháy sa *ma,* at magíng dito sa *i,* ang laging hulaping katuwáng ay *an* o *han* lamang, dahil sa násabi nang ang mga unlaping itó ay waláng ugaling patuwáng sa hulaping *in* o *hin.*

(b) Sa bisà ng ikalawáng paraán, ang magiging kabanghayán ng mga pandiwà ay alinsunod sa tuntunin ng pangunang unlapî. Ang hulaping *an* o *han* ay nábibilang nang kalakíp o hulíng pantíg ng salitáng-ugát, at dî nakababago sa banghayan.

PAWATÁS AT PAUTÓS	PANGNAGDAÁN	PANGKASALUKUYAN	PANGHINAHARÁP
*MA*bawasan	*na*bawasan	*na*bábawasan	*ma*bábawasan
*MAG*sintahan	*nag*sintahan	*nag*sisintahan	*mag*sísintahan
MANG-anihan	*nang*-anihan	*nang*-áanihan	*mang*-áanihan
*MAKA*balitaan	*naka*balitaan	*náka*kabalitaan	*máka*kabalitaan
*MAKI*pagbiruan	*naki*pagbiruán	*nakiki*pagbiruán	*mak*íkipagbiruán
Ipaghintayan	*i*pinaghintayan	*i*pinaghíhintayan	*i*paghíhintayan
*I*kapagpáligsahan	*i*kinapagpáligsahan	*i*kinapagpapáligsahan	*i*kapagpapáligsahan

Dahil sa likás na katuturán ng mga unlaping *ma* at *maka,* kayâ kapwà waláng pautós na panagano; ang kaarian at pagkamangyayari sa sarili ay dî na máiuutos pa.

(k) Sa bisà ng ikatlóng paraán, ang magiging kabanghayán ng mga pandiwà sa kábilaang ang hulapi'y *in* o *hin,* ay ganitó:

PAWATÁS AT PAUTÓS	PANGNAGDAÁN	PANGKASALUKUYAN	PANGHINAHARÁP
paalis*IN*	p*in*aalís	*pi*naaalís	paáalisí*n*
patakbu*HIN*	p*in*atakbó	*pi*natatakbó	patátakbu*hín*
pag-usig*IN*	p*i*nag-usig	*pi*nag-uusig	pag-úusig*in*
pakáisip*IN*	p*in*akáisip	*pi*nakakáisip	pakakáisip*in*
pakáganda*HIN*	p*in*akágandá	*pi*nakakágandá	pakakáganda*hín*
pakihanap*IN*	p*in*akihanap	*pi*nakíkihanap	pakíkihanap*in*
pakipag-usap*IN*	p*in*akipag-usap	*pi*nakíkipag-usap	pakíkipag-usap*in*

Sukat mápansín sa tatlóng unang pandiwà na ang mga unlapì ay pulós na makabangháy; samantalang sa apat na hulí ay pulós namáng banghayin.

(d) Sa bisà ng ikaapat na paraáng ukol sa mga láguhang panlapì, ang kabanghayán ng mga pandiwà ay sumusunód sa mga tuntunin ng kung alín ang unlapì o hulaping nagdaralá sa kanilá.

PAWATÁS AT PAUTÓS	PANGNAGDAÁN	PANGKASALUKUYAN	PANGHINAHARAP
*MAG*súmigawan	*nag*súmigawan	*nag*susúmigawan	*mag*susúmigaw*an*
*MAG*sínaingan	*nag*sínaingan	*nag*sisínaingan	*mag*sisínaing*an*
*I*pagpúmilitan	*i*pinagpúmilitan	*i*pinagpupúmilitan	*i*pagpupúmilit*an*
*I*kapagsúmidhian	*i*kinapagsúmidhian	*i*kinapagsusúmidhian	*i*kapagsusúmidhi*an*
pagsinigang*IN*	*pinag*sinigáng	p*in*agsísinigáng	pagsísinigangí*n*
papagsumikap*IN*	*pina*pagsumikap	p*in*napagsúsumikap	papagsúsumikapí*n*

(Tingnán ang mga Bangháy sa MAG, sa I at sa IN o HIN - *Palábanghayan* – 257, 255 at 254.)

KAUKULÁN NG MGA PANDIWÀ

266. Ang mga panlaping makadiwà ay dî lamang siyáng nagtatakdâ ng kabanghayán ng mga pnadiwà, kundî siyá rin namáng nagpápakilala ng urì ng kagánapan ng sinasabi ng pandiwà, gayón din ng ayos at katuturán ng pangungusap na kinásasangkapán nitó.

Hinggíl sa pagtatakdâ ng kabanghayán, itó'y siyáng kauulat pa sa sinusundáng

paksâ. Ang máuulat ngayó'y hinggíl sa kaukulán ng mga pandiwà alinsunod sa panlaping tinatagláy.

Ang pagbabangháy ay náuukol sa pinaka-katawán ng mga pandiwà; ngunì, ukol sa pinaka-kaluluwâ, sa pinaka-bisà o sakláw na mga kapakanáng nagágampanán ng bawa't urì ng pandiwà sa pangungusap na kinásasangkapán, ay ¿ anu-anó at gaá-gaano ang mga katangiang dapat mákilala at pakinabangan?

Bagamán ang isáng kaisipán o isáng pangyayari ay naaaring ipahayag sa pamamagitan ng iba-ibáng anyô at hugis ng pandiwà – mamayáng sa túwirang pagsasabi, at mámayáng sa di-túwiran, minsang sa túkuyan, at minsang sa kabalikán, o kayá'y sa panlaping itó o sa panlaping iyón; - subali't sa wikang itó ay dapat mabatíd na, sa paanu't-paanumán, bawat anyô ng pandiwà, bawa't panlaping makadiwà, ay may kani-kanyáng katangiang tagláy at sariling bisang náibibigáy.

267. Mapag-uuri-urì ngâ ang mga pandiwà nang ayon sa mga tagláy na panlapì, at gayón din ang mga pangungusap, ayon sa hugis ng sangkáp na pandiwà.

Sa mga pag-uuring itó'y mapagkíkilala kung saan-saán ginagamit o kaí-kailán dapat gamitin ang pandiwà sa *um,* saán at kailán ang sa *ma, mag, mang, maka, maki,* at saá't kailán ang sa *i, in, an,* atb., patí na kung may-kaanib o kakábilaan.

Dito nagbubuhat ang pagkakaroón ng mga pandiwà ng sarì-saring katangian, pamagát at kaukulán.

Maaaring *kus*à o *di-kus*à ng simunò ang pagkaganáp ng gáwaing isinasaád ng pandiwà. Itó ang tinatawag na mga pandiwang *pakus*â at mga pandiwang *di-pakus*â.

Maaarì ring maganáp ang isáng pangyayari o mangyari ang iláng bagay sa ganáng sarili lamang, álalaóng bagá'y nang waláng simunong gumaganáp; at itó'y tinatawag na mga pandiwang *palik*á*s.*

Maaarì rin namáng ang pagganáp ay kinákatawán ng simunò na waláng pinaggáganapáng layon; at itó'y tinatawag na mga pandiwang *kátawanín.*

Maaaring ang pagganáp ay sa sarili, o sa ibá, at itó ang mga pinamámagatáng pandiwang *pasarilí* at pandiwang *paib*á*.*

May mga pandiwang nagpápahayag ng kakayahán ng simunò sa sinasabi ng salitáng-ugát; at itó ang mga tinatawag na *pakay*á o *kaar*ì*an.*

May mga nagpápahayag ng kadáhilanan ng pagganáp o pangyayari; at itó ang tinatawag na *pasanh*î*.*

Maaarì pa ring ang pagganáp ay ginagawâ ng isá sa isá, o nangyayari nang panabáy, at ang mga pandiwang itó'y tinatawag na *tambingan.*

May mga pandiwang humihingíng tagurián o bigyáng-urì ang simunò, at itó ang mga *panagur*î*.*

At may mga pandiwang humihingi ng kagánapang layon sa pagganáp ng simunò, nguni't ang layon ay tinutukoy lamang sa pamagát, at itó'y siyáng mga

tinatawag na pandiwang *túkuyan* o *táhasan.*

At, káhuli-hulihan, may mga pandiwang naglalayon ng bagay na sa sinundáng urì ay siyáng kagánapan, ngunì dito'y siyáng simunò, at siyáng tinutukoy nang tíyakan sa pamagát, sa bilang at ibá pang katangian. Itó ang tinatawag na mga pandiwang *kabalikán* o *balintiyák.*

Lahát at bawa't isá ng mga urì ng pandiwang itó ay siyáng máuulat sa mga paksáng sumusunód. Ipinagpapáunáng sa ngayó'y may-kahirapan pa ang pagbubukud-bukód ng mga magkakauring pandiwang sakláw ng bawa't pánuntunan, at gayón din ng mga tumátaliwás; kayâ ang mangáuulat ay ang lalong mga kilalá lamang at karaniwan.

MGA PANDIWANG PAKUSÂ AT DI-PAKUSÂ

268. Ang pagganáp ay kusà kung ang simunò ay sadyáng gumagamit ng kanyáng kaya at pasyá upáng magawâ o mátamó ang nilalayon, o ang bagay na tinutukoy ng pandiwà.

(a) Ang mga panlaping *um, mag, mang, maki, i, in* o *hin* at *an* o *han,* ay siyáng mga karaniwang gamit sa pagpapahayag ng mga pagganáp na *kusà.* Halimbawà:

umalís táyo; kumakain siyá; tatanggáp kayó
nagbigáy kamí; nagbabalík silá; magtatagò ka
manggamót ng sakít; manlalason ng mga hayop
nakiusap si Pedro; siná Marya ay nakíkiani
ilugay ang buhók; iniaakyát sa bahay
sabihin ang totoó; ang nawalá'y hinahanap
hawakan sa kamáy; tinatanggihán ang alók

(b) Ang mga panlaping *ma, maka, mapa,* kung waláng tuldík ay nagsasaád din ng kakusaan ng pagganáp. Halimbawà:

makuha, nagamit, nasusulat, mababasa
makatutulog, nakasama, nakalalakad, makabibilí
mapabalík, napaiyák, napatatakbó, makaalís

(k) Ang mga kabalikán sa *in, i, an, pa, paka, paki, pag, pang, pagka,* atb., ay nagdiriwà ring parapara ng kakusaan. Halimbawà:

alisín, ikain, tanggapán
pabalikín, pakakunin, pakiusapan
pagsabihín, paggamitan, pagkahirapan
panggalingin, pamayanihan, panumbalikin

(d) Ang mga unlaping *má, máka, maká, mápa, magk*á, sa ganyáng mga anyóng may-tuldík, ay nagsasaád namán ng di-kakusaan, o ng pagka-di-sinasadyâ ang pagkaganáp o pangyayari. Halimbawà:

mákuha, nákain, násasabi, mákikita
mákasama, nákatulog, nákakagalit, mákakausap
makábili, nakátuklas, nakakádaing, makakádulóg
mápahigâ, nápatilî, nápapaindák, mápapahilakbót
magkátagpô, nagkásirá-sirâ, magkakálaban-laban

(e) Ang mga anyóng kábilaan ng mga pandiwà sa kababanggít pang mga unlapì, ay gayón din; nguni't *an* o *han* lamang ang nagagamit na hulapì rito, itó pa ma'y dî rin tinatanggáp ng ibá. Halimbawà:

mákunan, nákanan, mákikitaan*
mákatulugan, nákabílihan, mákakahihiyán
magkátagpuan, nagkábanggaan, magkakálabanan

*Ang mga anyóng itóng di-karaniwan ay mátutukoy sa dakong huli. Kung sa karaniwang banghay, dapat sanang *ma*kuha*nan, na*kain*an* at *ma*kikita*han.*

MGA PANDIWANG PALIKÁS

269. Walâ ngang simunò at layon o kagánapan ang mga pandiwang itó, at kayâ tinatawag na *palik*á*s* ay dahil sa máipalalagáy na kalikasán ang gumagawâ o pinagmumulán. Sukat na nangyayari sa sarili at nawawalâ sa sarili rin, dapwa't nárararamdamán at nákikita sa mga lunáng pinangyáyarihan o pinagdáraanán (232).

(a) Ang panlaping talagáng tagapagpahayag ng diwang itó o pangyayaring ganitó, ay *um.* Gaya ng:

lumindól, kumukulóg, kikidlát
humangin, umuulán, babagyó

(b) Dátapwâ, kapág ang pangyayari ay may-kadalasán na o páratihán, ang ginagamit ay *mag,* na may-ulit ang unang pantíg ng salitáng-ugát, at ang bigkás ay nagpapanáy nang mabilís [257 (k), (d)]. Halimbawà:

maglilindól, naglilindól, naglílilindól, maglílilindól
magkukulóg, nagkukulóg, nagkúkukulóg, magkúkukulóg
magkikidlát,nagkikidlát, nagkíkikidlát, magkíkikidlát
mag-uulán, nag-uulán, nag-úuulán, mag-úuulán
magbabagyó, nagbabagyó, nagbábabagyó, magbábabagyó
manghahangín, naghahangín, nagháhahangín, mangháhahangín

Itóng hulí, *hangin,* dahil sa salitáng malumay kayâ naaaring banghayín nang páyakan lamang [257 (b)].

maghangín, naghangín, naghahangín, maghahangín

(k) Kapág ang pangyayari ay dî lamang madalás o parati, kundî pánabayan pa o gantihan, ang ginagamit ay kábilaang *mag-an* o *han.* Halimbawà:

maglindulan, nagkúlugan, nagkíkidlatan
maghánginan, nag-uúlanan, magbábagyuhan

MGA PANDIWANG KÁTAWANIN

270. May simunong gumaganáp, nguni't waláng layong tumatanggáp o pinag-úukulan. Ang pagganáp ay ginagawâ ng katawán ng simunò, o nangyayari sa kanyáng katawán o kabagayán.

(a) Karaniwang ginagamit sa diwang itó ang panlaping *um.* Halimbawà:

umahon, umikot, umubó
bumangon, bumabâ, lumakad
umitím, pumutî, pumulá

Isáng malíng napagkágawián ang pagsasabi ng: *mag-ub*ó, sa halíp na *umub*ó*; magbangon* sa halíp na *bumangon;* sapagká't ang anyô sa *mag* ay may ibig sabihing bagay na kalayon o ka-ukol. Halimbawà:

*mag-ub*ó *ng kalaghal*à*; magbangon ng haligi*

(b) Kung minsan ay nagagamit din namán sa diwang itó ang *ma,* sa halíp ng *um.* Halimbawà:

mahigâ, manaog, maupô
matulog, maligò, mahulog

Ang nangasa-unang hanay ay nababangháy sa *um;* nguni't ang nangasa-ikalawá ay hindî.

(k) Tumatanggáp din ang diwang itó ng bangháy sa *mag* na mábilisan o máragsaang lagì ang bigkás, sa kahulugáng madalás ang pagganáp o pangyayari.

mag-ahón, mag-ikót, mag-uubô

magbabangón, magbababâ, maglalakád

MGA PANDIWANG PASARILI AT PAIBÁ

271. Ang gáwaing sinasabi ng pandiwà ay maaaring ukol sa sarili ng gaganáp, o ukol sa ibá:

(a) Ang ukol sa sarili ay ginágamitan ng *mag.* Halimbawà:

mag-ahit, maggupít, magsukláy
maggamót, magbasâ, magdukót
mag-aral, maglibáng, magpugay

(b) Ang ukol sa ibá ay ginágamitan ng *um.* Halimbawà:

umahit, gumupít, sumukláy
gumamót, bumasâ, dumukot
umaral, lumibáng, pumugay

(k) Sa ukol sa ibá ay hindî *um* kundî *mang* ang ginagamit, kapág may kahulugáng isá nang kaugalian, o tungkulin, o hanapbuhay ang pagganáp. Halimbawà:

mang-ahit, manggupít, manukláy
manggamót, mambasâ, mandukot
mangaral, manlibáng, mamugay

(d) Kung minsan namán ay saliwâ sa dalawáng una, (a) at (b), ang nangyayari: ang *um* ay siyáng gamit sa pasarilí, at *mag* ang sa paibá, bagamán ang diwà rito ng *um* ay malamáng na kátawanín kaysá pasarilí. Halimbawà:

umalís – mag-alís
tumigil – magtigil
lumakad – maglakád
sumama – magsama
dumatíng – magdatíng

(e) Gaya rin ng sinusundán ang nangyayari sa mga kilos na pakabíg at patulák. Halimbawà:

bumilí – magbilí
umabót – mag-abót
umalók – mag-alók
tumanggáp – magbigáy

kumabig – magtulak

MGA PANDIWÀ NG KAKAYAHÁN O KAARIAN

272. Ang kakayahán at kapangyarihan ng simunò sa gawaing sinasabi ng pandiwà, ay ipinahahayag ng alinmán sa mga unlaping *ma, maka, makapag, makapang, mapa, mapag* at ibá pang hangò sa mga itó. Mga halimbawà:

sa *ma:* maalís, mabuhat, makain, mapilì, mawalâ, mayarì
sa *maka:* makaabót, makabuti, makakuha, makalabás, makapasok, makahagpós
sa *makapag:* makapag-aral, makapagbigáy, makapag-isíp, makapagsalitâ, makapagtaním
sa *makapang:* makapang-agaw, makapamihag, makapanumbát, makapanghinà
sa *mapa:* mapaanib, mapabalík, mapalakad, mapasulat, mapaupô
sa *mapag* o *mapapag:* mapag-akay, mapapagsabi, mapagbihis, mapapaghubád

Ilán sa mga unlaping itó ang maaaring tuwangán ng hulaping *an* o *han,* at ang mga pandiwang mabuó'y nagdiriwà rin ng kakayahán o kapangyarihan. Halimbawà:

maalisán, mabuhatan, mapilian, mawalán
makapag-agawán, makapagbiruán, makapagtínginan
makapang-anihan, makapanirahan
mapaaniban, mapalakaran, mapasulatan
mapagsabihan, mapagbihisan, mapaglaruán

MGA PANDIWANG PASANHI

273. Sa pagpapahayag ng kabagayán o dahilán ng isáng pagganáp o pangyayaring tinutukoy ng pandiwà, ang karaniwang ginagamit na mga unlapì ay *i, ika, ikapag, ipag, ipagka, ipagkang, ipang.* Mga halimbawà:

sa i:	*ialís*	—ang inialís ko sa pinápasukan ay ang kaliitán ng sahod
	*itab*â	—itinatabâ pa raw ng anák ang mga mura at palò ng magulang
sa *ika:*	*ikamatáy*	—ikinamatáy niyáng maaga ang mga samâ ng loob
	ikábagsák	—ang kapalalua'y siyáng ikábabagsák niyáng madalî

sa *ikapag:*	*ikapaghirap*	—hindî ikapaghihirapp ng mayaman ang paglilimós sa mga dukhâ
	ikapagbintáng	—kalikután mo rin ang laging ikinápagbibintáng sa iyó
sa *ipag:*	*ipag-away*	—anó ba ang ipinag-aaway ninyó?
	paghinanakit	—walâ akóng násasabing masamâ na sukat mong ipaghinanakít
sa *ipagka:*	*ipagkatuyót*	—ipinagkákatuyót na ng palay ang katagalán ng dî pag-ulán
	ipagkagalít	—ang mumuntíng bagay ay di-dapat ipagkagalít ng magkakasamahán
sa *ipagkang:*	*ipagkanghuhulog*	—kauntíng takot lamang ay ipinagkanghuhulog na sa hagdanan
	ipagkanduruling	—kapangit na babai'y ipinagkákanduruling mo na
sa *ipang:*	*ipanggitil*	—anó kayâ ang ipinanggigitil ng kanyáng lalamunan?
	ipanghimagsík	—ang kaapihán at pagkaalipin ay siyáng ipinanghimagsík ng bayang pilipino

Sa mga unlaping itó, ang ilán ay tumatanggáp ng katuwáng na unlaping *an* o *han,* sa ganyán ding diwà at kapakanán. Halimbawà:

ikapag-an, han	—ikinapagpahíngahan nilá ng samâ ng loób ang inyóng pamamagitan
	—ang balitang magkákarigmâ ay siyáng ikinapaggáyakan nilá agád sa pag-uwî
ipag-an, han	—gutom ang ipinag-iíyakan ng mga batà
	—ipinagsáyahan ng mga kawal ang tagumpáy
ipagka-an, han	—di-karaniwang lagnát ang ipinagkámatayan ng angaw-angaw na tao noóng 1918
	—ipinagkakáinggitan ng malalaking bansá ang pagkakaroón ng mga sakóp na ibáng lupaín

MGA PANDIWANG TAMBINGAN

274. May dalawáng urì ang mga pandiwang itó: isá ang pagkaganáp nang gantihan o tambingan, at isá ang pangyayari nang sábayan.

(a) Sa tambingang mga pandiwà ang karaniwang gamit ay mga panlaping kábilaan sa *an* o *han;* gaya ng *máka-an, makipag-an, mag-an, magka-an, magma-an, magpa-an, magpaki-an.* Halimbawà:

mákabiruán, mákabalitaan, mákasintahan
makipagságutan, makipagsálitaan, makipagtáwanan
mag-ábutan, magsáyawan, magsisihán
magkáalaman, magkáhigpitan, magkábilihan
magmágulangan, magmátamisan, magmágandahan
magpátaasan, magpárayaán, magpáliksihan
magpákiusapan, magpákilalanán, magpákitunguhán

(b) Sa mga sábayan, halos ang mga panlaping kábilaan na ring kababanggít pa ang nagagamit, palibhasa'y nagkákahawíg na rin ng diwà at kahulugán; bagamán di-gaanong marami ang mga halimbawang sukat matukoy.

mákaaralán, mákaligawán, mákalánguyan
makipag-unahán, makipagsábayan
magpásukan, maglábasan, mag-áwitan
magkáalisan, magkáhulugán, magkátugtugan
magpátakbuhan, magpáliparan, magpánabayan

MGA PANDIWÀ SA PANAGURI

275. May mga pangungusap na ang pandiwà ay di nagpápahayag ng kilos, gáwain at pangyayari, kundî ng kaanyuán o kalágayan lamang ng simunò. Dito'y karaniwang gamit ang malapandiwang *ay* at *may* o *mayro*ó*n.* Ang pinaka-kagánapan ng *ay* ay naaaring isáng pangngalan, isáng pang-uri, isáng panghalip, isáng pandiwà o isáng buong parirala. Ang mga bagay na itó ay hindî tunay na kagánapan o layon, kundî tagurî o turing lamang, kayâ tinatawag na panagurî. Náriritó ang tigalawang halimbawà:

sa pangngalan	—si Trinidad (simunò) *ay lalaki* (panagurî) akó (simunò) ay *may singsíng* na gintô (panagurî)
sa pang-urì	—ang bulaklák (simunò) *ay mabang*ó (panagurî) ang mga halaman (simunò) ay *may bulakl*á*k* (panagurî)
sa panghalíp	—ang layon ko (simunò) *ay . . . an*ó (panagurî) *nasa*á*n* (panagurî) ang kayamanan niyá? (simunò)
sa pandiwà	—ang ibon (simunò) *ay lumilip*á*d* (panagurî) *may kinakain* (panagurî) ang isdâ (simunò)
sa parirala	—ang pag-aasawa (simunò) *ay d*î *gaw*áng-*bir*ò (panagurî) —ang pag-awit (simunò) mayá't-mayâ *ay siy*á*ng n*á*kakahimalingan* ng baliw (panagurî)

MGA PANDIWANG TÚKUYAN

276. Ang mga pandiwang itó ay matatawag din ngang *t*á*hasan,* pagká't may

simunong táhasang gumaganáp at may layong sadyáng ginággnapán ng gáwaing tinutukoy ng salitáng-ugát. Sa ganitóng urì ng mga pandiwà, ang mga simunò ay nagkakáiba-ibáng urì at katáyuan; at ang mga layon o kagánapan ay gayón din.

Ang karaniwang mga unlaping nagagamit na pantúkuyan, ay *um, mag, mang, maka, maki, magka, magíng,* at ang mga hangò o mga dagdág sa mga itó.

(a) Tungkól sa mga simunò, itó'y naaaring *lant*á*d* o *di-lant*á*d.* Karaniwang tahás na pangngalan, nguni't naaarì rin namáng panghalíp, o isáng pandiwà, o isá kayáng parirala, o buóng pangungusap na gumagampán ng pagka-pangngalan.

*Ang simuno'y *lant*á*d,* kung talagáng kasama o binabanggít sa pangungusap. Halimbawà:

Si Rita ay mananahî mámayâ
*ang gagamb*á ay gumagawâ ng bahay
nagtayô *sil*á ng bagong himpilam

**At *di-lant*á*d,* kung walâ sa pangungusap, at sukat sa napaghuhulò na lamang:

hala, kain na
parang nagdalá ng sulat na waláng gantí
magbigáy nang pagbigyán
ibig gumawá'y waláng magawá

***Kung ang simuno'y isáng pangngalan, sukat nang maalaalalang (121) itó'y maaaring pangalang-tao, pangalang-bagay o pangalang-diwà. Mga halimbawà:

si Mabini ay sumulat ng Sampúng Utos
nanghíhinukâ ng palay *ang man*ó*k*
ang masagwáng *pagmamah*á*l* ay nagtuturò ng kaalisagaán

****Kung panghalíp, sa ganitóng mga pandiwang túkuyan, ay nagagamit ang mga panao, pamatlíg, pananóng na *sino, an*ó at *alín,* pati mga tambalamng *sinun*á*n, anum*á*n, alinm*á*n* at sakâ ang iláng panakláw; nguni't ang lahát ay kailangang nasa-kaukuláng palagyô lamang. Mga halimbawà:

panao	– *ak*ó ay nag-aaral ng panggagamót
	– pumitás *sil*á ng maraming hiláw na manggá
	– magsasabi *iy*ó*n* ng katotohanan
pananóng	– at *sino* ang magbabayad kung masirà?
	– *alinm*á*n* sa amin ay dî kumukuha ng di-arì namin
panakláw	– *lah*á*t* ay nagtalumpatì nang mahinahon
	– humiyáw ng "Mabuhay!" ang *madl*â

*****Kung pandiwà, itó'y naaaring málagáy sa alín mang panagano at panahón. Ang ikinákikilala sa pandiwang gumaganáp ng pagka-simunò, ay nasa-pantukoy *ang* o *ang mga.* Halimbawà:

*ang n*á*sabi mo* ay lumikhâ ng alingasngás
*ang mga nagt*á*tagump*á*y* ay karaniwang nagdaraos ng kasáyahan

******At kung isáng parirala o buóng pangungusap, ay nápapalagáy ang kabuuán nitóng parang isáng salitâ lamang na namíminunò sa diwà ng pangungusap. Halimbawà:

parirala	– *ang di-pag-imik* ay nangángahulugán ng pagsang-ayon
	hindî makapagtuturò ng mabuti *ang wal*á*ng pinag-aralan*
pangungusap	– *ang bumibili ng mga bagay na nakaw,* ay nagpáparami ng magnanakaw
	*ya*ó*ng d*ì *niy*á *pagsag*ó*t sa mga itin*á*tanong ng huk*ó*m,* ay

nakabigát sa kanyáng kasalanan

(b) Tungkól sa mga layon, itó'y naaarì ring *lantád* o *di-lantád, túwiran* o *di-túwiran, pangngalan* o *di-pangngalan,* at ang di-pangngalang itó'y naaaring panghalíp, pang-urì, pandiwà, pang-abay, at buóng parirala o pangungusap. Ang mga layon ay karaniwang lumalagáy sa kaukuláng palayón, at napagkikilala sa tulong ng pantukoy *ng* o *ng mga* kung túwiran, at *sa* o *sa mga* kung di-túwiran.

*Ang layon ay *lantád,* kung kasamang sinasabi sa pangungusap. Halimbawà:

ang kabayo'y nangínginain *ng damó* sa bukiran
bumilí *ng bagong damít* si Pelipe
ang batà ay nakababasa na *ng páhayagán*

**Ang layon ay *di-lantád,* kapág dî na sinasabi pagká't di-kailangan, o napag-úunawà na dî man sabihin. Halimbawà:

ang kabayó'y nangínginain
si Pelipe ay namilí
nakababasa na ang batà

***Ang layon ay *túwiran* kung siyáng tahás na tinutukoy ng pandiwà, o túluyang tumatanggáp ng pagganáp ng simuno. Halimbawà:

siná Bonifacio ay nagbangon *ng Katipunan*
ang bilanggô ay uminóm *ng lason*
magbubunga ba *ng santól* ang mabulo?
may isáng batang nakápulot *ng gintóng singsíng*
silá ang mga taong humahanap *ng hirap ng katawán*

****Ang layon ay *di-túwiran* kung hindî siyáng tahás na tinutukoy ng pandiwà, o dî siyáng túluyang tumatanggap sa pagganáp ng simunò. Ang di-túwiran ay maaaring ukol sa lunáng pinaggáganapán o ukol sa ibáng tao, bagay o pangyayaring pinaglálaanán o káuukulan ng túwirang layon. Ang ukol sa lunán ay tinatawag na *gánapan,* at ang ukol sa tao, bagay o pangyayari, ay *kalaanán* (231). Mga halimbawà:

gánapan – ang mga ipugáw ay nagtataním ng palay *sa kabundukan*
hindî siyá kumuha (ng bahagi) *sa ibinibigáy ko*
ibig makisapì (ng isáng halagá) *sa samahán*
maghahanáp akó *sa tiyangge* (ng mábibilí)
kalaanán – bumilí ka ng gatas *pará sa batà*
naghahasík na maaga *upáng may máaning* maaga
nakákuha rin ng gamót na panlunas *sa sakít ni aling Tekla*
makibakas ka ng malakí, *at nang malakí ang tamaan mo*

MGA PANDIWANG KABALIKÁN

277. Ang tawag na *kabalikán* ay tugón lamang sa pagkabaligtád ng ayos ng isáng pangungusap na túkuyan; álalaóng bagá'y nagsasaád ng pagigíng simunò ng dating kagánapan, pagigíng kagánapan ng dating simunò, at pag-iibáng panlapì ng pandiwà. Gaya sa mga sumusunód na pangungusap:

túkuyan –si Luningníng ay *pumitás ng* bulaklák
–*ang* pusà ay *nakáhuli* ng dagâ

–huwág *kang magtay*ô *ng* bahay sa tabíng ilog
–ayaw *akóng magpahirap* pa sa kanyá

kabalikán –*ang* bulaklák ay *pinitás ni* Luningníng
–*ang* dagâ ay *náhuli ng* pusà
–huwág *mong itay*ô *ang* bahay sa tabíng ilog
–ayaw akóng *siyá'y pahirapan* pa

Maliwanag ang pagkakápalitan ng mga simunò at layon. Sa túkuyan, ang mga simunò sa apat na halimbawà ay si *Luningníng, ang pusá, ka* (ikáw), at *akó,* na paraparang nangasa-kaukuláng palagyô; ang mga kagánapan ay *ng bulaklak, ng dagâ, ng bahay* at *sa iyó,* na parapara namáng nangasa-kaukuláng palayón.

Dátapwa't sa kabalikán, ang nagíng mga simunò ay *ang bulaklák, ang dagâ, ang bahay* at *siyá,* panáy na nápasa-palagyô; samantalang ang nangagíng kaganapan ay *ni Luningníng, ng pusà, mo* (iyó) at *ko* (akin), parapara namáng nápasa-paarî. At ang mga pandiwà sa unang pangkát na *pumitás, nakáhuli, magtayô* at *magpahirap,* ay nangagíng *pinitás, náhuli, itayô* at *pahirapan* sa ikalawáng pangkát. Dito'y mahahangong ang kabalikán ng nga pantúkuyang *um, maká, mag* at *magpa* ay *in, ma, i* at *pa-an.*

Subalì, ang pamagát na kabalikán ay dî tumutugón nang sapát sa buóng kaibháng nangyayari. Sukat nang nápansín sa mga halimbawà sa itaás, na dî lamang natútumbalík ang pagkakásunud-sunód ng mga salitâ, katagâ at panlapì, álalaóng bagá'y ang ayos ng mga pangungusap, kundî yaóng sa túkuya'y hamak na pagbanggit lamang sa urì at ngalang panlahát ng bagay na nilalayon, sa kabalikán ay nagíng pagtiyák na kung alín o kung ilán ang tinurang bagay na di-sukat nang ipagkámalî pa sa ibá.

Sa bigláng sabi, bukód sa ayos na kabalikán ay may diwà pa ng katiyakán. Náritó ang lalong ikinapagigindapat ng tawag na *balintiyák* (hangò sa *balík* o *baling* at *tiyák,* kahawig ng *balík-igtád, balin-tunà, balin-tuwád, bali-kukô,* atb.) sa mga pangungusap at pandiwang saliwâ sa *túkuyan.* Ayon dito'y maaarì nang gamitin kapwà ang dalawá.

278. Sa paghuhulog sa kabalikán ng isáng pangungusap na nasa-túkuyang ayos, bawa't panlaping balintiyák ay humihingî ng kani-kaniyáng simunò. Ang nangyayari, yaóng mga bagay na kagánapan sa túkuyang pangungusap, álalaóng bagá'y mga túwiran at di-túwirang layon, ay isa-isáng nálilipat sa kaukuláng palagyô, ayon sa kaukol na panlapì.

Ang pantúkuyang *um* ay náihuhulog sa pangkabalikáng *in, i, an.*

Ang *mag* ay sa *pag-an, pag-in, papag-in, i, ipag, ika, ikapag.*

Ang *mang* ay sa *in, pang-an, pang-in, ipang.*

Ang *maka* ay sa *ma, ma-an, mái.*

Ang *maki* ay sa *paki-an, paki-in, pagpaki-an.*

Ang *magka* ay sa *pagka-an, pagka-in, ipagka.*
Ang *magkang* ay sa *pagkang-an, pagkang-in, ipagkang.*
Ang magíng ay sa *paging-an, paging-in, ipagíng, ikapagíng.*
Ang *maghi* ay sa *paghi-in, paghi-an, papaghi-in, ipaghi-an, ikapag, ikapaghi-an.*
Ang *magpa* ay sa *pa-in, pa-an, pagpa-an, ipa, ipagpa.*
Ang *magpati* ay sa *ipagpati, ikapagpati, pagpati-an, papagpati-in.*
Ang *magpaka* ay sa *ikápaka, pagpaka-an.*
At ang *magsa* ay sa *isa, ipagsa, pagsa-an, pagsa-in, papagsa-in.*
Mga halimbawà ng bawa't pangkát:

Sa *UM-*

	–si Aling Rosa ay bumilí ng sapatos sa "Ang Tibay" pará sa kanyáng anák
-in	–ang sapatos ay binilí ni aling Rosa sa "Ang Tibay" pará sa kanyáng anák
-an	ang "Ang Tibay" ay binilhán ni aling Rosa ng sapatos pará sa kanyáng anák
i-	–ibinilí ni aling Rosa ng sapatos sa "Ang Tibay" ang kanyáng anák
Sa *MAG*	–ang makatà ay naglathalà ng isáng tulâ sa "Liwaywáy" na handóg sa Paraluman
i-	–isáng tulâ ang inilathalà sa "Liwaywáy" ng makatà, handóg sa Paraluman
pag-an	–ang "Liwaywáy" ay pinaglathalaan ng Makatà ng isáng tuláng handóg sa Paraluman
ipag	–ang Paraluman ay ipinaglathalà (o hinandungán) ng Makatà ng isáng tulâ sa "Liwaywáy"

Nasasabi rin namáng *lathalaan, lathalain, ipanlathal*à, *ikápaglathal*à, atb.

Sa *MANG*

	–ang pulís ay manghuhuli ng sugál sa pistá ng bayan
-in	–ang sugál ay huhulihin ng pulís sa pistá ng bayan
pang-an	–ang pistá ng bayan ay panghúhulihan ng sugál ng pulís

Nasasabi rin namáng *ipanghuli, ikapanghuli, máipanghuli, máikapanghuli,* atb.

Sa *MAKA-*

–kamí'y hindî makabilí ng lilitsunin sa tiyangge pará sa handaan

ma-	–ang lilitsunin ay di namin mabilí sa tiyangge pará sa handaan
ma- han	–ang tiyangge ay dî namin mabilhán ng lilitsunin pará sa handaan
mai-	–ang handaan ay dî namin máibilí sa tiyangge ng lilitsunin

Sa *MAKI-*

	–si Lilay ay nakabilí ng ulam kay Toneng sa maglalakò
paki-in	–ang ulam ay pinakibilí ni Lilay kay Toneng sa maglalakò
ipaki	–ipinakibilí ni Lilay ang ulam kay Toneng sa maglalakò
paki-han	–si Toneng ay pinakibilhán ni Lilay ng ulam sa maglalakò
pagpaki-han	–ang maglalakò ay pinagpakibilhán ni Lilay ng ulam kay Toneng

Sa *MAGKA-*

	–si Husé ay nagkaroón ng dalawáng anák sa unang asawa –o kayá'y nagkaanák ng dalawá si Husé sa unang asawa
pagka-an	–ang unang asawa ni Husé ay pinagkaroonán niyá na dalawáng anák –o kayá'y pinagkaanakán ni Husé ng dalawá ang unang asawa

Nasasabi rin namáng *ipagkaroón, máipagkaroón,* atb., sa ibáng diwà.

Sa *MAGKANG-*

	–ang batà ay nagkanghuhulog sa hagdán sa pagsalubong sa iná
pagkang-in	–ang hagdán ay pinagkanghuhulugan ng batà sa pagsalubong sa iná
pagkang-in	–ang batà ay pinagkanghuhulog sa hagdán ng pagsalubong sa iná
ipagkang-	ang pagsalubong sa iná ay ipinagkanghuhulog ng batà sa hagdán –o kayá'y ang iná ay ipinagkanghuhulog ng batà sa hagdán sa pagsalubong (o nang sumalubong) sa kanyá

Sa *MAGING-*

	–ang binatà ay nagindapat sa dalaga sa kabutihang-asal
paging-an	–ang dalaga'y pinagindapatan ng binatà sa kabutihang-asal
ipaging, o ikapaging	–ang kabutihang-asal ng binatà ay ipinagindapat (o ikinapagindapat) niyá sa dalaga.

Nasasabi rin namáng *pagindapatin* o *papagindapatin.*

Sa *MAGHI-*

	–ang Pilipinas ay naghimagsík sa Espanya sa kalupitán ng mga kinatawán nitó
paghi-an	–ang Espanya ay pinaghimagsikán ng Pilipinas sa kalupitán ng kanyáng mga kinatawán
ipaghi-	–ang kalupitán ng mga kinatawán ng Espanya ay ipinaghimagsík ng Pilipinas

Nasasabi ring *paghimagsikín* o *papaghimagsikín, ipaghimagsikan, ikapaghimagsík, ikapaghímagsikan,* atb.

Sa *MAGPA-*

	––magpasundô ka kay Pelipe ng manggagamot sa Maynilà pará sa ating maysakít
pa-in	–pasunduín mo si Pelipe ang manggagamot sa Maynilà pará sa maysakít natin
ipa-	–ipasundô mo kay Pelipe ang manggagamot sa Maynilà pará sa ating maysakít
pagpa-an	–ang Maynilà ay pagpasunduán mo kay Pelipe ng manggagamot pará sa ating maysakít
ipagpa-	–ang ating maysakít ay ipagpasundô mo kay Pelipe ng manggagamot sa Maynilà

Sa *MAGPATI-*

	–bakâ siyá'y magpatiwakál sa kahihiyán sa iyó
ipagpati-	–bakâ ang kahihiyán sa iyó ay ipagpatiwakál niyá
pagpati-an	–bakâ ikáw ay pagpatiwakalán niyá sa kahihihiyán sa iyó

Nasasabi ring *ikápagpatiwakal, papagtiwakalín,* atb.

Sa *MAGPAKA-*

	–huwág ka sanang magpakabuyó ng loób sa masasamáng hilig
ipaká-	–huwág mo sanang ipakábuyó ang iyóng loób sa masasamáng hilig
pagpaká-han	–huwág mo sanag pagpakábuhuyán ng loób ang masasamáng hilig

Sa *MAGSA-*

	–dî ka dapat magsaloób ng masamáng akalà sa akin
isa-	–dî mo dapat isaloób ang masamáng akalà sa akin

pagsa-an –dî mo dapat pagsalooban akó ng masamáng akalà

Nasasabi ring *pagsaloobin, ipagsaloób, ikapagsaloób,* atb.

279. Ang súliranin ng mga pandiwang balintiyák, o ng mga pangungusap na kabalikán, ay totoóng malawak at may-kaliguyang talakayin. Nakadadalá na ng di-kakáuntíng mahahalagáng bahagi ng paláugnayan ng wikà. Kaipala'y itó na ang sukat magíng pinakamahabang kabanatà ng palábanghayan kung talagáng pakakásaliksikín at lúbusang pag-áaralan. Gayunmán, maaarì ring tipikin sa íiláng símulain o pátakarán ang karamihan ng mga tinurang pandiwà.

May iláng símulaing mapangháhawakan at máiiaangkóp sa karamihan ng mga pandiwà, hinggíl sa pagkilala ng mga pantúkuyan at ng mga pangkabalikán, at itóng mga sumusunód:

(a) Máliban sa *um* at sa *ma,* at kung minsa'y sa *pa* at sa *mapa,* lahát na ng pandiwang pantúkuyan ay taganás na nagsásimulâ sa *m* o sa kapálitan nitóng *n.* Halimbawà: *magdalá, manggamót, makabuhat, nakapaglabás, nakipag-álaman,* atb.

(b) Máliban sa *ka, ma, mapa, i, ika, an* at *in,* lahát ng pandiwang pangkabalikán ay para-parang nagsísimulâ sa *p.* Halimbawà: *padalhán, panggamután, pagbubuhatín, papaglabasín, pakialamán, panaghiliin, pagppakaingatan,* atb.

(k) Ang mga unlaping pantúkuyan ay halos pawing tumatanggáp ng hulaping *an* o *han* nang dî nababago ang diwà ng túkuyan. Halimbawà: *mag-agawán, mang-anihan, magkáhigpitan, makipagsamahán,* atb.

(d) Ang mga pangkabalikáng unlapì ay dî lamang tumatanggáp kundî talagáng nangángailangan ng katuwáng na hulapì, magíng *in* o *hin, magíng an* o *han,* upáng malubós ang katiyakán ng simunò o ng layon. (Tingnan ang mga halimbawà sa itaás–(b).

(e) Ang *um* ay nagagamit sa iba't ibáng himig ng pandiwà, máliban sa pangkabalikán. Waláng tiyák na kabalikán ang *um,* nguni't naaaring tumbasán ng balintiyák sa *an, i* at *in.* Halimbawà: *umibig, ibigin, ibigan; lumimot, limutin, limutan, ilimot; lumindól, ilindól, lindulán, lindulín,* atb.

(g) Ang *ma* ay ginagamit lamang sa mga diwang palikás at di-pakusâ, bagamán sa pakusáng kahulugán ay nagsasaád ng pangangatawán sa sinasabi ng ugát. Tumatanggáp ng katuwáng na *an* o *han.* Dátapwâ, sa lahát ng bangháy, ang ayos ng pangungusap ay sa mga tuntunin ng kabalikán sumusunód. Halimbawà: *makain, nakain, mákuha, nakukuha, magalit, magagalit,* atb.

(h) Ang unlaping *ka,* ay waláng nagagawáng sariling pandiwà, máliban kung natutuwangán ng *an* o *han,* at sa ganitó'y nagiging ganáp na pangkabalikán lamang. Halimbawà: *ka*galit*an,* *ka*sabik*án,* *ka*tuwa*án,* *k*ábasa*han.*

(i) Ang *pa,* máliban kung gumagawâ ng pandiwang kátawanin—halimbawà; *parini, parito, pariyán, paroonán*—at kung gumaganáp ng pautós sa halíp ng

magpa—halimbawà: *padalá ka, pabilí tayo,* sa halíp ng *magpa*dalá ka*, magpa*bili tayo,—ay hindî na nakagagawáng mag-isá ng ibá pang urì ng pandiwà. Kailangang tulungan ng *an* o *han* at *in* o *hin,* upáng makagawâ nitó, at dahil dito'y lubós nang nagiging pangkabalikán. Halimbawà: *pa*haba*an, pa*tau*han, pa*galing*ín, pa*sama*hin.*

(l) Ang mga unlaping *i* at *ika,* sakâ ang mga hulaping *an, han* at *in* o *hin,* ay para-parang mga likás na pangkabalikán, at kailanmán, sa sarí-sarili'y dî nagagamit na pantúkuyan. Halimbawà: *ibigáy, ibinibigay; ikamatáy, ikinamatáy; tawagan, tinawagan; asahan, ináasahan; alisin, ináalis, malasin, minalas,* atb.

KASAKLAWÁN NG MGA PANLAPING MAKADIWÀ

280. Sa sinusundáng paksâ ay náuulat ang mga panlaping kaugaliang gamitin sa iba't ibáng urì, katuturán at kapakanán ng mga pandiwà; ngayó'n dito'y máuulat namán kung anu-anóng katuturán ang nasasakláw ng bawa't pangulong panlaping makadiwà.

Kiníkilalang mga pangulong panlaping makadiwà ang *um, mag, ma, mang, maka, maki, magka, maging, in, i, an, pa, ika.*

Bawa't isá sa mga itó ay may sarí-sariling lárangang ginígitawan. Ang sa isá'y dî napapasok ng isá; bagamán may mangi-mangisáng, sa kasalanan ng mga lalálalawigan, ay nagkakápangagawán din ng tungkuli't hangganan, o nagagamit kayâ sa isáng dako at sa ibá'y hindî. Sa mga katiwaliáng itó ay may mga di-sukat máipaliwanag kung bakit, at may-kahirapan nang isaulî sa katuwiran, pagká't napagkámihasnán nang totoó ang kamálian.

Makahahapáw ng halimbawà sa iláng urì ng ganitóng mga katiwalián.

(a) Una-una, ang mga pandiwang *aywán, iwan, matulog, maligò, tumakas, kumakain,* atb. Samantalang ganyán ang anyô sa isa't isá kung gamitin sa mga hílagaín, at gitnaing lalawigan, nguni'y paganitó namán sa mga sílanganín: *ayawán, iwanan, tumulog, lumigò, magtakas, nákain.*

Mákikita ang kaibhán sa mga sumusunód na magkaagapay na tudlíng:

aywán, dî ko masabi	–*ayawán (o ai-wan)* dî ko masabi
iwan o sa hagdán ang bakyâ	–*iwanan* mo sa hagdán ang bakyâ
bakit dî pa rito kayó *matulog?*	–bakit dî pa rito kayó *tumulog?*
akó'y *maliligò* muna bago matulog	–akó'y *liligò* muna bago matulog
náhuli na ang bilanggóng *tumakas*	–náhuli na ang bilanggóng *nagtakas*
hintáy ka't *kumakain* pa kamí	–hintáy ka't *nákain* pa kamí

(b) Mayroón din namáng mga panlaping makadiwà na sa kabilisán ng pananalitâ, ay napagkakágawiáng gamitin ang di-tamà, na ang nangyayari'y napúpungusan ang talagáng unlapì, at náaakalá tulóy na ang kinágawián ay siyáng wastô. Halimbawà:

mayroón akóng *tinag*ò, sa halíp ng I*tinag*ò

pinakita ko sa kanyá iyón	–	I*pinakita*
huwág mong *ká*p*ilitin*	–	PAKÁ*pilitin*
dî ka dapat kábuyó,	–	MAGPAKÁ*buy*ó

(k) Ang anyóng pautós ng mga pandiwà sa *magpa,* ay kagáwián na ring palitán na lamang ng *pa,* at sa ganitó'y nagpapara bang ang unlaping *pa* ay mag-isáng nakagagawâ ng pandiwà, gayóng itó waláng-kaya kung dî tútulungan ng hulaping *an* o *in.*

Parating ganitó ang násasabi:

*Padal*á kayó ng páhayagan, sa halíp ng MAG*padal*á

*pabil*í ka ng damít,	–	MAG*pabil*í
bakit dî siyá *patur*ò*?*	–	MAG*patur*ò

(d) Isá sa mga ikinaháhalatâ kaagád ng pagká di-taál na tagalog o ng di-karunungang managalog, ay ang pamalî-malíng paggamit ng mga panlaping makadiwà, na kaipala'y sa pagsunód sa kani-kanyáng katutubong wikaín, ay nágagamit ang *mag* sa halíp ng *um,* o pasaliwâ kayâ, ang *mang* sa halíp ng *mag,* ang *maka* sa halip ng *makí,* ang *an* sa halíp ng *in,* o patumbalík, atb. Gaya ng mápapansín sa mga halimbawang sumusunód:

di akó *magkain* ng lansones, sa halíp ng *kumakain*

ayaw *mambig*á*y*	–	*magbig*á*y*
ibig niyang *makasak*á*y*	–	*makisak*á*y*
dadalhin ng parè ang maysakít	–	*dadalh*á*n*

Ang ganitóng mga katiwalián at kamálian ay lalong nakapagpápatibay ng pangangailangang máitakdâ ang mga hangganan at tungkuling sakláw ng isá't isá sa mga pangulong panlapì lamang. Ang mga sumusunód na paksâ ay bilang pagpipisan-pisan sa tig-isang tálaan ng mga náturang hanggana't tungkulin.

Mga sakláw ng UM

281. Ipinahahayag sa pamamagitan ng pandiwà sa *um:*

(a) Ang mga likás na pagkaganáp o sadyáng pangyayari, na waláng masasabing simunò o maygawâ kundî ang kalikasán o panahón, kayâ nangatatawag na pandiwang palikás. Halimbawà:

lumindól, kumulóg, bumagyó
umulán, humangin, kumidlát
umaraw, gumabí, tumanghalì

(b) Ang kusang paglitáw o paglubóg, pasibol o pag-untól ng mga bagay na túwirang nanggagaling o nábibilang sa kalikasán; dito'y may simunò nang dilì ibá't ang bagay na rin. Halimbawà:

bumukál, lumitáw, sumipót, bumalong
tumubò, sumibol, umusbóng, lumagô
sumilang, sumikat, lumiwanag, umaliwalas
bumatis, umagos, bumahâ, sumanaw
umuntól, lumubóg, kumilimlím, dumilím

(k) Ang sa sarili'y pagbabago ng anyô, ng kulay, sukat, bilang o lagáy ng mga bagay, sa gawâ ng panahón at alagà ng tao. Halimbawà:

bumulaklák, bumunga, sumupang
pumutî, pumulá, dumiláw, umitím
lumakí, lumiít, humabà, umiklî
dumami, kumauntî, kumapál, numipís
pumintóg, umimpís, tumabâ, pumayát
gumaspáng, suminsín, dumalás, dumalang

(d) Ang sa sarili't pagbabagong asal, kilos, loób, lagáy at hilig ng tao. Halimbawà:

bumaít, lumupít, tumapang, dumuwág
lumakás, huminà, tumamís, pumaít
bumuti, sumamâ, gumalíng, lumalâ
humigâ, bumangon, umupô, tumayô
tumigil, tumulóy, umurong, sumulong

(e) Ang pagpapakilala sa pamamagitan ng hudyát o galáw ng ulo, matá, bibíg, kamáy, paá, katawán, ng anumáng pasyá ng kalooban. Halimbawà:

tumangô, umilíng, tumingalâ, yumukô
tumingín, tumanáw, sumulyáp, dumingíg
dumilat, pumikít, dumilà, ngumangá
tumawa, humalakhák, ngumisi, ngumitî
kumawáy, kumundáy, kumawág, umindák
tumapak, tumadyák, tumuntóng, lumuhód
umilag, umibag, umigtád, bumalikwás

(g) Ang pagganáp ng karaniwan ng likás na tungkulin ng mga sangkáp ng katawán, o ng mga katutubong hinggil ng pagkatao. Halimbawà:

tumangis, umiyák, umamóy, sumingá
kumagát, ngumuyâ, lumasáp, lumunók
kumain, uminóm, tumikím, tumakám
dumuwál, sumuka, umubó, dumahák

(h) Ang pagganáp ng likás na tungkulin ng mga pangunang sangkáp ng káluluwa, o ng mga gawì ng isip at damdamin. Halimbawà:

umisip, kumurò, umalaala, gumunamgunam
dumamdam, tumiís, tumikís, lumimot
dumamay, umabuloy, sumaklolo, tumulong
umayon, tumanggí, tumutol, sumalungát
umibig, gumiliw, umasa, sumamò

(i) Ang pagganáp sa ibá ng isáng gáwain, na kung sa sarili gawín ay *mag* ang ginagamit. Halimbawà:

umabala, bumuhay, gumamót, sumanay
gumupít, umahit, sumugat, bumigtí

(l) Ang pagganáp ng isáng gáwain, o pagkaganáp ng isáng pangyayari na sariling katawán ng simunò ang gumaganáp o pinangyáyarihan; samantalang kung ibá ay *mag* ang ginagamit.

Ang kaibhán nitó sa sinusundán ay máituturing na doó'y pagganáp *sa ibá*, dito'y pagganáp *ng* at *sa sarili*, at ang mga pandiwang itó'y kátawanín. Halimbawà:

sumama, lumakad, dumatíng
sumaksí, dumalaw, sumagasà
gumuhô, bumagsák, sumabog
tumakas, lumipád, lumangóy

(m) Ang pagganáp na ang simuno'y siyáng tumatanggáp o káuuwián, samantalang kung siyáng nagbibigay o pinagmumulán ay mag ang itinutumbás. Halimbawà:

bumilí, umabót, humingî, umamot
kumuha, humirám, tumanggáp, umagaw

(n) Ang pagganáp sa ibá na simunò lamang ang gumaganáp, samantalang kung silá kapwà ay ginágamitan ng *mag.* Halimbawà:

kumamáy, bumatì, umusap

sumapì, sumalo, sumiping
kumita, sumalubong, tumagpô

(ng) Ang paglabás na sadyâ ng mga bagay na likás sa katawán ng tao, o ng anumán, na ang sinasabi ng salitáng-ugát ay siyáng nangyayari o nagaganáp. Halimbawà:

pumawis, dumugô, lumuhà, lumurâ
dumigháy, dumuwál, umalibadbád, umalimbukáy
umasó, umusok, umalímpuyó, umalingawngáw
humalimuyak, umalingasaw, umalimuóm

(o) Ang paggawâ ng anumán sa pamamagitan ng kasapangkapang ang ngalan ay siyá na ring sinasabi o pinápandiwà. Halimbawà:

gumuntíng, kumarit, lumagarì
sumibát, sumuligì, bumalisóng
pumanà, bumaríl, rumibolbe

(p) Ang kusang pagsirà o pagbuô. Halimbawà:

sumirà, pumunit, dumurog
tumastás, tumanggál, gumibâ
bumuô, yumarì, kumumpuní
pumatáy, bumuhay, umumog

(r) Ang pagkuha ng bahagi sa isáng kabuuán. Halimbawà:

bumawas, humatì, humiwà, umawás
pumitás, kumitíl, gumapas, bumawì
kumuha, humirám, umutang, tumawad
humawan, humakot, humawí, pumutol

(s) Ang paglagáy o pagtungo sa isáng dako, at ang paglapit o paglayô sa isáng lunán. Halimbawà:

pumakanan, pumakaliwâ, pumaibabaw, pumalaot
sumalangit, sumakanya, sumaatin, sumalahát
lumapit, tumabí, pumiling, sumapit
lumayô, yumao, pumanaw, umilanláng

(t) Ang pag-astâ sa pamamagitan ng mga pánularang pang-urì, na *ganirí, ganitó, ganyán, gayón,* o *ganoón;* at ang pagtigil o paglakad sa pamamagitan ng

mga pang-abay sa lunáng *dini, dito, diyán, doón.* Halimbawà:

gumanirí, gumanitó, gumanyán, gumayón, gumanoón
dumini, dumito, dumiyán, dumoón
pumarini, pumarito, pumariyán, pumaroón

(u) Ang pagbibigáy sa lahát ng uri't kapakanáng nangáulat na ng katuturáng pasisí, o kayá'y pagpapauntî sa karaniwan ng ibig sabihin ng pandiwà, at sa ganitó'y inuulit ang salitáng-ugát na banghayin; nguni't sa pag-ulit, nanánatili ang talagáng bigkás ng salitâ kapág sa unang katuturán, at nagiging mabilís namán o maragsâ kapág sa ikalawá. Gaya, halimbawà, ng: *umasa-asa, lumanguy-langóy, sumuyû-suyò* sa mga pangungusap na sumusunód:

umasa-asa akó sa pangakò mo, ay kabulaanan palá lamang iyón
lalanguy-langóy silá'y mga walâ namáng kaya
sumuyû-suyò na kayó sa gayón lamang
umasa-asá ka rin sa panalo, at bakâ magkapalad
lalanguy-langóy ka sana, nang mabatak ang mga butó mo
sumuyû-suyò pa tayo nang kauntî

Mga sakláw ng MAG

282. Ipinahahayag sa pamamagitan ng mga pandiwà sa *mag:*
(a) Ang pagganáp ng gáwaing sinasabi ng salitáng-ugát. Halimbawà:

magbantáy, maglutò, maghatíd, magbilin
magsayáw, maglibáng, maglayág, maglakbáy
magsimbá, magsikap, magkutà, magtanggól

(b) Ang pagganáp ng isáng hanapbuhay, tungkulin, o hilig. Karamihan ng mga inúunlapia'y may lapì na. Halimbawà:

mag-anluwage, magmánanahì, magkutsero
magmaybahay, magmay-ari, magtagapagbilí
magmakatà, magmánunulat, mag-artista

(k) Ang pagtatamó o pagtatagláy ng mga katungkulan o karangalang ang pamagát at karaniwang hangò sa ibáng wikà. Halimbawà:

magparè, magsundalo, maghepe, maghuwés
maggobernadór, magheneral, mag-embahadór
magpunò, magkawal, magpangulo, magkalihim

(d) Ang paggawâ at pag-aadhikâ ng mga bagay na ukol sa kabuhayan o ibáng pangangailangan. Halimbawà:

magbahay, magbukid, maglupà
magpunlâ, magtaním, mag-ani
mag-árimuhanan, magtipíd, magsimpán

(e) Ang pagtatagláy o paggamit ng kasangkapan o sasakyán, na ang pangá-pangalan na rin ng mga itó ay siyáng pinápandiwà. Halimbawà:

mag-iták, magsalamín, mag-araro, magbakyâ
magdamít, magbarò, magsambalilo, magsapatos
magbangkâ, magkabayo, magkalabáw
magkalesa, mag-auto, magbapór, magterén

(g) Ang pagkakaroón o pagigíng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Halimbawà:

magtubig, magputik, maglupà, magbató
mag-asín, magsugat, magdugô, magnaknák
magbulâ, mag-apóy, maglamán, mag-ugát

(h) Ang paggawâ, paglulutò o pagkalaka ng anó mang bagay na gamitín, lutuín o kálakalín. Halimbawà:

magbigás, magsukà, magkahoy, mag-isdâ
magsaing, magsigáng, maglagà, magpaksíw
magkalamay, magginatán, magpinipig

(i) Ang paggawâ ng mga bagay na kinákatawán ng isip. Halimbawà:

mag-isip, magkurô, magbalák
mag-aral, magsurì, magwarì
mag-akalà, magbudhî, mag-alaala

(l) Ang pagtatagláy ng mga bagay na ukol sa damdamin o kalooban. Halimbawà:

maghangád, magmithî, maglunggatî
magdamdám, magtampó, maglambíng
magkaít, magdamót, mag-upasalà
magdusa, magbatá, magtiís

(m) Ang pagpapahayag ng anumang iniisip, niloloób o di-naramdám.

Halimbawà:

magsabi, magsalitâ, magbadyá, magwikà
magtapát, magkailâ, maghingá, maghayág
magbantâ, magbintáng, magsumbóng, magsakdál
magbalità, magsuplóng, magkánulò, magparatang

(n) Ang pagbibigáy ng anó mang bagay sa ibá. Halimbawà:

magbigáy, magbiyayà, mag-abót, mag-alók
magbilí, magduro, maglakò, mag-amot
mag-abuloy, mag-ambág, maghandóg, mag-alay

(ng) Ang pagganáp sa sarili ng gáwaing sinasabi ng salitáng-ugát, na kung sa ibá ginagawâ ay ginágamitan ng *um.* Halimbawà:

mag-ahit, maggupít, maggamót
mag-abala, magbuhay, magbigtí
magsanay, magsugat, magbihis

(o) Ang pagganáp ng isáng gáwain na may sadyáng layon o bagay na gáganapán, na, kung sukat sa pagkatawán ng simunò, ay *um* ang ginagamit. Halimbawà:

mag-alís, magdatíng, maglakad
maglagáy, magbitíw, magtiwalág
magpasok, maglabás, magpanhík

(p) Ang patambíng o sabáyna pagganáp ng dalawá sa gáwaing sinasabi ng ugát, na kung isá lamang ang gimaganáp, ay *um* ang ginagamit. Halimbawà:

magkamáy, magbatì, mag-usap
magsapì, magsalo, magsiping
magkita, magsalubong, magtagpô

(r) Ang pagbukál o likás na pagtubò ng mga bahagi o sangkáp ng isáng punungkahoy o halaman, hayop, tubig. Halimbawà:

magsangá, mag-usbóng, magdahon, magbunga
magbuntís, mag-uhay, magbaging, magtiník
magsungay, magpalong, magbalát
magbalong, magbatis, mag-ilog, maglawà

(s) Ang pag-iisá o pag-iilán o pagmamarami ng bilang ng gumaganáp. Halimbawà:

mag-isá, magdalawá, magsampû
magsandaán, magsanlibo, magsang-angaw
magsarilí, mag-ilán, magmarami

(t) Ang pagganáp na madalás o palagì ng gáwaing sinasabi ng salitáng-ugát, na, kung sa karaniwang pagganáp ay ginágamitan ng *um.* Sa uring itó, ang bigkás ng pandiwà ay nagmámabilís kahit banayad ang ugát, at nagmámaragsâ kahit malumì, bukód sa kung likás na malumay o malumì ang ugát ay náuulit pa ang unang pantíg nitó, nguni't pabilís at paragsâ rin. Halimbawà:

magbasá, magsulát, magwikâ, magsuyô
mag-aalís, magbabantâ, magdurugô
magbabangón, magkakaín, magdarayâ

(u) Ang pagsasalitâ ng isáng wikà o ang paggaya sa ugalì, pananamit o ibá pang katangian ng isáng bansá o lahì, na maaaring sa karaniwan o madalás na paggawâ. Halimbawà:

magkastilà, mag-inglés, magtagalog
magkastilâ, mag-iinglés, magtagalóg

bagamán dito sa hulíng diwà, kung ang kahulugán ay pagsasalitâ, ang lalong gamitín ay ang anyô sa *mang,* at dî na nagbabago ng diín o pantíg:

mangastilà, mang-inglés, managalog

(w) Ang maraming salitáng nagsísimulâ sa titik *m*, na, dahil sa dî mabangháy sa *um,* ay humihingî ng *mag* sa kahulugáng gumawâ o mangyari ang bagay na sinasabi ng tinurang mga salitâ:

magmahál, magmura, magmurá, magmurà
magmaliw, magmalas, magmasíd, magmatyág
magmana, magmaktól, magmungot, magmulat
magmungkahì, magmunakalà, magmunyangit

Mábibilang na rin dito ang marami sa mga salitáng dadalawahíng pantíg na nagsísimulâ sa *w,* at dî mabangháy sa *um,* o nababangháy man ay may-kabigatán namáng bigkasín, máliban sa anyóng panghinaharáp, palibahasa'y walâ na itóng

um. Halimbawà:

wakás	–*mag*wakás, at di *wu*makas; nguni't *wawakás*		
waksí	–*mag*waksí,	–w*um*aksí	–*wawaksí*
wagí	–*mag*wagí	–w*um*agí	–*wawagí*
walâ	–*mag*walâ,	–w*um*alâ	–*wawalâ*
walat	–*mag*walat,	–w*um*alat;	–*wawalat*
walís	–*mag*walís,	–w*um*alís	–*wawalís*
warì	–*mag*warì	–w*um*ari	–*wawarì*

Kung sa bagay, may ilán ding dadalawahíng pantíg na nababangháy sa *um,* gaya ng *wumindáng, wumastô, wumili,* atb. subali'y ang talagáng naaarì magíng sa *um* at magíng sa *mag,* na tagláy ang kani-kaniyáng kapakanán, ay ang mga salitáng nagsísimulâ man sa *w* ay tatatluhíng pantíg naman. Gaya ng:

wagaywáy–wumagaywáy, magwagaywáy
waliswís–wumaliswis, magwaliswís

Mga sakláw ng MA

283. Ipinahahayag sa pamamagitan ng mga pandiwà sa *ma:*

(a) Ang mga kilos na túwiran sa isáng layong ginaganáp nang masikap o píngatawanan upáng mátamó itó; at sa pagkabalintiyák ng pangungusap, ay natútumbasán ng *maaaring . . .* Halimbawà:

makuha, makain, mapitás, matawag
maisip, maalaala, makurò, madilidili

Ang pahayag na *makukuha* ay masasabing *maaaring kunin;* ang *nakakain* ay *naaaring kain,* atb.

(b) Ang paggawâ sa isáng bagay hanggáng itó'y magíng kung anó ang sinasabi ng salitáng-ugát, at sa ganitó'y natútumbasán ng *magaganwáng . . .* Halimbawà:

mabundók, madagat, malupà, maputik
mapantáy, mapatag, mahukay, mabangín
mapisan, maisá, masampû, mabuô

Ang pahayag na *mabubundók* ay masasabing *magagawáng bundók;* ang *napapantáy* ay *nagagawáng pantáy;* ang *naisá* ay *nagawáng isá,* atb.

(k) Ang pagkakaroón o pagtatagláy ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát, na kung sadyáng ginagawâ sa ibá ay *um* ang ginagamit. Halimbawà:

magalit, matakot, mayamót, matuwâ

mahiyâ, malungkót, makimî, madungô
magutom, mauhaw, mabulók, matunaw
mabulag, mabingí, mapipi, mapilay

Anupá't katumbás ng sabihing *magdaláng-galit, magkaroón ng takot, magdamdám ng gutom magíng bulág,* atb.

(d) Ang sadyáng pagganáp ng simunò ng isáng karaniwang ugalì o hilig ng katawán. Halimbawà:

maupô, mahigâ, matulog, maligò

Sa ganitó ring diwa't katuturán, ilán sa mga halimbawang kasasaád pa'y nababangháy sa *um,* gaya ng *um*upô, h*um*igâ.

(e) Ang pagkaakit ng sarili o ng ibá. Halimbawà:

maakit, makayag, mahalina, mahikayat
mabighanì, magayuma, maamukî, maganyák

(g) Ang pangyayaring di-sinasadyâ ng simunò o ng bagay na pinangyáyarihan. Halimbawà:

mahulog, mabuwál, mapihit, mayaníg
malantá, matuyô, masirà, maputol
mabuhay, mamatáy, madurog, malunod

(h) Ang pagkatupád ng isáng hángarin o gáwain, at ang pagkaayos sa isáng símulain o tuntunin. Halimbawà:

maganáp, masunód, matalina, matupád
mábagay, máayon, máayos, máalinsunod

(i) Ang pagkasanay, pagkahirati, o pagkáugalì sa isáng bagay, gáwain, o isipín. Halimbawà:

mabihasa, mahirati, masanay, madagí
mátuto, mágawî, máugalì, mábuyó

(l) Ang mga kilos na túwiran, na ang pagganáp ay di-sadyâ ng simunò kundî pagkakátaón lamang. Ngunì, dito'y nagtatagláy na ng tuldík ang unlapì, samakatwid, *má.* Lahát ng mga pandiwang nábanggit sa (*a*) ay tumatanggáp ng hugis na itó. Halimbawà:

mákuha, mákain, mapitás, mátawag
máisip, máalaala, mákurò, mádilidili
mákita, mámalas, másilip, mátanáw
másabi, máwikà, mádalá, mábatì

(m) Ang *m*á ay siyá rin namáng ginagamit sa mga pandiwang tinutukoy ng kapakanáng (*k*), kung sa ibá náuukol ang kilos at di-sinasadyâ ang pagkaganáp. Halimbawà:

mágalit, mátakot, mágutom, máuhaw
mátunaw, mábulag, mápilay, mapatáy

(n) May tuldík na *m*á rin ang ginagamit, kung ang pagkaganáp ng mga pandiwà sa (*d*) ay di-sinasadyâ ng simunò. Halimbawà:

máupô, máhigâ, mátulóg, mágisíng
mápikít, másilát, máhandusáy, mábulagtâ

(ng) May tuldík ding *m*á ang unlapì ng mga pandiwang nangángahulugán ng pagkasawî sa bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Halimbawà:

mábalay, mápalay, málison, másugapà
mábalón, mákuminóy, mátiyanak, mátikbalang

(p) Ang *m*á ay nagbibigáy sa mga ngalang-kasangkapan ng diwà o katuturáng mágamitan nitó ang sínumán kahit labág sa loób ng gagamit. Halimbawà:

máiták, mápanà, masuligì, mábalisóng
máurang, mábaríl, mákanyón

*Mga sakl*á*w ng MANG*

284. Ipinahahayag ang diwà sa pamamagitan ng *mang,* o ng alinmán sa kanyáng ibáng anyóng *mam* at *man* (258):

(a) Kung ginagawà nang páratihan at pangmarami, o sadyâ nang hináhanapbuhay ang pagganáp ng isáng gáwain o tungkulin sa ibá, na sa karaniwa'y ipinahahayag lamang sa pamamagitan ng *um* [UM – 281 (i)], at kung sa sarili ginagawâ ay ginágamitan ng *mag* [MAG – 282 (o)] Halimbawà:

mang-ahit, manggamót, manggising, mangyamót
mangaral, mangibig, mangutang, mangusap
mangamkám, mangagaw, manguha, mamulot
mamigáy, mamahagi, mamudmód
manayáw, manugtóg, mang-awit, mamunò

(b) Kung alinmán sa mga pandamdám ng katawán o kaluluwá ay sumasanhî o gumigitaw. Halimbawà:

mangilabot, manginíg, mangaykáy, mangalisag
mamalát, mamaos, mamingí, mamilay
manangis, managhóy, mangupinyó, manahimik

(k) Kung ang simunò, sa halíp ng gawán ay siyáng gumagawáng lagì at sa marami ng pag-akit, paghingî, atb. [MA–**283** (e)]. Halimbawà:

mang-akit, mangayag, manghalina, manghikayat
mamighanì, manggayuma, mang-amukî, mangganyák
manghingî, manghiram, mandukot, manghuli

(d) Kung ang pagbabagong lasa o kulay ng isáng bagay ay bahá-bahagyâ lamang, sapagká't kung lúbusan ang pagbabago, ay *um* na ang ginagamit. Halimbawà:

mangasím, mamaít, mamanis
mangitím, mamulá, mamutî, maningkád
maniláw, mamugháw, mamutlâ, mangupas

(e) Kung sa halíp ng *mag,* [MAG–282 (*e*)], ay ibig mabigyán ang pangungusap ng lalong tiyák na diwà at katuturán ng paggamit o pagsakáy sa isáng sasakyán, na kung *mag* ay naaarì pang ipagkámalî sa kahulugán ng *magkaroón* o *magtagláy.* Halimbawà:

mangabayo, mangalabáw, mamangkâ
mangalesa, mangarwahe, mangaritón

(g) Kung sa pagsimbuyó o pagpapatibay ng kalooban o ng damdamin. Halimbawà:

manggilalás, mangimbulo, manggipuspós
manghinayang, manghimagál, manghimagsík
maniwalà, manalig, mananampalataya, manumpâ

(h) Kung sa pananaíg sa isáng kalágayan, o pangangatawán sa isáng lakarín o lakbayin. Halimbawà:

mangibabaw, mangilalim, mangibayo
manilangan, manganluran, mangilaya
maniyangge, mamaraka, mamalengke

mangibáng-bayan, mangapitbahay

(i) Kung sa pamamalibhasà at pamiminsalà sa ibá. Halimbawà:

mang-apí, manghamak, manudyó, manduhagi
mamintás, mamulà, mandusâ, manuligsâ
mandahás, manlupig, manlusob, mandigmâ

(l) At sa iláng urì ng pandiwang waláng tiyák na kaparararakan kundî sukat sa siyá na lamang napagkáugalian. Gaya ng:

manggaling, mangyari

Mga saklàw ng MAKA

285. Ipinahahayag sa pamamagitan ng *maka:*

(a) Ang kabisáan ng isáng bagay o gawâ na sukat magdulot ng buti o samâ sa pinag-úukulan. Halimbawà:

makabuti, makagalíng, makasamâ, makalubhâ
makabuhay, makamatáy, makalunas, makalason
makabingí, makapilay, makagalit, makayamót
makaalíw, makatuwâ, makaligaya, makaginhawa

(b) Ang kakayaháng máikilos o máigawî ang katawán kung saán ibig o kailangang. Halimbawà:

makahigâ, makabangon, makaupô, makatayô
makalapit,, makalayô, makalakad, makatakbó
makaurong, makasulong, makaakyát, makababâ

(k) Ang lakás na máipagdaralá ng isáng mabigát na dálahin, o máigagawâ ng isáng mahirap na gáwain. Halimbawà:

makabuhat, makadalá, makapasán
makatawíd, makasalunga, makalundág

(d) Ang kaaríang matupád ang isáng pangakò o magampanán ang isáng pangakò o magampanán ang isáng tungkulin at ságutin. Halimbawà:

makatupád, makaganáp, makatalima
makabayad, makasulit, makabigáy

(e) Ang kapahintulután o pagkakátaóng sukat máikaganáp o máikapagpatuloy

sa isáng balak o gáwain. Halimbawà:

makalayà, makaalís, makauwî
makapasok, makalabás, makadungaw
makatakas, makaiwas, makapitlág

(g) Ang kamayroonáng-loób o kayang gumawâ ng anumáng náiibigan, náiisipan o kinákailangan. Halimbawà:

makabilí, makakain, makaibig
makakuha, makahingî, makayarì
makaalám, makabatíd, makaunawà

(h) Ang pagkágawâ o pangyayari ng isáng kilos na di-sinasadyâ, na kung sinasadyá'y *um* ang gamit. Halimbawà:

makabitíw, makalimot, makasapit
makamatáy, makadalá, makagawâ

(i) Ang gaya rin ng sinusundán, nguni't may tuldík na sa hulíng pantíg ang *maka.* Halimbawà:

makábilí, makákain, makákuha, makáisip
makáhigâ, makáupô, makátakbó
makábuhat, makátawid, makáurong
makápasok, makáalís, makáhintó

(l) Ang kadáhilanang ikinágagawâ o ipinangyayari ng isáng bagay, na ang pantíg *ka,* kung minsa'y may tuldík at kung minsa'y walâ. Halimbawà:

makápatáy, makábaríl, makálaban
makadilím, makagusót, makaguló

(m) Ang kakayaháng bumuô o gumawâ ng isáng tiyák na bilang ng kung anó mang bagay na ginagawâ. Halimbawà:

makaisá, makatatló, makasumpû, makasanlibo
makaanó, makagaano, makailán, makabuô

Mga saklâw ng MAKI

286. Ipinahahayag sa pamamagitan ng *maki:*

(a) Ang pangungutang ng loób ng simunò upáng makinabang o másama sa isáng arì o gáwain ng pinangúngutangan. Halimbawà:

makisakáy, makisalo, makikain, makiinóm
makisindí, makilutò, makisunò, makisukob

(b) Ang panghingî ng pahintulot upáng makagawâ ng isáng pangangailangan sa loób ng isáng aríarian, o sa sakláw ng kapangyarihan ng hinihingán. Halimbawà:

makiraán, makisilong, makitawíd
makituloy, makitulog, makiupô, makihigâ

(k) Ang pagsuyò sa ibá upáng igawâ o ikuha nitó ng bagay na kinakailangan. Halimbawà:

makibilí, makibilin, makidalá
makisulat, makibalità, makiamot

(d) Ang pagsama sa lakad o gáwain ng ibá, bilang kasali o katulong lamang. Halimbawà:

makilakad, makitakbó, makilangóy
makidasál, makilibíng, makatulong
makibaka, makilaban, makidigmâ

(e) Ang paggagád sa ginagawâ ng ibá, o ang pagpapalagáy sa sariling katulad ng ibá. Halimbawà:

makigaya, makitulad, makiparis, makibagay
makimukhâ, makikulay, makiwangis, makigayák

(g) Ang pagdamdám ng dinaramdám ng ibá. Halimbawà:

makiramay, makilungkót, makidalahamhatì
makigalák, makilugód, makiramdám

(h) Ang pagkilala o pag-aring kanyá rin sa mga magulang at kamag-anak ng ibá. Halimbawà:

makiiná, makiamá, makikakâ, makipinsan
makikumare, makikumpare, makininong

(i) Ang paninirahan o pakikiugalì sa bayan ng ibá, o ang pagpapabilang sa lahì ng ibá, na pinaparang sarili na rin. Halimbawà:

makibayan, makibansá, makilahì
makiamerikano, makikastilà, makiinsík

(l) Ang pagbawas sa karamihan, o pagkuha ng bahagi sa kabuuán. Halimbawà:

makibawas, makibakas, makitawad
makihatì, makibahagi, makisaglít
makisaka, makibukid, makiani

(m) Ang pagpisan o pagsama sa kapisanan, samahán o pag-aari ng mga ibá. Halimbawà:

makiisá, makipisan, makisapì
makianib, makasamá, makiapíd
makitayo, makiatin, makiamin

(n) Ang paghalò sa mga gáwain at kapakanán ng ibá. Halimbawà:

makihalò, makihalubilo, makisalamuhà
makialám, makihihimasok, makirayama

(o) Ang pamamanhík upang pagkalooban ng bagay na pinipita. Halimbawà:

makiusap, makisuyò, makisamò

Mga sakláw ng MAGKA

287. Di-gaanong masakláw ang unlaping makadiwang itó. Ang iiláng kapakanáng sukat kápag-ukulan sa kanyá, ay siyáng nangáulat na sa dakong una [261 (a), (b), (k)].

Mga sakláw ng MAGING

288. Gaya rin ng sinusundán, na walâ itóng maraming sakláw na kapakanán, at sukat na lamang ang mga náulat sa Palábanghayan (262).

Mga sakláw ng IN o HIN

289. Ang panlaping makadiwang itó, na tanging sa balintiyák o pakabalikáng pangungusap lamang ginagamit, sa minsanang pagbabadyá, ay nag-aatas na gawín kung anó ang sinasabi ng salitáng-ugát na nilálapian. Dátapwa't maaaring pagbukdin-bukdín ang kanyáng mga kapakanáng nasasakláw sa marami ri namáng pangkát na katulad ng sa mga túkuyang *um* at *mag.*

Nárito ang mga kapakanán ng *in* o *hin,* na lalong nangamumukód at palasak.

(a) Paggawâ sa isáng bagay ng kung anó ang sinasabi ng salitáng-ugát.

Halimbawà:

aklatín, bahayin, bundukín, patagin
paksaín, ilawin, binhiín, bukirin

(b) Pagganáp ng simunò sa gáwaing isinasaád ng salitáng nilálapian. Halimbawà:

ibigin, hangarín, naisin, pitahin
basahin, sulatin, buklatín, sipiin
lutuin, hanguin, sukahin, sakupin

(k) Pagkakaroón ng anó mang karamdaman o sakít. Halimbawà:

bunihin, galisín, lagnatín, sipunín
sikmurain, ngikihin, bukulin, hikain

(d) Gamitan ang isáng bagay na kasangkapang siyáng nginángalanan ng salitáng pinápandiwà. Halimbawà:

araruhin, palakulín, itakín, lagariin
sipitin, suklayín, siluin, bingwitín
panain, barilín, kanyunín, bómbahín

(e) Gawín o gamitin ang isáng panangkáp sa katawán na yariín pa o yarî na. Halimbawà:

baruin, panyuín, salawalín, tapisin
bakyaín, tsinelasin, salakutin, talukbungín

(g) Magtamó sa sarili, o gawán ng ibá, ng kapalaran o kabiguán. Halimbawà:

galingín, samaín, palarin
buwisitin, biguín, sawiín

(h) Pagbuô o pagsirà sa isáng tiyák na bagay. Halimbawà:

buuín, yariin, gawín, kipilin
sirain, punitin, durugin, ligisín

(i) Pag-ayos sa maguló, o pagguló sa maayos. Halimbawà:

ayusin, husayin, payapain, linawin
guluhín, gusutín, ligaligin, labuin

(l) Pagpuri o paghamak sa isáng tiyák na tao, bagay, o anó mang gawâ. Halimbawà:

purihin, bunyiín, sambahín, dakilain
hamakin, kutyaín, hiyaín, tuligsaín

(m) Pagpansín o pag-alumana. Halimbawà:

pansinín, punahín, inuhín, batiin
alumanahin, alintanahin, sinuhin

(n) Pag-isip, pagbalak, o paglikhâ ng anó mang tiyák na bagay o layon. Halimbawà:

isipin, kuruin, suriin, wariin
balakin, tangkaín, panukalain, akalain
likhaín, kathaín, banghayín
nuynuyín, gunigunihín, dilidilihin

(ng) Gawín sa takdáng bilang ang bagay na ginagawâ. Halimbawà:

isahín, sampuín, libuhin, yutain
ilanín, pisanin, hatiin, ibayuhin

(o) Pag-alinsunod o pagsuwáy sa isang kautusán o tadhanà. Halimbawà:

sundín, alinsunurin, ganapín, tupdín, talimahin
suwayín, labagín, salungatín, sansalain, sumangín

(p) Paglilinis o pag-aalís ng anumáng nakasusukal o nakasasagabal. Halimbawà:

linisin, hawanin, walisin, gamasin
hawiin, pawiin, payiin, paramin
alisín, tabasín, kaltasín, putulin

Mga sakláw ng I

290. Ginagamit ang unlaping *i* nang lagì na sa diwang kabalikán, at sa alinmán sa mga kapakanáng sumusunód:

(a) Kung ang isáng kasangkapan o hayop ay ginagamit sa isáng gáwain. Halimbawà:

ibasa (ang salamín), isulat (ang lapis), itangláw (ang ilaw)
ihukay (ang dulós), italì (ang lubid), isingkáw (ang kalabáw)

(b) Kung ang isáng sangkáp ng katawán o ibá mang bagay na ginagamit sa paggawâ, ay ibig itulad sa kilos ng ibáng kasakangpang kilalá na, anupá't nagkákauring patalinghagà ang pangungusap. Halimbawà:

ilagari (ang kamáy), ipakò (ang matá), ikikil (ang patpát)
iararo (ang panulat), ipunas (ang damít)

(k) Kung ang gaagawín o kukunin ay pará sa ibá, o may ibá kayáng nagpápagawâ o pagpápakuha. Halimbawà:

igawâ (ng duyan ang sanggól), ihanap (mo siyá ng . . .)
ibilí (ng gamót ang maysakít), ikuha (mo kamí ng . . .)

(d) Kung nagtatagláy ng anó mang damdamin o kasiyaháng-loób sa gayón o ganitóng sanhî o kabagayán. Dito'y malamáng ang kakusaan kaysá kung *iká* ang ginagamit. Halimbawà:

iluhà (ang pagkaapí), iiyák (ang kagutuman)
itawa (ang kapahamakán), isisi (ang kapabayaán)

(e) Kung maglulutò o magpápalutò ng isáng tiyák na bagay, pagkain, o ibá pang lutúin. Halimbawà:

ilutò, isaing, isigáng, iihaw
ipaksíw, ilagà, igisá, iprito

(g) Kung ibig magíng lalong tiyák ang pagganáp at ang gáganapán, na karaniwang ginágamitan ng hulaping *in* o *an.* Halimbawà:

ialís (alisín), ilutò (lutuin), ibuká (bukhín)
igibâ (gibaín), iwasák (wasakín), iguhô (guhuín)
ibukás (buksán), isará (sarhán), isusì (susian)

(h) Kung ang kilos ay patulák o pawaksí, na ang pasalungát ay karaniwang ginágamitan ng *in.* Halimbawà:

itulak, itabóy, itiwalág, ibunsód
ikailâ, itanggí, itatwâ, itakwíl

iwaksí, itapon, ihagis, ipukól

(i) Kung sa paglalagáy, paglalapat o pagdadalá ng isáng tiyák na bagay. Halimbawà:

ilagáy, ipatong, ilapat, itapát
isunong, ipasán, ikandóng, iatang
itaás, ibabâ, iakyát, ipanaog

(l) Sa pagkakaloób o pagmumungkahì ng isáng tiyák na bagay. Halimbawà:

ibigáy, ialók, ialay, ihandóg
iabót, idulot, idulóg, ilapit
imungkahì, ipalagáy, ipahayag

(m) Sa paghihimatón ng isáng tao, lunán, o anó mang bagay, at sa pagtataguyod ng isáng gáwain o lakarán. Halimbawà:

ihimatón, ipatlig, ihatid, itugà
iturò, iagdon, ilarawan, itaguyod

(n) Sa pagpapasiglá ng loób o pagbubuyó sa panganib. Halimbawà:

iaro, iulót, ibuyó, isuóng
ilaán, iligtás, isanggaláng, itanggól

(ng) Sa pagtutulad o pag-uukol ng isáng tiyák na bagay, gawâ, o pangyayari sa ibá. Halimbawà:

itulad, igaya, iwangkî, ihambíng
ibagay, isukat, iagpáng, iangkóp
iukol, ilaán, ihandâ, ipain

(o) Sa pagtatanghál o pagliligpít ng anó mang bagay. Halimbawà:

ihayág, itanyág, ibantóg, ibunyî, ibunyág
ilabás, iluwál, ilantád, ilathalà, ilagsáng
ipasok, itagò, ilihim, ikanlóng, ikublí

(p) Sa pagsasama o paghihiwaláy ng isáng bahagi sa kabuuán. Halimbawà:

isama, ipisan, ilapit, ianib, ikabít
iwalay, ilayô, ibukód, itangì, itabí

(r) Sa paglalagdâ ng isáng batás o kautusán, at sa pagtatakdâ ng panahón at pagkakabisà at pag-iral. Halimbawà:

ibatás, iutos, iatas, itagubilin
itadhanà, itakdâ, itaning, itaón

(s) Sa paglalagáy ng isáng katáyuan, o pagbibigáy ng isáng kaanyuán. Halimbawà:

itayô, iupô, ihigâ, ibangon
iuna, isingit, igitinâ, ihulí
ibitin, isabit, isampáy, isingkáw

(t) Sa paghihinakdál ng isáng kaapihán, o pagsusukò ng isáng kasalanan. Halimbawà:

idaíng, isakdál, isumbóng, isuplóng
isamò, isuyò, isukò, iluhód

(u) Sa pagbibigáy ulî ng kinuha o pagbabalík sa pinaggalingan. Halimbawà:

isaulî, ibalík, isuklî, iuwî

(w) Sa paglalagak o pagtitiwalà ng isáng bagay na mahalagá o lihim. Halimbawà:

ilagak, isanlâ, iwan, itayâ
itiwalà, ihabilin, iutang, ibayad

Mga saklâw ng AN o HAN

291. Ginagamit ang panlaping *an* o *han* sa alinmán sa mga kapakanáng sumusunód:

(a) Paglalagáy sa isáng lunán, gusalì, hayop o kasangkapan ng bagay na sinasambít ng salitáng-ugát. Halimbawà:

bahayan, kamaligan, landasán, bambangán
pintuán, bintanaán, bubungán, sahigán
pakpakán, buntután, sunagayán, tanikalaán

(b) Pagsusuót o paggagayák sa isáng tao o sa anumán ng damít o sangkáp na nginángalanan ng salitáng-ugát. Halimbawà:

baruan, sayahan, tapisan, panyuán
balabalan, talukbungán, singsingán, sapatusan

(k) Pagpapakilala ng pagkágiliw, paglibák, o pagkamuhî sa kapwà sa pamamagitan ng mga kilos ng iba-ibáng sangkáp ng katawán. Halimbawà:

halikán, kamayán, tanguán, ilingán
tawanan, ngisihan, ngiwián, ismirán
irapan, dilatan, titigan, sulyapán

(d) Pag-aalís ng anó mang bahagi sa isáng katawán, o pagbabawas sa isáng kabuuán. Halimbawà:

alisán, kaltasán, pungusan, pugutan
talbusán, sangahán, ugatán, balatán
katasán, gatasan, salapián, talupan
bawasan, kunan, hiramán, utangan

(e) Sa pabaligtád na kahulugán, álalaóng baga'y hindî pag-aalis o pagbabawas, kundî paglalagáy o pagdaragdág pa ngâ, na halos nátutulad na rin sa kapakanáng (a). Ilán sa mga sinusundáng halimbawà ang tumatanggáp din ng pabaligtád sa katuturáng ito. Halimbawà:

balatán (lagyán ng balát), sangahán (lagyán ng sangá)
salapián (pamuhunanan), asnán (lagyan ng asín)
gataán (lagyán ng gatâ), katasán (haluaan ng katás)

(g) Sa alinmán sa dalawáng kahulugáng lagyán ng sangkáp na sinasambít ng salitáng-ugát, at hawakan o patamaan kayâ sa tinurang sangkáp ang tao o bagay na nagtatagláy. Halimbawà:

liigán (lagyán ng liíg, o sunggabán sa liíg)
bibigán (lagyán ng, o sungangain sa bibíg)
uluhan (lagyán ng, o patamaan sa ulo)
batukan (lagyán ng, suntukín sa batok)
buhukán, sikmuraan, ilungán, pitserahan

(h) Pagganáp sa isáng tao, lunán o ibá mang bagay ng gáwain o kilos na ibinabadyá ng salitáng-ugát. Halimbawà:

basahan, sulatan, tawagan, tanglawán
subukan, bantayán, lakaran, tirahán

tingnán, masdán, tunghayán, simbahán
sagután, sumpaán, tindigán, paluwalán

(i) Pagpigil o paghadláng sa isáng bagay o lakad. Halimbawà:

pigilan, hawakan, tanganan, sunggabán
hadlangán, harangan, saláan, bakuran

(l) Pagbibigáy ng isáng tiyák na urì, lasa o kaanyuán sa isáng gáwain o anó mang bagay. Halimbawà:

lambután, lambingán, hinhinán
lakasán, hinaan, lakhán, liitán
gandahán, pangitan, tamisán, alatan

(m) Pagtulong o pagdamay sa kapwà. Halimbawà:

tulungan, tuwangán, abayan, alalayan
damayan, abuluyan, ambagán, limusán
gibikán, saklolohan, daluhan, bahaginan

(n) Pagkukulay nang matingkád o bahagyâ sa isáng damít o ibá pang bagay. Halimbawà:

putián, itimán, pulahán, dilawán
putlaán, pusyawán, tingkarán, kupasán

(ng) Pagtuturò at pagtataguyod sa ibá. Halimbawà:

aralan, turuan, mulatan, habinlán
patnubayan, patnugutan, samahan

(o) Paghahalò sa isáng lupang pánaniman ng urì ng halamang nginángalanan ng salitáng-ugát. Gayón din, ng anó man panahóg sa isáng lutuín. Halimbawà:

manggahán, sagingán, kapihán, maisán
sukaan, bagoongan, gulayan, kamatisan

(p) Paglilinis, o pagdurumí sa isáng lunán, kasangkapan, o ibá pa. Halimbawà:

linisan, walisán, punasan, hugasan
dumhán, batikán, kapulan, mansahán
hiluran, hilamusan, hawanan, tabasán

(r) Paghuhulog, o pagkágibâ, o pagdagán sa isáng bagay. Halimbawà:

hulugan, bagsakán, guhuán, buwalán
daganán, sagasaan, yapakan, yurakan

(s) Paghambíng, pagtumbás o pagpapalít. Halimbawà:

hambingán, tularan, wangisan, gayahan
tumbasán, gantihán, tambingán, bagayan
palitán, halinhán, suklián, bayaran

(t) Kusang pagkakaroón o paglitáw ng bagay na sinasambít ng salitáng-ugát. Halimbawà:

siglahán, lamigán, pusukán, tamlayán
bukalán, sipután, pawisan, singawán
tubuan, suplingán, supangan, sibulan

(u) Paggawâ sa kapwà tao o sa ibá mang bagay ng kapinsalaan, na karamiha'y sa patalinghagang katuturán. Halimbawà:

saktán, bigwasán, sablayán, sugatan
tadyakán, banatan, sampayán, sulungan

(w) Pagbibigáy o pagpapatungkól sa isáng tao o bagay ng anumáng may kabuluhán. Halimbawà:

bigyán, abután, alayan, handugán
awitan, tugtugan, sayawán, dalanginan

(y) Pagbabalà at pagbabawal. Halimbawà:

balaan, bantaán, bintangán, bawalan

(aa) Pagtanggí at pagpula. Halimbawà:

ayawán, tanggihán, kaitán, takwilán
pintasán, pulaan, pansinán, batian

(bb) Pagtupád sa isáng gáwain nang higít sa karaniwang panahón, o pagkain

ng isáng bagay sa panahóng binabanggít. Halimbawà:

agahan (ang tulog, o ang sinangág na kanin)
tanghalian (ang pasok, o ang sinigáng na ulam)
hapunan (ang punungkahoy, o ang isdâ)
gabihán (ang pag-uwì)

MGA PANDIWANG DI-KARANIWAN

292. Ang pang-aanyong di-karaniwan ng mga salitâ ay madalás na nangyayari't umiiral sa mga pangngalan at pandiwà. Ang ganitó'y hindi gaanong napagkikitá sa mga ibáng bahagi ng pangungusap. *

Ang ibig sabihin ng *di-karaniwan,* ay may ikináiibá sa pag-aanyô ng karamihan at di-lubós na umáalinsunod sa mga talagá't panlahát na tuntunin ng pagbubuô ng mga salitâ, anupá't sa iba-ibáng kaparaanán ay sumisinsáy sa mga karaniwang landás ng palápantigan at ng paglalapì.

Magíng sa mga pandiwà at magíng sa mga pangngalan, ang bahaging pinangyáyarihan ng mga di-karaniwang anyô o pagbabago, ay sa hulíng pantíg ng salitáng-ugát; samakatwíd ay sa bahaging pinagkakáugnayán ng ugát at hulapì. At sapagká't sa hulapì, mapaghuhulò nang tungkól sa pandiwà, ay nangyayari itó sa mga bahagyang *an* o *han* at *in* o *hin.* Kung bagamán may nápapaibá, ay sukat sa ilan-ilán lamang.

Ang mga paraán ng pag-aanyóng di-karaniwan ng mga pandiwà, ay di-magkakatulad: ibá sa mga ang salitáng-ugát ay mabilís at maragsâ, at ibá sa mga malumay. Sa mga salitáng malumì at mangisa-ngisá lamang ang tumatanggáp ng di-karaniwang anyô sa banghayan. Ang bigkás na mariín ay waláng kinálaman sa ganitóng mga pag-aanyô. At ang bigkás na malaw-aw ay siyáng madalás na kináuuwián ng mga di-karaniwang bangháy, lalò na sa mga maragsâ.

Waláng tiyák na símulaing mapangháhawakan sa pagkilala kung alin-alíng urì o hugis ng pandiwà ang mga tumatanggáp ng di-karaniwang anyô sa pagbabangháy, at alin-alín ang hindî. Dátapwá't sukat na ang málamang dî na lumalampás sa mga tatlóng daán ang bilang ng mga nákikilalang pandiwang tumatanggáp. Sa bilang na itó, karamiha'y di pa mandín sápilitáng ginagamit sa di-karaniwang anyô, pagká't naaarì rin namáng gamitin sa karaniwan. Ang pinagkáugalian at ang madalás na pangangailangan sa máikliang bigkás ay siyáng nakapangyayari, kung kayâ marami na rin ang talagáng sa di-karaniwang anyô palasak at tanging gamit. At ang paggamit ng isá sa halíp ng isá, ay madalás na sumusunód na lamang sa mga ka-kanyahán ng pagbigkás at himig sa pananalitâ ng isa't isáng lalawigan.

* Magkasamang nabanggit dito ang pandiwà at ang pangngalan, yamang nagkakaisá rin lamang sa mga paraán at tuntunin ng pag-aanyóng di-karaniwan, lubhâ pa ang mga talagang pangalang-diwà at ang mga pangngalang basal.

Halimbawà ang mga salitáng *batá, dingíg, dumí, halík, lakás, putol, tubós, balísa, bihasa, sarili,* atb., kung binabangháy sa *an* o *han* at *in* o *hin,* ay nakapagdádalawáng anyô.

KARANIWAN	DI-KARANIWAN
batahín	bathín
dingigín	dinggín
dumihán, parumihín	dumhán, parumhín
halikán	hagkán
lakasán, palakasín	laksán, palaksín
putulan, putulin	putlán, putlín
tubusán, tubusín	tubsán, tubsín
balisahin	balisanhín
bihasahin	bihasnín
sarilihin	sarilinin, sarinlín

Dátapwá't ang mga salitáng-ugát na *bukás, bigáy, kuha, lagáy, sakít, sunód, alaala, tawa, totoó, walâ,* atb., saanmá't sa tuwina'y binabangháy lamang sa di-karaniwang anyô; anupá't:

SINASABING	AT HINDÎ
buksán	bukasán
bigyán	bigayán
kunan, kunin	kuhanan, kuhanin
lagyán	lagayán
saktán, saktín	sakitán, sakitín
sundán, sundín	sunurán, sunurín
alalahanin	alaalahin
tawanan	tawahan
totohanin	totoohin
walán, walín	walaán, walaín

Sa mga kauulat pang halimbawà ay sukat nang nápansín ang pagkakáiba-ibá ng mga paraán at hugis ng pag-aanyóng di-karaniwan ng mga pandiwà sa *an* o *han* at *in* o *hin.* Ang mga kaibháng itó ay siyáng máuulat sa paksáng sumusunód.

293. Ang pag-aanyóng di-karaniwan ng mga pandiwà ay tinatawag na *maykaltás* o pakaltás, *maylipat* o palipát, *maypalít* o papalít, *maypaningit* o pasingít, *maypungos* o papungós, *maykutad* o pakutád, *may-angkóp* o paangkóp, at *maysudlóng* o pasudlóng, alinsunod sa mga nangyayaring pagbabago ng mga titik o pantíg ng mga salitáng-ugát na hinúhulapian ng *an* o *han* at *in* o *hin.*

(a) *Maykaltás,* kung sa loób ng salitâay may nawawaláng isáng titik o isáng

pantíg. Gaya ng:*

alisán, bigayán, lagayán, sakitán
bukahín, batahín, samaín, tingalaín
busan (bu*hu*san), pusan (p*awi*san), hiín (hi*ya*ín), hipan (hi*hi*pan), kunin (ku*ha*hin), turan (tur*ing*an)
máalaman, alaalahanín, totoohanin

(b) *Maylipat,* kung sa loób ng salitâ ay may titik na nag-iibá ng lunán, bukód sa may nakakaltás na titik. Gaya ng:

a*pt*án (a*t*i*p*án), a*pt*ín (a*t*i*p*ín), gi*kb*án (gi*b*i*k*án)
sidlán (silirán), ta*bl*án (ta*l*a*b*án), ta*mn*án (ta*n*i*m*án)
marimlán (marilimán), paghabi*nl*án (paghabi*l*i*n*an)

(k) *Maypalit,* kung ang isá o dalawáng titik ng salitâ ay napápalitán ng ibá, bukód sa kung may nakakaltás pa o násusudlóng. Gaya ng:

ha*g*kán (halikán), dat*n*án (datin*g*án)
bihas*n*ín (bihasa*h*in), sarili*n*in (sarili*h*in)
tawa*n*an (tawa*h*an), pintakasi*n*in (pintakasi*h*in)

(d) *Maypaningit,* kung sa loób ng salitâ ay may titik o pantíg na napapasingit. Gaya ng:

balinsa*n*hin (balisahin), pagkáisa*n*hán (pagkáisahán)
baliwasnín (baliwasin)

(e) *Maypungos,* kung sa unahán ng salitâ ay may nababawas na isá o iláng titik. Itó ang nangyayari sa iláng hugis ng mga pandiwang binabangháy sa *um,* sa *magpa,* sa *pagka-in* o *paka-hin.*

*Sa *um* ay nawawalâ ang *u* sa mga panaganong pawatás at pautós, samantalang magiging *n* ang *m* sa mga panahóng nagdaan at kasalukuyan. Halimbawà:

mirog (sa umirog), *milí* (sa bumilí)
nulat (sa sumulat), *nasa* (sa bumasa)
ninintá (sa sumisintá), *nunuha* (sa kumukuha)

**Sa *magpa* ay nawawalâ ang *mag* sa pawatás at pautós. Halimbawà:

padalá (sa magpadalá), *pasulat* (sa magpasulat)
patawag (sa magpatawag), *pagamót* (sa magpagamót)

---

*Ang mga patinig na may pahilís na guhit at ang mga pantíg na may guhit sa ilalim, ay siyáng

nangawawalâ sa karaniwang anyô, at ang pagkawalá'y ipinagiging di-karaniwan ng bangháy ng mga pandiwà.

***Sa *paká-an* at *paká-in,* kung minsa'y nawawalâ ang *pa,* at kung minsa'y ang *ká,* sa pawatás at pautós din. Halimbawà:

> *kálakasán* (sa pakálakasán), *káhigpitín* (sa pakahigpitín)
> *káramihan* (sa pakáramihan), *kálayuan* (sa pakálayuan)
> *pálakasan, pahigpitín, páramihan, pábutihin*

(g) *Maykutad,* kung nawawalâ ang hulíng titik o pantíg ng salitâ, at kung minsan ang nawawaláng itó'y napápalitán ng ibáng titik namán. Halimbawà:

> *iwan* (sa iwanan), *lisan* (sa lisanin)

Ang karaniwang pinangyáyarihan ng pagpapalít ay ang mga pandiwang binabangháy sa *an* at *in,* at sa panaganong pautós lamang, na ang hulapì ay buóng nawawalâ at *i* ang náhahalili.

> *tingní* o *tinginí* (sa tingnán),
> *kuhi* o *kuhahi* (kunin)
> *takp*í o *takip*í (sa takpán),
> *dalhí* o *dalahí* (dalhín)

(h) *May-angkóp,* kung sa dalawáng salitáng magkasunód, ang una'y nabábawasan nang papungós o pakutád, at kung minsan pa'y napapalitán ang isá o iláng titik sa loób, bago napipisan ang dalawáng salitâ sa isá na lamang. Nágagamit itó sa mga mábilisang pananalitâ at pangkapalágayang-loób na kausap. Halimbawà:

> *kamo* – sa halíp ng –*wikain mo*
> *hamo* – sa *halíp* ng–*hayaan mo*
> *ikako*– sa halíp ng–*winikà mo*
> *tamó*– sa halíp ng–*tingnán mo, mákita mo*
> *tangkó*–sa halíp ng–*tingnán ko*
> *kaná*–sa halíp ng–*akin na, ibigáy sa akin*
> *eka*–sa halíp ng–*pahingi ka*
> *teka*– sa halíp ng–*hintáy ka*
> *tena, tan-ná*–sa halíp ng–*tayo na o tayna*

(i) *Maysudlóng,* kung bukód sa may hulapì na ang salitáng pinápandiwà, ay sinúsudlungán ng isá pang hulapì. Waláng salitáng-ugát na kung maragdagán sa hulihán ng anó mang titik o pantíg, na dî *an* o *han,* at dî *in* o *hin,* ay nagiging pandiwà. Násabi na sa dakong itaás na ang mga hulaping itó ay siyáng tanging makadiwà; kayâ kung papanánatilihin din sa pagsusudlóng ang pagka-pandiwà, waláng tanging máihuhulapì pa kundî *an* o *in* na lamang. Dahil dito, ang pagdadalawáng hulapì ay siyá nang matatawag sa mga pandiwà na *maysudlóng.*

Kung sa bagay, ang alín mang hulapì, kahit nag-iisá ay panudlóng na rin; dátapwa't ang pinag-úusapan dito'y pandiwà na at dî salitáng-ugát lamang. Ang isáng makadiwang hulapì ay siyáng ipinagiging pandiwà ng salitáng-ugát, nguni't ang pagkáragdág ng isá pang hulapì ay ipinagiging mahigít na sa karaniwang pandiwà lamang. Mangyari'y naráragdagán na ang sakláw na kahulugán, ay náiibá pa ang bangháy sa karaniwan.

Ang mga panudlóng na hulapì ay maaaring inuulit na *an,* samakatwíd *anan,* maaaring *han* at *an,* maaarì ring *an* o *han* at *in,* o kayá'y *in* o *hin* at *an,* at bihirà ang inuulit na *in* o *hin* at *in.* Mga halimbawà:

Sa *anan:*	antabay–antabayan, antabay*anan*
	ganáp,–ganapá*n,* gamp*anán*
	muntík,–pagmuntiká*n,* pagmuntik*anan*
	salitâ,–pagsálita*an,* pagsálita*anan*
Sa *hanan:*	alaala,–paalala*han,* paalala*hanan*
	sama,–pagsama*han,* pagsáma*hanan*
	sabi,–pagsabi*han,* pagsábi*hanan*
	kuha,–kun*an* (kúhanan), kú*hanan*an
Sa *anin:*	araw,–araw*an,* araw-araw*anin*
	alaala,– alaala*han, alala*hanin
	maís,–maisá*n,* mais*anín*
	totoó,– toto*hanan,* toto*hanin*
Sa *inan:*	iná,– ina*hín,* ina*hinán*
	inóm,– inu*mín,* inum*inán*
	halili,–pahalin*hin,* pahalin*hinán*
Sa *inin:*	amá,– amaí*n,* ama*inín*
	iná,–ina*hín,* ina*hinín*
	inóm,– inumí*n,* inum*inín*
	kiláw,– kilawí*n,* kilaw*inín*

BANGHÁY NG MGA PANDIWANG DI-KARANIWAN

294. Ang pagbabangháy sa mga pandiwang di-karaniwan ay siyáng-siyá rin ng sa mga karaniwan. Kung anó ang anyóng pawatás at pautós ay siyáng pinagpápatakaran ng mga anyóng paturól at pasakalì sa lahát ng panahón at panauhan. Pagkatiyák ng di-karaniwang anyô ng pandiwà, itong anyóng itó ang siyá nang tátaglayín sa bawa't kaukulán ng banghayan. Kayá matuwíd na sabihing ang pagká di-karaniwan ay nasa-anyô lamang ng pandiwà, at walâ sa bangháy.

Dahil sa ang pangulong banghayan ng mga di-karaniwang pandiwà ay mga hulaping *an* o *han* at *in* o *hin,* na kung minsa'y nangagiging *nan* at *nin* o *anan, inan* at *inin,* kayâ ang bangháy sa mga hulaping itó ang siyáng unang nasusunód; máliban na lamang kung ang *an* o *han* at katuwáng lamang ng alinmán sa mga unlaping nagsisimulâ sa *m, pagká't* kung ganito'y bangháy sa *ma* ang nasusunód namán.

Narito ang kabanghayán ng iba-ibáng hugis ng mga pandiwang di-karaniwan,

bilang húwaran ng mga kaurì ng isa't isá:

Ukol sa maykaltás:

		ANYÓNG KARANIWAN		ANYÓNG DI-KARANIWAN	
AN o HAN		ALISÁN	BUHUSAN	ALSÁN	BUSAN
PAWATÁS PAUTÓS }		–alisán	buhusan	alsán	busan
PATURÓL {	*p-nagdaán*	– inalisán	binuhusan	inalsán	binusan
	p-kasalukuyan	–inálisán	binúbuhusan	inaalsán	bínubusan
	p-hinaharáp	–áalisan	búbuhusan	aalsán	búbusan
IN o HIN		SUNURÍN	TUBUSÍN	SUNDÍN	TUBSÍN
PAWATÁS PAUTÓS }		–sunurín	tubusín	sundín	tubsín
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–sinunód	tinubós	sinunód	tinubós
	p-kasalukuyan	–sinusunód	tinutubós	sinusunód	tinutubós
	p-hinaharáp	–súsunurín	tútubusín	susundín	tutubsín

Ukol sa maylipat:

AN at IN		ATIPÁN	KURUTÍN	APTÁN	KUTDÍN
PAWATÁS PAUTÓS }		–atipán	kurutín	aptán	kutdín
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–inatipán	kinurót	inaptán	kinurót
	p-kasalukuyan	–inátipán	kinukurót	inaaptán	kinukurót
	p-hinaharáp	–áatipán	kúkurutin	aaptán	kukutdín

Ukol sa maypalít:

NAN o NIN		TAWANAN	SARILININ	DATNÁN	PINTAKAHININ
PAWATÁS PAUTÓS }		–tawanan	sarilinin	datnán	pintakasinin
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–tinawanan	sinarili	dinatnán	pinintakasi
	p-kasalukuyan	–tinátawanan	sinásarili	dinaratnán	pinípintakasi
	p-hinaharáp	–tátawanan	sásarilinin	daratnán	pípintakasinin

Ukol sa maypaningit:

AN at IN		PAGKAISAHÁN	BALIWASIN	PAGKAISANHAN	BALIWASNIN
PAWATÁS PAUTÓS }		pagkáisahán	baliwasin	pagkáisanhán	baliwasnín
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–pinagkáisahán	binaliwas	pinagkáisanhán	binaliwas
	p-kasalukuyan	–pinagkakáisahán	binábaliwas	pinagkakáisanhán	binábaliwas
	p-hinaharáp	–pagkakáisahán	bábaliwasin	pagkakáisanhán	bábaliwasnín

Ukol sa maypungos:

UM		UMIBIG	UMALIS	BUMASA	SUMULAT
PAWATÁS PAUTÓS	}	–mibig	malís	masa	mulat
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–nibig	nalís	nasa	nulat
	p-kasalukuyan	–ninibig	nanalís	nanasa	nunulat
	p-hinaharáp	–iibig	aalís	babasa	susulat
MAGPA		DALÁ	BILÍ	GAMÓT	GUPÍT
PAWATÁS PAUTÓS	}	–padala	pabili	pagamot	pagupit
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–nagpadalá	nagpabilí	nagpagamót	nagpagupít
	p-kasalukuyan	–nagpapadalá	nagpapabilí	nagpapagamót	nagpapagupít
	p-hinaharáp	–magpápadalá	magpápabilí	magpápagamót	magpápagupít
PA-AN, IN		LAKÁS	HIGPÍT	DAMI	LAYÒ
PAWATÁS PAUTÓS	}	–pálakasán	páhigpitín	káramihan	kálayùan
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–pinalakasán	pináhigpít	pináramihan	pinálayùan
	p-kasalukuyan	–pinálalakasán	pinághihigpít	pinráramihan	pinálalayùan
	p-hinaharáp	–pálalakasán	páhihigpitín	kárararamihan	kálalayùan

Ukol sa maysudlóng:

ANAN		ANTABAY	GANAP	MUNTIK
PAWATÁS PAUTÓS	}	–antabayanan	gampanán	pagmuntikanan
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–inantabayanan	ginampanán	pinagmuntikanan
	p-kasalukuyan	–ináantabayanan	ginágampanán	pinagmúmuntikanan
	p-hinaharáp	–áantabayanan	gágampanán	pagmúmuntikanan
-HANAN		ALAALA	SABI	KUHA
PAWATÁS PAUTÓS	}	–paalalahanan	pagsábihanan	pagkúhanan
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–inalala	pinagsábihanan	pinagkúhanan
	p-kasalukuyan	–pinaáalalahanan	pinagsasábihanan	pinagkukúhanan
	p-hinaharáp	–paáalalahanan	pagsasábihanan	pagkukúhanan
-ANIN		ALAALA	MAÍS	TOTOÓ
PAWATÁS PAUTÓS	}	– Alalahanin	maisanín	totohanin
PATURÓL {	*p-nagdaán*	–inalala	mináisán	tinotoò
	p-kasalukuyan	–iníinuminán	minámaisán	tinotoò
	p-hinaharáp	–iinuminán	mámaisanin	tótotohanin
-ANIN		INOM	INA	UMANO

PAWATÁS PAUTÓS		–inuminán	inahinán	pagpaumanhinán
PATURÓL	*p-nagdaán*	–ininuminán	ininahinán	pinagpaumanhinán
	p-kasalukuyan	–iníinuminán	iniinahinán	pinagpapaumanhinán
	p-hinaharáp	–iinuminán	iinahinán	pagpápaumanhinán
-ININ		AMA	INA	INOM
PAWATÁS PAUTÓS		–amainín	inahinín	inuminín
PATURÓL	*p-nagdaán*	–inamaín	ininahín	ininumin
	p-kasalukuyan	–ináamaín	iniinahín	iniinumin
	p-hinaharáp	–áamainín	iinahinín	íinuminín

Ukol sa may-angkóp:

Ang mga pandiwang may-angkóp ay pulós na waláng bangháy. Sa ganáng sarili nilá ay para-parang nasa-panaganong pautós o pahingî, at sukat na itó lamang ang nagágampanán. Kapág may ibáng panagano at panahóng pag-úukulan, kailangang nang gamitin ang buóng salitâ at tunay na pandiwang nakákaltasán at natitipik sa pagkakáangkóp.

Dahil din namán sa ang anyóng di-karaniwang itó ay nasa-pautós at pahingíng panagano, kayâ waláng nasasakláw na panauhan kundì ang nagsásalitâ at kinákausap. Alinsunod dito, kung nasasabi mang *kàmo, tangkó, èka, teka,* atb., ay hindî namán masasabing *kàniya, tangnilá, èsiya, ténilá.*

Sa táhasang sabi, ang di-karaniwang anyô ng may-angkóp ay dî súliranin ng palábanghayan kundî ng palábigkasan lamang, na ang dahila't layon ay mapaigsi't mapagaán ang bigkás ng ílanang salitáng pinag-uugnáy.

295. Sukat nang nápansín sa pag-aanyóng di-karaniwan ng marami sa mga pandiwang kababanghay pa, ang kaibhán ng sa mga salitáng-ugát na mabilís o maragsâ at ng sa mga malumay. At ang pagkakáiba'y itóng mga sumusunód:

(a) Ang kinakaltás sa mga salitáng-ugát na mabilís, na ginagawáng pandiwà sa *an* o *in,* ay lagì nang ang hulíng patinig. Gaya sa:

> big*á*y, bigyán; buk*á*s, buksán; lag*á*y, lagyán
> ding*í*g, dinggín; sun*ó*d, sundín; tub*ó*s, tubsín

(b) Kung ang salitâ'y nagtatapós ng patinig na mabilís, ang hulaping *han* o *hin* ay nanánatili kahit sa pagkaltás sa tinurang patinig at katinig ang nátitiráng susundan ng násabing hulapì. Gaya sa:

> bil*í*, bilhán; dal*á*, dalhán; sub*ó*, subhán
> bat*á*, bathín; buk*á,* bukhín; tam*ó,* tamhín

(k) Kung nagtatapós ng *d,* at sa karaniwang anyô itó'y nagiging *r* dahil sa pagsunód kaagád ng *an* o *in,* ang tinurang *d* ay nanúnumbalik, kapág di-karaniwang anyô na ang ginagamit sa pandiwà. Gaya sa:

agá*d*, aga*r*ín, ag*d*ín
bukó*d*, buku*r*ín, buk*d*ín
hubád, huba*r*án, hub*d*án
patí*d*, pati*r*án, pat*d*án
silí*d*, sili*r*án, si*d*lán
sun*ó*d, sunu*r*ín, sun*d*ín

(d) Ang kinakaltás sa mga salitáng-ugát na maragsâ ay ang hulíng patinig din, nguni't ang nagiging bigkás sa hulaping *an* o *in* ay malamáng nang malaw-aw kaysá mabilís, bagamán sinusulat na nang waláng gitlíng. Gaya sa:

gibâ, gibaán, gib-an, *gibán*
walâ, walaán, wal-an, *walán*
basâ, basaín, bas-in, *basín*
samâ, samaín, sam-in, *samín*

(e) Ang kinakaltás sa mga salitáng-ugát at malumay, na ginagawáng pandiwà sa *an* o *in,* ay karaniwang isáng buóng pantíg o mahigít sa isáng titik, at ang bigkás ng pandiwà ay nanánatiling malumay na rin. Gaya sa:

buhos (bu*hu*san), *busan*
hihip (hi*hi*pan), *hipan*
kuha (kuhanan), *kunan;* (ku*ha*hin), *kunin*

Máliban ang malumay na *putol,* na nagiging *putlán* at *putlín.*

Ang mga may kulóng ay siyáng anyóng karaniwan, nguni't di-gamitín.

(g) Karamihan sa mga pandiwang ang hulaping *han* o *hin,* ay napapalitán ng *nan* o *nin,* at kung minsan pa'y nagiging *hanan* o *hanin,* ay may salitáng-ugát na tatatluhín o higít pang pantíg – bihirà ang dadalawahín – at nagtatapós sa patinig na malumay. Gaya sa:

bahagi, bahagi*han*, bahagi*nan*; bahagi*hin*, bahagi*nin*
kilala, kilala*han*, kilala*nan*; kilala*hin*, kilala*nin*
duwahagi, duwahagi*hin*, duwahagi*nin*
halili, halili*han*, halili*nan*, pahalili*hin*, pahalili*nin*
pintakasi, pintakasi*hin*, pintakasi*nin*, pintakasi*nan*
sarili, sarili*hin*, sarili*nin*; magsárili*han*, magsárili*nan*
talo, talu*hin*, talu*nin*; pagtalu*han*, pagtalu*nan*

tawa, tawa*han*, tawa*nan*; patawa*hin*, patawa*nin*
alaala, alala*han*, alalaha*nan*; alala*hin*, alala*hanin*
totoo, totoo*hin*, totoha*nin*; magtotoo*han*, magtotoha*nan*

(h) Ilán sa mga halimbawang sinusundán ang sa pagkamalumay ay nagagawáng mabilís kung kinákaltasán, tulóy inililipat ang palít na *n* sa unahán ng hulíng pantíg ng ugát. Gaya ng:

bahaginan, bahag*nán*; bahaginin, bahag*nín*
kilalanan, kilan*lán*; kilalanin, kilan*lín*
halilinan, halin*hán*; pahalilinin, pahalin*hín*
sarilinan, sarin*lán*; sarilinin, sarin*lín*

296. Bukód sa mga pandiwang may di-karaniwang bangháy na kauulat pa, ay may iláng hugis pang máiraragdág. Bagamán ang mga itó'y máisasama na rin sana sa mga náulat na bangháy, dátapwâ't dahil sa iláng katangiang tinatagláy, ay mabuti nang mátalâ nang bukód ang kabanghayán ng isá't isá.

Tatlóng hugis ng pandiwà ang nangamumukód na itó:

(Una) ang bangháy ng pandiwang *iwan,* at *lisan;*

(Ikalawá) ang bangháy sa unlaping *magkang,* at

(Ikatló) ang mga bangháy sa *in, i* at *an* ng mga salitáng-ugát na nagsísimulâ sa alinmán sa mga titik na *h, l, w* at *y.*

(a) Tungkól sa bangháy ng *iwan,* ang unang súliranin ng pandiwang itó ay kung alín ang talagá niyáng salitáng-ugát. Hindî maaaring ipalagáy na ang tinurang ugát ay *iw* lamang, at hulapì na ang *an;* sapagkâ't nasabi na sa dako pang una (120) na wálang pangngalan sa Tagalog na iisahíng pantíg lamang. Kung ipalagáy namáng ang buóng salitáng-ugát ay *iwan,* magiging súliranin din kung bakit nagagamit itó sa pawatás at pautós nang waláng anó mang panlapì. Lalò nang may-kalabùan ang saád ng matatandáng talátingigan na ang ugát ng *iwan* ay *aywan.*

Hindî lamang itó ang sukat mápansíng katiwalián sa násabing pandiwà, kundî mayroón pa sa banghayan. Ang kináuuwián ng bangháy ng *iwan* ay ganitó:

PAWATÁS	PAUTÓS	P-nagdaán	P-kasalukuyan	P-hinaharáp
iwan	*iwan*	*iniwan*	*iniiwan*	*iiwan*

Aling panlapì ang dito'y pinagbábanghayán? Ang diwà ay pakabalikán, samakatwíd ay di-maaaring magíng bangháy sa *um,* kahit na ang pawatás at pautós ay waring maypungos lamang na gaya ng mga di-karaniwang pandiwang tinutukoy ng sinundáng paksâ (295), at kahit na rin ang anyóng panghinaharáp ay waláng pinag-ibhán sa panghinaharáp ng bangháy sa *um.*

Ang mga anyóng pangnagdaán at pangkasalukuyan ay maliliwanag na

bangháy sa *in;* dátapwa't kung talagáng itó ang banghayan, sana'y *iwanin* ang pawatás at pautós at *íiwanin* ang panghinaharáp – dalawáng anyóng hindíng-hindî kilalá sa pananalitâ at sa banghayan.

Kung sa *um* ngâ ang bangháy ng *iwan* ay dapat sanang ganitó: *umiwan, umiiwan, iiwan;* kung sa *in* namán ay: *iwanin, iniwan, iniiwan, íiwanin;* at kung sa *an,* dapat dising: *iwanan, iniwanan, iníiwanan, íiwanan*

Itóng hulí, na siyáng karaniwang gamit sa iláng lalawigan, ay may ibáng katuturán. itó'y tumutukoy sa taong pag-íiwanan, nguni't yao'y sa bagay na iiwan. Halimbawà:

ibig kong *iwan* ang aking mga kasama
ibig kong *iwanan* silá ng mami-mamiso
iniwan sa bahay ang kanyáng asawa
iniwanan ng sampúng piso ang kanyáng maybahay

Ang lahát na itó'y násasalig sa palagáy na ang *iwan* ay siyáng salitáng-ugát. Dátapwa't kung ipalalagáy na *iw* lamang ang ugát– at bakasákaling may náwawaglít lamang na isá pang pantíg– at ang *an* ay siyáng talagáng hulapì, kaipala'y itó ang lalong mátutumpák na palagáy, sapagka't ang buóng kabanghayán, mulâ sa pawatás hanggáng pangnagdaán, ay ganáp na nátutuntón sa bangháy sa *an* (256).

Maliwanag sa haráp ng mga kataliwásáng itó na ang pandiwang *iwan* ay may bangháy na di-karaniwan.

(b) Tungkól sa bangháy sa *magkang,* ay máipapalagáy na itó'y kabilang sa mga maypaningit [293 (d)], sapagka't talagáng may nápaparagdág na mga pantíg sa loób ng bawa't anyô ng pandiwà sa tinurang unlapì; dátapwa't ang pagdaragdág ay kakaibá nang malakí sa karamihan. Bukód sa talagá nang banghayin ang unlaping *magkang,* ay inuulit pa patí unang pantíg ng ugát sa lahát ng panagano at panahón, at naaarì pang itó'y huwág ulitin nguni't singitan ng pantíg na *da,* máliban lamang kung ang salitáng-ugát ay talagáng nagsísimulâ na sa titik *d.* Halimbawà:

magkanggugutom o magkandagutom
magkanghuhulog o magkandahulog
magkambibingí o magkandabingí
magkantutulog o magkandatulog
magkandarapà, magkanduruling

Ang buóng bangháy ng dalawáng hugis ayó:

	GUTOM	HULOG

PAWATÁS		–magkanggugutom	magkandahulog
PAUTÓS		(walâ)	(walâ)
PATURÓL	*p-nagdaán*	–nagkanggugutom	nagkandahulog
	p-kasalukuyan	–nagkákanggugutom	nagkákandahulog
	p-hinaharáp	–magkákanggugutom	magkákandahulog

Sa pautós ay walâ, pagká't ang *magkang* ay katulad din ng *maka, magka* at *magma,* na di-kusà ng simunò ang pagganáp.

Ang náibibigáy na diwà ng *magkang* sa salitáng-ugát ay ang katuturán ng *halos,* anupá't katumbás ng: *halos magutom, halos mahulog, halos maduling,* atb.

(k) Tungkól sa mga salitáng-ugát na ang unang titik ay *h, l, w* o *y,* at binabangháy sa *in, i* o *an* nang paibá sa karaniwan, ay sapát na ang mga násabi't nálahad sa mga *Bangháy sa IN–254, sa I –255, at sa AN–256,*upáng magpakilala ng kaní-kaniláng kabanghayáng sinsáy sa mga tuntuning pangkaraniwan.

ANG KAILANÁN SA MGA PANDIWÀ

297. Ang kailanán sa mga pandiwà ay maaaring máukol o tumukoy sa simunò, maaaring sa pagganáp o pangyayari, at maaarì rin namáng sa layon o kagánapan. Ang bawa't kaukuláng itó ay náipahahayag ng mga sadyáng anyô ng pandiwà, bagamán itóng dalawáng huli'y di-gaanong masakláw at tiyák na gaya ng una, na siyáng talagáng gamitín at maliwanag.

Kung isahán ang simunò, o ang kilos na isinasaád ng pandiwà o ang layon kayâ, ang pandiwà ay ginagamit sa payák na anyô at sa bangháy na karaniwan. Halimbawà:

*ang pus*à ay *humuli* ng dagâ
hinahabol ng aso *ang us*á
waláng salang *daratíng siy*á bukas
iisáng kawal ang *namatáy* sa laban

Dátapwá't kapág ang simunò ay máramihan, o ang pagganáp ng kilos o gawaing isinasaád ng salitáng-ugát ay paulit-ulit o mádalasan, o dilì kayá'y marami at di-iisá ang nilalayon o paggáganapán, ang pandiwà ay nag-aanyóng pangmarami sa tulong ng iláng panlapì at tuldík na nagbabadyá ng karamihan o kadalasán.

(a) Halimbawang ilán o marami ang simunò ng pandiwà, itó'y nagágamitan ng iláng unlaping sadyáng pangmarami:

siná Pelipe ay *nagsialís* na maaga
maraming tao ang *nanga*yamót sa talumpatì
ayaw *siláng magsipag*sabi ng katotohanan
mangagtulóy kayóng lahát

Ang mga pandiwang *nagsialís, nangayamót, magsipagsabi* at *mangagtulóy,* ay nangasa-anyóng nagpápakilala ng pagkamarami ng gumaganáp ng kilos o gáwaing sinasabi ng kani-kaniyáng salitáng-ugát.

(b) Halimbawà namáng bukód sa marami ang simunò ay ginaganáp pa ang kilos o gáwain nang madalás, sabay-sabáy o paulit-ulit, ang mga unalping anib-anib na nagámit sa itaás ay maaaring huwág na ritong gamitin, at sukat na lamang ang alinmán sa mga paraán o anyóng sumusunód.

*Sa pamamagitan ng pantúkuyang *mag* na tinutulungan ng bilís o ragsâ ng bigkás, at ng pag-ulit ng unang pantíg ng salitáng-ugát [257–MAG (b), (k), (d)]. Halimbawà:

huwág kayóng *magsasabi* ng kabulaanan
ang mga maysakít di-dapat *magkaín* ng mabibigát na pagkain
nagsusulát kami ng mga kasaysayang-bayani upáng máilathalà

**Sa pamamagitan ng túwangan ng *mag* o *magka* at *an* o *han,* sa kahulugáng ang ginagawâ ng isá ay ginagawâ rin ng ibá. Halimbawà:

siná Pelipe ay maagang *nag-álisan*
huwág kayóng *maghíyawan* dito
magkakákilalanan din tayo balang-araw

***Sa pamamagitan ng iláng panlaping kabalikán ng *mag,* gaya ng *pag-anan, ipag-,* atb. Halimbawà:

pinagsigawanan ang mga magnanakaw kayâ *nagtakbuhan*
nang *pagsúsunggabanan* na, ay siyáng pagdatíng ng mga pulis
ang mga lantáng bulaklák ay *ipinagtatapón*
ipagsasaulî ninyó ang inyóng mga hinirám

****At sa pamamagitan ng iláng urì ng pandiwang inuulit ang salitáng-ugát sa bigkás na likás o karaniwan. Halimbawà:

walâ kamíng ginawâ kundî *magpalibut-libot*
súsulat-sulatan din natin silá at bakâ mangakalimot
nagkáhulug-hulog silá sa hagdanan sa pagmamadalíng makapanaog
sa mga páaralang-bayan ay *pinagsasama-sama* ang mga batang babai't lalaki

(k) Bagamán sa mga pandiwà ay may mga anyóng pang-isá at mga anyóng pangmarami, ang paggamit ng pangmarami sa mga karaniwang pananalitâ ay di-lubhang sápilitán. Hindî nagiging kasiraán ng pangungusap, o nagiging dahil kayâ ng pagkakamalî sa kahulugán, kung mga anyóng pang-isá man ang gamitin sa mga simunong di-iisá kundî marami. Mahanga'y itó ang lalong palasak na kaugalian, gaya sa mga halimbawang sumusunód:

matulog na kayó, mga batà! (sa halíp ng *mangatulog*)
gabí na nang *dumatíng* siná Rita (*magsiratíng*)
ayaw ba ninyóng *pitasin* ang mga bulaklák? (*pagpipitasín*)
tinitipon ang mga sariwà at *itinatapon* ang mga bulók (*pinagtitipón* at *ipinagtatapón*)
umalís ang mga tao pagkakita sa kanyá (*nag-álisan*)

(d) Kapág ang isáng simunong máramihan ay may nasasakop na dalawá o higit pang pandiwà, ang mga itó'y:

*Nailalagáy kapwà o para-para sa anyóng pangmarami, nguni'y sa tulong ng iba-ibáng panlapì, hanggá't maaarì. Halimbawà:

hindî pa *nagsísikain* ang mga batà ay *nangatulog* na
nang mabulabog ang kawan ng ibon ay *nagsilipád* at *nagsidapò* sa isáng mataás na punungkahoy
pagdatíng nilá sa Antipulo ay *nagsipagsimbá, nangaligò, nangagpasial* at *nagkáinan* sa labás ng bayan

**Nailalagáy ang una sa anyóng pangmarami at ang mga ibá pa'y sa pang-isá. Halimbawà:

nagsiyao nang maraming baon at *umuwi* nang waláng-walâ
nangahulog, nasugát an at *namatáy* silang tatló
ang masisipag na tao ay *nagsisigising* nang maaga, *naglulutò* ng agahan, *kumakain* at *nanasok* nang maaga rin sa pinápasukan

***Náilalagay ang una at hulí sa anyóng pangmarami at ang mga ibá ay sa pang-isá. Halimbawà:

nagsipagsimbá, naligò, nagpasyál at *nagkáinan* sa Antipulo
ang mga bata'y *nangatakot, tumakbó, nagtagò, sumigáw* at *nag-iyakan*

(e) Kapág ang isáng pandiwà ay náuukol sa pangmaraming simunò at ang isá ay sa máramihang layon o kagánapan, ang dalawá'y kapwà inilalagáy sa anyóng pangmarami rin. Halimbawà:

limáng mángingisda ang walâ pang *nangáhulí* ay *nagsiahon* na
ibig niláng *magsipamilí'y nangaubos* na ang pamimilhín

(g) Kailanmá'y di-magandáng basahi't pakinggán ang sa pagkakásunód ng dalawá, tatló o higít pang pandiwà, ay para-parang ilagáy sa íisa lamang anyóng pangmarami. Gaya halimbawà ng:

huwág kayóng *magsísibasa* at *magsísisulat* sa madilím
kung silá'y *mangag-asawa, mangagkaanák, mangagkaapó* at *mangamatáy,* ay sakâ ko isusulat ang kaniláng kasaysayan

Sa unang halimbawa'y sukat nang ipalít ang *susulat,* at sa ikalawá'y ang *magkaanak, magkaapo* at *mamatay.*

298. Ang mga panlaping sadyáng pangmarami ay halos panáy na unalping anib-anib na may kani-kaniyáng tinútugunáng panlaping payák at pang-isá. Ang mga magkakatúgunan ay di-maaaring mapagpalit-palít.

Ang mga unlaping pangmaraming itó ay pawang ukol lamang sa mga túkuyang pandiwà, liban ang iláng ukol sa sárilinan at sa di-kusang pagganáp. At ang tinutukoy dito ng pagkamarami ay ang simunò lamang ng pangungusap.

Tumatanggáp din namán ng anyóng pangmarami ang iláng panlaping ukol sa mga balintiyák o kabalikáng pandiwà; dátapwâ't dito'y karaniwang dî simunò ang tinutukoy na marami, kundî ang kilos o pagganáp ng gáwain o pangyayaring isinasaád ng salitáng-ugát, at ang mga bagay na sa kabalikâ'y siyá nang simunong lumalagáy, nguni't sa túkuya'y siyáng mga layon o kagánapan. Ang pagkamaraming itó ay malamáng na nangángahulugán ng kadalasán o kapalagian kaysá talagáng karamihan.

Alinsunod dito'y mahahatì ang mga panlaping pangmarami sa dalawáng malakíng pangkát lamang: isá ang sa mga pangtúkuyan, kasama na rito ang mga pamarili at di-kusa, at isá ang sa mga pangkabalikán.

UNANG PANGKÁT

PANG-ISÁ		PANGMARAMI
UM- MA-		magsi-, mangagsi-
	maka- makapag- maki- makipag- maging- mapa-	manga-
	ma-an maka-an makipag-an mapa-an mapag-an	manga-an, han
MAG-		
	magka- magkang- magma- magmaka- magmala magpa- magpaka-	mangag-, magsipag-, mangagsipag
	magsa- mag-an magka-an magma-an magpa-an magpaki-an magsa-an	mangag-an, magsipag-an mangagsipag-an
MANG-		
	mam- man- mang-an	mangang-, magsipang-, mangagsipang-an

IKALAWÁNG PANGKÁT

PANG-ISÁ	PANGMARAMI

I-	ipag-'
ipa-	ipagpa-’
isa-	ipagsa-'
-IN, -HIN	pag-ín, pag-hín
-AN, -HAN	pag-án, pag-hán
PA-AN, -HAN	pagpa-án, pagpa-hán

[1] Ang katuturán ng gitlíng at tudlik na itó, ay nagiging laging mabilis o maragsâ, kahit na malumay o malumì ang salitáng ugát na inúunlapian. Sa anyóng itó’y dapat din namáng maunawang kung banayad o malumì ang salitâ ay naaaring magdalawáng anyô, isá ang may inulit na pantíg at isá ang walâ. Waláng pinag-ibhán itó sa mga nangyayari sa bangháy sa MAG [257 (b), (k), (d)].

Ang talatang itó’y mapahahabà pa kung ibig, dátapwá’t gaánumán ang máparagdág, ay mapipisan ding lahát sa dalawáng pangkát na kauulat pa. Ang lalong mga pangulong panlaping tumatanggáp ng diwà’t hugis na pangmarami, ay masasabing nasa-tálaan na, at sa kanilá’y labis-labis makapagsalig ng mga ibá pang sukat maisip o mátagpuán sa lalong masaliksík at masakláw na pag-aaral.

299. Sa dalawáng pangkat ng mga panlaping pangmarami na nangálahad sa itaás, ay mahahangò ang mga sumusunód na pánuntunan:

(a) Ang mga bangháy sa *um* ay waláng katapát na pangmarami kundî ang mga unlaping *magsi* at *mangagsi.* Halimbawà:

umakyát –magsiakyát–mangagsiakyát
bumilí–magsibilí–mangagsibilí
umilag–magsiilag–mangagsiilag
sumumpâ–magsisumpâ–mangagsisumpâ
umuwî–magsiuwî–mangagsiuwî
sumukò–magsisukò–mangagsisukò

(b) Ang mga bangháy sa *ma* ay siyáng katapát ng pangmaraming *manga.* Halimbawà:

mabuhay–mangabuhay; mainggít, mangainggít
mákuha–mangákuha; máwili–mangáwili

[*] Lahát ng unalping nagsísimulâ sa pantíg *ma,* payák man, anib-anib o kábilaan, ay humihingî rin sa katumbás na pangmarami ng *manga.* Halimbawà:

makaasa–mangakaasa; makayamót –mangakayamót
makibilí–mangakibilí; makisunò–mangakisunò
magíng abó–mangagíng abó; magíng tamád – mangagíng tamád
mapaluhód – mangapaluhód; máparapâ–mangáparapâ
mahawakan–mangáhawakan; mabilhán–mangábilhán

[**]Kapág ang *ma* ay gumaganáp sa halíp ng *um,* tumatanggáp din ng pangmaraming *magsi* at *mangagsi.* Halimbawà:

matulog–magsitulog, mangagsitulog
mahigâ–magsihigâ, mangagsihigâ

Nasasabi rin namáng: *manga*tulog, *manga*higâ

(k) Ang mga bangháy sa *mag,* ay may pangmaraming *mangag, magsipag, mangagsipag.* Halimbawà:

mag-away–mangag-away, magsipag-away, mangagsipag-away
magtanóng–mangagtanóng, magsipagtanóng, mangagsipagtanóng

Lahát ng unlaping nagsísimulâ sa pantíg *mag,* payák man, anib-anib, kábilaan o láguhan, ay humihingî rin ng alinmán sa mga pangmaraming unlaping *mangag, magsipag* o *mangagsipag.* Halimbawà:

mag-isip–mangag-isip, magsipag-isip, mangagsipag-isip
magsulát– mangagsulát, magsipagsulát, mangagsipagsulát
magkasakít–mangagkasakít, magsipagkasakít, mangagsipagkasakít
magpahirap–mangagpahirap, magsipagpahirap, mangagsipagpahirap
mag-usap–mangag-usap, magsipag-usap, mangagsipag-usap
magsa-gabe–mangagsa-gabe, magsipagsa-gabe, mangagsipagsa-gabe
magpátawarán–mangagpátawarán, magsipagpátawarán, mangagsipagpátawarán
magsúmigawan–mangagsúmigawan, magsipagsúmigawan,
mangagsipagsúmigawan

(d) Ang mga bangháy sa *mang* ay may pangmaraming *mangag, magsipang* at *mangagsipang.* Halimbawà:

manggamót–mananggamót, magsipaggamót, mangagsipanggamót
manghawak–mananghawak, magsipanghawak, mangagsipanghawak
mangyurak–manangyurak, magsipangyurak, mangagsipangyurak

[*]Kung ang *mang* ay sinusundán ng ugát na *k* ang unang titik, at itó'y nawawalâ, sakâ ang *mang* ay lúbusan nang nákakamá sa patinig na naiiwan ng *k,* ang pangmaraming *manang* ay dî na naaarì kundî ang *magsipang* at *mangagsipang.* Halimbawà:

(mang-kain), mangain–magsipangain, mangagsipangain
(mang-kiníg), manginíg–magsipanginíg, mangasipangnginíg
(mang-kuha), manguha–mangsipanguha, mangagsipanguha

Ang mga may-kulóng ay siyáng likás na anyô, nguni't dî ginagamit.

[**]Kung patinig ang sumusunód sa *mang,* at sa halíp na gitlingán ay pinagkakamá nang lúbusan, hindîrin nagagamit ang pangmaraming *manang,* kundî ang *magsipang* at *mangagsipang.* Halimbawà:

(mang-agaw), mangagaw–magsipangagaw, mangagsipangagaw
(mang-iibig), mangibig–magsipagiibig, mangsipangibig
(mang-usap), mangusap–magsipangusap, mangagsipangusap

Dátapwâ, dapat manatili ang gitlíng sa mga anyóng pangmaraming itó, kung kailangang máipakilala ang kaibhán ng katuturán ng may gitlíng sa walâ. Halimbawà:

mang-agaw; mangagaw (mangkagaw)
mang-usap; mangusap

***Kung *b* o *p* ang sumusunód at sa pagkawalâ nitó'y nagiging *mam* ang *mang,* sakâ lubusan nang nákakamá itó sa naiwang patinig ng salitáng-ugát , ang pangmaraming *mangang* ay dî rin siyáng ginagamit kundî ang *magsipam* at *mangagsipam.* Halimbawà:

(mam-bihag), mamihag–magsipamihag, mangagsipamihag
(mam-buhay), mamuhay–magsipamuhay, mangagsipamuhay
(mam-palit), mamalit–magsipamalit, mangagsipamalit
(mam-pilit), mamilit–magsipamilit, mangagsipamilit

****Kung *s* o *t* ang sumusunód at sa pagkawalâ nitó'y nagiging *man* ang *mang,* sakâ lúbusan nang nákakamá itó sa naiwang patinig ng ugát, hindî rin gamit ang *mangang,* kundî ang *magsipan* at *mangagsipan.* Halimbawà:

(man-salig) manalig–magsipanalig, mangagsipanalig
(man-siíl) maniíl–magsipaniíl, mangagsipaniíl
(man-takot), manakot–mangsipanakot, mangagsipanakot
(man-tungkód), manungkód–magsipanungkód, mangagsipanungkód

*****Ang mga salitáng-ugát na nagsísimulâ sa *d, l* at *r,* kung bagamán karaniwang humihingî rin ng *man,* at dî ng *mang,* nguni'y hindî nawawalâ sa pangmarami ang tinurang unang titik. Halimbawà:

mandigmâ–magsipandigmâ, mangagsipandigmâ
mandukot–mansipandukot, mangagsipandukot
manlason–magsipanlason, mangagsipanlason
manlupig–magsipanlupig, mangagsipanlupig
manrimarin–magsipanrimarim, mangagsipanrimarim

(e) Ang mga bangháy sa balintiyák na unlaping *i,* ay natútumbasán ng pangmaraming *ipag.* Dito'y laging biníbilisán o rinágragsaán ang bigkás ng pandiwà kahit likás na malumay o malumì ang salitáng-ugát. Kung itó'y likás na mabilís o maragsâ, isáng anyô lamang ang nagagawâ; nguni't kung malumay o malumì, nagagawáng dalawáng anyô, na ang ikalawá'y inúulitan ng unang pantíg ng ugát. Bukód sa, naaarì ring ibangháy sa *ipag-an.* Halimbawà:

iayon–ipag-ayón, ipag-aayón, ipag-áyunan
ihulog–ipaghulóg, ipaghuhulóg; ipaghúlugan
iakmâ–(walâ) ipag-aakmâ; ipag-akmaan
isuót–(walâ) ipagsusuót; ipagsúutan

Ang dahil nitóng pagka-waláng unang anyô ay sapagká't mga salitáng mabilís o maragsâ nang talagá.

*Kung ang *i* ay naaaniban ng *pa,* samaktwid, *ipa-*, ang pangmarami'y *ipagpa,* at kung minsa'y nagagawâ pang *ipagpa-an.* Halimbawà:

ipatapon–ipagpatapón, ipagpapatapón; ipagtápunan
ipabalík–(walâ) ipagpapabalík; ipagbálikan
ipagawâ–(walâ) ipagpapagawâ; ipagpágawaan

**Kung ang *i* ay náaaniban ng *sa,* samakatwíd, *isa-,* nangyayari rin sa pangmarami ang mga anyóng gaya ng sa sinundán. Halimbawà:

isaulo–ipagsauló, ipagsasaulo; ipagsáuluhan
isakamáy–(walâ) ipagsasakamáy; ipagsákamayan
isapalad– ipagsapalád, ipagsasapalád; ipagsápalarán

(g) Ang mga bangháy sa *in* o *hin* ay may katugóng pangmarami sa kábilang panlaping *pag-ín* o *pag-hín.* Halimbawà:

isipin–pag-isipín, pag-iisipín
tawagin–pagtawagín, pagtatawagín
dalhín–(walâ) pagdadalhín
samaín–(walâ) pagsasamaín
kausapin–pagkausapín, pagkakausapín
kalaguyuin–pagkalaguyuín, pagkakalaguyuín

(h) Ang mga bangháy sa *an* o *han* ay may katumbás na pangmarami sa kábilaang panlaping *pag-an* o *pag-han.* Halimbawà:

asahan–pag-asahán, pag-aasahán
bayaran–pagbayarán, pagbabayarán
bantayán–(walâ) pagbabantayán
lakhán–(walâ) paglalakhán

(i) Ang mga bangháy sa kábilang *pa-an* at gayón din sa *pa-in,* ay tinútumbasán ng *pagpa-an* at *pagpa-in.* Halimbawà:

pahawakan–pagpahawakán, pagpapahawakán
pabigyán–(walâ) pagpapabigyán
palakarin–pagpalakarín, pagpapalakarín
paalisín–(walâ) pagpapaalisín

MGA PANDIWÀ SA SALITÁNG-ULIT AT TAMBALAN

300. Hindî lamang mga payák na salitâ ang nagagawáng pandiwà sa tulong ng mga makadiwang panlapì. Napagkita na sa dakong unahán ng Palábanghayan, na salitâ mang may-lapì na ay napápandiwà pa rin. Mapagkikita namán ngayóng bukód sa payák at may-lapì, ay nangaaarì ring pandiwain ang mga salitáng-ugát na inuulit at ang mga salitáng tambalan.

Ang símulaing panlahát sa pagbabangháy ng mga ganitóng hugis ng pandiwà, ay siyá rin ng sa mga hugis na payák at may-lapì. Ang kabuuán ng pagkáulit ng salitáng-ugát at ang kabuuán ng dalawá o iláng salitáng-ugát, at kung anó ang

pangulong panlapì ay siyáng nasusunód sa pagbabangháy.

Nasusunód din namán dito ang pagkakáhati ng mga panlapì sa banghayin at makabangháy, at ang pagkakáibang itó ay di-dapat kaligtaán kailanmán. Gayón din ang atas ng *Palágitlingan* [42 (k)], na tungkól inuulit na salitá'y ginígitlingán sa pagitan, at ang mga tambalang salitâ, kapág sa pagpipisa'y lumilikhâ ng pangatlóng kahulugáng ibá na, o malayò sa likás na katuturán ng bawa't isá, ay dî na ginígitlingán; nguni't nilalagyán din nitó kung nanánatili ang ganáp na katuturán ng isa't-isá. Itóng hulí ay totoóng mahalagá, sapagká't dito nábabatay ang pagpapasyá sa banghayan, kung ang hulapì ay sa unang salitâ o sa ikalawá ng tambalan ikakabít, gaya ng mákikita sa dakong ibabâ.

BANGHÁY NG MGA SALITÁNG-ULIT

301. Lahát ng mga pangulong unlapì at hulapì ay napagbábanghayán ng mga salitáng-ugát na inuulit, at ang mga bangháy ay kagaya rin ng sa mga salitáng payák.

(a) Halimbawa'y sa pantúkuyang *um,* ang mga salitáng-ulit na *asa-asa, salí-salitâ, urung-urong:*

UM		ASA-ASA	SALÍ-SALITÂ	URONG-URONG
PAWATÁS PAUTÓS		umasa-asa	sumalí-salitâ	umurong-urong
PATURÓL	p-nagdaán			
	p-kasalukuyan	— umaasa-asa	sumasalí-salitâ	umuurong-urong
	p-hinaharap	—aasa-asa	sasalí-salitâ	uurung-urong

(b) Sa *ma,* ang mga salitáng-ulit na *dala-dalá, kuha-kuha, balú-baluktót:*

MA		DALA-DALÁ	KUHA-KUHA	BALÚ-BALUKTÓT
PAWATÁS		—madala-dalá	makuha-kuha	mabalú-baluktót
PAUTÓS		—(walâ)	–(walâ)	–(walâ)
PATURÓL	p-nagdaán	—nadala-dalá	nakuha-kuha	nabalú-baluktót
	p-kasalukuyan	—nadadala-dalá	nakukuha-kuha	nababalú-baluktót
	p-hinaharap	—madadala-dalá	makukuha-kuha	mababalú-baluktót

Kung ang *ma* ay may kakábilaang *an* o *in,* ang bangháy ay gaya rin ng sa mga payák. At dapat ding málamang ang *ma,* kung talagáng unlaping makadiwà, ay dî tumatanggáp ng katuwáng na *in;* at kapág tumatanggáp nitó, ay makaurì ang *ma* at di-makadiwà. Kapág ganitó, ang buóng pang-urì ay lumalagáy na siyáng salitáng-ugát na inuulit, at ang bangháy ay hindî sa *ma-in* o *hin,* kundî sa *in* o

hin na lamang. Sa mga halimbawang sumusunód, ang pinaka-ugát ng hulí ay pang-urì, at ang bangháy ay sa *hin.*

MA-AN, -IN		HAWAK-HAWAK	BIGAY-BIGÁY	MALÁ-MALAKÍ
PAWATÁS		—mahawak-hawakan	mabigyan-bigyán	malá-malakhín
PAUTÓS		—(walâ)	–(walâ)	malá-malakhín
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nahawák-hawakan	nabigyan-bigyán	minalá-malakí
	p-kasalukuyan	—nahahawák-hawakan	nabibigyan-bigyán	minamalá-malaki
	p-hinaharap	—mahahawák-hawakan	mabibigyan-bigyán	mamalá-malakhin

(k) Sa *mag,* ang mga salitáng-ulit na *yakap-yakap, bukud-bukôd, tunggá-tunggalì:*

MAG		YAKAP-YAKAP	BUKUD-BUKOD	TUNGGA-TUNGGALI
PAWATÁS PAUTÓS		—magyakap-yakap	magbukud-vukod	magtungga-tunggali
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nagyakap-yakap	nagbukud-bukod	nagtungga-tunggali
	p-kasalukuyan	—nagyayakap-yakap	nagbubukud-bukod	nagtutungga-tunggali
	p-hinaharap	—magyayakap-yakap	magbubukud-bukod	magtutungga-tunggali

Kung ang *mag* ay tinútuwangán ng hulaping *an* o *han* – hindî rin itó tumatanggáp ng *in* o *hin* – ang bangháy ay alinsunod din sa mga tuntunin ng payák. Halimbawa'y ang mga salitáng-ulit na *galit-galit, sagut-sagót, salí-salimbáy:*

MAG-AN		GALIT-GALIT	SAGUT-SAGÓT	SALI-SALIMBAY
PAWATÁS PAUTÓS		–maggalit-galitan	magsagut-ságutan	magsali-sálimbayan
PATURÓL	*p-nagdaán*	–naggalít-galitan	nagsagut-ságutan	nagsali-sálimbayan
	p-kasalukuyan	–naggagalít-galitan	nagsasagut-ságutan	nagsasali-sálimbayan
	p-hinaharap	–manggagalít-galitan	magsasagut-ságutan	magsasali-sálimbayan

(d) Sa *mang,* ang mga salitáng-ulit na *gamut-gamót, bili-bilí, tamis-tamís:*

MANG-	GAMUT-GAMÓT	BILI-BILÍ	TAMIS-TAMÍS
PAWATÁS PAUTÓS	—manggamut-gamót	mamili-malí	manamis-namís

PATURÓL	*p-nagdaán*	—nanggamut-gamót	namili-mili	nanamis-namís
	p-kasalukuyan	—nanggagamut-gamót	namimili-milí	nananamis-namís
	p-hinaharap	—manggagamut-gamót	mamimili-milí	mananamis-namís

Kung may katuwáng na *an* o *han,* - hindî rin itó tumatanggáp ng *in* o *hin,*— ang bangháy ay karaniwan din.

MANG-AN		ANI-ANI	HIRAM-HIRÁM
PAWATÁS PAUTÓS		—mang-ani-anihan	mang-hirám-hiraman
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nang-ani-anihan	nanghirám-hiraman
	p-kasalukuyan	—nang-aani-anihan	nanghihirám-hiraman
	p-hinaharap	—mang-aani-anihan	manghihirám-hiraman

(c) Sa *maka,* ang mga salitáng-ulit na *alis-alís, lapit-lapit, suyû-suyò:*

MAKA-		ALIS-ALÍS	LAPIT-LAPIT	SUYÛ-SUYÒ
PAWATÁS		—makaalis-alís	makalapit-lapit	makasuyû-suyò
PAUTÓS		—(walâ)	(walâ)	(walâ)
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nakaalis-alís	nakalapit-lapit	nakasuyû-suyò
	p-kasalukuyan	—nakaaalis-alís	nakalalapit-lapit	nakasusuyû-suyò
	p-hinaharap	—makaaalis-alís	makalalapit-lapit	makasusuyû-suyò

Kung may kakábilaang *an* o *han* – hindî rin natútuwangán ng *in* o *hin* ang *maka* – ang bangháy ay pangkaraniwan din.

MANG-AN		MATAY-MATAY	BULUNG-BULONG
PAWATÁS		—mákamatay-matayan	mákabulung-búlungan
PAUTÓS		—(walâ)	(walâ)
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nákamatay-matayán	nákabulung-búlungan
	p-kasalukuyan	—nákakamatay-matayán	nákakabulung-búlungan
	p-hinaharap	—mákakamatay-matayán	mákakabulung-búlungan

(g) Sa *maki,* ang mga salitáng-ulit na *agaw-agaw, usap-usap, balí-balità:*

MAKI		AGAW-AGAW	USAP-USAP	BALÍ-BALITÀ
PAWATÁS PAUTÓS		—makiagaw-agaw	makiusap-usap	makibalí-balità
PATURÓL	*p-nagdaán*	—nakiagaw-agaw	nakiusap-usap	nakibalí-balità
	p-kasalukuyan	—nakíkiagaw-agaw	nakíkiusap-usap	nakikibalí-balità
	p-hinaharap	—makíkiagaw-agaw	makíkiusap-usap	makikibalí-balità

Hindî rin túwirang tumatanggáp itó ng katuwáng na alín mang hulapì,

máliban kung sásapian pa ng *pag,* samakatwíd, magiging *makipag;* kayâ ang lalabás ay *makipag*-agáw-agawan*, makipag*-usáp-usapan, *makipag*bali-bálitaan.

(h) Sa pangkabalikáng *i,* maihahalimbawà ang mga salitáng-ulit na *abang-abáng, layú-layô, ukí-ukilkíl:*

		ABANG-ABÁNG	LAYÚ-LAYÔ	UKÍ-UKILKIL
PAWATÁS / PAUTÓS		—iabang-abáng	ilayú-layô	iukí-ukilkíl
PATURÓL	*p-nagdaán*	—iniabang-abáng	inilayú-layô	iniukí-ukilkíl
	p-kasalukuyan	—iniaabang-abáng	inilalayú-layô	iniuukí-ukilkíl
	p-hinaharap	—iaabang-abáng	illayú-layô	iuukí-ukilkíl

Ang unlaping *i,* bagamán balintiyák, ay natútuwangán pa ng kapwà balintiyák na *an* o *han,* kung sásapian ng *pag, pagka, pagsa,* samaktwíd magiging *ipag, ipagka, ipagsa;* kayâ ang labás ng mga pandiwang inuulit at kábilaan ay: *ipag*-abáng-abangan, *ipagka*layû-láyuan, *ipagsa*pa-sápalaranán.

(i) Sa *in* o *hin,* ang mga salitáng-ulit na *ibig-ibig, dayâ-dayà, pintú-pintuhò:*

IN o HIN		IBIG-IBIG	DAYÂ-DAYÀ	PINTÚ-PINTUHÒ
PAWATÁS / PAUTÓS		—ibig-ibigin	dayâ-dayain	pintú-pintuhuin
PATURÓL	*p-nagdaán*	—inibig-ibig	dinayâ-dayà	pinintú-pintuhò
	p-kasalukuyan	—iniibig-ibig	dinadayâ-dayà	pinipintú-pintuhò
	p-hinaharap	—iibig-ibigin	dadayâ-dayain	pipintú-pintuhuin

Kapág ang salitáng-ugát na inuulit ay may bangháy na di-karaniwan sa ganáng sarili, ang bangháy ng salitáng-ulit ay gaya rin ng sa íisá; bagamán may ilán pang kabagayán ng salitâ at kaugalian sa bigkás at pananalitâ, na dapat ding panuntunán sa pagbabangháy.

*Kung ang payák na salitáng-ugát ay mabilís at nakákaltasán ng isáng titik sa bangháy na di-karaniwan, nguni't nababangháy rin namán nang waláng-kaltás at sa karaniwan, gayón din ang salitáng-ulit. Halimbawà:

bukud-bukód–bukud-bukurín, bukdin-bukdín
dala-dalá –dala-dalahín, dalhin-dalhín
hubad-hubad–hubad-hubarín, hubdin-hubdín
lubus-lubós, – lubus-lubusín, lubsin-lubsín

**Kung ang payák na ugát ay maragsâ, at sa di-karaniwang bangháy ay nakakaltasán ang salitáng-ulit ay sa karaniwan nang paraán binabangháy, anupa't dî na nakákaltasán, máliban ang mangisa-ngisá. Halimbawà:

hingí-hingî,– hingî-hingiín (bihirà ang *hingi-hingín)*
hiyá-hiyâ,– hiyâ-hiyaín (hindî *hiin-hiin*)
samá-samâ,– samâ-samaín (hindî *samin-samin*)
tuká-tukâ, –tukâ-tukaín(hindî *tukin-tukín)*

tuyú-tuyô,–tuyû-tuyuín (hindî *tuyin-tuyín)*

***Kung ang payák na ugát ay tatatluhíng pantíg o higit pa, sakâ pawing malumay na salitâ, at sa bangháy na di-karaniwa'y nagkakapálitan ng titik o nasisingitan kayâ ng ibá, ang bangháy ng salitáng-ulit ay lubós na sumusunód sa payák. Halimbawà:

balí-balisa –balí-balisahin, balí-balisanhín
bihá-bihasa,–bihá-bihasahin, bihá-bihasnín
kilá-kilala,–kilá-kilalanin, kilá-kilanlín
sarí-sarili,–sarí-sarilinin, sarí-sarinlin

(l) Sa *an* o *han,* ang mga salitáng-ulit na *bantay-bantáy, sama-sama, tawag-tawag:*

AN o HAN		BANTAY-BANTÁY	SAMA-SAMA	TAWAG-TAWAG
PAWATÁS PAUTÓS		—bantay-bantayán	samá-samahan	tawág-tawagan
PATURÓL	*p-nagdaán*	—binantay-bantayán	sinamá-samahan	tinawág-tawagan
	p-kasalukuyan	—binabantay-bantayán	sinasamá-samahan	tinatawág-tawagan
	p-hinaharap	—babantayan-bantayán	sasamá-samahan	tatawág-tawagan

Kapag ang salitáng-ugát na inuulit ay may bangháy na di-karaniwan sa ganáng sarili, ang bangháy ng salitáng-ulit ay halos siyáng-siyá na rin ng sa ugát na nag-iisá. Ang kauntíng pagkakáibá ay nababatay sa bilang ng pantíg at sa likás na bigkás ng salitáng inuulit na kadalasa'y kapwà nasa-anyóng di-karaniwan, at bihirang nasa-karaniwan.

*Kung dadalawahing pantíg at mabilís ang pandiwang payák na di-karaniwan, na anupá't nakákaltasán ng isáng titik, ang salitáng-ulit na binabangháy ay kapwà may unlapì sa dî karaniwang anyô. Halimbawà:

bigay-bigáy, - bigyan-bigyán (hindî *bigay-bigayán*)
Dala-dalá, - dalhan-dalhán (hindî *dala-dalahán*)
Hingi-hingî, - hingan-hingán (bihirà ang hingi-*hingián*)
Upú-upô, - upan-upán (bihirà ang *upú-upuán*)

**Kung dalawahíng pantíg man nguni't malumay namán, at sa ganitó'y isáng pantíg ang karaniwang nakakaltás sa salitáng-ugát, ang bangháy ay maaaring sa anyóng karaniwan, na ang una'y waláng unlapì at ikalawá lamang ang mayroón. Halimbawà:
buhos-buhos, - busan-busan, buhús-buhusan
hihip-hihip, - hipan-hipan, hihíp-hihipan (bihirà)
pawis-pawis, - pusan-pusan, pawís-pawisan
kuha-kuha,- kunan-kunan, kuhá-kuhanan (bihirà)

Ang mangyayari sa pawis-pawis ay ibá nang kauntî; ang *aw* ay napapalitang ng "u"
***Kung tatatluhíng pantíg o higít pa, kahit na ano ang bigkás, ang bangháy ng salitáng-ulit ay naaarì sa anyóng karaniwan at sa di-karaniwan; ngunì, magíng doón at magíng dito ay nasusunód ang tuntunin sa pag-ulit ng mga salitáng may mga pantíg ng mahigit sa dalawá (*Palábuuan ng mga Salitâ* [36 (b)]. Halimbawà:

kilá-kilala, - kilá-kilalanan, kilá-kilanlán
habí-habilin, - habí-habilinan, habí-habinlán
pangá-pangalan, - pangá-pangalanan, pangá-panganlan
salí-salitâ, - sali-salitaán, sali-salitán

talí-talikód, - talí-talikurán, talí-talikdán

(*m*) Bukód sa mga unlapì at hulaping payák, na pantúkuyan at pangkabalikáng kauulat pa, ay nasasakláw na rin ng paksáng itó ng mga pandiwà sa salitáng-ulit ang mga panlaping kábilaan at kabalikáng *pa-in, pa-an, pag-in, pag-an, pang-an, paka-in, paka-an, pagka-an, paki-in, paki-an.* Atb. Máihahalimbawà sa isa't isá ang mga sumusunód:

PAAKYAT-AKYATÍN, PAASÁ-ASAHIN, PASUKÛ-SUKUIN
paabát-abatan, pasamá-samahan, pasimú-simulán
pag-isíp-isipin, pagbagú-baguhin, patipún-tipunin
pag-arál-aralan, pagsabí-sabihan, pag-usáp-usapan
pang-aráw-arawan, pamitás-mitasán, pandirí-dirihan
pakáasim-asimin, pakábuti-butihin, pakátuyâ-tuyaín
pakáganda-gandahán, pakásamû-samuan, pakálakhan-lakhán
pagkagá-kagalitín, pagkaú-kausapín, pagkasu-kásunduán
pagkamá-kamatayán, pagkasú-kasunduán, pagkagú-kaguluhán
pakiawát-awatin, pakisuyû-suyuin, pakitawág-tawagin
pakiabáng-abangán, pakilagyan-lagyán, pakimatyag-matyagán

Ayon sa mga tuntuning nálahad na, ang mga hugis na itó ng pandiwà ay sa *in* o *in* at *an* o *han* lúbusang isinusunód kung banghayín, at ang mga salitáng-ulit ay lumalagáy na isáng buóng salitáng-ugát na lamang.

302. May iláng hugis ng salitáng karaniwa'y aapating pantíg na, sa tingín at sa bigkás, ay parang mga ugát na dadalawahín lamang na inuulit, bago'y sadyáng íisáng salitáng-ugát ang kabuuán. Mapagkíkilala ang pagká di-ulit kung súsubuking hatiin at isá lamang bahagi ang gágamitin sa pananalitâ, pagká't di-maaaring mag-isá at waláng ganáp na katuturán. Di-katulad ng mga talagáng ulit lamang, na naaaring pag-isahín at ganáp na sunud-súnuran sa anó mang tungkuling ibigáy sa kanilá sa pangungusap.

Hindî ngâ káramihan ang mga salitáng may ganitóng hugis, at sa mga palasak ay nábibilang ang mga sumusunód:

alaala, alang-alang, anting-anting, arag-arag,
dilidili, gunamgunam, guniguní
gamugamó, ngalangalá, paruparó

Máliban sa *alang-alang* na nakukunan ng *alang* at itó'y nagagawáng *alangán, álanganin,* nguni't may ibá nang diwà at kapakanán, alinmán sa mga halimbawang nábanggít ay dî mapagkukunan ng kalaháting mapápandiwà na nang may kahulugán. Hindî nasasabing *mag-ala, umala, alahin; umanting, antingán, mag-*

arag, aragin; magdili, dilihin, gumunam, gunaman, magguní, gunihán, o ibá pa. Kinákailangang gamitin ang kabuuán ng bawa't isá upáng magkaroón ng sariling diwà at ganáp na kahulugán sa pagka-pandiwà; samakatwíd. *mag-aalala, anting-antingín, magdilidili, gumunamgunam, gunigunihín,* atb.

May ilán din namáng nákakagawián na lamang gamitin sa anyóng paulít, bagamán mga may ganáp na katuturán sa sarili, at nagagamit na talagáng nag-iisá. Gaya ng:

bulaybulay, munimunì, nilaynilay
agay-agay, balabalakì, sarisarì

Ang kabuuán ng bawa't salitáng itó'y malamáng na salitáng ulit kaysá hindî, pagká't nagagamit na ísahan sa pandiwà. Anupá't nasasabing:

pagbulayin at pagbulaybulayin
magmunì, at magmunimunì
pagnilayin, at pagnilaynilayin
umagay, at umagay-agay
magbalakì, at magbalá-balakì
sariin, at sarisariin

Alinsunod sa dalawáng hugis na sinusundán ay di-dapat ipagkámalî sa talagáng salitáng-ulit, na ang isá lamang ay katutubong may ganáp na katuturán, kagaya ng lahát ng mga pandiwang náulat sa dakong unahán ng paksáng itó.

Ang bangháy sa hugis ng mga salitáng dito'y tinutukoy—na sa anyó'y paulít nguni't sa katuturá'y buô at íisá,—ay siyáng-siyá rin ng sa mga pandiwang payák at ng sa mga may-ulit man ng salitáng-ugát. Halimbawà:

sa *um*: umalaala, umaalaala, aalaala
gamunamgunam, gumugunangunam, gugunamgunam
sa *ma*: maalala, naalaala, naáalaala, maáalaala
maalang-alang, naalang-alang, naáalang-alang,
maáalang-alang
madilidili, nadilidili, nadídilidili, madídilidili
mágunamgunam, nágunamgunam, nágugunamgunam
mágugunamgunam
máguniguní, náguniguní, náguguniguní, máguguniguní
sa *mag*: mag-alaala, nag-alaala, nag-áalaala, mag-áalaala
mag-anting-antíng, nag-anting-antíng,
nag-aanting-antíng, mag-aantíng-antíng
mag-arag-arag, nag-arag-arag, nag-aarag-arag,

mag-aarag-arag

sa *in*: alalahanin, inalaala, ináalaala, áalalahanin
arag-aragin, inarag-arag, ináarag-arag, áarag-aragin
dilídilihan, dinilidili, diníd ilidili, dídilidilihin
gunamgunamin, ginunamgunam, ginúgunamgunam,
gúgunamgunamin

sa *i*: ialaala, inialaala, iniáalaala, iáalaala

MGA PALIWANAG:

(a) Ang bangháy sa mga ibá pag panlapì , magíng payák at magíng anib-anib at kabilaan, ay sukat nang maibatay sa mga kauulat pa.

(b) Ayon sa mga itó, hndi lahát ng mga salitáng naulat ay nababanghay sa lahát ng mga pangulong panlapì.

(k) Sukat pa ring malaman na ang mga salitnag iyan,—*alaala, alang-alang, anting-anting, arag-arag, dilidili, gunamgunam* at *guniguni,*—bagamán ipinalalagay na dî mga salitáng-ulit kundi mga payák na salitáng-ugát, ay lubos na tumataliwás sa panlahát na tuntunin, tungkól salitáng-ugát na nauulit. Ang mga iya'y di na tumatanggap pa ng kaulitan: bagay itóng nagpapahiwatig na di-gaanong totoo at matibay ang palagáy na sila'y mga hamak na salitáng-ugát lamang, at di mga salitáng ulit. Mahanga ang napalalakás ng kataliwásang itó ay ang salungat na palagay, na ang *ala, alang, anting, arag, dili, gunam* at *guni* ay may kani-kanyáng katutubong kahulugán, nangatangáy na lamang ng panahón: anupa't sa mga anyó ngayón, ay sukat masabing mga salitáng-ulit na, kayâ dî na maulit pa.

303. Tungkól sa tinatagláy na katuturán at ginaganáp na kapakanán ng mga salitáng-ulit kung pinápandiwà, ay náriritó ang mga lalong namámaibabaw sa karamihan.

(a) Nangángahulugán ng pauli-ulit na kilos o pagganáp sa bagay na sinasabi ng payák na ugát. Halimbawà:

bumaba-baling, lumakad-lakad, uminug-inog
magtingin-tingín, magkábali-baligtád, pag-isíp-isipin

(b) Pagpipisan o pagsasama; at pagpapangkát o paghihiwaláy. Halimbawà:

magtipun-tipon, mag-anib-anib, magtulung-tulong
magbukud-bukód, magkálayu-layô, paghiwá-hiwalayán

(k) Pagbabawas o pagdaragdág nang kauntî sa katamtaman o karaniwang

lagáy, bilang o kulay ng isáng bagay. Halimbawà:

bawás-bawasan, paliít-liitín, pusyáw-pusyawán
dagdág-dagdagán, palakhin-lakhín, tingkád-tingkarán

(d) Pagganáp at pangyayari nang pabahagyâ o pasumalá. Halimbawà:

kumain-kaín, maglibang-libáng, mag-aral-arál
tuminú-tinô, sumigla-siglá, makaginhá-ginhawá
arî-ariin, birû-biruin, hanáp-hanapan

(e) Pagganáp sa isáng gáwain nang timbangan o pánabayan ng marami. Halimbawà:

magsali-sálimbayan, magkasalú-salubong
pagsalú-saluhan, paghalû-haluin, paghatî-hatian

(g) Pagkukunwarî at paggagád sa isáng kilos, salitâ, gáwain o tungkulin ng ibá. Halimbawà:

magbaít-baitan, magmarú-marunóng, magpahele-hele
mag-anák-anakan, magsaíng-saingan, magparî-parian

Maging sa mga kapakanáng kauulat pa, at magíng sa mga nakakaligtaang iulat, kung mayroon pa mang mga iba, ay maisasaklaw sa lahát ang simulating hindî nakapagpapaiba ng buód at kahulugán ng salitáng-ugát ang alín mang pag-ulit, ni lúbusang nakababago sa diwà ng pananalitâ ang pagkakáiba-ibá ng panlapì at ng bangháy sa mga salitáng-ugát , kundî sukat sa kaunti o bahagyang pagdaragdag o pagbabawas, pagsiglá o pagtamlay ng násabing buód o katuturan ng mga inuulit na salitáng payák.

BANGHÁY SA MGA TAMBALAN

304. Ang kaibhán ng salitáng may-lapì at salitáng inuulit sa salitáng tambalan, ay lalong kailangan sa paksáng itó na huwág mákakaligtaán; sapagká't ang lagáy ng mga makadiwang panlapì at ang bangháy ng mga pandiwang nabubuó, ay karaniwang nabábatay sa kung ang mga salitáng pinagtatambál ay kapwà o di-kapwà salitáng may sari-sariling katuturán, at kung ang pagkakátambál ay ganáp o di-ganáp, álalaóng bagá'y kung ang kabuuán ay tunay na tambalan o malatambalan lamang. Madalás na may-kahirapang tiyakín kung ganáp o di-ganáp ang tambalan, at ang pandiwà ay tumatanggáp namán ng dalawáng paraán ng pagbabangháy: may gitlíng o waláng gitlíng na pisán.

(a) Sa kapakanán ng palabanghayan, ang tambalan ay tinatawag na *ganáp,* kung ang kabuuán ng dalawá o iláng salitáng pinagpipisan ay lumilikhâ ng

pangatlóng katuturán, at kung nagtatagláy man ng kahulugá't diwà ng isa't isá, ay may malakí nang ikináiibá.

Kapág ganáp ang tambalang pinápandiwà, isinusulat at binibigkás ang kabuuán, bilang isáng salitâ na lamang; at ang panlapì, kung hulapì, ay sa hulíng salitâ inilalagáy. Halimbawà:

batubalanì, - mábatubalanì, pagbatulanian
buntunghiningá, - mápabuntunghiningá, pagbuntunghiningahán
dahumpaláy, - mádahumpaláy, dahumapalayín
gantimpalà, - gantimpalain, magantimpalaan
hampaslupà, - maghampaslupà, paghampaslupain
hanapbuhay, - maghanapbuhay, hanapbuhayin, paghanapbuhayan
takipsilim, - magtakipsilim, mapagtakipsiliman

(b) Tinatawag namang *di-ganáp* o *malatambalan,* kung sa kabuuán ay dî nawawalá ang sarí-sariling diwa't katuturán ng mga pinagpipisang salitâ, na anupa't sa nagiging kahulugan at buod ng pandiwà ay taglay rin ang sa isa't isa.

Kapag di-ganáp ang tambalang pinapandiwà, karaniwang ginigitlingan sa pagitan ng mga pinagtatambal na salitâ, at kung hulapi ang gagamitin, naaari itóng sa unang salitâ ikabit, at naaaring sa ikalawá.

*Ang unang anyô, alálaóng bagá'y ang tambalang di-ganáp na hinúhulapian sa unang salitâ, ay bihirang gamitin. Bukód sa may-kalabuang unawain, ay halos nawawalâ na ang pagka-tambalan; ang unang salitâ ay siyá na lamang nag-uuring pandiwà, at ang ikalawá'y nagiging layon namán, kayâ máisusulat na tulóy nang hiwaláy o waláng gitlíng at may pantukoy. Halimbawà:

bantay-salakay, - bantayáng-salakay, bantayán ang pagsasalakay
buhay-alamáng, - buhaying-alamáng, buhayin ang alamáng
ganting-palà, - gantihíng-palà, gantihin ng palà
pikit-matá, - pagpiktáng-matá, pagpikitán ng matá
sanlang-bilí, - pagsanlaáng-bilí, pagsanlaán ng bilí
tiklop-tuhod, -magtiklupang-tuhod, mag tiklupan ng tuhod

**Ang ikalawáng anyô, kahit di-ganáp ang pagka-tambalan ay siyáng maliwanag unawain at lalong nagtatambad ng pagka-pandiwà ng buong salitáng hinúhulapian. Naaaring pananatilihin ang gitlíng, ngunit lalong wastô ang alisin at isahin na lamang ang salitâ, máliban kung ang gitlíng ay may tinutupad na ibang tungkulin. (*Palagitlingan* [42(k)]. Halimbawà:

bantay-salakáy, - bantáy-salakayin, o bantaysalakayin
buhay-alamáng, - buhay-alamangin
ganting-palà, - gantíng-palaan, o gantimapalain
pikit-matá, - pagpikít-matahán, o pagpikitmatahán
sanlang-bilí, - magsanláng-bílihan o magsalambílihan
tiklóp-tuhod, - patiklóp-luhuran, o pagtiklupluhuran

***Kapág makadiwang unlapì o gitlapì lamang ang ginagamit sa tambalan ay waláng súliranin tungkól sa kung alín sa mga salitáng magkatambál ang lálapian. Kailanma'y sa unang salitá ang lagáy. At iginagalang ang gitlíng sa mga di-ganáp na tambalan, máliban na kung sadyáng itó'y iniisang salitâ na lamang, Halimbawà:

magbantáy-salakay, bumantáysalakay
magbuhay-alamáng, makibuhay-alamáng

magkaganting-palà, gumantimpalà
pumikit-matá, mápapikitmatá
isanláng-bilí, magsanlambilí
mápatiklóp-tuhod, magtikluptuhod

305. Ang bangháy ng mga pinápandiwang salitáng tambalan, ay siyá rin ng sa mga salitáng payák at salitáng inuulit. Lubos na nasusunód ang mga tuntunin sa pagpapalít ng mga titik ng panlapì, sa pagkawalâ ng panlapì, sa pag-ulit ng huling pantíg ng unlapì kung banghayin, o ng unang pantíg ng ugát kung yao'y makabangháy; at sakâ sa pagká may isáng anyô lamang ang pawatás, pautós at pangnagdaan, kung bangháy sa *um,* nguni't pawatás at pautós laang ang nagkakaisang anyó sa lahát ng mga ibá pang banghayan.

Waláng ikinaiibá ang bangháy ng tambalang ganáp sa di-ganáp, kundî ang gitlíng nitóng huli, na karaniwang tinataglày rin sa lahát ng panagano at panahunan, upáng mapatibayan ang pananatili sa pandiwà man ng sariling katuturá't diwà ng bawa't isá sa mga salitáng magkatambál.

(a) Ayon sa mga símulating itó, ang sumusunód ay siyáng káuuwián ng bangháy ng mga tambalang ganáp na *gantimpalà, hanapbuhay* at *takipsilim,* na siyáng mahúhuwaran ng ibáng mga kahugis:

		UM	IN	MAPAG-AN
PAWATÁS PAUTÓS }		—gumantimpalà	hanapbuhayin	mapagtakipsiliman
PATURÓL {	*p-nagdaán*	—gumantimpalà	hinananapbuhay	napagtakipsiliman
	p-kasalukuyan	—gumagantimpalà	hinahanapbuhay	napagtátakipsiliman
	p-hinaharap	—gagantimpalà	hahanapbuhayin	mapagtátakipsiliman

(b) Mapaghúhuwarán namán ng mga kahugis ang bangháy ng mga tambalang di-ganáp na *bantáy-salakay, kahoy-gubat, bahay-kubo:*

		MAG	MANG	PAG-AN
PAWATÁS PAUTÓS }		—magbantay-salakay	mangahoy-gubat	pagsabay-kubuhan
PATURÓL {	p-nagdaán	—nagbantáy-salakay	nangahoy-gubat	pinagbahay-kubuhan
	p-kasalukuyan	—nagbabantáy-salákay	nangángahoy-gubat	pinagbabahay-kubuhan
	p-hinaharap	—magbabantáy-salakay	mangángahoy-gubat	pagbabahay-kubuhan

(k) Sa mga tambalang di-ganáp, kapág ang hinahulapia'y unang salitâ, ay nasabi na sa daku-dakóng itaás [304 (b) *], na ang anyóng itó ay may-kalabuang unawain, at ang pagkatambalan ay halos nang nawawalâ, pagká't ang pagka-pandiwà ay napipisan sa una, at ang ikalawá'y nagiging pinaka-layon na lamang. Dátapwâ, may isáng hugis ng tambalang sadyáng humihingî ng ganitóng anyó at paraán ng pagbabanghay, at bihirà ang tumátaliwás . Itó'y ang mga tambalang

ang ikalawáng salitâ ay pang-abay na *dilì,* na nagbibigáy sa unang salitâ ng diwà ng pagka-*bihirà* o ng pagka-*halos hindî,* Sa hugis na itó ang karaniwang bangháy ay gaya ng sumusunod:

		UM	MAG	IN	AN
		ASA-DILÌ	ABOT-DILÌ	SIPÓT-DILÌ	BIGÁY-DILÌ
PAWATÁS / PAUTÓS		—umasa-dilì	mag-abot-dilì	siputin-dilì	bigyan-dilì
PATURÓL	*p-nagdaán*	—umasa-dilì	nag-aabot-dilì	siputin-dilì	binigyan-dilì
	p-kasalukuyan	—umaasa-dilì	nag-aabot-dilì	sinisipot-dilì	binibigyan-dilì
	p-hinaharap	—aasa-dilì	mag-aabot-dilì	sisiputin-dilì	bibigyan-dilì

Tungkól sa mga pandiwà sa tambalang may *dilì,* ay máipaliwanag pa ang mga katangiang sumusunód:

*Magíng sa mga panlaping anib-anib at magíng sa mga kábilaan ay bangháy ring itó ang nasusunód. Halimbawà:

makapagsalitâ-dili, ipatawag-dilì, makipag-usap-dilì
pakanin-dilì, magbatián-dilí, mápaliguan-dilì

**Sa tuntuning itó ay taliwás ang *hunusdilì.* Sa hulí itó hinúhulapian at dî sa una; kayâ namang siyáng tanging dapat isulat nang waláng gitlíng at ipalagay nang isáng salitâ lamang talagá. Ang bangháy ay ganitó:
hunusdilíin, hinunusdilì, hinúhunusdili, húhunusdiliin
paghunusdilian, pinaghuhusdilian, pinaghúhunusdilian, paghúhunusdilian

***Sa hugis na itó ng tambalan, maaarì rin namán kung minsan nagawing salítang-ulit ang una, bago itambál ang *dili.* At ang bangháy ay gaya na rin ng sa mga pandiwang inuulit ang salitáng-ugát . Halimbawà:

abút-abutin-dilì, sipút-siputín-dilì
asá-asahan dilì, magkausap-usapan-dilì

(*e*) Ang hugis ng tambalan ng dalawáng salitáng may pangangkóp na sa pagitan,—gaya ng *Biyak-na-bató, apat-na-pû, anim-na-pû, siyam-na-pû,*— Kung hindî man napagkakáisahán pang isulat sa íisáng anyô, na pisán, may gitlíng o hiwá-hiwaláy sa ibáng tungkulin sa pangungusap, dito man lamang sa pagkapandiwà ay dapat nang mapagkáisahán sa anyóng pisán, samakatwíd ay kabit-kabít na parang isáng salitâ na lamang. Kung ganito, ang pagka-tambalan ay nagiging ganáp, at ang mga panlaping makadiwà ay sa unahán, sa hulihán, o sa magkábiláng dulo inilalagáy; kayâ ang bangháy ay ganitó namán:

biyaknabatuhín, pagbiyaknabatuhán
apatnapuín, animnapuán, papagsiyamnapuín

(g) Ang mga tambalang binubuô ng mahigit sa dalawang salitâ, na ibá sa sinusundáng hugis, ay di-hamak-hamak matátakdaán ng tuntunin

sa pagbabangháy, pagká't ang malamáng na nakapangyayari ay kung anó ang pinagkágawián.

Halimbawa'y kung pinápandiwà ang pangá-pangalan ng matatandáng panalanging: *Abá Ginoong María, Amá namin sumasalangit ka, Requiesteat in pace,* atb. Noón at hanggá ngayón ay gawî ng mga paladasál ang sabihing:

mag-abá-ginoóng-marya ka
papag-abá-ginoóng-maryahin mo siyá
mag-amá-naminin sumasalangit tayo
papag-amá-naminin-mo-sumasalangit silá
nakapagrekyes-katimpasin na kamí
pagrekyes-katimpasinan mo na iyón, at walâ na!

Magíng sa pagkakásulat sa makabagong palátitikan, ang ganyáng anyô ng mga pandiwà ay may-kahirapan ding tadhanaan kung iláng salitâ lamang ang dapat kunin sa buóng pangalang tambal-tambál, kung sa salitâ sa gitnâ o sa káhuli-hulihan dapat ikapit ang hulaping makadiwà, at kung alin-alín lamang mga panlaping kábilaan ang sukat matanggáp, at sakâ kung saan-saáng pagitan ng salitâ dapat o di-dapat gitlingán. Ang gitlíng ay tunay na kailangan, dahil sa kahabaan ng pagkakásunud-sunód ng mga salitâ. Ngunit ang lalong dapat manaíg sa mga pinagkáugaliang pagpapahabà ay mabawasan hanggá't maaarì, na anupá't máuuwî sa dalawáng salitâ na lamang ang tambalan, upáng ang pagbabangháy ay magíng lalong magaán at malinaw.

MGA ÁLANGANING PANDIWÀ

306. Sa banghayan ng bawa't pangulong panlapì, ay náipaliwanag nang pabanggit-banggít lamang ang iláng anyô ng salitáng gumaganáp ng mga álanganing tungkól sa pangungusap, bagamán sa diwà at kapakanán, bukód sa anyô na rin, ay malamáng na tungkuling pandiwà ang ginágampanán kaysá ibáng bahagi ng pangungusap. Dito'y sinusurì ang sarí-sariling kapakanán ng nangásabing anyô at tungkól na álanganin.

Magagawáng halimbawà, bilang húwaran ng tanáng mga kahugis ang mga salitáng *basa, sulat, kain.*

Sa mga ugát na itó ay nahahangò ang mga álanganing pandiwàng sumusunód:

(a) kababasa, kasusulat, kakakain
(b) kábabasa, kásusulat, kákakain
(k) kapagbabasá, kapagsusulát, kapagkakaín
(d) kápagbabasá, kápagsusulát, kápagkakain
(e) kinábabasa, kinásusulat, kinákakain
(g) sábabasa, sásusulat, sákakain
(h) kápakíkibasa, kapakíkisulat, kapakíkikain

(i) kápakikibasa, kápakikisulat, kápakikikain
(l) kabasa-basa, kasulat-sulat, kakain-kain
(m) kábasa-basa, kásulat-sulat, kákain-kain
(n) binasa-basa, sinulat-sulat, kinain-kain
(ng) bábasa-basa, súsulat-sulat, kákain-kain
(o) basa nang basa, sulat nang sulat, kain nang kain
(p) pabasa-basa, pasulat-sulat, pakain-kain

Ang tuldík ng mga salitâ ay huwág kalíligtaán.

May iláng bagay na sukat mápansín kapagkaraka sa mga halimbawang kalalahad pa: ang pagkágamit sa karamihan ng unlaping *ka*, íisá ang *sa,* ilán ang waláng panlapì, halos pawing nag-uulit ng pantíg ng mga salitáng-ugát, bukód sa ang iba'y nag-uulit nang talagá nitó. Alinman sa mga anyóng iyan, máliban ang (*n*) at (*ng*), ay waláng kinábibilangang tiyak mag ng sa apat na panagano at magíng sa taltóng pánahunang nákikilala sa palábanghayan.

Ang unlaping *ka*, sa ganáng sarili, ay di-sadyáng makadiwà máliban na lamang kung natútuwangán ng isáng makadiwang hulapì. Kung kapwà unlapì lamang, hindî rin nakagagawâ ng pandiwà. Sa mga halimbawà, ay waláng natútuwangán ng *in,* at gitlapì pa't dî hulapì, kundî ang (*e*) at (*n*). Dahil dito mahirap patunayang mga tunay na pandiwà ang mga halimbawang nábanggít, kung waláng mga panlaping makadiwang sukat mamahalà sa banghayan. At talagá namáng liban ngâ sa anyóng (*n*) at (*ng*)- *binisa-basa,* na kaanyô ng pangnagdaán ng pandiwang kabalikang *basá-basahin,* at *bábasa-basa,* na ka anyô namán ng panghinaharáp ng túkuyang *bumasa-basa,* ay panáy nang waláng bangháy, o ibá pang anyô sa banghayan ang mga náulit na halimbawà.

Subalì, hindî máikakaít na ang lahát ay paraparang may diwà ng pagkilos, o may himig at katuturán ng pandiwà: anupa't nangagsasaád o nagpápahiwatig man lamang ng isa't isáng gáwaing ginaganáp ng simunò sa pinaggáganapáng layon.

Tangì sa rito, bawa't isá sa mga álanganing anyóng iyán ay may kani-kaniyáng makadiwang panlapì na kináuukulan, o natútumbasán sa tulong ng iláng katagâ o salitáng kilalá sa pagka pang-abay. At dahil namán dito kung kayâ ang karamihan, kung dî man ang lahát, ay karaniwang tumutupád o tumutumbás sa tungkulin ng pang-abay sa isáng pangungusap. Ang mga katangiang itó'y siyáng máuulat sa paksang sumusunód:

307. Bawa't isá sa mga halimbawang nasa-itaás, ay may sarí-sariling mga katangian at kapakanán. Iilán ang naaaring magkapalitan sa paggamit nang di-nag-iibá ng katuturán. Náriritó ang sa isa't isá:

(a) KABABASA, KASUSULAT, KAKAKAIN. – Ang panahóng ikinagaganáp ng bagay o gáwaing sinasabi ng salitáng-ugát, ay nagdaán na, nguni't bagung-bago pa lamang nangyayari o nagawâ. Naaaring palitán ng salitáng katatapos

at ng pawatás sa *um* o sa *in* ng salitáng-ugát. At nang lalong tumingkád ang kasariwaan o kabaguhan ng pangyayari o paggawâ, ay karaniwang pinupunán pa ng pàriralang makaabay na *pa lamang.* Ganitó:

kababasa ko pa lamang sa sulat mo—(katumbás ng) *katatapos ko pang bumasa* ng sulat mo, o *basahin* ang sulat mo.
kasusulat pa niyá nang akó'y dumatíng – *katatapos* ko pang sumulat. . .
kakain mo lamang ay kakain ka na namán? – *katatapos mo* lamang kumain ay . . .

Ang súliraning máitatanóng dito, ay: bákit laging nasa-kau-kuláng paarî ang simunong panghalíp—*ko, niyá* at *mo?* —Kung tunay na pandiwà sa *um* ang kinábibilangan ng ganyáng anyô, dapat sanang nasa-kaukuláng palagyô ang simunò, yamang itó'y nasa-túkuyang pangungusap. Ang ganitó'y nagpápakilala ng kataliwasán ng anyóng iyán sa karaniwang tuntunin ng mga pandiwà.

Ang pangangailangang samahang lagì ng pang-abay na *pa* o *pa lamang,* ay siyáng nakapagpápatibay na ang ganyáng anyô ay may pagka-pang-abay rin namán.

(b) KÁBABASA, KÁSUSULAT, KÁKAKAIN. – Ang kilos o gawáng isinasaád ng anyóng itó ay waláng tiyák na panahón; maaaring sa nagdaán, maaaring sa kasalukuyan, o sa hinaharáp. Nagdiriwà ng kadalasán o ng kaulitan ng paggawâ. Humihingíng pangunahan ng pangtukoy *ang* o pang-ukol *sa*. Kapág *ang,* nagkákahulugán ng dahilán, at humihingî sa pandiwang katugon, sa pangungusap ng bangháy sa *maka* o sa *ika.* Kapág *sa,* ang hinihingî sa pandiwà ay bangháy sa *ma.* Dátapwâ, gaya rin itó ng sinusundán, na túkuyan ang pangungusap nguni't kabalikán ang simunò. Halimbawà:

ang *kábabasa* natin ay nakayamót sa kanilá
ang *kásusulat* ni Totoy ay ikinamuhî ni Nenè
sa *kákakain* mo ng maasim, kayâ ka namumutlâ
Sa *kásisigáw* ng batà ay namaos tulóy

Maaaring palitán ng katapát na pangalang-diwà sa *mag* ang kauulat pang mga halimbawà, na tagláy ang diwà ng kadasalán o kayá'y palagian nang paggawâ sa sinasabi ng salitáng-ugát . Samakatwíd:

ang pagbabasá . . .; ang pagsusulát . . .
sa pagkakaín . . .; ang pagsisigáw . . .

(k) KAPAGBABASÁ, KAPAGSUSULÁT, KAPAGKAKAÍN. – Kaurì rin itó ng sa (*a*), na nangángahulugán ng katatapos pang gumawâ ng isinasaád ng salitáng-ugát, nguni't nagdiriwà ng dalás ng pagkágawâ o ng dami ng nagawâ, at

ang pagtatagláy ng unlaping *pag* ay nagpápakilalang kabalikán ng túkuyang *mag.* Dahil dito'y napapalitán ang salitâ ng *katatapos pa* at ng pawatás na may ulit ng unang pantíg ng ugát, at bínibilisán ang bigkás, o kayá'y ng pang-abay *bago pa* at ng salitáng-ugát lamang sa diwang túkuyan. Halimbawà:

> *kapagbabasá pa ng* maysakít nang mákatulog —(katumbás ng: *katatatapos pang magbasá . . .)*
> *kapagsusulát* ko lamang ng tungkól sa mga paksáng sinásabi mo —*(katatapos ko lamang magsulát)*
> nang dumatíng kami ay kapagkakaín pa nilá —*(bago pang nakapagkaín* silá*)*

(d) KÁPAGBABASÁ, KÁPAGSUSULÁT, KÁPAGKAKAÍN.—Kaurì namán itó ng sa (*b*), nguni't lalong madalás at masigíng ang paggawâ o pangyayari. Kabalikan din ng tukuyang *mag.* Kung pinagngúngunahan ng *ang,* nagkákahulugan ng *dahil* o *mulâ;* at kung ng *sa,* ay katumbás ng *dahil sa* o *gawâ ng.* Halimbawà:

> nakapaglalabò ng kanyáng matá *ang kápagbabasá sa* dilím—(katumbás ng: *pagbabasá* sa dilim *dahil* ng panlalabò . . .)
> *sa kápagkakain* ng malansá kayâ nagnaknák ang sugát (*gawâ ng pagkakaín* ng malansá kayâ . . .)

(e) KINÁBABASA, KINÁSUSULAT, KINÁKAKAIN.—Lantarang nákikita sa anyóng itó ang pagkakágamit ng makadiwang gitlaping *in,* tandâ ng pagká may diwang-kabalikán ang pananalitâ. Ngunì, sa katuturán at kapakanán ay waláng ikináiibá sa anyóng (*b*). Lalong gamitín ditong pang-una ang *sa* kaysá *ang,* at sa ganito'y natútumbasán ng pangalang-diwang may himig ng kadalasán o kapalagian. May-kahigtán lamang ang pagka-ukol sa nagdaáng panahón. Halimbawà:

> *sa kinábabasa* niyá ng mahahalay na aklát, nátuto tulóy ng halaghág na kasalanán – (*dahil sa* pagbabasá ng . . .)
> nápaglilipasán ng gutom sa *kinásusulat* sa kanyáng kasintahan – (*gawâ ng pagsusulát* ay . . .)

(g) SÁBABASA, SÁSUSULAT, SÁKAKAIN. – Ang pang-ukol *sa* ay gumaganáp dito ng pagka-unlapi, kayâ matuwid ikabít na nang lúbusan sa salitâ. Itó'y nasa-anyóng panghinaharáp ng pandiwà sa *um,* dátapwâ't sa pagka-unlapì ng *sa,* ay nagagamit sa alín mang panahón; bagamán ang tunay na himig sa pánahunan ay gawín o mangyari samantalang di-hihintáy sa kasalukuyan. Katumbás ng pangalang-diwà sa *um* na pinangúngunahan ng katagáng *siyáng.* Katumbás din namán ng pawatás sa *um* na ináabayan ng alinmán sa mga pariralang makaabay na *kaginsa-ginsa, di-karinggatdingat, waláng abug-abóg,*

waláng anu-anó, atb. Halimbawà:

nahihimbíng akó'y *sábabasa* siyá nang malakás na aking ikinágising —(katumbás ng: *siyáng pagbabasa . . .; kaginsaginsa'y bumasa . . .; di-karingatdingat ay bumasa . . .; waláng anu-anó'y bumasa . . .), atb.*

(h) KAPAKÍKIBASA, KAPAKÍKISULAT, KAPAKÍKIKAIN. – Kaurì itó ng mga anyóng (*a*) at (*k*), na nangángahulugán ng *katatapos pa lamang* ginawâ o nangyari ang isinasaad ng salitáng-ugát . Waláng náiibá kundî ang likás na diwà ng panlaping *paki* na nasa-anyóng pangkasalukuyan, nguni't dahil sa pagkaunlapì ng *ka,* ay nagiging pangnagdaáng bago lamang. Natútumbasán ng pawatás sa túkuyang *maki* at ng pariralang makaabay na *katatapos pa.* Halimbawà:

kapakíkisulat pa namin nang kayó'y tumawag—(katumbás ng: *katatapos pa* naming *makisulat . . .*)
Kapakikikain mo *lamang* dito, nakikikain ka na namán diyan!—(katatapos mo *lamang makikain* dito. . .)

(i) KAPAKIKIBASA, KAPAKIKISULAT, KAPAKIKIKAIN.—Kaurì itó ng mga anyóng (b) at (d), na waláng ikinaiiba kundi ang katuturan ng *paki.* Binubuo ng unlaping *ka* at ng pangalang diwà sa banghaying *maki,* na inuulit ang hulí nitóng pantíg.

Natútumbasán ng pang-abay na *lagì na* at ng pangalang diwang kababanggít pa. Halimbawà:

maanong mahiyâ ka na sa *kápakikibasa* ng páhayagán—(katumbás ng: *lagì nang* pakikibasa. . .)
ang kápakikikain ay alangán sa taong malakás—(*ang parating pakikikain . . .)*

(l) KABABASA-BASA, KASULAT-SULAT, KAKAIN-KAIN. – Dito'y may ulit na ng salitáng-ugát . Ang anyóng itó ay siyang-siyá rin ng sa mga pang-urì sa *ka* na ang salitáng-ugát ay inuulit [175 (b)]. Ang kaibhán ay nasa-himig ng pananalitâ at nasa-buód ng mga salitâ. May kani-kanyáng urì ng ugát na binábagayan ang isa't isá. Bihirang ugát na nabibigyán ng makauring anyó't kapakanán ang tumatanggáp ng anyó't kapakanáng makadiwà. Kung makadiwà, nákakatumbás ng pawatás o panghinaharáp sa *um,* sa *má,* sa *in* o sa *an,* na payák na lamang ang salitáng-ugát, sakâ may mga pang-abay *na lamang* at *kanawanawa.* Halimbawà:

binubuksán ng sakristán ang Misal, nang *kabasa-basa* na lamang ang parè pagtungháy—(katumbás ng: *kanawanawang bumasa* na lamang *ang* parè; *mabasa, basahin o basahan* ng parè)

kasulat-sulat na lamang natin pagdatíng, kung nakahahandâ na ang lahát ng gamit —(*kanawanawang susulat ng . . ., masusulat, súsulatin* o *súsulatan ang . . .)*

maglutò ka, inéng nang maaga at pagdatíng ng amá mo'y *kakain-kain* na lamang tayo—. . . *kakain* na lamang tayong *kanawa-nawa)*

(m) KÁBASA-BASA, KÁSULAT-SULAT, KÁKAIN-KAIN. – Ang salitáng-ugát ay inuulit din. Ang diwà ay gaya rin ng sa mga sinundáng kabalikán. Ang anyô at himig ay nagsasaád ng muntíng pagtataká dahil sa parang may bagay na maluwát nang hinihintáy, nguni't nang dumatíng ay ibá o saliwâ pa sa ináasahan. Natútumbasán itó ng payák na pandiwà sa *um,* anyóng pawatás na pinangúngunahan ng pang-abay *nang* at sinusundán ng pang-abay *pa*. Halimbawà:

hindî nakababasang malaon na, at *kábasa-basa'y* sambuóng aklát – (katumbás ng: *nang bumasa pa'y . . .*)

pinasusulat kitá ng may kasaysayan, *kásulat-sulat* mo'y kaululán – (*nang sumulat* ka *pa'y . . .*)

ipinaglutò nang marami't masaráp ang maysakít, nguni't *kákain-kain* ay sansubò lamang – (*nang kumain* ay . . .)

(n) BINASA-BASA, SINULAT-SULAT, KINAIN-KAIN. – Ang gitlaping *in* ay tanda ng pagka-makadiwà at pangkabalikán ng anyóng itó. Maipagkakámalî sa pangnagdaán ng bangháy sa *in* ng salitáng-ulit. Nguni't ang ikákikilala sa kaibhán ng tinurang anyô, ay nangángailangan itóng lagì nang pangunahan ng pantukoy *ang* o pang-ukol *sa.* Ang katuturán ay náhahawig na rin sa tagláy ng mga anyóng (*b*) at (*d*), bagamán ang mga ugát nitó'y payák lamang at dî inuulit. Natútumbasán ng pangalang diwà sa *um* at *mag*, kapwà may kaabay na *lagi na.* Halimbawà:

sa binasa-basa ng mga balità ay nálaman din sa páhayagán ang tunay na nangyari —(katumbás ng: *sa kábabasa . . .,* sa *kápagbabasá . . .,* sa *laging pagbasa . . .,* sa *laging pagbabasá . . .*)

nátuto siyá ng pagka-mabuting mánunulat sa *sinulat-sulat* ng kung anu-anó—(sa *kasusulat . . .,* sa *laging pagsusulát . . .),* atb.

ang *kinain-kain* ng sarì-saring gamót ay dî laging nakabubuti sa maysakít—(ang *kákain . . .,* ang *laging* pagkain . . .), atb.

(ng) BABASA, SUSULAT-SULAT, KAKAIN-KAIN. – Hindî itó ang panghinaharáp ng pandiwà sa *um* ng salitáng-ulit, na nangángahulugán ng paggawáng pauntí-untî o bahá-bahagyâ ng bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Kaisáng-anyô lamang itó, nguni't may ibáng diwà at kapakanán. Ang katuturán

ay pangangahás sa isáng gáwaing di-kaya o alangán sa nangangahás. Ang himig ay túkuyan sa pangungusap kayâ nasa-palagyô ang talagáng simunò . Halimbawà:

> *Babasa-basa* ka'y baligtád ang binabasa mo
> Hindî namán marunong ay *susulat-sulat*
> *Kakain-kain* silá sa otel, ay walâ namáng daláng salapi

(o) BASA NANG BASA, SULAT NANG SULAT, KAIN NANG KAIN. – Ibá itó sa anyóng maypugot na pautós ng pandiwà sa *um* [229 (*b*) *], na inuulit ang salitâ upáng mapasigíng na lalò sa pagganáp ang inúutusan. Ang anyóng itó ay may diwà ng pangagatawán sa isáng gáwain o hángarin. Nangángahulugán ng *lagì nang* pagganáp sa bagay na sinasabi ng salitáng-ugát. Nákakatumbás din namán, kung minsan, ng pang-urì sa *palá.* Dahil sa nay uring pagka-pang-abay, kayâ ang katagáng pang-gitnâ ay isinusulat nang buô at dî padaglát na gaya ng pantukoy *ng;* samakatwíd ay *nang*. Halimbawà:

> *basa nang basa siyá* kayâ madalíng mátuto sa aklát na pinag-áaralan—(katumbás ng: *palaging bumabasa o palabasá)*
> huwág ka bang *sulat nang sulat* nang waláng kawawaan—(*magsusulát, o mapagsulát*)
> *kain nang kain* ay hindî na nabusóg—(waláng *tigil* ng kain, *parating kumakain, o palakaín*)

(p) PABASA-BASA, PASULAT-SULAT, PAKAIN-KAIN. – Maliwanag ang pagka-pang-abay ng anyô o pananalitáng itó, dátapwâ 't dî máikakait ang tagláy na himig-pandiwà. May simunong gumaganáp ng pagkilos o gáwaing isinasaád ng salitáng-ugát, at sa pangungusap ay sadyáng nanúnungkulan ng pagka-pandiwà, sa katuturáng laging ginagawâ, o pagayón na lamang ang nágagawâ. Halimbawà:

> maghapon siyáng *pabasa-basa* na lamang ng mga páhayagán
> *pasulat-sulat* ang aming hanapbuhay
> ang dukháng mag-iináng iyán ay *pakain-kain* na lamang sa mga kapitbahay

Sa labíng-apat na hugis ng mga pandiwang álanganing kauulat pa, ay may máiraragdág pang iláng nakakaligtaan lamang sa pagtataláng itó. Dátapwâ, magíng gaano man ang kabilangáng abutin, ang lahát ay dî na magkakálayuan pa ng urì, anyô at kapakanán. Ang himig ng pagka-pandiwà ay di-máipagkakaít sa lahát. Subalì, ang pangangailangan halos ng lahát din sa tulong ng mga pang-abay, ay nakapagpápatibay namán ng palagáy na ang mga pariralang nabubuô, kung dî man mga tunay na pang-abay, ay mga salitâ at pariralang malapang-abay man lamang, at kung may hindî man, ay sukat sa isá o dalawáng máitatangì.

XV. ANG PANDIWARÌ

Waláng Tiyák Na Kapakanán

308. Sa táhasang sabi, walâ sa balarilang tagalog ng bahaging itó ng pangungusap, na siyáng katumbás ng tinatawag na *participle* sa Inglés at *participio* sa Kastilà. Ang tawag na *pandiwarì* ay pinaglaguman ng mga salitáng *pandiwà* at *pang-uri,* batay sa karaniwang palagáy na ang *participle* ay may hangong tungkulin sa *verb* at sa *adjective;* anupa't ang pandiwarì ay gumaganáp kung minsan ng pagka-pandiwà, at kung minsa'y ng pagka-pang-uri.

Kung sa bagay, pag talagáng súsukatin ang kasaklawán ng mga salitáng kinábabagayan ng tawag na pandiwarì, ay mapagkikitang dî lamang pagka-pandiwà at pagka-pang-urì ang nagágampanán, kundî manapá'y makápupóng mahigít ang pagkapangngalan; subali't sa mga súliranin ng pandiwarì ay dî gaanong mahalagá ang ngalan, na katulad ng mga kapakanán.

Ang paglalakíp dito ng pandiwarì, bilang isá sa mga bahagi ng pangungusap, ay malamáng na dahil sa pakikibagay sa mga balarilang kastilà at inglés, na siyáng batayán sa pag-aaral ng mga pampámahalaang wikà sa Pilipinas, kaysá tunay na pangangailangan ng balarilang tagalog.

Maaarì ngang sa ganáng sarili ng wikang itó, ang mga salitáng maipalalagáy na "participio" o "participle", ay mangábilang sa pandiwà, sa pang-urì o sa pangngalan, ayon sa lalong malapit na tungkuling ginágampanán sa pangungusap ng mga tinurang salitâ, dátapwâ't sa kapakinabangán ng mga aral sa Kastilà at Inglés, lalung-lalò na nitóng mga hulì, na siyáng lalong marami at kapanahón ng pag-aaral ng wikang pilipino, ay maglalahad na rin dito ng mga kapakanán at katangian ng pandiwarì.

MGA BATIS NG MAPAGKUKUNAN

309. Sa mga salitâ at panalitang sukat mapagkunan ng mga pandiwarì, ay nangunguna ang apat na hugis na sumusunód:

(a) Mga salitáng ugát na malapandiwà

(b) Mga salitáng-ugát na naúunlapian ng makauring *naka.*

(k) Mga pandiwang nasa-alín mang panahón ng banghayan ng pinangúngunahan ng isáng pantukoy ng pambálaná .

(d) At ang mga pandiwang makangalan, makaurì at maka-abay.

Maaaring sa káhahanap ng mga panumbás sa mga salitá't pananalitang inglés at kastilà, na may-urì o kasintungkulin ng "participle" o "participio", ay makatuklas ng mga salitá't pananalitáng may hugis na náiibá pa sa apat na nangábanggít na. Nguni'y maaarì rin namáng ang lahát ng mga hugis na iyán, sa bisà ng isáng lalong dalubhasa't masaliksík na pagsusurì, ay mapagkilalang dî na kailangang ipagbukód pa ng isáng sadyáng kabanata, kundî sukat na lamang ang itó'y ipakisama sa pandiwà, bilang bahagi na rin nitó, o kayá'y lansagín na

nang lúbusan, at ipagsasaulî sa ibáng mga kabanatang lalong kinálalapitan ng isa't isá. Ang panahón, kung gayón, ang siyáng makapagdudulot ng pangwakás na kalutasan sa súliranin.

KAULATAN NG BAWA'T ISÁ

310. Nárito ang ulat ng bawa't isá sa mga pandiwaring tinutukoy ng sinusundáng paksâ.

(a) Ang mga salitáng-ugát na malapandiwà at gumaganáp ng pagka-pandiwarì, ay karaniwang sa himig na rin ng mga pangungusap napagkíkilala. Mga payák na salitáng sa unang tingí'y máipalalagáy o sadyâ nang ipinalalagáy na isáng pang-urì, o isáng pangngalan, kung súsuriing mabuti'y kátutuntunán ng mga tungkulin ng isáng pandiwang ginágampanán, nguni't walâ namáng bangháy at dî nababago sa pagkapayák.

Halimbawa'y ang mga salitáng *alám, aral, kaya, dalá, galing, hangò, hulog, talastás,* atb. sa mga pangungusap na sumusunód:

alám ko na ang iniisip mo—(katumbás ng *nálalaman* ko)
ang mga matandáng iyon ay *aral* sa Kastilà, at ang kabataang itó ay *hubog* sa Inglés —(*nag-aral* at *nahubog*)
hindî niyá *kaya* ang mabibigát na dálahin—(*nakakaya*)
lahát ng pabilin ni Marya ay *dalá* ni Rosa nang umuwî—(*dinalá*)
ang kasaysayang iyán ay *hangò* sa mga karaniwang pangyayari—(*hinangò*)
galing sa Europa ang bapór na bagong *datíng*—(*nanggaling* at *dumatíng*)
mayroon akóng *hulog* sa iba't ibáng wika ng "Ultimo Adios" ni Rizal—(*inihulog*)
talastás mo nang siyá'y lasíng, ay bakit mo pa pinakitunguhan?—(*natátalastás)*

Sa ganitóng hugis ng mga pandiwarì, marami ang katulad ng mga tunay na pang-urì, na náilalagáy sa antás na pánukdulan; nguni't sa anyóng ugát lamang na inuulit sa pamamagitan ng pang-angkóp, Anupá't nasasabing:

alám na alám
aral na aral
kayang-kaya
hangung-hangò
hubog na hubog
talastás na talastás

Ang mga pandiwaring *dalá, galing, hulog,* ay kabilang sa mga hugis na di-ugaling gamitin sa pánukdulang antás.

(b) Ang mga salitáng-ugát na naúunlapian ng makauring *naka,* ay náipaliwanag nang ibá sa anyóng pangnagdaán ng pandiwà sa *maka* [259, *Paliwanag* (k)]. Nábanggit na rin itó sa unahán, at ipinalagáy na may pagka-

pang-urì. (*Páng-urì,* 176—* * * .)

Kalagayan, kagáyakan at kayarián; siyáng tatlóng kapakanáng nápag-uukulan lamang ng anyóng itó. Ang mga halimbawang náulat sa mga paliwanag ng Bangháy sa *MAKA,* ay siyá na ring magagamit dito:

nang datnán ko siyá'y *nakaupô*
ang bangkáy ay *nakabitin* sa pinagbigtihán
ang buhók ay maghapong *nakalugay*
lagì nang *nakatabako* ng "Isabela"
kahit naglalabá'y *nakasingisíng*
nakalapat na mabuti ang pintô
ang makabagong tapis ay *nakatahî* sa saya

Labis nang mápansíng ang mga salitáng may *naka* na inihahalimbawà sa itaás, ay di-tahasang pang-urì at di rin namán táhasang pandiwà; dátapwá't nagtatagláy ng uri't diwà ng isa't isá. Dahil dito, kung kayâ lalong nábabagay sa anyó't himig ng mga salitáng ganyán ang pagka-pandiwarì.

Sa pagka-pang-urì ay natútumbasán ang anyô sa kalágayan at kayarián ng unlaping *pa* at salitáng-ugát : *paupô, pabitín, palugáy, palapát, patahî;* at sa kagáyakan ay ng unlaping *may* at salitáng-ugát : *maytabako, maysingsíng.* At sa pagkapandiwà ay nakákatumbás namán ng anyóng pangkasalukuyan ng bangháy sa *ma,* at kung minsa'y sa *mag,* nguni't hindî sa *maka* kailanmán: *nauupô, nábibitin, nálulugay, nálalapat, nátatahî,* at sakâ *nagtátabako, nagsisingsíng.*

(k) Sa alín mang pánahunan at banghayan nakalagay ang alín mang pandiwà, kapág pinangúngunahan ng isáng pantukoy na nasa-alín mang kaukulán at kailanán ay máipalalagáy na malamáng na gumaganáp ng pagka-pandiwarì kaysá ng pagka-pangngalan. Sa kabanatà ng *Pangngalan* (119) ay nabanggít doóng ang mga anyóng tinutukoy ngayón dito ay nagagawáng pangngalan sa tulong ng mga pantukoy. Kung may pandiwarì rin ngâ lamang, ay lalong angkóp na dito mábilang ang nangásabing anyóng pandiwà kaysá pangngalan.

Alinsunod sa mga panlaping kinábabanghayán, ang pandiwarì ay matatawag na *túkuyan* o *kabalikán,* na kagaya ng mga pandiwà kung waláng pantukoy na nagunguna.

Túkuyan ang gaya ng nangasa-halimbawang sumusunód:

siyá *ang nagsabi* ng kabulaanan
hindî marurunong *ang mga umaawit*
sino *ang makahuhulà ng nasa-isip* ko?
ang nakíkiusap ng sandaáng piso ay hindî ako kundi siyá.

Kabalikán namán ang mga sumusunód:

ang *ginagawâ* mo ay di-mabuti
anó kayâ *ang máipapalít* natin *sa mga nawalâ?*
hindî iisá *ang itinapon* kundî marami
ang pinagtátaguan ng mga tulisán ay bundok

Ang pagka-alangáng pandiwà at alangáng pangngalan ng mga salitáng nálalahad sa dalawáng pangkát ng mga halimbawà sa itaás, ay siyáng sukat mapanghawakan sa pagbibilang sa mga iyán na pandiwarì. Subalì, sa máhigpitang pagsusurì, ang lalong tumpák na palagáy na sukat manaíg, hinggíl sa mga pandiwang may pantukoy sa unahán, ay ang hindî nababago sa pagka-pandiwà ang isa't isá. Iyáng mga pantukoy na iyán ay hindî táhasang sa mag pandiwà náuugnáy at tumutukoy kundi sa mga simunò o mga layon, na hindî lamang nalalantád sa pangungusap nguni't napag-úunawà na rin.

Makahangò ng ilán sa mga halimbawang nasa-itaás:

siyá ANG NAGSABI ng kabulaanan.

Maaaring pamagitanan ang pantukoy *ang* at pandiwang *nagsabi* ng talagáng pangngalang pinaka-simunò ng pangungusap halimbawa'y *tao,* at ang lalabás ay *siyá,* ANG TAONG *nagsabi.* Magagawâ pang pangmarami ang pantukoy: *silá* ANG MGA TAONG *nagsabi.* Ang pandiwang *nagsabi* ay malayò na sa pantukoy at dî nagbabago sa anyô. Hindî ngâ hidwáng sabihing ang mga pantukoy na nangunguna sa mga pandiwà ay hindî rito nangáuugnay at tumutukoy kundî siyáng parang kumákatawán lamang sa simunong di-nakalantád sa pangungusap, anupá't gumaganáp ng pagka-panghalíp sa pamanggít (224).

ano kayâ ANG MÁIPAPALÎT *natin* SA MGA NAWALÂ?

Sa halimbawang itó'y dalawáng pamanggít na pantukoy ang nábibilang: isáng ukol sa simunò ng pandiwang má*ipapalit,* at isá sa di-túwirang layon sa may pandiwang *nawalâ.* Kung singitan ng salitáng *salapî, hiyás, halagá* o anó mang *bagay* ang dalawáng pagitan ng mga pantukoy at pandiwà, mapagkikita ring sa mga tinurang bagay náuugnay ang mga pantukoy at dî sa mga pandiwà. Ang kálalabasan ng pangungusap ay ganitó:

gaano kayâ ANG SALAPÍNG *maipapalít natin* SA MGA HIYÁS *na nawalâ?*

Maaaring sa isáng pangungusap ay magkásama ang pandiwà ring túkuyan at pandiwaring kabalikán. Halimbawà:

ang UMIIBIG *sa kanyá ay hindi ang* INIIBIG NIYÁ
hindî kamí *ang* NAGDALÁ kundî *ang mga* INUTUSAN mo
ang NAKAMATÁY at *ang* NÁPATÁY ay kapwà di-kilalá
sa halíp na ikáw *ang* MAKIUSAP, ikáw *ang* NÁPAKIUSAPAN

(d) Sa mga pandiwang makangalan, makaurì at makaabay, at maaarì ring may magawâ o mahangong mga pangungusap ng pandiwarì.

*Sa kapakanáng itó, matatawag na pandiwang makangalan ang mga nasa-anyóng pawatás na pinápantukuyan, at ang mga pangalang-diwà man. Halimbawà:

ang *lumangóy* ay mabuting pampalakás
ang *mangutang* ay di-mabuting tandâ ng kabuhayan
di gawáng-birò ang *pag-aasawa*
ang pag-unlád ng buhay niyá ay bunga ng *pagtitipíd*
ibá ang *mangaral* sa mag-aral at *umaral.*

**Máibibilang sa mga pandiwang makaurì ang mga pandiwang nasa-anyóng pangkasalukuyan, na, sa halip na isáng sadyáng pang-urì, ay nagpápahayag ng katangian ng isáng tao, bagay o pangyayari (152), at gayón din ang iláng pariralang tambalan na karaniwang binubuô ng dalawáng pandiwang may makasalungát na diwà [176 (*d*)]. Halimbawà:

lalaking di-*natatakot*
nakahihiyáng ugali
pagkamatáy na *nakapangingilabot*
mabuô-mabasag na mga alon
páhayagang *mamatáy-mabuhay*
titig na *makalaglág-matsíng*

***At maipalalagáy na mga pandiwang makaabay ang karamihan ng mga pandiwang álanganing náulat na. Máliban sa mga anyóng (*k*), (*g*), (*l*) ng tálaan ng mga tinurang pandiwang álanganin, ang mga ibang siyáng karamihan, ay parapara nang tumatanggáp ng pantukoy, at sa ganitó'y hindî na pagka-pang-abay lamang ang nagágampanán kundî nangakakagawâ rin namán ng mga pangungusap na makadiwarì. Halimbawà:

ang *kababasa* mo pa ay aklát ko
ang *kásabi-sabi* sa ati'y mga duwág daw tayo
sa *nilakad-lakad* ay nátagpuan din ang hanap
ang *aral nang aral* ay nátatanyág
ang *tulog nang tulog* ay namamanás

Sa ibáng wikà, karamihan ng mga hugis na itó ng pananalita ay hindî tinatawag na pangungusap sa "participle" o "participio." Dátapwa't walâ sa balarilang tagalog ng mga sadyáng pananalitáng máitutumbás sa "gerund" o "gerundio", at ang karaniwan ng mga nágagamit sa ganitóng diwà, kung dî mga anyóng pawatás at pangalang-diwà, ay iyán na ngang mga pandiwang álanganin; kayâ ang mga pangungusap sa "participle" o "participio" at ang sa mga "gerund" o "gerundio", ay nagkakapángangawán na tulóy ng anyô, at naarì nang masakláw kapwà ng kabanatang itó, na halos masasabing karugtóng o kapupunán na lamang ng paksâ ng mga pandiwang álanganin.

XVI. ANG PANG-ABAY

311. Ang bahagi ng pangungusap na tagapagturing ng mga katangian ng pagganáp o pagkaganáp na sinasabi ng pandiwà, ay siyáng tinatawag ng *pang-abay.* Ang pamagát na itó'y tugón sa laging tungkulin ng tinurang bahagi ng pangungusap na umabay-abay sa pandiwà.

Ang pang-abay sa ganáng pandiwà, ay siyáng pinaka-pang-urì sa ganáng pangngalan; sapagká't kung sa tulong ng pang-urì ay napagkílala ang iba't ibáng katangian ng tao, bagay o pangyayaring nginángalanan, sa tulong naman ng pang-abay ay nagpakikilala kung kailan, saán, gaano o paá-paano ginaganáp o nagaganáp ang bagay o pangyayaring isinasaád ng pandiwà.

Naaarì rin namáng ang pang-abay ay magíng tagapagturing ng mga katangian ng gáwain o pangyayaring isinasaád ng isáng pangalang-diwà, o ng isáng pandiwang álanganin, o kayá'y ng ibáng kapwà bahagi ng pangungusap na nagdiriwà ng pag-kilos, lagáy, hilig, buód o pangyayari. Gaya ng sukat mápansín sa mga halimbawang sumusunód:

> *kahapon* ang *datíng,* at bukas ang *pag-alís* ng bapor
> *kagagaling* pa *lamang* sa sakít ay gumagawâ na namán
> *hindi birong-gawâ* ang magpakatao na *paris din* ng magíng-tao
> *laging mabuwáy* ang katáyuan niyá sa pinápasukan

Kapág nagtuturing ng kung kailán, ang pang-abay ay tinatawag na *pamanahón.*

Kapág nagtuturing ng kung saán, tinatawag na *panlunán.*

Kapág ng kung gaano, *panggaano* o *kagánuhan.*

Kapág ng kung paano, ay naaaring *pamaraan, pang-agam, panang-ayon, pananggí, pananóng, panulad, at pamítagan.*

Ang mga kapakanán, sakláw at kakanyahán ng isa't isá sa mga pang-abay na itó, ay paraparang mangáuulat sa dakong ibabâ.

312. Hinggil sa kaanyuán ng mga pang-abay, itóy naaaring:

PAYÁK, kung isáng katagâ o isáng likas na salitâ lamang; gaya ng ; *ngayón, bukas, dito, doón, na, pa, bahagyâ, tila, oo, hindî, ba, lalò, pô,* atb.

MAYLAPÌ, na kagaya ng; *kahapon, pagdaka, samakalawá, madalás, kauntî, karampatan, katatagán,* atb.

INUULIT, gaya ng: *araw-araw, agad-agád, baha-bahagyâ, bihi-bihirà, gabi-gabí, tuwí-tuwî, karaka-raka, kaginsa-ginsa, karingat-dingat, manaká-nakâ,* atb.

TAMBALAN, gaya ng: *bukudtangì, urung-sulong, kapit-tukô, salág-ulos,* atb.

PARIRALA, na binubuô ng ilanang katagá't salitâ, kagaya ng: *sa ibabaw, sa ilalim, kailán pa man, kápalà pa, siyá ngâ palá, sa tuwí-tuwî na,* atb.

Kagaya rin namán ng mga pang-urì na ang karamihan ng mga pang-abay ay tumatanggáp ng anyó't antás ng pánularan at pánukdulan – paksa itóng

maliliwanagan sa dakong hulí.

ANG MGA PAMANAHÓN

313. Ang mga pang-abay na nagsasaád ng panahóng ipinang-yayari o ikinagaganáp ng bagay o gáwaing sinasabi ng pandiwà o ng ibá pa mang panalitáng makadiwà, ay itóng mga sumusunód, kasama na pati mga hangò, kapakanán at halimbawang ukol sa isá't isa:

KAHAPON	—nagsiratíng silá *kahapon* —parang *kakahapon* lamang nangyari —*kahapung-kahapon* lamang ay nárito siyá —*káhapunan* (o kináhapunan) ay ubós na —*kahapon ng umaga* —*hapon ng tanghalì* —*kahapon ng hapon* —*kahapon sa gabí*
KAGABÍ	—hindî akó nakatulog *kagabí* sa ingay —*kagabí* pa'y náriritó na siyá —*kagabíng-kagabí* lamang umulán sa amin —sa *kágagabí* ng uwî mo'y sinísipón ka tulóy —*kágabihán* (o *kinágabihán*) noón ay nalís din
NGAYÓN	—*ngayón* ang kanyang kaarawan —*ngangayón* lamang kami naparito —magsisilayas na kayó *ngayón pa!* —*ngayun-ngayón* lamang, *ngayun-ngayón* din —*ngayung-ngayón* ko lamang natalastás! —*ngayóng umaga* —*ngayóng tanghalì* —*ngayóng hapon* —*ngayóng gabí* —*ngayóng araw na itó* —*ngayóng Pasko*
BUKAS	—*bukas* na kayó magbalík —*búbukas* na lamang ang nátitirá sa taning —*bukas na bukas* ay lalakad tayo —*kábukasan* (o *kinábukasan*) *noón,* ay nalis —*bukas ng umaga,* o *ng madalíng-araw* —*bukas ng tanghalì* —*bukas ng hapon* —*bukas ng gabí, o hatinggabí* —*bukas-makalawá'y* maáalala mo rin akó —*bukas* makalipas, sa makalawá kung makalampás

KANGINA (o KANINA) —*kangina'y walâ* siyáng lagnát
—*kangí-kangina pa'y* nániriníg ko na
—*kákangina lamang* nakakain ang maysakít
—*kanginang-kangina* pa kitá hiníhintáy
—*kanginang umaga, o madalíng-araw*
—*kanginang tanghalì*
—*kanginang hapon*

MÁMAYÂ —*mámayâ* na kayó maligò
—*mayá-mayâ* tayo magkakáalám
—*mama-mámayâ* nang kauntî
—*maya't-mayá'y* inuubó ang batà
—*mámayang-mámayâ lamang* isásaulî ko na
—*mápamayâ-mayá'y siyá* niláng pagdating
—*mámayáng tanghalî*
—*mámayáng hapon*
—*mámayáng gabí*

(a) Ang payák na pangá-pangalan ng mga bahagi ng maghapon at magdamág, bagamán sa ganáng sarili'y likás na mga pangngalan, dátapwá'y nangakagaganáp din pagka-pang-abay, at nangagiging pang-abay nang talagá kung inuulit.

UMAGA —*umaga* kung umalís, *umaga* kung bumalík
—*umá-umaga* (tuwíng umaga) siyá'y náriritó
—*umá-umagá* (may-kaagahan) ngayón kaysa kahapon
—*umagang-umaga* nang magsimulâ ang pútukan
—*maaga* kung lumusong, *maaga* kung umahon
—pumasok kayó bukas nang *maaga-agá*
—*maagang-maaga* kung silá'y magsikain
—*káumagahan* (o *kináumaganhan*) ay bangkáy na lamang na nákita!

TANGHALI —*tanghalì* na'y natutulog pa
—*tanghá-tanghali'y* (tuwíng tanghalì) nákikita ko siyá
—*tanghá-tanghalì* noon kaysa ngayón
—*tanghaling-tanghalì* na nang pumasok
—nang silá'y magsiratíng ay *katanghaliang-tapát*

HAPON —*hapon noón* ang aming pasukán
—*hapun-hapon* (tuwíng *hapon*) pináparunán ko siyá
—*hapun-hapón* sa rito nang tayo'y dumatíng
—*hapung-hapon* na nang umuwî sa bahay

ARAW	—kung magkita kamí araw-araw ay *dapithapon* na —*araw* kung matulog, gabí kung gumising —*araw-araw* ay pumapasok sa págawaan —*araw na araw* pa'y naglalatag na ng baníg
GABÍ	—nang *gabíng* iyon nagkasunog sa Maynila —*gabi-gabí'y* pinapandáw ang bakläd —*gabing-gabí'y* naglalakád na mag-isá si Nena
ARAW-GABI	—*araw-gabí'y* naghahanapbuhay, nguni't walâ rin —*gabí-araw* (o *gabí't-araw*) ay lumuluhà
MAGHAPON	—*maghapong* dî kumain sa samâ ng loób —*magháapunang* walâ sa bahay —*maghá-maghapon* kung mag-úsapan
MAGDAMAG	—*magdamág* sa mga súgalan —*magdámagang* nagbabantáy —*magda-magdamág* sa pagliliwalíw
MAGHAPO'T MAGDAMAG	—*maghapo't magdamág* na nakaburol ang patáy —*maghápuna't magdámagang* waláng kapikit-pikít

(k) Sa paggamit ng mga pamahanóng ukol sa mga náuuna o sinusundáng araw ng *kahapon,* at ukol sa mga náhuhulí o sumusunód na araw sa *bukas,* ay may dalawáng bagay na dapat tandaán: (*una*) kapág sa mga araw na nagdaán na, ang unlapì ay *ka,* at kapág sa mga dáraan pa, ang unlapi'y *sa;* (*ikalawá*) paglampás sa ikaapat na araw, magíng sa nagdaán at magíng sa daraán, ay tinatawag na sa talagáng pangalan ang araw na náuukol.

KAMAKALAWÁ	—(ikalawáng araw, o ang sinusundán ng kahapon) —*kamakalawá* pa kami rito —*kákamakalawá siyá* lumabás sa págamutan —*kámakalawáng-kamakalawá* lamang ay nangáriritó silá
KAMAKATLÓ	—(ikatlóng araw) – *kamakatló* natapos ang tíbawan
KAMAKAPAT	—(ikaapat na araw) – *kamakapat* ay lunes

Ang dalawáng itó'y kapwà mayroón din ng dalawáng anyóng sinusundán.

SAMAKALAWÁ	—(ikalawáng araw, o ang sumusunód sa *bukas*)—*samakalawá* ka parito) —*samakalawang*—*samakalawá* na lamang ay dî ka pa makapaghintáy?
SAMAKATLO	—(ikatlóng araw)—*samakatló* ay martés
SAMAKAPAT	—(ikaapat na araw)—*samakapat* daratíng silá

May anyô ring náuulit, na gaya ng sinundán, ang dalawáng itó.

Ang lampás sa *kamakapat* ay sinasabi nang *noóng lunes, noóng martés,* o kung anong araw man ang tamà; at ang lampás sa *samakapat* ay sinasabing *sa lunes, sa martés,* o sa kung anó mang araw ang tinátamaan. At kung di-tiyák ang ngalan ng araw, ay nasasabi na lamang na *kamakailán* at *samakailán.*

(d) Ang mga bahagi ng panahóng tinatawag na *linggó, buwán* at *taón,* bagamán sa ganáng sarili'y mga pangngalan, ay gumaganáp din namán ng pagka-pang-abay kapág sa isáng pandiwà sumasama.

LINGGÓ	—*salinggóng* náratay sa banig
	—*lingguhan* (minsang *sanlinggó*) kung magbihis
	—*lingguhan* namán (buóng *sanlinggó*) kung magalit
	—*linggu-linggó* silá'y nagsisimbá
	—*linggung-linggó'y* naglalabá ka?
BUWÁN	—*sambuwáng* singkád na nagkasaki
	—*búwanan* (minsan *sambuwán*) kung maghulog sa utang
	—*búwanan* (buóng buwán) kung tumirá sa Maynilà
	—*buwan-buwá'y* tumatanggáp akó ng sulat
TAÓN	—*santaóng* nagliwalíw sa ibáng lupà
	—*táunan* (minsan *santaón*) lamang kung magkita siláng magkapatíd
	—*táunan* (buóng *santaón*) sa pagbubukid

(e) Sa tulong ng pamatlíg *noón* o *niyaón* at ng isáng pamilang, ang lahát ng mga ngalang-panahóng itó ay nakapagsasáad ng panahóng lumipas. Halimbawà: *niyaóng isáng linggó, noóng ikalawáng buwán, niyaóng ikapat na taón,* atb. At kung panahóng hinaharáp, ang ginagamit ay pang-ukol *sa* at isá ring pamilang. Halimbawà: *sa isáng linggo, sa ikatlóng buwan, sa ikasampúng taón.*

(g) Ang mga panahón sa bilang ng pag-ulit ng isáng gawain, o pagkáulit ng isáng pangyayari, ay binubuô ng unlaping *maka* at ng pamilang na karaniwan, máliban ang una, o pasimuláng dî pa inuulit, na ang tawag ay *minsan.*

MINSAN	—*minsan,* nákita ko siyáng nakasalakót
	—*minsan* lamang at dî na náulit
	—*minsang* humagibis, *minsang* humintô
	—*míminsan* akóng umibig
	—*minsan-minsang* dumadalaw
	—lumalabás siyá sa dúlaang *maminsan-minsan*
	—*paminsan-minsan* din nananalo

MAKÁLAWÁ	—*makálawáng* namunò sa kapisanan —*mamakálawáng* kumain sa maghapon —*maká-makalawáng* (tuwíng *makalawáng*) dinadalaw naming siyá sa págamutan —mákalawáng-makálawá lamang siláng nagkáusap, at dî na náulit
MAKÁTATLÓ (O MAKAITLÓ)	—*makátatlóng* nagtalumpatì, at umuwî na —*mamakáitló* pang namumunga ang aming lansones sapúl nang itaním —*maka-makáitló* kung pumanhík ng ligaw —*makáitlung-makáitlo* lamang

Maipagpápatuloy na ang ganitóng urì at anyô hanggáng sa káhuli-hulihang bilang; *makáapat o makáipat, makásampu, makásandaán, makásanlibo, makásanlaksâ, makásangyutà,* at *makásang-angaw.* Nasasabi rin namáng maká*pupû, makálilibo, makálalaksâ, makáyuyutà, makáaaangaw,* at bagamán may-kaibhán na nang kauntî ang katuturán ng anyóng itó, nguni't pang-abay rin.

Kapág ang bilang ng pangyayari ay di-tiyák, sinasabing *makáilán,* at kung maraming pangyayari, ay *di-mamakáilán, madalás* o *malimit.*

Huwág kalíligtaán ang tuldík sa *ka* ng unlapì, sapagká't pag itó'y nawalâ, ay máuuwî sa pandiwà ang salitâ; *makaapat,* makagawâ ng apat; *makasampû,* makayari ng sampû, *makasanlibo,* makatapos ng sanlibo, atb.

(h) Ang sumusunód ay mga pamanahóng dî nagtuturing nang tíyakang panahón, na kagaya bagá ng mga náulat sa itaás, kundî ng pahiwatíg lamang, álalaóng bagá'y parang patlíg o banggít sa kung kailán nangyari o sukat mangyari ang sinasabi ng pangungusap; o kayâ nama'y isáng muntíng bahagi ng panahón ang pinangyarihan.

NA	—naubos *na* ang baon —ayaw *nang* maglarô —parati *na* lamang lasíng —tuwí-tuwî *na'y* galít
PA	—hindî *pa* dumaratíng —walâ *pang* sampúng taón —samakalawá *pa* málalaman ang hatol ng hukóm
NANG	—*nang* síyá'y mahirap pa ay matalik na kaibigan ko —nagalit *nang* dî mákuha ang hinihingî —náritó na kamí *nang* silá'y dumatíng

Ang *nang* na itó, na katumbás ng *noóng,* ay isinusulat na laging buô upáng máibá sa pantukoy *ng.*

DALÎ	—*dalî* kayó —*madalî* siláng nakatapos —huwág mo iyáng gawín sa *mádalian*
SANDALÎ	—*sandalíng* nagpahingá sa bahay —*sandá-sandalíng* humáhalili —*sandalíng-sandalî* lamang akóng aalís —kung sipagin ay *sandálian* —*sanda-sandálian* na lamang lagnatín ang maysakít —*pasandá-sandalî* ring sinusumpóng ng dating sakít
SAGLIT	—*saglít* na nakapamahingá —*saglit-saglít* lamang kung mátirá sa bahay —*saglít na saglít* ang aming pagkakáusap —kung mangutang siyá ay *saglitan* lamang —*pasaglit-saglít* ang dalaw niyá sa amin
BAGO	—*bago* akó, ikáw muna —*bagong* kaaalis —*bago* pa lamang nag-aaral, natigil na —*babago* pang dumarating ay yumao na naman —*kababago* pang kasal nang mabalo
MUNA	—ikáw *muna,* bago ako —halika *munang* sandalî —sinambá *muna't sakâ* nililo: sambalilo —diyán ka *muna* habang walâ akó —*hanggáng* dî akó dumaratíng huwág ka *munang* aalís

Karaniwang ang *bago* at *muna* ay magkatúgunan o magkapúnuan ng katuturán sa loób ng isáng buóng pangungusap; dátapwâ , samantalang ang *bago* ay laging náuuna sa ináabayang salitâ, *ang muna* ay lagì namáng náhuhulí. Nákakatúgunan din ng *muna* ang *sakâ, habang o hanggáng,* gaya ng nákikita sa mga halimbawà sa itaás:

DATI	—*dating* mayaman, ngayó'y mahirap —matumal sa *rati* ang pagbibilí —sa bahay na iyán kamí *dating* nakatirá —*dati-rati'y* waláng bahay dito —sa *dati't dati* ring kaugalian ang idinaraos —ang anák ay *datihang* sumasama sa pangingisdâ ng amá

PARATI	—*parati* siyáng sinasaktán ng ulo —pá*ratihan* na ba tayo sa ilalim ng kapangyarihan ng ibá?
LAGÌ	—*lagì* sa kahirapan at dî na guminhá-ginhawa —ang pamangkin ay *lagì nang* maapí ng dagahin —*palagì* ka na lamang dumaraíng —ang aming punò ay *pálagian* kung maglagáy ng kawaní
TUWI (o TUWÍ-TUWÎ NA)	—*tuwíng* lunes siyá'y tinatamád —walâ kang inaapí *tuwî na* kundî akó —sa *tuwí-tuwî na'y* iyán ang sinasabi ko sa iyó

Ang pang-abay na *parati* ay dî hangò sa *dati,* na gaya ng *palagì sa lagì;* sapagká't may ibáng kahulugán at diwà. Ang ibig sabihin ng *parati* ay *palagì,* samantalang ang *dati* ay *noóng araw, nang panahóng nagdaán.*

SAKÂ	—*sakâ* na tayo mag-usap —*sakâ-saká'y* may dumaratíng ding awà ni Bathalà sa amin —*manaká-nakâ* na lamang kayóng mápaluwás dito sa Maynilà
BIHIRÀ	—*bihirang* dumalaw ang salot sa malilinis na bayan —*bihí-bihirang* magkabulà ang kanyáng mga salitâ —*bihirang-bihirang* makagalíng ang ganyáng urì ng mga gamót
SAMANTALA	—*samantala,* maupô muna tayo —*samantalang* siyá'y nagtatalumpatì, ayaw pakukuha ng larawan —*pasamá-samantala* lamang ang aming paghahanap-buhay
KAILANMÁN	—huwág ka nang páparito *kailanmán* —*kailanmán* ako nainís sa kanyá ay di-gaya ngayón —*kaí-kailanmán* ay dî namin nasasapit ang ganitóng pagkápahiyâ —*kailán* pa ma't magkukulang silá parusahan ninyó —hindî ko na ulî gagawín ang gayón *magpakailán pa man!* —*sakáilán* ba't dî magagawâ rin natin ang ginagawâ nila

PAGDAKA	—*pagdaka'y* sinunggabán ng pulís ang salarín —*kapagdaka'y* hinihimatáy sa takot —*karaka-rakang* sasagót ka'y dî namán ikáw ang kausap —*kapagkaraka* na'y námukhaán ko siyá
PAGKUWAN	—*pagkuwá'y* umaalís nang waláng paá-paalam —kinuha *kapagkuwán* ang gulok, at hinabol ang tampalasan
KAGYÁT	—*kagyát* na daratíng ang kasarinlán —ang ibig nami'y *kagyát* na paglayà —sísiyasating *kagyát* ang lahát ng dalá, pagdaraán sa bantayan
AGÁD	—magbalík ka sana *agád* —*agád* mo namang binawi pagkabigáy mo —binayaran *kaagád* ang kanyang utang —huwág kayóng magagalit *agad-agád* —nilusob *kaagad-agád* ang kaaway na dî na nakapag-handâ —á*garang* maghayin at á*garang* magligpít —tinapos nang *agád-ágaran* upáng dî abutin ang sibsib
KABUD	—*kabúd* na lamang nanigás sa pagkakátayô —pag oras nang kakain, *kabúd* na siyáng sisipót
MANA'Y	—*maná'y* sásisipót —*maná'y* isáng araw . . .
ALIPALA	—nagalit *alipalà* pagkariníg ng balità —*alipala'y* natauhan nang makaamóy ng gamót

(i) Sa mga pang-urì sa *ma,* na narrating nápaggagamít na pang-abay, ay nangunguna ang *madalî, madalás, malimit, madalang,* at ilán pa.

Ang *madalî* ay nábanggít na sa pagtukoy sa *dalî,* at nákakasingkahulugán ng *agád.*

Ang *madalás* ay nákakasingkahulugán ng *parati* o *palagì,* at kung minsa'y ng *mabilís* at *sunud-sunód:*

madalás siyáng lumuwás sa Maynilà (parating lumuluwás)
kung tumugtóg ng piyano ay *madalás* (mabilís)
madalás ang *pagpupútukan* (sunod-sunód ang pútukan)

Ang *malimit* ay siyáng gamitín sa iláng lalawigan sa halíp ng *madalás:*

ang aming batà ay *malimit magkasakít*

siyá'y *malimit* na walâ, séntimos man

Ang *madalang* ay katumbás ng *bihirà, di-madalás:*

madalang ang nakatatawíd sa sakít na iyán
tumutugtóg ka *nang madalang*

(l) Ang anyô ng pang-urì o ng pandiwang álanganin, na binubuô ng unlaping *ka,* at salitáng-ulit, at ang anyô ng pariralang binubuô namán ng pang-abay na walâ at salitáng-ulit, ay naaaring tularan ng iláng katagáng may sarili o waláng katuturán sa pag-iisá, upáng magamit sa pagpapahayag ng isáng pagganáp o isáng pangyayaring di-hinihintáy o ináasahan. Gaya, nitóng mga sumusunod, na bagamán mga may pagka-salitáng-ulit, ay náisusulat na rin nang minsanan:

KANANAWA	—uupóng *kanawanawa* sa kapangyarihan
	—ang may isinuksók ay *kanawanawang* may titingalín
KAGINSAGINSA	—*kaginsaginsa'y* tumindig at nagsalitâ
	—*kaginsaginsa* mo'y binatukan kitá
	—*di-kaginsaginsa'y* siyáng pagdatíng
KARINGATDINGAT	—*karingatdingat* ay iniwan din kamí
	—*karingatdingat* ay umaga na
	—*di-karingatdingat* ay nagbangon ang ináakalang patáy
KAMALAMALA	—*kamalamala* mo'y iniwan kitá
	—*kamalam-malam* ko'y sárarating siyá
	—*di-kaalam-alám* ay heto na
WALÁNG ANU-ANÓ	—*waláng anu-anó'y* nabuwál sa pagkakátayô
	—nagagalit sa *waláng kaanu-anóng* bagay
WALÁNG-ABUG-ABÓG	—*waláng abug-abóg* na umalís
	—*waláng abug-abóg* ay sumipót na lamang

Ang mga pang-abay na itó ay nagagamit din sa pagka-pamaraán, at kaipala'y dito lalon náuukol kaysá pamanahón, gaya ng mátatanghál sa dakong hulí.

11236—25

Sa mga pandiwang álanganin (307), ang anyóng (l) ay naaaring gamitin din sa uri't diwang itó ng pang-abay.

(m) May iláng parirala na totoóng gamitín sa pagka-pamanahón, gaya nitóng mga sumusunód:

BALANG-ARAW	—mahuhulog din siyá *balang-araw* sa kamáy ko
MAY-ARAW	—*may-araw* kang magsisisi sa ginawâ mo
PANÁ-PANAHÓN	—kung sumipót ang kabuté ay *paná-panahón* lamang
HABANG-PANAHÓN	—hampaslupà ka na ba lamang *habang-panahón?*
NANG-UNA-UNA PA	—ipinagunitâ ko na iyán sa iyó *nang una-una pa*
SA MULÁ-MULÁ PA	—masamâ nang talagá ang kaniláng tugtóg sa *mula-mula pa*
SA TANÁNG-BUHAY	—*sa tanáng-buhay* ko'y hindî akó nakákita ng ganyáng katakaw na tao!

MGA PANLUNAN

314. Ang mga pang-abay na nagpapatlíg ng lugál, poók o agwát, at dahil dito'y tinatawag na *panlunán* o *panlugál,* ay itóng mga sumusunód:

(a) Ang apat na salitáng hangò sa apat na panghalíp na *iri* o *yarí, itó, iyán, iyón* o *yaón:*

DINI	—(malapit na malapit sa nagsásalitâ)—*dini* na kamí at diyán kayó
	—may nakatimòng subyáng *dini* sa pusò
DITO	—(malapit-lapít sa nagsásalitâ kaysá kinákausap)— ang bahay nilá'y hindî *rito*
	—*dito* sa siping ko makauupô ka
DIYAN	—(malapit sa kausap) – *diyán* mo ilagáy ang dalá mo
	—*diyán* na pô kayóng lahát!
DOON	—*doón* kana tumirá kung ibig mo
	—walâ *roón* sa kanilá ang ating hinahanap

Madalás na kung kasama sa pangungusap ang pangalan ng lunán, poók, panig o dakong tinutukoy, at ibig mapasiglá o matiyák na lalò ang pagtukoy, ay kinákatuwáng pa ng mga pang abay na itó ang kani-kaniyáng kináuukulan o pinaghanguang panghalíp na pamatlig. Halimbawà:

dini sa bahay na *irí* kamí tumirá noóng araw
dito sa ilog na *itó* nalunod ang aking kabayo
diyán sa luklukang *iyán* uupô ang pangulo
doón sa bundók na *iyón* nagkukutà ang mga naghíhimagsík

Kung waláng kasamang pangalan, ang apat na panlunang itó, ay nakagaganáp din namán ng pagka-panghalíp, gaya ng nábanggít na sa *Panghalíp* (215).

Máibibilang na rin dito ang mga hangong salitâ at parirala sa panghalíp na *saán:*

SAANMÁN	—*saanmán* dumatíng, may kaibigan —*saán pa man* iyán ay di-maaarì —*saá't-saanmán* ay bawal ang gayón —*magpasaán pa man* dî ka mápapabuti —*kung saán* nárapâ, doón magbangon

(b) Ang iláng pang-uring nagsasaád ng kalayuan o kalapitan agwát o dako, na dahil sa pandiwà ang sinásamahan kayâ nagiging pang-abay. Ilán sa mga itó'y nauunlapian ng *ma,* at ibá'y sa pamamagitan ng mga katagáng sa *may.*

MALAPIT	—*malapit* na kamí nang mákasalubong nila —*nasa-malapit* na ay ayaw pang kumibô —*malapít-lapít* na sana tayo kung dî naghintô nang matagál
MALAYÒ	—*malayò* na ang sasakyán nang kanyáng habulin —*nasa-malayò* pa ay sumisigáw na —*malayú-layô* pa ay sinalubong na
SA MAY	—*sa may* tuláy na bató silá nagkábanggaan
(O NASA MAY)	—ang bahay niná Marya ay *nasa may* simbahan —nakasabit ang talibóng *sa may* dakong kanan

(k) Sa tulong ng pang-ukol *sa,* ang pangá-pangalan ng mga panig, dako o bahagi ng isáng bagay, ay nagagawáng pang-abay na panlunán; gaya ng mga sumusunód:

SA LOÓB	—*sa loób* ng bahay nádakip ang salarín —*nasa-loób* ng dibdíb ko ang ngalan mo
SA LABÁS	—*sa labás* tayo mag-usap —*nasa-labás* ng bakuran mo ang iyóng inaangkín
SA HARÁP (o SA HARAPAN)	—*sa haráp* niyá'y sinabi ko ang lahát —*sa haráp* ng bahay-pámahalaan nagtayô ng marikít na balantók —nasa-harapán ko ang larawan mo
SA TAPÁT	—*sa tapát* mo siyá umupô —*nasa-tapát* ng bahay nilá ang bahay namin
SA LIKÓD (o SA LIKURÁN)	—*sa likod* ng tabing ay may tao —lumingón ka sa *likurán* —kamí'y maraming taním sa *likód-bahay*
SA IBABAW	—ipatong mo sa *ibabaw* —*nasa-ibabaw* ng yaman ang karángalan

SA ILALIM	—naghanáp ng karayom *sa ilalim* ng dagat —sa bunúan, laging siyá ang *nasa-ilalim* —*sa ilalim* ng aking kahirapan, máitatawíd din kitá
SA ITAÁS	—umakyát ka *sa itaás* —*nasa-kaitaasan* ng himpapawíd —italì mo *sa itá-itaás* pa nang kauntî
SA IBABÁ	—manaog tayo sa *ibabâ* —*nasa-ibabâ* pa ng kahangalán ang ginagawâ mo
SA SIPING	—*sa siping* ng upuán ko, umupô siyá
SA PILING	—namatáy *sa piling* ng mga magulang
SA TABÍ	—*nasa-tabí* ng ilog ang kaniláng bahay
SA DAKO	—ang aming bukid ay *nasa-dakong* kanan ng daán
SA GAWÎ	—ang bukid nilá ay *nasa-gawíng* kaliwâ
SA KABILÂ	—*sa kabilâ* mo buksán ang pinto —*kabi-kábilá'y* may sirà —*sa kabi-kábilá'y* waláng pinag-úusapan kundî ang bagay na iyán —*pakabi-kábilâ* ang loób kung makisama
SA MAGKÁBILÂ	—may susì sa *magkábilâ* ang pintô *-sa magkabi-kábilá'y* nagsásalimbayan ang mga punlô

(d) Ang mga tunay na pang-agwát ay itóng iláng sumusunód:

BUHAT	—*buhat* sa Maynilà hanggáng sa Antipulo ay may iláng bayang nároraanán —*magbuhat* sa Bulakán ay lakád kamíng nagsiuwî
MULÂ	—*mulâ* rito hanggáng doon —*mulâ* sa punò hanggáng sa dulo ng tubó ay waláng dî pinangós
SAPÚL	—*sapúl* dito ang bábasahin mo —*sapúl* sa kabanatang una hanggáng sa káhuli-hulian ay nábasa kong lahát
HANGGANG	—*hanggáng* mámayâ! —*hanggáng* dî ka nasasaktán ay dî ka madadalâ —huwág kang aalís *hanggáng* sa akó'y dumatíng —*hanggá nang hanggá'y* dî akó nákakatulog nang tanghalì —*magpahanggáng saá'y* dalá mo iyong kalikután -pumayapà ka nawâ *magpasawaláng hanggán!*

Itóng *hanggáng* ay siyáng laging katúgunan at katuwáng ng tatlóng náuuna—

buhat, mulâ, sapúl—sa pagbuô ng isáng ganáp na pangungusap; bagamán kung minsa'y walâ o di-lantád, nguni't náuunawan na rin. Náisusulat din ng *hanggán* o *hanggá,* ayon sa unang titik ng salitáng sumusunód; halimbawa'y:

sa hanggán dito
hanggá ngayón

ANG MGA PANGAANO

315. Sa salitáng *panggaano* o *kaganuhan* ay nasasakláw na ang bilang sa dami at bilang sa halagá. Karamihan sa mga pang-abay na itó ay mga pang-urì na rin, na dahil lamang sa pagkásama sa pandiwà o sa mga pananalitang makadiwà, kayâ nag-uurì at nátatawag na pang-abay. Karaniwan, ang ikinákikilalang madalî sa pang-uring nagiging pang-abay, ay ang pagtulong dito ng katagáng *nang,* at sa iba'y ng pang-ukol *sa.*

Naririto ang mga panggaanong lalong palasak:

(a) Ang mga nangángahulugan ng damo o kauntián sa bilang; ng lakí o kaliitán sa halagá, o ng talagáng kawalán:

MARAMI	—huwág kang kakain *nang marami*
	—*marami* kang totoóng sinasabi
	—*marami-ramí* nang natitipon
	—*maraming-marami* sa mga nagsásalitâ ang dî nakaaalám ng kaniláng sinasabi
	—*pakárami-rami* nilá ay tátalunin din ng lakás natin
	—*paramí nang paramí* raw ang gamugamó habang pinapatáy
	—hindî nakukuha ang laban *sa máramihan*
KATUKUT-TAKO	—*katukot-takot* siyáng magsalitâ
	—huwág kang magdalá nang *katakut-takot* at dî mo kaya
KAUNTÎ	—*kauntî* lamang ang násabi niyá
	—*kauntî* na kamíng inabot ng ulán
	—*kaú-kauntî* kung magbigáy
	—*kaunting-kauntî* nang násagasaan ng pérokaríl ang mga kalabáw
	—*pakaú-kauntî* kung umani
	—*pakauntî nang pakauntî* ang náaani sa aming mga bukid
	—*di-kákaunting* kapahamakán ang naiwasan namin
MUNTÎ	—*munting* kibót, nagagalit
	—*muntî* bagáng buti ng tayo'y nagkakáisá!
	—*kamuntî* nang nalunod kung dî násagíp

UNTÎ — *untî-unting* nauubos ang mga taong-bundók
— *pauntî-untî* kung magbigáy
— *pauntî nang pauntî* ang pagtingín niyá sa atin

BAHAGYÂ — *bahagyâ* nang may másahod na tatlóng piso sanlinggó
— *bahagyâ* na lamang ang lagnát
— *bahá-bahagyâ* pa noóng nakalalakad
— dî ko lalakasán ang pisíl: *bahagyáng-bahagyâ* lamang
— sa *pabahá-bahagyáng* pag-ulán ay dî tayo makabubuhay ng punlâ

BIHIRÀ — *bihirang* asawa ang makatatagál sa kanyáng kalupitán
— *bihirà* sa taong nag-aral ang gumagawâ ng ganyáng kabastusán
— ang nakaakyát sa bundók na iyán ay *bihí-bihirà*
— *bihirang-bihirà* na kamíng mápaluwás
— bakit ba *pabihí-bihirà* na ang pag-awit mo sa radyo?

KULANG — *kulang* ng isá ang ibinibigáy mo
— *kulang* sa gulang, kayâ dî natanggáp
— *kuláng-kuláng* na sampúng taóng silá'y nagsama
— *kulang na kulang* sa aming mag-anak ang kinikita ko
— *pakuláng-kuláng* ka namán kung magsalitâ
— sa galit ng amá, *kulang na lamang* ay inutás siyá sa tagâ

WALÂ — *walâ* nang ulán
— *walâ* ka nang masasabi!
— *walâ* pang hánapbuhay hanggá ngayón
— may tabako ka tayo riyán?— *walâ*
— *walá-walâ* na sanang lagnát ang batà, ay pinakain pa ng kanin
— *waláng-walâ* pô akóng masasabi tungkól sa bagay na iyán
— *sa walâ akó . . .* ay anó ang magagawâ mo?
— ang maghanáp *sa walâ,* ulól ang kamukhâ
— *sa walá't-walâ* rin náuwî ang kanyáng kabuhayan

Naaaring mapagkilala ang walâ na gumaganáp ng pagkapandiwang pantulong, kung sa pangungusap ay may ibáng pandiwang katugón, na siyáng pamadyá, at sakâ, karaniwang dî nasásamahan ng alín mang pantukoy o pang-ukol.

(b) Iláng katagâ at salitáng karaniwa'y sa kapwà pang-abay nagtatakdâ ng

hangganan ng katuturáng sakláw:

NA	—marami *na*; kaigihan *na itó*
	—naubos *na* ang binilí ko
	—mahirap *nang* makautang ka ulî, kung ganyáng kakunat kang magbayad
	—ako'y walâ *nang* mga magulang at kapatíd
PA	—marami *pa;* makakákuha *pa* kayó
	—hindî *pa* nauubos ang aking binilí
	—walâ *pang* hánapbuhay ay nag-asawa na
	—saán *pang* sulok ng daigdíg waláng kaligaligán!

Malamáng na pamanahón ang mga pang-abay na *na* at *pa* kaysá panggaano, at ang ikákikilala sa kung alín sa dalawáng tungkulin ang tinutupád, ay nasa-diwà at katuturán ng mga salitâ at pangungusap na ináabayan.

SAPÁT	—*sapát* na ba sa iyó ang piso sang-araw?
	—*di-sapát* ang iniuupa sa ginagawâ
	—kumikita ka ba nang gaano?—*sapat-sapát* lamang
	—*pasapát-sapát* sa mga pangangailangan ang nátatanggap
	—*kasapatán* sa limáng bibíg ang hanap ko
SUKAT	—*sukat* siyáng magalit sa sinabi mo
	—ang *sukat* mong akalain ay maaaring maghirap bukas ang mayaman ngayón
	—*sukat* ba namáng kásabi-sabi niyá'y duwág ka raw!
	—hindî *sukat* ang mátutong mag-utos, kailangan din ang mátutong sumunód
	—*sukat* na! *sukat* na ang mga sinasabi mo!
	—ang talà ay nawalá't *sukat* sa aming matá
KAIGIHAN	—siyá na: *kaigihan* na itó
	—gaano ang kinikita mo?—*kaigihan*
KAINAMAN	—*kaináman* na ang ibinibigáy sa akin
	—marami ba kayong náhuling isdâ?—*kainaman*
KATAMTAMAN	—*katamtaman* nang baunin ko ang sampúng piso
	—magkano ang tinalo mo? – *katamtaman*

Itóng tatlóng hulí'y halos magkakasíng-kahulugán, kayâ nágagamit ang isá sa halíp ng isá.

LAMANG (o LAÁNG, LANG)	—isa *lamang* ang nakaligatás sa kapahamakán —dî *lamang* mabuti, kundî kábuti-butihan —namimilí ng kung anu-anó na *lamang* —siyá *laáng* ang natirá sa magkakapatíd —tingnán ko *lang* kung may masasabi pa —sayang *lang* ang pagod mo sa kanyá!
MAN LAMANG	—isá *mang lamang* sa kanilá'y waláng dumatíng —hindî *man lamang* napakita sa akin, bago nalís —makálawá *man lamang* santaón ay umawit ka rito sa atin

Ang panggaanong itó, gaya ng mga sinusundán, ay naaarì rin namáng magíng pamanahón, kapág sa bilang o takdâ ng panahón iniuukol.

MGA PANULAD

316. Halos lahát ng mga katagâ at salitáng gamit sa mga antás na pánularan at pánukdulan ng pang-urì, ay nábibilang o maaaring ibilang na mga pang-abay na panulad.

Nárito ang mga lalong palasak:

(a) Ang mga gamit sa antás na pánularan, gaya ng mga sumusunod:

GA	—*ga*-niyóg ang ulo ng sanggól —*gaga*-suntók pa ang bunga ng suhà —*gangga*-bundók ang mga alon sa dagat —*ganirí, ga*nitó, *ga*niyán, *g*ayón *o ga*noón

Sukat nang mápansín sa mga halimbawà sa itaás, na ang *ga, gága* at *ganggá* ay ginígitlingán kapág kasunód agád ang pangalan ng bagay na pinagtútularan; samantalang lúbusan nang ikinákabít na parang unlapì sa mga panghalíp na pamatlíg na nasa-kaukuláng paarî.

GAYA	—*gaya* ng halamang lumakí sa dilíg —*gágaya* (o kákagaya) ng suntók ang bunga —*gaya-gaya,* putumaya
GAYÓN DIN	—nahihiyâ ka ba? – akó ma'y gayón *din* —*gayón din* namán kamí sa iyó —*pagayón din* ang nangyari sa amin

Kabilang na rito sa *ganitó rin, ganyán din, ganoón din,* at ang *ganitó rin namán, ganyan din namán, ganoon din namán,* at sakâ ang *paganiri, paganito, paganyan* at *paganoon,* may *din* at *namán,* o walâ. Patí kung nasa-anyóng pangmarami ang

isa't isá: *gangganirí, gangganitó, gangganyán, ganggayón* o *gangganoón.*

Sa ganitó ring urì at diwà, ay máibibilang pa rito ang mga salitáng panulad ding: *parang, paris ng, tulad ng,* at *bilang.*

(b) Ang mga katagâ o salitáng nagsasaád ng kalamangán o kahigtán, na gaya ng mga sumusunód:

LABIS	—*labis* ng buti sa iyó ang kanyáng iná
	—*labis* na mabuti sa iyó ang kanyáng iná
	—*labis-labis* ka namáng magsalitâ
	—*palabis-labis* silá kung magbigáy
	—*kalabisán* (o *kalalabisán*) nang sabihing malî ang ganyáng akalà
HIGÍT	—*higít* nang kauntî ang taás niyá sa akin
	—*mahigít* na sanlaksâ ang taong nanoód
	—*higit-higít* (o *mahigit-higít*) lamang ang salapíng pumapasok sa lumalabás
	—*humigít-kumulang* (o *kumulang-humigít*) ay ganyán ang pagkakásabi niyá sa akin
LUBHÂ	—*lubhâ* ka namáng matuntunin
	—kákain din siyá, *lubhâ* pa't pípilitin mo
	—ang ginawâ mo'y *lubháng* kahiyá-hiyâ
	—*palubhâ* nang *palubhâ* ang digmaan
LALO	—*lalò* tayong yáyaman kung magtitipíd
	—pápayag iyón, *lalò na't* pakíkiusapan
	—*lalong* masamâ ang magtagò: mabuti pa'y humaráp nang kusà
	—gaanumáng kahirap ay gagawín ko, *lalong-lalò na*'t ikáw ang mag-uutos

Itóng *lubha* at *lalò* ay nagagamit na magkapálitan; dátapwâ't nagkakáibá lamang sa paggamit ng panakdáng *na* at *pa:* ang karaniwang abay na hinihingî ng *lubhâ* ay *pa,* at ang sa *lalò* ay *na.*

KAYSÁ	—mataas itó *kaysá* riyán
	—higít na mainit ngayón *kaysá* kahapon
	—mabuti na ang matulog *kaysá* maglibót
	—lalong tamád sa Huwan *kaysá kay* Pedro
	—muntíng tamís ng manggá *kaysá* sa papaya

Tunay mang ang *kaysá* ay kabuuán lamang ng pantukoy na panaong *kay* at ng pantukoy na paukól *sa;* nguni't dî na gumaganáp ng pagka-pantukoy lamang kundî ng pagka-panulad nang talagá. Ang kabuuá'y isá nang bagong katagáng

may sariling kapakanán, at karaniwang katuwangán ng *lalò, higít* at ibá pang pang-abay na sangkáp sa paghahambingan.

(k) Ang mga panulad na karaniwa'y may pangunang *dî:*

TOTOÓ	—*totoó* kamíng nahihiyâ sa iyó —nagkakáhigpitang *totoó* ang labanán —siyá'y babaing *di-totoóng* masikháy sa buhay —kung mag-alók akó sa *tótohanan,* at dî pabalát bunga lamang —*di-totoóng* kilalá sa Pilipinas ang mga bansá sa Amérikang-Timog
DI-HAMAK	—malakíng *di-hamak* ang máitutulong mo —*di-háhamak* na pagkatuyô ng dugô ang ipinatiís mo sa akin! —*di-hamak-hamak* na mapasasagót natin silá ng oo
DI-KAWASÀ	—sa *di-kawasa'y* natapos din —nagalit nang *di-kawasà* —magandáng *di-kawasà* itó kaysá riyán
DI-SAPALÀ	—nagtatalik siláng *di-sapalà* sa kaligayahan —mabuting *di-sapalà* ang kanyáng iná kaysá amá
DI-GAANO	—*di-gaanong* matatág ang kanyáng yaman —ang gulat ko'y *di-gaanong* tulad ng pagtataká —*di-gágaanong* hirap ang tiniís namin sa pamumundók —*waláng gaanong* magagawâ siyá sa atin —*gaano mang* pakitang-loób ang pahunanin ko, ay masamâ rin akó sa kanilá —*di-sásanggaanong* pawis ang tumulò sa akin sa gawaing iyán
DI-GASINO	—siyá'y *di-gasino* sa akin —akó'y *di-sanggasinong* tao lamang sa kanyá
DI-MÁMAGKANO	—galit na *di-mámagkano* ang isinalubong niyá sa amin —*di mámagkanong* tuwâ ang aking tátamuhín kung sapitin kang malwalhatì nitóng aking liham . . .
DÎ ANÓ LAMANG	—lungkót na dî *anó lamang* ang nagharì sa kanilá nang mátanggáp ang balità ng pagkamatáy

Mápapansín sa mga halimbawà sa itaás ang pangunguna sa lahát halos ng katagang *dî.* Ang pananggíng itó ay kailangan upáng magkauring panulad ang mga salitáng pinangúngunahan, na ibá'y sadyáng di-gamitín kung nag-iisá—gaya ng *kawasà, sapalà,*—at ang ibá'y nagiging pananóng kapág waláng kaabay sa *dî*—

gaya ng *gaano, gasino magkano, anó lamang.*

Isa sa mga bagay na sukat ikákilala sa kaibhán ng mga salitâ o pariralang itó, kung gumaganáp ng pagka-pang-abay sa kung gumaganáp na pagka-pang-urì, ay ang sa pang-abay, hindî kinakailangang lagì ang magkaroón ng lantád o dî lantád na itinutulad at pinagtútularan, na gaya ng laging kailangan sa pánularang pang-urì. Sa pang-abay ay sukat na ang isáng payák na pangungusap, álalaóng bagá'y kahit waláng itinutulad o pinagtútularan.

MGA PANANONG

317. Máliban sa *gaano, maano, magkano* at *paano,* na siyáng matatawag na talagáng mga pang-abay na pananóng, ang ibá pang kasamahán ng mga itóng nangábanggít na sa *Panghalíp na pananóng* (219)—gaya ng *sino, kanino, anó, alín, ilán, kailán* at *saán*—ay talagá namang mga panghalíp. At kung ang ilán mga násabing panghalíp,—gaya ng *ilán, kailán, saán,* atb.—ay nangaaaring mápabilang din sa pang-abay, ay sapagká 't ang nagiging kátayua't kapakanán nilá sa pangungusap ay ang sa tunay na pang-abay, o malapang-abay man lamang. Hindî magaáng gawâ ang sumurì at tumiyák ng mga kabagayáng ikináiibá ng isá sa isá; samaktwíd bagá'y kung kailán panghalip at kailán pang-abay ang isa't isá; gayunmán, mapanúnuntunán ang mga katangiang sumusunód:

Ang *ilán,* kung anyóng *mangilan-ngilán, pailan-ilán, sáilanan,* ay hindî na panghalíp kundî pang-abay na panggano, lalo't may sinásamahan nang isáng pangngalang makadiwà o pandiwà.

Ang *kailán,* kung anyóng *kailanmán, kailán pa man, sakáilán,* atb., ay malamáng na pang-abay na rin, lalo't mayroón nang pangngalan o pandiwang ináabayan.

Ang *saán,* kung anyô nang *saanmán, magpasaán pa man, kung saan-saán,* atb., ay gayón din.

Nguni't ang *gaano, maano, magkano* at *paano,* bagamán hindî taál na nga panghalíp kundî pang-abay na pananóng, ay naaarì ring gumanáp ng ibá pang-urì o tungkulin ng pang-abay, ayon sa kung anó ang kapararakan ng pandiwà o malapandiwang ináabayan.

Ang *gaano* ay maaaring maukól sa bilang, sa halagá o sa panahón:

> *gaano* karami ang mga tao sa dúlaan?
> *gaano* ang halagá ng napagbilhán mo?
> *gaano* ang gulang na takdâ ng batás sa pamamahingá ng mga hukóm?

Ang *maano* (ibá sa pandiwang *maanó,* at sa pandamdám na *maano nawâ!)* ay siyáng panumbás na dati sa hirám sa kastilang *kamustá* (cómo está):

> *maano* kayó rito (*kamustá* kayó rito)?

maano ang buhay ninyó?

Ang *magkaano* o *magkano* ay malamáng na pang-abay na panggaano o ukol sa halagá at pagbibílihan, kahit na sa mga patanóng na pangungusap:

magkano ang sinasahod mo linggu-linggó?
magkakano ang inyóng pagbibilí niyán?
magka-magkano ang ating ibabayad sa kanilá?

At ang *paano,* na isá ring pang-abay na pamaraán, ay nasabi na sa dakong unahán na maraming nasasakláw na kapakanán; ilán na ang mga sumusunód:

paano siyá nakatakas sa bílangguan?
paano mo nálaman ang pinag-usapan naming?
papaano bang kayóng dalawá'y magkakásundô!
Kung *paá-paano* (o *papá-papano*) na lamang ang ginagawâ mo
paánumá'y mabuti na ang mayroón sa walâ
sa paanu't paanumán ay ibig na nmin ang nagsásarilí

May iláng katagáng palasak na gamit sa mga pagtatatanóng; gaya ng mga sumusunód:

BA	— ikáw *ba* ang si Pedro (o si Pedro ka *ba?*)
	—walâ na ba tayong gagawín?
	—iyán na ngâ *ba* ang sinasabi ko!
	—ayaw ka na *ba?*
	—akalain mo *ba* namáng máligáw pa siyá'y datihang-datihan na rito
	—anó *ba't* siyáng pagdatíng ng nanay ko!
BAGÁ	—dî *bagá* mangyaring akó'y samahan mo hanggáng doón?
	—mayroón *bagáng* mabuting gaya ng bukas na tayo lumakad
	—ganyán *bag*á ang lalaki!
	—paano *bagáng* makalalakad ay walâ kamíng mábaon!
	—kung *bagá* sa itlóg ay bugók

Ang *ba* at *bagá,* bagamán magsingkahulugán at naaaring gamitin ang isá sa halip ng isá, ay karaniwang násusunód sa himig ng pananalitâ, kayâ madalás sa pinagkakákilanlán kung tagasaáng lalawigan ang nagsásalitâ. Mapaggamít ng *bagá* ang mga taga-dakong silangan at timugan, sunód sa may-kalawigan niláng pangungusap, at ang *ba* ay siyáng gamitín namán sa mga lalawigan sa gitnâ at hílagaan.

KAYÂ — sino *kayâ* ang taong iyón?
— saan *kayâ siyá* patungo?
— hindî bagá *kayâ* pangit na tayo'y kumain nang walâ pa silá?

Itóng *kayá, gayón* din ang *ba* at *bagá,* sa pagka-pang-abay ay nátatawag lamang na lamang na mga pananóng, pagká't madalás mágamit sa mga pagtatanóng; dátapwá't ang malamáng niláng tungkulin ay pang-agam, bukód sa nanganúnungkulan din ng pagkapangatníg na pananhî, gaya ng mákikita sa dakong hulí.

BAKIT — *bakit* ka umiiyák?
— kung *bakit* pa ba akó nakásama sa kanyá!
— at *bakit* parúrusahan ang waláng sala?
— *bakit* siyá, naarì?

Bagamán itóng *bakit* ay pinag-angkupán lamang ng salitáng *bakin* at katagáng *at,* dapwa't siyá nang ugaling gamitin sa mga pananalitâ. Ang *bakin* ay sa iláng lalawigan na lamang nárinig, o sa mga pangungusap na pampánitikan.

DIYATÀ — *diyatà* at mag-áasawa na si Doray?
— anó? *diyata't* sa santabong tubig ay napalulunod ka?
— makakaya mong gawín iyang mag-isá? *diyatà?*

May pagka-pang-agam din ang pananóng na itó. Hindî dapat magkámalî sa pariralang dî *yatà* o *hindî yatà.*

HA — uli-ulî huwág kang kúkuha ng hindî atin, *ha?*
— ibilí mo sana akó ng bagong sapatos, *ha?*
— hindî siyá dapat gumawâ ng gayón, anó, *ha?*

HANE — mag-ingat ka sana sa pagtirá mo sa Maynilà, *hané?*
— uuwian mo ako, nanay, ng kakanin, *hane?*
— huwág mo nang mauulit na gawin sa akin iyon, *hane?*

Sukat nang nápansín sa mga kauulat pang halimbawà na ang *ha* at *hané* ay pananóng na laging nasa-hulihán ng pangungusap, at sa mga málambingang pag-uusap lamang gumagamit, lubhâ pa ang *hané.*

MGA PANG-AGAM

318. Ang mga pang-abay na-nagsasaád ng pag-aálinlangan at di-katiyakán, ay karaniwang iisahíng katagâ o salitâ lamang, at bihirà ang mga parirala. Nangáritó ang mga lalong gamitín:

GA	—*ga* may sásabihin ka sa akin? —*ga* natatakot kang kung paano —si Pepe ay *ga* tila nauumíd magsalitâ
TILA	—*tila* uulán mamaya —kung *tila* ináakalà mong mabuti ang ulo niyá, sabihin mo na —*tila* tulóg na *tila* gisíng —*tila warì* mapapahiyâ ka ngayón
WARI	—*warì walâ* kang magagawâ —*waring* hindî tagarito ang taong iyán —*warì mandíng* alingawngáw na nagbubuhat sa ilalim ng lupà
MANDÍN	—ikáw *mandín* ang nagsabi sa kanyá —*mandín* ko'y may galit siyá sa atin
ANAKÌ	—*anaki'y* may magagawâ kung kumilos —hindî, *anakì,* nadadalâ
YATÀ	—Si Rosíng *yatà* ang babaing iyón —hindî *yatà* mátutulóy ang pulong —walâ ka *yatang* magagawâ, bakit dî ka pa magsabi ng totoó?
MARAHIL	—*marahil* mápapalakad kamí bukas —ikáw *marahil* ang hanap ng pulís —natapos na kayâ ang pulong? – *marahil* —*marahil-dahil* mo niyán, sa kápipilì, nakátagpô ka ng bungî
KAIPALÀ	—*kaipala'y walâ* siyáng tiwalà sa atin —akó, *kaipalà,* ang lalong makasasaksí sa nangyari —*kaipalà pa'y* (o *kapala pa'y*) mápagbintangan tayo sa kilos mong iyán

Nagagamit din kung minsan ang salitáng *alipalà* sa kahulugan ng *kaipalà;* nguni't ang tunay niyáng tungkulin ay pamanahón at pamaraán, sa kahulugáng *biglâ, agád* at *sukat.*

BAKÂ	—*bakâ* tayo mápahiyâ —*bakâ* ang tingín mo sa tansô ay gintô —*bakâ* kayâ náuna na silá sa atin

MÁMAYÂ PA'Y	—*mámayâ pa'y* mápahiyâ lamang tayo —*mámayâ pa'y* kung anó ang kanyáng akalain
DI SÁSALA	—*di-sásalang* may-sakít siyá kayâ dî nakaparito —daratíng silá bukas na *di-sásala*
WALÁNG-SALA	—*waláng-salang* pároón na sila ngayón —*waláng kasala-salang* tuwíng martés ay nagkita kamí sa pámilihan.
DI-MALAYÒ	—*di-malayong* mápaghihinalaan pa tayo —akalain kayâ niláng ikáw ang maygawâ? – *di-malayò*
MALAPIT-LAPÍT	—*malapit-lapít* na magkabasag-ulo sa pulong —*malapit-lapít* na mawalán ka ng kapatid
PAG-NAGKÁTAÓN	—*pag nagkátaón,* daíg pa ang nagtipán —magkakásingilan silá *pagkakátaón*
PAG NAGKÁBISALA	—*pag nagkábisala,* natunaw na lahát ang mga aríarian niyá —mádarakíp din siyá *pagkakábisalà*

Dito sa mga hulíng anyóng parirala, ang *di-sásala* at *waláng-sala* ay may kahulugáng malamáng na tiyák kaysá hindî. Ang pagka-álinlangan ay bahagyâ. At kung minsa'y sa himig na lamang ng pananalitâ napag-úunawà ang lapit o layò sa katiyakán ng ibig sabihin. Ang gitlíng sa pagí-pagitan ay nag-iila sa pagkakámalíng unawain ang mga tinurang parirala sa talagá at túwirang kahulugán. Kung waláng gitling, ang katumbás ng dî *sasala* ay anyóng panghinaharáp ng pandiwang *sumasala* na pinangúngunahan ng panalungát na *dî,* at ang sa *waláng-sala* ay maaaring *waláng kasalanan, o laging tamà* sa pagtudlâ. Kapág nangagkáganito'y hindî na kapwà pang-abay.

Halos ganitó na rin ang buóng sukat masabi sa salitáng *siguro,* na hirám sa Kastila'y totoóng gamitín na at kilalang-kilala hindî lámang sa pananagalog kundi sa mga ibá pa mang wikaín sa Kapuluán. Ang *siguro* ay nagsasaád ng katiyakán o ng kaalinlangan, alinsunod sa himig ng pananalitâ, at sa pang-angkóp o kuwít na tinatagláy, Halimbawà:

siguro'y darating silá bukas (di-tiyák)
sigurong darating silá bukas (tiyák)
hindî siguro an gaming paglakad (di-tiyák)
hindî siguro ang aming paglakad (tiyák)

MGA PANANG-AYON

319. Ang mga pang-abay na nagsasaád ng pagsang-ayon, o mga katagâ at salitáng katumbás ng pagtangô kung tinatanggáp, pinápayagan, pinatítibayan, o ipinabábahalà sa kausap ang itinatanóng, hinihingî o anumáng sinasabi nitó, ay naaaring *táhasan, patambís,* at *paniglá.*

Táhasan, kung ang pagsang-ayon ay lubós, tiyák at waláng pasubalì; gaya ng: *oo, opò, ohò, siyá ngâ, totoó, tunay, talagá,* atb.

Patambís, kung ang pagsang-ayon ay di-lubós, pakibagay lamang o pilít; gaya ng: *namán, marahil, tila, kápalà pa, siyá ngâ palá, maaarì, ganoón nga, mangyari pa, hala na ngâ, ikáw* (o *kay*ó) *ang bahalà,* atb.

Paniglá, kung bukód sa sariling kapakanán, ay nagiging tagapagpasiglá pa o tagalubós ng pagsang-ayon o pagpapatibay sa katotohanan, dilì kayá'y ng pagsasama pa ng ibá sa bilang na sinasabi ng pangungusap.

(a) Nárito ang mga halimbawang ukol sa katangian ng isa't isá sa mga panang-ayong táhasan:

OO	—sásama ka ba? – *oo* —*oo,* ikáw ang masusunód —hindî ba ikáw ang may sabi niyón – *oo ngâ* —at ikáw pa ang nagpásimunò – *oo rin*
OPÒ (*oo p*ô)	—nagawâ mo nab a ang ipinagagawâ ko? – *op*ò —dî ba bilin kong pagkayari'y ipakita mo sa akin? – *oo ngâ p*ô
OHÒ (*oo h*ô)	—(Itó'y siyá rin ng *opò,* ngunì gamit lamang sa mga iginagalang na kapalágayang-loób, o mga magulang)
SIYÁ NGA	—*siyá nga,* may katwiran ka —inabot sana nating kung lumakad tayo nang maaga siyá *nga namán* —mabuti na ang lagáy mo rito kaysá roón, hindî ba? – siyá *ngâ po*

Hindî itó dapat ipagkamali sa pangatlóng panauhan ng panghalíp na panao, *siyá,* kung itó'y sinusundán din ng *ngâ.*

TOTOÓ	—ibig mo ngâ bang sumama sa akin? – *totoó* —*totoó* ngang hindî ko siyá nákakausap —pinagwikaan ka ngâ ba niyá nang masamâ — *totoó pô,* ginoóng hukóm
TUNAY	—ganoón ngâ ba ang sinasabi mo? – *tunay* —huwág mo ako hingán, at *tunay* na walâ akong kapera pera ngayón —*tunay* ngâ pong hindî ko siyá nákikilala

TALAGÁ	—ang lagáy ba'y may balak kang magtulóy? – *talagá* —*talagá* ngang hindî akó nasusulô kanínumán —totoó ngâ bang ikáw ang ayaw magbigáy ng hinihingî ko? —*talagáng* akó

Ang tatlóng hulíng panang-ayon itó ay napaparang náilalagáy pa sa antás na pánukdulan kung ibig pasiglahíng lalò ang pagsang-ayon o ang pagsasalitâ; anupá't nasasabing: *totoong-totoó, tunay na tunay, talagáng-talagá.*

(b) Narito namán ang mga halimbawang ukol sa katangian ng bawa't isá sa mga patambís na pagsang-ayon

NAMÁN	—lalong mabuti'y magpahingá na muna tayo – *namán*
MARAHIL	—makapag-aral kayâ tayo sa taóng itó? – *marahil* —sa akalà ko'y hindî na silá daratíng ngayón – *marahil ngâ*
TILA	—sa palagáy mo ba'y uulán mámayâ? – *tila* —lásing kayâ siyá kayâ nagkakágayón? – *tila ng*â
MAAARÌ	—nang panahón daw ni Smith ipinagbawal ang watawat natin – *maaar*ì —*maaarì nga,* kung gayón, ang ating gagawín —mahihirám ba naming patí aklát na iyán? – *maaarì rin*
KÁPALA PA	—may hinalà akong siyá ang nagnakaw – *kápalà pa* —*kápalà pa'y* bayaran ka nang mabuti kung matatapos mo iyán agád
GANOON NGA	—bakit silá dî nagsikibô? – *ganoón ngâ* —*gayón ngâ* ang ibig ko -*gayón din* ang ibig niyá
MANGYARI PA	—manonoód din ba kayó kahit umuulán? – *mangyari pa* —*mangyari bang* dî susunód din siyá sa atin
HALA NA NGÂ	—anó, ilalagáy na naming sa palátuntunan ang pangalan mo? – *hala na ngâ*
BAHALÀ NA	—lálakad ba tayo bukas? – *bahal*à *na* —*pabahá-bahal*à *na* lamang ang kanyáng mga sagót —isasama kitá sa tálaan? – *ikáw ang bahal*à —ilalagáy naming unambág kayó ng sampúng piso – *kay*ó *na ng*â *ang bahal*à

Sukat nang nápansín sa mga halimbawà sa itaás na lahát halos ng mga panang-ayon, táhasan ma’t patambís, ay nakapag daralá ng *ng*â at *din*.

(k) Ang mga paniglá ay *ng*â, *din, man, nam*á*n, pat*í*, samp*ú*n,* na sa mga halimbawang sinusundán ay halos nangápasangkáp nang lahát, máliban itóng dalawáng hulí.

Ang apat na náuuna ay laging panghulí sa mga salitáng inábayan, samantalang ang *pat*í at *samp*ú*n* ay panguna sa ngalan ng isinasama.

NGÂ	—akó *ng*â ang may sabi ng gayón
	—ang dumatíng ay silá *ngâ*
	—walâ *ng*â kamí sa bahay kahapon
	—ipinatatawag *ng*â kayó ng húkuman
DIN	—ikáw ba’y nakiníg *din* sa radyo?
	—ayaw *ring* magsabi nang totoo
	—ikáw *rin* ang ináalaala ko
	—ganyán *din* ang ibig niyáng damit
MAN	—manonoód kamí ng sine – kamí *man*
	—batà *man* ay makaiisip niyán
	—buhay ko *man* ay idaramay rin
NAMÁN	—tapós na kamí, kayó *nam*á*n*
	—binigyán *nam*á*n* tayo ng mabuting panahón

Ang mga katagáng itó ay napagdadalá-dalawá, at hanggáng tatló pa, sa isáng pangungusap:

silá *ng*â *rin* ang mararamdamin
walâ *man ngang* nasabi kahit anó
tayo *rin nam*á*n* ay mahíhirapan
ikáw *man nam*á*n* ay magagalit din
kamí *ng*â *rin nam*á*n* ang sísisihin

Nagagamit din namán ang mga nábanggit na katagâ sa mga pananggí o panalungát na pangungusap, gaya ng mákikita as ukol na lunán.

PALÁ	—ikáw *pal*á*!*
	—siyá *ng*â *pal*á namán!
	—kayâ *pal*á maalinsangan kangina, ay uulán ngayón

Bagamán nátuturingang panang-ayon ang pang-abay na itó, dátapwá’t nagtatagláy rin ng himig pang-agam. Ginagamit kung ang isáng bagay na dî pinaníniwalaan o ináasahang dati ay napaníniwalaan na’t nákikita sa ngayón. At gaya rin ng *ng*â*, din, nam*á*n,* na nagagamit sa pagtanggí.

NGANÌ — ikáw *ngan*ì ang may sala
— hindî *ngan*ì kamí nagkakásundô

Ang salitáng itó'y may pagkalipás na, at bihirà na ang gumagamit ngayón sa kahulugán ng *ng*â, Sa kasalukuyang pang unawà ay waring may himig na ng agam-agam, anupá't tila náhahaluan na ng katuturán ng *mandín* at *yat*à.

Nárito ang dalawá pang katagáng gamit na karaniwan sa mga pasang-ayong pagdaragdág o pagsasama:

PATÍ — *pat*í akó'y inaaway
— kamí *pat*í'*y* nápagbibintangán
— *pat*í kanyáng pagkatao ay tinútuligsâ
— nasunog ang aming bahay, *pat*í ng aking mga aklat

SAMPÚN — ang katawán, *samp*ú*n* ng káluluwá ay dapat pakáalagaan
— pag nalait ang isáng iná, nalait *samp*ú*n* ng mga anák
— ikáw at *samp*ú*ng* akó ay kákailanganin

Nangyayaring magkápisan ang dalawang itó sa isáng pangungusap, nguni't ang *samp*ú*n* ay siyáng ukol sa hulí:

> ikáw, mga anák mo, *pat*í iyóng mga apó, *samp*ú*ng* káaupu-apuhan, ay matatapos sa pagkabusabos hanggáng dî kayó bumábalikwás sa pagkaalipin

Karaniwang humihingî ang *pat*í ng pantukoy o panghalíp na palagyô, bagamán madalás din namáng nagágamitan ng paarî. Ang *samp*ú*n* ay laging ginágamitan ng pantukoy na paarî, máliban kung panghalíp na panao, na naaaring waláng pantukoy kundî pang-angkóp lamang. Itóng *samp*ú*n* ay di-dapat ipagkámalî sa *samp*ú, pagká't ang una ay may likás na *n* sa hulihán.

MGA PANANGGÍ

320. Sakláw sa tawag na panaggí ang mga pang-abay na nagdiriwà ng pagsalungát at pagbabawal.

Alinsunod dito, ang limáng paraán ng pagpapakilala ng diwang laban sa sariling kuro't loób, álalaóng bagá'y ang mga salitáng nagpápahayag ng iba-ibáng kahulugán ng pag-ilíng, ay paraparang matatawag na mga pang-abay na pananggí.

Ang tinurang limáng paraán ay natútumbasán ng limáng salitáng sumusunód: *hind*î, *huwág*, *wal*à, *ayaw* at *aywán*. Bawa't isá'y may kaní-kanyáng urì ng pagtanggíng ibig sabihin; nguni't ang una, samakatwíd, ang *hind*î, ay siyáng pinaka pangulo, na, sa tulong ng iláng salitáng kaukol, ay naaaring humalíp

sa lagáy at magpahiwatig humalip sa lagay at magpahiwatig ng katuturán ng alinmán sa apat na kasama. Halimbawà:

HINDÎ	—salungát sa oo; pabulaán sa nangyari
HUWÁG	—hindî sapat gawín; pagbabawal
WALÂ	—hindî mayroón, o hindî naroón
AYAW	—hindî ibig
AYWÁN	—hindî alám

Gayunmán, sa wastóng pananagalog ay dî nagagawáng pag palít-palitín ang limáng salitáng itó, bagkús pinag-íingatang bawa't isá'y gamiting lagì sa kaní-kanyá lamang kaukulán.

(a) Ang *hind*î ay siyáng tanging may dalawá pang ibáng anyô: isáng maypungos, *d*î, at ang maypungos na itóng sinapian ng *l*ì, samakatwid, *dil*ì*;* kayá't nagkakátatló: *hind*î, *d*î at *dil*ì. Samantalang ang alinmán sa *huwág, wal*â, *ayaw,* at *aywán,* ay dî nababago at walâ nang ibáng anyô kundî ang sarili lamang.

Bagamán ang *hind*î*,* dî at *dili* ay may íisáng diwà ng pagtanggí, dátapwâ't may kaní-kanyáng paraán ng paggamit at may sarí-sariling sakláw na kapakanán.

HINDÎ	—kumain ka na ba? *hind*î *pa*
	—*hind*î akó ang may-arì
	—sa kabigatán ay *hind*î niyá madalá
	—*hindíng-hind*î ko magagawâ iyón
	—*pahindí-hind*î na lamang kung sumagót
DÎ	—*d*î ko maisip ang sinabi mo
	—siyá ang may-arì at *d*î akó
	—ang ginawâ niyá'y *di*-mabuti
	—*d*î ba ang sabi mo'y aalís kayó?
	—saán *d*î siyá magagalit kung ganyán ka?
	—*d*î kung ayaw kayó'y huwág!
	—mayroón ba siláng *d*î sa pagsukò?
	—dî *sapagk*á*'t* punò ay *d*î na gágalang

Ang pagka-pananggí ng *d*î ay nawawalâ sa mga binuóng salitáng sumusunód: *dikun*ó*, dium*a*n*ó*, diyat*à*, di-kawas*à*, di-hamak, di-pal*á*k, di-sapal*à*.*

Ang *d*î ay nawawalán ng pagka-maragsâ kapág gumaganáp ng pagká-maunlapì (176), ***).

Halos lahát ng napaggágamitan ng *d*î ay napápalitán ng *hind*î*,* máliban sa pagka-panlapì; nguni't ang *d*î ay *d*î namán máipapalít sa *hind*î*,* lalò na't itó'y nag-iisá o nasa-hulihán ng pangungusap.

DILÌ	—*dil*ì mandín náriníg niyá ang sinabi ko
	—ikáw ang pumaroón; *dil*ì kayá'y akó na
	—humaharáp ka nang kusà sa maykapangyarihan; kung *dil*ì nama'y mangibáng-bayan ka na.
	—abot-*dilì,* kumain-*dilì,* magsalitâ-*dilì,* bigyán-*dilì,* mátawá-*dilì,* kausapin-*dilì,* atb.

Sa alinmán sa mga halimbawang itó, máliban dito sa hulíng binubuô ng mga pandiwà, ay mapápalitán ng *hind*î o *d*î ang *dil*ì. Hindî itó pinaggagamit kundî sa anyô ng hulíng halimbawà.

Kapág ang *dil*ì ay itinatambál sa hulihán ng isáng pandiwà, o ng isáng pandiwà, o ng isáng pangalawáng diwà, o ng isáng salitáng makadiwà, hindî na gaanong pananggí ang nagiging tungkuli't kahulugán, kundî may pagka-pang-agam na at nálalapít sa katuturán ng *halos* at *bihir*à.

HUWÁG	—*huwág* kang matulog sa naháhamugán
	—*huwág* mong angkinín ang dî iyó
	—*huwág* ko ba siyáng bigyán? – *huwág*
	—magbirô nang mabuti, oo; magbirô ng masamâ, *huwág*
	—*huwág* ding mangyari ang ipinangangambá ko!
	—*huwág* nang dahil sa akin, kundî alang-alang na lamang sa kanyá
WALÂ	—*wal*â rito, *wal*â riyán; saan nároon?
	—akó'y *waláng* sukat masabi tungkól sa kanyá
	—anó ang dalá mo? – *wal*â
	—nasa-itaás ba siyá? – *wal*â *rin*
	—*waláng-wal*â kaming nátatanggáp na balità
	—*pawalá-wal*â na siyá kung sumagót
AYÁW	—ayaw kumain, o dî makakain? – talagáng *ayaw*
	—*ayaw* pagitawin ang kalaban
	—ibig mo bang maligò tayo sa dagat? – *ayoko* (*ayaw ak*ó)
	—sa ibig mo't sa *ayaw* ka, ay lálakad tayo
	—*ayaw-ayáw* man ay napilit din
	—*ayaw na ayaw* iyón ng ganyán

AYWÁN —*ewan* (*aywán*) ko sa iyó
—sinong tao iyón?—*aywán*
—*aywán* ba kung siyá'y magbabagong kalooban din
—iyán ang talagáng *aywang-aywán*
—*paaywan-aywán* ka na lamang; tila totoóng-totoóng walâ kang nálalaman

Sa pagmamangá-mangahan o paninikís, ay *aywán* ay náisasagót sa lahát ng tanóng na náuukol sagutín ng mga ibáng pananggí:

kumain ka na ba? – *aywán*
bigyán ko ba siyá? – *aywán*
may pera ka ba? – *aywán*
nariyán ba siyá? – *aywán*

(b) Kapág ang dalawáng pananggí ay nagkakásama nang túwangan sa isáng pangungusap, ang madalás na nagiging ibig sabihin ay pagsang-ayon:

dilì ang *hindí* magagawâ – (ibig sabihin: magagawâ)
walíng hindi sa kanyá – (lahát pinápayagan)
huwág na hindi mo sabihin – (sabihin mo)
dumatíng ka, huwág *ang hindî* – (pilit na dáratíng)
huwág dî may masabi – (magkaroón ng masasabi)
kung *walâ* ka kundî iyán, ay dî salamat din

(k) Kung ang mga katagáng, *ng*â*, din, man, namán,* - máliban ang *pat*í at *samp*ú*n,* - ay nakapagpápasiglá sa diwa't katuturáng pasang-ayon, gayón din namán sa mga pananggí. Samakatwid, pa gang alinmán sa mga tinurang katagâ ay nápasama sa *hind*ì*, huwág, wala, ayaw o aywán,* ang mga itó'y lalong nagtitibay namán sa diwa't kahulugáng patanggí o pasalungát. Gaya ng sukat mápansín sa mga halimbawang sumusunód:

hindî ngâ akó makasasama,
-siyá *man* ay *hindî rin;*
huwág ngâ kayóng maingay;
-ikáw *ma'y huwág din;*
walâ namáng nangyari,
-talagá ngang *walâ rin;*
totoó siyáng *ayaw ngâ,*
-ayaw rin namán akó;
aywán ngâ ba sa kanyá
aywán din natin kung mátutulóy
aywán namán kung bakit siyá ganoón

(d) Kapág kung anó ang pananggí sa pagtatanóng ay siyá ring isinagót, ang kahulugán nitó ay pasang-ayon. Mga halimbawà:

hindî ka pa ba kumakain? – *hindî* (kahulugá'y, *oo hindi pa*)
huwág mo sanang gágalawín itó – *hindî* (kah.: *oo, dî* ko gágalawín)
walâ ka bang ipagbibilin sa akin? – *walâ* (kah.: *oo, walâ* akóng ipagbibilin)
ayaw ka pa bang matulog? – *ayoko* (kah.: *oo, ayaw* pa akó)
dî ba sabi mong *aywán* kung kailán ka máaalis? – *aywán ngâ* (kah.: *oo, dî* ko alám)

(e) Sa mga pananggíng may kasunód na pasubalì, na karaniwa'y kinákatawán ng pangatníg *kung* at ng dî o *hindî,* ay madalás na ang pangungusap ay nagiging pasakalì, o nabubuô ng dalawáng pananong magkaugnay at magkapúnuan. Halimbawa'y sa:

HINDÎ KUNDÎ-*hind*î akó ang maygawâ kundî siyá
WALÂ KUNDÎ-*wal*â siláng ginawâ kundî mag-iiyák
AYAW KUNG DÎ-ehém, ehém! *Ayaw siyáng* kumain *kung* dî ka kasiping
AYWÁN KUNG HINDÎ-*aywán* nating *kung hind*î lilindól sa taóng itó
HUWÁG KUNG HINDÎ-*huwág* na kayóng pumasok *kung hind*î dáragdagán ang inyóng sahod

Ang kung kailán dapat isulat ng *kung, d*î, kailán *kungd*î, at sakâ *kung hind*î, ay sa kabanatà na ng Pangatníg sukat málaman; sapagká't ang súlirani'y náuukol na sa mga salitáng panubalì at sa mga pangungusap na pasakalì.

Naaarì rin namáng sa halíp ng dî o *hind*î, ay *wal*â ang mákaakbáy ng *kung.* Gaya ng:

hindi kung walâ
walâ kung walâ
ayaw kung walâ
aywán kung walâ
huwág kung walâ

Dátapwá't ang kapaliwanagán nitó'y sakâ na rin.

(g) Ang diwà ng pagtanggí ay pagbabawal, lalò na sa mga pabirô at palagáy-loób na sálitaan, ay náipahahayag din namán, kung minsan, sa pamamagitan ng mga ibáng salitâ o parirala, na karaniwa'y malapandamdám, bukód sa mga nábanggit na. Ang ikinapagiging pananggí ng mga pariralang itó, ay nasa himig ng mga tanóng na sinasagót o binábagayan. Halimbawa'y ang mga salitáng may salungguhit sa mga pangungusap na sumusunód:

totoó ngâ bang haharáp ka na sa magalíng? – *malayò ka!* (kahulugán: *hindî*)
hindî akó makasasama sa inyó – akó *man* (kahulugán: *hindî rin*)
ikáw raw ang gagawíng paraluman ng kapisanan sa Araw ni Rizál – *ang nunò mo!* (kahulugán: *hindî totoó*)
kúkuha akó ng sampúng piso sa kalupì mo – *hala ka*! (kahulugán: *huwág*)
kung upahan ba ng sandaán sambuwán ang iyóng dalaga, pápayagan mo nang mag-artista sa sine? – *kahit na sanlibo* (kahulugán: *ayoko*)
dî mo ba nákita ang singsíng nang iwan ko sa ibabaw ng lamesa? – *malay ko!* (kahulugán: *aywán ko*)

(h) Sa paggamit ng mga pang-abay na pananggí sa mga pangungusap, ay may iláng tuntunin ng Pálaugnayang ditó'y máipagpapáuna, alang-alang sa ikápapaayos at ikáwawastô ng mga pangkaraniwan man lamang na pananalitâ.

(*Una*) Kapág ang simunò ng pangungusap ay panghalíp na panao o pamatlíg, itó'y dapat isunód kaagád sa pananggí, máliban kung isáng katagáng pang-abay rin ang másisingit. Halimbawà:

bakit *hindí ka* umalis agád?
kung walâ *siláng* baon, kasalanan nilá
ayaw ba kayóng magsitigil
huwág din natin siláng kalílimutan

(*Ikalaw*á) Kapág ang pandiwà ay nasa-anyóng túkuyan, ang panghalíp na kasunód ng pananggí ay dapat málagáy sa kaukuláng palagyô. Halimbawà:

huwág kang magsalitâ nang mabigát
hindî siyá makakain
ayaw akó ng ganyang pag-aasal
wala kamíng máitutulong sa kanilá

(*Ikatl*ó) Kapág ang pandiwà ay kabalikán, ang panghalíp na kasunód ng pananggí ay dapat málagáy sa kaukuláng paarî at anyóng panghulì. Halimbawà:

huwág mong ikagalit ang násabi ko
hindî niyá áabalahin sa pag-aaral
ayaw ninyó bang ipagbilí sa akin iyán?
aywán ko; *aywán mo, aywán nilá*

Ang mga kataliwasán at ibá pang kapaliwanagán sa tuntuning itó ay hindî rito ukol ipakáulat, kundî sa talagá nang Paláugnayan.

MGA PAMÍTAGAN

321. Isá o dalawáng katagâ, isá o dalawáng salitâ, at iláng parirala, ang mangatatawag na pang-abay na pamítagan o pang alang-alang, at itóng mga sumusunód:

PÔ	—saán nároon si Rosa? Rosaaa! – *pô!,* na rito *p*ô akó —hindî *p*ô *akó* ang maykasalanan —sino ngâ *p*ô ba ang matutuwâ sa kanyá! —oo *p*ô (opò), maáasahan ninyóng sásabihin ko
HÔ	—saán ka nároon? Turaaa! – *h*ô! —ayaw *h*ô bang sumama si kakâ? —Pepíng, ikáw ba ang kumuha? – hindî *h*ô —magbalík ka agád, hané? – *oh*ò
TABÌ	—*tab*ì sa kálulwá mo, para kang kabayo kung lumakad —*tab*ì sa paghaharáp, pagkáhalay-halay ng nagíng anyô niyá! —*tab*ì sa kumakain, halos akó'y nagkaduduwál noón
SINTABÌ	—*sintab*ì sa inyó, akó muna'y uupô bago magpatuloy ng (o PASINTABÌ) pagsasalitâ —*sintabì* sa mga kamáhalang dito'y nalilimpî —*pasintabì pô*, kamí'y makíkisangkót sa pinag-úusapan —*pasintabing-galang* sa mga nakikiníg —kung magsalitâ ka namá'y walâ nang *pasí-pasintabì* (*o kapasi-pasintabì*)
ALANG-ALANG	—*alang-alang* sa iyó, gagawín ko ang lahát ng kaya —magtigil na kayó, *alang-alang* sa Diyós! —ang batang itó kung mamintás, ay waláng *kaalang-alang* sa uban ng matatandâ
PAKUNDANGAN	—*pakundangan* sa iyó, hindî ko na siyá sísingilín —walâ ka nang *pak*ú*-pakundangan* (o *kapak*ú*-pakundangan*) sa pangalan ng magulang mo —*alang-alang pakindangan* sa namatáy, ay manalangin tayo
TABÌNG-GALANG	—*tab*ì*ng-galang* ngâ pô: silá pô ba ang ginoóng Bautista?
MAWALÁNG-GALANG	—*mawal*á*ng-galang* sa inyó, dî pô ba makápagtanóng? —*mawal*á*ng-galang* na ngâ pô, pakisindí na kayó
HUWÁG MAGÍNG MAHALAY	—*huw*ág *magíng mahalay* sa inyó, ay masabi kong nápakawalanghiyáng tao pô iyán! —tuluy-tulóy na pô kamí rini, huwág *namáng magíng mahalay* sa inyó

Ang tatlóng hulíng parirala't sáwikaíng itó ay bihirang-bihirà nang máriníg sa mga aral sa makabagong panahón; nguni't palasa pa rin sa mga kanayuna't lipunáng taál na tagalog at dî pa napamámayanihan ng mga banyagang asal at pananalitâ.

MGA PÁNUNURAN

322. Ang mga pang-abay na pánunuran ay siyá na ring lahát halos ng mga pánunurang pang-urì. Sukat lamang mapagkilala ang pagkakáibá sa, kung may sinásamahang pangngalang lantád o di-lantád ay pang-urì, at kung may sinásamahang pandiwang lantád o di-lantád ay pang-abay. Ang ibá namán ay nábibilang na mga pang-abay na ring pamanahón, kung panahón ang tinutukoy. Dito sa pánunuran, ang tinutukoy ay ayos ng pagkakásunod-sunód sa hanay o kalágayan.

Ang mga lalong palasak na pánunurang pang-abay ay itóng mga sumusunód:

MUNA	—ikáw *muna,* susunód silá, bago kamí
BAGO	—náuna ang mga kábayuhan *bago* ang mga lakád
SAKA	—sa pagliligtás sa kapahamakán, ang dapat gawin ay ganitó: mga batà *muna, bago* matatandâ, at *sakâ* mga babae

Ang ganitóng pagkakásunod-sunód ng *muna, bago,* at *sakâ,* ay siyáng lalong wastô kaysá kung pagpápalit-palitín pa.

UNA	—*una* sa lahát ay maligayang batì sa iyó
	—pagkikita namin, waláng *unang* itinatanóng kundî ikáw
UNA-UNA	—*una-una* ka nang madalíng mainís
	—ang dapat mátutuhang *una-una* ng tao, ay ang pagpapakatao
	—*unang-una,* mahalín mo ang iyóng tinubuang-lupà
	—*unang-una* na akóng waláng máiaabuloy sa iyó
UNÁ-UNÁ	—*uná-uná* kayó sa paliligò, at huwág magsabay-sabáy
	—*pauna-uná* ang pagkain ng mga panauhin, kayâ kinulang ng handâ ang maybahay

Ang mga anyóng pánukdulan sa *ka-an* o *han* ng mga salitáng-ugát na *una, hulí, tapos, wakás,* ay karaniwan ding nagagamit sa pagka-pang-abay

KÁUNA-UNAHAN	—*káuna-unahan* iyáng pagkápahiyâ niyá sa haráp ng madlâ
	—sa hukbó'y buti ng katawán ang *káuna-unahang* hinahanap
KÁHULI-HULIHAN	—siyá ang *káhuli-hulihang* dumatíng sa pulong
	—*káhuli-hulihan* na itó, at dî na kamí mulíng mamamanhík
KÁTAPUS-TAPUSAN	—*kátapus-tapusan* silá sa hanay
	—*kátapus-tapusan,* ay sa walá't walâ rin ang nangyari
KÁWAKAS-WAKASAN	—*káwakas-wakasan siyáng* náriníg sa palátuntunan sa radyo
	—sa *káwakas-wakasan* daw ng daigdíg ay matatapos ang lahát

Ang mga pánunurang bilang sa pagitan ng *káuna-unahan* at *káhuli-hulihan,* na pawing nagtatagláy ng unlaping *ika* o *pang*, ay ugalî nang kilalaning mga pang-urì at dî pang-abay.

PANABÁY	—*panabáy* na naglánguyan
	—halos *pánabayan* nang magsiratíng sa hangganan
SABAY-SABÁY	—*sabay-sabáy* siláng nagsipanaog
	—kung humakbáng ang mga kawa! Ay *sabay-sabáy*
PANUNÓD	—*panunód* lamang silá nang umalís
	—*pánunurang* tumatakbó ang mga kabayo
SUNOD-SUNÓD	—kung magpaputók ng kanyón ay *sunod-sunód*
	—inihanay ang mga kawal na *sunod-sunód*, at *sunud-sunód* ding tinuturuan

Karamihan ng mga pang-uring salitáng-ugát na inuulit – gaya ng *kabit-kabít, kawan-kawan, langkay-langkáy, pangkat-pangkát, bukud-bukód,* at ibá pang may diwa't katuturáng tukoy sa lagáy, hanay o pagkakásunód, - kapág isinasama sa pandiwà at sinásamahan namán ng *nang,* ay nakagaganáp ng pagka-pang-abay na pánunuran. Mga halimbawà:

hinila *náng kabit-kabít* ang mga kaskó
nagsilipád ang mga ibon *nang kawan-kawan*
langkay-langkáy nang magsiratíng silá
itinalatag *nang pangkat-pangkát* ang mga kawal
pinakain *nang bukud-bukód* ang mga boy-iskaut

MGA PANTURING

323. Ang mga pang-abay na nagpápahayag ng pagtuturing at pagkilala ng utang na loób, o ng kasiyaháng-loób sa isáng mabuting pangyayari o sa isáng biyayang nátamó, ay itóng mga sumusunód:

SALAMAT

—*salamat* kay Bathalà!
—héto ang ganáng akin – *salamat p*ô
—*salamat* pô nang maraming-marami
—*salamat na lamang* ay silá'y nakaligtás

—nakatapos na siyá ng pag-aaral, *salamat* sa sipag at tiyagâ
—*salamat* sa tulong ng mga kapitbahay, ang sunog sa kanilá ay nasugpô kaagad
—*dî lalong salamat* kung tayo'y magiging-dapat sa kanilá
—*pasalamat* ma'y dî nábayaran ang mga pagod mo sa kanyá
—*salamat na salamat* na lamang at dî ka inabot doón sa guló

Kung minsan, ang pagpapasalamat ay natútumbasán ng salitáng *mabuti* na ináabayan ng *namán,* o *na lamang.*

mabuti namán (*salamat* namán) at dumatíng kayó agad-agád
mabuti na lamang (*salamat* na lamang) at walang tao sa kanyáng pinaputukán

May isáng matandáng salitáng hindî na gamit at maanong kilalâ man lamang ngayón, nguni't nakapagpapáhayag din ng pagpapasalamat na may diwang wari'y pakutyâ o paaglahì. Ang tinurang salitâ ay *nangháw,* na ang halimbawang nasatalatinigan ay:

Nangháw, at namatáy ang kaaway ko (*salamat* o *mabuti* at namatay . . .)

Sa kahulugáng pasaliwâ ng *salamat,* álalaóng bagá'y di-marunong magpasalamat o tumanáw ng utang na loób, ang karaniwang ginagamit ay mga pariralang *waláng turing, waláng utang na loób,* o kaya'y ang mga salitáng *lanuwáng, busóng;* nguni't ang mga parirala't salitáng itó'y malamáng na mga pang-urì kaysá pang-abay.

MGA PAMARAAN

324. Ang pang-abay na pamaraán ay gaya rin ng pamanahón at panlunán,

na totoóng masakláw at masúliranin. At, kaipalà pa'y nakahihigit sa lahát itóng pamaraán, kayâ di-alangáng siyáng magíng hulí sa pag-aaral ng bahaging itó ng pangungusap.

Ang mga pang-abay na pamaraán ay dî lamang sa paraán tumutukoy kundî patí sa anyô, kilos o buód ng pagganáp o pangyayaring isinasaád ng pandiwà o ng pananalitáng ináabayan.

Ayon sa kaanyuán o kabuuán, sa mga pang-abay na itó'y may mga *payák, maylapì, inuulit, tambalan* at *parirala.*

PAYÁK, na gaya ng *kusà, biglâ, bahagyâ, ganáp, lubós, tikís, sadyâ, bagkús, liban, bukód, halos,* atb.

MAYLAPÌ, na tulad ng *mabuti, masam*â, malakás, máliban, palakád, pahigâ, mábutihan, máhinaan, sápilitán, sáliksihan, di-kusà, ganitó, paganaoón, atb.

INUULIT, na paris *dahan-dahan, utay-utáy, pabiglá-biglâ, panakaw-nakáw; sábuti-buti, sáhusay-husay; di-mapigil-pigil, di-madamput-damp*ót*,* atb.

TAMBALAN, na para sa *bukudtang*ì, pabalatbunga, pasisí*ngalipin, pakitang-tao, pakuntilbutil, paurong-sulong,* atb.

At PARIRALA, ang nabubuô sa dalawá o iláng katagá't salitâ, katulad ng: *sa halíp ng, sa bigláng tingín, sa táhasang sabi, sa katagáng wikà, nang málakasan, nang págisipisan, nang pasumalá,* atb.

Sa lalong ikalilinaw at ikagagaán ng pagkilala at paggamit, ay mapag-aapat na pangkát ang mga pang-abay na pamaraán:

(a) Pangkát ng mga tumutukoy sa kalooban ng simunò sa pangungusap:

KUSÀ	—humaráp na *kusà* —*kusang* pinaalís —sumusumpâ *nang kusang-loób* —*di kusang* uminóm ng lason
SADYÂ	—nahulog na *sadyâ* —*sadyáng* daratíng —akó ba'y pinagagalit mo *nang sady*â*?* —nápalakad kamí nang *di-sady*â
TALAGÁ	—*talagáng* mapalad ka —*sinasamâ* akóng *talagá* yatà —*talagá* ba namáng dî ka na magbabagong asal? —*talá-talag*á ko'y dî na sana kamí uuwî ngayón —*talagáng-talagá* namáng nápakahirap kung kausapin
TIKÍS	—*tikís* mo nang nilimot ang ating kahapon —nagalit ka nang *tikís* sa gayón lamang —*tíkisang* binawì ang kanyáng pangakò

TAMBÍNG	—pinagpalàng *tambíng* sa tanáng kasama —*tambíng* na nápahiyâ nang másubukan —mangalakal nang *tambingan*
PILIT	—*pilit* na dáratíng kamí —ang talagáng akin ay kúkunin kong *pilit* —*sápilitáng* magtutuós kamí ngayón
TAHAS	—*tahás* na humaráp nang waláng muntî mang takot —nasabi nang *tahás* na dî siyá susunód sa utos —*táhasan* kung magsalitâ
TANDÍS	—*tandís* na tátanggihán pag nákita —*tandís* na magkasukát ang kaniláng kalooban —mag-usap ngâ tayo *nang tandisan*
TULÓY	—nagalit *tulóy* sa atin —ipakibigáy mo na *tulóy itó* sa kanyá —-magtapós na kayó nang *túluyan* —*tuluy-túluyan* kung silá'y magsalitâ
LUBÓS	—*lubós* kong ikinatutuwâ ang inyóng pagdatíng —dî siyá makapaniwalang *lubós* sa aking sinabi —*lúbusan* nang naubos an gaming pagpapaumanhín
GANÁP	—*ganáp* na nasunód ang kanyáng mga bilin —dî mo masasabing *ganáp* na tayo lamang ang may katwiran —kung akó'y gumawâ ay *gánapan,* at dî pakulang-kuláng
KANUWÁ (o KUNWARÌ)	—*kunwá'y* magalit ka —sumulat akó *kunwâ* noón —*kunwari'y* hindî nákikita —humigâ ka't *kunwaring* ikáw ay maysakít —ayaw *kunwarì,* bago'y ibig na ibig —*pakunu-kunwáng* mahirap, gayóng sakdál-yaman —*pakunú-kunwaríng* nahihiyâ, bago'y walanghiyâ
SAYANG	—*sayang* na mga panahón ang pinaraán mo —*sayang* ng dî ka lalaki —*sayang na sayang* ang mga pinúpuhunan mo sa kanyá

(b) Pangkát ng mga tumutukoy sa lagáy at kilos ng pagganáp o pagkaganáp:

BAHAGYÂ	—*bahagy*â pang nákakatulog ay ginising na —*bahagy*â nang nakapagsalitâ —umulán sa amin nang *bahagy*â —*buh*á*-bahagy*â nang may nakasísiangát —*bahagy*áng*-bahagy*â pa kamíng nakalalayô ay umunós na —nakatututóg na sa piyano nang *pabah*á*-bahagy*â
BULINYÂ	—*buliny*â nang makagulapay Isáng matandáng salitâ itóng kasíngkahulugán ng *bahagy*â.
HALOS	—*halos* dî makapagsalitâ —walâ ka nang itinirá *halos* sa amin —*halos* naghihirap ang kay Pebong ilaw
KULANG	—*kulang* pang inumog ka nilá roón kung dî ka umalís agád —*kulang na lamang* ay sinampál mo kamí sa salitâ mong iyán —*kulang-kul*á*ng* na apat na dantaon ang pagkakapamahalà rito ng Kastilà
BUKÓD	—*buk*ó*d* ka pang marunong —*buk*ó*d* kang pinagpalà sa lahát —*bukud-buk*ó*d* na tinúturuan ang mga babae at lalaki —*pabuk*ó*d* kung magsaing at kumain
TANGÌ	—*tanging* ikáw lamang ang inanyayahan ko —pinaglílingkurán ko siyá *nang tang*ì —kung magpalagáy siyá'y waláng *tangi-tang*ì —*tanging-tang*ì ngayón ang Pilipina na waláng ligalig
BUKUDTANGÌ	—*bukudtang*ì ka nang matapang —ang bayan nami'y siyáng *bukudtanging* dî náaapawan ng bahâ

Ang mga salitáng *liban, máliban, tang*ì *sa, mátang*ì*, buk*ó*d sa, sa halíp ng, samakatwíd,* atb., ay mangaaaring ibilang dito; nguni't malalamáng na mga pangatníg kaysá pang-abay, kayâ sa kabanatà na ng Pangatníg (332) mangáuulat.

(k) Pangkát ng mga tumutukoy sa pagtutulad ng pagganáp o pangyayari:

Ang máibibilang dito ay halos yaon na ring buóng paksâ mga pang-abay na panulad (318), yáyamang ang mga katagá't salitáng gamit sa pagtutulad ay nagsasaád na rin namán o nagtuturing ng kung sa papaanong paraán nagaganáp o ginaganáp ang sa pangungusap sa pandiwà.

Ang pagtutulad ngâ ay isá ring pamamaraán; dátapwá't ang mga katagá't salitáng panulad ay sukat lamang kilalaning pamaraán habang tumutukoy o náuukol sa kilos, gawâ o pangyayari, álalaóng baga'y pandiwà o malapandiwà

ang binábagaya't ináabayan, at dî pangngalan o pang-uring malapangngalan.

Halimbawà, kung ang pangungusap ay:

gaya ng niyóg ang ulo ng sanggól
parang mga bundók ang mga alon sa dagat
gangganyán ang mga bahay sa lalawigan

ang *gaya, parang* at *gangganyán* ay mga salitáng hamak na panulad lamang. Nguni't sa mga pangungusap na sumusunód:

gaya ng bumabagyó kung ikáw ay kumilos
parang humuhuning kala kung siyá'y umawit
gangganyáng kabilis ang takbó ng aming mga kabayo

dito, ang *gaya, parang* at *gangganyán,* bukód sa pagka-panulad ay pamaraán pa.

Lalò na't ang mga panulad na *ganirí, ganyán; ganoón,* ay naúunlapian ng makaabay na *pa,* ang pagka-pamaraán ay nagiging tahás at maliwanag. Halimbawà:

paganiri ang gawín mo
ang pagdaralá niyán ay *paganitó*
paganyan-ganyán kung siyá'y lumakad
kung sa *paganó-ganoón* lamang ay dî mo siyá makakayang ibuwál
paganitó't paganyán ang pagsalág at pag-ulos

(d) Pangkát ng mga tumutukoy sa anyô, urì at ibá pang katangian ng pagganáp o pagkaganáp. Sa apat na pangkát ay itó ang lalong maraming nasasakláw:

*Nábibilang dito ang mga tahás na pang-uring dahil sa dî pangngalan ang sinásamahan o binábagayan kundî pandiwà, kayâ nangagiging pang-abay. Karamihan ng mga pang-uring itó'y sa *ma* o *ma-an,* at sa *pa* o *pa-an.* Sa dalá-dalawáng halimbawang sumusunód, ang lahát ng una'y pang-urì, at lahát ng ikalawá'y pang-abay:

MA	—ang *awit* niyá sa radio ay malakás
	—kung *umawit* siyá sa radyo ay *malakás*
MA-AN	—mábilisan ang *paghahandâ* ng mga kawal
	—*naghahandâ* ang mga kawal nang *mábilisan*
PA	—ang *ayos* ng batà ay *pataób*
	—ang batà ay *bumagsák* nang *pataób*
PA	—*pasiway-siway* ang daán doón sa amin
	—kung lumakad siyá ay *pasiway-siway*

PA-AN —ang labanán ay *páhirapán*
—*páhirapáng naglalaban*

**Nábibilang din dito ang mga pang-uring binubuô ng salitáng-ugát lamang na inuulit:

—ang salitâ nilá ay *dahan-dahan*
—*nagsásalitaan* silá nang *dahan-dahan*
—*kulang-kuláng* na *pag-iisip*
—kung *umisip* ay *kulang-kuláng*

*** Nábibilang pa rin dito ang mga álanganing anyô sa *sa-an* at sa *sa* at salitáng-ulit. Itó'y mga anyóng talagá nang malamáng na pang-abay at dî pang-uri; kayâ ang mga halimbawang sumusunód ay pulós na pang-abay na pamaraán:

sápilitán siláng pinapag-áaral
dî-laging *sárunungán* ang magturò
sáliksihan ng katawán, *sálalasan* ng matá at *sálakasaw* ng suntók ang laróng boksing
sábuti-buli't tahimik tayo, ay makialám ka na namán sa kanilá
sáhusay-husay ng sálitaan, hinaluan ma ng mga kabalbalán
sáigi-igi na sana natin doón, nakáisip pa tayong lumipat dito
ságaling-galing at walâ ka nang sakit, ay naglalayás ka na namán

**** Karamihan sa pandiwang álanganing náulat sa kabanatà ng *Pandiwà* (78), ay máibibilang din namáng mga salitâ o pariralang makaabay; sapagká't ang diwà nilá't kapakanán ay náuuwing madalás sa tungkuling ng pang-abay na pamaraán. Gaya, halimbawà ng:

natutulog kami'y *sásisigáw* siyá
ligaw nang ligaw, dî namán máibigan
palakad-lakad kung saan-saán, walâ ring nararatíng
malaon nang dî siyá *sumusulat-sulat*; ngmi't *kásulat-sulat* niya'y isáng aklát na buô

Hindî máitatanggíng ang pang-abay ay isá sa mga bahagi ng pangungusap na napakaraming salitâ at pananalitáng sakláw, na mahirap tiyakín kung kailán gumaganáp ng pagka-pang-abay, at kung kailán hindî; dátapwá't sa mga ganitóng pag-aálinlangan ay waláng gabáy na lalong matatág panghawakan kundî ang símulating parating pandiwà o salitáng malapandiwà ang binábagaya't pinaglílingkurán ng pang-abay.

XVII. PANG-UKOL

325. Ang katagâ o salitáng ginagamit sa pangungusap upáng matukoy kung saáng lunán, o kung sa anóng bagay ang mulâ o tungo, ang kinároroonan o pinagkákaroonan, ang pinagyayarihan o kináuukan ng isáng kilos, gawâ, balak, arì at layon, ay siyáng tinatawag na *pang-ukol.*

Kung pagtútuusín, masasabing itóng pang-ukol ay pantukoy na rin. Kayâ ba sa *Pantukoy,* máliban sa kaukuláng palagyô, ang mga ibá pa'y gumagamit na ng mga katagáng pang-ukol. At dito sa *Pang-ukol,* kung kinákailangan nang tumbasán ang iláng urì ng mga tinatawag na "preposition" sa Inglés at "preposición" sa Kastilà, ay sápilitán namáng makakágamit ng mga pantukoy, lalò na't ngalang-tao ang pinag-úukulan. Bukód sa rito, pantukoy at pang-ukol ay kapwà iniuuna sa ngalan ng bagay o taong tinutukoy at pinag-úukulan.

Dahil sa kawalán, magíng sa Kastilà at magíng sa Inglés, ng mga sadyáng katagáng pantukoy sa mga panangíng ngalang-tao, kayâ sa kanilá'y malinaw ang guhit ng pagkakáhiwaláy ng "artículo" at "preposición", o "article" at "preposition"; nguni't sa Tagalog, palibhasa'y mayroón ng gayóng mga katagâ, kayâ kung ang pang-ukol ay nágagamit at kasama-sama sa mga tungkulin ng pantukoy, ang mga pantukoy namán ay gayón din sa mga tungkulin ng pang-ukol.

Kung sa Kastilà at sa Inglés, tungkól pantanging ngalan, mápa-tao at mápa-bagay, ay dî nangángailangan ng pantukoy kahit inúugnayán ang pang-ukol, sa Tagalog ay dî maíiwasan ang paggamit ng mga pantukoy na panao, na siyáng gumaganáp ng pagka-pang-ukol.

326. Ang buóng kapakanán ng *Pang-ukol* ay masasabing násasalig o nápipisan sa katagáng *sa* lamang. Bukód sa dami ng mga tungkuling ginágampanáng mag-isá na katagáng itó, ay bihirang-bihirà sa mga ibá pang salitáng ginagamit n pang-ukol ang dî nangángailangang samaha't tuwangán ng tinurang katagâ.

Ang *sa* ay dî lamang kátuwangíng lagì ng mga salitáng gumaganáp sa pagka-pang-ukol, kundî gayon din ng pagka-pandiwà, pang-abay, pangatníg at padamdám; dátapwá't may isáng anyóng ikinátatangì ang *sa* kung sa pang-ukol naglilingkód: samantalang sa mga ibá ay karaniwang nangunguna sa salitáng tinútuwangán (hindî sa kináuukulan), sa pang-ukol ang *sa* ay lagì na sa hulihán.

Bihirang pang-ukol ang payák at katutubong katagâ o salitâ. Karamiha'y mga pangngalan o pang-abay natútulungan ngâ lamang ng katagáng *sa*, o ng kapalít nitóng *kay*, kapág panangìng ngalang-tao ang tinutukoy o kináuukulan—pagpapalit na máuulat sa dakong ibabâ. At dî iilán sa mga banyagang "preposition" o "preposición" ang tinútumbasán ng mga salitâ at pariralang makadiwà, makaabay o makakatníg, kung hindî man ng isáng karaniwan nang pananalitâ.

Máitataláng mga pang-ukol ang mga katagá't salitâ o panalitáng sumusunód, na may kani-kanyáng ukol na mga halimbawà:

SA	—tubig *sa* dagat —gamót *sa* siníśikmurà —manaog *sa* lupà —*sa* puso’y may subyáng —pumaroón *sa* Mindanáw —nanggaling *sa* Bulubundukin —mabuti *sa* walâ —ang hanap *sa* tubig, *sa* tubig din uuwî —hindî *sa* kanyá kundî *sa* iyó akó humihingî
NG (*nang)*	—bulaklák *ng* banabá —buhay *ng* buhay ko ! —uminóm *ng* alak —tumawag *ng* mangggamót —sumapit *ng* Amérika —umalís *ng* bahay —nagpayong *ng* sutlâ —tinangáy *ng* lawin —nábagsakán *ng* bakal —walâ siyá *ng* ganitó —huwag manggugulo sa bahay *ng* maynahay
PARÁ (O PARÁ SA)	—itirá na natin iyán *par*á bukas —binigyán ng *par*á sigarilyo —ang mga laruán ay *par*á sa batà —magbukód kayó ng *par*á sa manók —bibilí akó ng *para*sa iyó at *par*á sa akin
NA MAY (o PARA SA)	—nalís *na may* salakót —lumabás sa dúlaan *na may* samâ ng loób —nagsalitâ *nang may* parunggít —sumasang-ayon *nang may* pasubalì
NA WALÂ (o NANG WALÂ)	—ayaw matulog *na waláng kulamb*ô —nanaog *ng waláng* sapatos —nanunuligsâ *nang waláng* pinatamaan —magsalitâ *nang waláng* takot
AYON SA	—*ayon sa* “Florante”, masamâ ang batang pinálalakí sa layaw —magkaibigan ang tao hanggáng mayaman, *ayon sa* Pasyón —*ayon sa* iyó, mabuti; *ayon sa* kanyá masamâ —*sang-ayon* sa mga pangyayari, malakí ang ating sukat maaasahan

ALINSUNOD SA	—*alinsunod sa* isáng manghuhulà, hahabà ang kanyáng buhay
	—ginawâ ko ang lahát, *alinsunod sa* aking nálalaman
	— *alinsunod sa* sa batás, dî ka maaaring magmana
TUNGKOL SA	—walâ akóng masasabi *tungkól* sa bagay na iyán
	—*tungkól sa* akin, akó'y waláng dî kinároroonan
	— *tungkól sa* sinasabi mo, ay sakâ na tayo mag-usap ulî
BAGAY SA	— *bagay sa* hinihingî mo, ay walâ pa akóng máibibigáy
	— dî siyá nagsabi ng anumán *bagay sa* iyó
HINGGÍL SA	— nag usap kamí *hinggíl sa* kabuhayan
	— *hinggíl sa* itinatanóng mo, walâ pa akóng máibaabalità
UKOL SA	— ang isipin natin *ukol sa* ating hinaharáp
	— ito'y *ukol sa* kanyá, iyá'y *ukol sa* akin
LABAN SA	—*laban sa* batás ang kaniláng ginagawâ
	—huwág ka sanang mapagsabí ng *laban sa* kapurihán ng kapwà mo
TUNGOD SA	— tayo'y nagsisikap *tungod sa* ikáuunlad ng ating bansá
	— lahát ng isinulat ni Rizál ay *tungod sa* kalayaan ng tinubuang-lupà

327. Ayon sa mga kauulat pang halimbawà, máliban sa *may* at sa walâ, na sa pagtuwáng ng *na* o *nang* ay nagiging malamáng na pang-abay, lahát na ng mga salitáng nágamit ay nagiging pang-ukol lamang sa tulong ng pangunalíng *sa*.

Dátapwa't ang *sa* ay siyá lamang pantulong kung ang pinag-úukula'y ngalan ng mga bagay na bálaná. Kapág ang pinag-úukula'y panangìng ngalang-tao, ang pantulong na ginigamit ay hindî na *sa*, kundî ang mga katumbás na panaong pantukoy—*kay* at *kiná*. Kayâ patí itóng pangmaraming *kina*, pagka't siyáng katumbás ng *sa mga*, na siyáng pangmarami namán ng sa, ay gamit din kung marami ang pinag-úukulang bagay.

Sa halíp ngang ang mga salitáng *pará*, *ayon*, *alinsunod*, *tungkól*, *bagay*, *hinggíl*, *ukol* at *labanay* patuwáng sa *sa* o *sa mga*, ang kinákatuwáng na nilá'y *kay* o *kiná*, kapág pantanging ngalang-tao ang pinag úukulan; gaya ng mákikita sa mga halimbawang sumusunód:

PARá KAY	— bumilí ka ng gata *pará kay* Totoy
—KINÁ	— *pará kiná* Ninay yang mga tapis na itó

AYON KAY	— *ayon kay* Balagtás, sa paliligo'y mabuti ang maagap
—KINÁ	— dî sukat ang mátutong mag-utos, kailangan din ang mátutong sumunód, *ayon kin*á Del Pilar
ALINSUNOD KAY —KINÁ	— *alinsunod kay* Mabini, ang Bayan ay siyáng bathalà ng tao sa pagka-mámamayán
	— ang babai'y nag-áasawa upáng magíng kasama ng lalaki, at dî pa magíng alipin, *alinsunod kin*á San Pablo
TUNGKóL KAY	—*tungkól kay* Liwaywáy, huwág kang mag-alaala
—KINÁ	— walâ nang sukat pang masabi *tungkól kin*á Dolores sa sipag niláng magkapatíd sa pag-aaral
BAGAY KAY	— anó pa ang masasabi mo *bagay kay* Heneral Luna?
—KINÁ	—*bagay kin*á Bonifaciong magkakapatíd, na para-parang nápatáy nang mahiwagà ay bahalà nang humatol ang Kasaysayan
HINGGÍL KAY —KINÁ	—marami na tayong nábabasa *hinggíl kay* Rizál nguni't kákauntî pa *hinggíl kay* Bonifacio
	— bakit dî namán tayo sumulat ng *hinggil kin*á Diego Silang, Andrés Malong, Emilio Jacinto, at ibá pang bayani ring di-gaanong bunyág sa kabataan?
UKOL KAY —KINÁ	—*ukol kay* Pedro A. Paterno ang kanyáng binabasa ngayón
	— bakit ang mga mánunulat na babai'y dî sumulat namán ng *ukol kin*á Teodora Alonso, Rosario Villaruel, Tandáng Sora, Heneral Águeda, at ibá pa?
LABAN KAY —KINÁ	— nangagsásalitâ na *laban kay* Rizál ang mga nagsasabing sinumpâ niyá't pinagsisihan ang kanyáng mga nasulat at nagawâ hinggíl sa kalayaan ng pag-iisp ng mga kababayan
	— Ilaban kina Sakay at mga kasama, ay nagharáp ang pámahalaáng amerikano ng sakdál sa salang panunulisán at pagpatáy

Dahil sa ang mga pang-abay na panlunáng *dini, dito, diyan* at *doón*, ay naaaring magpanghalíp sa kaukuláng panlayong di-túwiran, anupá't nakahahalíp sa tungkulin na *sa* o *kay*, kayâ ang alinmán sa mga tinurang salitâ ay nákakatulong din sa pagbuô ng mga pang-ukol. Gayón din namán ang mga pang-halíp na pananóng ay panao sa kaukuláng paarî. Mga halimbawà:

pará kanino mo iyán binilí?—*pará rini* (sa batang irí)

ayon dito (kiná Reyes) ay nagsiratíng na kahapon pa siná Bautista
bakit mo nálaman?—*alinsunod diyán* (sa isáng kasama mo rin)
tungkól doón (sa ating nápag-usapan kahapon), ay huwág kang mag-alaala
bagay ba *kanino* ang iyóng sinasabi?—*bagaydito* (sa kasama ko)
hinggíl diyán (sa ating bukid) ay kayó na muna sana ang bahalà
walâ na yatà akóng sukat masabi *ukol dini* (sa aming kalágayan)
laban diyán (sa mga maypabukid na nagpápatalinduwâ pa hanggá ngayón) ay nag harap na kamí ng sakdál

Ang mga salitáng kulóng sa bawa't halimbawà, ay siyáng hináhalipán ng mga pang-abay na makahalíp na dito'y tinutukoy; anupá't mangaaaring málagáy o hindî, ayon sa himig ng sálitaan, o alinsunod sa pagkakáalaman na ng mga nag-uusap tungkól sa mga bagay o taong kinákatawán ng *dini, dito, diyán,* at *doón.*

328. Kung marami sa mga "preposición" ng Kastilà at "preposition" kung Inglés ang dî natútumbasán ng tandis na pang-ukol, kundî kung minsa'y ng mga salitâ at pariralang makangalan, makahalip, makadiwa, o makaabay, at sakaling natutumbasan ng pang-ukol din ay salamat na lamang sa pagka-masakláw ng katagáng *sa*,—dapat din namáng matalós na ang násabing katagâ ay nakagaganáp pa ng maraming ibáng tungkulin, o násasangkáp pa sa ibá't ibáng urì ng pangungusap; gaya ng mákikita sa mga ulat at halimbawang sumusunód:

(*a*) Nagmámalapanlapì sa pagbuô ng pangngalan:

*sá*gandahan, *s*áliksihan, *s*ápalarán, *s*ápilitán

(*b*) Gayón din sa pagbuô ng pariralang malapandiwà, na naglalalin ng katuturáng *biglà* o *waláng anu-anó*:

*s*áaalís, *s*ábabagsák, *s*árarating, *s*ásisipót

(*k*) Gayón din sa pagbuô ng isáng pang-uring pánukdulan, na ang katuturáng tinatagláy ay ang sa katagáng *kay* o *anóng*:

*sá*buti-buti, *s*ágaling-galíng, *s*áhusay-husay, *s*áigi-igi

(*d*) Nabubuô ang panghalíp na pananóng na *saan*, kung hulapian ng makalunáng *an*:

*sa*án, *s*ásaán, *sa*an-*sa*án

(*e*) Nakabubuô ng mga hugis ng pandiwang sumusunód:

* Kung ihulapí sa katagáng *na*, nakapagbibigáy ng katuturáng *nároroón* o *nakalagáy*. At nauulit pa:

na*sa*-Maynilà, na*sa*-lalawigan
na*sa*-silong, na*sa*-malayò
na*sasa*-inyó, na*sasa*-mabuting kamáy

** Kung ihulapì sa *pa*, ang kabuuá'y nagsasaád ng diwà ng *pagparoón* o *pagtungo*. At nauuli din:

pa*sa*-Ilaway, pa*sa*-bayan
pa*sa*-dulo, pa*sa*-ilaya
pa*sasa*-tiyangge, pa*sasa*-kabiláng buhay

*** Kung gitlapian ng *um*, ay nagkákahulugán ng *tumungo* o *lumagáy*:

*sum*alangit, *sum*aalapaap
*sum*akanan, *sum*akaliwâ
*sum*asainyó, *sum*asalahát

**** Kung unlapian ng *I*, nangángahulugán ng *ilagáy* o *isilíd*:

i*sa*isip, i*sa*ulo, i*sa*gunitâ
i*sa*balikat, i*sa*kandungan, i*sa*isáng-tabí

***** Kung unlapian ng *mag*, nagdiriwà ng *tumulad, magkásiya*, o *magsalin*:

mag*sa*-gabe, mag*sa*-pagóng, mag*sa*-Hudas
mag*sa*-asín, mag*sa*-pinawà, mag*sa*-walâ
mag*sa*-buhay-alamáng, mag*sa*-pusang-bungî
mag*sa*-tagalog, mag*sa*-kastilà, mag*sa*-inglés

****** Kung unlapian ng *ipagpa*, nangángahulugán ng *ipaubay*à o *iasa*:

Ipagpa*sa*-Diyós, Ipagpa*sa*-waláng-hanggán

(*g*) Násasangkáp na pang-una sa iláng urì ng pang-abay:

* Sa mga pamanahón, na nagkákahulugán ng panahóng dárating:

*sa*makalawá, *sa*makatló, *sa*makailán

** Sa mga panlunán, na nangángahulugán ng *dako* o *gaw*î:

sa-ibabâ, *sa*-itaás, *sa*-ilalim, *sa*-pagitan
sa may tuláy, *sa* may ilog, *sa* may simbahan

(*h*) Násasangkap sa iba't ibáng urì ng pangatníg, minsa'y sa unahán, minsa'y sa gitnâ, at minsa'y sa hulihán:

*sa*pagká't, *sa*makatwíd
sa dahilán, *sa* dikawasà

sa halíp ng, *sa* katagáng sabi
*sa*bagay na itó, *sa* lahát ng itó
kung *sa* bagay, kung *sa* ganáng akin
bukód *sa,* mátangì *sa*, máliban *sa*
dahil *sa*, sanhî *sa,* kung bagá *sa*

(*i*) At násasangkáp din sa mga pandamdám:

sa abâ ko! *sa* abâ mo!

XVIII. ANG PANGATNIG

329. Ang panangkáp sa pangungusap na gumagawâ at nagsasaád ng kaugnayán ng isáng salitâ sa kapwà salita, o ng isáng isipan sa kapwà isapan, ay tinatawag na *pangatníg*.

Hinggíl sa kaanyuán, ang pangatníg ay nearing isáng kataga lamang, isáng salitáng ganáp, at isáng lipon ng iláng salitá't katagâ:

Katagâ, gaya ng *at, kung, man, pag, disin, sana, up*á*ng,* atb.

Salitâ, gaya ng *kahit, bagk*ú*s, kal*úb*, kay*â*, dahil, d*á*tapw*â*, ngun*ì*, sakal*ì*, samantala, subal*ì*,* atb.

At lipong ng salitá't katagâ, gaya ng álalaóng *bag*á*, bak*á *sakal*ì*, kayâ ng*â*, kung bagamán, kung hind*ì*, sa bagay na it*ó*, sa halíp ng, sa katag*á*ng sabi,* atb.

Hinggíl sa kapakanán ay katuturán, nahahatì sa *pang-angk*ó*p, pamuk*ó*d, panins*á*y, panubal*ì*, pananh*ì*, panlinaw, pamangg*í*t, panudl*ó*ng* at *panapos*. Bawa't isá nitó'y may kani-kanyáng ulat at halimbawà sa mga paksáng sumusunód:

MGA PANG-ANGKÓP

330. Ang mga pangatníg na pang-akóp ay pawà halos katagâ lamang. Tungkulin nilá ang ibigay iugnáy sa unang salitâ ang ikalawá, o ang unang parirala sa kasunód, ibá'y upáng mapaluwág ang pagbibigkás, at ibá'y upáng máipakilala ang pagkakáugnáy at pagdaragdág o pagpupúnuan ng dalawáng isipan.

Mga pang-akóp ang *na-ng-g, at, ay, sak*â*, pat*í at *sampun.*

Ang tatlóng anyô ng *na,* at ang tigalawa ng *at* at *ay,* ay paraparang nangáulat na kung paá-paanong ginagamit, sa una pang bahagi nitóng Balarilà (91). Bukód sa gayóng pagkáulat, ang *na-ng-g* ay nátukoy na rin sa pagka-panghalíp (224). Ang *ay,* ay gayón din sa pagka-pandiwang pantulong, panagurî at waláng-bangháy (*Pandiw*à, 223). Ang *sak*â ay sa pagkapang-abay na pamanahón [315(*h*)]. At ang *pat*í at *samp*ú*n* ay sa pagka-panang-ayon namán [319 (*k*)]. Ang *at* ay siyáng tanging hindi nápapabilang sa ibang bahagi ng pangungusap; dátapwá't sa dakong kalágitnaan ng kabanatà ring itó ay mapagkikitang, bukód sa pagka-angkóp, ang *at* ay nakagaganáp din namán ng mga tungkuling ibá sa pagdaragdág at pag-aangkóp.

Dito ngayó'y ganáp na katuturán sa pagka-pangatníg lamang ng isá't isá ang tanging máuulat at háhalimbawaan:

NA-NG-G —mataás na kaisipán
—isáng pagmamahál sa buhay *na* totoóng kahanga-hangà

—ipinag-uutos: *na*, lahat ng binata'y magpatala sa pagka-kawal; *na* lahát ng dalaga'y sa pagka-nars; *na* ang mga maysakít sa kanilá'y humingî ng patibay ng manggagamot
—bata*ng* malikót at matandá*ng* hangál
—akó'y walá*ng* sinasabi*ng* kahit anó*ng* makasisira*ng*-puri sa kanila
—halamang mabunga sa panahó*ng* malamíg
—ang anumá*ng* gagawin ay pakaiisiping magaling

AT, T —sa loób *at* labás ng bundók at gubat
—dito sa amin ay tag-init ang mahabà *at* taglamíg ang maiklî
—ikáw *at* siyá, kayó at silá, at lahat-lahát na, ay para-parang ináanyayahan ko sa aking kaarawán
—hangi'*t* apóy ang luminis sa poók na itó
—anó'*t* walâ siyá? sino'*t* alín ang makaháhalili sa kanyá?

AY, Y —ang bulaklák *ay* mabangó
—si mang Lukas *ay* manggagamot
—ang tumatawag noón sa iyó *ay* akó
—kung hindî ka tinatanóng *ay* huwág kang sasagót
—siyá'*y* siyá ring gaya nang dati
—ang mabuti'*y* matulog na maaga
—nang gaming panahó'*y* walâ ng ganyáng mga kagaspangáng-asal

SAKÂ —limá *sak*â anim, labíng-isá
—siyá't *sak*â akó ang maygawâ niyán

Kapág ang *at* ang ang *sak*â ay nagkakásama sa isáng paulát na pangungusap, ang sakâ ay hindî iniuuna sa *at*, kundî laging panghulí:

ang bahay na itó, at ang bahay na iyán, sakâ (o at sakâ) ang bahay na iyón, ay kanyáng lahát

Ang *pat*í at *samp*ún, sa pagka-pang-abay na panang-ayon [322(k)], ay máipalalagáy na pangatníg na ring pang-angkóp.

Lalò nang napagkíkilala sa tungkuling itó, kung sa paulát na pangungusap ay may náuuna sa alinmán sa dalawá na at o *sak*â.

ang lupà, ang tubig *at* ang hangin, *sak*â ang tao, ang hayop, *pat*í mga halaman, ay likháng lahát ni Bathalà

silá ba lamang ang inanyayahan mo, at kamí'y hindî na?—patí kayó, *samp*ú*n* ng mga kapitbahay ninyó.

MGA PAMUKOD

331. Kung dalawá o iláng bagay at isipan, ang isá ay ibig itangì sa ibá; dilì kaya'y nag-áalinlangang piliin o itakwíl ang alinmán sa isá't isá, ang mga pamukód ay siyáng pang-ugnáy na ginagamit. Ang diwà ng mga pangatníg na itó ay may

pagka-patanggí o pasalungát.

Ang lalong gamitín ay itóng mga sumusunód:

O —tao ba *o* hayop ang umuungal na iyón?
—paalisín ko ba silá *o* huwág?
—sa akin *o* sa iyó ibigáy, iisá rin
—*o* magbabago ka ng palakad, *o* maghíhiwaláy tayo

NI —hindî ko makuha *ni* kumain
—*ni* ikáw *ni* akó ay waláng-kaya sa gáwaing iyán
—*ni* sínumán bas a atin ay dî makapamimilí ngayón?
—akó'y hindî tumanggáp ng paanyaya—*ni* akó

Sa dalawáng katagáng itóng pamukód, na kung pagsúsurii'y may pagka-hangò sa Kastilà, ang *ni* ay laging ginagamit nang may katuwáng na isáng pang-abay na pananggí. Sa mga halimbawà sa itaás, ang nangagíng katuwáng ng *ni* ay *hind*î, *huwág*, *walâ* at *d*î.

MAN —siyá *man*, akó *man*, hindî makatiís sa gayón
—matamís *man* at maasim ay pagkain din

Naaaring magkátuwangan itóng *man* at ang *o*, gayón din ang *n*i sa pagpapasigláng lalò ng ibig sabihing pagtanggí o pagsang-ayon:

akó *man*, o ikáw, ay maaring sumapì
ni tayo *mang* lahát ay dî makakakaya sa bigát na iyán

MAGÍNG —*magíng* ang tag-ulán *magíng* ang tag-araw, may biyayang náibibigáy sa magsasaka.
—pagkúkuramihan natin itó, *magíng* babae *magíng* lalaki

Sukat nang mápansíng halos paraparang inuulit ang mga pamukód na kauulat pa, upáng makabuô ng sang-isipan sa pangungusap. Ngunit itó mang *magíng* ay naaaring huwág nang ulitin kung natútuwangán ng alinmán sa mga nauuna; laing una lamang ang *maging*:

magíng akó o ikáw, ay maaarì nang dumalaw
iyán ay dî magagawâ *magíng* ng sino pa *man*
may iláng urì ng halamang nabubuhay *magíng* sa tubig o s sa kati *man*

Bagamán itóng magíng na pangatníg ay may hangong buód sa *magíng* na panlaping makadiwà, dapwa't ang dalawa'y dî dapat pagkámalán.

KAYÂ —kung ayaw ka, ay akó na *kayâ* ang lálakad
—sa teren ka na sumakáy, *dil*ì *kay*â*'y* sa auto, nang lalong mápadalî ang datíng mo

Natútuwangán din itó ng kapwà pamukód na *o*, at kung minsan pa'y ng pang-abay na *dil*ì at pangatníg ding *kung*:

pahiramín mo akó ng piso, o kayá'y dalawá na, kung mayroón ka
ang pag-aaralan mo'y pagka-manggagamot, o *kung dil*ì *kay*á*'y* pagkamánananggól

Di-dapat ipagkámalî itóng pamukód na *kayâ* sa paagam na *kayâ* (pang-abay), at sa kapwà pangatníg na pananhî, na sa dakong ibabá'y mátutukoy.

NÁYAÓN o NÁROÓN) —*náya*ó*ng* magbihis, *náya*ó*ng* maghubád, nguni't alinmá'y walâ nang nátulóy
—tandáng nasísiraan na siyá ng baít, pagká't *náro*ó*ng* umiyák, *náro*ó*ng* tumawa

Sa ganítong urì ng pamukód ay nagagamit na rin ang mga ibá pang anyô o hugis ng pandiwang waláng-bangháy na *naríní, nárit*ó*, náriy*á*n*, na innulit din, at karaniwa'y sa kapwà pandiwà nakíkiugnáy:

*nárin*í*ng* mahigâ, *nárin*í*ng* magbangon
*nárit*ó*ng* masayá, *nárit*ó*ng* malungkót
*náriy*á*ng* paoo, *náriy*á*ng* pahindî
MÁMAYÂ —*mámay*á*ng* lumuhà, *mámay*á*ng* ngumitî
—anó ka ba namán? *mámay*á*ng* sasama ka, wikà mo, *mámay*á*ng* hindî

Hindî rin itó dapat ipagkámalî sa talagáng pang-abay na pamanahóng *mámay*á: itó'y dî na kailangang uliting gaya ng pangatníg.

Sa tulong ng pang-ukol *sa* at pang-angkóp *at*, nakagagawâ ng mga pariralang nagdiriwà ng sa pangatníg na pamukód. Gayón din sa pandiwang pantulong na *maaar*ì. Halimbawà:

sa makakuha ka *at sa* hindî, umuwî ka agád
málaman ko sa iyó, *sa* mayroón at *sa* walâ
maaaring ngayón na, at *maaar*ì namáng bukas pa

MGA PANINSAY

332. Sa mga tambalang pangungusap na ang unang bahagi ay sinásalungát ng ikalawá, o sa guhit ng unang isipan ay suminsinsáy ang kasunód, itóng mga

pangatníg na paninsáy o panalungát ay siyáng ginagamit.

Ang mga paninsáy na lalong kilalá ay itóng mga sumusunod:

NGUNÌ —sulong, manoód ka, *ngun*ì umuwî ka agád
—ibig kong bumilí, *ngun*ì walâ akóng pera

Ang karaniwang anyóng gamitín ay may pang-angkóp *'t*, at maminsan-minsang *'y*.

paúutangin kitá, *nguni't* bábayaran mo agád
yarì na *nguni't* dî pa tapós

DÁTAPWÂ (o DAPWÀ) —pumapayag na ngâ silá, *dátapw*â marami namáng pasubalì
—kailangan kong bumilì, *dátapw*â kung nápakamahál namá'y hindî na
—pangit siyá, *dapw*à sakdál-baít namán

Gaya rin ng *ngun*ì, ang dalawáng itó a lalong gamitín sa anyóng may pang-angkóp na *'t* o *'y*.

nagkásundô ngâ silá, dátapwá't nagkasirâ ulî
oo 't malayò pa ang hálalan, *dátapw*á*'t* nagkíkilusán na ang mga kandidato
nahihiyá-hiyâ pa sana siyá, *dátapw*á*'y* lalong masamâ ang manigás sa gutom
iniibig ko siyá, *dapw*á*'t* ayaw sa kanyá ang mga magulang ko

SUBALÌ —ibig kong bumilí ng lupà, nguni't walâ akong salapî; *subali't* kung makakáutang sa bangko, bibilí rin akó
—maaarì na tayong maglakbáy sa taóng itó; *subali'y* mabuti yatang lalò sa isáng taón na.

Itóng *subal*ì, na karaniwan ding may pang-angkóp, ay dî pinaggágamit sa mga pangkaraniwang pananalitâ, kundî sa may pagka-máharlikaan o pampánitikáng pananagalog. At ang lalong tumpák na paggamit sa paninsáy na itó, ay kung may náuuna na sa pangungusap na alinmán sa mga salitáng *ngun*ì, *dapwà o dátapw*â; sapagká't ang tunay na buód o diwà ng subalì, ay *ngun*ì, sa *ngun*ì, o *dapw*à pa sa *dátapw*â na.

KUNG SA BAGAY —*kung sa bagay* akó'y hindî tagarito, nguni't kaisáng-mithiin na rin ninyó
—walâ pô rito ang mga magulang ko, *kung sa bagay*; gayunmá'y makatututulóy pô silá

BAGAMÁN —matalinong mangatwiran, *bagamán* dî nag-aral
—*bagamán* akó'y sinísiraan mo, minamahál din kitá

KAHIT (O KAHIT NA)	—pumasok din siyá *kahit* may-sakít —*kahit na* umuulán ay nagbibilád ng damít
KÁHIMAN	—nakaaawit siyá't nakasasayâw, *káhiman* waláng tugtóg —*káhiman* ngayón lamang tayo nagkita, akó'y may tiwalà sa inyó

Ang *kahit* ay kabuuán ng *kahí-at*, at ang *bagamán* at *káhiman*, na binubuô ng *bagá* at *man*, *kahì* at *man*, ay madalás na nangag-tatagláy ng pang-angkóp *t* sa karaniwang pangungusap. Isá sa mga bagan na ikináiibá ng tatlóng paninsáy na itó sa apat na sinusundán, ay ang pagka-maaaring máiuna o máipagitnâ sa pangungusap ang alinmán sa tatló, samantalang panloób lamang lagì ang alinmán sa unang apat.

BAGO (o BAGU-BAGO)	—sabi mo'y dumatíng na silá, bago'y hindî pa palá —kunwari'y ayaw, bago'y ibig na ibig —masamâ raw ang maglamay, bagu-bago'y siyá ang puyát gabi-gabí

Itóng paninsáy na *bago* ay ibá sa katulad na pang-abay na pamanahón.

GAYÓN	—lumakad din, *gayóng* mahinà pa —*gayóng* waláng mákain, ay nápakahambóg gumayák
GAYUNMÁN	—huwág kayóng mabalisa, *gayunmán* ang inyóng nariníg na pagbabantâ —*gayunmán*, mabuti na ang handâ sa hindî —*gayón pa ma'y* walâ akóng muntî mang samâ ng loób sa kanilá
KALÚB (o KULÚB)	—walâ sa iyóng gáwaing di-mabigát, *kalúb* na pagká-gaan-gaán —*kulúb* sino'y magagalit sa sinabi mo
SUKDAN	—pakakámahalín mo rin ang iyóng mga magulang *sukdáng* silá'y nagkukulang sa iyó —*sukdáng* buhay ko'y mábayad, ililigtás ko siyá
KÁSAKDALAN	—hindî ka na ba talagáng titigil sa kásusugál, *kásakdalang* magkamatáy sa gutom ang asawa mo't mga anák? —kásakdalang magkáhirap-hirap ang bayang Pilipino, ay ibig na niyá ang kasarinlán
MATULUYAN	—igigiít ko ang katwiran, *matuluyang* máalis akó sa pinápasukan —*matuluyan* akóng kumain ng kani't asín, hindî na akó dudulóg ulî sa kanyá
PAANHINMÁN	—hindî mahiká-hikayat, *paanhinmáng* pagpaliwanagan —*paanhinmá'y* ibá na ang may sinimpán sa walâ
LAMANG AY	—máihihingî ko ng dagdág ang inyóng sinasahod, *lamang ay* bakâ ilagáy ninyó akó sa kahiyá-hiyâ

—malálabanan ko ang kapatid mo, bakit hindî? *lamang ay* ikaw rin ang ináalaala ko

BAGKUS —hindî na kayó nakatutulong ay *bagkús* pang nang-áabala

—*bagkús* kang hinintáy, lalò kang nagluwát

SAMANTALA —matigás na pagpapasasà ninyó roón, *samantalang* kamí rito'y nagsikain-dilì

—*samantalang* punit ka nang punit, tahî namán akó nang tahî

HABANG —totoó kayóng nagsasayá, *habang* kamí'y nalulungkót

—*habang* ikáw ay sinasawáy, lalò ka namáng nananadyâ

MAHANGÀ —kung iyán din lamang ang ibibigáy mo sa akin, *mahangà'y* yaón nang isá

—*mahangà pa'y* magíng dukháng marangál kaysá yumaman sa pagnanakaw

—*mahangà* (mabuti pa) ay magpahingá ka na

MANAPÁ —kung ganyán lamang ang nálalaman mo, *manapá'y* huwág ka nang umimík

—hindî ganyán ang mabuti; *manapá'y* ganituhín mo

ALINTANA (ANTANA) —hindî akó susunód, *alintana* kung ikáw ang mag-uutos

—*antana* kung si Marya ang hihingî, magbibigáy agád iyón

LIBAN (o MÁLIBAN) —walâ kamíng pangunang sinasambá *liban* kay Bathalà

—*liban* sa ipinabibilí mo, hindî na akó bumilí ng ibá pa

—sino pa, *máliban* sa iyó, ang aking maáasahan?

—*máliban* kiná Burgos, Gómez at Zamora, ay walâ nang ibá pang paring pilipinong nábitay sa Luneta

TANGI (O MÁTANGÌ) —walâ kang unang dapat mahalín nang may pag-galang, *tangí* sa iyóng magulang

—*tangì* kay Nena, siyá'y lubós nang ulila sa mga kapatíd

—lahát ay nagtamó ng papuri, *mátangì* akó

—*mátangì kay* Rizál ay walâ nang ibá pang bayaning nákikilala ang mga tagabundók na iyán

Sa mga paninsáy na kauulat pang itó, ay di-dapat ipagkámalî ang *kásakdalan* sa pangngalang *kasakdalán*, ang *matuluyan* sa pandiwang ganitó rin, ang *lamang* sa pang-abay na pang-gaano, ang *samantala* at *habang* sa mga ganitó ring pang-abay na pamanahón, ang *máliban* at *mátangì* sa mga pandiwang katulad. Sa mga himig ng pangungusap, ay sukat nang mákilala ang mga pagkakáiba-ibá. At sukat din namáng nápansín, na karamiha'y naaaring mápagitnâ at naaaring máipang-una sa mga pangungusap.

MGA PANUBALÌ

333. Mga pagkukurong pasumalá, mga isipang may pasubalì at mga pangungusap na pasakalì o di-ganáp at nangángailangan ng tulong ng kapwà

pangungusap upáng mabuô at makaganáp na kaparararakan, itó ang mga náipahahayag sa pamamagitan ng mga pangatníg na panubalì.

Ang mga panubaling lalong gamitín ay itóng mga sumusunód:

KUNG —kákain akó *kung* kákain ka rin
—*kung* kanilá'y kanilá, *kung* atin ay atin
—*kung* ibig mong igalang ka ng ibá, mátuto ka munang gumalang sa iyóng sarili

PAG —*pag* umalís ka, aalis din akó *pag akó* na lamang ang nagsásalitâ sa iyó, hindi mo pinakikinggán
—*pag* hindî kitá isinumbóng, ikáw ang bahalà

Bagamán ang dalawáng katagáng magkasunód na itó ay halos magsingkatuturán at magsintungkulin, dátapwa't may kauntíng ipinagkakáibá tungkól sa hinihingíng anyô ng pandiwà ng isa't isá. Ang *kung* ay nagdiriwà ng panahóng kasulukuyan o ng kaugalian, at ang *pag* ay ng panahóng hinaharáp o gagawín pa lamang. Dahil dito'y may mga pangungusap na dî nilá pagkáisahán ng kahulugán at ng pananalitâ, kahit na gumagamit ng pandiwà sa íisá lamang panagano o panahón. Halimbawà:

kung siyá'y *kumain* ay pahigâ
pag siyá'y *kumain* ay nápapahigâ
kung umalís ka, *umalís* din akó
pag umalís ka, *aalís* din akó

KUNDÎ —walà kang nálalaman *kundî* kumain.
—hindî iyán *kundî* itó
—walâ na ba siyáng panalumpatì *kundî* iyón at iyón din?
—*hind*î masusukat ang tapang kundî sa labanán

KUNG DÎ —huwág kang sumagót *kung* dî ka tinatanong
—kung dî lamang ikáw, paúutangin ko ba siyá?
—walâ tayong áasahan *kung* dî matítiyagâ
—*kung* dî mo inawat ang dalawá, marahil nagkápalubuán

Ang *kundî* at *kung di*—isáng pisán at isáng hiwaláy—ay magkaibá ng kapakanán: ang una'y malamáng pang pang-abay kaysá pangatníg; bagamán ang dalawá'y kapwà mapápalitán ng *kung hind*î. Samakatwíd, masasabi ring:

walâ kang nálalaman *kung hind*î kumain
hindî iyán *kung hind*î itó
huwág kang sumagót *kung hind*î ka tinatanóng
*kung hind*î lamang ikáw, paúutangin ko ba siyá?

Kapwà rin namán nangángailangang may mákatúgunang isáng pang-abay na pananngí. Ang *kundî* ay panugón lamang sa *hind*î at *wal*â, bukód sa laging nasa-ikalawáng bahagi ng pangungusap: samantalang ang *kung* dî ay náipanunugon sa lahát ng pananggí, sa *wal*â, sa *hind*î, *huwág, ayaw* at *aywán*—at saká nearing manguna o mápagitnâ sa pangungusap; gaya ng nátanghál na sa mga halimbawà sa itaás, at sa mga halimbawà pang susunód:

> *wal*â kang mápapalâ *kung* dî ka magpáparayâ
> *hind*î iyán makakain *kung* dî tátalupan
> *huwág* mong pangahasán, *kung hind*î mo kaya
> *ayaw* siyáng maniwalà *kung hind*î mákita muna
> *aywán* ko ba *kung* dî *siyá* nagsísinungalíng

Alinmán sa mga halimbawang itó ay dî kináabagayan ng *kund*î.

KAPÁG —*kapág* akó'y nagkasalapî, bibilhín ko ang inyóng lupaín
—uuwî akó sa lalawigan *kapág* nakalabás sa pagsusulit; ngunì, *kapág* hindî, dito na lamang sa Maynilà akó magháhanapbuhay

Sa halíp na *kapág* ay nagagamit ang *pag* lamang, o ang *pagka,* at maaarì rin ang *kung*:

> *pag* lumabás akó sa pagsusulit
> *pagká* akó'y nagkasalapî
> *kung* hindî akó makasulit

SAKALÌ —*sakaling* mahál, huwág ka nang bumilí
—dalhín mo rin, *sakal*ì, at bakâ rito'y may makáibig
—kung *sakaling* mura, bumilí tayo
—*baká-sakaling* hatinggabihín kamí ng uwî, huwág na ninyóng hintayín
—*kung saká-sakal*ì man pong kamí'y nagkulang, kayó na ang magpunô
—*kung saká-sakal*ì man pong kamí'y nagkulang, kayó na ang magpunô

DISIN —ikáw *disin* ang nagtamó ng gantimpalà, kung sumali ka sa timpalák
—hindî *disin* tayo nákagalitan kung nakápagpaliwanang akó agád

SANA —walâ *sanang* pasok bukas, kung dî gumalíng agád ang sakít ng gurò
—kayó *sana'y* magpápakabaít sa Maynilà, pagká't doó'y nápakaraming tuksó
—kung *sana* sa tugtóg ay waláng kumpás

Ang karaniwang katugón ng *disin* at ng *sana*, ay *kung* o *kung d*î; dátapwa't silá mang dalawá'y madalás ding nagkakatúgunan at nagkakápisan sa mga pasakaling

pangungusap. Halimbawà:

tumamà *sana* tayo sa hulíng "Sweepstake", *disin* nábilí natin ang ang asyendang iyán
hindî *disin* siyá napoót kung dî ka *sana* nagsasagót
kung dumatíng kayó agád, *disin sana'y* nakálakad tayong maaga

Sa *disin* at *sana*, bagamán magsingkahulugán at tungkulin, ay itóng hulí ang lalong gamitín sa mga karaniwang pag-uusap, at yaóng una ay sa mga pampánitikang pananalitâ at pangmálalimang pananagalog.

MGA PANANHÎ

334. Upáng makatugón sa mga pagtatanóng ng bakit, o mapangatwiranang isáng pagbibigáy-sala at pagsisi, o máipakilala ang mga kadáhilanan ng isáng pangyayari at ng anumáng pinag-iisíp, o niloloób, ang mga salitáng gamit ay pangatníg na pananhî, na ang lalong palasak ay itóng mga sumusunód:

DAHIL SA —KAY	—*dahil* sa iyó siyá'y nagtitiís —náalís sa pinápasukan *dahil sa* pagkakasakít —nagtitipíd kamí *dahil kay* Maryanong aming anák na pinag-áaral sa Maynilà —*dahilán sa* ulán, náurong tulóy ang pistá —*sa dahiláng walâ* nang pananalapî ang samahán, kayâ dapat nang lansagín
SANHÎ SA —KAY	—*sanhî sa pag*-ibig ang ipinagsisipag ko sa pag-aaral —*sanhî kay* Patiño kayâ natuklasán ang lihim na pálimbagan ng Katipunan —bakit kayó nápauwî nang waláng abug-abóg?—*sanhî kiná* Nenè at Totoy na nábalità naming kapwà maysakít
GAWÂ NG	—anó't patiká-tikâ ngayóng lumakad si Balê?—*gawâ ng rayuma* —sa *gawâ* mo'y nápaalís tulóy kamí nang di-oras
PAGKÁ'T (O SAPAGKÁ'T)	—bakit nákatulog kang maaga?—*pagká't* akó'y puyát —*pagká't* náiiyák ka, dî ko na bábasahin itóng malungkót na sulat —naghimagsík nag pilipino, *sapagká't* totoó nang apí —kung *sapagká't* nalulungkót ka, ay sa sugál na háhanap ng alíw, may araw na lalong kalungkutan ang iyong kásasadlakán

Ang tunay na salitang payák ng mga pananhíng itó ay *pagká* lamang; Ang *'t* ng dalawá ay pang-angkóp, at ang *sa* ng *sapagká't* ay malaunlaping ikinakabít

na nang túluyan upáng mápaibá sa sulat ng sa *pagká,* na may ibáng katuturá't tungkulin. Ang anyóng may pang-angkóp ay siyáng lalong gamitín, at ang walá'y bihí-bihirà.

PALIBILASÀ (O PAGKAPALABILASA)	—*palibhasa'y* waláng hirap magtipon, kayâ waláng hiniyang matapon
	—walâ nang máikatwiran, *palibhasà,* kung kayâ dinaraán na sa ingay ang pakikipagtalo
	—*pagkápalibhasa'y* gisíng sa layaw, kayâ halaghág ng lumakí

Sukat nang nápansíng ang pananhíng itó'y laging humihingî ng katugóng kayâ o *kung kayâ*. Sakaling sa pangungusap, bukód sa *palibhasà* o *pagkápalibhasà* ay nápapasama pa ang *pagká't,* o *dahil*, o *sanhî,* ang lalong tumpák na ayos ng pananalitâ ay málagáy sa hulíng bahagi ang *palibhasà.* Halimbawà:

hindi siyá nakasulit, *sapakagká't* tamád mag-aral, *palibhasa'y* maraming salapíng naipaglílimayón

MANGYARI	—bakit binaríl si Rizál?—*mangyari'y* pinagbintangáng naghíhimagsík sa pámahalaáng kastilà
	—*mangyaring dî* magdarálitá'y lagì nang malakí ang gugol sa kinikita
PAANO	—anó't mainit ang kanyáng ulo?—*paano'y* bagong gising
	—dî ka mápapataás sa katungkulan, *paano* ba'y lagì kang náhuhuli sa katámaran!

Ang dalawáng pananhíng itó ay di-dapat ipagkámalî sa kahugis ng una, na pandiwang pantulong, at sa katulad na ikalawá, na pang-abay na pananóng.

DANGAN (o KUNDANGAN)	—waláng dapat sisihin kundî ikaw: *dangan* at nakialám ka sa di-dapat pakialamán
	—*kundangan* lamang! dapat la bang makitungo sa batà?
KASÍ	—bakit umiiyák sa Isyang?—kasí, tuksó ka nang tuksó

Ang *dangan* o *kundangan* at *kasí* ay madalás ng nagkakátulungán pa:

dangan *kasí'y* nápakatabíl ka!
napasò ka, *kundangan* kasí'y mapaglarô ka ng apóy.

YAMANG (o	—*yamang* walâ ang pangulo, ang pangawalá'y siyáng mangulo

YAYAMANG)	—akó'y áalis na, *yamang* nakabibigát sa inyó —*yayamang* iniuutos ng batás . . .; *yayamang* nápapanahón na ang pagganáp . . .; ipinasisiyá, na . . . atb.
KAYÂ (o KUNG KAYÂ)	—may-sakít, *kayâ* dî nakapasok —*kayâ* mo ba sinabi iyán ay upáng kamí'y mainggít? —marami ang dáratíng, *kung kayâ* akó naghandâ ng maraming pagkain —*kayâ* lamang mátahimik ay kung matutulog —*kayâ* gayón ay sapagká't malapit na ang tag-ulán
ALANG-ALANG	—bakit ka nagtikom ng bibíg?—*alang-alang* sa iyó
PAKUNDANGAN	—hindî siyá nanuligsà sa pagtatalumpatì, *pakundangan* sa maraming kaibigang kaharáp
MAYAPA AT	—*mayapa't* kaibigan, ayaw mong tuligsaín, kahit alám mong malî siyá
NGAYÓN AT	—*ngayón* at nasubuan ka yatà, ay nawalâ na ang dating tapang mo!
MÁMAYÂ AT	—*mámayá't walâ* kang pera, sa akin ang hingî mo

Sa mga hulíng pananhíng itó, ang ilán ay may ibá pang tungkuling nagágampanán sa pangungusap; nguni't sukat nang mapagsiyá ang kaibhán ng tungkulin dito, na laging nákakatumbás ng *dahil sa*, o *sapagká't*.

Kung minsan, ang katagáng *at* lamang ay nakagaganáp din ng pagka-pananhî, sa halíp o katumbás ng *pagká't*:

salamat na lamang *at* dî nagalit
mabuti namán *at* dumatíng kayó
hindî maaarì *at* ayaw siláng pumayag

MGA PANLINAW

335. Kung hangád o kailangan ang buô o isáng bahagi ng mga nasabi na ay paliwagagin pa, o pigaín kayâ sa kauntíng salitâ, ay itóng mga pangatníg na panlinaw ang ginagamit. Ang mga sumusunód ay siyáng mga lalong palasak:

ANUPÁ'T	—natagalán bago kamí nagkabalità sa kanyá, *anupá't* kulang-kuláng na santaón —*anupá't* sa pasimulâ lamang ay nahalatâ nang waláng nalalaman —magkapwà-batà kamí, nagkásama sap ag-aaral, nátirá sa íisáng bahay; *anupá ngâ at* kamí'y halos tunay nang kapatíd
ÁLALAÓNG SANA —BAGÁ,	—hindî ninyó dapat ginawâ iyán kaagád; álalaóng *sana'y* nagsanggunì muna kayó sa akin

MAN LAMANG —kinákailangang tayo'y huwág magpakainíp hanggáng sa dumatíng ang taning; álalaóng bagá'y maghintáy tayong mahinahon

—álalaóng man lamang ay nagpabalità sa atin bago silá nagsialís

SAMAKATWÍD —kamí'y pinaalalayas ninyó agád sa lupang aming ginagawâ; *samakatwíd* pô ba'y ipinatatawad na ninyó ang aming mga utang?

—anim na araw pa palá sa págamutan, *samakatwid* áabutan pa siyá roón ng linggó

—*samakatwíd* namá'y handâ siláng tumulong sa inyó

KAYÂ —kamí'y lagì mo nang minumura at kinaíinisán, kayâ waláng mabuti kundî umalís

—*kayâ* gayon na ang kanyáng pagkabalisa rito, ay may sakunáng nangyayari sa kaniláng bahay

—oo ngâ, akó'y babaing tamád, kayâ *palá* kung dî sa akin ay dî ka magmukháng-tao

KUNG GAYÓN —walâ na tayong mapaníniwalaan, *kung gayón,* sa kanyáng mga sinasabi

—*kung gayón* palá'y mátutulóy rin ang kaniláng kasál?

—dî *kung gayo'y* huwág ka nang sumama sa amin

SA HALÍP NG —palakól ang gamitin mo, sa *halíp ng* gulok, at mapuputol iyáng madalî

—sa *halip* mag-aral ay naglilibót

—kung sa *halíp ng* sulat ay nakíkipagkita ka na sa kanyá?

Ang mga sumusunód na parirala ay halos magkakasingkahulugán:

SA BIGLÁNG SABI —*sa bigláng sabi'y* ayaw kang talagá

SA KATAGÁNG SABI —*sa katagáng sabi*, pinawawalán mong kabuluhán ang lahát

SA TÁHASANG SABI —nagsísikai'y ayaw magbayad: mga balasubas, *sa táhasang sabi*

MGA PANULAD

336. Ang túgunang mga parirala sa pagtutulad o pagwawangkî ng mga gawâ o pangyayari, ay siyáng mga pangatníg na panulad, gaya ng *kung anó, siyá rin, kung gaano, kung paano, gayón din; kung saán, doón din,* atb.

Nárito ang ulat ng magkakatugón:

KUNG ANÓ —*kung anó* ang amá, siyá *ring* anák

SIYA RIN —*kung anó* ang kahoy, siyá *ring* tatal

	—*kung anó* ang kinain, siyá *ring* ididigháy
	—*kung anó* hinihingî, siyá mong ibigáy
KUNG GANO,	—*kung gaano* magalit, *gayón ding* matuwâ
GAYÓN DIN	—kumuha ka *kung gaano* ang iyóng kinákailangan
KUNG PAANO	—*kung paanong* iniwan, *gayón ding* dinatnán
GAYÓN DIN	—isaysáy mo *kung paano* mo nákita
KUNG SAÁN	—*kung saán* nárapâ, *doón din* bumangon
DOÓN DIN	—*kung saán* may lilim, *doón* sumilong
KUNG SINO	—*kung sino* ang may itak, siyáng magbunot
SIYÁ	—*kung sino* malinis, siyáng magpukol ng unang bató
KUNG ALÍN	—*kung alín* ang matuwíd, siyáng sundín
SIYÁ	—*kung alín* ang pandáy, siyáng waláng iták

MGA PANAPOS

337. Ang mga pangatníg na nagsasaád ng layon ng pangungusap o nagbábabalâ ng wakás ng pagsasalitâ, ay siyáng mga tinatawag na panapos.

Ang karaniwang nápaggagamít ay itóng mga sumusunód: *nang, pará, upáng, upandíng, sa bagay na itó, sa lahát ng itó, sa dikawasà, at sa wakás,* atb.

Nárító ang ulat ng isá't isá:

NANG	—huwág mong galawín iyán *nang* dî ka mákagalitan
	—ibibilí ko siyá ng araro *nang* may mágamit sa bukid
	—*nang* dî tayo tanghaliin, ay magsimulâ tayong maaga

Kailangang isulat na lagi nang buô ang ganitóng *nang,* katulad ng mga pang-abay na pamanahón at pamaraán, upáng mápaibá sa pantukoy *ng.*

PARÁ (o PARÁ SA)	—kayâ nagháhanapbuhay ang tao ay *pará* mabuhay
	—*pará* huwág kang máramay, lumayô ka sa káraramayan
	—ang lahát ng iniimpók ko ay *pará* sa aking mga anák
	—nagsisikap kamí na *pará* sa ikáuunlád at ikárarangál ng bansá
UPÁNG	—maagang lumusong *upáng* maagang makaahon
	—sumusulat ng kasaysayan *upáng* mápalathalà sa páhayagán
	—ibá ang kumain *upáng* mabuhay, sa mabuhay *upáng* kumain
UPANDÍNG	—bumabangon siyá nang maaga *upandíng* mahiyâ ang tamád na kasama
	—sumulat tayo ng mabubuting aklát, *upáng* may pagkátutuhan ang mga nag-áaral, at *upandíng* tayo'y kumita ng salapî

Itóng hulíng halimbawà ang lalong kinábabagayan ng *upandíng, álalaóng* bagá'y hindi kanawanawang ginagamit kundî kung napangungunahan na ng

nang o *upáng* sa pangungusap. Magíng ang *upáng,* at lalò na ang *upandíng,* ay di-gaanong gamitín sa mga pangkaraniwang sálitaan, na kagaya bagá ng *nang* at *pará* o *pará* sa.

SA BAGAY NA ITÓ	—*sa bagay na itó,* ay hinihingî namin sa Kátaástaasang Pangulo na huwág tulutang makairal ang batás na iyáng pampahirap pa sa mga dukhâ na
	—*sa mga bagay na itó,* at alang-alang sa ikatatapos ng pagtatalo, inuring ko na ang aking mungkahî
SA LAHÁT NG ITÓ	—*sa lahát ng itó,* kamí po'y magpápaalam na
	—*sa lahát ng itó,* tinatapos na ang puling
SA DIKAWASÀ	—*sa dikawasa'y* natapos din
	—nátuklasán din, sa *dikawasà,* ang tunay na may kasalanan
AT SA WAKáS	—*at sa wakás,* nátamó rin ang lahát ng pinaglúlunggatián
	—kumilala rin namán, sa *wakás,* ng kanyáng mga utang na loób

MGA PAMANGGÍT

338. May isáng urì ng katagâ, salitâ at parirala, na sa ganáng sarili'y katumbás na rin ng isáng buóng pangungusap, palibhasa'y waláng pinag-ibhan sa isáng may sadyáng simunò at pandiwà, bagamán waláng lantád na layon, at dahil dito ay matatawag nang malapangungusap.

Ang malapangungusap na itó'y hindî namán makapag-iisá kundî nangángailangang may káugnayán o másamahang ibáng pangungusap. Kung minsan, ang tinurang malapangungusap ay nápapasingit lamang sa loób ng isáng ganáp na pangungusap o salaysáy, kayâ maaari rin namáng tawaging paningit na parirala.

Dátapwâ, dahil ngâ sa dî naaaring mag-isá kundî parating umuugnáy sa isáng pangungusap na talagá, bukód sa kung lílimiin ang kapakanán ay nagiging sangkáp na tagapag-ugnáy ng dalawáng isipan o pananalitâ, na isá'y kinuha at isá'y kinuha at isá'y pinag-kunan, o isá'y nagsabi at isa'y gumaya o nagsasabi lamang ng sinabi ng ibá, kayâ ang malapangungusap o pariralang paningit na iyán ay lalong nábabagay na mápabilang sa mga pangatníg, at mátawag na pamanggít, o paningit man.

Mapaglílimang pangkát ang urì ng mga pangatníg na itó:

(*a*) Ang *daw* o *raw, umanó, diumanó, kunó* at *di kunó* ó na paraparang nangángahulugán ng *sinasabi* o *ang sabi*:

DAW (O RAW)	—huwág *daw* kayóng maingay
	—ipinapasabi sa inyóng walâ *raw* siyáng máibibigáy
UMANÓ (O DIUMANÓ)	—daráting silá, *umanó*, bukas ng hapon
	—*umanó'y* nagagalit kayó sa amin, totoó ngâ pô ba?
	—binilí ng pámahalaang-Taft ang lahát, *diumanó*, ng mga lupang-prayle
	—*diumano'y* nagbuhat sa Ilog Sumatra ang mga unang Pilipino kayâ tinawag na *Tagalog* (Taga-ilog)
KUNÓ (O DIKUNÓ)	—walâ silá *kunóng* pinagsísikapan, liban sa kagálingan lamang natin
	—*dikuno'y* may maghaharáp ng panukalang-batás upáng pabuwisin ang lahát ng tumatandâ sa pagbibinatâ at pagdadalagá

Sa *umanó* at *dikunó* ay may kahalong álinlangan ang paniniwalà. Kung minsan, ang *umanó* o *diumanó*, at patí na *dikunó*, ay natútuwangán pa ng *daw* o *raw*:

Walâ *raw diumanóng* makapakíkialám sa kaniláng ibáng tao
dikunó raw ay hindî tayo dapát makisama

(*b*) Ang mga binubuô ng malaunlaping *a,* na may katuturáng *ang* sabi, at ng isáng pantukoy na panao o pambálana, sa kaukuláng paarî, magíng pang-isá o pangmarami:

A-	-NÍ	—*aní* Simoun ay: "dinároagdagán pa ninyó ang inyóng may sandaán nang wikà upáng lalò kayu-kayóng di-magkáunawaan".
	-NINÁ	—"mámahalín namin ang Espanyang waláng prayle sa Pilipinas", *aniná* Del Pilar sa "La Solidaridad"
	-NANG	—*anáng* "Florante at Laura", ang lakí sa layaw karaniwa'y hubád
	-NANG MGA	—may bituing sisikat na magbábalità ng pagsilang ng Mánunubos, *anáng mga* propeta

(*k*) Ang mga binubuô ng malaunlaping *aní,* na may katuturán ding *ang sabi*, o *ayon* sa, at ng isáng panghalíp na panao, sa kaukulán ding paarî nguni't panghulíng anyô.

ANI { -KO —hindî *aniko*, maarì ang iyóng mga sinasabi
-MO —huwág sana siyá *animong* magbibitíw ng mabibigát na salitâ

Ang dalawáng salitâ itó—*aniko* at *animo*—ay kapwà nagagamit din namán sa pagka-pang-abay na pang-agam, lubhâ pa't ang una ay sa akin at dî sa ko iniaanyô, álalaóng bagá'y *anakin* o *anakì* (pang-abay).

A- [
-NIYÁ —parito ka *aniyáng* (o *anyáng*) maaga
—*anyá'y* kung dî ka susukò, lulutang ka sa dugô
NINYÓ —hindî ba, *aninyó,* mapanganib dito?
—*aninyó'y* dadaló kayóng lahát sa pulong
-NILÁ —tila hindî mabuti, *anilá,* ang ganoón
—*anilá'y* kung sila-silá lamang ay dî magugutom

(*d*) Ang mga binubuô ng malapanlaping *a* rin at ng mga panghalíp na pamatlíg sa kaukulán ding paarî.

A- { -NITÓ —*anitó'y* hindî siyá makapapayag
-NIYÁN —*aniyán* (o *aniniyán*) ay walâ siyáng kasalanan

A- { NIYÓN (o NOÓN) —*aniyón* (o *aninoón*) ay may-kahirapan nang mabago
—pa ang násusulat na

(*e*) Ang pariralang sa *ganáng* na sinusundán ng isáng panghalíp na panao, sa kaukuláng paarî rin nguni't laging pang-unang anyô at di-maaaring panghulí, bagamán maaarì sa lahát ng panaunahan at kailanán.

SA GANÁNG	AKIN	—*sa ganáng akin* ay mabuti na ang kanyáng ginawâ
	IYÓ	—anó ba namán sa *ganáng iyó* ang lalong magalíng?
	KANYÁ	—*sa ganáng kanyá'y walâ* nang marunong sa daigdíg kundî siyá lamang
	ATIN	—kung *sa ganáng atin* silá susunód, hindî silá mámamalî
	AMIN	—*sa ganáng aming* mga pilipino, mahalagá ang kalayaan kaysá kayamanan
	INYÓ	—maaarì na bang lahát ang mga kabalbaláng iyán, *sa ganáng inyó*?
	KANILÁ	—talagáng *sa ganáng kanilá'y* waláng masamáng tinapay
	KANITÁ	—kung *sa ganáng kanitá* lamang, maaarì na iyón

Masasabing ang nagbibigáy ng uring pangatníg sa mga pariralang itó, ay ang katagáng *sa*, dahil sa pag itó'y inalís, o hinalinhán kayâ ng alinmán sa mga pantukoy na *ang* o *ng*, ay nagbabalík na ang salitáng *ganán* (ang *g* sa hulí ay pang-angkóp lamang) sa pagka-pangngalan, na ang kahulugá'y *bahagi* o *náuukol sa*, at ang pangungusap ay nagiging pangkaraniwan na lamang. Halimbawà:

ang ganáng akin ay hindî ko pa nakukuha
kunin mo ang *ganáng iyó*
at ibigáy *ang ganáng kanyá*
ganáng atin na ba lamang namán ang mápapagitnâ?
nagdalá kamí *ng ganáng aming* pagkain
magdalá namán kayó *ng ganáng inyó*
papagdalhín natin silá *ng ganáng kanilá*
ang ganáng kanitá ay iligpít mo agád

Katumbás ang alinmán sa mga pangungusap na itó ng *ang bahagi ko* o *bahagi ukol sa akin*; *ang bahagi mo* o *bahaging ukol sa iyó*, atb.

Ang mga panghalíp na panaong paarî, na sa mga halimbawang kauulat pa ay isinusunód sa *sa ganáng*, ay maaaring palitán ng mga pantukoy na panao at pambálaná, sa kaukuláng palayón, at sa alinmáng kailanán. Halimbawà:

sa ganáng kay Roosevelt
sa ganáng kiná Hitler at Stalin
sa ganáng Pransés at Inglés
sa ganáng mga Hapón

Sukat mápansín ang ikatlóng halimbawà na waláng walang pantukoy *ng*: itó'y dahil sa ang *gan*áng ay nagtatapós sa *nang,* na siyá na ring nagpápantukoy.

Sa mga sálitaa'y maminsan-minsan ang násasabi'y sa *hangganang akin,* o sa *hanggá* ng *iyó,* atb.; dátapwa't itó'y malî, at mabibigyán ng ibáng katuturán

XIX. ANG PANDAMDAM

339. Isáng bukáng-bibíg, isáng katagâ, parirala, at kahit na isáng buóng pangungusap na namumulás sa bibíg, buhat sa damdám at dî sa isip, at pabigláng naghahayág ng isáng hamak o masidhíng damdamin, gaya sa pagkagitlá o pagkatakot, sa pagtataká o paghangà, pagdaíng o paghihinagpís, pagdalangin o pagmamakaawà, pagtitimpî o pagpapagibík, pagkasuklám o paglalambíng, pagkamuhî o pagtutungayaw, pagtanggí o pagbabawal, panghihinayang o pasasalamat, pagkalugód o pagkagalák, at ibá't ibá pang gangganyáng bulalás ng damdamin at pitlág ng guniguní—ang siyáng sa balarila'y tinatawag na mga *pandamdám.*

Di ngâ alangáng mátawag ang mga katagâ, salitâ at pariralang pandamdám na wikà ng damdami't guniguní. Kaipalà, pagkatapos mátutuhan ng liping-tao ang wikà ng mga galáw ng ulo, matá, kamáy at katawán, ang wikang itó ng damdami't guniguní ay siyá namáng sunód na nátutuha't ginagamit-gamit, bago ang talagá nang pananalitâ, na siyáng hanggá ngayó'y kádaki-kadakilaang tandâ ng lalong mataás na urì ng kabihasnán ng sangkatauhan. Dî íilán sa mga katagáng pandamdám ang gagád o hawíg sa mga huni ng hayop o tunóg ng mga bagay na pinag-úukulan.

Sa bigláng pagkákita, pagkáriníg, pagkáramdám, pagkágunitâ o pagkáibig sa isáng bagay o pangyayari, ay madalás na tayo'y nakakápagbulalás ng ganyáng mga katagâ o salitáng likás o likhâ, na kung pagsúsuriin ay paraparang tipík o buóng pangungusap na rin. At ang mga parang pangungusap na itó'y madalás pang pataliwás o pakulang-kuláng sa mga talagáng tuntunin ng wastóng pananalitâ; nguni't ganáp na naglálarawan ng ating dinaramdám o ibig ipahayag sa gayóng mga kalágayan o pangyayari.

Bawa't isáng katagâ o salitáng pandamdám ay katumbás ng isáng pangungusap. Halimbawa'y ang *aba*!, itó'y maaaring mangahulugán ng *anó ang nákikita ko?,* o kayá'y náritó ka palá!, o ibá pa. Dî íilán sa mga násabing pandamdám ang nakapagtatagláy ng dalawá, o tatló at higít pang ibig sabihin, ayon sa anyô ng pagkakápulás sa bibíg at sa himig o tinig ng pagkakábigkás, at lalò pa kung násasabayán ang bulalás at bigkás ng mga tanging galáw ng ulo, anyô ng mukhâ, kilos ng matá kibít ng balikat, kampáy ng kamay o bisig at galáw ng katawán o ng alín mang bahagi nitó. Sa ganitó lamang mga katagâ o salitâ at mga pag-aanyó't galáw, ang mga tao, kahit dî magkakalahì o magkakawikà, ay madalás ding nagkakáwatasan.

Ang mga pandamdám ay mahahating gaya rin halos ng mga pangngalan, o ibá pang sangkáp ng pangungusap, sa *likás, likhâ* at *pinagkáugalian.*

MGA PANDAMDÁM NA LIKÁS

340. Likás, iyáng mga katagáng bukál at kusang namumulás sa bibíg.

karamiha'y iisahíng pantíg, na kung bagamá'y siyá na lamang nápapahabà o nápapariín sa bigkás, at bihirà ang dadalawahín, lalò na ang tatatluhíng pantíg. Sa karaniwang pananalitâ, ang mga tinurang katagáng waláng tiyák na kahulugán, ay di-ganáp na náisusulat, kundî halos pawang pahawíg lamang, palibhasa'y may mga tanging tunóg na waláng katapát sa abakada. Masasabing itó ang mga tunay at payák na salitáng pandamdám.

Halimbawa'y ang mga sumusunód, na ang tagláy na mga kahulugán ay sukat mapagsiyá sa mga katapát na halimbawà.

A!	—(pagtanggí) *a!* ayojko
	—(pagsawáy) *a!* magtigil ka
A--![2]	—(pagkaalaala) *a--!* ikáw ngâ palá ang si Maryá
AY!	—(pagdaíng) *ay!* pagkáhirap-hirap na buhay itó
	—(panambitan) *ay!* asawa ko, bakit mo kamí iniwan!?
E-E!	—(di-paniniwalà) *e-e!* hindî ko yatà maatím ang sinasabi mo
I-I!	—(panggigilalás) *i-i!* anóng kabulastugán ang náisipan niyá
O!	—(pagsagót sa tawag) Tumás –o! anó iyón?
	—(pag-aabót) *o!* héto, kunin mo
OH!	—(pagdalangin) *oh!* Panginoón ko
OY!	—(pagtawag) *oy!*halika
O—Y!	—(pagtawag na malambíng sa asawa) *o--!* saán ka ba nároón?
UY!	—(pagkantiyáw) *uy!* kaygandá!
HA?	—(pagtatanóng) *ha?* anó ang sinasabi mo?
	—(pagbabalà) *ha?* Tátandaan mo
	—(pagsawáy) *ha?* tátandáan mo
HE!	—(pagsawáy) *he!* magtigil ka
HOY	—(pagtawag na pabulás) *hoy!* insík beho, magkano iyán?
HU--!	— (pagtutol) *hu!* nápakamahál namán
BAH!	— (pagwawaláng-bahalà) *bah*! anó ang masakit sa akin
BE--!	— (pagsisi) *b*ê--! mabuti ngâ sa iyó
ABÁ!	— (pagkágitlá) *ab*á! anó iyón?
	— (paghangà) *ab*á! pagkáganda-gandá
	— (pagtataká) *ab*á! malakí ka na palá
	— (pagsisi) *ab*á! sino ang may kasalanan
	— (pagbatì) *ab*á, Ginoong Marya
	— (pagsawáy) *ab*á, lintík! huwág mong galawín iyán
	— (pagwawaláng-bahalà) *ab*á! kung sa akin ay huwág kayóng mag-alaala
AHÁ!	— (pagtataká) *ahá*a! totoó ngâ ba?
	— (pagsisi) *aha*! mabuti ngâ sa kanyá
ALÁH!	— (pagtutol) *aláh*! hindî namán totoó iyón

2 Ang kahulugan ng mga gitlíng ay kababaan ng bigkás na anupá't kung gaano ang dami ay siyá ring pagpapahabà sa pantíg.

(pagpayag) *aláh*! ikáw na ngâ ang bahalà

ALAHÚY! — (di-paniniwalà) *alahúy*! diyatà bagá namá't hihiín mo kamí?!
— (pagtutol) *alahúy*! kabulaanan namán iyón

ARÁY! — (pagdaíng ng nasasaktán) *aráy*! násipit akó ng alimango

ARÚY! — (pagdaíng sa masidhíng kirót o sakít) *arúy*! pagkásakit-sakít
— (pag lalong sumisidhî) *aru---úy*!

AYÁ! — (pagdaíng) *aya*! hindî na akó makatagál
— (pagkaawà) *ay*á ng batang itó! sa ayá mo!

BULAGÂ! — (paggulat)*bulagâ!* hindî mo palâ akó nákikita
— (panunuksó) *ehém!* hindî makakain kung waláng kasiping

EHÉM! — (pagkantiyáw) *ehém!* siyá raw ang makabubuhat ng bigát na iyán

HALÁ! — (pagbabalà) *halá!*magbirú-birô ka

HALÍ! — (pag-uudyók) *halí!* labanan mo siyá

HIYÁH !— (pagbubuyó sa aso) *hiyáh! hiyáh!*... habulin mo, kagatín mo

HIILAT! — (pagsisi) *hiilat!*mabuti ngâ sa iyó
— (paglibák) akalà mo;y kayâ mo iyón, *hiiilat!*

HUWÁ! — (pagbulagâ) *huwá!* nárito ka palá
— (paglibák) *huwá!* dî ka na nahiyâ

PSHÉ! — (pag-ismíd) *pshé!* anóng malay mo

SHÉ! — (pagsawáy) *shé!* huwág kang maingay

SIRIT! —*sirit!* hindî ka makatalón sa ilog
—bakit hindî? *sirit!*

SITSS! — (paswít sa pagtawag o pagsawáy) *sitss!*halika muna: *sitss!* magtigil ka

SU-ÚH! — (pagbugaw) *su-úh*! nakabúbuwisit na manók itó

Ang mga salitá't pangungusap na kasunód ng bawa't pandamdám sa lahát ng mga halimbawang kauulat pa, ay idinurugtóng lamang upáng sa paghahalimbawa'y mapaliwanagang lalò ang katuturán at kagamitán ng bawa't isá. Walâ man ng mga tinurang pangungusap, sa ganáng sarili lamang ng mga pandamdám, ay náuunawaan nang parapara ng nakakáriníg, lubhâ pa nga't nákikita ang mga kasabáy na pag-aanyô ng mukhâ, galáw ng ulo o kilos ng mga kamáy at katawán ng nagsásalitâ ng pandamdám.

MGA PANDAMDÁM NA LIKHÂ

341. *Likhâ,* ang mga pandamdám na di-bukál at di-hamak na mga katagâ lamang, na gaya bagá ng mga likás na kauulat pa, kundî mga salitâ nang talagá, o parirala kayâ, na tangì o lagì nang sa pagpapahayag ng mga pulás ng damdamin ginagamit. Ilán sa mga itó'y nangatipik na salitáng hangò sa isáng parirala—gaya ng *nakú!* sa iná ko,—o sa isáng mahabang salitâ ring napaiklî ng biglaang bigkás—gaya ng *suss!* sa *hesús!*

Nárito ang mga lalong palasak:

ADYÚS! (o ADILÚS!)	—*adyús!* nápahamak ang tao
	—*adyós!* hanggáng sa pagbabalík
	—*adilús!* nápaghinalaan pa kamí
ASÚS!(O SUSS!)	—*asús!* pará iyón lamang, nagalit kana
	—*asús* na tao ka!
	—*suss!* labis ka namáng magsalitâ
BUWISIT!	—*buwisit!* kung anu-anó ang pinagsasabí mo
	—ayaw ka bang umalís sa haráp ko, *buwisit!*
INÁ KO! (o NAKÚ! o KÚ!, o NAK-AW!)	—*iná ko!* anóng pagkásakit-sakit
	—bakit mo kamí inulilang maaga*, oh, iná ko!*
	—*nakú!* hindî ko akalaing makáisip ka ng ganyán
	—ayaw raw itó, *nakú*! bago'y hele-hele lamang
	—*kú!* tila ka kung gasino
	—*nak-aw!* sukat mong galawín iyán
	—mákita mo, *nak-aw!,* isusumbóng kitá sa tatay
KÁHIMANAWARÌ	—*káhimanawarì,* makasapit kayóng malwalhatì sa paróroonán
	—tatamà ka na sa Sweepstake—*káhimanwarì*
	—*káhitmanawari'y* makaligtás ka
HÁRINAGÂ (o HÁRINAWÂ!)	—*hárinangáng* magkátotoó ang lahát ng sinasabi mo
	—magkákapalad din kamí—*hárinawâ!*
KAAWA-AWÀ NAMÁN! (o KÁWAWÀ)	—naulila na palá siyá, *kaawa-awà namán!*
	—*káwawà!* saklolohan natin
MABUTI NGÂ	—*mabuti ngâ*! sinasawáy kitá, ayaw kang pasawáy
	—*mubiti ngang* másagasaan ka na!
MAANO!	—*maanong* magtigil ka
	—isusumbóng kitá—*maano* kung isumbóng mo
MAANO NAWÂ!	—*maano nawáng* linawan ka ng pag-iisip !
	—kataku-takot na mina ang nasa-loób ngbundók na ito—*maano nawâ!*
SIYÁ NAWÂ	—sásambahín ka pô namin magpasawaláng-hanggán siyá *nawâ!*
SIYÁ NGÂ!	—*siyá ngâ!* mabuti na ang mayroón kaysá walâ; nguni't kung nakaw namán . . .
	—pakásamá-samâ ng magulang, ibá na ang mayroón
	—*siyá ngâ namán!*
	—*siyá ngâ palá! n*gayón ang datíng ng Clipper
SALAMAT!	—*salamat*, at dumatíng din!
	—dito na tayo maghapunan—*salamat po*
	—*maraming salamat*sa inyó!
	—*salamat na lamang!,* at dî ka náparamay

SAYANG	—*sayang*! hindî ka na umabot
	—nag-asawa si Pakita?—*sayang*!
	—*sayang na sayang* ang mga pakitang-loób ko sa iyó!
SIYÁ NA!	—*siyá na!* labis-labis na an gaming mga pagtitiís
	—*siyá na!* busóg na akó
	—páparoón kamí sa Europa; tatawíd kamí sa Amérika . . . –Oy, siyá *na kayó* ng mga kahambugáng iyán
SUKAT NA	—*sukat na!* akó'y bagót na bagót na sa inyóng mga pinagsasabí
	—tapós na ang lahát sa atin; *sukat na* ang aming mga náitulong sa inyó
SA ABÂ KA!	—*sa abâ ko*! alín pang hirap ang dî ko natitiís
—MO	—susuong ka sa panganib?—*sa aba mo*!
—NIYÁ	—*sa abâ niyá*, kung sa isáng mayaman siyá mag asawa!

MGA PADAMDÁM NA PINAGKÁUGALIAN

342. *Pinagkáugalian*, ang mga salitáng nábibilang sa ibáng bahagi ng pangungusap, nguni't kung baguhin nang kauntî ang anyô ng salitâ, ay nagiging himig pandamdám na, at siyáng nákakagawiáng gamitin kapág sa himig na itó kinákailangan. Karamihan ng nangásabing salitâ ay pandiwà, dátapwâ't salitáng-ugát lamang ang kinukuha at nálalagáy pa sa panaganong pautós. Halos lahát namán ng panaganong itó, kahit na talagáng anyô at dî salitáng-ugát lamang, ay nagiging pandamdám kapág binibigkás na nang himig pasuyô, pagahasà, atb.

Náritó ang iláng lalong palasak, na sukat mapagpátakaran ng ibáng mga karamihan:

ALÍS!	—*alís*! hindî kitá kailangan dito
AYÁN! (o	—*ayán!* kunin mo, kung ibig mo
HAYÁN!)	—*hayán!* iyán na ngâ ba ang sinasabi ko sa iyó
DALÎ!	—*dalî*! madalî kayó
	—paroón ka sa butika, bumilí ka ng gamót, *dalî!*
	—*dalí-dalî* tayo, at bakâ dî na natin abutan
HALIKA!	—*halika*! may ibibigáy akó sa iyó
—KAYO	—mga mamà, *halíkayó!*
HARANG!	—*harang! harang!...* magnanakaw!
HAYO!	—*hayo!* magsilakad na kayó
HETO PÔ!	—*heto pô* silá, ayaw pasawáy
HUWÁG!	—*huwág!* hala, mágaláw mo iyán
LABÁS!	—*labás!* doón kayó, huwág dito
LAKAD!	—*lakad!* waláng tigil-tigil
LAYAS!	—umalís ka rito, hala, *layas!*
SULONG!	—*sulong*! madalî ka

TABÌ!	—*tab*ì*! tab*ì, dáraán ang "harì"
TAKBÓ!	—*takb*ó*!* hala! haggáng mabasag ang bungô mo
TAHÁN!	—*tah*á*n!* magtitigil kaba o hindî?
URONG!	—*urong!* urong kayó, at heto na silá
DIYATÀ!	—*diyat*à*!* sino ang may sabi sa inyó?
WALÁNG-HIYÂ!	—*wal*á*ng-hiy*â! dî ka pa namatáy noóng ikáw ay muntî
KATAKUT-TAKOT	—*katakut-takot*! nakú, kíkilabutan kayó, pag inyóng nákita
MABUHAY	—*mabuhay* siná Rizál, Bonifacio at ibá pang bayani ng Pilipinas!
	—*mabuhay* ang Wikang Pambansá!

Nang panahón ng Kastilà, ang salitáng *viva* ang siyáng karaniwang pantapos sa mga panalumpatì, pagbigkás ng tulâ at pagdiriwang. Dátapwâ, noón pa, si Francisco Baltasar ay gumamit na, bilang panumbás sa *viva,* ng sariling salitáng pantapos na *mabuhay!* nang kanyáng wakasán ang "Florante at Laura":

> "*viva* si Floranteng harì ng Albania
> *mabuhat! mabuhay*ang pincesa Laura".

Ngayón, ang *mabuhay,* na isáng pandiwà, ay siyá nang pinagkapandamdám na tagapagpahayag ng kalooba't hangád ng buóng bansáng pilipino.

APPENDIX A

GRAMMATICAL TERMS IN TAGALOG AND THEIR EQUIVALENTS IN ENGLISH

(Arranged in order of appearance in the Balarila)

Tagalog	*English*
Balarilà	Grammar
Palátitikan	Orthography
Palábigkasan	Prosody
Palásurian	Analog
Paláugnayan	Syntax
Abakada	Alphabet
Pagbaybáy, palábaybayan	Spelling
Baybayín	To spell
Titik	Letter
Patinig	Vowel
Ikatinig	Consonant
Tuldík	Accent
Diín, lundô	Stress
Palátuldikan, pánuldikan	Accentuation
Tuldók, puktól	Period
Palábantasan, bantasan	Punctuation
Bantás	Orthographic sign
Kuwit	Comma
Tuldukuwít	Semicolon
Tutuldók	Colon
Tulduk-tuldók	Dotted line
Panaklóng, pangulóng	Parenthesis
Panipì	Quotation marks
Kudlít	Apostrophe
Taludtód, hanay	Line
Gitlíng	Hyphen
Palágitlingan	Hyphenation
Pananóng	Interrogation mark
Panghangà	Exclamation mark
Pangaltás	Sign of omission
Pagdaglát, daglatan	Abbreviation
Daglát	Abbreviature
Pánuysuyan, pámuhatan	Etymology

Palátinigan	Phonetics
Pantíg	Syllable
Sampantíg	Monosyllable
Iisahíng pantíg	Monosyllabic
Dalwampantíg	Dissyllable
Dadalawahíng pantíg	Dissyllabic
Tatlumpantíg	Trisyllable
Tatatluhíng pantíg	Trisyllabic
Tingig, tinig	Voice
Panalitâ	Diction
Salitâ	Word, vocable
Katagâ	Particle
Talásalitaan	Vocabulary
Talátinigan	Dictionary
Talatakay	Term
Pangungusap	Sentence
Sugnáy	Clause
Parirala	Phrase
Páriralahín	Phraseology
Kabanatà	Chapter
Talatà, puktô, saknóng	Paragraph
Tuntunin, panuto	Rule
Taliwás, kataliwasán	Exception
Pang-angkóp	Ligature
Pantukoy	Article
Pangngalan	Noun
Panghalíp	Pronoun
Pang-urì	Adjective
Pandiwà	Verb
Pandiwarì	Participle
Pang-abay	Adverb
Pang-ukol	Preposition
Pangatníg, panudlóng	Conjunction
Pandamdám	Interjection
Salitáng-ugát	Word base
Ugát	Root
Panlapì, talapik	Aflix
Unlapì	Prefix
Gitlapì	Infix
Hulapì	Suffix
Páukulan, pang-uukol	Declension
Mag-ukol-ukol	To decline
Kaukulán	Case
Kaukuláng palagyô	Nominative, subjective

Kaukuláng paarî	Genitive, possessive
Kaukuláng palayón	Objective
Kaukuláng panawag	Vocative
Pangngalang pambálanâ	Common noun
Pangngalang panangì	Proper noun
Pangngalang likás, lantáy	Primitive noun
Pangngalang hangò	Derivative noun
Pangngalang payák	Simple noun
Pangngalang tambalan	Compound noun
Pangngalang palansák	Collective noun
Pangngalang pahatî, pamahagi	Partitive noun
Pangngalang paayaw-ayaw	Proportional noun
Pangngalang makadiwà	Verbal noun
Pangngalang palakí, paragdág	Augmentative noun
Pangngalang paliít, pabawás	Diminutive noun
Pangngalang pahamák	Depreciatory noun
Bilang, kailanán	Number
Pang-isá, ísahan	Singular
Pandalawá, dalwahan	Dual
Pangmarami, máramihan	Plural
Kasarían	Gender
Panlalaki	Masculine
Pambabae	Feminine
Balakì	Epicene, neuter
Pang-alangán	Ambiguous
Pangmadlâ	Generic
Pang-uring likás	Primitive adjective
Pang-uring hangò	Derivative adjective
Pang-uring palahî	Ethnic adjective
Pang-uring pabansá	National adjective
Pang-uring paangkán, palipì	Gentilitious adjective
Pang-uring payák	Simple adjective
Pang-uring may-anib, tambalan	Compound adjectice
Pang-uring pamilang	Numeral adjective
Pang-uring pamilang na basal	Cardinal (numeral adjective)
Pang-uring pátakarán	Absolute (numeral adjective)
Pang-uring pánunuran	Ordinal (numeral adjective)
Pang-uring palansák	Collective (numeral adjective)
Pang-uring pahatî	Partitive (numeral adjective)
Pang-uring paayaw-ayaw	Distributive (numeral adjective)
Pang-uring palambál	Multiplicative (numeral adjective)
Pang-uring lantáy	Positive adjective
Pang-uring pánularan	Comparative adjective
Pang-uring pánukdulan	Superlative adjective

Pang-uring malapandiwà	Verbal adjective
Panghalíp panao	Personal pronoun
Panghalíp paarî, paukól	Possessive pronoun
Panghalíp pamatlíg, panurò	Demonstrative pronoun
Panghalíp pamanggít	Relative pronoun
Panghalíp pananóng	Interrogative pronoun
Panghalíp panakláw	Indefinite pronoun
Malapandiwang ugát	Verbal root
Pagbabangháy, palábanghayan	Conjugation
Magbangháy, banghayín	To conjugate
Panagano, hinggíl	Mood
Anyóng pamaraán	Modal form
Panaganong pawatás	Infinitive mood
Panaganong pautós	Imperative mood
Panaganong paturól	Indicative mood
Panaganong pasakalì	Subjunctive mood
Panaganong pasanhî	Causal mood
Panaganong paarì	Potential mood
Pánahunan	Tense
Panahón	Time
Panahóng pangnagdaán	Past tense, preterite
Panahóng pangkasalukuyan	Present tenses
Panahóng panghinaharáp, pandáratíng	Future tense
Tauhan, panauhan	Person
Nagsásalitâ, nangungusap	First person
Kasálitaan, kausap	Second Person
Pinagsasálitaan, pinag-úusapan	Action of the verb
Pagganáp, kaganapán	Action of the verb
Urì	Class
Túkuyan, táhasan	Active, transitive
Kabalikán, balintiyák	Passive
Pasarili, paibá	Reflexive
Tambingan	Reciprocal
Paralás	Frequentative
Kátawanín	Intransitive
Pakusâ	Voluntary action
Di-pakusâ	Involuntary action
Simunò (ng pangungusap)	Subject (of a sentence)
Tagurî (ng pangungusap)	Predicate (of a sentence)
Layon (ng pangungusap)	Object (of a sentence)
Tambalang pangungusap	Compound sentence
Hugnayang pangungusap	Complex Sentence
Túwirang layon	Direct object
Di-túwirang layon	Indirect object

Pagbabagu-bago	Metaplasm
Maybawas, maykaltás	Syncope
Pagbabawas, pagkakaltás	Syncopation
Maypugot	Asphaeresis
Maypungos	Apocope
Maylipat	Metathesis
Maypaningit	Epenthesis
Maysudlóng	Paragogue
May-angkóp, tinipíl	Contraction, contracted
Maypalít	Analogic forms
Pag-ulit	Reduplication
Inuulit	Reduplicated word
Báhagihang pag-ulit	Partial reduplicate
Búuang pag-ulit	Total reduplication
Malumay, banayad	Level
Mabilís, masiglá	Acute
Malumì, banayad na impít	Grave
Maragsâ, mabilís na impít	Circumflex
Mariín	Oxytone
Malaw-aw	Internal glottal
Pahilís	Acute accent
Paiwà	Grave accent
Pakupyâ	Circumflex accent
Katuturán	Definition
Pánurian	Analysis
Suriin	To analzye
Pang-abay pamanahón	Adverb of time
Pang-abay panlunán	Adverb of place
Pang-abay pamaraán	Adverb of manner
Pang-abay panulad	Adverb of comparison
Pang-abay pánunuran	Adverb of order
Pang-abay panang-ayon	Adverb of affirmation
Pang-abay pananggí	Adverb of negation
Pang-abay pang-agam	Adverb of doubt
Pang-abay panggaano	Adverb of quantity
Pang-abay pamítagan	Adverb of respect
Pang-abay panuring	Adverb of gratefulness
Katagáng pananóng	Interrogative particle
Malapang-abay na parirala	Adverbial phrase
Pang-ukol	Preposition
Pangatníg pang-angkóp	Copulative conjunction
Pangatníg pamukód	{ Disjunctive conjunction Alternative conjunction
Pangatníg paninsáy	Adversative conjunction

Pangatníg panubalì	Conditional conjunction
Pangatníg pananhî	Causal conjunction
Pangatníg panlinaw	Illative conjunction Continuative conjunction
Pangatníg panulad	Comparative conjunction
Pangatníg panapos	Final conjunction
Pangatníg pamanggít	Referential conjunction
Pandamdám na likás	Natural interjection
Pandamdám na likhâ	Accidental interjection
Pandamdám na pinagkáugalian	Customary interjection

APPENDIX B

GRAMMATICAL TERMS IN TAGALOG AND THEIR EQUIVALENTS IN ENGLISH

(Arranged as to subject matter)

Tagalog	*English*
Balarilà	Grammar
Kabanatà	Chapter
Katuturán	Definition
Pámuhatan	Etymology
Pánuysuyan	Etymology
Talakay	Term
Talásalitaan	Vocabulary
Talátimigam	Dictionary
Urì	Class
Palátitikan	Orthography
Bantás	Orthography sign
Bantasan	Punctuation
Kudlít	Apostrophe
Kuwít	Comma
Daglát	Abbreviature
Gitlíng	Hypen
Mabilís, masiglí	Acute
Malumay, banayad	Level
Malumì, banayad na impít	Grave
Maragsâ, mabilís na impít	Circumflex
Pakupyâ	Circumflex accent
Pagdaglát, daglatan	Abbreviation
Pahilís	Acute accent
Paiwà	Grave accent
Palágitlingan	Hyphenation
Panaklóng, pangulóng	Parenthesis
Pananóng	Interrogation mark
Panipì	Quotation mark
Pangaltás	Sign of omission
Panghangà	Exclamation mark
Pánuldikan, palátuldikan	Accentuation

- Tuldík .... Accent
- Tuldók, puktól .... Period
- Tuldok-tuldók .... Dotted line
- Tuldukuwít .... Semicolon
- Tutuldók .... Colon

Abakada .... Alphabet
- Katinig .... Consonant
- Patinig .... Vowel
- Titik .... Letter

Palábigkasan .... Prosody
- Banayad .... Level
- Diín .... Stress
- Lundô .... Stress
- Mabilís, masiglá .... Acute
- Malumay .... Level
- Malumì, banayad na impít .... Grave
- Malaw-aw .... Internal glottal
- Maragsâ, mabilís na impít .... Circumflex
- Mariín .... Oxytone
- May-angkóp .... Contraction
- Maybawas, maykaltás .... Syncopated
- Maylipat .... Metathesis
- Maypaningit .... Epenthesis
- May pugot .... Aphaeresis
- May pungos .... Apocope
- Maysudlóng .... Paragoge
- Pagbabagu-bago .... Metaplasm
- Pagbabawas, pagkakaltás .... Syncopation, syncope
- Tinipíl .... Contracted

Pantíg .... Syllable
- Dalwampantíg .... Dissyllable
- Dadalawahíng pantíg .... Dissyllabic
- Iisahíng pantíg .... Monosyllable
- Pantíg kábilaan .... Mixed syllable
- Pantíg na payák .... Simple syllable
- Pantíg tambál-hulí .... Indirect syllable
- Pantíg tambál-una .... Direct syllable
- Sampantig .... Monosyllable
- Tatlumpantíg .... Trisyllable
- Tatluhing pantíg .... Trisyllabic

Salitâ .... Word, vocable
- Báhagihang pag-ulit .... Partial reduplication
- Buóng pag-ulit .... Total reduplication
- Kaukuláng panawag .... Vocative

- Inuulit — Reduplicated word
- Malapandiwang ugát — Verbal root
- Pag-ulit — Reduplication
- Salitáng likás — Indigenous word
- Salitáng likhâ — Coined word
- Salitáng ligáw — Exotic word
- Salitáng-ugát — Word base
- Salitáng-ulit — Reduplicated word
- Ugát — Root

Katagâ — Particle

- Katagáng pananóng — Interrogative particle
- Panlapì — Affix
- Gitlapì — Infix
- Hulapì — Suffix
- Kábilaan — Bilateral affixation
- Láguhan — Multiple affixation
- Panlaping banghayin — Conjugable affix
- Panlaping makaabay — Adverbial affix
- Panlaping makabangháy — Semi-conjugable affix
- Panlaping makadiwà — Verbal affix
- Panlaping makadiwarì — Participial affix
- Panlaping makangalan — Nominal affix
- Unlapì — Prefix

Palágitlingan — Hyphenation

- Gitlíng — Hyphen

Palábaybayan — Spelling

- Baybayín — Spell, to
- Pagbaybáy, palábaybayan — Spelling

Pang-angkóp — Ligature

Palásurian — Analogy

- Maypalít — Vocalic change
- Pánurian — Analysis
- Suriin — Analyze, to

Pantukoy — Article

Pangngalan — Noun

- Balakì — Neuter
- Kasarian — Gender
- Kaukulán — Case
- Kaukuláng paarî — Genitive, possessive
- Kaukuláng palagyô — Nominative, subjective
- Isahan — Singular
- Lantáy — Primitive noun
- Pabawás — Diminutive noun
- Pambabae — Feminine

Panlalaki	Masculine
Pang-isá, ísahan	Singular
Pangmadlâ	Generic
Pangmarami, máramihan	Plural
Pangngalang hangò	Derivative noun
Pangngalang makadiwà	Verbal noun
Pangngalang likás, lantáy	Primitive noun
Pangngalang pahamák	Depreciatory noun
Pangngalang palakí, paragdág	Augmentative noun
Pangngalang palansák	Collective noun
Pangngalang paliít, pabawás	Diminutive noun
Pangngalang pambálaná	Common noun
Pangngalang panangì	Proper noun
Pangngalang payák	Simple noun
Pangngalang tambalan	Compound noun
Pang-urì	Adjective
Basal	Cardinal (numeral adjective)
Kaantasán	Degree (in adjective)
Kailanán, bilang	Number
Magkatulad	Equality
Palamáng	Superiority
Pang-uring hangò	Derivative adjective
Pang-uring lantáy	Positive adjective
Pang-uring likás	Primitive adjective
Pang-uring malapandiwà	Verbal adjective
Pang-uring paayaw-ayaw	Distributive (numerical adjective)
Pang-uring pahatî	Partitive (numeral adjective)
Pang-uring palambál	Multiplicating (numeral adjective)
Pang-uring palansák	Collective (numeral adjective)
Pang-uring pamilang	Numeral adjective
Pang-uring pamilang na ganáp	Cardinal (numeral adjective)
Pang-uring panlahì	Ethnic adjective
Pang-uring pánukdulan	Superlative adjective
Pang-uring pánunuran	Ordinal (numeral adjective)
Pang-uring patakad	Absolute (numeral adjective)
Pang-uring pánularan	Comparative adjective
Pang-uring payák	Simple adjective
Pang-uring tambalan	Compound adjective
Panlaping makaurì	Adjectival affix
Pasahól	Inferiority
Tambalan	Compound adjective
Tambilang	Number (in figure)
Panghalíp	Pronoun
Kasálitaan	Second person

Kausap	Second person
Dalwahan	Dual
Di-tiyák	Indefinite pronoun
Ikalawáng panauhan	Second person
Ikatlóng panauhan	Third person
Panauhan	Person
Pandalawá, dalwahan	Dual
Panlaping, makahalíp	Pronominal affix
Panurò, pamatlíg	Demonstrative pronoun
Panghalíp paarî, paukól	Possessive pronoun
Panghalíp palagyô	Nominative pronoun
Panghalíp pamanggít	Relative pronoun
Panghalíp pamatlíg	Demonstrative pronoun
Panghalíp panakláw	Indefinite pronoun
Panghalíp pananóng	Interrogative pronoun
Panghalíp panao	Personal pronoun
Paukól	Possessive pronoun
Pinagsasálitaan	Third person
Tauhan, panauhan	Person
Unang panauhan, nagsásalitâ	First person
Pandiwà	Verb
Anyóng pamaraán	Modal form
Balintiyák	Passive
Banghayín	Conjugate, to
Kabalikán, balintiyák	Passive
Kátawanín	Intransitive
Di-pakusâ	Involuntary action
Magbangháy, banghayín	Conjugate, to
Mag-ukol-ukol	Decline, to
Paarì	Potential
Pakusâ	Voluntary action
Pagbabangháy, palábanghayan	Conjugation
Pangganáp, pangyayari	Action of the verb
Pag-uukol	Declension
Paibá	Reflexive
Palábanghayan	Conjugation
Palipát	Transitive
Panagano, hinggíl	Mood
Panaganong paturól	Indicative mood
Panaganong pautós	Imperative mood
Panaganong pasakalì	Subjunctive mood
Panaganong pawatás	Infinitive mood
Panagurî (ng pangungusap)	Predicate (of a sentence)
Panahón	Time

Panahóng pangkasalukuyan	Present tense
Panahóng panghinaharáp pandaratíng	Future tense
Panahóng pangnagdaán	Past tense, preterite
Pánahunan	Tense
Pandaratíng	Future tense
Pandiwang karaniwan	Regular verb
Pandiwang di-karaniwan	Irregular verb
Pandiwang may-bangháy	Conjugable verb
Pandiwang palikás	Impersonal verb
Pandiwang pamadyá	Principal verb
Pandiwang pantulong	Auxiliary verb
Pandiwang waláng-bangháy	Non-conjugable verb
Pang-uring malapandiwà	Verbal adjective
Paralás	Frequentative
Pasarili paibá	Reflexive
Páukulan, pag-uukol	Declension
Táhasan	Active
Tambingan	Reciprocal
Tinig, tingig	Voice
Túkuyan	Active
Pandiwarì	Participle
Pang-abay	Adverb
Malapang-abay na parirala	Adverbial phrase
Pang-abay pamaraán	Adverb of manner
Pang-abay panang-ayon	Adverb of affirmation
Pang-abay pananggí	Adverb of negation
Pang-abay pang-agam	Adverb of doubt
Pang-abay panggaano	Adverb of quantity
Pang-abay panlunán	Adverb of place
Pang-abay pamanahón	Adverb of time
Pang-abay pamítagan	Adverb respect
Pang-abay panulad	Adverb of comparison
Pang-abay panuring	Adverb of gratefulness
Pang-abay pánunuran	Adverb of order
Panlaping makaabay	Adverbial affix
Pang-ukol	Preposition
Pangatníg, panudlóng	Conjuction
Pangatníg pamanggít	Referential conjunction
Pangatníg pamukód	Disjuntive conjunction Alternative conjunction
Pangatníg pananhî	Causal conjunction
Pangatníg panapos	Final conjunction
Pangatníg paninsáy	Adversative conjuction

Pangatníg panlinaw	Illative conjunction Continuative conjuction
Pangatníg panubalì	Conditional conjunction
Pangatníg panulad	Comparative conjution
Pangatníg pang-angkóp	Copulative conjunction
Pandamdám	Interjection
Pandamdám na likás	Natural interjection
Pandamdám na likhâ	Accidental interjection
Pandamdám na pinagkáugalian	Customary interjection
Paláugnayan	Syntax
Kaukuláng palayón	Objective
Di-túwirang layón	Inditect object
Hanay	Line
Hugnayanag pangungusap	Complex sentence
Layon (ng pangungusap)	Object (of a sentence)
Paksâ	Theme
Pangungusap	Sentence
Parirala	Phrase
Páriralahín	Phraseology
Puktô, saknóng, talatà	Paragraph
Simunò (ng pangungusap)	Subject (of a sentence)
Sugnáy	Clause
Taludtód, hanay	Line
Tambalang pangungusap	Compound sentence
Túwirang layon	Direct object

APPENDIX C

GRAMMATICAL TERMS IN ENGLISH AND THEIR EQUIVALENTS IN TAGALOG

(Arranged alphabetically)

English	*Tagalog*
Abbreviation	Pagdaglát, daglatan
Abbreviature	Daglát
Absolute (numeral adjective)	Pang-uring patakad
Accent	Tuldík
Accentuation	Pánuldikan, palátuldikan
Accidental interjection	Pandamdám na likhâ
Action of the verb	Pangganáp, pangyayari
Active	Túkuyan, táhasan
Acute	Mabilís, masiglá
Acute accent	Pahilís
Adjective affix	Panlaping makaurì
Adjective	Pang-urì
Adverb	Pang-abay
Adverb of affirmation	Pang-abay panang-ayon
Adverb of comparison	Pang-abay panulad
Adverb doubt	Pang-abay pang-agam
Adverb of gratefulness	Pang-abay panuring
Adverb of manner	Pang-abay pamaraán
Adverb of negation	Pang-abay pananggí
Adverb of order	Pang-abay pánunuran
Adverb of place	Pang-abay panlunán
Adverb of quantity	Pang-abay panggaano
Adverb of respect	Pang-abay pamítagan
Adverb of time	Pang-abay pamanahón
Adverbial affix	Panlaping makaabay
Adverbial phrase	Malapang-abay na parirala
Advesative conjunction	Pangatníg paninsá'y
Affix	Panlapì
Alphabet	Abakada
Ambiguous	Pang-alangán, álanganin
Analogic forms	Maypalít
Analogy	Palásurian

Analysis	Pánurian
Analyze, to	Suriin
Aphaeresis	Maypugot
Apocope	Maypungos
Apostrophe	Kudlít
Article	Pantukoy
Augmentative noun	Pangngalang palakí, paragdág
Auxiliary verb	Pandiwang pantulong
Bilateral affixation	Kábilaan
Cardinal (numeral adjective)	Pang-uring pamilang na ganáp, basal
Case	Kaukulán
Causal conjunction	Pangatníg pananhî
Chapter	Kabanatà
Circumflex	Maragsâ, mabilís na impít
Circumflex accent	Pakupyâ
Class	Urì
Clause	Sugnáy
Coined word	Salitáng likhâ
Collective (numeral adjective)	Pang-uring palansák
Collective noun	Pangngalang palansák
Colon	Tutuldók
Comma	Kuwít
Common noun	Pangngalang pambálaná
Comparative adjective	Pang-uring pánularan
Comparative conjunction	pangatníg panulad
Complex sentence	Hugnayang pangungusap
Compound adjective	Pang-uring tambalan
Compound sentence	Tanbalang pangungusap
Conditonal conjunction	Pangatníg panubalì
Conjugable affix	Panlaping banghayin
Conjugable verb	Pandiwang may-bangháy
Conjugate, to	Magbangháy, banghayín
Conjugation	Pagbabangháy, palábanghayan
Conjugation	Pangatníg, panudlóng
Consonant	Katinig
Contracted	Tinipíl
Contraction	May-angkóp
Copulative conjunction	Pangatníg pang-angkóp
Customary interjection	Pandamdám na pinagkáugalian
Declension	Páukulan, pag-uukol

Decline, to	Mag-ukul-ukol
Definition	Katuturán
Degree (in adjective)	Kaantasán
Demonstrative pronoun	Panghalíp pamatlíg, panurò
Derivative adjective	Pang-uring hangò
Derivative noun	Pangalang hangò
Depreciatory noun	Pangngalang pahamák
Diction	Panalitâ
Dictionary	Talátinigan
Diminutive noun	Pangngalang paliít, pabawás
Direct object	Túwirang layon
Direct syllable	Pantíg tambál-una
Disjunctive (conjunction)	Pangatníg pamukód
Alternative (conjunction)	
Dissyllabic	Dadalawahíng pantíg
Dissyllabic	Dalwampantíg
Distributive (numeral adjective)	Pang-uring paayaw-ayaw
Dotted line	Tulduk-tuldók
Dual	Pandalawá, dalwahan
Epenthesis	Maypaningit
Equality	Magkatulad
Ethnic adjective	Pang-uring panlahì
Etymology	Pánuysuyan, pámuhatan
Exception	Taliwás, kataliwasán, pasubalì
Exclamation mark	Panghangà
Exotic word	Salitáng ligáw
Feminine	Pambabae
Final conjunction	Pangatníg, panapos
First person	Unang panauhan, nagsásalitâ nangungusap
Frequentative	Paralás
Future tense	Panahóng panghinaharáp, pandaratíng
Gender	Kasarian
Generic	Pangmadlâ
Genitive, possessive	Kaukuláng paarî
Grammar	Balarilà
Grave	Malumì, banayad na impít
Grave accent	Paiwà
Hyphen	Gitlíng
Hyphenation	Palágitlingan

Illative conjunction .... }	Pangatníg panlinaw
Continuative conjunction .... }	
Imperative mood	Panaganong pautós Impersonal
verb	Pandiwang palikás
Indefinite pronoun	Panghalíp panakláw, dî-tiyák
Indicative mood	Panaganong paturól
Indigenous word	Salitáng likás
Indirect object	Di-túwirang layon
Indirect syllable	Pantíg tambál-hulí
Inferiority	Pasahol
Infinitive mood	Panaganong pawatás
Infix	Gitlapì
Interjection	Pandamdám
Internal glottal	Malaw-aw
Interrogation mark	Pananóng
Interrogative particle	Katagáng pananóng
Interrogative pronoun	Panghalíp pananóng
Intransitive	Kátawanín
Involuntary action	Di-pakusâ
Irregular verb	Pandiwang di-karaniwan
Letter	Titik
Level	Malumay, banayad
Ligature	Pang-angkóp
Line	Taludtód, hanay
Masculine	Panlalaki
Metaplasm	Pagbabagu-bago
Metathesis	Maylipat
Mixed syllable	Pantíg kábilaan
Modal form	Anyóng pamaraán
Monosyllabic	Iisahíng pantíg
Monosyllable	Sampantíg
Mood	Panagano, hinggíl
Multiple affixation	Láguhan
Multiplicative (numeral adjective)	Pang-uring palambál
Natural interjection	Pandamdám na likás
Neuter	Balakì
Nominal affix	Panlaping makangalan
Nominative, subjective	Kaukualang palagyô
Non-conjugable verb	Pandiwang waláng-bangháy
Noun	Pangngalan
Number	Kailanán, bilang

Number (in figure)	Tambilang
Numeral adjective	Pang-uring pamilang
Object (of a sentence)	Layon (ng pangungusap)
Objective	Kaukuláng palayón
Ordinal (numeral adjective)	Pang-uring pánunuran
Orthographic sign	Bantás
Orthography	Palátitikan
Oxytone	Mariín
Paragoge	Maysudlóng
Paragraph	Puktô, saknóng, talatâ
Parenthesis	Panaklóng, pangulóng
Partial reduplication	Báhagihang pag-ulit
Participial affix	Panlaping makadiwarì
Participle	Pandiwarì
Particle	Katagâ
Partitive (numeral adjective)	Pang-uring pahatî
Passive	Kabalikán, balintiyák
Past tense, preterite	Panahóng pangnagdaán
Period	Tuldók, puktól
Person	Tauhan, panauhan
Personal pronoun	Panghalíp panao
Phrase	Parirala
Phraseology	Páriralahín
Plural	Pangmarami, máramihan
Positive adjective	Pang-uring lantáy
Possessive pronoun	Panghalíp paarî, paukól
Potential	Paarì
Predicate (of a sentence)	Pangurî (ng pangungusap)
Prefix	Unlapì
Preposition	Pang-ukol
Present tense	Panahóng pangkasalukuyan
Primitive adjective	Pang-uring likás
Primitive noun	Pangngalang likás, lantáy
Principal verb	Pandiwang pamadyá
Pronominal affix	Panlaping makahalíp
Pronoun	Panghalíp
Proper noun	Pangngalang panangì
Prosody	Palábigkasan
Puntuation	Bantasan
Quotation marks	Panipì
Reciprocal	Tambingan

Reduplicated word	Inuulit, salitáng-ulit
Reduplication	Pag-ulit
Referential conjuction	Pangatníg pamanggít
Reflexive	Pasarilí, paibá
Regular verb	Pandiwang karaniwan
Relative pronoun	Panghalíp pamanggít
Root	Ugát
Rule	Tuntunin, Panuto
Second Person	Ikalawáng panauhan, kásalitaan, kausap
Semicolon	Tuldukuwít
Semi-conjugable affix	Panlaping makabangháy
Sentence	Pangungusap
Sign of omission	Pangaltás
Simple adjective	Pang-uring payák
Simple noun	Pangngalang payák
Simple syllable	Pantíg na payák
Singular	Pang-isá, ísahan
Spell, to	Baybayín
Spelling	Pagbaybáy, palábaybayan
Stress	Diín, lundô
Subject (of a sentence)	Simunò (ng pangungusap)
Subjunctive mood	Panaganong pasakalì
Suffix	Hulapì
Superiority	Palamáng
Superlative adjective	Pang-uring pánukdulan
Syllable	Pantíg
Syncopation, syncope	Pagbabawas, pagkakaltás
Syncopated	Mayabawas, maykaltás
Syntax	Paláugnayan
Tense	Pánahunan
Term	Talakas
Theme	Paksâ
Third person	Ikatlóng panauhan, pinagsasálitaan, pinag-úusapan
Time	Panahón
Total reduplication	Búuang pag-ulit
Transitive	Palipát
Trisyllabic	Tatatluhíng pantíg
Trisyllable	Tatlumpantíg
Verb	Pandiwà

Varbal adjective	Pang-uring malapandiwà
Varbal affix	Panlaping makadiwà
Varbal root	Malapandiwang ugát
Varbal noun	Pangngalang makadiwà
Vocabulary	Talásalitaan
Vocative	Kaukuláng panawag
Voice	Tanging, tinig
Voluntary action	Pakusâ
Vowel	Patinig
Word, vocable	Salitâ
Word base	Salitáng-ugát

AKLAT NG BAYAN

Ang **Aklat ng Bayan** ay isang pangmatagalang proyekto ng Komisyon sa Wikang Filipino (KWF) na naglalayong isulong ang "Aklatan ng Karunungan" (*Library of Knowledge*) na magtatampok sa Filipino bílang wika ng paglikha at saliksik. Sa ilalim ng *Aklat ng Bayan*, muling ililimbag ng KWF ang mga natatanging pag-aaral sa wika, panitikan, at kultura ng Filipinas; isasalin ang mahuhusay na akda mula sa ibá't ibáng wikang katutubo, panitikang-bayan man o bagong malikhaing pagsulat; isasalin ang mga dakilang akdang banyaga at mga makasaysayang tekstong Español; ipasusulat o tatangkilikin ang mga bagong pag-aaral pangkultura; at ilalathala ang mahuhusay na tesis at disertasyong Filipino hinggil sa ibá't ibáng larang.

AKLAT NG BAYAN

BALARILÀ NG WIKANG PAMBANSÁ

LOPE K. SANTOS

Muling inilathala ang *Balarila ng Wikang Pambansa*. Ngayong pinagsisikapang bumuo ng isang gramatika ng wikang Filipino, kailangan ang mapagkakatiwalaang sanggunian ng pinagdaanang kasaysayan ng wikang pambansa. Sa muling pagbása sa obrang pangwikang ito, mahalagang suriin ito sa lente ng ibá-ibáng konteksto—lalo na sa konteksto ng mga tunggaliang pangwika noong mga unang dekada ng kolonyalismong Americano at sa konteksto ng proyekto ng pagsasabansa. Makabuluhan ding mabása ang ibá pang akda hinggil sa wika ng itinuturing na "Ama ng Balarila." Násа mga akdang ito ang karunungan at paninindigang maaaring maging patnubay upang mapaunlad at mapauswag pa ang wikang pambansa. Sa pamamagitan ng mga akda ni Lope K. Santos, makalahok sana ang mas marami upang maisakatuparan ang palatuntunang higit na magpapatatag sa ating wika at bansa.

KOMISYON SA WIKANG FILIPINO
Gusali Watson, 1610 Kalye J.P. Laurel, San Miguel, Maynila 1005
Tel. Blg. (02) 733-7260 • (02) 736-2525
komisyonsawika@gmail.com• www.kwf.gov.ph

PAMBANSANG KOMISYON PARA SA KULTURA AT MGA SINING
633 Kalye Heneral Luna, Intramuros, Maynila 1002
Tel. 527-2192 to 97 • Fax: 527-2191 to 94
info@ncca.gov.ph • www.ncca.gov.ph

ISBN 978-621-8064-57-7
9 786218 064577